

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRK SİYASİ HAYATINDA CUMHURBAŞKANI-HÜKÜMET İLİŞKİLERİ
(1923-1960)

Doktora Tezi

Hazırlayan
Bahattin DEMİRTAŞ

ANKARA-2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRK SİYASİ HAYATINDA CUMHURBAŞKANI-HÜKÜMET İLİŞKİLERİ
(1923-1960)

Doktora Tezi

Hazırlayan
Bahattin DEMİRTAŞ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

ANKARA-2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRK SİYASİ HAYATINDA CUMHURBAŞKANI-HÜKÜMET İLİŞKİLERİ
(1923-1960)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	İmzası
Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK (Başkan)	.....
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Danışman)	.....
Prof. Dr. Bige SÜKAN	.....
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ	.....
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ	.....

Tez Sınavı Tarihi: 22.12.2011

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından 1960 yılına kadar ki süreçte, yürürlükteki anayasalara bağlı kalınarak on bir defa cumhurbaşkanı seçimine gidilmiştir. Bu seçimlerin sonucunda Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü dörder, Celal Bayar ise üç defa cumhurbaşkanı olmuştur. 15 yıl devlet başkanlığı yapan Cumhurbaşkanı Atatürk, İsmet İnönü, Ali Fethi Okyar ve Celal Bayar olmak üzere üç başbakanla çalışırken, Cumhurbaşkanı İnönü 1938-1950 yılları arasındaki cumhurbaşkanlığı döneminde sırasıyla Celal Bayar, Refik Saydam, Şükrü Saraçoğlu, Recep Peker, Hasan Saka, Şemsettin Günaltay'ı başbakan olarak atamıştır. 1950-1960 yılları arasında cumhurbaşkanlığı yapan Celal Bayar döneminde ise tüm hükümetler Adnan Menderes tarafından kurulmuştur.

Atatürk ve İnönü dönemlerinde dokuzar ve Bayar döneminde beş olmak üzere üç dönemin sonunda toplam yirmi üç hükümetin incelendiği bu araştırma giriş, üç ana bölüm ve bir sonuçtan meydana gelmiştir. Giriş bölümünde 1876 yılında Kânûn-ı Esâsî ile başlayan ve 1921-1924 Anayasaları ile devam eden anayasal süreç açıklanmıştır. Tezin birinci bölümünde, Mustafa Kemal Atatürk, ikinci bölümde İsmet İnönü ve son bölümde ise Celal Bayar dönemlerinde, cumhurbaşkanı-hükümet ilişkileri anlatılmıştır. Bölümlerde belirtilmiş olan bilgi ve olaylardan yapılan değerlendirmeler ise sonuç bölümünde verilmiştir.

Tezin söz konusu bölümleri ve alt başlıkları söz konusu yıllara göre değil cumhurbaşkanı ve hükümetler arasındaki ilişkinin yoğunluğuna göre şekillenmiştir. Bu bölümlerde genel olarak, 1923-1960 yılları arasındaki önemli iç ve dış politika gelişmelerine bağlı kırılmalar üzerinde durulmuştur. Üç dönemde asıl olan uyum, istisna ise çekişmedir. Nitekim cumhurbaşkanı ve hükümet ilişkilerinde asıl etkili olan unsurların hükümet yapısından ziyade, Türkiye'deki siyasi ortam, Dünyadaki gelişmeler, cumhurbaşkanının konumu ve anayasal süreç olduğu görülmüştür.

ABSTRACT

During the period from the foundation of Turkish Republic to year of 1960, presidential elections were made eleven times adhering to the constitutions in force. At the end of these elections, both Mustafa Kemal Atatürk and Ismet Inonu were elected as presidents four times, Celal Bayar was elected three times. President Ataturk who presided for fifteen years worked with three prime ministers Ismet Inonu, Fethi Okyar and Celal Bayar while president Inonu appointed Celal Bayar, Refik Saydam, Sukru Saracoglu, Recep Peker, Hasan Saka and Semsettin Gunaltay as prime ministers respectively during his presidency. During the period of Celal Bayar who was the president between 1950 and 1960 all the governments were formed by Adnan Menderes.

This research in which 23 governments were observed totally, nine of them were observed in Ataturk period, nine of them were observed in Inonu period and five of them were observed in Bayar period, consists of an introduction, three main sections and a conclusion. In introduction part, constitutional process that starts with “Kanun-ı Esasi” in 1876 and continues with the constitutions of 1921-1924 is explained. The president-government relations are told in the thesis, in the first section the relations in Mustafa Kemal Atatürk period are told, in the second section the relations in Ismet Inonu period are told and in the last section the relations in Celal Bayar period are told. The evaluations of information and events indicated in the sections are explained in the conclusion .

The sections and subheadings of the thesis in question are formed according to the density of relation between the president and the governments not according to the years discussed. In these sections, generally, important breakings that are dependant on the political improvements in internal and foreign policies are emphasized. In the three periods, the main thing is harmony, the exception is conflict. As a matter of fact, the elements that are more important in president and government relations are political atmosphere in Turkey, run of the world, the position of the president, and constitutional process rather than government structure.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nde ilk defa 1876 Kânûn-ı Esâsî ile padişahın yetkilerinin sınırlandırılmaya çalışıldığı anayasal süreç, cumhuriyet dönemine geçilmesiyle birlikte yerini çok daha kuvvetli anayasalara bırakmıştır. Bu yeni anayasalar yürütme gücünü oluşturan cumhurbaşkanı ile hükümetlerin yetki ve sınırlılıklarını tespit ederek daha modern ve demokratik bir sistem oluşturmak istemiştir. Ancak 1923-1960 dönemi, Kurtuluş Savaşı'nın kahramanları olan karizmatik liderlerin hükümet faaliyetlerinde, bazen anayasada da olmayan bir takım müdahalelerini de beraberinde getirmiştir. Böylece cumhurbaşkanı eksenli politikaların ağırlıkta olduğu bir süreç yaşamıştır.

Bu çalışmada anayasal çerçevede, siyasal teamül ve siyasal kültür çerçevesinde, cumhuriyet döneminin ilk yirmi üç hükümetinin kuruluşundan icraatlarına ve sona erişine kadar geçen dönemde cumhurbaşkanı ile olan ilişkileri incelenmiştir. Bu ilişkilerde daha çok çatışma ve uyum nedenleri irdelenmiştir.

Oldukça yoğun bir çalışmayı gerektirmiş olan araştırmada, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi ve TBMM Arşivi yanında dönemin gazeteleri, TBMM Zabıt Cerideleri ve Ayın Tarihi gibi resmi yayınlar, hatıratlar, dergiler ve diğer telif eserlerden yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu kaynakları referans alan ve 1923-1960 yılları arasında görev yapan cumhurbaşkanı ve hükümetlerle sınırlandırılan çalışmada, objektif bir tarihi ilişki taramasına gidilmiş, konuların amaca yönelik analizleri yapılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında sabır ve yardımlarından dolayı tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan'a, ayrıca uyarılarıyla yol gösteren Sayın hocam Prof. Dr. Mehmet Şahingöz, Prof. Dr. Mustafa Yılmaz, Prof. Dr. İzzet Öztoprak, Prof. Dr. Bige Sükan ve Doç. Dr. Nuri Yavuz'a, her zaman vermiş oldukları desteklerden dolayı Doç. Dr. Mehmet Ali Çakmak, Doç. Dr. Güray Kırpık, Doç. Dr. Uğur Ünal ve Dr. Alper Alp'e ve kıymetli aileme teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Bahattin DEMİRTAŞ

Ankara-2011

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: MUSTAFA KEMAL ATATÜRK DÖNEMİ CUMHURBAŞKANI- HÜKÜMET İLİŞKİLERİ (1923-1938).....	20
1.1.CUMHURİYETİN İLANINDAN TAKRİR-İ SÜKÛN'A CUMHURBAŞKANI- HÜKÜMET İLİŞKİLERİ (1923-1925).....	20
1.1.1. Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Cumhurbaşkanı Seçimi.....	20
1.1.2. I. ve II. İsmet İnönü Hükümetleri'nin Kurulması.....	23
1.1.2.1. Hilafet Tartışmaları ve 1924 Yasaları.....	27
1.1.2.2. Çok Partili Sisteme Geçiş Denemesi.....	30
1.1.3. Ali Fethi Okyar Hükümeti'nin Kurulmasında Cumhurbaşkanının Tavrı.....	32
1.1.3.1. Şeyh Sait İsyanı ve Hükümetin İstifası.....	34
1.2.TAKRİR-İ SÜKÛN DÖNEMİ CUMHURBAŞKANI-HÜKÜMET İLİŞKİLERİ (1925-1930)	37
1.2.1. III. İsmet İnönü Hükümeti'nin Kurulması.....	37
1.2.1.1. Atatürk'e Suikast Girişimin Ortaya Çıkardığı Fikir Ayrılıkları.....	39
1.2.2. Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve IV. İsmet İnönü Hükümeti'nin Kurulması.....	42
1.2.2.1. Bahriye Vekili İhsan Bey Olayı.....	43
1.2.2.2. Cumhurbaşkanı ve Başbakanın Harf İnkılâbına Bakışları.....	46
1.3.SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULMASINDAN CELAL BAYAR'A CUMHURBAŞKANI-HÜKÜMET İLİŞKİLERİ (1930-1937).....	53
1.3.1. V. İsmet İnönü Hükümeti'nin Kurulması.....	53
1.3.1.1. Gülümlü Bir Muhalefet Hareketinin Doğması.....	54
1.3.1.2. Hükümetin Yenilenmesi ve Serbest Fırka'nın Feshedilmesi.....	58
1.3.2. Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve VI. İsmet İnönü Hükümeti'nin Kurulması.....	61
1.3.2.1. Atatürk-İnönü Çatışmasının Temel Nedenleri.....	63

1.3.2.2. İktisat Bakanı Mustafa Şeref Olayı.....	67
1.3.3. Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve VII. İsmet İnönü Hükümeti'nin Kurulması.....	71
1.3.3.1. Hatay Sorunu.....	76
1.3.3.2. Nyon Konferansı.....	79
1.3.3.3. Orman Çiftliği Sorunu.....	81
1.4.CELAL BAYAR DÖNEMİ CUMHURBAŞKANI-HÜKÜMET İLİŞKİLERİ (1937-1938)	86
1.4.1. I. Celal Bayar Hükümeti'nin Kurulması.....	86
1.4.1.1. Cumhurbaşkanı ve Başbakanın İç-Dış Politika Uyumu.....	89
1.4.1.2. İsmet İnönü'nün Siyasal Konumu.....	92
1.4.1.3. Atatürk'ün Hastalığı Sırasında Başbakanın Özverisi.....	96
II. BÖLÜM: İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ CUMHURBAŞKANI-HÜKÜMET İLİŞKİLERİ (1938-1950)	99
2.1.ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNDEN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINA CUMHURBAŞKANI İSMET İNÖNÜ VE HÜKÜMETLER (1938-1939)	99
2.1.1. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı Seçilmesi.....	99
2.1.2. Celal Bayar Hükümeti-Cumhurbaşkanı İlişkileri.....	102
2.1.2.1. İsmet İnönü'nün Tasfiye ve Barış Politikalarının Yansımaları.....	102
2.1.2.2. II. Celal Bayar Hükümeti'nin Görevden Çekilmesi.....	105
2.2.İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA CUMHURBAŞKANI İSMET İNÖNÜ VE HÜKÜMETLER (1939-1945)	108
2.2.1. Savaş Öncesi Siyasal Gelişmeler ve Refik Saydam Hükümeti'nin Kurulması.....	108
2.2.1.1. 1939 Genel Seçimleri ve II. Refik Saydam Hükümeti.....	111
2.2.1.2. CHP'nin V.Kurultayı ve Müstakil Grup.....	114
2.2.2. İkinci Dünya Savaşı'nın Çıkması ve Hükümetin Tepkisi.....	116
2.2.2.1. Türkiye'yi Sarsan Doğal Afet: Erzincan Depremi.....	119
2.2.2.2. Köy Enstitüleri ve İsmet İnönü-Hasan Ali Yücel Yakınlaşması.....	122
2.2.2.3. Refik Saydam Hükümeti'nin İkinci Dünya Savaşı ile İlgili Genel Politikası ve İsmet İnönü.....	125
2.2.3. I. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti ve İkinci Dünya Savaşı.....	129

2.2.3.1. Varlık Vergisi Kanunu ve Diğer Ekonomik Tedbirler.....	135
2.2.3.2. İkinci Dünya Savaşı'nın Etkisini Artırması.....	138
2.2.3.3. 1943 Genel Seçimleri ve II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nin Kurulması.....	140
2.2.3.4. CHP VI. Kurultay Öncesi ve Sonrası Yaşanan Gelişmeler.....	144
2.2.3.5. İnönü ve Saraçoğlu'nun Turancılık Olaylarına Yaklaşımı.....	147
2.2.4. İkinci Dünya Savaşı'nın Sona Ermesi ve Dünyada Yeni Dengeler.....	151
2.3.ÇOK PARTİLİ SİYASAL YAŞAMA GEÇİŞ SÜRECİNDE CUMHURBAŞKANI İSMET İNÖNÜ VE HÜKÜMETLER (1945-1950).....	154
2.3.1. Çok Partili Hayata Geçiş Adımları.....	154
2.3.1.1. Demokrat Parti'nin Kurulması.....	155
2.3.1.2. Cumhurbaşkanı'nın Bakanlar Kurulu Üzerindeki Etkisi.....	159
2.3.1.3. Tarafsız Cumhurbaşkanı Tartışmaları.....	160
2.3.1.4. 1946 Genel Seçimleri.....	164
2.3.2. Recep Peker Hükümeti Dönemi Cumhurbaşkanı-Hükümet İlişkileri.....	165
2.3.2.1. İktidar-Muhalefet Çatışmaları.....	167
2.3.2.2. Peker Hükümeti'nin İstifa Süreci.....	175
2.3.3. Hasan Saka Hükümetleri Dönemi Cumhurbaşkanı-Hükümet İlişkileri.....	180
2.3.3.1. Cumhurbaşkanı'nın İktidar ve Muhalefet Arasındaki Konumu.....	183
2.3.3.2. I. Hasan Saka Hükümeti'nin İstifası ve Yeni Hükümetin Kurulması.....	186
2.3.3.3. Cumhurbaşkanı'na Yapılan Veto Müracaatı.....	191
2.3.3.4. Cumhurbaşkanı'nın Seçim Hazırlıkları.....	193
2.3.4. Şemsettin Günaltay Hükümeti'nin Kurulması.....	196
2.3.4.1. Devlet Başkanlığı-Parti Başkanlığı Tartışmaları.....	198
2.3.4.2. Gayr-ı Mesul Cumhurbaşkanı Tartışmaları.....	203
2.3.4.3. 1950 Genel Seçimleri.....	213

III. BÖLÜM: CELAL BAYAR DÖNEMİ CUMHURBAŞKANI-HÜKÜMET İLİŞKİLERİ (1950-1960).....217

3.1.DEMOKRAT PARTİ İKTİDARININ İLK YILLARINDA CUMHURBAŞKANI-HÜKÜMET İLİŞKİLERİ (1950-1954).....217

3.1.1. 1950 Seçimleri ve Demokrat Parti'nin İktidara Gelişi.....	217
3.1.1.1. Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi.....	218

3.1.1.2. I Adnan Menderes Hükümeti'nin Kurulması.....	223
3.1.1.3. Darbe Söylentileri Karşısında Cumhurbaşkanı ve Hükümetin Tutumu.....	226
3.1.1.4. Arapça Ezan Okuma Serbestliği.....	229
3.1.1.5. Kore Harbi ve NATO Üyeliği.....	234
3.1.1.6. Göçmen Meselesi.....	238
3.1.1.7. Kabine'deki Cumhurbaşkanı Etkisinin Kırılması.....	241
3.1.2. II. Adnan Menderes Hükümeti'nin Kurulması.....	244
3.1.2.1. İrtica Meselesi ve Atatürk'ü Koruma Kanunu.....	245
3.1.2.2. CHP Mallarının Hazineye Devri ve Devri Sabık Meselesi.....	251
3.1.2.3. Ekonomik Hamle Kanunları.....	255
3.2.DEMOKRAT PARTİ'NİN YÜKSELİŞ YILLARINDA CUMHURBAŞKANI- HÜKÜMET İLİŞKİLERİ (1954-1957).....	259
3.2.1. 1954 Genel Seçimleri ve III. Adnan Menderes Hükümeti'nin Kurulması.....	259
3.2.2. 6-7 Eylül Olayları.....	261
3.2.3. DP'de Yükseliş Döneminin Sonu ve IV. Adnan Menderes Hükümeti'nin Kurulması.....	266
3.3.SİYASİ GERİLİMLERİN ARTMASI VE 1960'A UZANAN SÜREÇTE CUMHURBAŞKANI-HÜKÜMET İLİŞKİLERİ (1957-1960).....	269
3.3.1. V. Adnan Menderes Hükümeti'nin Kurulması.....	270
3.3.1.1. Dokuz Subay Olayı.....	273
3.3.1.2. Cumhurbaşkanı'nın Kriz Yönetimi.....	275
3.3.1.3. İktidar-Muhalefet Çatışmasının Artması.....	279
3.3.1.4. Üniversite Olayları ve Ordudaki Hareketlilik.....	283
3.3.1.5. Darbe Öncesi Son Uyarılar.....	287
3.3.2. 27 Mayıs Askeri Darbesi ve Siyasal Sonuçları.....	290
SONUÇ.....	293
KAYNAKÇA.....	299
EKLER.....	331
ÖZGEÇMİŞ.....	341

KISALTMALAR

A	: Arşiv No
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BMM	: Büyük Millet Meclisi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
D	: Dosya No
DP	: Demokrat Parti
F	: Fihrist No
HP	: Hürriyet Partisi
MP	: Millet Partisi
s.	: Sayfa
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TpCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TTK	: Türk Tarih Kurumu
v.b.	: Ve bunun gibi
TBMM ZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

GİRİŞ

Türkiye’de anayasacılığın öncülüğünü, devlet gücünü kullanarak toplumu modernleştirmek isteyen bürokrat ve aydınlar yapmış, bu nedenle anayasa gelişmeleri modernleşmeci bir yaklaşımla incelenmiştir. Modernleşmeci yaklaşıma göre, Osmanlı Devleti özellikle III. Selim’den itibaren daha etkin biçimde batı kurumlarını alarak yenileşme sürecine girmiştir. Bu süreç, II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinde devam etmiş fakat anayasal sisteme geçiş adına önemli bir sonuç vermemiştir. Bununla birlikte Tanzimat düşüncesinin yetiştirdiği aydınlar, Osmanlı Devleti’nin kurtuluşunu, onun bir meşruti devlet haline gelmesi koşuluna bağlamışlardır. Bu aydınlar, J.J. Rousseau, Montesquieu gibi düşünürlerin hürriyet ve devlet teorilerine ait düşüncelerinden esinlenerek, Osmanlı monarşik idaresini tenkit etmişlerdir. Böylece Osmanlı devlet idaresi ve özellikle padişah kâh açık kâh gizli birtakım muhaliflerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Özellikle bu devrede oluşturulan Yeni Osmanlılar hareketi, ülke içinde ve dışında Osmanlı monarşik idaresine karşı geniş bir mücadele başlatmıştır. Bütün bu faaliyetlerinin sonucu Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş yerine V. Murat tahta geçirilmiştir. Fakat bu padişahla yola devam edilmeyeceği düşüncesiyle yerine II. Abdülhamid’in tahta çıkması için uğraşlar başlamıştır.¹

Veliahdı tahta geçirmek için onunla âdeta pazarlığa girişen Mithat Paşa, Kânûn-ı Esâsî’nin hiç gecikmeden hemen ilânını, devlet işlerinde padişahın keyfine göre hareketi yerine hükümetin² mesuliyeti üzerine dayanan bir mekanizma kurulmasını ve

---

¹ Kemal Dal, **Türk Esas Teşkilatı Hukuku**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1986, s. 14-15.

² “Hükümet, hüküm mastarından isimdir ve lügat manasıyla fitne ve fesadı önlemek, ihtilâfi halletmek suretiyle adalet ve hakkaniyeti hâkim kılmaktır. Bu kelime Türkçede; hâkim, hâkimiyet, mahkeme, muhakeme, mahkûm, hakem, tahkim, muhakkem, muhkem, tahakküm, ihkâm, istihkâm, müstahkem kelimeleriyle birlikte bir aile teşkil eder. Heyet manasında da olan hükümet tabiri, dar ve geniş olmak üzere, tekrar iki ayrı manaya gelmektedir: Dar manasıyla hükümet, devlete sırf icra salâhiyetini kullanan “vekiller” ile bunların emri altında bulunan icra ve idare âmirlerinden, mürekkebe heyeti ifade eder. Halk, hükümet tabirinden hemen daima bu manayı anlamaktadır. Anayasalar bile, halk anlayışına uyarak, hükümeti çok kere bu manada kullanmıştır. Nitekim 1924 Anayasası’nın 7, 42 ve 51’inci maddelerinde hükümet tabiri dar manada alınmış ve bundan “İcra Vekilleri Heyeti” kast edilmiştir. Geniş ve ilmi manasıyla hükümet, yalnız icra ve infaz kuvvetini temsil eden heyeti değil; hâkimiyet dediğimiz devlet kuvvet ve salâhiyetlerini kullanan bütün şahıs ve organları ihtiva eder ki, Millet Meclisi bu organların başında gelir.” Ali Fuat Başgil, **Demokrasi Yolunda**, Yağmur Yayınevi İstanbul, 1961, s. 7-13 ; İlker Hasan Duman, **İçtihatlı-Karşılaştırmalı Türk Anayasa Hukuku**, Gaye Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 176-180.

parlamentonun açılmasını istemiştir.³ Nihayet 31 Ağustos 1876 tarihinde padişah olan II. Abdülhamid, meşrutiyetçilere söz verdiği üzere anayasa çalışmalarını başlatmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nde yazılı anayasa tecrübesi yaşanmadığından, yeni bir anayasanın hazırlanmasında izlenecek yöntem konusunda hiç kimse bilgi sahibi değildir. Mithat Paşa ve diğer Jön Türkler, devletin sunacağı anayasanın, milletin yapacağıyla aynı değerde olmayacağını, bu nedenle seçimle oluşacak bir meclisin milleti temsilen bir anayasa yapmasını istemiştir. Sultan Abdulhamid, daha ilk günlerinden itibaren Kânûn-ı Esâsî'yi kabulde hükümdarlık haklarına bir noksanlık gelir kaygısı ile tereddüt göstermiş ve anayasayı mütemadiyen tehir etmiştir.⁴ Lâkin vaziyetin pek müşkül ve tehlikeli olduğunu görünce, ister istemez Mithat Paşa'nın ısrarlarına boyun eğmeye mecbur olmuş ve Mehmet Rüşdü Paşa'yı azlederek yerine 22 Aralık 1876'da Mithat Paşa'yı Sadrazam yapmak suretiyle Kânûn-ı Esâsî lehine önemli bir adım atmıştır. Bundan sonra yirmi sekiz kişilik bir komisyon, eldeki tasarıları faydalanarak, devletin ilk yazılı anayasasını hazırlamakla görevlendirilmiş ve Mithat Paşa başkanlığında çalışmaya başlamıştır. Sonunda Mithat Paşa'nın anayasa lâiyhası tadilât ile kabul olunmuş ve Kânûn-ı Esâsî⁵, İstanbul Konferansı'nın ilk genel toplantısının yapılacağı 23 Aralık 1876'da ilan edilmiştir.⁶

1831 Belçika Anayasası ve dönemin en yeni Avrupa anayasası olan 1875 tarihli Fransız Cumhuriyeti Anayasası esas olmak üzere, bir Avrupa anayasaları karması olarak hazırlanan Kânûn-ı Esâsî, Osmanlı Devleti'nin demokratikleşme hareketleri

³ Bekir Sıtkı Baykal, "93 Meşrutiyeti", **Bellekten**, Cilt: VI, Sayı: 21-22, Nisan 1942, s. 51.

⁴ Tasarının padişaha sunulmasının ardından başlayan tartışmaların odağında; en son aşamada üstün gücün padişahın olmasını savunan saray tarafı, padişaha karşı güç elde edeceği düşünülen Bâb-ı Âli, avamın güçleneceğinden korkan üç aylık Meclis yanlıları, cumhuriyeti ve federal sistem kurmayı planlayan Mithat Paşa, Ona karşı olan ve gönüllü halk hareketi taraftarı olan Namık Kemal bulunmaktadır.

⁵ 119 maddeden ibaret olan anayasa 12 kısımdan oluşmaktadır. Üslup ve ifade bakımından sade ve açık olan 1876 Anayasası şekli itibarı ile modern anayasa tekniğine uygun bulunmuştur: "Anayasanın başında, Osmanlı Devleti'nin ayrılmaz bir bütün olduğuna vurgu yapılırken (Madde 1-2) padişahın hakları (madde 3-8), Osmanlı vatandaşlarının hakları (Madde 8-26) öncelikle belirtilmiştir. Bakanlar Kurulu'nun atanması, görevleri, meclis ile ilişkilerinden (Madde 27-38) sonra memurların atamaları, sorumlulukları ve görevden alma şartları (Madde 39-42) belirtilmiştir. Meclisin açılışı, kapanışı, yemin edilmesi, görüşmelerin yapılışı ile ilgili hükümleri (Madde 42-59) ise Ayan Meclisi (Madde 60-64), Mebûsân Meclisi (Madde 65-80) gibi temel müesseselerin oluşumu, görüşmeleri ve özlük hakları ile ilgili mahkemelerin işleyişi hakkındaki hükümlerden sonra (Madde 81-91). Devlet adamlarını yargılamakla görevli Divan-ı Âli'nin oluşumu ve görevleri gelmektedir (Madde 92-95). Anayasanın son kısmı ekonomik konular (Madde 96-107), vilayetler (Madde 108-112) ve çeşitli hükümleri kapsamaktadır. Ünlü 113. madde bu kısımdadır. Anayasanın 119. maddesi, genel seçimlerle ilgili olup birinci meclisin süresinin bitmesiyle hükmü kendiliğinden ortadan kalkacaktır." Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, 3F Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 37.

⁶ Baykal, **a.g.m.**, s. 52.

içinde sadece şekil ve isim olarak yer almıştır denebilir. Şeklen bir yürütme⁷, bir parlamento, kişi hürriyetleri vardır. Fakat esasta sistem yine tek başlıdır ve bütün devlet gücü padişahın elindedir. Bu anayasa bütün devlet organlarının fonksiyonlarını yerine getirmede padişahın iradesine bağlı bir sistem kurmuştur. Osmanlı Devleti'nin monarşik siyasi düzeninde bir değişiklik yapamamıştır. Yürütmeyi ve yasamayı tamamen padişahın iradesine bağlamıştır.⁸ Padişah tarafından görevlendirilen kimselerden oluşturulan Vekiller Heyeti, sadrazamın başkanlığında toplanan ve memleketin önemli ve esas kabul edilebilecek yürütmeye ilişkin işlerinin görüşülüp kararlaştırıldığı merci ve kuruldur.⁹ Anayasa bu kurula iç ve dış tüm önemli devlet işlerini yürütme görevini vermiştir. Fakat bakanlar kurulunun siyasal sorumluluğu kolektif değildir. Başvezir ve Şeyhül-İslam, Sultan tarafından tayin edilmiş, diğer bakanlar ise irade-i şahaneğe uygun olarak seçilmiştir.¹⁰

---

⁷ Yürütme hakkında geniş bilgi için bkz. Talip Türcan, **Devletin Egemenlik unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001, s. 184-186.

⁸ Kânûn-ı Esâsî'nin kurduğu yürütme organı ikili yapıdadır. Bir tarafta devlet başkanı olarak Padişah, diğer tarafta da Hükümet vardır:

“a)Padişah: Kânûn-ı Esâsî'ye göre saltanat Osmanlı sülalesine aittir (Madde 3). Bu sülalenin içinde ise saltanat, “ekber evlat” sistemine göre geçer (Madde 3). Yani ölen padişahın yerine en büyük oğlu değil, Osmanlı ailesinin en yaşlı erkek üyesi geçer. Kânûn-ı Esâsî'ye göre, padişah aynı zamanda halifedir (Madde 4). Tüm monarşilerde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğunda da padişah sorumsuz ve kutsaldı (Madde 5). Yani padişah ne siyasal nedenlerle görevden alınabilir; ne de padişah hakkında hukuk veya ceza davası açılabilir. Bunun herhangi bir istisnası da yoktu. Padişahın yürütme organının başı olarak birçok yetkileri vardır (Madde 7): Bakanların tayin ve azli, rütbe ve nişan verilmesi, para basılması, uluslararası antlaşma yapma yetkisi, “harb ve sulh ilân”, kara ve deniz kuvvetlerinin komutanlığı, kanun ve şeriat hükümlerinin uygulanması, “nizamnamelerin tanzimi”, cezaların hafifletilmesi ve affı, Meclis-i Umumînin toplantıya çağırılması ve tatil edilmesi, Heyet-i Mebûsân'ı fesih hakkı, vb. Bunlara kanunları veto etme yetkisi (Madde 54) ve istediği kişileri sürgüne gönderme yetkisi (Madde 113) de eklenebilir.

b)Heyet-i Vükelâ: Heyet-i Vükelânın başkanı sadrazamdır (Madde 28). Heyet-i Vükelâda sadrazamdan başka şeyhülislâm ve diğer vekiller bulunur. Sadrazam, şeyhülislâm ve diğer vekiller (bakanlar) doğrudan doğruya padişah tarafından atanır ve azledilirler (Madde 7, 27). Yani Heyet-i Vükela, Meclis-i Mebûsân'a karşı değil, padişaha karşı sorumludur. Meclis-i Mebûsân güvensizlik oyuyla Heyet-i Vükela'yı düşüremez.” Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2007, s. 21-22 ; Dal, **a.g.e.**, s. 18-19.

⁹ Ramazan Cengiz Derdiman, **Anayasa Hukukunun Genel Esasları ve Türk Anayasa Düzeni**, Alfa Akademi, İstanbul, 2006, s. 222-223 ; Yavuz Abadan, Bahri Savcı, **Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış**, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1959, s. 38-39 ; Atilla Özer, **Batı Demokrasilerinde ve Türkiyede Hükümetin Kuruluş Yöntemleri**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1981, s. 12-17 ; Ahmet Oğuz, **Birinci Meşrutiyet, Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2010, s. 86-89.

¹⁰ Ahmet N. Yücekök, **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlatonun Evrimi**, Ankara Üniversitesi ve Basın-Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1983, s. 78-79 ; Recai G. Okandan, **Âmme Hukukumuz Bakımından Tanzimat, Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinin Önemi**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1949, s. 9-11.

Anayasa metninde, siyasi parti, dernek vb. siyasi katılımı sağlayıcı unsurlar bulunmamaktadır. İlk parlamentoda siyasi parti olmadığı için hükümetler de parti hükümeti değildir. Vekillerin, parlamentonun güvenini alarak bağımsız bir siyaset oluşturmaları imkânsızdır. Çünkü hükümdar bunları, parlamentoya rağmen, azledebilmektedir. Mithat Paşa bu durumu önceden gördüğünden, aşmak için anayasanın tasarı metninde başvezirliği kaldırıp yerine başvekilliğin getirilmesini ve beraberinde bakanların tek tek sultana değil, hep birlikte parlamentoya karşı sorumluluğu esasını önermiştir. Bu öneri kabul edilmemiştir. 1876'nın Bakanlar Kurulu, batılı bir parlamentonun bütünlüğü içinde ayrılmaz sorumlu bir kanadı değil, padişahın siyasi aracı ve parlamentodan bağımsız, ilgisiz bir kurumdur.¹¹

Heyet-i Vükelâ, sadrazamın başkanlığında toplanan, önem taşıyan iç ve dış durumları görüşen bir kuruldur. Bu tür konular, görüşülmesi padişahın iznine tabi olan ve olmayanlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Padişahın izni gereken hallerde, önce padişaha sunulur “görüşme izni” alınmalıdır. Daha sonra alınacak olan kararın da tekrar padişahın onayına sunulur uygulanması mümkün olabilmektedir. Bu konuda padişahın bir irade-i seniye çıkarması gerekmektedir (Madde 28).¹²

Hükümetin meclis açık olmadığı zamanlarda aldığı kararlar “Kânûn-ı Esâsî'ye mugayir olmamak” koşuluyla ve padişahın izni ile meclisin toplantısında verilecek karara kadar geçici yani “muvakkaten” kanun hüküm ve kuvvetindedir (Madde 36). Kanun teklif hakkı hükümete tanınmıştır (Madde 53). Ancak teklifin kanunlaşması padişahın tasdikine bağlıdır (Madde 54). Padişahın bu üstün gücü meclisler karşısında da devam etmektedir. Meclisler irade-i seniye ile açılır (Madde 43). Padişah meclisleri vaktinden evvel açabilir, kapatabilir veya süreyi uzatabilir (Madde 44). Padişah gerekirse yeniden seçimler yapılmak şartıyla Heyet-i Mebûsân'ı feshedebilir (Madde 7). Padişaha tanınan bu fesih yetkisini 35. madde düzenlemektedir. Buna göre; Hükümet ile Heyet-i Mebûsân arasında bir madde yüzünden anlaşmazlık çıkar ve meclis hükümetin teklifini üst üste iki defa red ederse, bu durum üzerine padişah hükümeti değiştirir ya da

---

¹¹ İrem Karakoç, “1876 Tarihli Kanun-ı Esasi de Yürütme Organı”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, İzmir, 2006, s. 131.

¹² Karakoç, **a.g.m.**, s. 131-132.

meclisi fesheder. Meclisin feshi “kanuni süresinde yeniden seçim yapılmak” şartına bağlanmış olup bu süre de altı aydır (Madde 73).¹³

Padişahı tüm sistemin merkezi ve sorumsuz başı ilân eden anayasa karşısında (Madde 5), Heyet-i Vûkelâ’yı ortak sorumluluk yüklenen, homojen bir kurul kabul etmek ve modern anlamda bir bakanlar kuruluna benzetmek imkânsızdır. Zira bu heyetin politika üretebilecek fiili ve kanuni altyapısı ve dayanağı yoktur. 1876’dan sonra vekilleri padişaha karşı güçlendirecek çabalar sonuç vermemiştir. Vekiller heyetinin parlamento önünde sorumluluğu ve güvenoyu söz konusu olmadığı için, meclisi arkasına alarak hükümdara karşı koyma imkânına sahip değillerdir. Dolayısıyla bu sistem, ortak fikir ve programa sahip, uyum ve dayanışma içinde çalışabilen bir “kabine” ya da “hükümet” fikrinin henüz mümkün olamayacağını göstermektedir.¹⁴

Kânûn-ı Esâsî’nin mimarlarından olan Mithat Paşa’nın padişah ile olan mücadelesi, sadrazamlığının daha 49. gününde memleketten uzaklaştırılma ile sonuçlanmıştır.¹⁵ II. Abdülhamid için sıra ilk Osmanlı Parlamentosunun açılmasına gelmiştir. “Birinci Osmanlı Meclis-i Umumisi”, 19 Mart 1877’de padişahın yaptığı açılış konuşmasından sonra ertesi gün İstanbul Dolmabahçe Sarayı’nda ilk toplantısını yapmıştır. Bu parlamento yetkilerinin azlığına bakmadan iç ve dış politikayı meclis gündemine getirebilmiştir. II. Abdülhamid özellikle nüfuzlu çevreleri tedirgin eden bu parlamentoyu, 14 Şubat 1878’de kapatmıştır. Meclisin feshedilmesiyle, mebusların parlamento üyeliği sona ermiş ve anayasanın uygulanması askıya alınmıştır. Böylece 1908 yılında Kânûn-ı Esâsî’nin yeniden yürürlüğe konulmasına kadar geçen otuz yılı aşkın bir süreyle devlet yönetiminde padişahın tek başına söz sahibi olduğu döneme girilmiştir. Bu dönemde meclisin yeniden toplantıya çağırılması ve anayasanın yürürlüğe konulması için çok yoğun iç ve dış baskılar olmuş, fakat padişah bu baskılara boyun eğmemiştir.¹⁶

---

¹³ Eraslan ve Olgun, **a.g.e.**, s. 37-39.

¹⁴ Karakoç, **a.g.m.**, s. 132 ; Mustafa Erdoğan, **Modern Türkiye’de Anayasalar ve Siyasi Hayat**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997, s. 29-31 ; Mustafa E. Elöve, **Anayasa Hareketlerimiz Şeması**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1960, s. 28-31 ; Abdullah İslamoğlu, **II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet (1908-1913)**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2004, s. 111-112.

¹⁵ Baykal, **a.g.m.**, s. 66-67.

¹⁶ Hikmet Özdemir, **Sivil Cumhuriyet**, Boyut Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 32-33 ; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar”, **Bellekten**, Cilt: XX, Sayı: 77, Ocak 1956, s. 104 ; Baykal, **a.g.m.**, s. 71-75 ; Şükrü Karatepe, **Meşrutiyet ve Anayasa**, Yeni Şafak Kitaplığı Yakın Tarih Dizisi, İstanbul, 1995, s. 38-39.

II. Abdülhamid'in idaresine karşı hürriyet taraftarlarının bir kısmı Avrupa'ya kaçmıştır. Diğer taraftan ordu mensupları olan subaylar arasında bu yönetime karşı mücadele hareketleri başlamıştır. Genç Türkler, Osmanlı Devleti'ni yeniden hürriyet ve anayasal bir devlet haline yeniden getirmek amacıyla gizli örgütler kurarak çalışmalara başlamıştır. Bu örgütler içinde İttihat ve Terakki önemli yer tutmuştur. Nihayetinde Jön Türk hareketleri, İttihat ve Terakki'de birleşmiş ve II. Abdülhamid'e karşı mücadeleleri gittikçe yoğunlaştırmışlardır. 23 Temmuz 1908 tarihine gelindiğinde II. Abdülhamid, meşrutiyeti yeniden ilan etmek ve anayasayı yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır.¹⁷

II. Abdülhamid Kânûn-ı Esâsî'nin yürürlüğe girmesi hakkında Sadrazam Sait Paşa'ya gönderdiği ve Bâb-ı Âlî'de okuttuğu Hatt-ı hümayunda bir tür yol haritası çizmiştir.¹⁸ Yürütme organı bakımından önem taşıyan bu hükümlere göre, Sadaretin onayı kaydıyla bakanlara, kendilerine bağlı memurlarını seçme ve tayin hakkı verilmiştir. Parlamento ve hükümet birer bağımsız ve hukuki kurum halini almaya başlamıştır. Hükümetin yürütme gücünü arttırmanın, meclisin görevi olduğu belirtilmiştir. Heyet-i Vükela'nın yürütme gücüne sahip olduğu ifade edilmiştir. Bu haklardan sonra eski seçim yasası tasarısı yürürlüğe konarak seçim yapılmış ve Osmanlı Parlamentosu 18 Aralık 1908 tarihinde padişahın bildirisi ile açılmıştır.¹⁹ Ancak ülkedeki siyasi yapı bundan sonra daha da karışmıştır. Parlamento ve meşrutiyete karşı olanlar harekete geçmiş ve meclis açıldıktan kısa bir süre sonra hükümet düşürülmüştür. Meşrutiyete karşı olan basın ve kitlelerin etkisi ile anarşi egemen olmaya başlamıştır.

---

¹⁷ Dal, a.g.e., s. 23-24.

¹⁸ II. Meşrutiyet döneminde, 1918 yılına kadar, on yıl içinde ise 14 kabine kurulmuştur: "Mehmet Sait Paşa, Kâmil Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa, Tevfik Paşa (31 Mart Vak'ası üzerine), Hüseyin Hilmi Paşa (31 Mart Vakasından sonra ve İkinci kez), İbrahim Hakkı Paşa, Mehmet Sait Paşa (2. kez), Mehmet Sait Paşa (3. kez). Gazi Ahmet Muhtar Paşa (Halâskâran hareketi üzerine), Kâmil Paşa (2. kez), Mahmut Şevket Paşa (Bâb-ı Âlî Baskını üzerine), Mehmet Sait Halim Paşa (Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine), Mehmet Talât Paşa, Mehmet Talât Paşa (2. kez), (Vahidettin'in tahta çıkması üzerine ve "ibkaen"). Mütarekeden 1922 yılına kadar ki sürede kurulan hükümetler ise şöyledir: Ahmet İzzet Paşa, Tevfik Paşa (2. kez), Damat Ferit Paşa, Damat Ferit Paşa (2. kez), Damat Ferit Paşa (3. kez), Ali Rıza Paşa, Salih Hulusi Paşa, Damat Ferit Paşa (4. kez), Damat Ferit Paşa (5. kez), Tevfik Paşa (3. kez ve son Osmanlı hükümeti olarak)." Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt: I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 6-7.

¹⁹ "II. Meşrutiyet döneminde ilk meclis Aralık 1908 de toplandı ve Ocak 1912 de dağıldı. İkinci meclis Mayıs 1912 de toplanmış olup, aynı yılın Ağustos ayında dağılmıştır. Balkan Savaşının başlaması sebebiyle de yeni meclis için yapılacak seçimler, belli bir tarih tespit edilmeden ertelenmiş; bundan dolayı üçüncü meclis Mayıs 1914 tarihine kadar toplanamamıştır. Üçüncü Meclis, Osmanlı İmparatorluğunun Büyük Savaşta yenilgiye uğramasından sonra 1918 yılında dağıldı. Her üç mecliste olağanüstü hallerde zaman zaman toplanmışlardır." Bkz. Feroz Ahmad, D.A. Rustow, **İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler (1908-1918)**, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1976, s. 245.

Tarihimizde “31 Mart Vakası” olarak isimlendirilen olaylar sonucunda, Mahmut Şevket Paşa’nın komutasındaki “Hareket Ordusu” Rumeli’den İstanbul’a gelerek duruma hâkim olmuş ve 14 Nisan 1909’da ise II. Abdülhamid tahttan indirilerek yerine Sultan Mehmet Reşat getirilmiştir.²⁰

Sultan Mehmet Reşat döneminin başlamasıyla iktidara ortak olmaya başlayan İttihat ve Terakki mensupları, mevcut anayasa ile özlemini çektikleri meşruti yönetimi kuramayacaklarını düşünmüştür. Bu nedenle yeni bir anayasa hazırlamak üzere bir komisyon kurmuştur. Komisyon, 1876 Kânûn-ı Esâsî Anayasası’nı değiştirerek anayasayı meşruti rejimin gereklerine uygun hale getirmiştir. 8 Ağustos 1909 değişikliği, hükümdarla halkın haklarını toplumun lehine uzlaştırması, hükümlerlik haklarının kullanılmasına halkın katılımını sağlaması ve hükümdarı tarafsız bir organ haline getirmesi adına önemli değişiklikler getirmiştir. 1909 tarihli Anayasa, 1876 Anayasası’nın 3, 6, 7, 10, 12, 27-30, 35, 36, 38, 43, 44, 54, 76, 77, 80, 113 ve 118. maddelerinin değiştirilmesi, 119. maddesinin kaldırılması ve 119, 120 ve 121. maddelerin yeniden yazılmasıyla hazırlanmıştır.²¹

1909 Anayasası ile devletin başı olan padişah, tüm parlamenter sistemlerde olduğu gibi yürütmenin de başıdır. Ancak uygulamada yürütme görev ve yetkileri hükümet tarafından kullanıldığından, padişahın bu alandaki yetkileri sembolik nitelikler taşımaktadır. 1876 Anayasası’nda padişahın, sadrazamı ve bakanları atama ve azletme yetkisi olduğu halde, 1909 Anayasası’nda sadece sadrazamı atama yetkisi vardır. Bakanlar ise sadrazam tarafından seçilecek ve padişahın onaylamasıyla göreve başlayacaktır. Padişahın yürütme alanındaki yetkileri sayı olarak artırılırken, etki bakımından azaltılmıştır. Yürütme yetki ve görevlerinin kullanılmasında bakanlar kurulu öne çıkarılmış, bakanlar kurulunun padişaha karşı değil de meclise karşı siyasi sorumluluğunun bulunduğu kabul edilmiştir.²²

1876 Anayasası’nda, padişahın parlamentoyu feshetme ve hükümeti dilediği zaman görevden alma yetkisi vardı. 1909 Anayasası’nda ise parlamento ile hükümet

---

²⁰ Dal, **a.g.e.**, s. 23-24 ; Fevzi Demir, **Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, s. 33 ; Yılmaz Altuğ, **Parlamento Hukuku**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 37.

²¹ Gözler, **Türk Anayasa**, s. 24-25.

²² Karatepe, **Meşrutiyet**, s. 63-64 ; İslamoğlu, **a.g.e.**, s. 128-131 ; Dal, **a.g.e.**, s. 25 ; Derdiman, **a.g.e.**, s. 227-228 ; Yücekök, **a.g.e.**, s. 88-89 ; Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 3-4.

arasındaki ilişkiler, parlamenter sistemin ilkelerine göre düzenlendiğinden, yürütmenin başı olan padişahın parlamentoyu feshetme yetkisi farklı esaslara bağlanmıştır. 1876 Anayasası'na göre, bir kanunun yürürlüğe konulması konusunda meclisle bakanlar kurulu arasında anlaşmazlık çıkması halinde, padişah meclisi feshedebilirdi. Nitekim II. Abdülhamid, böyle bir gerekçeyle meclisi feshetmişti. 1909 Anayasası'nda yürütmenin başı olan padişahın yasamayı fesih yetkisi, kullanılması neredeyse imkânsız şartlara bağlanmıştır.²³

1909 Anayasası'nın yukarıda anlatılan değişiklikleriyle ortaya güçsüz bir yürütme çıkmıştır. İlk Mebûsân Meclisi'nde ezici bir çoğunluk sağlayan İttihat ve Terakki, bu üstünlükten yararlanarak kısa zamanda padişah ve hükümet üzerinde etkinlik sağlamış ve sonunda yürütmeyi kontrolüne almıştır. Ancak zamanla bu değişikliklerle ortaya çıkan güçsüz yürütme İttihat ve Terakki'nin işine gelmemeye başlamıştır. Nitekim İttihat ve Terakki, 7. ve 35. maddeleri tekrar değiştirmek istese de çıkacak siyasi kriz sonucu meclisi feshetmek zorunda kalmıştır (18 Ocak 1912). 1914 yılında padişahın meclisleri feshetme yetkisi üzerindeki sınırlar kaldırılarak, Kânûn-ı Esâsî'nin eski hükümlerine dönmüştür.²⁴

Yönetimi tamamıyla elinde tutan İttihat ve Terakki liderleri, izledikleri politika sonucu imparatorluğu büyük devletler arasındaki pazar mücadelesine (I. Dünya Savaşı'na) sürüklemiştir. İttihat ve Terakki'nin on yıllık iktidarında son sadrazam olan Talat Paşa'nın çekilmesi üzerine Padişah Vahdettin, Ahmet İzzet Paşa'nın kısa sadrazamlığından sonra Tefik Paşa'yı hükümetin başına getirmiştir. Padişah, İttihat ve Terakki mensuplarının yer alacağı bir parlamentoyu ortadan kaldırıp, Mondros Mütarekesi'ne uygun davranabilmek için, 21 Aralık 1918'de "esbab-ı zarure-i siyasiden naşi" (zorunlu siyasi nedenlerden dolayı) Meclis-i Mebûsân'ı feshetmiştir. Meşrutiyet Türkiye'sinin son Meclis-i Mebûsân'ı, 19 Ocak 1920'de toplanmıştır. Anadolu'daki milliyetçilerin etkisinde kalan bu meclis, "Misak-ı Milli" diye anılan "Aht-ı Milli

---

²³ Karatepe, **Meşrutiyet**, s. 64-66 ; Okandan, **a.g.e.**, s. 16-17 ; Derdiman, **a.g.e.**, s. 228 ; Eraslan ve Olgun, **a.g.e.**, s. 96.

²⁴ Bu gelişmeler konusunda olumsuz bazı kişisel görüşler mevcuttur. Emrullah Efendi, parlamenter rejimin bozulduğu kanısındadır: "... (1909'da) en vahim bir şekl-i hükümet vazettik, Fransızların konvansiyonel dedikleri şekli hükümeti ihdas ettik... (padişaha fesih hakkı verilmezse) ... biz parlamentarizmi de geçmişiz de, konvansiyon devrine gelmişiz, yani memleketin tehlikesi devresine gelmişiz." Boşo Efendi de pek farklı düşünmemektedir: "...Milleti batıracak bir şey varsa o da milletin (giderek Meclisin) istibdadıdır. Padişah hiç batıramaz milleti..." İslamoğlu, **a.g.e.**, s. 132-133 ; Dal, **a.g.e.**, s. 25-26 ; Derdiman, **a.g.e.**, s. 227-228.

Beyannameesi” ile tarihe geçmiştir. Fakat 16 Mart 1920’de İstanbul’un işgalinde üyelerden bazıları tutuklanınca çalışamaz duruma düşmüş ve Damat Ferit Paşa’nın isteği üzerine Padişah Vahdettin tarafından feshedilmiştir. Osmanlı Devleti’nin, Sevr maddeleriyle karşılaştığında artık parlamentosu yoktu, ancak yeni bir meclisin açılması çok gecikmeyecekti.²⁵

Nitekim Büyük Millet Meclisi, Kurtuluş Savaşı sürerken 23 Nisan 1920 de açılmış ve bir gün sonra da Mustafa Kemal Paşa Meclis Başkanı seçilmiştir.²⁶ Birinci Meclisin giriştiği ilk önemli işlerden biri yeni yürütme organını teşkil etmek olmuştur.²⁷ BMM’nin 25 Nisan 1920 tarihli birleşiminde hükümetin hangi ilkelere göre oluşturulacağı konusu tartışılmıştır. Sonunda, Mustafa Kemal Paşa’nın desteklediği görüş doğrultusunda on beş kişilik “Tasarı Komisyonu” kurulmuş ve komisyonun işleri bitirmesine kadar da, 25 Nisan 1920’de “Muvakkat (geçici) İcra Encümeni” kurulmuştur.²⁸ Mustafa Kemal’in doğal başkanlığında altı üyeden oluşan bu komisyon, ortada henüz yasa ve anayasa bulunmadığı için geçicidir. Ama yine de Encümen, adı “hükümet” olmamakla birlikte BMM’nin ilk hükümetidir. Aynı gün, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey’in bu sıfatla Encümen’de yer alması kabul edilmiştir.²⁹ Encümenin başkan dışında altı üyesi daha vardır. Bunlar BMM, üyeleri arasından gizli oyla seçilmiştir. Muvakkat İcra Encümeni’nin görevi, ilk İcra Vekilleri Heyeti’nin seçimiyle 3 Mayıs 1920’de son bulmuştur. BMM Hükümeti döneminin ilk “İcra Vekilleri Heyeti”, 2 Mayıs’ta kabul edilen “Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti’nin Sûret-i İntihâbına Dâir Kânûn” gereğince, adaylar arasından her bakanlık

---

²⁵ Özdemir, *Sivil*, s. 33-36.

²⁶ Bkz. Mehmet Şahingöz, “Birinci Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı ve Yapısı Hakkında Genel Değerlendirme”, *Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 3, Mart 1997, s. 171-180 ; **Birinci Büyük Millet Meclisi**, TBMM Basımevi, Ankara, 1999 ; Yavuz Aslan, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.

²⁷ “BMM’nin ilk oturumunda Mustafa Kemal Paşa, yürütmenin hangi esaslara istinat etmesi gerektiği konusunda uzun bir konuşma yapmıştır. Kurtuluş Savaşı döneminde uygulanacak hükümet biçimini büyük ölçüde belirleyecek olan bu konuşmada Mustafa Kemal Paşa, meclisin yetkilerinin sadece sınırlı bir yasama yetkisi ile (vazifei teşriye) kayıtlanamayacağını, meclisin üstünde bir kuvvetin artık mevcut olmadığını söyleyecektir. Konuşma sonrasında Mustafa Kemal bir önerge verecektir. Böylece mercisiz kalan devlete BMM el koymuş ve bütün devlet erklerinin kendisinde tecelli ettiği düşüncesinden hareketle önce bir yürütme kuvveti teşkil etmiştir.” Rıdvan Akın, **TBMM Devleti (1920-1923)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 99-100 ; **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1989, s. 60-61.

²⁸ Bülent Tanör, **Kurtuluş Üzerine 10 Konferans**, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 2002, s. 26-27.

²⁹ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 236-237.

için ayrı oylama yapılarak seçilmiştir. Kabinede on bir vekil vardır ve başkan, Büyük Millet Meclisi'nin de başkanıdır ki bu da Mustafa Kemal Paşa'dır.

İcra Vekilleri Heyeti ilk toplantısını 5 Mayıs 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında yapmıştır. İcra Vekilleri Heyeti'nde belli bir uyumun sağlanamaması, daha önemlisi Mustafa Kemal Paşa'ya ters düşebilecek insanların da hükümete girebilme ihtimalinin olması vekillerin seçim yönteminde değişikliği kaçınılmaz olarak gündeme getirmiştir. İtirazlara rağmen 4 Kasım 1920'de İcra Vekilleri Heyeti'nin seçimine ilişkin kanunda değişiklik yapılarak yürütme alanında oldukça önemli bir adım atılmıştır. Buna göre, İcra Vekilleri Heyeti, BMM Reisi'nin, meclis üyelerinden göstereceği adaylar arasından salt çoğunlukla seçilecektir.³⁰

Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluklarının düzenlenmesi konusu, iktidarla muhalif mebuslar arasındaki temel çatışma konularından bir diğeri olmuştur. 20 Ocak 1921'de kabul edilen Anayasa'nın 7. maddesinin son cümlesi, Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluklarının özel bir kanun ile tayin edileceğini hükme bağlamıştır. Anayasanın kabulünden 10 gün sonra ise 30 Ocak 1921'de Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in Heyet-i Vekile'nin görev ve yetkilerini tespit edecek olan kanun tasarısını düzenleyecek komisyonun seçimine dair önergesi mecliste okunarak kabul edilmiştir. 3 - 8 Şubat 1921 tarihli toplantılarda kurulan bu özel komisyona Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) ve Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) gibi önde gelen muhalifler de seçilmiştir. Komisyonun çalışmaları sürerken, 14 Mart 1921'de Karahisar-ı Şarki mebusu Mustafa (Atay) Bey, Meclis Reis ve Reis Vekillikleri ile bir vekâletin aynı kişinin bünyesinde toplanamayacağını öngören bir kanun teklifi vermiş ve kuvvetler ayrılığına yönelik bir girişim olarak nitelendirilebilecek bu teklif özel

---

³⁰ “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetleri'nden bazılarında bakanlar her bakanlık için gösterilen adaylar arasından, Meclis tarafından ayrı ayrı seçilmişlerdir. Hükümet Başkanlığını, bir süre Meclis Başkanı yapmış, bir süre de Başbakan bakanlar kurulunca seçilmiştir. Hükümet üyeleri, bir süre Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın gösterdiği adaylar arasından seçilmiştir. Bir süre de hükümetlerin hem başkanları hem de üyeleri Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerince gösterilen adaylar arasından seçilmiştir. Özellikle bu sonuncu uygulama devletin fiilen başı durumunda olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ile Meclis'in o zamanki bir grubu arasında görüş ayrılığı yaratmış, bu da hükümet buhranına yol açmıştır. Buhran cumhuriyetin ilânı ile giderilirken hükümetlerin kuruluş biçimi de değişmiştir. Artık, durum başlangıçta değinilen şekle dönüşmüştür. Yani, Türkiye Büyük Millet Meclisi Cumhurbaşkanını seçecek, Cumhurbaşkanı Başbakanı tayin edecek, Başbakan bakanlar kurulu listesini düzenleyecek ve bakanlar Cumhurbaşkanınca atanacaktır. Böylece hükümet kurulmuş olacaktır. Bu şekil, cumhuriyetin ilânından, günümüze kadar değişmemiştir.” Rıdvan Akın, **TBMM Devleti**, s. 99-107 ; Cafer Demiral, **Türkiye Cumhuriyeti'ni Yönetenler**, Türkiye Ticaret Odaları Yayınları, Ankara, 1973, s. 85-88 ; Abadan ve Savcı, **a.g.e.**, s. 56-58.

komisyona gönderilmiştir. Özel komisyonun uzun çalışmalar sonucunda tamamladığı kanun teklifi, 24 Kasım 1921’de mecliste görüşülmeye başlanmıştır. Teklifin mecliste savunuculuğunu, komisyon sözcüsü Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey ile Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey yapmışlardır. 1 Aralık 1921 tarihli toplantıda söz alan Mustafa Kemal Paşa teklifi ve kuvvetler ayrılığı ilkesini şiddetle eleştiren çok uzun bir konuşma yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın konuşması tamamlandıktan sonra yeterlilik önergesi verilmiş, bu önerge komisyon sözcüsüne bile söz verilmeden oylanarak kabul edilmiştir. Ardından Mersin mebusu Salahattin ve Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey’in, yeniden görüşmek üzere teklifi komisyona geri çektiklerini açıklamalarına rağmen, teklifin reddedilmesini talep eden 30 imzalı önerge oya konmuş, ancak mecliste çoğunluk sağlanamadığı için bu önergeden de sonuç alınamamıştır.³¹

BMM’de kuvvetler birliği ve kuvvetler ayrılığı ekseninde yaşanan tartışmaları alevlendiren 1921 Anayasası, ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü şartların gerektirdiği acil ihtiyaçları karşılamak üzere hazırlanmış yirmi dört maddelik kısa bir metinden ibaretti. Buna rağmen 1921 Anayasası millet egemenliğini yansıtan ilk siyasi belge olması bakımından önemlidir. 1876 ve 1909 tarihli anayasalar, padişahın yetkilerinden bir kısmını halkın temsilcisi olan parlamentoya devretmiş, fakat padişah devleti yöneten en üstün güç olarak statüsünü korumuştur. 1921 Anayasası, hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu ve milletin tek temsilcisinin Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu hükme bağlayarak bu statüyü bozmuştur.³²

1921 Anayasası, “meclis hükümeti sistemi” ni benimsemiştir.³³ Türkiye Büyük Millet Meclisi, millî iradeyi temsil eden en üstün organdır. Buna göre, meclisin üzerinde

---

³¹ Ahmet Demirel, **Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 231-243.

³² İsmet Giritli, **Demokrasi Yolunda**, Kervan Matbaası, İstanbul, 1960, s. 167-170 ; **Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye**, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara, 1981, s. 73 ; Hikmet Bil, **Atatürk’ün Sofrası**, s. 14.

³³ “Meclis hükümetinin başkanlık hükümetinden çok parlamenter sisteme benzediği, hatta onu parlamenter sistemden ayıracak ölçütleri bulmanın güç olduğu söylenebilir. Meclis hükümetinin ilk göze çarpan özelliği, yasama ve yürütme iktidarlarının mecliste toplanmasıdır. Bu sistemin en tipik örneğini oluşturan 1921 tarihli Anayasanın 2. maddesi aynen şöyle demektedir: “İcra kudreti ve teşri salâhiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet meclisinde tecelli ve temerküz eder”. İktidarın mecliste toplanmasının bir sonucu, bağımsız ve ayrı bir yürütmenin hukuksal açıdan bulunmamasıdır. Kuşkusuz yüzlerce kişiden oluşan meclisin yürütme görevi yapamayacağı ortadadır. Bu nedenle, yürütme, iktidarı ancak meclis adına ve onun emir ve direktifleriyle kullanılır. Yürütme, meclisin yarattığı ve onun emrinde olan bir organdır. Çok kez yürütmeye komite adı verilir. Ülkemizde 1923’e kadar meclis

başka bir kuvvet yoktur; yasama, yürütme ve yargı yetkisi meclisin elinde toplanmıştır. Kanunlar meclis tarafından yapıldığı gibi, yürütme yetkisi de meclisin kendi üyeleri arasından seçtiği İcra Vekilleri Heyeti (hükümet) tarafından kullanılır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı, aynı zamanda İcra Vekilleri Heyeti'nin de başkanıdır. Fakat İstanbul'da bir devlet ve hükümet başkanı bulunduğundan, Meclis Başkanının ne devlet başkanlığı, ne de hükümet başkanlığı sıfatı vardır. İcra Vekilleri Heyeti, üyeleri arasından kendisine bir başkan seçer. Meclis, vekilleri istediği gibi yönlendirir, denetler ve gerekli gördüğünde görevlerine son verebilir.

Yürütmenin gerçek durumuna topluca bakıldığında, adı devlet başkanı olmamakla birlikte uygulamada devlet başkanlığı işlevleri gören bir Meclis Başkanı ile yine adı başvekil olmamakla birlikte başvekillik işlevi gören bir İcra Vekilleri Heyeti Reisi'nin varlığı göze çarpmaktadır. Bu ise, anayasa teorisi ne olursa olsun, yürütmeye parlamenter rejimdekine benzer iki başlı (düalist) bir yapı kazandırmaktadır. Şu var ki burada ağır basan başvekil değildir. Mustafa Kemal, hem meclisin başkanı hem de bakanlar kurulunun doğal başkanı sıfatıyla, ayrıca karizmatik siyasal önderliğinin ve askeri kimliğinin verdiği güçle, sistemin en yetkili kişisidir. Heyet-i Vekile'nin yüksek siyasetinde de başvekinden daha etkindir. Bu Heyet'in fiilen başkanlığını yaptığı 1921 öncesinde, meclisin seçtiği bir vekili (Nazım Bey'i) istifaya zorlama hakkını nasıl kendinde bulduysa, İcra Vekilleri Heyeti'nin kendi içinden seçtiği bir reise sahip olduğu 1921 Anayasası döneminde de, bir vekili (Bekir Sami Bey'i) çekilmeye davet eden ve bunu sağlayan yine Mustafa Kemal olmaktadır.³⁴

1921 Anayasası'nın kurduğu hükümet, benimsenen rejimin gereği olarak meclisle beraber anılmış ve "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" adını almıştır.

---

hükümeti sistemi saf bir biçimde uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak bu sistemin uygulamada tam olarak gerçekleşmediği, bazı çok önemli sapmaların ortaya çıktığı, sistemin parlamenter sistemin mantığına ve kurallarına uygun işlediği, İcra Vekilleri Heyetinin mecliste sahip olduğu siyasal çoğunluk nedeniyle liderlik ve otoriteyi elde ettiği ve İcra Vekillerinin bireysel ve ortak sorumluluklarının kabul edilmesiyle meclis hükümeti sisteminin ruhundan ayrıldığı Profesör Ergun Özbudun tarafından iddia edilmiştir. 1924 Anayasası'nda parlamenter sistem unsurları oldukça ağırlıklı bir biçimde yer aldığından saf bir meclis hükümeti sistemi getirdiği söylenemez. 1961 ve 1982 Anayasaları, 1921 ve 1924 Anayasalarından etkilenmekle birlikte esasta parlamenter sistemi yeğlemişlerdir." Mehmet Turhan, **Siyaset ve Anayasa**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1995, s. 95-99 ; Atilla Özer, **Başkanlık Hükümeti Sistemi ve Bu Sistemin Türkiye Açısından Uygulanabilirliği**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997, s. 78-80.

³⁴ Tanör, **Osmanlı-Türk**, s. 258-271-273 ; Özer, **Bati**, s. 48-56.

Benimsenen bu sistemde kuvvetlerin meclisin elinde toplanması esastır.³⁵ Savaşı yürüten ordu ve savaş süresince görev yapan İstiklal Mahkemeleri de meclisin emrinde çalışmıştır. Meclis hükümeti sistemi, genellikle olağanüstü durumlarda ve geçiş dönemlerinde uygulanan bir siyasi rejim türüdür. En önemli sakıncası ise, kuvvetleri tek elde toplaması ve kolayca, otoriter sisteme dönüşmesidir. Özünde taşıdığı bu sakıncaya rağmen meclis hükümeti sistemi, Türkiye’de başarılı olmuş ve bu sistem içerisinde savaş kazanılmıştır. Saltanatın hilafetten ayrılarak kaldırılması ve Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanması (23 Temmuz 1923) ile Kurtuluş Savaşı önemli bir hedefine daha ulaşmıştır.³⁶ Sıra, savaş yıllarının zorunluluğundan doğmuş olan Meclis hükümeti sistemini değiştirmeye ve II. Meclisin açılmasından sonra Ali Fethi Bey’in istifası ile doğan hükümet krizine kesin bir çözüm bulmaya gelmiştir. Bu çözüm, 29 Ekim 1923’te cumhuriyeti ilan ve Teşkilât-ı Esasîye Kanunu’nda bazı değişiklikler yapılması ile bulunmuştur.³⁷

---

³⁵ Mustafa Kemal’in hükümetin amacı hakkındaki görüşleri şöyledir: “...Bir hükümet iyi midir, fena midir? Hangi hükümetin iyi veya fena olduğunu anlamak için, “Hükümetten amaç nedir?” bunu düşünmek gerekir. Hükümetin iki hedefi vardır. Biri milletin korunması, ikincisi milletin refahını temin etmek. Bu iki şeyi temin eden hükümet iyi, edemeyen fenadır.” Mustafa Kemal bir başka konuşmasında ise: “...Hükümetin varlığının sebebi, memleketin güvenliğini, milletin huzur ve rahatını temin etmektir. Bütün memlekette gerçek bir güvenlik egemen olmalıdır. Millet, büyük bir huzur ve güven içinde içi rahat bulunmalıdır. Memleketimizin herhangi bir köşesinde halkın güvenliğini, devletin bütünlük ve huzurunu bozmaya kalkışanlar, devletin bütün kuvvetlerini karşılarında bulmalıdırlar.” demektedir. **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I**, s. 337 ; **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1989, s. 121 vd.

³⁶ Bkz. **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler**, Çeviren: Seha Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.

³⁷ “Cumhuriyet ilanına yol açan yakın dinamiklere iki noktayı daha eklemek gerekir. Birinci nokta, devlet başkanlığı makamının boşluğunu doldurmaktı. Nitekim İsmet Paşa söz konusu konuşmasında, “*Avrupalı diplomatlar beni ikaz ettiler. Devletin reisi yoktur dediler*” şeklindeki sözleriyle bu eksiklikten yakınmıştı. İkinci nokta, halifenin devlet başkanı olması olasılığını ortadan silmek niyetiydi. Bu kutuplaşmadan çıkan bir başka çatışma da hükümet sistemi konusunda kendini belli etti. Mustafa Kemal savaş günlerinde kuvvetler birliğini ve meclis sistemini savunmuş ve kabul ettirmişti. Oysa şimdi bu sistem, bakanları ve başbakanı tek tek ve ayrı ayrı meclise seçtiren yanı başta olmak üzere muhafazakârlığa hizmet ediyor, güçlü ve enerjik bir hükümetin oluşmasını neredeyse olanaksız kılıyordu. Bu yüzden Mustafa Kemal meclis hükümetini savaş koşullarından doğmuş olağanüstü ve geçici bir yönetim biçimi olarak nitelemekteydi. Hükümet bunalımını körüklemesi de bundandı. Hedefi, dar bakarsak kabine istikrarı, geniş bakarsak Cumhuriyet idi. Gerçekten de olan bu oldu. Önderliğin taktik ustalığıyla, teknik bir sorun (Heyet-i Vekile kurulması), bir ana kuruluş değişikliğine (Cumhuriyet) dönüştürüldü.” Tanör, **Kurtuluş**, s. 39-47 ; Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Çeviren Yavuz Alogan, Doruk Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 75 ; Sabiha Sertel, **Roman Gibi (Anılar)**, Ant Yayınları, İstanbul, 1966, s. 78 ; Hikmet Özdemir, **Sivil**, s. 36-38 ; Şükrü Karatepe, **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 149-155 ; Bekir Sıtkı Baykal, “*Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Oluşması Üzerine Kısa Bir Bakış, 1920-1960*”, **Bellekten**, Cilt: XLIII, Sayı: 170, Nisan 1979, s. 495-497.

29 Ekim 1923 tarih ve 364 sayılı “Teşkilât-ı Esasîye Kanunu’nun Bazı Mevaddının Tavzihan Tâdiline Dair Kanun” başlığını taşıyan yasa değişikliği ile meclis hükümeti rejimine sadık kalınmış fakat sistemin saf şeklinden ayrılanarak Devlet Başkanlığı ihdas edilmiştir.³⁸ Yasama ve yürütmeye oldukça söz sahibi olan bu devlet başkanı, yalnız icra vekilleri heyetinin başı olmakla kalmamakta aynı zamanda gerekli gördükçe BMM’ye de başkanlık edebilmektedir (Madde 11). Bu da kuvvetler birliği ve meclis hükümeti anlayışının bir uzantısıdır. Cumhurbaşkanının meclise başkanlık edebilmesinin parlamenter rejime de ters düştüğü açıktır. Bu aykırılık, yeni bir geçiş dönemi içinde bulunulmasıyla ve Mustafa Kemal Paşa’nın olağandışı konumuyla açıklanabilir. Değişikliğin ikinci önemli boyutu, hükümetin kuruluşunu ilgilendirmektedir. Meclis hükümetinin tipik özelliği olan vekillerin meclis tarafından seçilmeleri usulü son bulmuştur. Yeni sistemde meclis tarafından seçilen cumhurbaşkanı meclis üyeleri arasından başvekil seçer. Öbür vekiller başvekilce meclis üyeleri arasından seçildikten sonra, vekiller heyeti cumhurbaşkanı tarafından meclisin tasvibine sunulur. Meclis toplanmış değilse, tasvip işlemi meclisin toplanmasına bırakılır (Madde 12). Başvekillik ve vekillik sıfatı bu tasvip kazanılır. Yeni sistem, vekillerin ve başvekilin seçimini meclisin elinden alıp cumhurbaşkanına vermekle meclis hükümetinden parlamenter rejime doğru bir rota tutturmuştur. Bu yolla, daha güçlü ve meclisten nispeten bağımsız bir hükümet oluşturabilecektir. Zaten Mustafa Kemal Paşa’nın amacı da budur. Saltanat’ın kaldırılmasından sonra artık bu yola girmenin de bir sakıncası kalmamıştır. Böylece 1923 anayasa değişiklikleri, 1921’in saf meclis hükümeti sisteminden 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu’na geçişi sağlayan bir “intikal kanunu” niteliğindedir. Bununla meclis, yürütme ve idare yetkilerini kendisinde saklı tutmakla birlikte, bu yetkilerin kullanımını icra vekillerine ve heyetine bırakıyordu. Yürütme de, 1921 sisteminde köklü bir değişiklik yapılmaksızın, bu defa gerçekten “iki başlı” hale geliyordu.³⁹ Bu durum Mustafa Kemal’i veya cumhurbaşkanlığı makamını daha güçlü hale getiriyordu.

---

³⁸ Orhan Aldıkaçtı, **Modern Demokrasilerde ve Türkiye’de Devlet Başkanlığı**, İstanbul, 1960, s. 208-209.

³⁹ Tanör, **Osmanlı-Türk**, s. 283-285 ; Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s. 206 ; Suna Kili, Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s. 91-92 ; Emine Aydoğdu, **Teşkilat-ı Esasîye’den Günümüze Anayasalar**, Palme Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 1-2; Yavuz Atar, **Türk Anayasa Hukuku**, Mimoza Yayınları, Konya, 2005, s. 23.

Mecliste yapılan uzun tartışmaların ardından saltanatın hilafetten ayrılarak kaldırılması, cumhuriyetin ilanı, 1921 Anayasası'nda değişiklikler yapılması ve daha sonra da hilafetin kaldırılmasıyla yeni bir siyasi rejimin temelleri atılmıştır. Ancak olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin çalışmalarını düzenlemek amacıyla hazırlanan 1921 Anayasası ile de yeni rejimin işletilmesi mümkün değildir. Gerçi 1923'te yapılan değişikliklerle bazı kolaylıklar sağlanmıştır. Fakat kurulacak yeni düzenin işleyişini sağlayacak geniş kapsamlı bir anayasa gerekmektedir. Üstelik iki Anayasalı (1876-1921) duruma da artık bir son verme vakti de gelmiştir. Böylece yeni meclis, yeni devletin yeni anayasasını yapma tarihsel göreviyle karşı karşıya kalmıştır. İlk olarak yeni anayasayı hazırlamak üzere "Teşkilât-ı Esasîye Encümeni" adı verilen bir komisyon kurulmuştur.⁴⁰ Bu encümen, aylar süren çalışmasının sonunda hazırladığı yeni Teşkilât-ı Esasîye Kanunu tasarısını 26 Şubat 1924'te TBMM Başkanlığına sunmuştur. Tasarı, "Teşkilât-ı Esasîye Hakkında Kanunu Esasi Encümeni Mazbatası ve Teklif-i Kanunusu" başlığı altında Hilafetin kaldırılmasından altı gün sonra, yani 9 Mart'ta TBMM Genel Kurulu'nda okunmuştur. "Tanziminde ilim ve fennin son telakkiyatından ve sair cumhuri devletlerin kavanini esasiyesinden bir hayli istifade edildiği gibi inkılâbımızın ruhu daima nazarı dikkatte" tutulduğu belirtilen ve altı bölümden ve toplam yüz sekiz maddeden oluşan tasarı 20 Nisan 1924 tarihine kadar mecliste görüşülmeye devam etmiştir.⁴¹

Kânûn-ı Esâsî Encümeni'nin anayasa taslağında ilk olarak usûl ve yasama organı üzerinde tartışmalar yapılmıştır. Yürütme organı hakkındaki tartışmalar ise cumhurbaşkanının yetkilerinin artırılarak hükümetin kuruluşunda meclisin fonksiyonunun azaltılmasına yönelik maddelerin görüşülmesi sırasında yoğunlaşmıştır. 1924 Anayasası'nın temelini teşkil edecek olan tasarı üzerinde ilk sözü alan Celal Nuri, meclise sunulan anayasa tasarısı ile devrimin tamamlanmış olduğunu sandığını ve bu anayasa tasarısının beş yıllık bir Kurtuluş Savaşı'nın zafer belgesi olduğunu ve tasarıda I. TBMM döneminde oluşan kuvvetler birliği prensibine önem verildiğini açıklamıştır. Tasarı üzerinde Celal Nuri'den sonra söz alan Abidin Bey, tasarının tümü üzerinde

---

⁴⁰ Karatepe, **Darbeler**, s. 157-163.

⁴¹ **TBMM ZC**, Devre: II, Cilt: 7, s. 214-219 ; Hasan Türker, "1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Tasarısı ile Cumhurbaşkanına Verilmek İstenen "Tecdid-i İntihabat Hakkı" Üzerinde Yapılan Tartışmalar ve Sonuçları", **Dokuz Eylül Üniversitesi, Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 9-10, 1999-2000, s. 169-170.

aleyhte bir konuşma yaparak tasarının encümenine iade edilmesini istemiştir. Aynı gün öğleden sonra yapılan ikinci celsede tasarı üzerinde söz alan Encümen üyesi Bursa Mebusu Refet Bey; Cumhuriyet ve demokrasi ile idare olunan ülkelerde iki meclis uygulamasının yaygın bir uygulama olduğunu örnekler vererek açıkladıktan sonra, tasarı ile cumhurbaşkanına verilmek istenilen fesih yetkisinin, ikinci bir meclisin varlığı ile mümkün olabileceğini savunmuştur. Refet Beyden sonra söz alan Tunalı Hilmi Bey, Refet Bey'in kendisine geçmişi anımsattırıldığını söyleyerek, ikinci bir meclisin varlığına karşı olduğunu açıklarken, Malatya Mebusu Reşid Ağa ise, Mustafa Kemal Paşa'nın yaptıklarının takdirle karşılandığını ve hep takdir edileceğini söyledikten sonra, sözü 25. maddeye getirmiş ve görüşlerini şöyle açıklamıştır: *“Beyfendiler bu maddei kanuniye Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin şahsına değildir, makamına aittir. Şahsına ait ise bu maddeyi kabul ediniz Bundan daha büyük madde varsa onu da kabul ediniz. Yalnız makam olması itibariyle bu da nazarı dikkati caliptir.”*⁴²

Usûl hakkında yapılan bu tür tartışmaların ardından TBMM, “Teşkilât-ı Esasîye Kanunu Tasarısı” üzerindeki görüşmelere, 16 Mart'ta devam etmiştir. Meclis, 16 Mart'ta Teşkilât-ı Esasîye Kanunu Layihasının ilk on yedi maddesini kabul etmiştir. 23 Mart'ta yapılan ilk celsede de TBMM 25. maddeye kadar olan maddeleri kabul etmiştir. İkinci celsede 25. maddenin okunmasından sonra, söz alan Kânûn-ı Esâsî Encümeni Reisi Yunus Nadi, tasarı üzerinde söz alan milletvekillerinin konuşmalarından 25. maddeye çok önem verildiğinin anlaşıldığını söyledikten sonra. “Maahaza encümen tekrar tetkik etmek ve tarzı tertibine ait bazı tadilat yapmak üzere” maddenin encümenine iadesini istemiştir. Reis Fethi Bey, Yunus Nadi Bey'in bu isteğini oya koymak isterse de tepkilerle karşılaşmıştır. Usûl hakkında söz alan Karesi mebusu Ahmet Süreyya Bey, iç tüzüğün bazı maddelerinden örnekler vererek, encümen adına Yunus Nadi Bey'in getirdiği teklifin kabul edilmemesini istemiş, Kütahya mebusu Recep Bey ise Ahmet Süreyya Bey'in aksine maddenin encümenine iade edilmesi gerektiğini savunmuştur. Konya mebusu Musa Kazım Efendi de encümenin isteğine karşı çıkarak, encümenin söz konusu maddeyi niçin meclise sunduğunu ve niçin geri olmak istediğini söylemeden, *“geriye alacağız diye kürsüye çıkmaları abestir”* demiştir. Usûl hakkındaki görüşmelerin yeterli görülmesinden sonra 25. maddenin görüşülmesine karar verilmiştir. Fethi Bey, bir kez daha encümenin teklifini oya koymak istemiş ancak

---

⁴² TBMM ZC, Devre: II, Cilt: 7, s. 224-239 ; Türker, a.g.m., s. 170-171.

“hayır” sesleri karşısında kararını uygulayamamıştır. Maddenin aleyhinde söz alan Saruhan milletvekili Reşad Bey, halkın, ulusal egemenlik prensibinden ödün verilmemesi istediğini söylemiştir. Lehte söz alan Kütahya Mebusu Ragıb Bey, Reis-i cumhurun hükümetin de onayını alarak “*Tecdid-i İntihabat’a*” karar verebilmesini doğru bulmadığını söyledikten sonra meclisin, “*Tecdid-i İntihabat*” kararı almakta zorlandığı durumlarda Reis-i cumhurun meclisin üçte birinin desteği ile “*Tecdid-i İntihabat*” kararı alabilmesi gerektiğini savunmuş ve bu yönde bir teklif vereceğini söylemiştir. Madde üzerinde son sözü alan Kânûn-ı Esâsî Encümeni üyesi A. Süreyya Bey, Mustafa Kemal’in bazı konuşmalarını anımsatmış ve ardından Türkiye’deki devlet sisteminin tamamen “*vahdeti kuvva ve hâkimiyet-i milliye*” esasına dayandığını, “*vahdet-i kuvvanın hâkimiyet-i milliye*” esasına dayanan bir cumhuriyet demek olduğunu savunmuş ve bundan dolayı Teşkilât-ı Esasîye Kanunu’na 25. madde veya -vahdet-i kuvva esasına aykırı- benzeri bir madde koyarak “*hâkimiyet-i milliye aleyhine ve tevzii kuvvaya doğru irticakâr bir hareketi siyasiye ve teşriiye ihtiyar edemeyiz*” demiştir. A.Süreyya Bey’in konuşmasından sonra, görüşmelerin yeterli görülmesi ve ardından 25. madde hakkında verilen değişiklik önergelerinin reddedilmesinden sonra, Reis Fethi Bey, 25. maddeyi oylamaya koymuştur. Oylamaya katılan 130 milletvekilinden 127 tanesi ret, 2 tanesi kabul ve 1 tanesi çekimser oy kullanmıştır. Fethi Bey, oylama sırasında çoğunluk bulunmadığı için kural gereği 25. maddeyi bir sonraki celsede tekrar oylamaya koyacağını açıklayarak celseyi tatil etmiştir.⁴³ 25. Madde, 24 Mart’ta bir kez daha oylanmış ve 126 ret, 2 kabul, 2 çekimser oy ile usûl gereği kesin olarak reddedilmiştir.

Görüldüğü gibi 1924 Anayasası’nın yapılışı sırasında mecliste önemli tartışmalar oluşturan veto yetkisi, Atatürk döneminde hiç kullanılmayacaktır. Bunun nedeninin ilk bakışta, Mustafa Kemal’in kişisel karizma ve liderliği argümanı doğru olmakla beraber, 1924 Anayasası, döneminde veto yetkisinin neden hiç kullanılmadığını açıklamaya yeterli değildir. 1938-1950 arasında görev yapan İsmet İnönü ve 1950-1960 arasında görev yapan Celal Bayar dönemlerinde de bu yetki kullanılmamıştır. Bu olgunun birkaç nedeni bulunmaktadır. İlk olarak 1946 yılına kadar tek partili otoriter bir yönetimin bulunması erkler arasında bir uyumsuzluğun yaşanmasının önüne geçmiştir. Çok partili döneme geçilmesiyle beraber bu olgunun değişmemesinin ise iki temel

⁴³ TBMM ZC, Devre: II, Cilt: 7, s. 992-1010 ; Türker, a.g.m., s. 172, 178-181.

nedeni vardır. Bunlardan birincisi cumhurbaşkanının siyasi kimliği, ikincisi ise uygulanan seçim usulüdür. 1946-1950 yılları arasında cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi'nin, 1950-1960 yılları arasında cumhurbaşkanı olan Celal Bayar ise fiilen olmasa bile Demokrat Partinin genel başkanı olmaya devam etmişlerdir. Üstelik Anayasaya (Madde 31) göre cumhurbaşkanı her meclis dönemi için ayrıca seçildiği, yani görev süresi meclisin görev süresiyle aynı olduğu için, meclis çoğunluğuyla cumhurbaşkanının farklı partilerden olma olasılığı bulunmamaktadır. Dolayısıyla mecliste çoğunluğu elinde bulunduran partinin genel başkanı olan bir cumhurbaşkanının veto yetkisini kullanmaması doğaldır.⁴⁴

Veto yetkisinde görüldüğü gibi cumhurbaşkanının statüsü ile ilgili komisyon önerilerinde meclis genel kurulu olumsuz tavrını açıkça sergilemiş ve tasarıda önemli değişiklikler yapmıştır. Örneğin: Komisyon, cumhurbaşkanının yedi yıl için seçilmesini öngörmüşken, genel kurul bunu bir seçim dönemine indirmiştir (Madde 31). Cumhurbaşkanının meclis dışından da seçilebilmesi, kabul görmeyen bir başka öneri olmuş ve TBMM üyeleri arasından seçilmesi kararlaştırılmıştır (Madde 32). Meclisin, bir kez daha görüşülmek üzere kendisine geri gönderilen yasayı ancak üçte iki çoğunlukla kabulü halinde bunun cumhurbaşkanınca ilânının gerekli olacağı hükmü de değiştirilerek, ilân zorunluluğunun doğması için çoğunluk yeterli sayılmıştır (Madde 35). Meclis genel kurulu ayrıca, cumhurbaşkanının yemin metnine “hâkimiyeti milliye” esasına da uyma borcunu eklemiştir (Madde 38). Nihayet son önemli değişiklik başkomutanlık konusunda yapılmıştır. Komisyon tasarısında cumhurbaşkanı kara, deniz ve hava kuvvetlerinin başkomutanı idi. Genel kurul ise bunu değiştirmiştir. Kabul edilen maddeye göre başkomutanlık TBMM'nin manevi kişiliğindedir ve bunu cumhurbaşkanı temsil eder (Madde 40).⁴⁵ Hükümetin kuruluşu ile ilgili kırk dördüncü madde ise şöyle düzenlenmiştir: “Başvekil, Reiscumhur canibinden ve meclis azası meyanından tayin olunur. Sair vekiller Başvekil tarafından meclis azası arasından intihap olunarak heyet-i umumiyesi Reiscumhurun tasdiki ile meclise arz olunur. Meclis müçtemi değilse arz keyfiyeti meclisin içtimaina talik olunur. Hükümet hatt-ı

---

⁴⁴ Barış Bahçeci, **Karşılaştırmalı Hukukta ve Türkiye’de Devlet Başkanının Veto Yetkisi**, Yetkin Basımevi, Ankara, 2008, s. 144-152.

⁴⁵ Tanör, **Osmanlı-Türk**, s. 301-304.

hareket ve siyasi nokta-i nazarını azami bir hafta zarfında meclise bildirir ve içtima taleb eder.”⁴⁶

Tartışmalı bir hazırlık aşamasından sonra, 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen 1924 Anayasası 6 bölüm ve 105 maddeden oluşmuştur. Anayasanın beşinci maddesi ile yürütme gücü TBMM’de toplanmıştır. Ancak meclis bu gücü kendisi tarafından seçilen bir cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği bakanlar kurulu vasıtasıyla kullanmıştır. Anayasaya göre, yürütmenin en üst organı cumhurbaşkanının yetkileri son derece kısıtlı tutulmuş; başvekili atamak, kararnameleri imzalamak, devleti içeride ve dışarıda temsil etmek gibi birtakım temsili görevler verilmiştir. Zaten 1924 Anayasası, Mustafa Kemal Paşa’nın kendi karizmatik kişiliğine göre hazırlandığı için, bunların çokta önemi olmamıştır. Ardından gelen İsmet İnönü için de aynı şeyi söylemek mümkündür. İsmet İnönü de karizmatik kişiliğiyle tek aday olarak Atatürk’ün ölümünden sonra, hemen ertesi gün cumhurbaşkanı seçilmiştir. İsmet Paşa’nın anayasada hiç yetkisi olmamasına rağmen, o zaman Türkiye’nin Milli Şefi olarak cumhurbaşkanı yetkileriyle hiç ilgisi olmayan birtakım siyasi yetkileri kullanmıştır; çünkü kendisi Milli Şefi ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin değişmez Başkanıydı. Ancak çok partili rejime geçildiği vakit, bu uygunsuz tabloya son vermiştir. Partinin değişmez Genel Başkanlığı’ndan çekilmiş, Milli Şeflik sıfata da kaldırılmış, çok partili rejime geçilmiş ve yerine 1924 Anayasası’na göre Celal Bayar bu kez cumhurbaşkanı seçilmiştir. Celal Bayar, demokratikleşme hareketinin önderlerinden biri sayıldığından onun da bir karizmatik kişiliği vardı. Atatürk’ün arkadaşıydı, son başvekilidi, İktisat Vekili olarak bazı önemli işlere imza atmıştı. Bu yüzden onun cumhurbaşkanı seçilmesine de hiçbir itiraz gelmemiştir.⁴⁷

---

⁴⁶ Selçuk Duman, **Türkiye Cumhuriyeti Devleti Cumhurbaşkanları ve Siyasi Hayattaki Yerleri**, Berikan Yayınları, Ankara, 2007, s. 107-108.

⁴⁷ **Cumhurbaşkanı Seçimi Öncesi Cumhurbaşkanlığı Sempozyumu**, 12-13 Ocak 2007, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2007, s. 188-193.

I. BÖLÜM
MUSTAFA KEMAL ATATÜRK DÖNEMİ
CUMHURBAŞKANI-HÜKÜMET İLİŞKİLERİ (1923-1938)

1.1. CUMHURİYETİN İLANINDAN TAKRİR-İ SÜKÛN'A
CUMHURBAŞKANI-HÜKÜMET İLİŞKİLERİ (1923-1927)

1.1.1. Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Cumhurbaşkanı Seçimi

Mustafa Kemal Paşa, Mudanya Ateşkes Antlaşması'ndan sonra barış şartlarının görüşüleceği Lozan Konferansı'nda, İsmet Paşa'yı Hariciye Vekili olarak intihap etmiştir. Bu suretle İsmet Paşa'nın beklenilmeyen bir anda, yerini hem uzun bir iktidar hem daha sonra muhalefet cephesinde kesintisiz olarak, ölümüne kadar muhafaza edecek bir yükselişi başlamıştır.⁴⁸ Lozan müzakereleri sırasında başvekil Rauf Bey'dir. Rauf Bey'in bu müzakerelerde Türkiye'yi kendisinin temsil etmesi hakkında bir isteği olup olmadığına dair kesin bir belirti olmamakla birlikte İsmet Paşa, Lozan görüşmelerinde başvekil ile bazı görüş ayrılıklarına düşmüştür. O, başvekilin hükümete yaptığı müracaatlardan ve kendisine yapılan tebliğlerden, devlet başkanının gereği gibi haberdar etmediği kanısındadır.⁴⁹ İsmet Paşa, düşünce ve tekliflerinin aynen BMM Reisine yani Mustafa Kemal'e ulaştırılmasını istemekte ve sık sık ve doğrudan doğruya ona başvurmaktadır. Durum böyleyken Mustafa Kemal Paşa hükümete müdahale etmiş ve Heyeti Vekile toplantılarına katılmıştır. Hatta direktiflerini bizzat yazmaya başlamıştır.⁵⁰ Nihayet Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Mustafa Kemal Paşa ile fikir ayrılıkları yaşayan Rauf Bey'in istifasından sonra yapılan yeni seçimlerin neticesine göre 2 Ağustos 1923'te Büyük Millet Meclisi yeniden açılmıştır. Mustafa Kemal Paşa Meclis Başkanlığına seçildikten sonra Fethi Bey başvekil olmuştur. Ancak Fethi Bey kabinesine karşı, meclis cephe almıştır. Bu durum bir kabine buhranı gibi görünmekle birlikte, bunun temelinde meclisin yapısından ve anayasadaki şekil

⁴⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam: Mustafa Kemal**, Cilt: III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 40.

⁴⁹ Bkz. Feridun Kandemir, **Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay**, Sinan Matbaası, İstanbul, 1965 ; Rıza Nur, **Hayat ve Hatıralarım II**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992.

⁵⁰ Aydemir, **Tek Adam**, s. 121-123.

yetersizliğinden gelen sebepler bulunmaktadır. Zira 20 Ocak 1921 Anayasası'na göre kabinenin seçim şeklinde aksaklıklar olduğu gibi Mustafa Kemal hem meclis hem hükümet hem de meclisi teşkil eden tek parti başkanıdır. 24 Ekim'de Başvekil Fethi Bey'in kendi üstünde bulunan Dâhiliye Vekilliğini bırakması üzerine Halk Fırkası grubu Rauf Bey'i meclis ikinci başkanlığına, Sabit Bey'i de Dâhiliye Vekâletine aday olarak seçmiştir. Bu durum üzerine Mustafa Kemal olaylara müdahale için harekete geçmiş ve 26 Ekim'de kabine Çankaya da toplanmıştır. Sonuçta kabinenin istifa vaktinin geldiği konusunda görüş birliği sağlanmıştır.⁵¹

Çankaya toplantısından sonra Fethi Bey Hükümeti, 27 Ekim'de beklendiği gibi istifa etmiştir. Yürürlükteki anayasa uyarınca bu durumda meclisin hemen yeni vekiller heyetini oluşturması gerekirken, Mustafa Kemal tüm önde gelen taraftarlarına yeni hükümette görev kabul etmemelerini önceden tembih ettiğinden, yeni kabinenin kurulmasının olanaksızlığı ortaya çıkmıştır. İçine düştüğü çıkmazda kımıldayamaz hale gelen meclisin kendisine danışmaya karar vermesi üzerine, Mustafa Kemal duruma radikal bir çözüm düşünmüştür. Nitekim Mustafa Kemal, 28 Ekim'de bazı paşaları ve milletvekillerini Çankaya'ya yemeğe davet etmiş, ertesi gün cumhuriyeti ilan edeceklerini söylemiş ve gece, misafirler gittikten sonra da İsmet Paşayla birlikte Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun değiştirilmesi için bir teklif hazırlamıştır. Teklifte, devletin cumhuriyet olduğu; hükümetin reisicumhur tarafından meclis içerisinde seçilecek üyelerden oluşacağı; reisicumhurun devletin reisi olduğu ve gerekli gördükçe meclise ve Heyet-i Vekile'ye başkanlık edeceği; başvekilin reisicumhur tarafından meclis içerisinde seçileceği hususları yer almıştır.⁵² Anlaşıyor ki birçok önemli meselede olduğu gibi cumhuriyet fikrinde de Mustafa Kemal ve İsmet Paşa ortak görüşte olmuştur. Böylece 29 Ekim günü meclis, hazırlanan teklifi kabul etmiş ve cumhuriyeti ilan ederek Mustafa Kemal'i oylamaya katılan 158 üyenin tamamının oyu

---

⁵¹ Aydemir, **Tek Adam**, s. 145-146 ; İsmail Bozkurt, Turan Tekdoğan, **Doğumunun 100. Yılında Atatürk**, Özal Matbaası, İstanbul, 1970, s. 76 ; Selami Kılıç, **II. Meşrutiyetten Cumhuriyet Türkiye'sine Türk İnkılabının Fikir Temelleri**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1998, s. 63.

⁵² Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 51-54 ; Ahmad, **Modern Türkiye'nin**, s. 75 ; Paul Gentizon, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, Çeviren: Fethi Ülkü, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 44-49 ; 677, s. 176-180 ; İsmet Giritli, "*Nutuk'ta İç ve Dış Politika*", **Atatürk'ün Büyük Söylevinin 50.Yılı Semineri**, TTK Basımevi, Ankara, 1980, s. 195 ; Seçil Karal Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik**, Temel Yayınları, İstanbul, 2006, s. 148-149 ; M. Kamran Ardaçoç, **Hilafet Meselesi**, Petek Yayınları, Ankara, 1955, s. 19-21 ; Ahmet Gürkan, **Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Başkanlar**, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1973, s. 141.

ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı seçmiştir.⁵³ Ancak bu tarih itibariyle TBMM üye tam sayısı 287 olup 129 milletvekili cumhurbaşkanlığı seçimine katılmamıştır. 1924 Anayasasına göre parlamento dışında cumhurbaşkanlığına kimsenin aday olması mümkün olmadığı ve dolaylı da olsa parlamentonun oluşumunda Mustafa Kemal Paşa'nın temel belirleyici olması bu sonucu doğurmuştur. Buna, cumhuriyet muhalifi İstanbul milletvekillerinin istisna teşkil ettiği gözden kaçırılmamalıdır. Bir de Birinci Meclis döneminde TBMM üye tam sayısı 437 olmasına rağmen hiçbir zaman Ankara'da 200'ün üzerinde milletvekilinin bulunmadığı hatırlanırsa, Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun oluşturduğu serbestinin bu sonuca katkıda bulunduğunu ileri sürmek doğru olacaktır.⁵⁴

Söz konusu tartışma mevzusu bir kenara bırakıldığında görülen, cumhuriyetin sanki bir anayasal-siyasal tıkanıklığı aşma tekniği olarak düşünülüp ilan edildiğidir. İsmet Paşa, Halk Fırkası Umumi Heyeti'nde bunu şöyle dile getirmiştir: “*Başvekilin intihabını kanuni ve mümkün kılabilmek için Gazi Paşa Hazretlerinin teklifinin kanuniyet kazanması lazımdır.*” Zira cumhuriyetin ilanına yol açan yakın dinamiklere iki noktayı eklemek gerekmektedir. Birinci nokta, devlet başkanlığı makamının boşluğunu doldurmaktır. İsmet Paşa söz konusu konuşmasında, “*Avrupalı diplomatlar beni ikaz ettiler. Devletin reisi yoktur dediler*” şeklindeki sözleriyle bu eksiklikten yakınmıştır. İkinci nokta, halifenin devlet başkanı olması olasılığını önlemektir. Bu büyük dönüşüm 25-29 Ekim arasında dört güne sığmıştır. Cumhuriyete geçiş, “devlet başkansız devlet” şeklindeki istisnai duruma son vermiştir. Asıl önemlisi, devletin ana kuruluşunun tepesindeki makamın da seçimle doldurulması olmuştur.⁵⁵ Böylece Mustafa Kemal, kendine has, güçlü bir önsezi sahibi ve mantıktan ayrılmayan bir devlet kurucusu olarak belirmiş ve 29 Ekim 1923'ten itibaren yeni bir devlet kurmuştur. Bu devletin cumhurbaşkanı olarak yanında hükümeti layıkıyla götürecektir bir kişinin lazım olduğu dönemde İsmet Paşa, bir hükümet adamı olarak belirmiş ve ömrünün sonuna kadar da bir hükümet ve devlet adamı olarak kalmıştır.⁵⁶ Mustafa Kemal Paşa ise

---

⁵³ Gülsün Bilgehan, **Mevhibe**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1994, s. 164-166.

⁵⁴ Rıdvan Akın, **Gazi'den Günümüze Cumhurbaşkanlığı (1923-2007)**, Türkiye-İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 11-12 ; Kazım Karabekir, **Atatürk-Kazım Karabekir Çekişmeleri Paşaların Kavgası**, Yayına Hazırlayan İsmet Bozdağ, Emre Yayınları, İstanbul, 1991, s. 196-197.

⁵⁵ Tanör, **Osmanlı-Türk**, s. 179-184.

⁵⁶ Andrew Mango, 1999'da, Londra'da yayımlanan Atatürk biyografisinde; 29 Ekim 1923'te Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın başvekilliğe İsmet Paşa'yı atamasını; Mareşal Fevzi Çakmak'ı Erkân-ı

bilindiği gibi daha ziyade devletin izleyeceği genel politika ve meseleler ile dil, tarih gibi kültür işleriyle uğraşmıştır. Falih Rıfkı Atay bu durumu şu cümlelerle dile getirmiştir: “Atatürk, büyük hareketler adamıdır. Teferruat ile didişmekten hoşlanmazdı. Yeni bir devlet kuruluyordu. Bunun bin bir meselesi ile uğraşacak bir ehil yardımcı lazımdı. İnönü, yeni bir devletin kuruluşunda ve hükümet işlerinin yürütülmesinde belli başlı amil olmuştur.”⁵⁷

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanlığı seçimi örneğinde olduğu gibi sistem üzerindeki gücünün temelinde anayasal durum yatmamaktadır. Aksine, siyasal konjonktür, tek parti, ordu desteği, Kurtuluş Savaşı ve savaştaki karizması gibi etmenlerden ötürü, “şef” yada “tek” adam rolleriyle devleti yönetmiştir. Dikkat çekilmesi gereken husus, 1924 Anayasası'nın ortaya koyduğu başkanlık sistemi parlamenter sistemlerle örtüşürken uygulamada Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanlığı başkanlık sistemine yakın bir yerde durmaktadır. Başka bir deyişle, Mustafa Kemal'in devlet başkanlığı modeli uygulamada, klasik parlamenter sistemlerdeki devlet başkanlığı ile tezat oluşturur. Cumhurbaşkanı, her şeyi düşünen, karar veren, uygulayan ya da uygulatan bir adam pozisyonundadır. Devletin kurulmasından, siyasal kurumlara, toplum yapısının örgütlenmesinden mahalle teşkilatına kadar, bütün değişimlerde her şeyi milleti adına düşünen ve yapan devlet başkanı vardır. Siyaset bilimi literatürüne giren “tek adam” kavramı, kendi başına uygulamayı anlatmaktadır.⁵⁸

1.1.2. I ve II. İsmet İnönü Hükümetleri'nin Kurulması

Cumhuriyetin ilan edilme yöntemini eleştirerek, cumhuriyete karşı çıkan İstanbul'daki muhalif basın, İsmet Paşa'nın kurduğu ilk cumhuriyet hükümetini eleştirmeye başlamıştır.⁵⁹ Nitekim Hüseyin Cahid, 1 Kasım'da yayınlanan başyazısında,

---

Harbiye Reisliğinde tutmasını, Milli Müdafaa Vekâletini Kazım Paşa'ya (Özalp) emanet etmesini, “Onlar, rejimin payandaları idiler” diye açıklamaktadır. Bkz. Hikmet Özdemir, **Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.

⁵⁷ **İsmet İnönü**, Hazırlayan: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 73-74.

⁵⁸ Salih Demir, **Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Seçimleri**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Sakarya, 2003, s. 47.

⁵⁹ Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri için bkz. İhsan Ezherli, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1986)**, TBMM Yayınları, Ankara, 1986 ; Türker Sanal, **Türkiye'nin Hükümetleri**, Sim Matbaacılık,

üç isim dışında, kabinenin aynen korunduğunu açıkladıktan sonra: “...*Demek oluyor ki, eski kabinenin tekmil-i muvakkafatsizliği giden bu üç vekilin yüzünden idi... Şu kanaatleyiz ki İsmet Paşa Kabinesi, Fethi Bey Kabinesinden daha çürüktür. Esbab-ı zaafı, kendi içindedir.*” diyerek, İsmet Paşa başkanlığındaki hükümete karşı duyduğu güvensizliği açıklamıştır. Vatan gazetesinde de Ahmet Emin, Hüseyin Cahid’e paralel bir eleştiri getirdikten sonra: “...*Cumhuriyet şeklini hoş görmeyecek kimse yoktur. Bütün endişeler Hâkimiyet-i Milliye ruhunun mahfuz kalıp kalmayacağına ve işlerimizin serbest münakaşa tarikiyle görülüp görülmeyeceğine aittir.*” diyerek cumhuriyetin ilan edilme şeklinden duyduğu endişelerini dile getirmiştir. Tevhid-i Efkâr’da ise Velid Ebuzziya: “*Acaba Garp Cephesi’nin sabık gazi kumandanı ve Lozan müzakerat-ı sulhiyesinin kahramanı, bu çok güç işi başarabilecek midir?*” diye sorduktan sonra, İsmet Paşa’nın cumhuriyet şeklinin, bir isim değişikliğinden ibaret olmadığını kanıtlamak için çalışacağını ve başarılı olmak için bütün gayretini sarf edeceğini yazmıştır.⁶⁰

Mustafa Kemal, kamuoyunda yapılan bu tür eleştirilere rağmen İsmet Paşa’nın şahsında eserlerini kökleştirecek, gayelerini tahakkuk ettirecek azim, irade ve sebatlı bir devlet adamı bulmuştur.⁶¹ Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa’nın bu güvenine layık olmaya çalışacak olan İsmet Paşa, yaklaşık on dört sene Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Başvekâletinde bulunarak millet ve memleketin ilerlemesi hususunda durmadan, dinlenmeden çalışacaktır. Yıllarca devam eden inkılâpların meydana gelmesinde ve kökleşmesinde İsmet Paşa, Mustafa Kemal’in en samimi ve yakın yardımcısı olacaktır.⁶²

Peki, cumhuriyetin ilanı ile birlikte Mustafa Kemal niçin İsmet Paşa’yı başvekil olarak seçmiştir? Bunun başlıca sebebini, Kurtuluş Savaşı’na katılan ve her biri büyük hizmetler gören sahnedeki şahsiyetlerden bir kısmının cumhuriyetin ilanından önce, bir kısmının ise cumhuriyetin ilanı ile birlikte tereddütlü davranışları yönünden yıpranmaları ve Mustafa Kemal’in gerisinde kalmaları oluşturmuştur. Oysa İsmet Paşa daima Mustafa Kemal’in yanında bütün görüşlerinin bir bayraktarı olarak yer almış,

---

Ankara, 1997 ; Cafer Demiral, **Türkiye’nin 42 Hükümeti**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973 ; Süleyman Çoşkun, **Türkiye’de Politika (1920-1995)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.

⁶⁰ Hasan Türker, **Türk Devrimi ve Basım (1922-1925)**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2000, s. 122-123.

⁶¹ Osman Tiftikçi, **Türkiye’de Ulaşım Sorunu ve Demiryollarımız**, BTS Yayınları, İstanbul, s. 83.

⁶² Usman Eti, **Milli Şef İsmet İnönü’nün Güneydoğu Gezileri**, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1940, s. 15.

bütün gelişmeler, şekillendirmeler ve ruh değişimleri arasında, onun yanında kalmıştır.⁶³ Nitekim Abdülhak Hamit Tarhan'ın İsmet Paşa için, "Atatürk'ün râdifesi (peşinden giden)" sözü bir gerçekliği ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in de İnönü'nün şartsız itaatkâr bir konumda bulunacağı kanaati taşıdığı söylenebilir. O başvekil aralarının açık olduğu bir dönemde, İsmet Paşa'nın ardından yumruğunu masaya vurarak "*Ben istersem bir adamı elime alır, yükseltilere çıkarırım. Ama o bunu anlamaz da kendi değerleriyle yükseldiğini sanırsa, o zaman paçavra gibi silker atarım.*" demiştir. Yine aynı günlerde İsmet Paşa, cumhurbaşkanına, "*Beni İsmet Paşa yapan sizsiniz... Maddi manevi her şeyimi size borçluyum.*" demiş ve buna benzer ifadeleri farklı ortamlarda birçok kez dile getirmiştir. Bu durum cumhurbaşkanı-başvekil arasındaki ilişki sürecindeki belirleyici gücün başlangıçta Mustafa Kemal'de olduğunu göstermiştir.⁶⁴ Öyle ki bu iki lider daha 1916 yılında Diyarbakır'da birbirlerini tanımaya başlamıştır. 1916 yılı Nisanının son günlerinde İsmet Paşa, II. Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi olarak Diyarbakır'a gelmiş ve 10 Mayıs günü Mustafa Kemal'i oturduğu evde ziyaret etmiştir. İki liderin daha sıkı görüşmeleri ve birbirine nüfuz etmeleri bu tarihlerde başlamış ve İsmet Paşa'nın derin ve ihatalı zekâsı, Mustafa Kemal'in derhal dikkatini çekmiştir.⁶⁵ Mütareke yıllarında yeniden bir araya gelen iki komutan Kurtuluş Savaşı'nın askeri aşamasında kader birliği etmiştir. Öyle ki II. İnönü Savaşı'ndan sonra Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal'in Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya gönderdiği tebrik telgrafı, tarihte eşine az rastlanan bir takdir ve taltif olmuştur. Birçok devlet başkanı ve şefi, kendi emri altında bulunan bir kişi hakkında, bu kadar yüceltici sözler söylememiştir. Üstelik Mustafa Kemal, İsmet Paşa'yı Lozan'a "Baş delege" olarak yollarken yaptığı şu değerlendirme, ondan sonra yıllarca siyaset sahnesinde kalan İsmet Paşa'yı güzel bir örnekle anlatmıştır: "*Siz İsmet Paşa'yı tanımıyorsunuz. Çünkü ömrü cephede geçti. Ankara'da pek az müddet kaldı. Tanımaya vakit ve imkân bulamadınız. Bu adam zekidir, müdebbirdir. Bilhassa ileriye*

---

⁶³ Falih Rıfkı Atay bu konuda şunları söylemektedir: "1923'te Mustafa Kemal'in İsmet Paşa üzerinde karar kılması için başlıca sebepler şunlardı: İsmet Paşa, Mustafa Kemal'e karşı hususi bir rakiplik hissi olmadıktan başka, Mustafa Kemal'in otoritesine kat'i ihtiyaç olduğu kanaatinde idi. Son derece çalışkan, ciddi bir hükümet adamı idi. Mustafa Kemal'in inkılâp davasına en aşağı onun kadar inanmış bir fikir adamı idi. Bilindiği gibi Atatürk kendisini büroya ve hükümetin günlük işlerine bağlamazdı. Onun için idare yön ve prensip demektir." İsmet Giritli, "Atatürk'ün Başyardımcısı İnönü", **İstanbul Ticaret Gazetesi**, 11 Ocak 1949 ; Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, Cilt: I, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2001, s. 273.

⁶⁴ Ahmet Cemil Ertunç, **Çankaya Nöbeti**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2007, s. 36-37.

⁶⁵ Eti, **a.g.e.**, s. 23-24.

*görüş ve tetkik hassası kuvvetlidir. Meselâ içinizden birini şu masayı devirmeye memur etsem, iki üç nihayet dört şekilde devirebilirsiniz. Hâlbuki İsmet Paşa, bunu sekiz on şekilde devirmek iktidarına sahiptir.”*⁶⁶

Çok az devlet adamına nasip olacak bu takdirleri alan İsmet Paşa kadar, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal de cumhuriyetin gerçek bir teminatı ve otorite odağı olacaktır. Zira Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'nın devletin, partinin ve büyük çapta da fiilen yürütmenin başı olması, onlara bu gücü kazandırmaktadır. Ayrıca her iki lider büyük tarihsel ağırlığa sahiptir ve ordu üzerinde de nüfuz sahibidir. Özellikle devrimci programın uygulanmasında yasama ve yürütme inisiyatifi büyük çapta liderin elindedir.⁶⁷ Ancak İsmet Paşa bir demecinde: “*Ben Atatürk değilim. Atatürk'ten beklediğinizi benden bekleyemezsiniz.*” diyerek Mustafa Kemal'in büyüklüğünü en açık bir biçimde belirtecektir.⁶⁸

Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'nın sahip olduğu misyondan başka, onların ilişkisini hangi düzlemde ele alırsak alalım; kendileri açısından başarılı, kurdukları rejimin bekası bakımından elzem bir beraberlik görülmektedir. Dünyada birçok lider vardır ki, dönemine mührünü vurmuş, çok büyük işlere imza atmıştır. Ama en nihayet, yaptıkları kendisiyle sınırlı kalmış, ölümüyle birlikte eseri de yıkılıp, yok olmuştur. Ya da, Sezar'ın gölgesinde semiren Brütüs, gün gelmiş efendisini arkadan hançerlemekte herkesten atak davranmayı kendisine görev bilmiştir. İsmet Paşa, başvekillikten alındığı zamanlarda, yani ikinci adamlıktan uzaklaştığı zamanlarda bile, bir kenarda sabırla beklemesini bilmiştir. Kısaca, her hal ve şart altında devam eden, vefa örneği sayılabilecek bir ilişki olmuştur onlarınki. Ya da aynı misyona sahip, kader ortaklığı yapan uyumlu iki lider olmuşlardır.⁶⁹

İngiltere eski, Ankara Büyükelçisi Sir Percy Loreine ise Türkiye Cumhuriyeti'nin bu iki liderini şöyle tasvir etmiştir: “*Makalemi, iki adamdan bahsederek bitirmek isterim: Atatürk ve İnönü. Türkiye'nin kendisini idare için çocukları arasından bulmak bahtiyarlığına kavuştuğu iki büyük adam. İkisinde de aynı olan şu iki meziyet var: Kaya kadar sağlam namus ve şeref, çok yüksek ve insan*

---

⁶⁶ Sabri Babacan, **İnönü'den Anılar-Özlemler**, Basıma Hazırlayan: Mehmet Turgut, Bilgi-Başarı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 63.

⁶⁷ Tanör, **Osmanlı-Türk**, s. 273-274.

⁶⁸ Babacan, **a.g.e.**, s. 71.

⁶⁹ Mehmet Niyazi Yavuz, **Şef**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2006, s. 294.

emelinin sınırını aşan bir vatanseverlik. İnönü, güvenilmeye lâyık, namuslu insanlara karşı sempatisi, ihanete ve fenalığa karşı şiddeti derecesinde nazik bir adam. Nadir bulunur görüş berraklığı. Derin bilgi ve anlayışını, idare bilgisiyle kaynaştırmış bir insan. Kemalist Türkiye'nin geleneği, onun güvenilir ve soylu elindedir. Atatürk hakkında yalnız şunu söyleyeceğim: O, sevk ve idare için yaratılmış, radyumdan bir insan parçasıdır. O, ne hayattan ne ölümden korkardı. Savaşı bilirdi; fakat kan dökmenin gereğine inanmıyordu. Kalpleri tanırды; lâkin mantığa inanmazdı.”⁷⁰

1.1.2.1. Hilafet Tartışmaları ve 1924 Yasaları

Cumhuriyetin ilanı ve yeni hükümetin kurulmuş olması bir siyasi buhranı çözmüş ama beraberinde yeni sorunlar da getirmiştir. Zira cumhuriyetin ilan edilmiş biçimini ve alınan son kararları eleştiren Rauf Bey, basına bir demeç verdikten sonra Refet Paşa ve Adnan Adıvar'la birlikte Halife Abdülmecid Efendi'yi ziyarete gitmiştir. Bu arada Rauf Bey'in demecinden on gün sonra halifenin istifa edeceği yolunda söylentiler çıkmaya başlamıştır. Bunun üzerine, değişik baskı gruplarından, basından, İslam dünyasının çeşitli yerlerinden, Müslümanlar arasında manevi bir bağ olan hilafet makamının kaldırılmasına karşı tepkiler gelmeye başlamıştır.⁷¹

Ülke içinde ve dışında hilafet tartışmaları artarken, olayların adım adım hilafetin aleyhinde geliştiği ve bu kurumun kaldırılması sürecini de hızlandırdığı anlaşılacaktır. Bu süreci hızlandıran son olay Türkiye dışından gelmiştir. İngiltere'de yaşayan, Hint Müslümanları liderlerinden Ağa Han ve Emir Ali'nin 24 Kasım'da Başvekil İsmet Paşa'ya gönderdiği ve hilafetin güçlendirilmesini isteyen mektup, daha başvekilin eline geçmeden, 5 Aralık'ta Tanin ve İkdâm, 6 Aralıkta Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayınlanınca tüm dikkatler bir kez daha muhalif İstanbul basını üzerinde toplanmıştır. Bu durum hükümeti de hemen harekete geçirmiş ve Başvekil İsmet Paşa, 8 Aralık günü mektup sorununu BMM'ye getirerek önemli açıklamalarda bulunmak üzere gizli oturum teklifinde bulunmuştur. İsmet Paşa, meclis gizli oturumunda yaptığı konuşmada, mektupların 1 Kasım 1922 kararına aykırı bir istek olduğunu iddia ettikten sonra, mektupların: “*Âlemşümül propaganda yapıldıktan sonra hilafete Türkiye üzerinde*

⁷⁰ Ali Fuad Erden, **İsmet İnönü**, Sadeleştirenler: Olcay Önertoy, Nurullah Çetin, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 194-196.

⁷¹ Akgün, **a.g.e.**, s. 156.

vazifei idariye, vazifei siyasiye, vazifei dünyeviye vermek esasını” savunduğunu söylemiştir. Daha sonra Ağa Han ve Emir Ali'nin şahsiyetleri hakkında meclise bilgi veren İsmet Paşa, durumun eldeki kanunlara göre, Hıyanet-i Vataniye suçu olduğunu söylemiş ve kanunun birinci maddesini okumuştur. Olayın arkasında İngiltere'nin bulunduğunu da iddia eden İsmet Paşa, konuşmasının sonunda, İstiklal Mahkemesi'yle meclisin konuya doğrudan el koymasını kaçınılmaz ve gereksiz gördüğünü söyleyerek İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasını teklif etmiştir. Uzun süren tartışmalardan sonra İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasını isteyen teklif, mecliste 63'e karşı, 89 oyla kabul edilmiştir.⁷²

Mustafa Kemal ise mecliste hilafet ile ilgili tartışmaların yaşandığı o günlerde, rahatsızlığı sonrası dinlenmek üzere İzmir'de bulunmaktadır. Mustafa Kemal mektup olayı ve arkasından da halifelik makamının gelirlerini artırmaya yönelik girişimden sonra hükümet başkanı İsmet Paşa ile iletişime geçmiştir.⁷³ Mustafa Kemal Paşa, halife hilafet makamı nezdinde meydana gelen gelişmeleri anlatan İsmet Paşa'nın telgrafına derhal halifenin gerçek konumunun altını çizen bir yanıt göndermiş ve devletin halifeye debdebe sağlamak için değil, yaşamını sürdürmesi için ödenek sağladığını bunun da cumhurbaşkanı ödeneğinin altında bir ödenekle gerçekleştirilebileceğini hatırlatmıştır. Telgraftaki güçlü sözlerden, Mustafa Kemal'in halifelikle ilgili sorunların çözümü için gereken uygulama hakkında düşüncesinin kesinleştiği anlaşılmıştır.⁷⁴

Bu telgraflaşmadan sonra Mustafa Kemal, Başvekil İsmet Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa ile görüşüp halifeliğin kaldırılması yolunda görüş birliğine varmıştır.⁷⁵ Nihayet 22 Şubat'ta Ankara'ya gelen Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'nin çalışma dönemini açan 1 Mart 1924

---

⁷² Türker, **a.g.e.**, s. 147-150.

⁷³ Uluğ, **a.g.e.**, s. 153-154 ; Bilal Şimşir, “Halifesiz 75 Yıl”, **Mülkiye**, Sayı: 215, Nisan 1999, s. 10 ; Ardakoç, **a.g.e.**, s. 28-29 ; Salih Keramet Nigar, **Halife İkinci Abdülmecid**, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1964, s. 23-25 ; Hasan Hüseyin Ceylan, “Halifeliğin Kaldırılmasına Sebep Gösterilen Bir Dış Politika Olayı: Ağa Han ve Emir Ali'nin Mustafa Kemal'e Mektupları”, **Dış Politika**, Sayı: 4, 1989, s. 24. 3 Mart 1924 yasası için bkz. Zeki Sarıhan, “3 Mart 1924: Üç Devrim Yasası Öğretim Birliği Din ve Evkaf Bakanlığının Kaldırılması”, **Öğretmen Dünyası**, Sayı: 207, Ankara, 1997, s. 13 vd.

⁷⁴ Akgün, **a.g.e.**, s. 181-182 ; Semih Kalkanoğlu, **İsmet İnönü: Din ve Laiklik**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 45-50. Yakup Kadri'ye göre aslında İsmet Paşa hilafet meselesinin müzakere yoluyla çözümünden yana bir tutum içindeyken, Mustafa Kemal Paşa'nın ilk ciddi ve esaslı tedbirleri muhalefet grubunun şiddetli itirazlarına karşı koyarak TBMM'den İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi görevlendirilmesi kararını almak olmuştur. Bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Baskıya Hazırlayan: Atilla Özkırımlı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 56-70.

⁷⁵ Özer Ozankaya, **Türkiye'de Laiklik**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 206-207.

söylevinde halifelik ile ilgili kararını netleştirmiştir.⁷⁶ Böylece ertesi günü toplanan Halk Fırkası grubunda Hilâfetin ilgası ile Şer'îye, Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin kaldırılması hakkındaki kanun teklifleri⁷⁷ kabul olunmuş ve bu teklif TBMM'nin 3 Mart 1924 tarihli toplantısında hiçbir değişikliğe uğramadan kanunlaşmıştır.⁷⁸ 4 Mart'ta ise son Halife Abdülmecid Efendi'nin hanedanı ile beraber Türk topraklarından ebediyen dönmek üzere 24 saat içinde uzaklaşmasını emreden kanun aynı gece İstanbul Valisi'ne tebliğ edilmiştir.⁷⁹ Aynı gün İsmet Paşa halifeliğin kaldırıldığını, halifenin sınır dışı edilmek üzere olduğunu Türkiye'nin dış temsilciliklerine bildirmiştir.⁸⁰

3 Mart 1924'te hilafetten başka, Şer'îye ve Evkaf ile Erkan-ı Harbiye'yi Umumiye Nezaretleri'nin kaldırılması bakanlıkların sayısında ve işbaşındaki bakanların durumunda önemli bir değişiklik yapmıştır. Onu izleyen günde kabul edilen bir yasayla İktisat Bakanlığı da Ticaret ve Tarım (Ziraat) diye iki bakanlığa ayrılmıştır. Bunun üzerine İsmet Paşa Hükümeti "Meclisçe kabul edilen yeni esaslar dairesinde, yeni bir hükümet teşkiline imkân hazırlamak" gerekçesiyle 5 Martta istifa etmiş ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal yeni hükümeti kurma görevini yine İsmet Paşa'ya vermiştir.⁸¹ Onun oluşturduğu yeni kabine listesi cumhurbaşkanınca aynı gün TBMM'ye sunulmuş ve toplantıda bulunan 145 milletvekilinin oy birliği ile kabul edilmiştir. İsmet Paşa'nın bu ikinci kabinesinde dikkati çeken en önemli değişiklik, halifeliğin kaldırılmasında ve öğretimin birleştirilmesinde önemli katkıları görülen Adalet Vekili Seyit Bey ile Maarif Vekili Safa Uzler'in kabine dışı bırakılmaları olmuştur. Bunlara karşın genç ve etkin olarak tanınan Mübadele, İmar ve İskân Vekili

---

⁷⁶ Uluğ, **a.g.e.**, s. 159 ; Akgün, **a.g.e.**, s. 193.

⁷⁷ Teklifin altındaki imzalar arasında şu isimler göze çarpmıştır: "Yunus Nadi, Hoca İlyas Sami (Muş), Celal Nuri İleri, Kılıç Ali, Refik Koraltan, Mazhar Müfit Kansu, Maarif Vekili Vasıf Çınar, Recep Peker, Şükrü Kaya, Şeyh Yahya Galip Kargı, Dr. Fikret Onuralp, Ragıp Özde Miroğlu, Ruşen Ünaydın, Ahmet Ağaoğlu, Hilmi Tunalı." Uluğ, **a.g.e.**, s. 160 ; Mahmut Goloğlu, **Halifelik Ne İdi?, Nasıl Ahndı?, Niçin Kaldırıldı?**, Kalite Matbaası, Ankara, 1973, s. 160.

⁷⁸ Selami Kılıç, **II. Meşrutiyetten**, s. 87 ; Hikmet Bil, **Atatürk'ün Sofrası**, s. 26 ; Cengiz Otacı, **Hukukun Laikleşme Serüveni**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 311 ; Y.N. Rozaliev, **Mustafa Kemal Atatürk**, Türkçesi: Nuri Eyüpoğlu, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul, 1997, s. 59-61 ; Taha Akyol, **Ama Hangi Atatürk**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 434 ; Arnolt J.Toynbee, Kenneth P. Kirkwood, **Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 211-231.

⁷⁹ Hikmet Bil, **Atatürk'ün Sofrası**, s. 27 ; M. Kemal Öke, **Hilafet Hareketleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991, s. 117-118.

⁸⁰ Şimşir, **a.g.m.**, s. 14.

⁸¹ Türker, **a.g.e.**, s. 180.

Mustafa Necati, Adalet Vekâleti'ne geçmiş, Tevhid-i Tedrisat Kanunu hazırlamış olan Vasıf Çınar da Maarif Vekâleti'ne getirilmiştir.⁸²

1.1.2.2. Çok Partili Sisteme Geçiş Denemesi

Meclisteki karşıt grup ve basın, II. İsmet Paşa Hükümeti'nin kurulmasından sonra yeni kabinenin politikalarını ve Halk Fırkası'nın programını eleştirmeye başlamıştır. Bu eleştirilerin cumhurbaşkanının tarafsız olması ve parti genel başkanlığından ayrılması taleplerinde yoğunlaşmaya başlaması ise Mustafa Kemal Paşa'nın tepkisine neden olmuştur. Zira Mustafa Kemal, Trabzon'da kaldığı sırada 16 Eylül günü Halk Fırkası şubesinde yaptığı bir konuşmada, İstanbul basınının taleplerine ilk olarak şöyle tepki göstermiştir: *“Arkadaşlar, bu münasebetle bir reisicumhurun fırka reisliğiyle ciheti alakasını ikide bir tekrar edenler ve bütün cihan bilsin ki, benim için bir taraflılık vardır: Cumhuriyet taraflılığı, fikri ve içtimai inkılâp taraflılığı vardır. Halk fikrasının melküresi, esasi umdesi olan bu noktada, Yeni Türkiye camiyasında bir ferdi hariç tasavvur etmek istemiyorum. Onun için Riyaseticumhurda bulunduğum halde, fırkamızın riyaseti umumiyesinin de fahrile muhafaza ediyorum.”* Cumhurbaşkanının dört gün sonra Samsun'da yaptığı konuşma ise ne geleceğin muhalefeti ne de basın için cumhurbaşkanının konumuna ilişkin hiçbir kuşkuya yer vermeyecek kadar açık olmuştur.⁸³

Mustafa Kemal bu tartışmaların yaşandığı sırada, Musul sorununa ilişkin olarak Türkiye ve İngiltere arasında doğan, hatta İngiltere'nin Türkiye'ye 9 Ekim'de iki gün süreli ultiमतom bile vermesine yol açan bunalım nedeniyle, bütün mebuslara telgrafla toplantı çağırısı yapmıştır. Böylece TBMM altı aylık tatilden sonra, 18 Ekim 1924'te toplanmıştır. Meclisin açılmasıyla birlikte muhalifler, hükümeti soru yağmuruna tutmuşlardır. 5 Kasım günü birleşiminde Başvekil İsmet Paşa, tartışmaların cereyan tarzının bütün bakanlar kurulunu sorumlu tutan bir yola girdiğini, bakanlar kurulu hakkında gensoru eğilimini kazandığını belirterek, bu eğilimin kabul olunduğunu

---

⁸² Yeni hükümet şu üyelerden oluşmuştur: Başbakan ve Dışişleri Bakanı: İsmet İnönü, Milli Savunma: Kâzım Özalp, İçişleri: Ahmet Ferit Tek, Maliye: Abdülhalik Renda, Ticaret: Hasan Saka, Adalet: Mustafa Necati, Sağlık ve Sosyal Yardım: Dr. Refik Saydam, Eğitim (Maarif): Vasıf Çınar, Bayındırlık: Süleyman Sırrı, Mübadele, İmar ve İskân: Refet Bey. Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 96.

⁸³ Zürcher, **Terakkiperver**, s. 67-69.

belirtmiştir. Fakat muhalifler Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti hakkında ısrarlı tutumlarını değiştirmemişlerdir. İktidar yanlısı mebuslar, bunu hükümete güvenoyu verilmesi önergesiyle karşılamışlardır. Yapılan oylama sonucunda İsmet Paşa Hükümeti, 19 red oyuna karşılık 148 kabul oyu ile güvenoyu almıştır. Ancak hükümet güvenoyu almakla birlikte, Halk Fırkası'ndan kopmalara engel olamamıştır. Takip eden günlerde istifalar başlamıştır. Halk Fırkası'ndan istifa eden bu mebuslar sık sık bir araya gelmişler, yeni partinin program ve tüzüğünü hazırlamışlardır. 17 Kasım'a gelindiğinde cumhuriyet döneminin ilk resmi muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır.⁸⁴

Mustafa Kemal başlangıçta bu fırkanın kuruluşundan memnuniyet duymuş ve ihtiyatlı bir politika ile “*Bırakınız, karşımıza çıksınlar, memleket işlerini münakaşa edelim.*” demiştir.⁸⁵ Bu sırada onun, Londra'da yayımlanan The Times'ın, İstanbul muhabiri olan Maxwell Macartneyyle yaptığı röportaj Hâkimiyet'i Milliye gazetesinde yayınlanmıştır. Mustafa Kemal bu röportajda, hem cumhurbaşkanı hem de CHF'nin genel başkanı olarak kalacağını belirtmiş, hem kendisi ve hem de CHF için baskıcılık suçlamalarını reddetmiş ve iki parti arasındaki farkların pek önemsenmeyecek düzeyde olmadığını söylemiştir. Mustafa Kemal'in Trabzon ve Samsun konuşmalarından beri samimi olarak değiştiğinin ve çok partili siyasal hayatı benimsediğinin bir işareti olmaktan çok uzak olan bu röportajın yayımlanması, siyasal gerilimi azaltmayı amaçlayan bir taktik olarak değerlendirilmiştir.⁸⁶ İsmet Paşa yönetiminin yeni fırkaya bakışı ise çok soğuktur. Daha fırka kurulmadan önce mecliste yapılan tartışmalarda iktidarın muhaliflere olan sert tavırları kendini göstermiştir. Bu muhalefet TpCF kurulduktan sonra da devam etmiştir. Bu durum çok daha radikal devrimlerin hazırlığını yapan Mustafa Kemal'in önüne iki seçenek sunmuştur: İsmet Paşa'da ısrar edip ortamı hepten sertleştirmek ya da onu feda edip yerine bir süre için daha liberal bir ismi seçerek ortamı yumuşatmak ve partinin dağılmasını önlemek.⁸⁷

---

⁸⁴ Zürcher, **Terakkiperver**, s. 70-76 ; Tunaya, **Türkiye'de**, s. 606 vd.

⁸⁵ Muzaffer Sencer, **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, İstanbul, 1971, s. 136 ; Ahmad, **Modern Türkiye'nin**, s. 80.

⁸⁶ Zürcher, **Terakkiperver**, s. 90 vd. ; Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 48-49 ; Aydemir, **Tek Adam**, s. 205-206 ; Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965, s. 61.

⁸⁷ Can Dündar, Bülent Çaplı, **İsmet Paşa**, İmge Kitapevi, Ankara, 2006, s. 52 ; Tekin Eren, **Yasakçılar**, Toker Matbaası, İstanbul, 1965, s. 23-25.

1.1.3. Ali Fethi Okyar Hükümeti'nin Kurulmasında Cumhurbaşkanının Tavrı

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in TpCF'nin kurulmasından sonra ortaya çıkan siyasi gerginliğe müdahale etmesi, CHF grubunun yaptığı gizli bir toplantının sonunda olmuştur. Mustafa Kemal Paşa CHF Grup Başkanı sıfatıyla, grup yönetim kurulunu toplayarak, yeni kurulan parti münasebetiyle iç politikadaki gelişmeler üzerinde bir müzakere açmıştır.⁸⁸ Gazi bu toplantıda, dinsel gericiğin bir karşı-devrim tehlikesi oluşturduğuna işaret eden bir konuşma yapmış ve kendisinin Başvekil İsmet Paşa'nın istediği, yürütme organının durumunu güçlendirecek bazı yasal değişikliklerden yana olduğunu hissettirmiştir. Ancak Diyarbakır mebusu Pirinççizade Fevzi Bey ve öteki bütün üyeler, olağanüstü önlemlere gerek olmadığını söyleyince, Gazi "*Benim burnuma barut ye kan kokusu geliyor inşallah ben yanılmışımdır.*" diyerek yapılacak hükümet değişikliğini açıklamıştır.⁸⁹ Nitekim İsmet Paşa, İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilmesi yönünde yeterli desteği görmeyince de istifa etmiştir. Bu gerekçe doğru olsa bile, Mustafa Kemal'in böyle bir yol ayrımında başvekilli desteklemektense uzlaşmacı bir yol izlemeyi yeğlediği gerçeği ortaya çıkmıştır. Yabancı gözlemcilerin samimi bir değişme değil, taktik bir tutum olarak yorumladıkları İsmet Paşa'nın istifası, muhalefeti mecliste eleştirilerini yöneltebileceği belirgin bir hedeften yoksun bırakmıştır. Mete Tunçay, İsmet Paşa'nın düşüp Fethi Bey'in başvekil olmasını CHF'nin daha fazla çözülmesini önlemeye yönelik bir hareket olarak yorumlamıştır. Zira İsmet Paşa, başvekillikten istifa etmesine rağmen CHF'nin Genel Başkan Vekili olarak kalmıştır. Kabineye anlaşmazlığa düşüp Fethi Bey Hükümetinden ayrılan Recep Bey de firkanın kâtibi umumiliğine getirilmiştir. Tunçay'a göre, bu durum başta Mustafa Kemal olmak üzere CHF'in ileri gelenlerinin gözünde hükümetin geçici bir nitelik taşıdığını göstermektedir.⁹⁰ Nitekim bu istifa, kişisel düşmanlıkları tartışma alanından

⁸⁸ Giritlioğlu, **Türk Siyasi**, s. 63-64 ; Giritli, **Nutuk'ta**, s. 197-198 ; Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, s. 43-44 ; Toynbee, Kirkwood, **a.g.e.**, s. 240-242.

⁸⁹ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 110-111 ; Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 294-296.

⁹⁰ Zürcher, **Terakkiperver**, s. 120-127-162-163 ; Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde**, s. 112 vd. Bu hükümet değişikliğini Ali Fuat Cebesoy; "*İsmet Paşa'nın yerine Fethi Bey'in geçmesi basit bir şahıs değişmesi suretinde telâkki edilemezdi. Bunun umumi hayatımızda da bir zihniyet değişmesi mahiyetini almasına pek çok ihtimal vardı. Fethi Bey'in siyasi şahsiyetinin pek bariz bir rengi vardı. Hürriyet, usul ve kanun taraftarlığı... Fethi Bey siyasi tesâmuha hürmet eden, herkese hakkını vermek isteyen, haşin susturma usulleriyle bak kazanmaya razı olmayan bir zattı. Fakat bu güzel istidatları devamlı hale koy-*

uzaklaştırmış ve aynı zamanda CHF'den ayrılma dalgalarını durdurmuştur. Sağlık sorunları ise sadece on iki gün önce ezici bir güvenoyu almayı başarmış bir başvekilin niçin iktidardan indiğini açıklamakta durumu kurtarmaktan öteye gidemeyen bir gerekçe olarak kalmıştır.⁹¹

25 Kasım'da Tanin gazetesinde, Refik Nuri imzası ile yayınlanan bir haberde, İsmet Paşa'nın sağlık nedeni ile istifa etmesinin gerçekleri yansıtmadığı yazılmıştır. Aynı yazıda istifanın gerekçesi olarak şu iddialara yer veriliyordu: “İstifa eden kabine değil, onun siyasetidir. Sabık kabinenin istifasını mucip olan sebeplerden başlıcaları efkârı umumiyece mesuliyeti teheyhün etmiş olması ve bilhassa Halk Fırkası'nın inhilâli endişesidir. Başta Fethi Bey olduğu halde yeni kabine azasının ekseriyesi İsmet Paşa'nın istifasına takaddüm eden günlerde Halk Fırkası'ndan çekilmek üzere bulunuyorlardı. Halk Fırkası'nın nafiz azası bu husustaki endişelerini izhar etmişlerdir. İşte bu iştirakin önüne geçmek arzusu yeni Heyet-i Vekile'nin Fırka'daki muhaliflerden teşekkülünü mucip olmuştur. Hakikate en yakın ihtimal bu olmuştur.” Tanin başyazarı Hüseyin Cahid de, İsmet Paşa'nın hastalığına inanmadığını ama istifasını ülke için yararlı bulduğunu belirttikten sonra, hükümetin istifası için şunları yazmıştır: “Millet Meclisi'nde ciddi bir muhalafet ve kontrol karşısında İsmet Paşa Kabinesi'nin muhafazai mevki edebilmesine imkân yoktu. Şimdiye kadar ancak, fırkacılık gayretkeşliğiyle, tarafgirlik kuvvetiyle ayakta tutunabilen ehliyetsiz bir kabine işte böyle bir fırkai muhalife daha henüz teşekkül eder etmez yuvarlanıp gider...” İsmet Paşa'nın sağlık nedenlerini ileri sürerek istifa etmiş olmasını inandırıcı bulmayan bir başka kişi de Necmettin Sadak olmuştur. Necmeddin Sadak, “Kabinenin İstifası” başlıklı yazısında şu ilginç saptamada bulunmuştur: “...Çekilen hükümet bir siyaseti, muayyen bir

---

mak için zemini müsait bulması şüpheli idi. Asıl yıkıcı hücumlara kendi fırkasında uğrayacaktı” şeklinde değerlendirmekteydi. İhsan Sabri Balkaya, **Ali Fethi Okyar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 211. Falih R. Atay'ın bu konudaki yorumu şöyle olacaktır: “Arkadaşları da, doğrusu seçme sath'ler idi. Dalkavuk, Mustafa Kemal'i yalnız eğlendirir. Fakat Fethi Bey'i sırasına göre sevk ve idare ederdi. Pek arkadaşçı ve arkadaşlığı da tatlı idi. Tembel denecek kadar az çalışıyordu. Harap, yoksul, temelinden çatısına kadar yeni baştan maddeten ve manen inşa edilecek o günkü Türkiye'nin gecelerini gündüzlerine katan, yılmaz ve yorulmaz faaliyet adamlarına ihtiyaç vardı.” Zürcher, **Terakkiperver**, s. 89.

⁹¹ Zürcher, **Terakkiperver**, s. 88-89.

zihniyeti, bir tarz-ı idareyi temsil ediyordu. Demek oluyor ki siyasi faaliyet sahnesinden çekilen hasta İsmet Paşa değil, muayyen bir siyasettir."⁹²

İsmet Paşa'nın sağlık sebebi öne sürülerek istifası kamuoyunda bu tür bazı tereddütleri doğursa bile bu istifa, muhalif çevrelerde olumlu bir adım olarak değerlendirilmiştir.⁹³ Bununla beraber başvekilliğe Fethi Bey'in atanmasına rağmen hükümetin içinde İsmet Paşa'nın sertlik politikasını destekleyecek aşırıları bırakılmıştır.⁹⁴ Bu aşırıları, cumhurbaşkanının kişisel tercihi olduğu açıkça anlaşılan atamaya, etkin bir şekilde karşı koyamadılarsa da, Fethi Bey'in İsmet Paşa'nın politikalarını sürdüreceğine ve muhalefetle pazarlığa girişmeyeceğine ilişkin kesin güvenceler isteyecektir.⁹⁵ Bu arada İsmet Paşa'nın otoriter yönetimine karşı olduğu bilinen ve daha ılımlı bir politik çizgi izleyen Fethi Bey'in Kabinesi, 27 Kasım'da oylamaya katılan 188 milletvekilinin müttefik oyu ile güvenoyu alabilecektir. Üye tam sayısında daha az alınan bu güvenoyu hükümete duyulan kuşkunun da işareti olmuştur. Üstelik bu kabinede, İsmet Paşa Kabinesi'nde de yer alan Recep (Peker), Abdülhalik (Renda) ve Şükrü Beylerin de yeniden görev alması hükümette İsmet Paşa etkisinin korunmak istediğinin de delili olmuştur.⁹⁶

1.1.3.1. Şeyh Sait İsyanı ve Hükümetin İstifası

Ali Fethi Bey'in meclisteki güven oylamasında yaptığı konuşmada, İsmet Paşa'nın politikalarını değiştirmeksizin sürdüreceğini vurgulamasına rağmen henüz aralık ayında bile, radikal partililer muhalefet üzerinde olduğu gibi, hükümet üzerinde de ağır bir baskı uygulamaya başlamıştır.⁹⁷ Yeni hükümet üzerindeki baskı Şubat 1925'te "Şeyh Sait İsyanı"nın çıkması ile daha da artmıştır. İsyan üzerine Cumhuriyet Halk Fırkası grubunda şiddet taraftarları ile itidal taraftarları çarpışmış, nihayet yapılan bir teklif ile fırka genel başkanı Gazi Mustafa Kemal'in gruba çağrılarak dinlenmesi

---

⁹² Türker, **a.g.e.**, s. 209-210 ; Nevin Yurtsever Ateş, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, DER Yayınları, İstanbul, 1998, s. 121.

⁹³ Ahmet Yeşil, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002, s. 265.

⁹⁴ Yeşil, **a.g.e.**, s. 273.

⁹⁵ Zürcher, **Terakkiperver**, s. 89.

⁹⁶ **TBMM ZC**, Dönem: II, Cilt: 10, s. 375 ; Hüsnü Erkan, **Bilgi Uygarlığı İçin Yeniden Yapılanma**, İmge Kitapevi, Ankara, 2000, s. 33 ; Tolga Ersoy, Pervin Erbil, Zekeriya Boztepe, **Türkiye'de Darbeler ve Provokasyonlar**, Öteki Yayınevi, Ankara, 1998, s. 68 ; Karatepe, **Darbeler**, s. 165.

⁹⁷ Zürcher, **Terakkiperver**, s. 107-111.

istemiştir. O günlerde Mustafa Kemal'in muhalefet hakkındaki fikri değişmeye başlamış ve radikallerin fikrini benimsemeye başlamıştır. Kinross'un belirttiğine göre, Mustafa Kemal, “*Sağ kanadı kontrol altında tutabilirsek, soldan korkumuz kalmaz.*” diyordu ve isyancılardan önce davranıp isyancıların ezilmesini istiyordu. İsyanın arkasında İstanbul'un parmağını görüyor, ayrıca TpCF'yi susturmak için isyanın iyi bir vesile olduğunu düşünüyordu. Bu yüzden Heybeliada'da istirahat etmekte olan İsmet Paşa, Mustafa Kemal'in isteği üzerine 21 Şubat'ta Ankara'ya dönmüştür. Paşa, istasyonda Fethi Bey veya başka bir bakanca değil Mustafa Kemal tarafından karşılanmıştır. Bu durum oldukça olağan dışıydı ve İsmet Paşa'nın geri çağırılmasına Fethi Bey'in karşı olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Üstelik başkentte, kabinede görüş ayrılıkları çıktığı, İsmet Paşa'nın takip edilecek genel politikaya karşı olduğu ve bir kabine buhranının çıkmasının an meselesi olduğu ağızdan ağza yayılmaya başlamıştır. Bütün bu dedikodulara rağmen gündüz Çankaya'da İsmet Paşa ile durum değerlendirmesine geçen Mustafa Kemal gece de Heyet-i Vekile'yi başkanlığı altında toplayarak isyanın bastırılması için gerekli önlemleri görüşmüştür. Görüşmeler sonrasında İsmet Paşa'nın isyan bölgesinde olağanüstü hal ilan edilmesi önerisi kabul edilmiştir.⁹⁸

Çankaya'daki görüşmelerden sonra 23 Şubat'ta toplanan CHF Meclis Grubunda, İsmet Paşa ile Recep Bey, isyanın bastırılması konusunda yol alamayan hükümetin tutumunu ağır şekilde eleştirmiş ve ülke çapında daha köklü tedbirlere başvurulmasını istemiştir.⁹⁹ Gruptaki tartışmaları baştan sona kadar takip eden Mustafa Kemal, toplantıdan hemen sonra partinin ileri gelenleri ile görüşmüş sonrasında da İsmet Paşa ve Genelkurmay İkinci Başkanı General Kazım'ın da katıldığı bakanlar kurulu toplantısına başkanlık etmiştir.¹⁰⁰ Bu toplantıda isyana karşı askeri tenkil planı konuşulmuştur.¹⁰¹

---

⁹⁸ Zürcher, **Terakkiperver**, s. 116-119 ; Alexandre Jevakhoff, **Kemal Atatürk**, Çeviren: Zeki Çelikkol, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 252-253 ; Aydemir, **Tek Adam**, s. 217-219 ; Behçet Cemal, **Şeyh Sait İsyanı**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 38-41 ; **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları I**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992, s. 136 ; Bilgehan, **Mevhibe**, s. 180-181.

⁹⁹ Lord Kinross, **Atatürk-Bir Milletın Yeniden Doğuşu**, Türkçesi: Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 466-467.

¹⁰⁰ Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, 1924 Anayasasına göre kabineye başkanlık etmek hakkına sahip olduğu halde, bunu ancak ısrarlı davetler üzerine ve çok önemli konuların müzakeresi için pek nadir olarak kullanmıştır. Soyak'a göre, “*Sorumluluk mevkiinde bulunanların kanuni yetkilerine taassup*

2 Mart'ta yapılan bir başka CHF toplantısında isyana ilişkin tartışmalar iyiden iyiye hararetlenmiştir. Şiddet yanlıları ayaklanmanın bastırılması için çok daha sert önlemlerin alınmasını istemiştir. Kendi kabinesinin yeter çoğunluğunca desteklenen Fethi Bey ise gerekli olmadığını düşündüğü sert önlemleri reddetmiştir. Bu toplantı sırasında heyecan doruğa varmış ve on sekiz üye tarafından verilen önergeyi, Fethi Bey bir güvensizlik oyu olarak yorumlamıştır. Hükümete karşı yapılan ağır eleştirilere karşın, Kılıç Ali tartışmaları izlemiş olan cumhurbaşkanını çağırıp konuya ilişkin onun görüşlerini alma önerisinde bulunmuştur. Bu öneri kabul edilmiş ve Mustafa Kemal, açıkça hükümeti eleştirenlerin yanında yer aldığı ve daha sert önlemleri tavsiye ettiği bir saatlik bir konuşma yapmıştır. Bu, son derece açık bir biçimde Fethi Bey Hükümeti'nin geleceğini belirlemiştir. Hükümet nihayet güven oylamasını 60'a karşı 92 oyla kaybetmiş ve istifa etmiştir.¹⁰² Fethi Bey başvekillikten ayrıldıktan sonra Paris Büyükelçiliğine atanmıştır.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in, Fethi Bey'in başvekilliğe atanmasında rolü olduğu gibi istifasında da etkisi açık bir şekilde hissedilmiştir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun, cumhurbaşkanının yeniden İsmet Paşa'yı tercih etmesinde uyguladığı politik metot burada önemli sayılmalıdır. Nitekim isyanın çıktığı günlerde Başvekil Fethi Bey'in olaya yaklaşımı ile İsmet Paşa'nın yaklaşımını değerlendiren Mustafa Kemal hükümet başkanı olarak kimin devam edeceği konusundaki tercihini yeniden eski başvekilinden yana kullanmıştır.¹⁰³

---

derecesindeki riayeti; çoğu zaman, memleket işlerine ilgisizlik gibi telakki edilmiş ve şiddetle tenkit edilmiştir." Soyak, **a.g.e.**, s. 59-60.

¹⁰¹ Cemal, **a.g.e.**, s. 42-43 ; **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları I**, s. 151-154.

¹⁰² Zurcher, **Terakkiperver**, s. 119-120 ; Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959, s. 186-187 ; Dündar, Çaplı, **a.g.e.**, s. 52 ; Celal Bozkurt, **Siyaset Tarihimizde C.H.P.**, s. 38-40 ; Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Matbaacılık, İstanbul, 1998, s. 115-118 ; Esat Öz, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım 1923-1945**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s. 92-97.

¹⁰³ Karaosmanoğlu'nun yaşanan olay hakkında yazdıkları şöyledir: "Yemekten sonra, köşkün büyük salonunda üç dört oyun masası kurulmuştu. Birinde Mustafa Kemal Paşa'yla birkaç arkadaş poker oynuyorduk. Biraz ötemizde İsmet Paşa'yla Fethi Bey'in bulunduğu bir masada biridge partisi yapılıyordu. Gecenin ilerlemiş bir saati. İçeriye bir yaverin girdiği ve usulcacık masamıza yaklaşarak Atatürk'e bir telgraf verdiği görüldü. Atatürk elinden oyun kâğıtlarını bırakarak telgrafi aldı; dikkatle okudu ve hâlâ ayakta bekleyen yavere çatık bir çehreyle: "Götürün bunu, başvekilimize verin!" dedi. Hepimiz oyunu kesip gözlerimizi yanımızdaki masaya dikmiş ve Fethi Bey'in telgrafa şöyle bir göz gezdirdikten sonra yaver beye geri verip hiçbir şey söylemeksizin oyuna devam ettiğini görmüştük. Bunun üzerine yaver ne aynı yerde yapacağını şaşırılmış, bir elinde telgraf, tekrar bizim masaya yaklaşmıştı. Atatürk: "Şimdi de bunu İsmet Paşa'ya götürünüz!" dedi. Yaver döndü, telgrafi İsmet Paşa'ya verdi. İsmet Paşa aldı; okudu, okudu ve birden ayağa kalkarak -hatta fırlayarak diyebilirim- telaşlı telaşlı etrafına bakındı;

1.2. TAKRİR-İ SÜKÛN DÖNEMİ CUMHURBAŞKANI-HÜKÜMET İLİŞKİLERİ (1925-1930)

1.2.1. III. İsmet İnönü Hükümeti'nin Kurulması

Başvekilliğe üçüncü defa getirilen İsmet Paşa, kabinesini 3 Mart 1925 günü, CHF Genel Başkan Vekili ve Malatya milletvekili sıfatıyla kurarak Mustafa Kemal'e sunmuştur. Ertesi gün de yeni hükümetin programı meclis gündemine alınmıştır. Kurulan bu hükümet, meclis grubu oylamasında Fethi Bey'e karşı oy veren Ali Cenani ve İhsan Bey dışında, Fethi Bey Kabinesi'nden kimsenin bulunmadığı, hemen tümüyle yeni bir ekip olmuştur.¹⁰⁴ Fethi Bey Hükümetini düşürmek için uğraşmış olan Recep Bey, Müdafaa-i Milliye Vekili olarak görevlendirilmiştir. Yeni ekip ve programı, TpCF'lilerin karşı oyuna rağmen, 23'e karşı 153 oyla güvenoyu almayı başarmıştır.¹⁰⁵ Ne var ki, bu programdan çok daha önemli olan, "Takrir-i Sükûn Kanunu"¹⁰⁶ nun çıkarılması ve biri doğu illerinde ve diğeri de ülkenin geri kalan yerleri için Ankara'da olmak üzere iki "İstiklâl Mahkemesi"nin yeniden kurulması olmuştur.¹⁰⁷

İsyan karşısında alınan siyasi ve idari önlemlerden sonra 13 Şubat 1925'ten 15 Nisan 1925 tarihine kadar devam eden askeri mücadele, başından sonuna kadar Mustafa Kemal'in yüksek idaresi altında cereyan etmiştir. İsyanın devamı sırasında her gün ve her saat Ankara'dan durumu takip eden Mustafa Kemal, sivil ve askeri sahalarda alınacak tedbirlere ait direktifler vermiş ve bunlar hükümet adına Başvekil İsmet Paşa ve

---

derken eline bir cigara aldı, kibrit aradı; sonra vazgeçti, kendini toparlayıp yerine oturdu. Bu sahneyi göz ucuyla takibeden Atatürk, bize dönerek yavaşça: "İşte iki adam arasındaki fark" dedi..." Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 77.

¹⁰⁴ İsmet Paşa kabinesi şu isimlerden oluşmuştur: Başbakan: İsmet Paşa, Dışişleri Bakanı: Dr. Tevfik Rüştü, İçişleri Bakanı: Cemil Bey, Bayındırlık Bakanı: Süleyman Bey, Maliye Bakanı: Hasan Bey, Ticaret Bakanı: Ali Bey, Adalet Bakanı: Mahmut Esat Bey, Tarım Bakanı: Sabri Bey, Milli Savunma Bakanı: Recep Bey, Bahriye Bakanı: İhsan Bey, Milli Eğitim Bakanı: Hamdullah Suphi, S.S.Yardım Bakanı: Dr. Refik Bey.

¹⁰⁵ **TBMM ZC**, Dönem: II, Cilt: 15, s. 129 ; Balkaya, **a.g.e.**, s. 234-235.

¹⁰⁶ 1 Kasım 1926 tarihinde Mustafa Kemal tarafından meclisin açılışı münasebetiyle yapılan konuşmada, kanuna ilişkin olarak; *"Bu kanunun ıslahatı umumiyenin iyi anlaşılmasına, hüsnü tatbikine aelulumum sükûn ve istikrarın vusulüne ve devlet nüfuz ve haysiyetinin takrir ve teyidine ne derece naft olduğu meydandadır. Takriri Sükûn kanununun aelulumum fena hareketlere ve suistimallere karşı hürriyeti efkâr ve matbuatı asla takyit etmediği müsellemdir."* şeklindeki ifadeleri, kanununun cumhurbaşkanı tarafından da tasvip edildiğini ve uygulamalarıyla, sonuçlarının olumlu karşılandığını açıkça ortaya koymaktadır. Takriri Sükûn Kanunu, 2 yıllık süresinin bitimini müteakip 2 Mart 1927 tarihinde hükümetin teklifi ile iki yıl daha uzatılacaktır. Recep Şükrü Apuhan, **Öteki Menderes**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1996, s. 182.

¹⁰⁷ Zurcher, **Terakkiperver**, s. 120-121 ; Giritlioğlu, **Türk Siyasi**, s. 64-65 ; Araz, **a.g.e.**, s. 120 vd. ; İsmet İnönü, **Hatıralar**, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Birinci Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 461 vd ; Bilgehan, **Mevhibe**, s. 180-182 ; Ersoy vd, **a.g.e.**, s. 65-72 ; Uran, **a.g.e.**, s. 315-317.

ordu adına da Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak kanalı ile tatbik edilmiştir. Şeyh Sait ve kurmayının ele geçmesinden sonra, askeri temizlik hareketleri daha bir ay kadar sürmüş ve nihayet seferberliğin 31 Mayıs 1925'te kaldırılarak, silah altına çağırılanların 1 Haziran 1925 tarihinden itibaren terhislerine karar verilmiştir.¹⁰⁸ Bu arada TpCF'nin faaliyete geçmesinden kısa bir süre sonra, Mustafa Kemal'in başlangıçta gerilimin artmaması için aldığı önlemlere rağmen, iktidar ve muhalefet partileri arasındaki mücadele şiddetlenmeye başlamıştır. Bu gelişmeler üzerine cumhurbaşkanının ılımlı tavrı değişmeye başlamıştır. Bu tavır değişikliği hükümeti de harekete geçirmiştir.¹⁰⁹ Nitekim daha Fethi Bey Hükümeti düşmeden önce TpCF ileri gelenleriyle görüşen Fethi Bey, "*Size partinizi kendi kendinize dağıtmanızı bildirmeye beni görevlendirdiler. Dağıtmazsanız geleceği çok karanlık görüyorum.*" demiştir. Sonuçta, Ankara İstiklal Mahkemesi'nin kararıyla, Ağustos 1925 tarihinde, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası feshedilmiştir. Bundan sonra Türkiye, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun sağladığı sıkı bir kontrol mekanizmasının içine girmiştir.¹¹⁰ Bu kontrol ortamında, hükümet, özellikle laiklik açısından gelişme sağlayacak, toplumsal-kültürel ilişkilerin yeniden düzenlenmesine yardımcı olacak ve Batı modeline uygun bir toplum oluşturacak bir dizi reformu yürürlüğe koymuştur: Şapka Kanunu, tarikatların yasaklanması, tekkelerin kapatılması, Medeni Kanun'un kabul edilmesi bunlar arasında özellikle sayılması gerekenlerdir.¹¹¹ Ülke içinde bütün bu inkılâplar yapılırken Mustafa Kemal Paşa da hükümet ile uyum içinde hareket etmiştir.¹¹²

---

¹⁰⁸ Cemal, **a.g.e.**, s. 73-75 ; **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları I**, s. 156-159.

¹⁰⁹ Nazmi Kal, **İsmet İnönü Televizyona Anlattıklarım**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s. 37 ; Çetin Özek, **Türkiye'de Laiklik**, Baha Matbaası, İstanbul, 1962, s. 93 ; Giritli, **Nutuk'ta**, s. 198 ; Zekî Polat, **Ali Çetinkaya**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 2002, s. 99 ; Sertel, **Roman Gibi**, s. 103-104.

¹¹⁰ Jevakhoff, **a.g.e.**, s. 254-255.

¹¹¹ Zafer Üskül, **Siyaset ve Asker ve Siyaset**, İmge Kitapevi, Ankara, 1997, s. 83 ; Metin Heper, **İsmet İnönü, Yeni Bir Yorum Denemesi**, Çeviren: Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 156-157.

¹¹² Yapılan inkılâplar için bkz. Cihan Aktaş, **Tanzimat'tan Günümüze Kılık Kıyafet ve İktidar I**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991, s. 137 vd. ; Akgün, **a.g.e.**, s. 261-265 ; Ferhan Oğuzkan, **Devrimci Atatürk**, Hastaş Eğitim Yayınları, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1969, s. 21-25 ; Neşet Çağatay, **Türkiye'de Gerici Eylemler**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972, s. 27-28 ; Jevakhoff, **a.g.e.**, s. 259 Kılıç, **II. Meşrutiyetten**, s. 149 vd.

1.2.1.1. Atatürk'e Suikast Girişimin Ortaya Çıkardığı Fikir Ayrılıkları

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasıyla, cemiyet Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı kullanılan en kuvvetli silahtan mahrum edilmiştir. Bu durum, bazı kimseleri ihtilalci metotlara sürüklemiştir. Yeni hareketleri başladığı yerde söndürmek için “cumhurbaşkanını öldürmek” düşüncesi hâkim olmuştur. Nitekim Haziran 1926'da Mustafa Kemal'e yönelik bir hain plan saptanmıştır.¹¹³ Mustafa Kemal Paşa'ya olan bu suikast girişiminde, suikastçıların yanı sıra Kazım Karabekir Paşa başta olmak üzere bazı Kurtuluş Savaşı komutanları da tevkif edilmiştir. Bunun üzerine İsmet Paşa, tutuklanan bu ünlü komutanlar hakkında olayla alakadar olduklarına dair bir delil bulunmadığını öne sürerek mahkemeden hatasını düzeltmesini istemiş ve hatta her şeye rağmen eski arkadaşı olan Kâzım Karabekir'in serbest bırakılmasını sağlamıştır. Fakat bu sefer İstiklal Mahkemesinin kararı devreye girmiştir. Böylece ilk defa olarak Mustafa Kemal ve İsmet Paşa bir konuda derinlemesine çatışmıştır.¹¹⁴

İsmet Paşa'nın, doğrudan emir vererek Karabekir'i serbest bıraktırması, sadece mahkeme ile değil cumhurbaşkanı ile de görüş ayrılığına düştüğünü göstermiştir. Bu gerginliği, o sıcak günlerde aralarında teati edilen iki telgraftan anlamak ve Mustafa Kemal'le mahkemenin aynı paralelde hareket ettikleri şeklinde yorumlamak gerekir. Cumhurbaşkanlığı arşivindeki bu iki telgrafi Uğur Mumcu, “Gazi Paşa'ya Suikast” kitabında yayınlamıştır. Biri, bizzat hayatına düzenlenen suikast girişiminin karmaşık duyguları içinde, diğeri Ankara'da tehlikenin uzağında ve başvekil sorumluluğunda iki siyasetçi, bu konuda ihtilafa düşmüşlerdir. Nitekim Mustafa Kemal, Karabekir'i serbest bıraktırması üzerine İzmir'den İsmet Paşa'ya çektiği 18 Haziran tarihli telgrafta, “Terakkiperverlerin hepsinin tevkifini, hükümetin gayet temkinli bulunmasını ve bu işin ancak radikal ve acil şekilde çözülebileceği” görüşünü belirtmektedir. Olayın ordu içinde ve Ankara'daki boyutunu bilmediği için de İsmet Paşa'nın orada kalmasını istemektedir. Başvekil İsmet Paşa ise tutuklamaların Karabekir ve arkadaşlarına kadar genişletilmesi için henüz delillerin yeterli olmadığı, bunun halk nezdinde acıma duygusu yaratacağı, yapılanların âdil ve doğru olduğuna halkın inanması için gerekli

¹¹³ Giritlioğlu, **Türk Siyasi**, s. 65-66 ; Kandemir, **Atatürk'e**, s. 34-48.

¹¹⁴ Bkz. Aydemir, **Tek Adam**, s. 269-270 ; Polat, **a.g.e.**, s. 102-103 ; Erden, **a.g.e.**, s. 191-192 ; Jevakhoff, **a.g.e.**, s. 269 ; Kandemir, **Atatürk'e**, s. 33 ; Rahmi Akbaş, **Maraşal Fevzi Çakmak (1876-1950)**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, s. 312-316 ; Eren, **Yasakçılar**, s. 29-37 ; Cavit Bey, **İdama Beş Kala**, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 224 ; Osman Selim Kocahanoğlu, **Atatürk'e Kurulan Pusu**, Temel Yayınları, İstanbul, 2003, s. 41-47.

zaman tanınmazsa, zalim ve gaddar duruma düşüleceği inancındadır. O aceleci değildir, kamuoyunu da hesaba katmaktadır. İstemektedir ki, önce asıl suikast faileri yargılsın, eğer yargılama sonunda paşaların da bu işin arkasında bulunduğu anlaşılırsa, dava o zaman diğerlerine de teşmil edilsin. Hatta İsmet Paşa, Ethem olayından bile siyasi dersler çıkararak, Çerkez Ethem'in ihanetini halkın iyice görmesi için nasıl sabırlı davranıldığını hatırlatmıştır. Özellikle milletvekillerinin dokunulmazlığı ve meclisin itibarını da düşünmüş olmalı ki, İsmet Paşa verilmiş tutuklama kararlarının da geri alınmasını istemektedir.¹¹⁵

Mustafa Kemal'in olaya bakışı İsmet Paşa'dan farklı ve daha radikaldir. Ona göre bu suikast, sadece birkaç kişinin eseri olmayıp, arkasında İttihatçı uzantıları ile bunlarla bağlantılı Terakkiperver Fırkalı paşaların ortak hareketi gibi görünmektedir. Belki de bu suikast, paşaların cumhuriyet ilanından sonraki bir komplosudur. O halde ordunun nabzı da yoklanmalıdır. Bu konuda sabırlı ve hoşgörülü davranmak, Nâzım Paşa ve arkadaşlarının İttihatçılara gösterdiği hoşgörüyü, Bâb-ı Âlî Baskını'nda hayatıyla ödediğini unutmak demektir. Çerkez Ethem olayı ile bu suikast arasında da bir benzerlik kurulmamalıdır. Görülüyor ki İsmet Paşa'nın temkinli yaklaşım tarzı, Mustafa Kemal'in ihtilalci, sert ve radikal yaklaşımı ile taban tabana zıt düşmüştür. İki insan arasındaki kişilik farkı, burada açıkça ortaya çıkmaktadır.¹¹⁶

İstiklal Mahkemesi İzmir'de ilk sorgulamalara başlamasıyla birlikte Mustafa Kemal nihayet İsmet Paşa'yı İzmir'e davet etmiştir. İzmir'e davetin maksadı, başbakanın mahkemeye temas etmesi, alınan ifadeleri görmesi, sanıklar ve mahkeme heyetiyle bizzat görüşerek suikast planı hakkında etraflı bilgi sahibi olmasıdır. Bu amaçlar İsmet Paşa'nın İzmir'de bulunduğu süre zarfında gerçekleşmiştir. Başbakan 22 Haziran'da yayınladığı bir bildiri ile mahkemenin yetkisini, icraatının ve aldığı tedbirlerin doğruluğuna olan itimadını belirtmiş, böylece mahkeme-hükümet gerginliği

---

¹¹⁵ Uğur Mumcu, **Gazi Paşa'ya Suikast**, Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 19-31 ; Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 53-54 ; Soyak, **a.g.e.**, s. 353-354.

¹¹⁶ Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 54. Fahrettin Altay Paşa'ya göre, Mustafa Kemal Paşa'ya suikast girişiminin olduğu o günlerde başbakanı İsmet Paşa'ya olan güvenini belirten şu konuşmayı yapmıştır: *İzmir suikasti günlerinde idi. 24 Haziran 1926 gecesi, Atatürk'ün sofrası etrafında toplandık. Biraz neşeli idi, muhtelif bahisler, tarihten misaller konuşuldu. (Atatürk) Başvekile (İsmet Paşa'ya) biraz fazlaca iltifatta bulundu ve bir ara nedense şunları söylemek mecburiyetinde kaldı: Çocuklar. Ben bir gün ölürsem, İsmet'in etrafında toplanmalısınız. Bunu unutmayın haa...Fevzi Paşanın da ancak reyinden istifade edersiniz...Gece, Atatürk'ün bu sözlerini not defterime kaydettim.* Fahrettin Altay, "Atatürk'ün 1926'daki Vasiyeti: Ben Ölünce İsmet'in Etrafında Toplanın", **Yeni Sabah**, 12 Kasım 1958'den Oğuz Akay, **Benim Sofram Bu**, Truva Yayınları, İstanbul, 2006, s. 151-152.

çözölmüş, aradaki buzlar da erimiştir. Feridun Kandemir, İsmet Paşa'nın İzmir'e silah arkadaşlarını kurtarmak üzere gittiğini ancak Mustafa Kemal'le görüştüktan sonra bu isteğinden vazgeçerek eski arkadaşlarını feda ettiğini ileri sürmüştür. Ancak unutmamalı ki, paşaların kurtulmasında en büyük destek her şeye rağmen gene de İsmet Paşa'dan gelmiş, Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmelerde hep akıl ve mantık yolunu savunmuştur. Üstelik Mustafa Kemal'in ölümünden sonra bütün muhalifler İsmet Paşa tarafından yeni mevki ve makamlara getirilecektir.¹¹⁷

İsmet Paşa anılarında, suikast girişimi sonrasında Mustafa Kemal'in yaşamı ve ruh halini şöyle değerlendirecektir: *“Suikast teşebbüsü oldu ve vaziyete derhal hâkim oldu. Kendisi ihtilalci ve ihtilalin bütün mesuliyetini hepimizden fazla taşıdığı için, bütün felaketlerin başlıca onun için ölçüsüz, hesapsız bir surette tatbik olunacağı kanaatini taşırdı. Etrafında ne kadar muhafızlar, koruma tedbirleri bulunsa, her ihtimale karşı kendi kendini müdafaa için daima hazırlıklı bulunmuştur.”* Gerçekten de Mustafa Kemal, İzmir Suikastı ortaya çıkarılınca herkesten önce olaya bizzat kendisi el koyarak tutuklamaları ve gelişmeleri yakından takip etmiştir. Onu ölüme en çok yaklaştıran İzmir Suikastı, gerek kendisi gerek onu rejimle simgeleştiren mahkeme açısından artık bardağı taşıran son damla olacaktır.¹¹⁸

İzmir Suikastı yargılamalarının sonunda bazı İttihat ve Terakkicilerle birlikte TıpCF'nin altı milletvekili idam edilmiş, Rauf Bey ile Adnan Bey hapis cezasına çarptırılırken Kazım Karabekir ve Ali Fuat gibi paşalar serbest bırakılmıştır.¹¹⁹ Ali Fuat Cebesoy ve Fahrettin Altay'ın hatıraları paşaların aflarında Mustafa Kemal'in de aktif rolünü göstermektedir. Nitekim Cebesoy, 18 Mart 1927 akşamı Çankaya'da Mustafa Kemal'in kendisine *“Paşaları senin için affettirdim”* dediğini yazmıştır. Bu suikast hadisesi de karara bağlandıktan sonra CHF ve İsmet Paşa Hükümeti, mecliste tek parti idaresi ve kabinesi olarak vaziyete iyice hâkim olmuştur. 1 Eylül 1927'de çalışmalarına başlayacak olan Üçüncü Meclis, 316 milletvekilli Cumhuriyet Halk Fırkası'nın meclisidir artık.¹²⁰

---

¹¹⁷ Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s. 55.

¹¹⁸ **A.g.e.**, s. 38-39.

¹¹⁹ Kal, **a.g.e.**, s. 40 ; Giritlioğlu, **Türk Siyasi**, s. 66 ; Jevakhoff, **a.g.e.**, s. 269-270 ; Kayalı, **a.g.e.**, s. 51-52 ; Polat, **a.g.e.**, s. 103 ; **BCA** 030.10/74.485.8.

¹²⁰ Ersoy vd., **a.g.e.**, s. 72-74 ; Öz, **a.g.e.**, s. 98-99.

1.2.2. Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve IV. İsmet İnönü Hükümeti'nin Kurulması

1927 yılı seçimlerinden önce Cumhuriyet Halk Fırkası yönetmeliğinin değiştirilerek milletvekili adaylarının belirlenmesi işi Mustafa Kemal'e bırakılmış ve müteakiben tek parti olarak seçimlere giren Cumhuriyet Halk Fırkası, seçimlerden başarıyla çıkmış, bağımsız hiçbir aday seçimi kazanamamıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın nizamnamesininin 88. maddesindeki hükmün ve mebusların tümünün parti mensuplarından oluşmasının etkisiyle dördüncü dönem İnönü Hükümeti'nin meclis içerisinde önemli bir muhalefet ile karşılaşma ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Bu durum ileride Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasındaki önemli etkenlerden biri olarak ortaya çıkmıştır.¹²¹

III. Dönem TBMM çalışmaları, 1 Kasım 1927'de başlamıştır. Geçici Başkan Hasan Saka, ilk oturumu açtıktan sonra milletvekilleri anayasa uyarınca yemin etmişlerdir. Daha sonra Başkanlık Kurulu seçimleri yapılmıştır. Arkasından cumhurbaşkanlığı seçimine geçilmiş ve Mustafa Kemal Paşa, 208 üyenin oy birliği ile yeniden cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹²² Oylamaya 316 milletvekilinden 208'inin katılması, henüz Ankara'ya gelmeyen üyeler bulunsa bile, meclise devam sorununun kolayca çözülemeyeceğini göstermiştir. Kürsüye gelen cumhurbaşkanı, "Türk ulusuna borçlu olduğu sonsuz şükranlarını onun büyük meclisi karşısında konuşmakla belirtmeyi, kutsal bir görev saydığımı" söylemiştir. Türk milletinin "fazilet, iyilik ve doğruluk niteliklerini yansıtan cumhurbaşkanlığının kendisinden ne denli ağır ve ciddi görevler istediğini kalbinde ve vicdanında bütünüyle kavradığını" da vurgulamıştır.

Meclisin açıldığı gün Başbakan İsmet Paşa da hükümetin istifasını vermiştir. Ancak Mustafa Kemal, cumhurbaşkanı seçilince yeni hükümetin kurulması görevini yine ona vermiştir. İsmet Paşa'nın kurduğu yeni kabine listesi aynı gün TBMM'ye sunulmuştur. Yeni hükümette Denizcilik Bakanlığının Milli Savunmaya bağlanması, Tarım ve Ticaret Bakanlıklarının da İktisat Bakanlığı adıyla birleştirilmesi

¹²¹ Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde**, s. 180 vd.

¹²² Mustafa Kemal ikinci kez cumhurbaşkanı seçilince ilk kez şu yemini etmiştir: "*Reisicumhur sıfatı ile Cumhuriyetin kanunlarına ve hâkimiyeti millîye esaslarına riayet ve bunları müdafaa, Türk milletinin saadetine sadıkane ve bütün kuvvetimle sarfi mesai, Türk Devletine teveccüh edecek her tehlikeyi kemali şiddetle men, Türkiye'nin şan ve şerefine vikaye ve ilaya ve deruhte ettiğim vazifenin icabatına hasrünefs etmekten ayrılmayacağıma Vallahi.*" 1924 Anayasası'nın 10 Nisan 1928 tarihinde yapılan değişiklikleri ile bu yemin metni de değişecektir. S.Duman, **a.g.e.**, s. 280.

öngörüldüğünden bu bakanlıklara atama yapılmamıştır. Hükümet 5 Kasım 1927 tarihinde 269 kabul oyu ile güvenoyu almıştır.¹²³

1.2.2.1. Bahriye Vekili İhsan Bey Olayı

Mustafa Kemal Paşa devlet işlerinin yürütülmesinde Başbakan İsmet Paşa ile olduğu kadar hükümetin diğer üyeleri ile de yakından temas halinde olmuştur. Böylece hükümetçe takip edilmekte olan politikalar kontrol altında tutulurken, kabine üyelerinin başarı veya başarısızlığına göre de gereken tedbirler alınabilmiştir. Burada başbakan ve cumhurbaşkanının çoğu zaman ortak hareket ettiği ve alınan kararlarda akılcı ve adaletli bir yol izlendiği görülmektedir. Buna örnek teşkil edecek bir olay dördüncü İsmet Paşa Hükümeti'nin kurulmasından kısa süre önce, 1927 senesinin Eylül ayı sonunda, yaşanmıştır. Bu tarihte, Başbakan İsmet Paşa, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'i ziyaret ederek, hükümet bünyesi içinde bir suistimal, irtikâp ve irtişa haberini vermiştir. Suçlu bulunan Bahriye Vekili (Deniz İşleri Bakanı) İhsan Bey'di.¹²⁴ Onu suçlu gören İsmet Paşa idi. İhsan Bey, Yavuz harp gemisinin tamiri, Bahriye'ye alınacak tamir ve inşa havuzu konularında yolsuzlukla suçlanmıştır.

İsmet Paşa, vaktiyle devlet parasını çalanların padişahın gölgesine sığındıklarını, cumhuriyet Türkiye'sinde "Reis-i devlet" olan cumhurbaşkanına kadar, herkesin hesap vermesi gerektiğini, hareketlerinin, vaatlerinin ve hatta retlerinin yani neyi niçin kabul etmediklerinin "kanun, vazife ve ahlâk" kurallarıyla çerçevesi olduğunu söylemişti. Bu yüzden başbakan, İhsan Bey'in Yüce Divan'a gönderilip suçlu değilse, orada aklanması konusunda ısrar etmiştir.¹²⁵ Ancak dönemi yaşayanların anılarında, İsmet Paşa'nın İhsan Bey'le arasının açık olduğunu ve bu olayı bahane ederek kullanıldığı ileri

¹²³ **TBMM ZC**, Dönem: III, Cilt: 1, s. 12 ; **BCA** 030.10/13.77.19.

¹²⁴ "Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşundan beri Yüce Divan dört defa toplanmıştır. 23 Nisan 1920'den, 1956'nın ilk ayına kadar geçen otuz beş sene dokuz ay içinde, Büyük Millet Meclisi, Deniz Bakanı İhsan Eryavuz, Ticaret Vekili Ali Cenani, Tekel Bakanı Suad Hayri Ürgüplü ile Osmanlı İmparatorluğunun Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar Paşa (Katırcıoğlu) olarak, sonuncusu kendi devrine ait olmayan bir mevzudan dolayı, dört Vekili Yüce Divan'a sevk etmiştir. Sonuncu bu daha çok şekli bir karar olduğu için gerçekte Cumhuriyet devrinde Yüce Divan huzuruna çıkan vekillerin sayısı üçtür. Bunlardan ikisi mahkûm olmuş, birisi beraat etmiştir." Cemal Kutay, **Tarih Aydınlığı Seçmeler I**, İstanbul, Kurtiş Matbaacılık, 2000, s. 188 ; Cemal Kutay, **Cumhuriyet Devrinde Suistimaller, Divanı Aliler, Meclis Tahkikatı**, Tarih Konuşuyor Dergisi Yayınları, İstanbul, 1958, s. 42-48.

¹²⁵ Babacan, **a.g.e.**, s. 85-86.

sürülmüştür.¹²⁶ Gerçekten de İsmet Paşa ile İhsan Bey'in arası Kurtuluş Savaşı yıllarından itibaren ve özellikle de İhsan Bey'in İstiklal Mahkemesi başkanı olduğu dönemden beri açıktır.¹²⁷

İhsan Bey'i eskiden tanıyan, ona güvenen ve onu seven cumhurbaşkanı, başbakanın anlattıklarını hayretle dinlemiş ve şu düşüncelerini söylemiştir: “Seçimler vardır. Bu sırada memlekette derin tesirler yapacak bu çapta bir hadisenin ortaya atılması doğru değildir. İhsan Bey, şu ana kadar güvendiğimiz bir arkadaşımızdır. Bahriye Vekâleti'nin kaldırılması da mevzuu dâhilindedir. Zaten bu vekâletin kuruluşuna ben taraftar da değildim. Hadise vaki ise hazine ve memleket hesabına menfi tesirlerini hükümet olarak önlersiniz. İdari tedbirler alırsınız. Henüz ortada sizin ispatlanmamış bir iddianız vardır. İhsan Bey, firkamız namına yine Cebelibereket'ten mebusluğa aday gösterilir. Meclisin toplanmasından sonra iç tüzüğün icapları neyse onu, mutlak tarafsızlıkla yerine getirirsiniz. Bu eski arkadaşımız hakkındaki zanların keskinlik derecesine varmamasını temenni ederim.”¹²⁸

Mustafa Kemal Paşa daha sonra seçim ile ilgili seyahatine çıkmadan önce İhsan Bey'i kabul ederek bu ihtimallerin iç yüzünü anlatmasını istemiştir. İhsan Bey, kendisini uzun uzun savunmuştur.¹²⁹ Ancak bu olay her ne kadar cumhurbaşkanının kendisine yakın olduğu bir bakan da olsa İhsan Bey'in Soruşturma Komisyonu önüne çıkmasını önleyememiştir. Bu komisyonun ticaret hayatına atılmasının nedenlerine

---

¹²⁶ Bozdağ, **Atatürk'ün Fikir**, s. 135-142.

¹²⁷ Uyar, **a.g.e.**, s. 308 vd. Samet Ağaoğlu'nun şu anısı İhsan Bey ile İsmet Paşa arasındaki ihtilafın geçmişine bir örnektir: “Keçiören'de bizim evde başka bir sofraya hadisesi var. Bu sefer İsmet Paşa da sahnededir. Atatürk bir aralık sözü kendi sıhhatine getirdi. Çok yaşayacağını sanmadığını söyleyerek: Ben öldükten sonra yerime İsmet gelecek. Bana gösterdiğiniz bağlılığı ona da göstereceksiniz, dedi. Topçu İhsan Bey'in yüzü birdenbire gerildi, biraz yüksek sesle: Allah sizi başımızdan eksik etmesin. Ama sizden sonra İsmet Paşa mı? Allah o günü de göstermesin, dedi. Belki bir iki dakika süren bir sessizlik. Sonra Atatürk, İsmet Paşa'yı öven bir iki cümle daha söyleyerek İhsan Bey'e: İhsan kalk, Paşanın elini öp, dedi. İhsan Bey, Gazi'nin bu emrini hevesiz bir yüzle yerine getirdi.” Samet Ağaoğlu, “Atatürk'ten Sesler”, Milliyet, 16 Kasım 1980'den Akay, **a.g.e.**, s. 117.

¹²⁸ Cemal Kutay, **Tarih Aydınlığı Seçmeler II**, İstanbul, Kurtiş Matbaacılık, 2000, s. 181-182 ; Kutay, **Cumhuriyet Devrinde**, s. 48-51. Atatürk, Başbakan İsmet Paşa'nın (Topçu) İhsan Beyle arasında geçen karşılıklı suçlama olayına çok üzülyordu: “İhsan bizim inkılâp arkadaşımızdır. Kendisinin verilen hizmetleri namuskârane, vatanperverane ifa etmiş olduğunda asla şüphemiz yoktur. Fakat bugün maalesef hükümet tarafından ortaya atılmış bir mesele vardır. Bunu, hatta artık Fırka içinde halletmek dahi doğru değildir. İhsan'ın bu işten açık alınla çıkacağına eminim. Binaenaleyh (bu nedenle) şimdi onun için yapılacak iş yarınki müzakerede, soğukkanlılıkla, mantık dairesinde kendisini müdafaa etmektir, diyordu.” Kılıç Ali, “Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!”, **Milliyet**, 1 Şubat 1952'den Okay, **a.g.e.**, s. 166.

¹²⁹ Neşat Halil, **Büyük Meclis ve İnkılâp**, TBMM Matbaası, Ankara, 1933, s. 121-124.

ilişkin sorusuna sınırlanan İhsan Bey'in verdiği yanıt, dönemin felsefesini yanıtlar nitelikte olmuştur: “*Bunu bana neden soruyorsunuz? Hepiniz reisimiz başta olmak üzere zenginleşmek lazımdır, demokrasi zenginliğe dayanır, demiyor muydunuz? Hepiniz aynı işlere girmediniz mi?*” İhsan Bey'in ifadeleri sonucu cumhuriyet tarihinde ilk defa Yüce Divan'da görüşülmüştür.¹³⁰ Yüce Divan, 12 Nisan 1928 tarihinde, tutuklu olarak yargılanan İhsan Eryavuz'a iki yıl, onunla birlikte yargılanan ortağı Bilecik Milletvekili Dr. Fikret Bey'e de dört ay hapis cezası vermiştir.¹³¹

ABD büyükelçisi John Grew'in hatıralarında İhsan Bey olayı ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır: “*İhsan Bey fiyaskosu hükümetin durumunu iyice sarsmış ve istifa tehlikesi ile burun buruna getirmiştir. Bu düşüncede olanların tahminlerine göre, ülkedeki birliği koruma gücünde olan biricik insan Mustafa Kemal bir gün hayata veda edecek, edince de kurduğu yapı yıkılacaktır. Öte yandan muhalefetin güç ve tehlikesini çok küçümseyen ve Gazi şimdi bile sahneden çekilse, arkalarında kendilerini sınımsız destekleyen orduya dayanarak İsmet, Fevzi ve Kâzım Paşaların duruma hâkim olacaklarına inananlar da var. Ben bu sonuncu fikre katılmakla birlikte, her şeyin orduya bağlı olduğunu da görüyorum; eğer ordu şefleri bağlı kalırlarsa sorun yok fakat generaller arasında ayrılık baş gösterirse, sonucun ne olacağını önceden kestirmek mümkün değildir. Söylendiğine göre bu ayrılık şimdi de varmış...Gazi sağlıklı bir hayat sürüyor: her gün ata biniyor, çiftliği ile uğraşiyor. Gelecekteki iç çatışma ve krizler ne olursa olsun, Türk Hükümeti'nin komşuları ile dostane ilişkilerini perçinlemek için her türlü çabayı harcamasını doğal karşılamalıdır.*”¹³²

ABD Büyükelçisi'nin bu yazdıkları Mustafa Kemal'in vefatından sonra yaşanacakları oldukça isabetli bir şekilde tespit etmiştir. Üstelik her ne kadar İhsan Bey olayını başbakan gündeme getirirse de hükümet bu yolsuzluk sorunundan oldukça etkilenmiştir.¹³³ Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ise sevdiği ve güvendiği bir insan olan

---

¹³⁰ Şafak Altun, **Atatürk, İnönü, Bayar'ın İktisat Kavgası**, Hayal Et Kitap, İstanbul, 2008, s. 108 ; Kutay, **Seçmeler II**, s. 184 ; Kutay, **Cumhuriyet Devrinde**, s. 71-76 ; Dündar, Çaplı, **a.g.e.**, s. 253-261.

¹³¹ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 105-106.

¹³² John Grew, **İlk ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları Atatürk ve İnönü**, Çeviren: Muzaffer Aşkın, Çağdaş Matbaacılık, İstanbul, 2000, s. 113-114.

¹³³ “İhsan Bey'den başka tahıl işleri için devletçe ayrılan parada yolsuzluk yapılması ve Ticaret eski Bakanı Ali Cenani Bey'in mahkemeye sevki ise, hükümet dışı çevrelerin kışkırtması ile olmuştur. Ali Cenani Bey'in yakın dostları olan Gazi ve İsmet Paşa henüz duruma hâkim olmaya fırsat bulamadan önce, iş adliyyeye intikal etmiş ve kendisi bir ay hapse ve hesabını veremediği 173 bin lirayı hükümete geri

İhsan Bey'in yargılanmasına müsaade etmiş ve hükümet başkanı İsmet Paşa'nın destekçisi olmuştur. Böylelikle iki lider herhangi bir suiistimal ihtimali karşısında uyum içinde olduklarını göstermiştir. Türkiye'de aslında devlet adamı olmak, vatandaşın hafızasında devamlı yaşayabilmek için bazı şartlar vardır ve o şartlara riayet etmeden devleti yönetmek mümkün olmamaktadır. Mustafa Kemal, bu ilkelere çok bağlı kalmış ve bu konuda çok hassas davranmıştır. Nitekim Selanik'ten beri, yanından ayırmadığı, Çanakkale Savaşlarında, Conkbayırı'nda beraber savaştığı Nuri Conker, bir akşam sofrada¹³⁴ *“Paşam benim küçük bir ricam var, bir meselem vardı. İsmet Paşa'ya rica ettim, konunun çözülmesini istedim. Nedense yapılamadı. İlginizi rica ediyorum.”* der. Mustafa Kemal ona, *“Sen yine İsmet Paşa'ya müracaat et.”* der. Ancak Mustafa Kemal gece sabaha kadar uyuyamamış ertesi gün konuya ilişkin olarak hazırladığı yazıyı yine sofrada bulunan arkadaşlarının önünde okumuştur: *“Benim için bir tek hedef vardır: cumhuriyet hedefi. Bu hedefe vasıl almak için, muayyen yolda yürüyen arkadaşlarımın muvaffak olması için tevessül edilen doğru yolda, namuskarane yolda çok çalışmak ve faal olmak lazımdır. Arkadaşlar, benden iltimas beklenmemelidir. Hepiniz benim nazarımda kıymeti yüksek kardeşlersiniz. Hepiniz oraya müteveccihsiniz. Hanginiz daha güzel hatlarla, muvaffakiyetlerle oraya vasıl olursanız onu ellerimi patlayıncaya kadar takdir edeceğim, alkışlayacağım. Benden iltimas ve tarafgirlik beklemeyiniz arkadaşlar. Adam olanlar, insan olanlar, fikirleri olanlar, yüksek ideali olanlar kıymetlerini gösterecekler!”*¹³⁵

1.2.2.2. Cumhurbaşkanı ve Başbakanın Harf İnkılâbına Bakışları

1927 seçimleri sonrasında mecliste muhalefet dağıtılmış olarak işleri daha rahat devam ederken Gazi, hükümete çok şeylerin değiştirilip, yeni inkılâpların gerçekleşmesi

---

vermeye mahkûm edilmiştir.” Joseph Grew, **Gazi ve İsmet Paşa, Çalkantılı Dönem (1922-1932)**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 147.

¹³⁴“Atatürk sofrada günlük olayların dışında; harf devrimi, din devrimi gibi yeni ve heyecanlı konuları da ortaya atmıştır. Bazen herkesi şaşırta bu konulardan alacağı olumlu yanıtlar da olumsuz yanıtlar da çok hoşuna giderdi. Sofrası çoğu akşamlar bir edebî sohbet meclisi halini alırdı. En çok tarih, politika, sanat konuları görüşülür, anılara değinilirdi. Günlük olaylar üzerinde de durulur ve tartışılırdı. Sanat ve musiki görüşmeleri de yapılırdı... Sofraya katılacak olanları Atatürk seçerdi. Önceden kimin geleceği pek belli olmazdı. Sonradan çağırılıp, sofraya alınanlar da olurdu. Sofrası sanki o arkadaşları ve dostları ile tartışma ve eğlence yerini birleştiren bir köprü görevi görüyordu.” Ogün D., **Atatürk Nasıl Öldürüldü?**, Akis Kitap, İstanbul, 2006, s. 112.

¹³⁵ Hüsnü Merdanoğlu, **Tarihi Gerçekler Işığında Atatürkçü Düşüncenin Evrenselliği**, Ümit Ofset Matbaacılık, Ankara, 1999, s. 75-76.

gerektiğini ısrarla ikaz etmektedir.¹³⁶ Sıra Latin harflerinin kabulüne gelince koca bir milletin yüzyıllar boyunca kullanmakta olduğu bir yazıyı değiştirmenin büyük zorluğu karşısında bu inkılâbın yapabileceğine ve başarıya ulaşabileceğine Gazi'nin en yakın arkadaşları bile inanmamış, hatta bazıları buna lüzum bile duymamıştır. İlk günlerden beri hemen her mücadelesinde Gazi ile ön safta bulunan İsmet Paşa ile Mustafa Kemal Çankaya Köşkü'nde bir araya geldiklerinde, cumhurbaşkanı başbakanından hiç beklemediği bir tepkiyle karşılaşmıştır. Birçok konuda birlikte hareket etmiş olan İsmet Paşa, eski yazının devamında ısrarcı tavırlar takınırken, Latin harflerinin tatbikinin henüz çok erken olduğunu söylemektedir.¹³⁷

İsmet Paşa, Latin harflerine geçiş için yedi yıllık bir intikal dönemine lüzum görürken, Gazi bu süreyi altı ay olarak yeterli bulmaktadır. Aslında yeni yazı ile ilgili olarak başbakanın Enver Paşa zamanından kalmış kötü deneyimleri vardı. İsmet Bey Genelkurmayda 1. Şube Müdürü iken bir emirle yazışmaların Latin harfleri ile yapılmasını bildirmişti. Fakat sonuç başarısız olmuş, kısa sürede resmi evrak iki yazıda hazırlanmaya başlanmış, böylece daha büyük bir kargaşa olmuştu. Arkadaşının uyarısı Gazi'nin hamlesini iki yıl geciktirmişti ancak, 1928 yılı ortalarında girişime başlanmıştır.¹³⁸ Ahmet Cevat Emre, İsmet Paşa'nın bu konudaki görüş ve tutumunu şöyle anlatır: *“Cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılması safhalarında Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan ayrılmayan Başvekil İsmet Paşa, Takrir-i Sükûn senelerinde yapılan Avrupalılaştırma hamlelerine de ses çıkarmamıştı. Fakat yazıyı değiştirmek teşebbüsüne, kolay sarsılmayan bir mukavemet gösterdi. İsmet Paşa böyle bir inkılâp hamlesinin mutlaka gerekliliğine inanmıyordu. Şu itirazları ileri sürüyordu: -Okuma yazma güçlüğü, bütün devlet hayatını felce uğratacak bir inkılâbı gerektirecek bir zaruret sayılabilir mi? Milletlerin medeniyetçe ileri veya geri olmaları yazılarının kolaylık veya*

---

¹³⁶ Eğitim ve kültür işlerine son derece önem veren Mustafa Kemal'e göre yeni Türk devleti şu üç temel ilkeye dayanarak yükselmeli idi: “Milletleşerek, medenileşerek, demokratlaşarak.” Mehmet Saray, **Kıyafet ve Laiklik**, Ankara, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1989, s. 45.

¹³⁷ Aydemir, **Tek Adam**, s. 317-318 ; Aslan Tufan Yazman, *“Atatürk'ün 30 Devrimi (Onbeşinci Devrim, Harf Devrimi), Sigorta Dünyası*, Sayı: 151-152, Temmuz-Ağustos 1972, s. 14. Harf inkılabından kısa bir süre önce de Arap rakamları yerine Latin kökenli yeni rakamlar kabul edilmiştir (24 Mayıs 1928). Yeni rakamlar soldan sağa doğru yazma düzenini getirmiştir. Bu harf inkılâbı için bir hazırlık safhasıydı. Cahit Kavcar, *“Yazı Devrimi-Dil ve Eğitime Getirdiği Kolaylıklar”*, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Sayı: 1-2, Ankara, 1981, s. 43 ; Sami N. Özerdim, **Harf Devriminin Öyküsü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1978, s. 215 ; Falih Rıfka Atay, **Çankaya**, Bates Yayınları, İstanbul, 1980, s. 405-406 ; İnönü, **Hatıralar**, s. 221-222.

¹³⁸ Bilgehan, **Mevhibe**, s. 199.

güçlüğü ile ölçülmediği meydanda değil midir? Yüzyıllardan beri kullanılan yazı, bundan sonra da pek âlâ devam edebilir. Âlimler, bütün okuryazar kimseler, hece sınıfı çocuklarına dönecekler. Yazı değişirse kütüphaneler dolusu el yazısı basma ve yazma eserlerden nasıl faydalanılacak? Hülasa hiçbir gazete ve dergide yazı değiştirme tezi müdafaa edilmiyordu.”¹³⁹

Başbakan İsmet Paşa sonradan Mustafa Kemal’in de telkinleriyle fikrini değiştirmiş, yeni alfabenin en içten destekleyicilerinden biri olmuştur. Ancak üniversite hocaları ve bu arada Fuat Köprülü, Latin harfleri kabul edilirse, protestolarını göstermek için, bir tek satır yazmayacaklarını, kalemlerini kıracaklarını açıklamıştır. Mustafa Kemal’in partisi olan CHF’nin yayın organları bile Latin alfabesini destekleyen yazıları basmamış, Maarif Vekâletinin en yüksek kurulu olan Talim Terbiye Heyeti Dairesi, Latin alfabesinin kabulüne karşı olmuştur.¹⁴⁰

Her şeye rağmen 1928 yılının ilk ayından başlayarak yeni Türk alfabesinin kabulü çalışmaları yoğunlaşmıştır. Başbakan İsmet Paşa dil işiyle uğraşan bilginlerin fikirlerini almıştır. O yılın 8 Ocagında Mustafa Kemal’in görüşlerinin temsilcisi ve atılgan bir inkılâpçı olan ve Mahmut Esat Bozkurt, Türk Ocakları Merkez ve Hars Heyetlerine verdiği bir şölende Latin harfleri lehine konuşmuş, Türkçenin Latin harfleri ile yazılması dileğini açıklamıştır. 22 Nisanda yine ateşli bir inkılâp taraftarı olan Mustafa Necati, Latin harfleri ile ilgili hazırlıkları açıklamıştır.¹⁴¹

Bu arada 20 Mayıs günü başbakanlığın bir buyruğu üzerine üyelerinin doğrudan doğruya Mustafa Kemal tarafından seçildiği “Dil Encümeni” kurulmuştur.¹⁴² Dil Encümeni ilk toplantısını Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığında yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Latin harflerinin Türkçeye uygulanması için çalışmalara başlayan bu kurulun vardığı sonuçlar kendisine iletildikçe, yeni yazının daha rahat kullanılmasını ve

---

¹³⁹ Ahmet Cevdet Emre, **İki Neslin Tarihi, Mustafa Kemal Neler Yaptı**, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1960, s. 317-318 ; Aydın Taneri, “Atatürk ve Harf İnkılâbı”, **Milli Kültür**, Sayı: 63, Aralık 1988, s. 52 ; Aydemir, **Tek Adam**, s. 319.

¹⁴⁰ İlhan Başgöz, **Türkiye’nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 118-119.

¹⁴¹ Konur Ertop, “Dil Devrimcisi Atatürk”, **Milliyet Sanat**, Sayı: 32, Eylül 1981, s. 4-5 ; Muzaffer Uyguner, “Harf Devrimi ve Dilimiz”, **Türk Dili Dergisi**, Sayı: 69, Kasım-Aralık 1998, s. 37 ; Agah Sırrı Levent, “Latin Harfleri Meselesi”, **Milli Kültür**, Sayı: 63, Aralık 1988, s. 13-14 ; Özerdim, **a.g.e.**, s. 12-13 ; Gülnihal Bozkurt, **Türk Harf Devriminin Alman Arşiv Belgelerinde Değerlendirilmesi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 1355 ;

¹⁴² Emre, **a.g.e.**, s. 327-328.

kolay öğrenilmesini sağlayacak değişiklikler ve düzeltmeler yapmıştır.¹⁴³ Sonuçta Dil Encümeni, 1928 Ağustos başlarında cumhurbaşkanına ve kamuoyuna alfabe tasarısını sunmuştur. 8 Ağustos 1928 gecesi Mustafa Kemal'in meşhur Sarayburnu konuşması ile harf inkılâbı gerçekleştirilmiştir. Bu inkılâbın lideri ve mimarı olan Mustafa Kemal'in o gün yapmış olduğu konuşma bütün yurttta büyük bir ilgi ve heyecan oluşturmuştur. Böylece harf inkılâbının hazırlık dönemi biterek, başlama ve uygulama dönemi açılmıştır.¹⁴⁴

11 Ağustos 1928 günü, Dolmabahçe Sarayı'nda yeni Türk harfleri üzerine ilk tatbiki ders açılmıştır. 25 Ağustos 1928'de yine Dolmabahçe Sarayı'nda bütün milletvekilleri, edipler, gazeteciler, bilginler, cumhurbaşkanının başkanlığında bir kongre toplanmıştır. Bu kongre 25, 27 ve 29 Ağustos tarihlerinde olmak üzere aralıklı üç gün sürmüştür.¹⁴⁵ Yeni Türk alfabesi üzerine konuşulmuş, tartışılmış, tatbikler yapılmıştır. Başbakan İsmet Paşa bu konuşma ve derslerin sonunda kısa bir konuşma yapmış ve kongreye üç maddelik karar suretini sunmuştur.¹⁴⁶ Bu karar oy birliği ile kabul olunmuş ve Başbakan İsmet Paşa tarafından basına açıklanmıştır. Böylece 8-9 Ağustosta başlayan harf inkılâbı bir karara bağlanmıştır.¹⁴⁷ Görüldüğü gibi İsmet Paşa inkılâbın gayet sessiz yürüdüğünü görmesi üzerine dönüş yapmış, bu defa da kontratakla Arap harflerini istemiştir. Dil inkılâbı organizasyonu ona verilmiş ve tam bir

---

¹⁴³ “İki dost arasındaki mizaç farkını ortaya koyan en ilginç örneklerden biri o dönemde yaşandı. Bir gün Cumhurbaşkanı, arkadaşları ile çalışırken, İsmet Paşa'nın geldiğini haber verdiler. Herkes telaşla önündeki kâğıtları saklamaya girişti. Çünkü Mustafa Kemal dâhil hepsi, yasaya rağmen eski Türkçe yazıyorlardı ve buna en çok İsmet Paşa'nın kızacağını biliyorlardı. Bu hassasiyet nedeniyle olsa gerek Mustafa Kemal, yeni harflerle ilk mektubunu Başbakanı İsmet Paşaya yazdı. Bu tarihi mektup şöyledir: “4-5 Ağustos 1928 İsmet'e, Sevgili, kıymetli kardeşim, Mektubunuzu büyük zevkle okudum. Çok mütehasşıs ve müstefid oldum. Temas ettiğiniz ve intaç etmekte olduğunuz işler hakkında verdiğiniz izahat ne tatminkârdı. Muhabbet ve hasretlerimin size pek azını iblağ edebilecek bu mektubum, eminim ki yeni Türk harflerinin, lisan ve lehçemizi tamamen ifadeye kâfi geldiği hakkındaki fikrinizi teyid edecektir. Muhabbet, hasret, iştihak temenni-i muvaffakiyyat. Gazi M. Kemal.” Dündar, Çaplı, **a.g.e.**, s. 56-57.

¹⁴⁴ Kavcar, **a.g.m.**, s. 45-46 ; Ertop, **a.g.m.**, s. 5 ; Oğuzkan, **a.g.e.**, s. 36. Atatürk yaptığı konuşmadan başka elindeki kağıdı Bolu milletvekili Falih Rıfki Atay'a vererek ona okutmuştur. Özerdim, **a.g.e.**, s. 10 ; Yazman, **a.g.m.**, s. 23.

¹⁴⁵ Emre, **a.g.e.**, s. 327.

¹⁴⁶ Tartışmalı geçen son derste İsmet Paşa: “Efendiler! Latin harfleri Türk milletinin en kati ve en derin bir ihtiyacına temas ediyor. Her şeyden evvel bir noktayı izah edeyim: Niçin Latin harfleri esasına taraftarız? Büyük reisimiz Gazi hazretlerinin böyle büyük bir mücadeleyi açarken yalnız Türk milletini ve yalnız onun irfanını ve yalnız onun cehlden kurtulmasını düşündü...Hülâsa efendiler, şu neticeye vâsıl olmak caizdir ki; elifba katidir. İntikal imlası olarak dil encümenini bulunduğu şekil de bugün için en ilmi ve en kabil-i tatbik formüldür...” demiştir. Yazman, **a.g.m.**, s. 27-28.

¹⁴⁷ M.Şakir Ülkütaşır, “Harf Devrimi ve Türk Dil Kurumu'nun Kuruluşu”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Sayı: 32, 1973, s. 110-111 ; Rauf İnan, **Atatürk'ün Evrenselliği, Önder Kişiliği, Eğitimci Kişiliği ve Amaçları**, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayınları, Ankara, 1983, s. 184.

bürokratik sadakatle bu inkılâbın sonradan bir numaralı adamı olmuştur.¹⁴⁸ Dolmabahçe derslerinden sonra CHF sekreterliğinin milletvekillerinin seçim bölgelerine giderek seçmenlerine yeni harfleri öğretmeleri isteği üzerine diğer milletvekilleri gibi İsmet Paşa da İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile İstanbul'dan ayrılmıştır.¹⁴⁹ 13 Eylülde İsmet Paşa “*Bir öğretmen olarak yola çıkıyorum.*” diyerek gittiği seçim bölgesi olan Malatya’da Türk harfleri hakkında şunları söylemiştir: “...*Okuyup yazması olmayan cemiyetlerin cehaleti hangi mabdededir? Şurada tasrih edemem. Fakat neresinde olsa bu cehalet bir milletin hayat ve inkişafının bu aşırda başlıca mâmii ve bağıdır. Millet bugün bu derde Büyük Gazi'nin eliyle temas etmiş oluyor. Büyük Türk Milleti büyük ve muzaffer evladı Gazi'nin delaletiyle okuyup yazmak bilmiyen milletler sırasından çıkmak için Latin esasından alınmış yeni Türk harflerini kabul etmek kararını veriyor...Bu kadar hayırlı ve kudretli bir tedbirin niçin bugüne kadar geri bırakıldığını istikbal münekkitlerine anlatmak kolay olmayacak...*”¹⁵⁰

Harf inkılâbı bir taraftan halka anlatılırken diğer taraftan da 16 Eylülde Milli Eğitim Bakanlığında, yeni harflerin uygulanması konusunda bazı kararlara varılmış, 20 Eylülde, Türk Dili Sözlüğü için bir kurul kurulmuştur. Mustafa Kemal ise 21 Eylülde başvekâlete bir yazı göndererek yeni harflerin kabulü için hazırlıkların hızlandırılmasını istemiştir. Bu hazırlıklar yapılırken “Devlet Demiryolları ve Limanlar İdare-i Umumiyesi”nin yeni harflerle bastırıldığı tarife kitabı cumhurbaşkanı ve başbakanı çok sevindirmiş, her ikisi de kitabın üzerine yeni harflerle imzalarını atmışlardır. 29 Eylülde Cumhuriyet gazetesi tarafından verilen “Yeni Türk Harfleri Marşı” Mustafa Kemal’in isteği üzerine Zeki (Üngör) Bey tarafından seslendirilmiştir.¹⁵¹ Başbakan tüm bakanları, memurları ne kadarlık bir asgari süre ile sınırlamanın mümkün olduğunu araştırmakla görevlendirmiş ve 28 Ekimde bakanlar kuruluna sunulmak üzere, bu konuda resmi makamların da isteklerini dikkate alarak bir yasa tasarısı hazırlanmıştır. 1 Kasımda Gazi, mecliste yaptığı yıllık konuşmasında, Başbakan İsmet Paşa’nın sunduğu tasarı ile

---

¹⁴⁸ Yazman, **a.g.m.**, s. 28. İsmet Paşa 29 Ağustos’ta yapılan görüşmelerde, “*Kabul edilen harfler, Fransız harfleri değildir. Türk Harfleri, Türk alfabesidir...Yeni alfabe bilimseldir ve Türk ulusunun alfabesidir. Türklerin gereksinimlerine yeter.*” demiştir. Özerdim, **a.g.e.**, s. 20 ; Ali Rıza Cihan, Abdullah Tekin, **Çağdaş Devlet Adamı İsmet İnönü**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 66-67.

¹⁴⁹ Yazman, **a.g.m.**, s. 29.

¹⁵⁰ Özerdim, **a.g.e.**, s. 22 ; İsmet İnönü, “*Türk Harfleri ve Uygulama Planı*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 9-10, Kasım-Aralık 1985, s. 60-62.

¹⁵¹ Özerdim, **a.g.e.**, s. 24-27.

ilgili olarak da bu reformun nedenlerini bir kez daha Parlamento'ya açıklamış ve hemen kabulünü tavsiye etmiştir.¹⁵²

Bütün bu kapsamlı geniş çabalardan ve hazırlıklardan sonra 1 Kasım 1928 günü Millet Meclisini açış söylevinde Gazi Mustafa Kemal şöyle demiştir: “*Değerli ve sevgili arkadaşlarım! Her şeyden önce, gelişmenin ilk yapı taşı olan soruna değinmek isterim. Her araçtan önce, büyük Türk ulusuna, onun bütün emeklerini kısır yapan çorak yol dışında kolay bir okuma-yazma anahtarı vermek gerektir. Büyük Türk ulusu cehaletten az emekle kısa yoldan ancak kendi güzel ve soylu diline uyan böyle bir araç ile sıyrılabilir. Bu okuma-yazma açacağı ancak Latin kökünden alınan Türk alfabesidir. Yalnız bir deneme Latin kökünden Türk harflerini Türk diline ne denli uygun olduğunu kentte ve köyde yaşlı ilerlemiş Türk çocuklarının ne denli kolay okuyup yazdıklarını güneş gibi ortaya çıkarmıştır.*”¹⁵³ Cumhurbaşkanının bu konuşmasından iki gün sonra 1353 sayılı “Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun” yapılan meclis oylamasında kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Böylece herkes iki yazı ile başlamış, başbakan da hükümetin başında bulunduğu için gayet sıkı ve ciddi takip ederek devlet dairelerinden eski yazının kalkmasına çalışmıştır.¹⁵⁴

İsmet Paşa, 8 Kasım'da mecliste, İsmet Paşa, “Türk harflerinin bütün vatandaşlara kapılarının önünde ve işlerinin başında öğretilmesi için daha bu sene içinde Millet Mektepleri Teşkilatı” kurulacağını açıklamıştır.¹⁵⁵ 24 Kasım 1928 günü Millet Mektepleri Talimatnamesi yayınlandıktan sonra, 1 Ocak 1929'dan itibaren faaliyete başlaması kararlaştırılan Millet Mektepleri, eski yazıyı bilenlere olduğu gibi hiç okuma-yazma bilmeyenlere de yeni yazıyı öğretmiştir.¹⁵⁶ Millet Mektepleri yönetmeliğinin 4. Maddesinde: “Millet Mekteplerinin başkanı ve başöğretmeni Sayın Cumhurbaşkanındır” yazmaktadır. Görüldüğü gibi Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, harf inkılâbının ve okuma-yazma seferberliğinin en önde gelen kişisi olarak yerini almış, onun kişiliği ve inisiyatifi yenilikte önemli bir rol oynamıştır.¹⁵⁷

¹⁵² G.Bozkurt, **a.g.e.**, s. 1359 ; Yazman, **a.g.m.**, s. 29.

¹⁵³ R.İnan, **a.g.e.**, s. 185 ; Jevakhoff, **a.g.e.**, s. 283-287.

¹⁵⁴ Babacan, **a.g.e.**, s. 90-95.

¹⁵⁵ R.İnan, **a.g.e.**, s. 175-176.

¹⁵⁶ **Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1990, s. 446-453.

¹⁵⁷ G.Bozkurt, **a.g.e.**, s. 1359 ; Kavcar, **a.g.m.**, s. 50.

Gerçekten de hükümetin takip ettiği politikalarda üstün katkıları olan Mustafa Kemal, “*Reisicumhur olmasaydım Maarif Vekili olurdu.*” derken de kendini Çankaya’da ulaşılmaz ve bir imza ve onay makamı olarak görmekten çok, bizzat bir devlet adamı olduğu kadar hükümet işlerinin ve hükümet üyelerinin de en büyük destekçisi olduğunu göstermiştir.¹⁵⁸

O günlerde cumhurbaşkanının yanı sıra Dâhiliye Vekili valilere gönderdiği bir genelgede, bütün memurların okuma-yazma kurslarına devamlarının sağlanmasını istemiş, Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati de var gücüyle eğitim çalışmalarını hızlandırmıştır.¹⁵⁹ Ancak 1928 Aralığının sonunda Millet Mekteplerinin hazırlıkları devam ederken Mustafa Necati Bey’in apandisit ameliyat olması ve rahatsızlığının kritik bir devreye girmesi Mustafa Kemal’i çok üzmüştür. “*Ben, Mustafa Necati’den çok iş bekliyorum, hepsini yapacaktır, buna eminim.*” dediği kendisini methettiği ve hükümetinin kendisinden çok şeyler beklediğini söylediği insan, ağır hastalık seyri içinde son saatlerini yaşamaktadır. Afet İnan Mustafa Necati’nin bu hastalığı sırasında Mustafa Kemal Paşa’nın Bilecik Milletvekili Asaf (Özbay) Bey’in kızının nikâhında bulunduğunu ve nikâh devam ederken yine haberlerin kötü olarak geldiğini belirtir. Nihayet 1 Ocak 1929 Salı günü, 36 yaşındaki Mustafa Necati’nin son nefesini verdiği haberi alındığında Mustafa Kemal’in teessürü son haddini bulmuştur. Afet İnan bu kara tabloyu ve bir cumhurbaşkanının vefasını şöyle aktarmıştır: “*Ben ilk ve belki de son defa olarak Atatürk’ün acı duyarak ağladığına şahit oluyordum. Milli heyecan duyduğunda veya harp sahnelerinin feci ölümlerini anlatırken de gözlerinin yaşardığını biliyorum, ama Necati Bey’in vakitsiz ölümüne ağlaması büyük bir millî değer*

---

¹⁵⁸ Özerdim, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁵⁹ Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati’nin 12 Mayıs 1927 tarihinde TBMM Bakanlık Bütçesi görüşmelerinde yapmış olduğu şu konuşma onun eğitime verdiği önemi göstermektedir: “*Geçlerimizde önlerine konan sorunları çözümlenmek için kendilerinde araştırma ve inceleme özleminin uyanmasını, okulda ve dışarda yaşamın çeşit çeşit olayları karşısında kendi rastlayacakları sorunları, elde edecekleri araçlarla sorduğularına ve denemeye alıştırmalarını, kendilerinde okuma tadının ve eleştirme yeteneğinin gelişmesini, yapılan öğretimin Türkiye ekseninde çevresinde geçmesini, genel ve insanla ilgili sorunlarda, Türkiye’yi nasıl ilgilendirmekte olduğu üzerinde belli ve tanıtılmış bilgiler edinmelerini istiyoruz. Kısacası, edilgen bir öğretim biçiminin konması ve kişisel çalışmaları arttıran bu yöntemin kabulü, bakanlığın en kesin bir eğitim ve öğretim amacıdır.*” Akın Turan, “*Milli Eğitim’de Bir Dönüm Noktası, Mustafa Necati*”, **Yeni Olgular**, Sayı: 1, Ankara, Ocak 1984, s. 45.

kaybına duyulan acının ifadesi idi. “Kaybımız büyük, millet sağ olsun” derken dahi, ümidini yitirmemek için gayret gösterdiği pek kolaylıkla anlaşılıyordu.”¹⁶⁰

1.3. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI’NIN KURULMASINDAN CELAL BAYAR’A CUMHURBAŞKANI-HÜKÜMET İLİŞKİLERİ (1930-1937)

1.3.1. V. İsmet İnönü Hükümeti’nin Kurulması

1929 yılında Amerika’da patlak veren mali kriz, bütün dünya uluslarını etkisi altına almıştır. Türkiye de bundan olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Özellikle İstanbul’da ekonomik sıkıntı yüzünden yakınmalar başlamış, basın, hükümete ateş püskürterek halkın ıstırabını yansıtan şiddetli eleştiriler yöneltmeye başlamıştır.¹⁶¹ Mustafa Kemal ise artık 1930 öncesinin aktif, atılgan, hatta mücadeleci lideri değildir. Hükümeti icraatında geniş ölçüde serbest bırakmıştır. Orduyu milliyetçi muhafazakâr asker Fevzi Çakmak’a, hükümeti Gazi Paşa’nın: “Önce kafaları ve vicdanları geri düşünceleri uyuşturulmuş kimseleri (devlet yapısından) temizleyeceksin...” dediği işi, büyük bir özenle yapan, reformcu İsmet Paşa’ya teslim eden ve elbette denetlemeyi ihmal etmeyen Mustafa Kemal bir anlamda gönül rahatlığıyla kendini tarih ve kültür işlerine vermiştir. “Çocuklar, eğer ben Çankaya’da böyle rahat oturuyorsam bu, hükümetin başında İsmet Paşa olduğu içindir.” sözleri onundur ve birtakım manalar taşır. Gerçi, bir gün, İsmet Paşa hükümetin başından ayrılacaktır. Onun yerine, yetkilerinde, görev anlayışında, sert bir başvekil değil de, kendi vazifeleri yanında Gazi’nin sükûn ve istirahatını bozmamayı iyi bilen daha başka mizaçta bir başvekil gelecektir. Ama şu gerçektir ki Gazi, aktif hayatın çarklarından, devlet meselelerinin çatışmalarından gittikçe çekilmiştir. Bu durum onun, 1930’lardan sonra fiziki

---

¹⁶⁰ Afet İnan, **Tarih’ten Bugüne**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970, s. 188vd. ; Afet İnan, “Yeni Harflerin Kabulü ve Millet Mekteplerinin Açılışı Esnasında Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati’nin Ölümü”, **Bellekten**, Sayı: 125, Ankara, Ocak 1968, s. 51 vd. ; Şemsi Belli, **Makbule Atadan Anlatıyor: Ağabeyim Mustafa Kemal**, İstanbul Matbaacılık, İstanbul, 2008, s. 71-73. Mustafa Kemal Paşa’nın Milli Eğitim Bakanları olan Reşit Galip Bey ile Hasan Ali Yücel’i de çok eskiden tanınması ve onların yenilikçi düşüncelerini beğenmesi onun hükümet üyeleri ile olan işbirliğine dayalı yönetim anlayışının bir ürünü idi.

¹⁶¹ Hanri Benazus, **Yaşamın İçinden Atatürk Anıları**, Bizim Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 225-226.

potansiyeli ile beraber iç âleminde olagelen değişmelerin, yoğrulmaların neticesi olsa gerektir.¹⁶²

1.3.1.1. Güdümlü Bir Muhalefet Hareketinin Doğması

SCF'nin ortaya çıkışı, Türkiye Cumhuriyeti Paris Büyükelçisi Fethi Bey'in 1930 yılı Temmuz ayında iznini geçirmek üzere Türkiye'ye gelmesi ile başlamıştır. 22 Temmuz 1930 günü İstanbul'a gelen Fethi Bey, o sırada Yalova'da bulunan Gazi Mustafa Kemal'e saygılarını sunmak ve kendisini görmek için ondan izin istemiş, olumlu yanıt alması üzerine ertesini akşam yemekte Gazi'nin konuğu olmuş ve Yalova'da kalmaya başlamıştır. İşte, Fethi Bey'in Gazi Mustafa Kemal ile birlikte geçirdiği bu süre içinde ona yeni bir fırka kurmak görevi verilecektir.¹⁶³

O günlerde Fethi Bey'in gazetecilere verdiği beyanat dikkat çekicidir. Çünkü eğer Mustafa Kemal, İsmet Paşa'dan bu kadar çok şikâyet etmeseydi, Fethi Bey'in böyle bir beyanat vermesine imkân yoktu. Fethi Bey, gazetecilere şunları söylemişti: *“Anlaşılıyor ki, Gazi Paşa Hazretleri, İsmet Paşa Hkmetindeki murakabesizlikten ve idaresizlikten bıkmıştır. Benden yeni bir fırkanın kurulmasını istiyor. Bana yapılan bu teklifi ben de kabul ettim. Kuracağım fırkanın yüksek nezareti ve idaresi yine Gazi Paşa'nın elinde olacaktır. Gazi, Halk Partisi'nden ayrılmamakla beraber benim fırkamın da mrevvici olacak ve adayların tasvibi de onun yüksek tasdikinden geçecektir. Ayrıca fırka için lüzumlu parayı da vermekte ve meclisten 70-80 mebusun da bizim fırkamıza geçmesine müsaade etmektedir.”* Bu beyanatın verildiği aynı günlerde Yalova'da, başbakan, kabine yeleri ve Fethi Bey'in de bulunduğu görüşmede yeni bir fırkanın kurulması kararlaştırılmıştır. 9 Ağustos tarihinde Fethi Bey Gazi'ye usulen bir mektup göndererek parti kurmak teşebbüsünden bahsetmiştir. 11 Ağustos 1930 tarihinde de Gazi bu mektuba cevap vermiştir.¹⁶⁴ Gazi mektubunda şöyle diyordu:

---

¹⁶² Aydemir, **Tek Adam**, s. 372 ; Seyfi Öngider, **ankaya'nın Bütün Adamları**, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 28-29.

¹⁶³ etin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yayınları, İstanbul, 1982, s. 29-34 ; Ali Fethi Okyar, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?**, İstanbul, 1987, s. 8-35 ; Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Atatürk, Okyar ve çok Partili Türkiye**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

¹⁶⁴ Eren, **Yasakçılar**, 1965, s. 39-40 ; Asım Us, **Gördüklerimiz Duyduklarımız Duygularımız**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1964, s. 130-132. John Grew 11 Ağustos 1930 tarihli anısında gelişmelerle ilgili şu tespitleri yapmıştır: *“nmzdeki birkaç ay içinde çok daha önemli olaylar geçebilir. Fethi Bey'in*

“...Reisicumhur bulunduğum müddetçe, reisicumhurluğumun bana verdiği yüksek ve kanuni vazifeleri, hükümete muhalif olan ve olmayan fırkalara karşı adilane ve tarafsızca ifa edeceğime ve layik cumhuriyet esası dâhilinde firkanızın, her nevi siyasi faaliyet ve cereyanlarının bir engele uğramayacağına emniyet edebilirsiniz efendim..”¹⁶⁵

Bu mektuplaşmalardan sonra Serbest Fırka Mustafa Kemal’in izin ve bilgisiyle kurulmuştur. Ayrıca fırkaya girecek mebuslar ve idare heyeti de Mustafa Kemal, İsmet Paşa ve Ali Fethi Bey üçlüsü tarafından belirlenmiştir.¹⁶⁶ Böylece cumhurbaşkanı, bu izin alma-verme sürecinde, dışarıdan bakıldığında alınan izlenimi bir anlamda pekiştirmiş oluyordu; toplumda siyasetin önderi olduğu izlenimini de pekiştirmişti. Bu süreçte başbakana ya da rejimin önde gelen bir başka kişisine ihtiyaç görülmemiştir. Yani başbakan, bu süreçte pasif bir izleyici konumunda kalmıştır. Mustafa Kemal bu mektuplaşma ile toplumda yönetime ve siyasete hâkim olduğu yolundaki görüşü pekiştirmek istemiştir.¹⁶⁷

Bazı araştırmacılara göre Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulma nedeni, cumhurbaşkanının çok partili hayata geçilmesi ve siyasal-yönetsel denetimin gerçekleştirilmesi isteğidir. Ancak konuyu, sayıları az olmakla birlikte, Mustafa Kemal’in İsmet Paşa’ya bir seçenek oluşturma iddiası çerçevesinde ele alan kişiler de olmuştur. Falih Rıfki Atay, Kemal Karpat, Bernard Lewis, Fahir Giritlioğlu, S.Shaw,

---

Başbakan olarak İsmet Paşa’nın yerine geçeceği, Gazi’nin Halk Partisinden istifa ederek politik otoritesini iki parti arasındaki barışı korumaya vereceği söyleniyor. Yeni gelişmelerin iki amacı vardır: 1) Gazi’nin kendine yönelen eleştirilerin sıkıntısı ve ağırlığını gidermek için, Fethi Bey ve Serbest Fırka’ya bir emniyet sübabı görevi gördürmek, 2) Güçlü Gazi’nin hiç hoşuna gitmeyen İsmet Paşa’yı büyük bir politika manevrası ile iktidardan düşürmek; Bu manevranın niteliği gereği, İsmet Paşa hiç değilse başlangıçta bir savaş açmayacaktır. Bunlardan başka, Fethi Bey’in Fransız bankacılık çevrelerinde çok iyi tanındığı, bu nedenle eğer Türkiye, Fransa’dan borç para almak ya da Osmanlı borçlarına ilişkin antlaşmalarda bir değişiklik yapmak isteyecek olursa, kendisinin parti lideri veya başbakan olarak Ankara’da bulunmasının hiç de yararsız olmayacağı ekleniyor.” Grew, a.g.e., s. 121-130.

¹⁶⁵ İsmet Paşa ise o günlerde yaşanan gelişmeler karşısında: “İktidar mevkiinin asla teşnesi değiliz. İktidar mevkiinde, ancak milletin vekillerinin itimadı ile vazife olarak duruyoruz. Ne kadar sert olursa olsun, müşkülât karşısında vazifeden çekilmek âdetimiz olsaydı, bu mevki çoktan terk ederdik...” sözleri ile artık çekil diyenlere cevap vermiştir. Aydemir, **İkinci Adam**, s. 373 vd. ; Hikmet Bil, **Atatürk’ün Sofrası**, s. 54.

¹⁶⁶ Nurettin Güz, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Sonrası Basında Muhalefet ve 1931 Matbuat Kanunu**, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınevi, Ankara, 1993, s. 2 ; Füzuran Husrev Tökin, **Türkiye’de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)**, Elif Yayınları, İstanbul, 1965.

¹⁶⁷ Cemil Koçak, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 63.

Çetin Yetkin yazarlar olayı rejimin normalleşmesi adına atılan bir adım olarak değerlendirirken Samet Ağaoğlu, Mete Tunçay, Y.Kadri Karaosmanoğlu ve Süreyya İlmen yeni partinin kurulmasında asıl nedenin cumhurbaşkanı ile başbakan arasındaki sürtüşme olduğu iddiasındadır. İkinci görüşe göre, SCF, “Mustafa Kemal’in, İsmet Paşa’nın siyasi yükselişine, artan otoritesine ve seçeneksiz “İkinci Adam”lığına karşı giriştiği bir mücadele tarzıydı. Muhalefet partisi, Mustafa Kemal’in, İsmet Paşa’nın başbakanlığına artık bir son verebilmesinin aracı olarak oluşturulmuştu.”¹⁶⁸ Dönemin başbakanı İsmet Paşa ise hatıralarında, emrivaki olarak karşısında bulunduğunu belirttiği SCF’ye karşı sabır göstermekte olduğunun altını çizirken, diğer yandan da, bunun sorumlusu cumhurbaşkanının ve arkadaşlarının aynı sabrı göstermediğinden yakınmaktadır.

Fethi Bey tarafından kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası üç gün sonra parti programını kamuoyuna açıklamıştır. Programın ilk maddesinde, Serbest Fırka’nın Atatürk ilke ve inkılâplarına saygılı, cumhuriyetçi, milliyetçi ve laikliğe bağlı olunacağını açıklamıştır. İkinci maddede, İsmet Paşa Hükümeti’nin ekonomik ve mali hatalarına atıf vardır. Üçüncü madde, bütçe için büyük bir harcama kalemi olan demiryollarına ayrılmıştır. Parti programında bunlardan başka, hak ve özgürlüklerin herkes için geçerli olduğu belirtilirken ekonomide liberalizm savunulmuştur. Bu parti seçimlerin tek dereceli olmasını isterken, Türk parasının değerinin korunmasını, vergilerin halkın durumuna göre toplanmasını, limanlarda tekelliliğin kaldırılmasını, Teşvik-i Sanayi’nin kuvvetli olarak uygulanmasını, kadınlara siyasi haklar tanınmasını, yabancı sermayenin ülkeye girmesini istemiştir.¹⁶⁹

Serbest Fırka kurulduktan kısa süre sonra beklenilmeyen bir yükseliş kaydetmiştir. Tek parti idaresinden memnun olmayan halk kısa sürede bu partiyi

---

¹⁶⁸ Koçak, **Belgelerle İktidar**, s. 64-65.

¹⁶⁹ Cem Emremce, **99 Günlük Muhalefet, Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 78-86. Bir gün Fethi Bey’in söylediği bir söz, Serbest Cumhuriyet Fırkası liderinin pek kısa bir zamanda iktidara geçmek ümidine düştüğünü göstermiştir. Fethi Bey, cumhurbaşkanına şöyle demiştir: “Paşam, halk efkârı bizi tutuyor. Yeni bir seçimde biz mutlaka ekseriyeti alacağız. Fakat bizim Mecliste ekseriyeti alışımız zâtı devletlerine zarar vermez. Serbest Cumhuriyet Fırkası da yine zâtı devletlerini Cumhurreisi seçecektir.” Bu sırada bir akşam Atatürk’ün Çankaya’da sofrasında bulunan Asım Us, Mustafa Kemal’in tepkisini şöyle aktarır: “Aklınızın bir köşesinde benim bu sözümü iyi muhafaza ediniz. Fethi Bey’in fırkası seçimlerde ekseriyet alacak ve beni Cumhurreisi seçecekler. Olabilir. Fakat ben bunu arzu etmem. Öyle bir zamanda Cumhurreisliği seçimi usulü değişir. Amerika’da olduğu gibi bizde de Cumhurreisi doğrudan doğruya halk tarafından seçilir.” Us, **Gördüklerim**, s. 145 ; Akay, **a.g.e.**, s. 298-299.

sahiplenmiştir. Partinin de yurtiçi gezilerini başlatması halkın bu yeni oluşumu tanınması açısından faydalı olmaya başlamıştır. Özellikle Fethi Bey ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği, İzmir’i de içine alan gezide görülmemiş bir kalabalık toplanmıştır.¹⁷⁰ Ancak Serbest Fırka lideri Fethi Bey’in başarılı ve olaylı geçen Ege seyahati sırasında Mustafa Kemal’e bir telgraf gelmiştir. İzmir’den Fethi Bey’den gelen telgrafta, İzmir Valisi’nin yapılmak istenen bir mitinge müsaade etmek istemediğinden şikâyet edilmiştir. Cumhurbaşkanı, bir kalem ve kâğıt istemiş ve bizzat müsveddelerini hazırladığı üç telgraf yazmıştır. Bunlardan ilki “İzmir Valisi Beyefendi’ye” diye başlıyor ve muhalefetin çalışmasına engel olunmaması lâzım geldiğinin bir vatan borcu sayılacağı gayet nazik bir lisanla tekrarlanıyordu. İkinci telgraf Dâhiliye Vekili Şükrü Bey’e hitaben yazılmıştı. O da aşağı yukarı aynı mealdeydi. Üçüncü telgraf ise, muhalefet lideri Fethi Bey’e idi. Bunda da muhalefetin serbest çalışabileceğini temin ediyor ve başarılar diliyordu.¹⁷¹

Mustafa Kemal’in yeni fırka karşısındaki ılımlı tavrı başta basın olmak üzere CHF’de eleştirilmeye başlanacaktır. Nitekim İzmir olaylarından kısa süre sonra, 9 Eylül 1930 günü Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi’nin Gazi’ye hitap ettiği mektubu yayınlanmıştır. Mektupta açıkça Gazi’nin hangi partiden yana olduğunu açıklamasını istediği ve Serbest Fırka’ya karşı vaziyet almadığı takdirde CHF’nin kendi başının çaresine bakacağını yazmıştır.¹⁷² Ertesi gün Gazi’nin, Halk Fırkası’na bağlılığını vurgulayan mektubu aynı gazetede yayınlanmıştır. Gazi, yazdığı cevabi mektupla iki

---

¹⁷⁰ Yeni muhalefet fırkasına kısa zamanda pek çok kişi üye olmuştur. Bunlar, hem Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya yakın hem de İsmet Paşa’nın hükümetine yakın kişilerdi (Nuri Conker, Ahmet Ağaoğlu, Makbule Atadan, Tahsin Uzer, Süreyya İlmen gibi). Serap Tabak, “*Serbest Fırka ve İzmir’de 1930 Yılı Belediye Seçimi*”, **Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 3, Kasım 1991, s. 179.

¹⁷¹ Hikmet Bil, **Atatürk’ün Sofrası**, s. 75-76. Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Fethi Bey’in İzmir’deki konuşması ve burada meydana gelen olaylardan söz eden ve Sofya Matbuat Cemiyeti Reisi Mr.Silyanof tarafından “Slovo” gazetesinde yazılan başmakalede, Serbest Fırkanın kuruluşu, özellikleri, yapısı ve bu fırkaya CHF ve İsmet Paşa’nın bakış açısı hakkında yorum yapılmıştır. Makalenin son kısmında şöyle yazılıdır: “*İsmet Paşa’nın yıldızı daha sönmemiştir. O muhbirlerin sualine karşı yeni firkanın şansı hakkında hafif bir tebessümle şu cevabı vermiştir: “beklemek lazım, fırka çok yenidir, talihinden bahsetmek zamanı henüz gelmemiştir, biz her halde o firkanın prensipleri ile hem matbuat ve mebusanda, hem de intihabat zamanında mücadele edeceğiz, onları ikna etmek müşkil değildir”*” **BCA** 030.10/240.618.19.

¹⁷² Yunus Nadi, 29 Eylül 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki yazısında Gazi Mustafa Kemal’in neredeyse vatana ihanet etmekte olduğunu ileri sürerek şöyle demeye cesaret etmiştir: “*Cumhuriyete ve inkılâplara nezaret etmek ve onlar muvacehesinde azami takayyüt göstermek, reiscumhurun yalnız gelişigüzel bir vazifesi değil, hatta kanuni mecburiyettir de. Eğer bunlara dikkat etmezse, reiscumhurun yegâne cürüm olarak hıyaneti vataniye ile itham olunabileceği teşkilatı esasiye de sarıhtır.*” Oğuz Ünal, **Türkiye’de Demokrasinin Doğuşu**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994, s. 32-39.

fırka karşısında tarafsız kalmaktan ve hakem vazifesi yapmaktan vazgeçtiğini belirtmek durumunda kalmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın genel başkanı olduğunu açıklayarak Serbest Fırka taraftarlarının yaptıklarını ağır dille eleştirmiştir.¹⁷³

Şükrü Kaya'nın özel kalem müdürlüğünü ve Atatürk döneminde bir süre İçişleri Bakanlığı yapmış olan Nejat Saner anılarında, İsmet Paşa'nın İzmir'den gelen çeşitli haberler üzerine çok sinirlendiğini ve cumhurbaşkanına, "*Haysiyetim ve şerefim bahis konusudur, size dehalet ediyorum. Bu anarşiyi önlemek için Fethi Bey'i derhal tevkif etmeliğimi müsaade buyurunuz, başka çarem kalmadı.*" diye bir anlamda Serbest Fırka'nın kapatılması için izin verilmesini istemiştir. İsmet Paşa'ya göre ise olayların asıl ürkütücü etkisi Mustafa Kemal üzerinde olmuş bizzat kendisinin kurduduğu partiden umudunu kestiğini belirtmiştir.¹⁷⁴ Başbakan bu durumda partinin feshine karşı çıkmış: "*Ben itiraz ettim...İsrar ettin; "Bunu yapamazsınız dedim."* "*Bir defa Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuş olduktan sonra, bunun kaldırılmasının iyi olacağını da hiçbir zaman düşünmedim.*" demiştir. Ancak başbakanın bu anlatımında, ilk adımda ve son sahnede siyasi sorumluluk cumhurbaşkanına düşmekte; buna karşılık kendisi bütün süreç boyunca muhalefete karşı destek pozisyonu almış bulunmaktadır.¹⁷⁵

1.3.1.2. Hükümetin Yenilenmesi ve Serbest Fırka'nın Feshedilmesi

İsmet Paşa Hükümeti üyeleri arasında anlayış ortamının kaybolması nedeniyle hükümetin istifa edeceği yolundaki söylentiler Nisan 1930'dan itibaren basında yer almaya başlamıştı. Bu söylentilerin akabinde Ali Fethi Bey'e Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurdurulması ve bu partinin, hükümeti, genel politikası ve bazı bakanları hedef alan eleştirilerinin artması, 16 Eylül 1930'da Maarif Vekili Cemal Hüsnü Bey'in, 21 Eylül'de Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in istifalarına rağmen yerlerine yeni vekillerin atanmaması kabinenin istifa edeceği tahminlerini güçlendirmişti. Neticede 25 Eylül 1930 tarihinde İsmet Paşa istifasını Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya sunmuştur. İstifanın sebebine ilişkin Cumhuriyet gazetesindeki yazıda; ortaya bir muhalif partinin çıkması ve bu partinin hükümetin takip ettiği siyasetin bazı noktalarına oldukça şiddetli hücumlar yöneltmesi, İsmet Paşa'nın yeni parti kurulmasıyla ortaya

¹⁷³ Tabak, **a.g.m.**, s. 194-195. ; Yetkin, **Serbest**, s. 175-179.

¹⁷⁴ Kal, **a.g.e.**, s. 119.

¹⁷⁵ Koçak, **Belgelerle İktidar**, s. 45-49 ; İpekçi, **a.g.e.**, s. 24.

çıkan siyasi durum karşısında cumhurbaşkanını serbest bırakmak istemesi ve kuvvetli bir hükümet gereğinin, istifada rol oynadığı belirtilmiştir.¹⁷⁶

Mustafa Kemal, iki gün sonra İsmet İnönü'yü yeniden hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Böylece başbakan, birkaç gün sonra yapılacak olan Cumhuriyet döneminin ilk çok partili seçimi olan 1930 yerel seçimlerinde, Serbest Fırka'nın karşısına güçlü bir kadro ve hükümet programıyla çıkmak istemiştir. Ayrıca, Serbest Fırka'nın eleştirilerinin yoğunlaştığı bazı noktalarda değişiklik yapılarak, firkanın bu konuda propaganda yapmasının da önüne geçilmeye çalışılacaktır.¹⁷⁷

Yeni hükümetin hükümet programının kabulünden sonra sıra yerel seçimlere gelmiştir. Ancak SCF'nin teşkilatını tamamlamadan belediye seçimlerine girmesi muhalif firkanın kapatılmasına etki eden önemli bir olay olacaktır. Her ne kadar Serbest Fırka taraftarları "*Cumhurbaşkanı seçimlere girmemizi istedi.*" deseler de Mustafa Kemal, yeni kurulan ve henüz teşkilatını tamamlamamış olan yeni muhalefet fırkasının seçimlere girmesine taraftar olmamıştır.¹⁷⁸ Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey'e yazdığı 12 Ağustos 1930 tarihli mektubunda dediği gibi, cumhurbaşkanı olmakla birlikte, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başkanıydı. Cumhurbaşkanlığı görevinin bitiminde de firkanın başına geçmeyi düşünüyordu. Bu sebeple belediye seçimleri sırasında çıkan olaylar ve halkın kendi kurduğu Halk Fırkası'ndan koptuğunu görmek onun da hoşuna gitmemiştir. Nitekim o günlerde belediye seçimleri ile ilgili olarak İsmet Paşa, Gazi'nin kendisine "*Yahu hiç aldırmyorsun. Yanıyoruz.*" dediğini ve oldukça endişelendiğini yazmaktadır.¹⁷⁹ Neticede, Gazi Mustafa Kemal'in Serbest Fırka'nın kuruluş aşamasındaki ve bizzat kendisinin tayin ve tespit etmiş bulunduğu konumu yani iki parti arasındaki "tarafsız" ve "hakem" durumundaki yeri değişmiş ve Serbest Fırka, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya gelmişti. Ve Serbest Fırka, 17 Kasım 1930 tarihinde, kuruluşundan sadece üç ay sonra kendi kendini feshetmiştir. Bu suretle güdümlü, kontrollü ve şartlı demokrasi denemesi başarısızlıkla sona ermiştir.¹⁸⁰ Böylece Serbest Fırka denemesi planlanın tam tersi bir sonuca yol

---

¹⁷⁶ TBMM ZC, Dönem: III, Cilt: 21, s. 30.

¹⁷⁷ Altun, a.g.e., s. 119.

¹⁷⁸ Tabak, a.g.m., s. 195.

¹⁷⁹ Uran, a.g.e., s. 229 ; Tabak, a.g.m., s. 195.

¹⁸⁰ Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanışından yıllar sonra 1938 Temmuzunda Yalova'da, Ali Çetinkaya ile Ahmet Ağaoğlu arasında geçen şu konuşma, bu firkanın kuruluşu ve kapanışı hususunda değerlendirme yapmamıza yardımcı olacaktır: Ağaoğlu Ahmet Bey sohbet esnasında, Ali Bey'e, "*Yahu*

açmış ve İsmet Paşa daha güçlü bir hale gelmiştir. Başbakan, sürecin başında var olan iradesini daha da sağlamlaştırma imkânı elde etmiştir.¹⁸¹

Bu başarısız çok partili hayata geçiş denemesinden sonra Gazi'nin ilk çabası, önce geniş bir uzmanlar gurubuyla üç aylık bir yurt gezisine çıkmak olmuştur. Gezinin iki temel amacı, kitlelerin CHF'den kaçışının ya da iktidar partisine olan tepkisinin nedenlerini tespit etmek ve bu durumda hangi önlemleri alarak bu hoşnutsuzluğu ortadan kaldıracığını belirlemektir. Gezide Mustafa Kemal halkın içinde yaşadığı koşullarla yüz yüze gelmiştir. Umumi kâtibine söylediği şu sözler ilginçtir: *“Bunalyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunalyorum! Görüyorsun ya her gittiğimiz yerde mütemediyen dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi manevi perişanlık içinde. Ferahlaticı çok az şeye rastlıyoruz. Memleketin hakikî durumu ne yazık ki bu.”* Geziye katılanlardan Ahmet Hamdi Başar'ın da anılarında, *“Her yerde işlerin gittikçe azaldığından söz ediliyordu.”* diye yazacaktır. Serbest Fırka deneyimi ve ondan sonraki Gazi'nin üç aylık gezisi ekonomik krizin toplumsal ve politik planda da doğurabileceği sonuçlar hakkında bazı ipuçlarının ortaya çıkmasına da neden olmuştur.¹⁸² Gerek kitlelerin hoşnutsuzluğu gerekse siyasal ittifakın da sarsılmakta olduğu korkusu, yöneticileri ekonomi politikasını değiştirmeye sevk etmiştir. Bu bütünlük içinde tarıma yönelik ilk uygulama arazi ve sayını vergilerinin hafifletilmesi olmuştur. Böylece “devletçilik” olarak bilinen ekonomi politikası kriz koşullarında başvurulacak son seçenek olarak ortaya çıkmaktaydı.¹⁸³

Serbest Fırka'yı yalnız başıma ben mi yaptım ki, Fethi Bey fırkayı dağıttıktan sonra yalnız ben açıkta kaldım” der. Bunun üzerine Ali Bey, Ahmet Bey'e, o vakitler, kendisinin kabine meselesini ortaya attığını ve Fethi Bey'den Maarif Vekili olmak için söz aldığını hatırlatır (Ahmet Bey bu hatırlatmalara hayır diyemez) ve şöyle devam eder: “Atatürk, İsmet İnönü hükümetine bir baskı olacak bir kuvvet yapmayı daima düşündü. Serbest Fırka'nın çıkmasının başı bu fikirdir. Fakat Fethi Bey ile arkadaşları bunu idare edemediler, olmadı.” Polat, **a.g.e.**, s. 108 ; Ünal, **a.g.e.**, s. 35-37 ; Ahmad, **Modern Türkiye'nin**, s. 82-83.

¹⁸¹ Ertunç, **a.g.e.**, s. 40.

¹⁸² Cumhurbaşkanının gezi sırasında yaptığı yazışmalar için bkz. **BCA** 490.01/34.142.1 ; **BCA** 490.01/75.146.1.

¹⁸³ Fikret Başkaya, **Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi**, Maki Basın Yayın, Ankara, 2005, s. 108-110 ; Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 29-30 ; Ahmet Hamdi Başar, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1981, s. 21 ; Ahmed Hamdi Başar, **“Gazi Bana Çok Kızmış!..”**, Yayına Hazırlayan: Murat Koraltürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007 ; Feridun Ergin, **Harp Zamanında Devletin Ekonomiye Müdahalesi**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1994, s. 203 ; Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 16-23 ; **BCA** 490.01/34.142.1.

1.3.2. Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve VI. İsmet İnönü Hükümeti'nin Kurulması

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, üç aylık seyahatinden sonra Ankara'ya döner dönmez seçimlerin yenilenmesi kararını vermiştir. Bu durum cumhurbaşkanının yapmak istedikleri atılımları, bir ölçüde de olsa yeni bir kadro ile yürütmek istemiyle ilgili olmuştur. Yeni meclisin sadece yeni kişilerden değil aynı zamanda da içtimai sınıfların belli başlıcalarını temsil edebilecek kişilerden kurulu olmasına büyük bir özen gösterilmiştir. İmkân nispetinde TBMM yapısını, ülkedeki meslekleri temsil etmesi istenmiştir. İşte bu esaslara uygun olarak bir yandan CHF'de yeni namzetler aranırken bir yandan da 22 seçim bölgesinde 30 adet “müstakil” milletvekili seçimi imkânı oluşturulmuştur. Hemen hemen tamamen kıyı şeridindeki gelişmiş yerleşim merkezleri arasından seçilen ve Serbest Fırka'ya büyük eğilim göstermiş olan bu 22 yerin seçimi rastgele olmaktan çok uzaktır. Mustafa Kemal CHF adaylarını teker teker inceleyerek, TBMM'ye gireceklerin istediği kesimlerden gelmesine büyük özen göstermiştir.¹⁸⁴ 20 Nisan 1931 tarihinde ise Mustafa Kemal, CHF Genel Başkanı olarak parti programını izah eden bir seçim beyannamesi yayınlamıştır. Bu beyannamede Mustafa Kemal, partinin temel esaslarını vatandaşlara hatırlatmış ve şimdiye kadar yapılan tartışmalara, yaşananlara ve ekonomik hayatta devletin rolüne ve CHF'nin genel politikalarına ilişkin kararları özetlemiştir.¹⁸⁵

Nihayet 24 Nisan 1931'de yapılan seçimler sonunda müstakil adaylar için ayrılan 30 yerden yalnızca 20'si doldurulabilmiş, 10 yer boş kalmıştır. CHF'den seçilenler ise ilk açıklamaların aksine pek büyük oranda eski milletvekillerinden oluşmuştur. Yalnız, yeni mesleklerden seçilen, örneğin işçi kesiminden seçilen bazı milletvekilleri, yapılan değişikliğin esasını teşkil etmiştir. Böylece 1 Mayıs 1931'de toplanan yeni TBMM'yi açış konuşmasında Mustafa Kemal, içinde bulunulan sene içinde bütün ülkelerin, süregelmekte olan bu “mali ve iktisadi buhran” nedeniyle “çetin bir imtihan geçirmekte” olduğuna değinmiş ve “*Bu imtihanla Türk milleti; faaliyetini, kanaatkârlığı ve fedakârlığı ile takdire layık bir kudret göstermektedir.*” demiştir. Buhranın gelecek senelere de uzaması tehlikesi karşısında gerekli önlemlerin zamanında alınacağına değinmiştir. Bu arada Mustafa Kemal, özellikle vergiler üzerinde durarak,

---

¹⁸⁴ Ergin, a.g.e., s. 207.

¹⁸⁵ Altun, a.g.e., s. 124-126.

“Cihan şümül buhranın tesirlerine karşı her yerde yeni vergilerle tedbirler aranırken Türkiye Büyük Millet Meclisi bilakis bazı vergileri indirmek gibi fevkalade bir hareket ihtiyar etti...” demiş ve bunun vatandaş hayatında faydalı tesirler meydana getireceğinin beklenmekte olduğunu eklemiştir.¹⁸⁶

Yeni meclisin açılması ve cumhurbaşkanının açış konuşmasını yapmasından sonra sıra cumhurbaşkanlığı seçimine gelmiştir. Mustafa Kemal, 4 Mayıs günü yapılan ve 289 üyenin olumlu oy verdiği bu seçim sonunda üçüncü kez cumhurbaşkanı olmuştur.¹⁸⁷ O tarihte TBMM üye tam sayısı ise 317 olup oylamaya katılmayan milletvekillerinin olduğu yine görülmüştür. Cumhurbaşkanlığı oylamasındaki bu “fireler” 1927 seçiminde olduğu gibi 1935 seçiminde de benzer sonuçları ortaya çıkaracaktır. Aslında bu durum sadece Mustafa Kemal dönemine has bir özellik olmayıp çalışma konusunu teşkil eden üç cumhurbaşkanı döneminde ve hatta günümüze kadar ki tüm seçim dönemlerinde rastlanan bir durum olmuştur. Bu durumun Türk siyasi tarihinin tek parti ve çok partili dönemlerinde kendine mahsus çok sayıda nedeni olsa gerektir.

1931 cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra İsmet Paşa beşinci hükümetini kurarak programını, 9 Mayıs 1931’de, meclisin güvenoyuna sunmuştur. Yeni hükümetin kısa programı içinde “memleketin ihtiyatlı ve mahsullerinin çeşitli olması sayesinde bizim buhrana mukavelemizin daha ümitbahş ve kudretli bir mahiyette” olduğu belirtilerek, imar faaliyetinin devam edeceği, millî paranın kıymetinin muhafaza edileceği, Merkez Bankası kuruluşunda önemli aşamalardan geçilerek sıranın banka açılmasına geldiği, vergilerin ıslahı konusundaki kanun tasarısının TBMM’ye sunulduğu dış ticaretin tekel altına alınacağı yolunda çıkarılan söylentilerin asılsız olduğu bütçede tasarrufa gidileceği vb. konular temel politika tercihleri olarak getirilmiştir. TBMM’de üstünde çok tartışma yapılmayan bu programın görüşülmesinden sonra, hükümet, bağımsız milletvekillerinin de oylarıyla güvenoyu almıştır. Böylece 1929 Haziranından beri süren iktisadi ve siyasi yeni politika

---

¹⁸⁶ Ergin, a.g.e., s. 208.

¹⁸⁷ Mustafa Kemal üçüncü kez cumhurbaşkanı olduğunda şu yemini etmiştir: “*Reisicumhur sıfatı ile Cumhuriyet kanunlarına ve hâkimiyeti milliye esaslarına riayet ve bunları müdafaa, Türk milletinin saadetine sadıkane ve bütün kuvvetimle sarfi mesai, sadıkane ve bütün kuvvetimle sarfi mesai, Türk Devletine teveccüh edecek her tehlikeyi kemali şiddetle men, Türkiye’nin şan ve şerefine vikaye ve ilaya ve deruhte ettiğim vazifenin icabatına hasrnefis etmekten ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veririm.*” S.Duman, a.g.e., s. 280.

arayışları bir sonuca ulaşmıştır. Ulaşılan bu sonuçların CHF'nin programında yer almasını sağlayacak olan üçüncü büyük kongre, hükümetin kurulmasından bir gün sonra toplanacaktır. CHF içinde devletçiler ve liberaller şeklindeki bir ayrışmanın yaşandığı bu kongrede, “Altı Ok” olarak bilinen parti ilkeleri tamamlanmıştır. 18 Mayıs'ta sona eren kongrede, Recep Bey CHF Genel Sekreterliğine getirilirken, halkevlerinin açılmasına da karar verilmiştir.¹⁸⁸

1.3.2.1. Atatürk-İnönü Çatışmasının Temel Nedenleri

Atatürk-İnönü çatışmasında öncelikle vurgulanması gereken yön, hükümet etme işlerinde cumhurbaşkanlığı makamı ile başbakanlık arasında bakanların ismen belirlenmesi ve görevden alınması noktasına varan müdahalecilik eğilimidir.¹⁸⁹ Bunun yanı sıra uluslararası konjonktürün Türkiye lehine zayıf olduğu bir dönemde Hatay'ın Fransa'nın vesayetinden alınarak Türkiye Cumhuriyetine iltihakının hızlandırılabilmesine inanan Mustafa Kemal'in dinamik talepleri karşısında başbakanın daha temkinli ve çözümü zamana yayan politikaları tercih etmesi ve bunda ısrarlı olması ikinci sırada yer alır. Üçüncü sırada ise Mustafa Kemal ile İsmet Paşa arasındaki mizaç farklılıkları ile yılların getirdiği yorgunluk ve hastalık hali etkilidir. Sonuncu boyut günümüz araştırmacılarının birbirinden ayrıldıkları, Kemalist ekonomi politığın bir çeşit devlet kapitalizmine mi, yoksa özel teşebbüsün şartlar uygun olduğunda, Batı toplumlarında olduğu üzere jandarma devlet tarafından desteklenmesi esasına mı dayandırılacağı noktasında kilitlenmektedir. Bütün bu boyutlara somut örnekler vermek faydalı olacaktır: Örneğin, 1932'de dönemin Maarif Vekili ve Mustafa Kemal'in eski hocası Esat Sagay ile Parti Genel Yönetim Kurulu Üyesi Dr. Reşit Galip arasında, uygulanmakta olan millî eğitim politikaları hakkında çıkan sert tartışma Dolmabahçe Sarayı'nda ve cumhurbaşkanının huzurunda cereyan eder; yenilikçi ve atılımcı kanadın

---

¹⁸⁸ Abdurrahman Dilipak, **Menderes Dönemi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1990, s. 82-84 ; Uran, **a.g.e.**, s. 233-235 ; Halkevleri için bkz. Başgöz, **a.g.e.**, s. 194-195 ; Jevakhoff, **a.g.e.**, s. 301-302 ; Sefa Şimşek, **Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri (1932-1951)**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 40.

¹⁸⁹ Metin Heper başbakanın, cumhurbaşkanının müdahaleleri karşısında zaman zaman ters kararlar alabildiğini şöyle anlatır: “Atatürk farklı önerilerle ortaya çıktığı zaman değil, daha da ileriye gidip direktifler verdiği zamanlarda da İnönü tersi direktifler vermekten çekinmedi. 1930'da Atatürk hükümetin yazın İstanbul'a taşınmasını istedi; İnönü vekillere Ankara'da kalmalarını söyledi. Atatürk yurtdışından gelen bütün temsilcilerin kendisini görmesini isterken, İnönü onlara vekâletleri ile temasa geçmeleri talimatını verdi. İnönü, Atatürk'ün maarif vekili adayını bu göreve atamadı.” Heper, **a.g.e.**, s. 155.

önderlerinden halkevleri yöneticisi Reşit Galip'in bakanlığa önerilmesiyle noktalanacak gelişmelerin seyri başbakan-cumhurbaşkanı ilişkisinin içerik ve gerilimini çok güzel yansıtmaktadır. İstanbul'da kendisini dil ve tarih çalışmalarına vermiş bulunan cumhurbaşkanı kendince bu çelişkiyi çözer. Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak aracılığı ile yeni vekilin kim olması gerektiğini hükümete bildirir. Devlet başkanlığının bu yaklaşımı, İsmet Paşa'nın oldukça şiddetli bir tepki göstermesine ve yetki tartışması açmasına sebep olur.¹⁹⁰

Bu örnek olayda olduğu gibi Başbakan İsmet Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve parti yetkili kurulları dışında gayri resmi yollardan, "sofra"da alınan kararlara sıcak bakmamış, işine karışılmamasını istemiş ve yapılan müdahaleleri hükümet işlerinin dışarıdan yönetilmesi olarak değerlendirmiştir. İsmet Paşa anılarında cumhurbaşkanı ile yaşadığı anlaşmazlıkların nedenine değinirken, asıl sorunlardan birinin de "kişilikler arasında karakter (mizaç) farkı" olarak değerlendirmiştir. İsmet Paşa, "1936-37'lerde ben nasıl yorgun, artık geçinmekte güçlük çekilen bir adam haline gelmişsem, Atatürk'ün de sıhhatinde başlayan bozukluklarla sükûnetini kaybeder hale gelmiş olduğu kanaatindeyim..." diye söze başlamış; ancak daha sonra gerçek nedeni şöyle anlatmıştır: "Bunların hepsinin üstünde olan temel sebep, biraz evvel de işaret ettiğim gibi bendeki yorgunluk ve uzun müddet beraber çalışmaktan mizaçlarımız arasında vakit vakit hâsıl olan tartışmaların, çekişmelerin verdiği netice bu. Bunu tabii bir netice olarak almak lazımdır..."¹⁹¹

Aslında mizaç farklılığından kaynaklanan çatışmaların ara ara yaşanır olması doğal bir durumdur. Nitekim Mustafa Kemal çok heyecanlı, çok atak, yerinde duramayan biriyken, İsmet Paşa daha tedbirli, daha ihtiyatlıdır. Bu durum fikir

---

¹⁹⁰ Akın, **Gazi'den**, s. 12-13 ; Bozdağ, **Atatürk'ün Fikir**, s. 81-89 ; Soyak, **a.g.e.**, s.; Yener Oruç, **Atatürk'ün Fikir Fedaisi, Dr. Reşit Galip**, Güner Yayıncılık, İstanbul, 2007. Bir gün sofrada konuşuluyordu. Nuri Conker: "Sen, dedi, her defa hükümeti kendin intihap ediyorsun. Kanun inisiyatiflerini kendin alıyorsun. Bari Teşkilât-ı Esasiye Kanununu Amerika kanunları gibi değiştir. Bunu o vakit doğrudan doğruya ve re'sen yaparsın. Atatürk: Belki ben böyle hareket ediyor gibi görünüyorum. Fakat bu bir devre için, bir hazırlık devresi için, böyle olacaktır. Ben bu inkılâbın yerleşme devrinde sade "telkin" vazifemi yapıyorum. Fakat normal olan şekil, tabii olan şekil bu değildir. Tabii şekil bizim Teşkilât-ı Esasiyemizin şeklidir. Yavaş yavaş onu tabii hâle getirmek için çalışmalıyız." Münir Hayrı Egelî, "Bilinmeyen Atatürk'ten Hatıralar", **Millet Mecmuası**, Yıl: 2, Cilt: 4, Sayı: 7, 1947'den Okay, **a.g.e.**, s. 184.

¹⁹¹ Cüneyt Arcayürek, **Çankaya Gelenler Gidenler**, Detay Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 34-36.

ayrılıklarını da beraberinde getirebilir.¹⁹² Ancak bir noktadan sonra mizaç farklılığının ötesinde anlaşmazlıklar yaşanmaya devam etmiştir. Bu, kimi somut olaylarda daha net ortaya çıkmış, cumhurbaşkanı ve başbakan arasındaki ilişkilerde kırılma anları olarak dikkat çekmiştir. İnönü'nün hatıratlarında bu vardır. İsmet Paşa şöyle diyor: *“Akşamları sofralar kurulur, güzel güzel konuşulurdu. Hepimiz coşardık, yarın bunu yapacağız, sonra bunu yapacağız diye kararlar alırdık. Ben ertesi sabah erkenden kalkar Gazi'nin yanına gider, yatağının başucuna oturur, “Sevgili Atatürk dün akşam hepimiz coştuk, güzel şeyler yapacağız dedik, şimdi oturup bunları biraz düşünelim.”, deyince bana her zaman “İsmet, sen bildiğin gibi yap derdi...Başlangıcından hastalığına kadar, hep böyleydi. Sonra bir dönem oldu. Hastalığı başladı. Gene akşamları topluyoruz. Alınmış kararları ertesi gün görüşmeye gittiğimde “Sen bildiğin gibi yap.” dememeye başladı.” Bu, değişim hastalığından sonradır. Bu defa Atatürk ısrar etmeye, hatta asabileşmeye başlamış. İsmet Paşa'nın deyişiyle “Esaslı bir değişiklik olmuş” Atatürk'te. “Doktorlara sordum “hastalığın bir dönemidir” dediler.” diye anlatmıştır bu değişimi.¹⁹³ Bu değişim, cumhurbaşkanı ile başbakan arasındaki çeşitli ihtilafların doruğa ulaşarak, İsmet Paşa'nın önce bir süre izinli sayılması, sonra da Bayar'ın Başvekâlet Vekilliğine getirilmesiyle sonuçlanacak olan sürecin başlangıcını oluşturmuştur. Burada ilk alınacak konu Hatay konusundaki ihtilaftır.¹⁹⁴*

Cumhurbaşkanı ve başbakan arasındaki çatışmada vurgulanması gerekli bir nokta da, iktisadi alandaki ayrışmayı ayrıntılandırmaktır. Özkaynakları sanayi dışı üretim alanlarına, yani tarım ve hayvancılığa dayanan, Lozan Antlaşması'nın geçici hükümlerinden 1916 Gümrük Rejimimin görece serbesti şartları altında “1929 Bunalımı”na kadar ulaşan Türkiye Cumhuriyeti Devletinin, 1930'lar kavşağı dönüldüğünde siyasal düzeyde Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimini ve başarısızlığını yaşamıştır. Bu gelişmeye koşut olarak şekillenen iktisadi ve siyasi yapıdaki huzursuzluk

---

¹⁹² Küçükaya, **a.g.e.**, s. 130 ; Andrew Mango, **Atatürk**, Türkçesi: Füsün Doruker, Sabah Kitapçılık, İstanbul, 2000, s. 583.

¹⁹³ Küçükaya, **a.g.e.**, s. 130-131; Abdi İpeççi, **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004, s. 12-13. Celal Bayar, İsmet İnönü'nün bu yazdıklarını doğru bulmaz ve Atatürk'ün sağlık sorunlarının başbakanı ile çatışmasında bir neden olmadığını söyler: *“Bu sürtüşme mevcut ve açık. Ama sebebi Atatürk'ün hastalığı değil, hastalık sebebiyle Atatürk bunu yapıyor da değildir. İddia ediyorum ki, Atatürk hastalığı esnasında ne idiyse, sıhhatli zamanında da oydu. Sıhhatli zamanındaki görüşleri, muhakemeleri ve kendi iradesine sahip olmak hususları, hastalığı zamanında da tamamiyle berkemaldi, işliyordu. İnönü, Atatürk'ü bu şekilde göstermekle aklınca hem Atatürk'ü koruyor hem de kendisini korumak istiyor.”* İpeççi, **a.g.e.**, s. 142-143.

¹⁹⁴ Akın, **Gazi'den**, s. 16-17.

ve hoşnutsuzluk parti kurmaylarında ve seçkinlerinde yeni arayışlara sebep olmuştur. Geriye dönerek bakıldığında, devletin, piyasalara mutlak anlamda hâkim olamadığı 1923-29 döneminde, özel sermaye birikimi yönünde doğrudan veya dolaylı bazı tedbirler ürettiği görülmektedir. Şartların da zorlamasıyla 1930-32 kesitinde alınmaya başlanan himayeci önlemler, 1932 sonrasında artık, yeni bir tercihlere dönüşecektir.¹⁹⁵ Nitekim 1932 yılı açık olarak iki cephede teşekkül etmiş ve çarpışmaya başlamıştır: Himayeler sayesinde canlanan yeni sanayiciler ve yeni burjuva bir tarafta, devletin kuvvetlenmesi nispetinde kuvvetlenen memur sınıfı diğer tarafta. Bunlardan birincisi İş Bankası etrafında toplanmış, ikincisi de hükümet ve mecliste hâkim olmaya başlamıştır. İş Bankası Gazi'nin himayesinde, ikinci temayül ise daha çok İsmet Paşa tarafında himaye görmüştür.¹⁹⁶ Bu durum Türkiye'de iki "devletçilik" anlayışını da beraberinde getirmiştir. Bunlardan birincisi, Başvekil İsmet Paşa'nın, Sovyet Rusya seyahatinden dönüşünde ortaya attığı ve kendisinin "Mutedil Devletçilik" diye adlandırdığı "Bürokratik devletçilik", diğeri de o yıllarda İş Bankası'nın başında bulunan Celal Bayar'ın, özel sektöre yol açmak şeklinde ifade olunan devletçilik anlayışı idi ki, buna "Liberal Devletçilik" denmiştir.¹⁹⁷

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Celal Bayar'ın "Devletçilik" yorumunu benimsemiş onun memleketin en yetkili iktisatçısı olduğuna inanmıştır.¹⁹⁸ İsmet Paşa'nın devletçilik yaklaşımını ise çok katı bulmuştur. Gazi bu inancını birçok

---

¹⁹⁵ A.g.e., s. 12-15.

¹⁹⁶ Bkz. Başar, a.g.e.

¹⁹⁷ Ünal, a.g.e., s. 53-54. "İsmet Paşa, iktisadi siyasetini ilk defa Sivas nutkunda isimlendirmiştir. Buna, "mutedil devletçilik" ismini vermişti. Bilahare "mutedil" kelimesini kaldırarak sadece "devletçilik" tabirini kullanmıştır. Bu nutkunda diyor ki, "Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden, bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fitrî temayülüdür." Daha sonra tatbikat esnasında mutedil sıfatını kaldırarak sadece devletçilik tabirini kullanmıştır. Mutedil kelimesini ilk zamanlar kullanmanın faydası da olmuştur. Bu suretle Türk devletçiliğini Sovyetlerde ve İtalya'da iktisadi hayatı top yekûn devletin emrine veren totaliter veya sosyalist entegral devletçilikten ayırmak mümkün olmamıştır." İsmail Hüsrev Tökin, **İsmet İnönü, Şahsiyeti ve Ülküsü**, Ülkü Basımevi, Ankara, 1946, s. 51.

¹⁹⁸ Celal Bayar, Abdi İpekçi ile yaptığı röportajında iktisadi görüşlerini farklı olduğu bir başbakanla yaklaşık beş yıl çalışabilmiş olmasını şöyle açıklamıştır: "Ben İnönü'ye saygı gösterirdim. Şefimdi...Kendisine her fırsatta izahat verirdim. Ve o da bana yardım ederdi. Yani anlaşırđık. Atatürk tedricen dar devletçilikten beriye doğru geldi, İsmet Paşa olduğu yerde kaldı. Mesele budur." İpekçi, a.g.e., s. 153. Bayar'ın Mustafa Aysan'la yaptığı konuşmada söyledikleri ise İktisat Vekili olduktan sonra yaşadığı zor koşulları anlatır: "Evet, tabii aramızda ittifak yoktu. İsmet Paşa bu işleri hazmetmemişti ve aynı zamanda da İsmet Paşa'ya yaranmak için bazı kimseler vardı. Onunla beraber oluyorlardı ve ben de iki arada sıkıntı çekerdim. Atatürk beni dinler. Atatürk'e "Yanlış yapıyorlar" diye gidip söyleyemem. Böyle sıkıntılar içerisinde kalmışımđır." Mustafa Aysan, **Celal Bayar İle Sohbet, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, Manisa, 1997, s. 1-29.

vesilelerle açıklamıştır. Mesela, her ne vakit İş Bankasından söz açtı ise o bankanın bütün başarılarını Celal Bey'in dirayetli sevk ve idaresine atfedici beyanlarda bulunmuştur. Hatta bir gün gelmiş, İş Bankasının kuruluşunun onuncu yılı münasebetiyle İstanbul'da, Ertuğrul yatında yapılan bir törende, etrafındakilere, Celal Bayar'ı göstererek: “*Bilirsiniz ki, Mahmut Celal Beyefendi Türkiye'nin en büyük iktisatçısıdır.*” demiş ve yanındakilerin kalkıp onu ayrı ayrı tebrik etmelerini istemiştir.¹⁹⁹

1.3.2.2. İktisat Bakanı Mustafa Şeref Olayı

Cumhuriyetin dokuzuncu yılına kadar kurulan hükümetlerin çok ciddi ve önemli işleri olmuştur. Cumhuriyet kurulmuştur. Saltanat kaldırılmış, hilâfete son verilmiştir. İsyancılar bastırılmış, İstiklâl Mahkemeleriyle rejim savunulmuştur. Tekke ve zaviyeler kapatılmış, laik bir idare düzeni kurulmuş, şapka devrimi, harf devrimi ve ötekiler yapılmış, denk bütçe kurulmuş, yurttan huzur ve asayiş sağlanmıştır. Şimdi, kalkınmaya gelmiştir sıra. Demiryolu politikasının yanı sıra bir karayolu politikasının izlenmesi, ticaretin geliştirilmesine, sanayinin canlanmasına emek harcamak gereklidir.²⁰⁰ Bu yüzden 1932 yılı iktisat politikalarındaki temel farklılıkların yüzeye vurduğu bir yıl olacaktır. Bu dönemde iktisadi politikaların merkezinde dönemin İktisat Vekili Mustafa Şeref Özkan ile 1924'ten itibaren Gazi'nin desteğini her zaman yanında bulmuş İş Bankası müteşebbisleri grubu vardır.²⁰¹ Mustafa Şeref Özkan'ın İktisat Vekili seçilmesi ile ekonomide yeni bir devletçi politikaya geçilmek istenmiştir. Ancak İsmet Paşa bu konuda cumhurbaşkanı ile tam bir uyum içinde değildir. Mustafa Kemal bu gelişmeleri büyük bir dikkatle ve yakından takip etmekte, Bayar'ın İş Bankasında başardığı işi, hükümetin İktisat Vekâleti olarak yurt ölçüsünde başarmasını istemekte ve bunun için

---

¹⁹⁹ Ünal, **a.g.e.**, s. 54 ; İsmail Küçükkaya, **Cumhuriyetimize Dair**, Aşına Kitaplar, Ankara, 2008, s. 133. Bir Sovyet Diplomatı, Atatürk ile İnönü arasındaki tartışmalardaki en önemli meselenin devletçilik ilkesi olduğunu ileri sürer: “*Atatürk'le İnönü arasındaki başlıca anlaşmazlık, devletçilik ilkesinde, yani Türk komprador burjuvazisi ile bağlı bulunduğu yabancı sermayeye karşı millî sermayenin korunmasında ortaya çıktı. Zamanında Türk Anayasası'na sokulan devletçilik ilkesine karşı yürütülen kulis arası savaş, her zaman sürüp gitmiştir. Mustafa Kemal sağ olduğu sürece, bu savaşa gizlice İnönü de katılmakta idi. Atatürk bunu tahmin ettiği için, İsmet İnönü'nün başbakanlıktan çekilmesinde direndi.*” S.İ.Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları-2**, Çeviren: Hasan Ali Ediz, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1997, s. 284-285.

²⁰⁰ İsmet Bozdağ, **Toprakta Bile Bitmeyen Kavga**, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 74-75.

²⁰¹ Akın, **Gazi'den**, s. 12-15.

hükümete direktifler vermektedir. Bu sırada Bayar, İş Bankası olarak, İzmit'te bir kâğıt fabrikası kurmaya karar vermiş ve hükümete bu fabrikanın yapılmasına müsaade edilmesi için müracaat etmiştir. Hükümet, aylarca sonra, İş Bankasına verdiği cevapta “kâğıt fabrikasının devletçe yapılacağını” bildirmiştir. İş Bankası, hükümetin bu kararı karşısında, çalışmalarını durdurmuştur. Fakat olayı cumhurbaşkanı haber almış ve Celal Bey'i çağırarak teşebbüsün mahiyetini öğrenmiştir.²⁰²

Mustafa Kemal ile İsmet Paşa arasındaki ilk büyük sürtüşme bu gelişmeden sonra 1932 yılında Yalova'da yaşanmıştır.²⁰³ Yaz sonunda Nuri Conker, Kılıç Ali, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve eşi Lemana Hanım'la, Afet Hanım ve o sırada İktisat Vekili olan Mustafa Şeref Bey'in de bulunduğu sofrada konu kâğıt fabrikasına gelmiş ve Mustafa Kemal'in kızgın bir tonla Mustafa Şeref Bey'i suçlayan sözleri duyulmuştur.²⁰⁴

Daha önce yaşanan bazı olaylarda olduğu gibi başbakan özellikle cumhurbaşkanının, “bakanlarını yersizce, ulu orta eleştirmesine” son derece kızılıyordu. Üstelik iki lider kişilik olarak farklı özelliklere sahiptiler. İsmet Paşa sakin, soğukkanlı, düşünceli, temkinliydi. Kararlarını iyice incelemeyen, ayrıntılara girmeden almazdı. Fakat bir kere karar verdikten sonra inatla uygulamayı sürdürür, engel tanımazdı. Yumuşak, hoşgörülüydü, sabırlıydı. Ama onu az tanıyanlar kişiliğinin bir diğer tarafını

---

²⁰² İsmet Bozdağ, **Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar**, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1986, s. 34-36 ; Ünal, **a.g.e.**, s. 55 ; İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, OrtaDoğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 155-156 ; M.Akif Tural, **Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar (1920-1938)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 116-117 ; Korkut Boratav, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 148-149.

²⁰³ Haldun Derin'e göre, “Sürtüşmelerin 1932'de başladığını söylemek belki yanlış olmaz. O tarihe kadar ülkenin kurtarıcısı ve devletin kurucusu bir cumhurbaşkanı ile onun sağ kolu başbakan arasındaki ilişkilerde kendisine özgü birtakım kurallar gözetilmiş, görev-yetki karmaşasından ve çakışmasından sakınılmıştır denilebilir. Sürtüşmeyi önleyici kuralların korunabilmesi için gerekli sabrı ve soğukkanlılığı Atatürk'ün giderek yitirmesindeki etkenin, sağlığında ucun ucun arta gelen çöküntü belirtilen olduğunu Falih Rıfkı Atay Çankaya anılarında örnekler vererek belgelemiştir.” Haldun Derin, **Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 120-121.

²⁰⁴ Bozdağ, **Atatürk'ün Fikir**, s. 97-100 ; Altun, **a.g.e.**, s. 146-148. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun “Politikada 45 Yıl” adı altında yayınladığı hatıralarında Mustafa Şeref olayını anlattıktan sonra, bu çatışmanın nedenleri üzerinde durmaktadır. Karaosmanoğlu'na göre Atatürk'ün Kâğıt Fabrikası işine konuşmasının iki sebebi vardır: “Birinci sebep, kendi eseri saydığı İş Bankası'nın İsmet Paşa tarafından takibi ve bazı teşebbüslerinin önüne hükümetin engeller çıkarmasıdır. İkinci sebep, bir zamanlar her işini Atatürk'e getirip ona danıştıktan sonra uygulamaya geçen İsmet Paşa'nın, son yıllarda kendi başına hareket ederek Atatürk'ü hükümet ve devlet işlerinden uzaklaştırmak yolunu tutmasıdır.” Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 136-137 ; Bozdağ, **Bitmeyen**, s. 95 ; Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni, (Dün-Bugün-Yarın)**, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 387-390.

bilmezlerdi: “Ben sabırlı ve tahammüllü bir adam olarak tanınmışımdır. Arkadaşlarım, siyasi rakiplerim münakaşa ederler. Benim sabırla ve tahammülle geçirdiğim her meseleden sonra, büyük bir gayret sarf ederek o işten kurtulmaya çalıştığıma, gayretimin bu maksada dayandığına hükmetmezler. Arkadaşlarım da, herkes de, “o sabırlıdır, dayanır, dayanma gücü vardır, ne kadar istesek dayanır” diye, beni muhakeme ederler. Sonra bir gün yine zorladıkları zaman, hiç ummadıkları ölçüde sabrımın tükendiğini görürlerse şaşakalırlar. Bu sefer beni haksızlıkla itham etmeye kalkarlar. Bütün hayatta kaderim bu.” O gece İsmet Paşa sesini çıkarmamıştır.²⁰⁵

Söz konusu olayın ertesi günü, İsmet Paşa cumhurbaşkanının sofrasına çağrılmış; ancak, başbakan buraya çok geç gelmiş ve Mustafa Kemal ile aralarında sert bir tartışma geçmiştir. O gecenin ilk tartışması “Dizbağı Nişanı” ile başlamıştır. Nitekim aynı günlerde İngiliz gazetelerinden birisi İngiliz Hükümeti tarafından cumhurbaşkanına “Dizbağı Nişanı” verileceğini yazmıştır. Bu haber üzerine Türkiye basını da birçok şatafatlı yazılar yazmıştır. Bu arada Mustafa Kemal’in Yalova’daki köşküne gelen İsmet Paşa bu konudan bahsederek, Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde bu nişan meselesini tekzip ettirmek ve yerli basına bir ders vermek istediğini söyleyerek cumhurbaşkanına bir metin vermiştir. Cumhurbaşkanının İsmet Paşa’nın yazdıklarına bir madde daha ilave etmek istemesi İktisat Vekili dışında yeni bir tartışmaya daha yol açmıştır. İsmet Paşa’nın vaziyeti ve ifadelerini manidar bulan Atatürk bu duruma kızmıştır. Mustafa Kemal, yanında bulunanlara İsmet Paşa’nın duymayacağı hafif bir sesle, İsmet Paşa’nın buna itiraz etmesinin sebebini kısa süre önce Atatürk’ün yanına gelen İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey’e yaptığı muamele sebebi ile olduğunu söylemiştir. Mustafa Şeref meselesini açmak isteyen cumhurbaşkanı bir vesile ile İsmet Paşa’ya çok şiddetli bir dil ile hükümet işlerinden bahsetmeye başlamıştır. İsmet Paşa’yı çok acı bir surette tenkit eden Mustafa Kemal, “*Seni ben mahvederim İsmet!...İsmet!...*” demiştir. Bunun üzerine İsmet Paşa sofrayı terk etmiştir. Mustafa Kemal’in ciddi ve şiddetli tavrından endişelenen Salih Bozok ertesi gün İsmet Paşa ile görüşmüş ve her iki

---

²⁰⁵ Bilgehan, **Mevhibe**, s. 236-244.

liderin aralarını bulucu bir tavır sergilemiştir. Böylece bu meseleden dolayı, iki lider arasında oluşan soğukluk fazla uzun sürmemiştir.²⁰⁶

22 Şubat 1960 tarihinde “1960 Mali Yılı Muvazenei Umumiye Kanunu Layihası Ve Bütçe Encümeni Mazbatası” görüşmeleri sırasında Yusuf Hikmet Bayur Mustafa Şeref olayını ve sonrasını şu cümlelerle açıklayacaktır: “Az önce Yalova’da bir akşam yemeğine Atatürk İktisat Vekilini fena halde haşlamıştı. Vekil de istifa edecek hale gelmiş, tedavi için Avrupa’ya gitmişti. Bunun üzerine o değişti, yerine Celal Bayar geldi. Ekonomik hamleler yeniden başladı. Yeni şeker fabrikaları, dokuma fabrikaları hatta Karabük fabrikalarının kuruluş hazırlıkları ve mukaveleleri işte bu 1933-1938 yıllarının eseridir. Bunlara başbakan tarafından daima engel çıkarılıyordu. Başbakan İnönü neden o zaman değiştirilmedi? Çünkü Atatürk’çe yetiştirilmek istendi Celal Bayar. İyi bir İktisat Vekili. Fakat tam bir devlet adamı olarak yetiştirilmek istendi. Atatürk kendi usulüne göre; konuşması, yanına alması, ona prestij kazandırması bakımından böyle hareket etti. Dolayısıyla, bugün CHP’liler; o zaman biz şunu yaptık, bunu yaptık dedikleri vakit unutulmamalıdır ki, bu işler o zamanın başbakanı olan İnönü’ye rağmen yapılmış işlerdir. Bunlar onun yaptığı işler değildir.”²⁰⁷

Yalova’da yaşanan tatsız olaylardan sonra, cumhurbaşkanı, Mustafa Şeref Bey’in yerine Celal Bey’in İktisat Vekili olmasını sağlamıştır.²⁰⁸ Celal Bey, 9 Eylül 1932 günü sabahı oturduğu İktisat Vekâletinde memleketi kalkındırarak iktisat siyaseti hakkında direktifler vermeye başlayacaktır. Sakarya’da, Dumlupınar’da kazanılmış olan büyük harp zaferleri gibi, iktisadi zaferi de kazanmak için hummalı bir faaliyet yeniden başlamıştır. İktisat Vekâletinde işe başladığını Mustafa Kemal’e bildirdiği zaman cumhurbaşkanı kendisine, muvaffakiyetler temenni eden uzunca bir mektupla cevap verecektir. Bu mektubun son satırlarını teşkil eden cümle, bilhassa –iktisat zaferini

---

²⁰⁶ Salih Bozok, **Yaveri Atatürk’ü Anlatıyor**, Yayına Hazırlayan: Can Dünder, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2006, s. 121-125 ; Bilgehan, **Mevhibe**, s. 239-240 ; Bozdağ, **Atatürk’ün Fikir**, s. 100-112 ; Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 137-142.

²⁰⁷ **TBMM ZC**, Devre: XI, Cilt: 1, s. 191-206.

²⁰⁸ “Bayar’ın İktisat Vekilliğine getirilmesinin asıl sebebi, İş Bankası’nda, gösterdiği başarı ve bu başarının devlet ölçüsünde sürdürülebileceğine karşı duyulan güvendir. Bayar’ın İktisat Vekilliğine getirildiği 1932 yılı, büyük dünya buhranının patladığı ve bütün milletleri etkilediği yıldır. İktisadî kriz, bütün dünyayı sarsıyor, para değerlerini altüst ediyordu. Ürettikleri malları satamayan fabrikalar, makinelerini satarak bacalarını söndürüyorlar, böylece iflastan kurtulmaya çalışıyorlardı. Türkiye için de durum farklı değildi. İşte bu çapraşık şartlar içinde Bayar İktisat Vekâleti’ne getiriliyordu.” Bozdağ, **Zaferlerle**, s. 36-37 ; Uran, **a.g.e.**, s. 268-269.

kazanmak için– çok kıymetli bir direktif ve teşvik mahiyetindedir.²⁰⁹ Bayar’ın çektiği telgrafta, kime güvenerek işbaşına geldiği nasıl apaçık görünüyorsa, cumhurbaşkanının Celal Bey’e çektiği telgrafta da, kendisinin ne maksatla bu göreve getirilmiş olduğu o kadar apaçık görülmektedir. Aslında bu tarihe kadar bakanların cumhurbaşkanına çektikleri teşekkür telgraflarına Mustafa Kemal daima kısa karşılıklar vermiş ve sadece görevlerinde başarı dilediğini belirtmekle yetinmiştir. Ancak cumhurbaşkanının yeni İktisat Vekiline çektiği bir istisna olmuştur. Bu uzun telgrafta Celal Bey’in ekonomide, bir karma model istikameti göstermesinin istenmesi ve bu yoldaki çalışmalarda bütün devlet gücü ile destekleneceğinin ifade edilmesi, İsmet Paşa’nın da gözünden kaçmış değildir. Nitekim telgrafın üzerinden bir süre geçtikten sonra, İsmet Paşa, Mustafa Kemal’le görüşürken bu telgraftan alınan bir dille söz açacak ve “*Adetâ bir başvekile çekilmiş gibi*” cümlesini kullanarak söz dokunduracaktır.²¹⁰

1.3.3. Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve VII. İsmet İnönü Hükümeti’nin Kurulması

İsmet Paşa İktisat Vekili’nin kendisi inisiyatifi dışında görevden alınmasına alınmıştır. Üstelik cumhurbaşkanı-başbakan çekişmesinin ilk önemli olaylarından birinde, Celal Bey ve ekibi başbakana karşı ilk raundu almıştır.²¹¹ Gazi’nin zamanında:

---

²⁰⁹ Ziya Şakir, **Celal Bayar, Hayatı ve Eserleri**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1952, s. 123-127 ; Bozdağ, **Bitmeyen**, s. 123-125.

²¹⁰ Mustafa Kemal’in Celal Bey’e gönderdiği mektupta şunlar yazmaktadır: “*İktisat Vekili Mahmut Celal Beyefendiye, Yıllardan beri büyük ve ciddi iktisat işlerinde bizzat uğraştınız. Görgü ve tecrübelerinizi çoğalttınız. Bu defa İktisat Vekâleti’ni daha yüksek ve amelî vasıflarla deruhte etmiş bulunuyorsunuz. Bundan çok memnun ve müsterihim. Gerek zatı devletlerinize ve gerekse, zatı devletlerinizi büyük isabetle seçen Başvekil Paşa hazretlerine teşekkür ederim. Bütün dünyada olduğu gibi memleketimizde de en başta bulunan mühim işimiz, iktisat işidir. Bu işte en yüksek muvaffakiyeti temine çalışmak hayatîdir, zarurîdir. Bunun için bu işte bütün devlet teşkilatının, bütün yurttaşların ve hepimizin, ciddi duygularla alakalı olmamız lüzumu tabiidir. Millî iktisat yolunda emin olarak ve emniyet vererek kati ve radikal adımlar atarken, esas programımızın ilham ettiği amelî tedbirleri tercih etmek doğru yoldur. İçtimâî heyetimizin bütün işbölümleri sahiplerini aynı faydalı alâka ile bu yolda elele vermiş, omuz omuza dayanmış, bir hedefe yürüyen samimi yolcular yapmak, devletin iktisat işinde yorgunluğunu azaltmak ve muvaffakiyet zamanını kısaltmak için tek çaredir. Muvaffakiyetiniz için benimle beraber bütün arkadaşlarımızın maddî, manevî her türlü vasıtalarla yardımcınız olduğunu düşünerek müsterihâne ve muvaffalıyetten emin olarak, radikal surette çalışınız efendim. Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal.*” Bozdağ, **Zaferlerle**, s. 37-39.

²¹¹ Uyar, **a.g.e.**, s. 321-328 ; Yetkin, **a.g.e.**, s. 126-127 ; Adnan Nur Baykal, **Mustafa Kemal Atatürk’ün Liderlik Sırları**, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 108. “*Nasıl, askeri ve siyasi sorunlarla İsmet Paşa uğraşmış ise, mali sorunlarla da Celal Bey uğraşacaktı. Böylece iktidarda iki cephe oluşuyordu. İsmet Paşa, Gazinin kendisine sırt çevirdiğini düşünüyordu. O yılların not defterlerinde Paşanın burukluğunun izlerine rastlamak mümkün: Bazen sıkıntılı bir parti toplantısında acemice karalanmış bir gemi resmi ve*

“Ben ona bir torba altın verdim, o bundan bir banka kurdu.” dediği Celal Bayar’ın hükümette ağır basmasıyla, gerçek hükümet edenler İktisat Vekili Celal Bey ve onun gibi düşünen bankacılar olmaya başlamıştır.²¹² Bu durum 1933’ten sonra İsmet Paşa ve kadrosunun, devletçi girişimlerine karşı, Celal Bey ve kadrosunun mücadelelerine neden olacaktır. Öyle ki, Başbakan İsmet Paşa, devletçilik görüşünü resmi açıklamalarla değil, “Kadro” dergisine²¹³ yazdığı bir yazı ile duyurmaya çalışacaktır. İsmet Paşa muhalefetteki bir başbakan gibidir.²¹⁴ Fakat devletçilik uygulamasını Celal Bayar’ın İktisat Vekili sıfatıyla yürütecek olmasını Şevket Süreyya, Korkut Boratav’ın tersine İsmet Paşa’nın bir başarısı olarak değerlendirir. Düşüncelerini doğrulamak için de İsmet Paşa’nın 1933’te Kadro dergisine “Devletçilik” üzerine yazdığı yazıyı gösterir.²¹⁵ Başbakan bu yazısından sonra devletçilik üzerindeki tartışmaların genel olarak dışında kalmaya dikkat etmiş görünmektedir. 1934 başlarından itibaren siyasi alandaki kişisel otoritesini yeniden pekiştirdiği ve hükümet politikasına hâkim olduğu anlaşılmaktadır.²¹⁶

1935 yılına gelindiğinde ise, yeni meclis seçimi yapılacaktı. İlk defa olarak kadınlar oy kullanmakta ve mebus olabilmektedir. Bununla beraber, seçim kampanyası, Mustafa Kemal’in de bizzat kabul etmez görüldüğü bir ilgisizlik içinde geçmektedir.

---

yânında “Ömer bu gemiden daha iyisini yapar” notu...bazense ciddi ciddi yazılmış bir vasiyet talimatı: Öürsem valideme de karım ve çocuklarım gibi maaş bağlanacaktır. Ancak zirvedeki iki insan arasındaki bu güven havası kaybolmaya yüz tutmuştu. Artık daha sık tartışıyorlardı.” Dündar, Çaplı, **a.g.e.**, s. 59-65.

²¹² Aydemir, **İkinci Adam**, s. 455 ; Yusuf Çotuksöken, **Atatürk Antolojisi**, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1999, s. 209.

²¹³ “Kadro dergisinin çıkarılmasını Mustafa Kemal’in yanı sıra, İsmet Paşa da desteklemiştir. CHF’nin ilk iki adamı Kadro’yu desteklerken, partinin üçüncü adamı olan Recep Bey, dergiye tamamen karşı olmuştur. Bu karşı oluş, Recep Bey’in Kadrocuları, Mustafa Kemal’e şikâyet etmesiyle kendisini açık bir şekilde göstermiştir. Recep Bey, Kadro’da çıkan yarı sömürge, planlı ekonomi gibi kavramları şikâyet konusu yapmıştır. Yapılan her şikâyet sonunda, Kadrocuların Çankaya’daki elçisi Yakup Kadri, Mustafa Kemal’e gidip, şikâyet edilen konu hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Nitekim Yakup Kadri’nin Mustafa Kemal’le 1931-1934 yılları arasında 31 kez görüşmüş olması, Mustafa Kemal’e Kadro hakkında yapılan şikâyetlerin ne kadar çok olduğunu göstermektedir.” Uyar, **a.g.e.**, s. 323-324.

²¹⁴ Hikmet Bila, **Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1987, s. 97-98.

²¹⁵ Altun, **a.g.e.**, s. 152.

²¹⁶ 1933’te Kadro Dergisi’nin Ekim sayısında “Fırkamızın Devletçilik Vasfı” adlı makalesinde İsmet Paşa şöyle diyordu: “İktisadi devletçilik siyaseti bana her şeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak kendi lüzumunu hissettirdi. Asırların ihmalini telafi edecek yeni nizamın çetin şartlarına mukavemet edecek sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için her şeyden evvel devleti iktisadiyatta yıpratacak amillerden kurtarmak lazım geliyordu. Demek ki iktisatta devletçiliği biz inkişaf yolu takip edebilmek için bir müdafaa vasıtası ve bu sebeple bir azimet noktası, bir temel saymaya mecbur bulunuyoruz.” Öğüt Yazman, **Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara, 1974, s. 70 ; Korkut Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s. 154 ; Tökin, **a.g.e.**, s. 52-54 ; Ertan, **a.g.e.**, s. 165.

Bu yüzden cumhurbaşkanı seçimlerden bir hafta önce, belli başlı vekilleri ve Parti Umumî Kâtibi Recep Peker'i İstanbul'a davet etmiştir. İsmet Paşa ise, 2 Şubat günü Dolmabahçe'de başlayan bu toplantılara rahatsızlığından dolayı katılamamıştır. Toplantıda yeni seçim esasları, millete arz olunacak beyanname, müstakil mebusların yerleri ve adetleri hakkında mühim müzakereler cereyan etmiştir. Müstakil mebuslar arasında azınlıklara mensup yurttaşlardan dahi milletvekili seçilmesi için Cumhuriyet Halk Fırkası'nca yardım edilmesine karar verilmiştir. Bu karar, 2 Şubat 1935 tarihli tebliğ Anadolu Ajansına, Ankara Ajansına ve Matbuat Umum Müdürlüğüne gönderilmiştir. Atatürk mebuslara ait müzakerelere 3 Şubat'ta devam etmiştir. 7 Şubat 1935 tarihinde CHF Genel Kâtibi ve Kütahya Saylavı Recep Peker imzalı belge ile alınan kararlar yeniden kamuoyuna tebliğ edilmiştir.²¹⁷

Hasan Rıza Soyak müstakil mebusların tespiti sırasında Atatürk'ün Recep Peker'in olumsuz tavırlarından dolayı zaman zaman sinirlendiğini yazmaktadır. Nitekim Peker, Kocaeli Mebusu Sırrı Bellioğlu'nun muhalafet milletvekili gibi hareket ederek mecliste hükümet aleyhine tenkit yapmasından dolayı yeniden müstakil aday olarak gösterilmesine karşı çıkmıştır. Atatürk Peker'e, "*Yoksa kendinizden emin değil misiniz, icraatınızda müdafaa edemeyeceğiniz noktalar mı var?*" dedikten sonra Soyak'a şöyle dert yanmıştır: "*Hali gördün mü çocuk? Tenkide hiç tahammülümüz yok. Maateessüf arkadaşları bir türlü buna alıştıramadım. Hele bakalım; elbette bunun da bir sonu olacaktır.*" Ancak cumhurbaşkanı o günlerde Sırrı Bey'in mebusluğunu kabul ettirememiştir. Bu durum, genel başkan, başkan vekili ve genel sekreterden oluşan "Parti Yüksek Divanı" kararları karşısında Atatürk'ün bazen kendi kararları için beklemek zorunda kaldığını göstermiştir. Öyle ki aynı Recep Peker, 1936 yılında

---

²¹⁷ "1- Dün gece Atatürk müstakil namzetler için aşağıdaki tedbirleri ve değişiklikleri emretti ve yerlerine yazıldı.

a)Denizli: Eski Müsteşar General Şefik Denizli'ye müstakil yerine tavsiye.

b)Mitat Şükrü Sivas'a müstakil yerine tavsiye.

c)İstanbul hazine avukatı Emin Diraman Yozgat'a müstakil olarak tavsiye.

2-General Refet İstanbul'da müstakil namzetliğini istediğine göre fırka ikinci seçmenlerinin kendisine rey vermeleri için sureti bağlı tebliğ neşredildi (bu sebeple İstanbul müstakil yeri kapandığından Mitat Şükrü'yü Sivas'a tavsiyeyi tercih ettiler).

3-Profesör Neşet Ömer'in İstanbul'dan fırka namzetliğini istediler ve bu sebeple Akçora'yı Kars'a naklettiler ve Kars'tan eski saylav Faiki de Tokat'a naklettiler. Bu suretle Tokat'ta müstakil saylav yeri kalmadı." Bu belgenin altında Recep Peker'e ait şu not vardır: "İnönü'nün hasta halinde rahatsız etmemek için kendileri ile görüşemediler. Bir uygun zamanlarında İnönü'ne arzetmenizi dilerim. Ben de dilediğim eyilikler olursa kendilerini ziyaret ederim." **BCA 030.10/75.492.2**

“faşist” yönetimlerde uygulanan bazı metotları CHF’ye tatbik etmek isteyince Atatürk’ün onayı ile parti genel sekterliğinden alınacaktır.²¹⁸

Neticede, 1935 yılı başlarında yapılan seçimlerde Refet Bele ve Ali Fuat Cebesoy dışında, iki Yunan asıllı Türk, bir Ermeni asıllı Türk ve iki İsrail asıllı Türk olmak üzere 13 müstakil mebusun olduğu, toplamda 399 milletvekilin seçildiği yeni meclis açılmıştır. Bu meclisin ilk yaptığı iş cumhurbaşkanlığı seçimi olmuştur. Nitekim 1 Mart 1935 tarihinde yapılan seçiminde Atatürk 386 oyla dördüncü ve son kez cumhurbaşkanı seçilmiştir. Atatürk seçimden sonra yeni hükümeti kurmaya yine İsmet İnönü’yü görevlendirmiştir.²¹⁹ Ancak bu hükümet İnönü’nün Atatürk ile çalışacağı son hükümeti olacaktır.

Yeni dönem TBMM’nin açılmasından sonra ülke ve özellikle de Atatürk açısından çok şey değişecektir. 1934 sonlarında “Atatürk” soyadını alana kadarki Mustafa Kemal Paşa veya kısaca Gazi ile Atatürk soyadını aldıktan sonraki Mustafa Kemal Paşa arasında ciddi bir kırılma başlayacaktır.²²⁰ Bu son döneminde Atatürk’ün “yarı emekli” bir devlet adamı görüntüsü çizmeye başlamıştır. Dil ve tarih devrimleri başta olmak üzere kültür devrimleri, 1930’ların asıl mesai konusunu oluşturmuştur.²²¹

---

²¹⁸ Soyak, a.g.e., s. 48-50.

²¹⁹ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A: IV-2, D: 50, F:33-1.

²²⁰ 24 Kasım 1934’te yasalaşan ve İsmet Paşa ile 20 milletvekilinin imzasını taşıyan bir tasarı da şöyle denmekteydi: “*Kamal özadlı cumhurbaşkanına Atatürk soyadı verilmiştir.*” Bu soyadı Saffet Arıkan’ın türettiği bir söze dayanarak oluşturulmuştur. Tasarının kabulünde İsmet Paşa bir konuşma yaparak “*Düşündük ki Soyadı Kanunu uygulanırken büyük önderin taşıyacağı adı belirtmek, Büyük Meclis’in borcu ve hakkıdır. İnanıyoruz ki, Atatürk adı ile büyük Türk ulusu, en büyük oğluna, en büyük ve en saygılı seslenişini yapmış olacaktır.*” Atatürk’te yakınlarının çoğuna, Türkçe sözcükler kullanarak soyadları vermiştir. “İnönü, Aras, Arıkan, Bayar, Gökçen, Okyar, Peker, Tanrıöver...” bunlardan bazılarıdır. Yine, Etimesgut, Diyarbakır gibi yer adları, Etibank, Sümerbank, Denizbank gibi kurum adları Atatürk’ün yerleşmesinde katkılı olduğu sözler arasındadır. 17 Aralık 1934’te 2622 sayılı kanunla da Atatürk soyadını başkalarının alması önlenmiştir. Soyadı kanunu ile ağa, bey, paşa gibi unvanlar da kaldırılmış, bay, bayan sözleri geçerli olmuştur. Ertop, a.g.m., s. 7 ; Oğuzkan, a.g.e., s. 51-52 ; Haluk San, **Türk Spor Tarihinde Atatürk**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1999, s. 29-31 ; Nuray Ekşi, **Vatandaşlık Hukukumuzda Türkçe Olmayan Ad ve Soyadı Meselesi**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 26-27.

²²¹ Dil ve tarih alanındaki gelişmeler için bkz. Müjgan Cunbur, **Atatürk ve Milli Kültür**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s. 21 ; Hikmet Tanyu, **Atatürk ve Türk Milliyetçiliği**, Yeni Kitap Ankara, 2005 ; Atatürk ve Kültür, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1982 ; Arslan Bulut, **Atatürk’ün Yol Haritası**, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, 2006, s. 16-29 ; Metin Özata, **Atatürk Bilim ve Üniversite**, Tübitak Yayınları, Ankara, 2006, s. 35 ; Büşra Ersanlı Behar, **İktidar ve Tarih Türkiye’de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu 1929- 1937**, Afa Yayınları, İstanbul, 1992, s. 119-121 ; Ruşen Eşref Üneydin, **Hatıralar**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1943, s. 24 vd. ; Mazhar Leventoğlu, **Atatürk’ün Vasiyeti**, Bahar Matbaası, İstanbul, 1968, s. 40-146 ; Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 176 ; **Atatürk’ün**

Artık siyasi, hukuki ve sosyal devrimler tamamlanmış, sıra kültüre gelmiştir. Bunun için dilimizdeki bütün kelimelerin öztürkçeleştirilmesine ve bütün dünya tarihinin Orta Asya Türk tarihine endekslenmesine girişilmiştir.²²² Ancak bu tür sosyo-kültürel hamlelere rağmen ülke ekonomisinde arzu edilene hâlâ yeterince ulaşamamıştır. Bu durum halkın dertleriyle yakından ilgilenen cumhurbaşkanını oldukça rahatsız etmektedir. Bunun bir örneği 1936 yılında yaşanmıştır. Halil Ağa isimindeki bir köylünün hayvanlarının vergi borcu nedeniyle devletçe alınması konuyu, cumhurbaşkanı ve başbakanın da bulunduğu bir toplantı gündemine getirmiştir. Bu toplantıda çiftçinin tarlasını hayvanları olmadığı için süremediğinden ve yapılan vergi işleminin haksızlığından söz eden cumhurbaşkanı sözlerine şöyle devam etmiştir: “*Biz cumhuriyeti süs olsun diye yapmadık; halktan yana bir idare kurmak için yaptık. Hükümetin müfettişleri var, valileri var, kaymakamları var, bunlar, Halil Ağa'nın öküzünü vergi borcundan alıyorlar. Yaptıklarının ne demek olduğunu elbette bilmeleri gerekli...Ne demektir bu? Bizim halkla beraber ve halk için değil, halka rağmen bir sistem kurduğumuzu sanmaktır! Asıl üzüldüğüm, parmak bastığım yer burası! Biz cumhuriyeti anlatamamışız beyler, bundan bu çıkıyor...Cumhuriyetin ne olduğunu anlatmak zorundayız, hükümetin ve partinin görevi budur! Siz ikisinin de başındasınız Başvekil Paşa! İnsan kapasitesi mazeretini de kesinlikle kabul etmiyorum...Yaptığımız devrimlerin yaşaması, bilinçli bir cumhuriyet ve devrim kuşağının yetiştirilmesine bağlıdır. Halil Ağaların başına gelenler, hükümete ve Büyük Meclise ulaşmıyorsa tehlike var demektir!*”²²³

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in başbakana olan bu tür sert çıkışları Kurtuluş Savaşı'nda ve sonrasında hiçbir suretle fikir ayrılığına düşmeyen birbirini karşılıklı seven ve sayan iki arkadaşın yollarının ayrılmaya başladığının bir başka göstergesiydi. Savaşları, devrimleri başarıya götürürken aralarından su sızmayan ağabey-kardeş içtenliğini duyarak acıları, tatlıları, heyecanları bir arada yaşayan bu iki insan, şimdi birbirinden dargın ayrılıyorlardı. Diğer taraftan İsmet Paşa, olayların gücünü aştığı

Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu, 31 Ekim-1 Kasım 1988, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989, s. 6 ; Arı İnan, **Tarihe Tanıklık Edenler**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1997, s. 15-19.

²²² Mustafa Armağan, **Küller Altında Yakın Tarih Vahdettin'den Mustafa Kemal'e Unutulan Gerçekler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2004, s. 17-21.

²²³ İsmet Bozdağ, **Atatürk'ün Fikir Sofrası**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 28-45.

zamanlarda; “Ben Atatürk değilim, Atatürk’ten beklediklerinizi benden bekleyemezsiniz.” diyebilecek kadar da gerçekçi olmuştur.²²⁴

1.3.3.1. Hatay Sorunu

Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Hatay, Kurtuluş Savaşı yıllarındaki Türk-Fransız ilişkilerinin gelişimi ve Lozan görüşmeleri sürecinde Türkiye topraklarına katılmaya çalışılmış, ama bu başarısız olmuştu. Hatay’ın Türkiye topraklarına katılmamış olması nedeniyle, sorun güncelliğini korumaktaydı. 1930’larda Fransa kendi mandaterliği altında bulunan Suriye’ye hükümlerini vermeye karar verince, dünyanın içinde bulunduğu koşulları değerlendiren Atatürk, o günlerde Fransızların Alman tehlikesi ile meşgul olduklarından kolay boyun eğeceklerini tahmin ediyor, bir kuvvet gösterisi ile Hatay’ın alınabileceğini iddia ediyordu. Atatürk’e göre, Fransa kendi içinde bulunduğu sorunlar ve Almanya’nın Avrupa’da hızla güçlenerek Fransa’yı tehdit etmesi nedeniyle, Hatay sorunuyla ilgilenemeyecekti. Bu nedenle de, Hatay’ı Türkiye topraklarına katmak için her türlü mücadeleden çekinilmemesinden yanaydı. Başbakan İsmet İnönü ise, Atatürk’ten farklı olarak daha ılımlı bir politikayı savunuyordu. Ona göre, sorun uzun bir zaman diliminde de olsa görüşmeler yoluyla çözülmeliydi.²²⁵

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, yıllardır bulunduğu mevkiinin anayasal bir zorunluluğu olmamasına rağmen, bir yandan Mareşal Fevzi Çakmak’ın yönetimindeki ordunun kadrosu ve talim-terbiyesini takip ediyor, bir yandan, başbakanın sorumluluğundaki Dışişleri Bakanlığının yürüttüğü politikayı safha safha izliyordu. Bunu yaparken Atatürk, hükümet ve devlet işleri yolunda gittiği sürece hiçbir müdahalede bulunmamıştı. Hatta düşüncesine ters düşen bazı önlemleri de hoş görmesini bilmişti. Ancak, yapılan yanlışlar, kamu bilincine işlemiş ve halkın diline düşmüşse, o zaman hükümet başkanından açıklamalar istemişti. Fakat iki konuyu, kesin olarak elinde tutmuştu: ordu ve dış politika. Bu iki konuda titizdi ve düşüncesinin yürütmesini isterdi. Öyle ki Türkiye’nin Milletler Cemiyetine üye olması, Balkan

²²⁴ Merdanoğlu, **a.g.e.**, s. 76-78 ; Genelkurmay, **a.g.e.**, s. 74 vd.

²²⁵ Uyar, **a.g.e.**, s. 329-330 ; Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991 ; Yusuf Sarıncı, “Atatürk’ün Hatay Politikası II (1938-1939)”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler)**, Yayına Hazırlayan: Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

Antantı'na katılması, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalaması ve Sadabat Paketi'ne katılması cumhurbaşkanının da desteği ile gerçekleşmiş dış politika olaylarıydı.²²⁶

Atatürk'ün dış politikadaki hassas yaklaşımı söz konusuysen Hatay'ın, ülkenin birinci derecedeki bir sorunu haline gelmesine rağmen, hükümetin mücadeleci bir politika izlememesi Atatürk'ün tepkisini çekmeye başlamıştır. Öyle ki, hükümetin politikalarına tepki olarak, Asım Us imzasıyla Fransa'yı çok sert bir dille eleştiren yazılar da yazmıştır. Kurun (Vakit) gazetesinde, 22-27 Ocak 1937 tarihleri arasında, 5 makale yazan cumhurbaşkanı, Hatay meselesindeki yanlış ve haksız hareketlerinden dolayı o zaman ki Fransız ricalini şiddetle tenkit ettiği gibi İsmet İnönü Hükümetine karşı da bu meseleden dolayı biraz serzenişte bulunmuştur. Zira Atatürk bu makalelerden dördüncüsünde (26 Ocak), hükümete yönelik şu ağır eleştirileri yapmaktadır: *“Başvekil İsmet İnönü on beş gün evvel CHP Meclis Grubunda Hatay meselesi üzerinde konuşurken şöyle demişti: “On beş gün bekleyiniz.” Biz bu sözü, cumhuriyet hükümeti teşebbüsünün ümit verici bir hedefe erişmesi maksadı ile makul yollarda sükûnet, sabır ve ciddiyet ile çalışmasına mani olabilecek umumi bir Türk heyecanını muvakkaten durdurmak için bir devlet emri olacak telakki ettik. Türk milleti emniyet ettiği büyüklerinin ve devletinin her emrini yüksek itimat ile karşılar, nitekim on beş gün bitmiş, on altıncı güne girmiş bulunuyoruz, yine bekliyoruz. Neyi? Türkiye Cumhuriyeti namına bütün Türk Milletine on beş gün intizar tavsiye eden büyük devlet adamımız İsmet İnönü'nün yeni sözlerini...İşte bu sebeptendir ki, Türkiye Cumhuriyeti Devletine ve onun hükümetine hitap ediyoruz: On altıncı gündeyiz. Vaziyet nedir? Bizi, Türk Milletini yeniden tenvir ediniz.”*²²⁷

Atatürk, bir taftan basın kanalı ile hükümeti eleştirirken diğer taraftan da Fransa'ya karşı diplomatik ve askeri önlemlerin alınmasını düşünmüş, İnönü ile birlikte bulunduğu bir gün, Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'ı çağırılmış ve Fransa'ya bir nota hazırlamasını istemiştir. Bu notada: *“Hatay'ın Türkiye'ye ait olduğu belirtilecek, Fransız Silahlı Kuvvetleri bu ülkeden çekileceklerse, bu toprakların savunmasını, Türk Silahlı Kuvvetlerine bırakmaları gerektiği”* açıkça anlatılacaktı. İnönü, bu konuşma sırasında hiç bir müdahalede bulunmamıştır. Aras, hemen o gün bir nota hazırlamış ve

²²⁶ İsmet Bozdağ, **Atatürk'ün Avrasya Devleti**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 101-103.

²²⁷ Us, **Gördüklerim**, s. 150-153 ; Niyazi Ahmet Banoğlu, **Yayınlanmamış Belgelerle Atatürk**, Vakit Matbaası, İstanbul, 1981, s. 283-284.

bunu Paris elçisine ulaştırmış ve Fransa'nın Ankara Büyükelçisi devreden çıkarılmıştır. Paris elçisi Türk görüşünü Fransız Hükümetine ulaştırmış ve akşama doğru da bir karşılık almıştır: “Durum, gözden geçirilecek ve taraflarca müzakere edilecektir.”²²⁸

İnönü, varılan bu noktadan memnun olmamıştır. Devletin ve hükümetin başına yeni bir gaile açıldığını düşünmüştür. Ancak aynı İsmet İnönü 1937 yılının Ocak ayında Hatay ile ilgili Milletler Cemiyetinin almış olduğu bir karar sonrasında Atatürk'e göndermiş olduğu telgrafta şu cümleyi sarf etmiştir: “*Hatay davasında hükümetin takip ettiği usul ve hareket yüksek şefimizin ilham ve telkini eseridir.*”²²⁹ Anlaşıyor ki, Başbakan İnönü'nün cumhurbaşkanı ile olan çatışmasında Hatay, birinci faktör değildir. Yeni bir savaşa giden dünya konjektüründe iki liderin olaylara yaklaşımını sergileyen bir dış politika konusudur. Bu olayda Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras, yine iki arada, bir derede kalmıştır.²³⁰ Neticede Atatürk'ün ileri görüşlülüğüne güvenen hükümet Fransızlarla sıkı bir müzakereye başlamıştır. Görüşmeler sırasında da İsmet Paşa'nın hükümet başkanı olarak tavsiye ettiği yumuşak müzakere ile Atatürk'ün “netice alıcı” kesin müzakere, Dışişleri Bakanlığını zor durumda bırakabilmiştir. Yapılan görüşmelerin ilerlediği ve sonuca yaklaştığı günlerde bile, İsmet Paşa, tutumunu değiştirmemiştir. Onun fikirlerini benimsemiş bakanlardan Şükrü Saraçoğlu, “*Bir Hatay için savaşı göze almak, Fransa'yı karışımıza çekmek, ne demek? Bizim nüfusumuz, her yıl Hatay ölçüsünde zaten büyüyor.*” diye konuşmakta bir sakınca görmemiştir.²³¹

Bir süre sonra Atatürk, Eskişehir'de Başbakan İnönü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Dışişleri Bakanı Aras ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın da katıldığı bir toplantıdan sonra Konya'ya geçmiş, oradan da Hatay sınırına doğru gidecekken

---

²²⁸ Bozdağ, **Zaferlerle**, s. 48-51. Atatürk'ün dış politika olaylarına yaklaşımı şöyle anlatılmaktadır: “*Atatürk, hükümetin iç politikadaki işlerini yakından izler, fakat yönetime, zorunluluk görmedikçe, pek karışmazdı. Fakat dış politikayı sürekli olarak yakından izlemiş ve ipin uçlarını avuçlarında tutmuştur. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, hükümete verdiği bilgilerin bir kopyasını sürekli olarak Atatürk'e de gönderir, direktiflerini alır, bunları dikkatle uygulamaya çalışırdı.*” Mango, **Atatürk**, s. 495 ; Merdanoğlu, **a.g.e.**, s. 76-78, 114-115 ; Kınross, **a.g.e.**, s. 560-561.

²²⁹ **BCA 030.10/222.501.5.**

²³⁰ Hasan Rıza Soyak Atatürk'ün meseleler karşısında takip ettiği siyaseti şöyle açıklar: “*Atatürk, gerek umumi müzakerelerde, bahis olan mesele hakkındaki mütalaasını, ancak herkesi söyleyip dinledikten sonra açıklardı. Bu hareketi; hem şahsi düşünceler üzerinde müessir olmaktan çekinmek, hem de serbestçe ifade edilecek fikirlerden faydalanmayı sağlamak arzusuna dayanırdı. Bununla beraber müzakereleri o kadar maharetle idare ederdi ki, eğer daha evvel verilmiş kati bir karar varsa, hazır olanları, kendileri hiç fark etmeden ona doğru sürüklemeye muvaffak olurdu.*” Soyak, **a.g.e.**, s. 44.

²³¹ Bozdağ, **Bitmeyen**, s. 144-146.

başbakan ve Genelkurmay Başkanı'nın ısrarı üzerine niyetinden son anda vazgeçmiştir.²³²

Görüldüğü gibi Atatürk ile İnönü'yü zaman zaman karşı karşıya getiren, zaman zaman inatlaşmalara giden ayrılıkların doğmasına neden olan fikirlerin başında dış politikada devletin risk alıp almaması konusu gelmiştir. Burada Cumhurbaşkanı Atatürk'ün görüşü bazen başbakan ile çatışmış, mesele sonunda karşılıklı güvensizliğe kadar gitmiştir.²³³ Nitekim Hatay meselesinde hükümeti, dünyadaki olayları yanlış okumakla suçlayan Atatürk, Fransa'nın kendi anavatanının tehlikede olduğu bir dönemde, mesele üzerinde ciddiyetle durulmasını istemiştir. Atatürk, Hatay meselesinin barışçı yollardan çözümlenememesi ve silahlı mücadelenin gerekmesi halinde Türkiye'nin savaşa girmesini istememiş, kişisel meselem dediği sorunu, görevinden ayrılarak Hatay'a gidip yerinde çözmeyi planlamıştır.²³⁴

1.3.3.2. Nyon Konferansı

Fransa ve Hatay üzerinde başlayan yazışmalar sürüp giderken, cumhurbaşkanı ve başbakanın fikir ayrılığına düşeceği başka bir olay daha olmuştur. 1936 yılı yaz aylarında İspanya'da Cumhuriyetçi (solcu Halk Cephesi) hükümete karşı ayaklanan sağcı ve kralcı Franko, ülkede bir iç savaş başlatmıştı. Almanya ve İtalya, Franko'yu destekliyor ve yardım ediyorlardı. Fransa ve Sovyetler Birliği, iç savaşa karışmama kararı almalarına rağmen, gizlice Cumhuriyetçilere yardımda bulunuyorlardı. İspanya'daki iç savaş Akdeniz'e yansımış ve bazı ticaret gemileri kimliği belirsiz denizaltıları saldırısına uğramıştı. Bunun üzerine, bazı devletler sorunu görüşmek üzere, 6 Kasım 1936 tarihinde Londra'da toplanmıştır. Bu toplantının sonunda oluşturulan metni Türkiye'de imzalamıştır. Ancak, alınan önlemler ticaret gemilerinin batırılmasını önleyememiş hatta olaylar İspanya kıyılarından tüm Akdeniz'e kadar yayılmış ve Çanakkale Boğazı'nın ağzına kadar gelmiştir. Bunun üzerine, Türkiye, Arnavutluk, İngiltere, Bulgaristan, Mısır, Fransa, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve Sovyetler

²³² Arcayürek, **Çankaya**, s. 32-33 ; Soyak, **a.g.e.**, s. 573-578.

²³³ Ahmet Kemal Doğançay, **Saklı Anılar**, Nokta Kitap, İstanbul, 2008, s. 157-158.

²³⁴ Gültekin Kamil Birlik, "*Celal Bayar'ın Başbakanlığı İsmet İnönü'den Devralması ve Bunun Siyasi Müsteşarlık Üzerine Etkisi*", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 23, Cilt: 12, Sayı: 46, Ankara, Güz 2010, s. 288-289 ; Hulusi Turgut, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 333-334.

Birliği'nin temsilcileri, 14 Eylül 1937 tarihinde İsviçre'nin Nyon şehrinde toplanmıştır.²³⁵

Konferans, İngilizlerin teklifi üzerine, bu korsan denizaltıların, Akdeniz devletleri ortak filosu ile takip edilmesini kararlaştırmıştır. Bu karara göre, gerektiğinde İngiliz, Fransız, İtalyan donanmaları, Türklerden de yardım isteğinde bulunabilecektir.²³⁶ Eskiden beri önemli dış meselelere ait raporların telgrafların bir kopyası Atatürk'e verilmek usulden olduğu için Nyon'da bulunan Dışışleri Bakanı Tefik Rüştü Aras, durumu Ankara'da ki İnönü'ye ve İstanbul'daki Atatürk'e bildirmiştir. Florya'da oturan Atatürk, İngilizlerle daha sıkı işbirliği fırsatını kaçırmak istemiyor, dünyanın büyük devletleri ile birlikte böyle bir karara imza koymanın Türkiye'nin çıkarlarına uygun düşeceğini düşünüyordu. Haber ihtiyatlı bir dış politika izlemekten yana olan başbakan üstünde pek kötü bir etki yapmıştır. İnönü, böyle bir kararı, Türkiye'yi savaşa sokabileceği gerekçesiyle imzalanmamasından yana olmuştur. Hükümet, Dışışleri Bakanına kararı imzalamamasını bildirmiştir. 18 Eylül'de, geç vakitlere dek, Çankaya'da İsmet İnönü köşkü ile Florya köşkü arasında bir tartışma geçmiştir. Atatürk'ün yazdırdıklarını makine başında Hasan Rıza Soyak, İnönü'nün yazdırdıklarını Özel Kalem Müdürü Vedit veriyordu. Başbakan İnönü, konunun sofrada kim bilir kimlerle görüşülerek kendisine cevaplar verildiğini sanıyordu.²³⁷ Oysa Atatürk ile başbakanın yazışmaları kendi aralarında idi. O tarihlerde sevdiği kardeşi ölen ve evi yasa bürünen başbakanın sinirleri pek yerinde değildi. Bunun üzerine, bazı iç politik nedenlerin de etkisiyle bir hükümet bunalımı ortaya çıkmıştır. 19 Eylül sabahı İsmet İnönü evinde seyahat bavullarını hazırlanmıştır. Başbakan İstanbul'a gidecektir. Fakat Atatürk'ün Ankara'ya döneceği haberi üzerine, İnönü yolculuğunu geri bırakmıştır. Atatürk, 19 Eylül'de Çankaya'daki köşkünde bir bakanlar toplantısı yapmaya karar vermiştir.²³⁸ Söz konusu toplantı önce Nyon kararları ile başlamasına rağmen konu

---

²³⁵ Uyar, **a.g.e.**, s. 330-332 ; Asım Us, **Asım Us'un Hatıra Notları**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966, s. 195-196.

²³⁶ Bozdağ, **Zaferlerle**, s. 48-49.

²³⁷ İsmet İnönü bu eleştirisini şöyle dile getirmiştir. "*Tefik Rüştü hükümetle de reisicumhurla da temas ederek, her iki talimatı idare etmek için gayret ve maharet göstermeye çalışıyor. Nihayet bir gün talimatlar çelişiyor. Biz, İstanbul'dan verilen emre göre Tefik Rüştü'nün bir karar verdiğini veya vereceğini öğrendik. Böyle bir hadise oldu.*" İnönü, **Hatıralar**, s. 542-543.

²³⁸ Mehmed Kemal, **Celal Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi**, ABeCe Yayınları, İstanbul, 1980, s. 18-22 ; Küçükaya, **a.g.e.**, s. 129-130 ; Bozdağ, **Bitmeyen**, s. 146-149.

çiftlik meselesine gelecektir. Bu konu aynı zamanda Başbakan İsmet İnönü'nün istifa sürecini de başlatacaktır.

1.3.3.3. Orman Çiftliği Sorunu

Atatürk ile İnönü arasında iç politikaya yönelik birçok tartışma nedeni olan konu vardır. Bu nedenlere, daha önce anlatılan bakanların değiştirilmesi, hükümet işlerine karışılması, ekonomik politikalara müdahale edilmesi gibi nedenlerin yanı sıra, Orman Çiftliği'nin hazineye devri veya satın alınması tartışmaları, Orman Çiftliği'nin bakımsızlığı nedeniyle Ziraat Vekilinin sert bir şekilde eleştirilmesi ve Orman Çiftliği'ndeki bira fabrikasının genişletilmesine İnönü'nün karşı çıkması gibi konuları da eklemek gerekir.

Atatürk, özel mülkiyetinde bulunan çiftliklerin kamulaştırılması ve hazineye aktarılması için 1937 yılında harekete geçmiş ve Karadeniz'e yapacağı seyahat öncesinde, Başbakan İnönü ile bir görüşme yapmıştır.²³⁹ Atatürk bu görüşmeden sonra çiftlikleri bütün kuruluş ve varlıklarıyla hazineye hibe etmeye kesin karar vermiş ve Hasan Rıza Soyak'a konu ile ilgili talimatlarını vermiştir. Soyak, bunun üzerine çiftliklerin bir listesini yapmış ve Atatürk'ün olurlarını alan bir mektupla ilgili tezkereyi başbakanına göndermiştir. Başbakan, mektubu Kasım toplantısında meclise arz etmek istesede, 12 Haziran'da TBMM'de Atatürk'ün talimatları görüşülmüştür. Mecliste yapılan konuşmalardan sonra milletvekili Cemal Tunca ve arkadaşlarının verdiği önerge mecliste oybirliği ile kabul edilmiş ve çiftliklerin hazineye devri süreci başarılı olmuştur.²⁴⁰

Soyak'ın verdiği bilgiler dışında İnönü'nün hatıralarında çiftliklerin devredilmesi konusunda yanlış bazı savlarda bulunmaktadır. Bu hatıralara göre, çiftlikler cumhurbaşkanı tarafından hazineye satılmak istenmiş ve bu öneriye İnönü karşı çıkmıştır. İnönü, devlet bütçesinden önemli harcamalar yapılarak çiftliklerin mevcut haline getirildiğini, dolayısıyla Mustafa Kemal'in herhangi bir bedel talep etmeksizin

---

²³⁹ Bu çiftlikler: Ankara'da Orman, Yağmurbaba, Balgat, Güvercinlik, Tahar, Etimesut, Çakırlar çiftliklerinden oluşan Orman Çiftliği, Yalova'da Millet ve Baltacı Çiftlikleri, Silifke'de Tekir ve Şövalye Çiftlikleri, Dört Yol'da Portakal bahçesi ile Karabasan Çiftliği, Tarsus'ta Piloğlu Çiftliğidir. Bunlarda mevcut arazi, bina ve tesisat, fabrika ve imalathaneler, umumi tesisat ve canlı ve cansız umumi demirbaş da bu belgede detayları ile yer almaktadır. Bkz. **BCA** 030.10/2.12.5 ; **BCA** 030.10/2.12.8.

²⁴⁰ Soyak, **a.g.e.**, s. 647-661.

bunları hazineye bağışlaması gerektiğini savunmuştur. Üstelik İnönü bu çiftliklerin satılmasının nedenini zarar etmeleri olarakta göstermiştir.²⁴¹

Atatürk'ün çiftlikleri Ziraat Vekâleti'ne satmak istediğine ilişkin önde gelen şahsiyetler tarafından yazılmış hatıra kitaplarında İnönü'nün yazdığı tarzda bir kayda rastlanmamakla birlikte bu iddiada, başbakanın 1937 yılının sonbaharında görevinden istifa etmesi ile sonuçlanacak gerilimli gelişmelerin oluşturduğu ruh hali etkili olmuştur. Nitekim Atatürk'ün para ve mala karşı bir temayülü olmadığı açıkca bilinen bir gerçektir. Soyak'ın hatıralarında yazdığı gibi cumhurbaşkanı makamını şahsi menfaat sağlama kurumu olarak görmeyen Atatürk, yurt gezilerindeki masrafları kendisi karşılarken, çiftlik gelirlerindeki kendi kontrolü ve tasarrufunda tutmamış, Çankaya'ya gönderilen çiftlik ürünlerinin masraflarını da ödemiştir. Diğer taraftan böyle bir zorunluluğu olmamakla birlikte 1924-1938 yılları arasında İnönü'ye ciddi para yardımlarında bulunmuştur. İnönü'nün hatıralarında yer alan Atatürk Orman Çiftliği'nin zarar ettiği savıda Prof. Dr. İzzet Öztoprak tarafından yapılan araştırmada aydınlatılmıştır. Zira çiftlik, 1926-1937 arasında bir yıl dışında daima bilançosunu kâr ile kapatmıştır.²⁴²

Çiftlik meselesinin dışındaki tartışmalardan biri olan bira fabrikası da Mustafa Kemal'in 1925'te kurduğu çiftlikte açılmıştır. Ancak bu fabrika biralarının piyasaya sürülmesi, ispirotolu içki üretimini elinde bulunduran ve İnönü'nün kardeşinin de ortak olduğu "Bomonti Şirketi"nin yakınmalarına neden olmuştur. 1928'de hükümetle on yıllık bir sözleşme yapmış olan şirket, bu süreyi uzatmaya çalışırken Gazi Orman Çiftliği, Ankara dışında da bir bira fabrikası kurmaya yönelmiştir. Şirket sözleşmesinin uzatılıp uzatılmaması sorununu görüşmek için bir araya gelen İnönü, Tekel Bakanı Ali Rana Tarhan ve çiftlik işlerini yürüten Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak arasında da tartışma doğurmuştur. Başbakan mevcut fabrikanın maliyetinin yüksek, üretilen biranın kalitesinin düşük olduğunu iddia ederek söz konusu planın işlemesine izin vermemiştir.²⁴³

---

²⁴¹ İnönü, **Hatıralar**, s. 287-288 vd.

²⁴² İzzet Öztoprak, **Atatürk Orman Çiftliği Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 108-111.

²⁴³ Babacan, **a.g.e.**, s. 105-110 ; Uyar, **a.g.e.**, s. 332-333 ; Bozdağ, **Bitmeyen**, s. 139-142 ; Altun, **a.g.e.**, s. 153-154 ; Ertunç, **a.g.e.**, s. 43. Hasan Rıza Soyak, İsmet İnönü'nün bira fabrikasının kalitesi ve kârlılığı konusundaki eleştirisinde hatalı olduğunu, sırf İsmet İnönü'nün ısrarlı emirleri üzerine başlatılan bu

Bira işindeki isteğinin yerine getirileceği inancında olan cumhurbaşkanı bir gün sekreterinden Bomanti'nin durumunun hangi aşamada olduğunu öğrenmek istemiştir. Hasan Rıza Soyak, konu hakkında başbakanın itirazlarından bahsedince, bu duruma sinirlenen başbakan ve bakanların Çankaya'da toplanmasını istemiştir. Akşamüzeri hükümet üyelerinin toplanmasından sonra cumhurbaşkanı doğrudan konuya girmeyerek önce Ziraat Vekilini hedef alarak Atatürk Orman Çiftliği'ndeki ağaçların neden bakımsız olduğunu sormuştur. Bakanın cevap vereceği sırada başbakanın, “*Sebebini adamlarınızdan sorunuz.*” çıkışından sonra konuşması şu sitemli cümlelerle devam etmiştir: “*Fikrim alınmaya gerek görülmeden bakanlarım istifaya zorlanıyor. Emrivakiler karşısında bulunduruluyorum. İleri sürdüğüm fikirlere güvenilmeyerek, başkalarından soruşturma isteniyor. En önemlisi memleket davaları, ilgili olmayanlarla görüşülerek, hep sofrada başında kararlaştırılıyor. Bu vaziyetten korkuyorum...*” Başbakanın bu konuşmalarını beklemeyen cumhurbaşkanı ise “*Anlaşıldı, bu gece doğru dürüst konuşamayacağız.*” diyerek sofradan kalkmıştır. Sofradaki konuşmadan oldukça rahatsız olan Atatürk, gece Salih Bozok ve Kılıç Ali ile bir konuşma yapmış ve ertesi gün uygulanacak tarihi bir karar almıştır.²⁴⁴

1937 Eylül ayında Dolmabahçe'deki Dil Kurultayına gitmek için yola çıkacak olan cumhurbaşkanı yanına başbakanını da almıştır. Trende İnönü ile birlikte yolculuk eden Atatürk, “*Artık sizinle çalışmayacağım.*” diyerek başbakan ile iplerin koptuğunu açıklamıştır.²⁴⁵ Cumhurbaşkanı, Dolmabahçe Sarayı'na geldikten sonra Celal Bayar'a “*Başvekilsiniz Celal Bey, tebrik ederim, başarılar dilerim.*” diyerek İnönü'ye yönelik kararını uygulamaya devam etmiştir.²⁴⁶

O günlerde TBMM tatilde olduğu için, Bayar'ın başbakan vekili olarak görevlendirilmesi uygun görülmüştür. Varılan bu görüş birliği doğrultusunda İnönü, 20

---

teşebbüsün kârlı olduğunu, geniş bir izah sonucu Atatürk'e açıkladığını, bunun üzerine Şükrü Kaya'nın söze karışarak: “*Biz de öyle düşünüyorduk; şimdi görüyorum ki hata etmişiz.*” demek zorunda kaldığını söylemiştir. Bkz. Soyak, **a.g.e.**, s. 668 ; Birlik, **a.g.e.**, s. 271.

²⁴⁴ Atay, **Çankaya**, s. 494-497 ; Us, **Asım Us'un**, s. 206-207 ; İnönü, **Hatıralar**, s. 544-547 ; Ertunç, **a.g.e.**, s. 43-45 ; Arcayürek, **Çankaya**, s. 39-40.

²⁴⁵ Soyak, **a.g.e.**, s. 672. İsmet İnönü Abdi İpekçi ile yaptığı röportajda o günü şöyle anlatmıştır: “*Bir akşamüzeri sofrada kavga eder gibi bir münakaşa geçti. Ertesi gün Atatürk ile görüştük. Kendisinin bana söylediği şeydi: “Şimdiye kadar bin meselede bin defa kavga ettik. Ama az çok kapalı kavga ettik. Akşam pek alenî oldu. Bir müddet çekilmen, istirahat etmen lâzım.” Minnettar olurum sana, dedim. Çok teşekkür ederim, dedim. Hakikaten kendime hâkim olamayacak bir vaziyetti. Olabilir, oluyor...*” İpekçi, **a.g.e.**, s. 11.

²⁴⁶ Bozdağ, **Bilinmeyen**, s. 91-92.

Eylül'de cumhurbaşkanlığına, tedavisini tamamlamak için “mutlak istirahate” gereksinimi olduğunu, bu nedenle kendisine 1,5 ay izin verilmesini içeren bir başvuruda bulunmuştur.²⁴⁷ Atatürk de aynı gün kendisine bir yanıt göndermiştir.²⁴⁸ Sağlık sorunları ile istifa eden başbakan için Asım Us o günlerde şunları kaleme almıştır: “İsmet İnönü iktidar mevkiine sarılarak ondan ayrılmak istemiyen bir insan değildir. Bunun için iş başından çekilmek istemesi de ilk defa vaki olan bir şey değildir. Şimdiye kadar Atatürk tutmuştur. Bu defa müsaade etmiş ise memleket menfaatlerinin yüksek bazı icapları olduğuna hükmetmek lâzım gelir. Bu icap Türkiye'nin bir tek kabine kurulabilir bir memleket olmadığı kanaatini dâhilde ve hariçte göstermek olabilir.”²⁴⁹

20 Eylül 1937 tarihinde Anadolu Ajansı aracılığı ile yayınlanan resmi bildiriye ise; “Başvekil Malatya Mebusu İsmet İnönü'ne, talep ve ricası üzerine, Reisicumhur Atatürk tarafından bir buçuk ay mezuniyet verilmiş ve Başvekâlet vekâletine İktisat Vekili Celal Bayar tayin edilmiştir”²⁵⁰ denilmektedir. 26 Eylül tarihli gazetelerde yer alan haberde, “Başvekillikte Kat'i Değişiklik” yapıldığı belirtilmekte ve “Celal Bayar başvekil oldu, fakat meclis açılıncaya kadar vekil sıfatı ile vazife görecektir.” denilmektedir. Söz konusu haberde, başbakanlıktaki değişikliğin “fikir ihtilafı” nedeninden kaynaklanmadığı, değişen şartlar nedeniyle başbakanlıkta değişiklik yapıldığı belirtilmekte ve “Bir büyük asker ve diplomata ihtiyaç gösteren makam, bu yeni devrede bir iktisatçıya lüzum göstermiştir. En kestirme yol, bu iktisatçıyı doğrudan doğruya işbaşına getirmek, para, ziraat, iktisat şeklinde olan memleket davalarıyla yeni bir tarzda ve yeni usullerle uğraşmasına imkân bırakmaktı” görüşüne yer verilmektedir. Başbakan değişikliği yurtdışında da bir hayli yankı yapmıştır. Londra'da yayınlanan Times gazetesinde “Türk Siyaseti” başlığı ile yayınlanan yazıda, başbakan değişikliğine ilişkin şu değerlendirmeler yapılmaktadır: “Generalin istifasına resmen sürmenaj sebep

---

²⁴⁷ Hilmi Uran'ın hatıralarında başbakanın istifa etmeyip izin almasının nedeni şöyledir: “İnönü'nün başvekillikten hemen ayrılmasından bazı mahzurlar doğabileceğini düşünen Atatürk, bir ihtiyat tedbiri olmak üzere, ona iki aylık bir izin vermedi, bu müddet zarfında da hem başvekil yapmağı tasarladığı İktisat Vekili Celal Bayar'ı başvekillikte işe alıştırmağı, hem de memleket eskârını böyle bir değişikliğe hazırlamağı münasip görmüş ve öyle yapmıştır.” Uran, **a.g.e.**, s. 302-303.

²⁴⁸ “Başvekil Malatya Mebusu İsmet İnönü'ye, 20 Eylül 1937 tarihli tezkereleri cevabıdır: Mutlak istirahat şeklinde tedavinizi ikmal etmek üzere, arzunuz veçhile, bir buçuk ay mezuniyetiniz tasvip olunmuş ve Başvekil Vekilliğine İktisat Vekili Celal Bayar tayin edilmiştir. Keyfiyet Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve İktisat Vekili Celal Bayar'a tebliğ olunmuştur. Reisicumhur K. Atatürk.” **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A: IV-3, D: 51, F: 121-2, 4, 7.

²⁴⁹ Us, **Asım Us'un**, s. 213.

²⁵⁰ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A: IV-3, D: 51, F: 121-9.

gösterildi. Fakat arada görüş farkları bulunduğuna, istifanın bu sebepten verildiğine ve kabul edildiğine ihtimal verenler de oldu...İnönü'nün işbaşından ayrılmasının, harici meseleler hakkındaki ihtilaflar yüzünden ileri geldiğini zannedenler oldu. Türk-Rus münasebetlerindeki samimiyetin son zamanlarda azalması, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Konseyi'ne yeniden seçilememesi ve Nyon Anlaşması mucibince Türkiye'nin külfetli bir takım bahri taahhütlere girmesi sebep gösterildi. 1925 senesinden beri Hariciye Vekâletini muhafaza eden Doktor Aras'ın yine aynı vekâlette kalması, kabine değişikliği hakkındaki bu izahı şüpheli göstermektedir. Celal Bayar'ın başvekil diye seçilmesi daha ziyade şu fikri veriyor ki değişikliğin asıl sebebi, Atatürk'ün, hala eski usullerle işliyen Türk idare makinesini tadil etmek ve yenilemek istemesidir...”²⁵¹

Atatürk, yaşanan kabine değişikliği ve İstanbul'da yapılan kongreden sonra ekim başında Ankara'ya dönmüştür. Bayar ve İnönü kendisini istasyonda birlikte karşılamıştır. Bir hafta sonra cumhurbaşkanı, Ege'de II. Ordu manevralarını İnönü ile yan yana izlemiştir. İlişkileri, özellikle dışarıdan bakıldığında eskisi gibi görülmekteydi. Fakat bu durum daha fazla “kısa ve geçici bir ortak misafirliğin gereği idi. Üstelik cumhurbaşkanı, Bayar'ın başbakanlığa getirilmesinin nasıl karşılanacağını merak etmekteydi. Aşamalı olarak gerçekleşen değişiklik, Atatürk'ün başkente dönmesinden on gün sonra, 25 Ekim 1937'de İsmet İnönü'nün başbakanlıktan istifa etmesiyle tamamlanacaktır.²⁵² Atatürk beklenen bu istifayı kabul ettikten sonra durumu CHP Genel Sekreterliğine bildirmiştir.²⁵³ Bu arada Bayar, kendisine cumhurbaşkanınca gönderilen yazı ile başbakanlık ve CHP Genel Başkanlığı görevini de üzerine almıştır.²⁵⁴ Aynı gün yeni başbakanın gönderdiği kabine listesi ve vekâletler siyasi müsteşarlıkları da cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır.²⁵⁵

---

²⁵¹ Uyar, a.g.e., s. 333-335 ; Bozdağ, **Bitmeyen**, s. 170-177 ; Altun, a.g.e., s. 155 ; Us, **Asım Us'un**, s. 204-208.

²⁵² Bilgehan, **Mevhibe**, s. 247-253. “Türkiye Reiscumhuri, Cumhuriyet Halk Partisi Umumi Reisi Atatürk'ün yüce huzurlarına: Hükümet ve parti teşkilatımız birleştirilmiş olduğu için Cumhuriyet Halk Partisi'nin ümüm reis vekillinden istifamın kabul buyurulmasını istirham ederim. Cihan değer teveccühünüzü üzerimden eksik etmemenizi niyaz eylerim. 25 Ekim 1937 Malatya Mebusu İsmet İnönü.” **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A: IV-3, D: 51, F:126-3.

²⁵³ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A: IV-3, D: 51, F:126-2 ; A: IV-3, D: 51, F: 104.

²⁵⁴ “Başvekil Celâl Bayar'a, Hükümet ve Parti teşkilatımızın birleştirilmesi dolayısıyla Malatya mebusu İsmet İnönü Parti Umum Reis Vekillinden istifa etmiştir. Bu vazifeyi size tevdi ediyorum. Sizinle temas ve emek birliğinde bulunması için keyfiyet Parti Genel Sekreterliğine ve istifanın muvafık olduğu İsmet İnönü'ye bildirilmiştir. Reiscümhur.” **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A: IV-3, D: 51, F:126-1.

²⁵⁵ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A: IV-3, D: 51, F:126-4.

1.4. CELAL BAYAR DÖNEMİ CUMHURBAŞKANI-HÜKÜMET İLİŞKİLERİ (1937-1938)

1.4.1. I. Celal Bayar Hükümeti'nin Kurulması

Atatürk ve İnönü arasında yaşanan olaydan sonra 1 Kasım 1937'de yeni yasama yılı açılırken meclise İnönü'nün istifa ettiği ve Bayar'ın hemen aynı kabineyle görevini sürdüreceği bildirilmiştir. Meclisin açılış konuşmasında Atatürk başbakan değişikliğine hiç değinmemiştir. Buna karşılık Bayar, başbakan olarak yaptığı ilk konuşmasında ilham kaynağının yalnızca Atatürk olduğunu açıklamıştır.²⁵⁶

Dokuzuncu, cumhuriyet hükümetini kuran Celal Bayar'ın kabine üyeleri bir önceki hükümete göre hemen hemen hiç değişmemiştir. Sadece İktisat Vekili, Şakir Kesebir yapılırken, Sıhhiye Vekili Refik Saydam'ın yerine Hulusi Alataş getirilmiştir. Başbakanlıktan sonra CHP Genel Başkan Vekilliği de Bayar'a verilmiştir. Yeni başbakan Celal Bayar 11 Kasım 1937 günü Büyük Millet Meclisi önüne çıkmış ve programını okumuştur. TBMM'de 32 üyenin katılmadığı, 3 üyenin boş, 364 üyenin de kabul verdiği güven oylamasıyla kabul edilen bu program, o döneme kadar yapılanların en ayrıntılı ve hacimli olmuştur. Atatürk, Bayar'ın hükümet programı için "*Bayar; programınızı okudum. Büyük bir iş programıdır. Hayırlı olsun. Cümlelerinize kolaylıklar ve başarılar dilerim.*" demiştir. Program mecliste okunduktan sonra Bayar evinde, Atatürk'e ve kabine arkadaşlarına bir akşam yemeği vermiştir. Bu yemekte konuşan Atatürk, yeni başbakanına şunları söylemiştir; "*Millete yepyeni bir program bildirdiniz, bu program benim millete vadettiğim hususlardır. Celal Bayar ve arkadaşları, benim millete vadettiklerimi yapacaklardır. Bana ve millete vadettiler. Ben, milletle beraber Celal Bayar ve arkadaşlarının programının tatbik edildiğini takip edeceğiz. Daha iyi izah edeyim: Ben Türkiye reisicumhuru Atatürk ve Türk Milleti. Başvekili Celal Bayar'ın ve onun hükümetinin programını takip ediyoruz. Fiili neticesini görmek istiyoruz.*" Başbakan Bayar ise Atatürk'e şu karşılığı vermiştir: "*Ben Türkiye Cumhuriyeti inkılâbında sizin ve kıymetli vatandaşlarımızın beni bildiği adamım! Atatürk! Şimdi teessüs etmiş Türkiye Cumhuriyeti'nin ilerlemesinde gayenizin de ne olduğunu çok iyi anlamış bir adamım... Arkadaşlarım da böyledir... Size, -affedersiniz, beni mazur görünüz- yalnız size değil, bütün Türk milletine -benimle çalışan arkadaşlarımla*

²⁵⁶ Mango, *Atatürk*, s. 497 ; Şakir, *a.g.e.*, s. 123-127.

hemfikir olarak- söz veriyorum ki, Büyük Millet Meclisi huzurunda aldığınız teahhütleri muvaffakiyetle yapacağınıza tam kanaatim vardır.”²⁵⁷

İnönü'den boşalan başbakanlığa Celal Bayar'ın atanmasını meclis ve basın olumlu karşılamaktadır. Örneğin Cumhuriyet gazetesi başyazarlarından Yunus Nadi “Büyük Şef'in Nutkunu Dinlerken” başlıklı başyazısında “...Mecliste başbuğun uzun nutkunu aşama aşama gelişir gördükçe, millî Türk bünyesinin Atatürk Şefliğine bağlı güçlü oluşumu gözümüzün önünde levha levha canlandı” diyor. Nadi bir başka yazısında “Büyük Şef, Celal Bayar Hükümetiyle memlekete hiç pürüzsüz yepyeni bir istikamet vermiştir. Celal Bayar büyük ve yetenekli bir devlet adamıdır” sözleriyle yeni hükümete olan güvenini dile getirmektedir. Akşam gazetesinde ise, Necmettin Sadak, “Türkiye Meclisinde tek parti vardır. Bu partinin programı bellidir...Celal Bayar'ın da söylediği gibi Parti hükümetlerinin kendilerine özgü programları yoktur...Celal Bayar'ın programı başka ülkelerdeki anlamıyla herhangi bir değişiklik ifade eden bir program değil, Kemalist yönetime çeşitli aşamalarında devam ede gelen çabaların evrim ve gelişimini gösteren bir çalışma planıdır... Program, plan, rasyonel çalışma, en ileri fen ve teknikten yararlanma ve hız. Celal Bayar'ın nutkunu bu kısa sözcüklerle özetlemek mümkündür.” demektedir. Henüz Bayar Kabinesi kurulmadan önce, bu kabineye Ulus gazetesi aracılığıyla destek veren Falih Rıfkı Atay ise bu desteği şu sözlerle açıklamıştır: “Atatürk İsmet İnönü'den Celal Bayar'ın İktisat Bakanlığı'na gelmesini istediği zaman dünya buhranı karşısında ülke koşullarının ne kadar çetin olduğunu hatırlarız. Yurttaşların her an maddi bütün davalara değinen ekonomi işlerinin düzenlenmesinde ve gelişmesinde Celal Bayar tek sözcük ile başarılı olmuştur. Yeni görevini dahi şerefle başaracağından şüphe edilebilir mi? İsmet İnönü gibi onu da hizmetinde yetiştiren ve devlet adamı vasfını keşfeden Atatürk'tür. Atatürk'ü seven herkes Celal Bayar'ın yardımcısıdır.”²⁵⁸

Türk basınında, Celal Bayar'ın başbakanlığı döneminde uygulanan politikalarda bir değişikliğe gidilmeyeceği ve Bayar'ın Atatürk'ün güvendiği bir lider olduğuna yönelik haberlerin dışında İnönü'nün yerine Bayar'ın başbakan yapılmasının nedenleri

---

²⁵⁷ Cemal Anadol, **Türk Siyaset Tarihinde Demokrat Parti**, Yeni Kuvayı Milliye Yayınları, İstanbul, 2004, s. 40-41 ; Bozdağ, **Zaferlerle**, s. 52-54 ; Mustafa Atalay, **Celal Bayar ve Hayatı**, Kültür Matbaası, Ankara, 1958, s. 28-30 ; Us, **Asım Us'un**, s. 211 ; Nurşen Mazıcı, **Celal Bayar Başbakanlık Dönemi (1937-1939)**, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s. 44-45.

²⁵⁸ Mazıcı, **a.g.e.**, s. 46-47.

üzerinde de durulmuştur.²⁵⁹ Bu haberlere göre, Atatürk başlangıçta memleketin şartları nedeniyle İsmet İnönü'yü başvekil yapmış; ancak şartların değişmesiyle birlikte, yeni şartların üstünden gelebilecek olan Celal Bayar'ı başbakan olarak tercih ettiği görüşü ağır basmıştır.²⁶⁰ Nitekim Kazım Özalp niçin Bayar sorusuna: “*Atatürk Celal Bayar'ı çok severdi. İş Bankasını ona kurdurdu. Bundan da çok memnun idi, Celal Bey de Atatürk'e çok bağlı idi. Atatürk o günlerde “Bundan sonra ben idare edeceğim diyordu.” Bu duruma göre, ona her işi gelip soracak, danışacak ve her emrini yapacak e daha doğrusu her şeyi rahat rahat söyleyebileceği bir başvekil lazımdı. Celal Bey de bu bakımdan çok uygundu. Onun için seçti.*”²⁶¹ diye cevap vermektedir.

Atatürk'ün başvekillik için Celal Bey'i tercih etmesinin nedenleri değişik kaynakların bilgilerine başvurulduğunda şu şekilde özetlenebilir:

a) Atatürk İsmet Paşa ile iktisadi model konusunda uzlaşmamış ve sonuçta onu iktidardan uzaklaştırmayı tercih etmiştir.

b) Atatürk İsmet Paşa'yı dış politika tercihlerindeki bazı uyumsuzluklar nedeni ile istifa ettirmiştir.

c) İsmet Paşa devlet otoritesini Atatürk ile paylaşmak istememiş ve onunla çatışmaya girmiştir.

d) İsmet Paşa'nın cumhurbaşkanı ile ters düşen mizaçlı bir devlet adamı olması, Bayar'ın başvekilliğe tercih edilmesinde en önemli etkidir.²⁶²

---

²⁵⁹ Celal Bayar'la Atatürk'ün tanışması şöyle olmuştur: “*Celal Bey'e, Bursa'ya Anzavur'un kitaları girdiğinde Mustafa Kemal imzasını taşıyan telgrafta Bursa'yı derhal Anzavur kitalarından temizlemesini bildirilmiştir. Celal Bey bir teşkilat kurarak bu meseleyi bitirmiştir. Daha sonra Kemal Paşadan gelen telgrafta Ankara'ya hareket etmiş ve kendisini takdim etmiştir. Kendisi bir taraftan da genç bir mülâzımın verdiği izahatı dinlemiştir. Bayar aradan seneler geçtikten sonra bir akşam Çankaya'da bir yemekte Atatürk'ün sorması üzerine sofradakilerle beraber kendisi ile nasıl tanışmış olduğunu anlatmıştır. Bunun üzerine Atatürk de ilk gördüğüm zaman hakkında neler düşünmüş olduğunu söylemiştir: “Seni ilk gördüğüm zaman Celal dedi, hiç alâkadar değilmiş gibi davrandım. Fakat göz ucuyla şöyle bir süzdüm ve sonra şu karara vardım: Bu adam iyi bir teşkilâtçı, iyi bir baş olabilir...”* Hikmet Bil, **Atatürk'ün Sofrası**, s. 71-73 ; Kemal, **a.g.e.**, s. 14-15 ; Bilge Baran, **Reisicumhurumuz Celal Bayar**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 2004, s. 15-18 ; Atalay, **a.g.e.**, s. 21-24.

²⁶⁰ Birlik, **a.g.e.**, s. 47.

²⁶¹ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 34.

²⁶² Erkan Şenşekerci, **Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 145-146 ; Feridun Kandemir, **Siyasi Dargınlıklar**, Ekicigil Yayınları, İstanbul, 1955, s. 44-53 ; İsmet Bozdağ, **Celal Bayar**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1986, s. 48-49.

1.4.1.1. Cumhurbaşkanı ve Başbakanın İç-Dış Politika Uyumu

Hükümetin kurulmasının hemen ardından 12 Kasım 1937’de Atatürk, Bayar, İçişleri Bakanı Kaya, Bayındırlık Bakanı Çetinkaya ve kalabalık bir gazeteci topluluğuyla Ankara’dan tren ile doğu gezisine çıkmıştır. Bu gezide Sivas, Malatya, Diyarbakır, Elazığ, Dersim, Adana, Mersin, Afyon ve Eskişehir olmak üzere toplam 16 il dolaşmış; demiryollarının ne kadar yapıldığı, fabrikaların nasıl çalıştığı ve madenlerin ne düzeyde işletildiği ve araştırıldığı, özellikle Dersimlilerin yaşam koşullarının gözlemlenerek, bu koşulların düzeltilmesi için gereken girişimlerin yapılacağı kararları alınmıştır.²⁶³ Bu arada o günlerde devam eden Dersim isyanı kanlı bir şekilde bastırılacaktır. Ancak Dersimliler ayaklanmanın şiddet kullanılarak bastırılmasından dolayı Atatürk’e dargın ve kırgın olmamıştır. Bu olaydan hastalığı ile meşgul olan Atatürk’ün bilgisi olmadığı kanısındadırlar. Olayı baskı biçimine, dönemin başbakanı Celal Bayar’ın dönüştürdüğünü düşünmektedirler.²⁶⁴

Atatürk’ün, Şark vilâyetleri seyahatinden döndükten sonra ilk “icraati” İnönü’nün başbakanlığı döneminde cumhuriyet rejimi için deneyimli devlet adamları yetiştirerek bakanlar ile TBMM ilişkilerini düzenlemek için oluşturulan, ancak amacına ulaşamayan “siyasi müsteşarlıklar” kurumuna yöneliktir. Siyasi müsteşarlar, bakanlara yakın bir yardımcı olmak üzere milletvekilleri arasından seçilip atanmaktadır. Siyasi müsteşarların milletvekili olmaları nedeniyle, özellikle TBMM çalışmalarında, bakanlara verimli birer yardımcı olabilecekleri düşünülmüş ve aynı zamanda eğer yetenekleri varsa ileride birer bakan sandalyesini işgal etmek için de yetişmiş olcakları tartışılmıştır. 1937 Martının sonlarında İnönü’nün başbakanlığı zamanında oluşturulan siyasi müsteşarlıklar, bir yenilik getirilebilmesi amacıyla İnönü tarafından önerilmiş, bir kurumdur. Ancak Atatürk, bu kurumu gereksiz ve yararsız bularak beğenmemiştir. İnönü’nün başbakanlıktan ayrılmasından kısa bir süre sonra, tartışmalı olan bu kurum gündeme gelmiştir. Böylece 30 Eylül 1937’de Celal Bayar’ın evinde Atatürk’ün de bulunduğu toplantıda müsteşarlar, istifaya zorlanmıştır. Daha sonra müsteşarlıkları

---

²⁶³ MAZICI, a.g.e., s. 46. “Atatürk’ün seyahati esnasına Dersimde askeri yolların yapılmasını muvafık görmüş. Fakat mektepler yapılması gibi masraflara asla mahal bulunmadığını emretmiştir. Bu yolda sarf edilmek üzere kabul olunan dört milyon liraya yakın tahsisatın mühim bir kısmı tasarruf olunacaktır. Sonra Sason havalisinde yüz kadar eşkıyanın zararını izale maksadıyla bir milyon liraya yakın para sarf edilecekti. Buna da mahal olmadığını irade etmişlerdir. Buralardaki çok arızalı dağlardaki insanlar şark vilâyetlerimizde çok geniş olan mümbit yerlerde iskân edileceklerdir.” Us, **Asım Us’un**, s. 227, 234.

²⁶⁴ MAZICI, a.g.e., s. 77-79.

kaldıran öneri TBMM’de tartışmasız kabul edilmiştir.²⁶⁵ Bundan sonra siyasi müsteşarlar istifalarını vermişlerdir.²⁶⁶ Atatürk, bu neticeyi aldıktan sonra istifa eden müsteşarlara: “*Haydi, artık mebusluğa avdet ettiniz. Bakanlara sual sorabilirsiniz!*” diye lâtife etmiştir.²⁶⁷

Bayar Hükümeti’nin kayda değer girişimlerinden bir başkası da rejim karşıtlarının bağışlanmasına ilişkin “Af Kanunu” çıkarması olmuştur. Bağışlanacak olan kimseler: 150’likler, haklarında “Heyeti Mahsusa” kararları alınmış olanlar ve İstiklal Mahkemesi mahkûmları olarak belirlenmiştir. Bunlardan en geniş grubu oluşturan 150’likler, TBMM’nin 28 Mayıs 1927 tarihinde aldığı 1064 sayılı yasa çerçevesinde yurt dışına çıkarılmışlardır. Cumhuriyetin ilanından sonra 150’liklerin bağışlanmasına ilişkin Atatürk tarafından birkaç öneri geliştirilmişse de, kapsamlı olarak bunların bağışlanması için gerekli olan yasa, cumhuriyetin 15. yılı nedeniyle 1938 yılına rastlanmıştır. 150’liklerin affı konusunda Atatürk’le Bayar arasında düşünce birliği olmuştur. Nitekim Uran’a göre Atatürk, ölmeden önce ulusun kurtulması ve bağımsızlığına kavuşması yolundaki çetin savaşında ona güçlük çıkarmış ve hatta kendi yaşamına suikast etmiş olanlara büyük bir hoşgörü göstermiş ve onları atfetmiştir. Böylece 29 Haziran 1938 tarih 3527 sayılı Af Kanunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde kabul edildikten ve 16 Temmuz 1938’de Resmi Gazete’de yayımlandıktan sonra yürürlüğe girmiştir.²⁶⁸

Celal Bayar’ın başbakanlığı döneminde Hatay meselesi de cumhurbaşkanı ve başbakanın ilişkisinde etkili olmuştur. Nitekim bir önceki başbakan İnönü döneminde cumhurbaşkanı ile bu konuda bir sorun yaşanmış; ancak Fransa’nın siyaseten geri adım atmasından sonra bölgede olaylar yatışmıştır. 3 Temmuz 1938’de ise Hatay’da askeri anlaşma imzalanmış, Türk askeri heyeti Hatay’a gittiğinde büyük sevgi gösterileriyle karşılanmıştır. 2 Eylül 1938’de ise Hatay Meclisi büyük bir coşkuyla açılmıştır. Hatay Meclisi’nin açıldığının ertesi günü Atatürk, Bayar Hükümeti’ni kutlamış, Bayar da Hatay’ın da kurtarıcısı olan cumhurbaşkanına hükümetin minnet ve şükranlarını sunmuştur. Hatay Meclisi’nin açılması dolayısıyla Atatürk ile Bayar arasında kutlama telgrafları gönderilmiştir. Hatay Meclisi ilk olarak Meclis Başkanlığına Abdülgani

²⁶⁵ A.g.e., s. 48-52.

²⁶⁶ Bkz. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A: IV-3, D: 51, F: 128.

²⁶⁷ Us, **Asım Us’un**, s. 234-237.

²⁶⁸ MAZICI, a.g.e., s. 68-71.

Türkmen'i, Devlet Başkanlığına da Tayfur Sökmen'i seçmiştir. Tayfur Sökmen'in Devlet Başkanlığı'na seçilmesini Atatürk önermiş ve Bayar'ın da bu seçimde onayını almıştır. Devlet Başkanlığına seçildikten sonra Sökmen, Atatürk'e bir telgraf çekerek ona olan bağlılığını ve Hatay'ın alınmasında gösterdiği üstün fedakârlıktan söz etmiştir. Diğer taraftan Başbakan Bayar, 1 Kasım 1938'de TBMM'nin 5. Dönem, 4. Devresini açış toplantısında Atatürk adına okuduğu söylevde, Hatay sorununun Türk-Fransız dostluğunu geliştirecek biçimde çözümlenmiş olmasından mutlu olduğunu ifade etmiş ve bir yıl önce bu sorunun böyle çözülebileceğini belirttiğini anımsatmıştır.²⁶⁹

Atatürk'ün hastalığının yoğunlaşarak arttığı bir dönemle örtüşen Bayar'ın başbakanlığı, radikal kadro ve politika değişiklikleri getirmemiştir. Fakat ekonomik konularda ve bazı uygulamalarda ise hiç kuşkusuz, bazı değişiklikler olmuştur. Örneğin iç piyasalar kurulmaya başlanmış, üretim işleri günün tekniğine göre organize edilmiş, iç piyasalarda fiyatlar, fiyat dalgalanmaları ve etkenleri günü gününe izlenerek, ülke içindeki fiyat standardizasyonları için gerekli adımlar atılmıştır. Faiz oranları düşürülmüş ve kredi almak kolaylaşmıştır. Üretim mallarının sınıflara ayrılması, tüketici ülkelerin bünyelerine uyacak biçimde üretime, hazırlık ve yapım işleri için gerekli bütün koşulların kurulmasına başlanmıştır.²⁷⁰

Bütün bu ekonomik önlemler alınırken cumhurbaşkanı ve başbakan zaman zaman bir araya gelmeye çalışmıştır. Atatürk'ün hastalığı dönemine rastlayan bu buluşmaların birinde başbakan, ikinci beş yıllık iktisadi planı izah etmek ve faaliyete geçebilmek için Atatürk'ün muvafakatini almak için Dolmabahçe'ye gitmiştir. Atatürk heyecan ve ciddiyetle başbakanın izahatlarını dinledikten sonra azami üç seneye kadar dünyada bir fırtına kopacağına ve bunun bizim için tesirleri yakından duyulacak bir fırtına olacağına ve bu konuda hükümetin bütün güçlerini seferber etmesi gerektiğine dair kanaatini bildirmiştir.²⁷¹ Atatürk başbakana bu konuşmayı yaparken sağlığı için endişelenen Afet İnan'a da şunları söylemiştir: “*Biliyorum doktorlar yine istirahat tavsiye etmişlerdir. Memleketin en önemli ve en esaslı işlerini konuşuyoruz, bunlar beni*

---

²⁶⁹ A.g.e., s. 87-92.

²⁷⁰ Akın, **Gazi'den**, s. 19-20 ; Tural, a.g.e., s. 155-159 ; Bozdağ, **Zaferlerle**, s. 54-56 ; Mazıcı, a.g.e., s. 104-105.

²⁷¹ Celal Bayar, **Atatürk'ten Hatıralar**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 87 ; Hikmet Bil, **Atatürk'ün Sofrası**, s. 70-71.

yormuyor, bilakis hayat veriyor.”²⁷² Atatürk her ne kadar Başbakan Celal Bayar ile ekonomiyi konuşmayı sevse de Hatay meselesi ve Atatürk’ün 1938 yılının başlarından itibaren belirti vermeye başlayan hastalığı, Celal Bayar’ın başvekilliğe getirilmesindeki beklentileri karşılayan iktisat programını ikinci plana atmıştır.²⁷³

1.4.1.2. İsmet İnönü’nün Siyasal Konumu

Cumhurbaşkanı Atatürk, İsmet İnönü başbakanlıktan ayrıldıktan sonra, çevrenin ona eskisinden daha saygılı davranmasını bütün arkadaşlarına ayrı ayrı söylemeyi ihmal etmemiş; milletvekili aylığının dışında bir miktar paranın kendi hesabından Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Soyak’ın eliyle zarf içinde her ay İnönü’ye ulaştırılmasını da emretmiştir. Ayrıca yeni Başbakan Celal Bayar da, İnönü’ye hizmet eden kimselerin tamamını onun hizmetinde bırakmış, bütün personelin emrinde kalmasını sağlamış ve Başbakanlık Özelkalem Müdürü Vedid Bey’in de Paşa’nın yanında çalışmasını temin etmiştir.²⁷⁴

İsmet İnönü, cumhurbaşkanının sağladığı güven ortamında Ankara’da at yarışları vesilesi ile hipodroma gidince eski başbakanın siyaseti farklı sahalarda devam ettirmek istediği şeklindeki yorumlar yapılmaya başlamıştır. Hipodromda İnönü’ye yapılan lehte tezavruatlar Atatürk’e kadar ulaştırılmıştır. Bunun üzerine İnönü, Salih Bozok’un Büyük Millet Meclisi’nde verdiği sözlü bir soru üzerine Atatürk ile olan çatışması ve görevden ayrılması hakkında meclise bilgi vermiştir. Atatürk, bu olayı hoşgörü ile karşıladığını göstermek ve İsmet Paşa’yı rahatlatmak için 24 Şubat 1938

---

²⁷² İnan, **Tarih’ten**, s. 142 ; Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Baskıya Hazırlayan: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 20-21 ; Erdinç Tokgöz, **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004)**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2004 ; Bayar, **Atatürk’ten**, s. 84-87.

²⁷³ Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 159-160.

²⁷⁴ Bozdağ, **Bitmeyen**, s. 14-15 ; Mazıcı, **a.g.e.**, s. 40-41 ; Bozok, **a.g.e.**, s. 144-146. Atatürk ve İnönü’nün çatışmasından sonra, iki lider arasındaki ilişkilerin özel yanlarını Özden Toker şöyle anlatır: “*İlişkiler doğrudan olmayan yollarda devam ediyordu. Pembe Köşk’ün arkasında babamın at bindiği bir manej, manejin yanında da iki kadı bir bina vardı. Üst katta babamın başbakan olarak görev yaptığı sırada özel kalem müdürlüğünü yapan Vedid Bey kalıyordu. Bazı akşamlar mesela yemekten, telefonla Vedid Bey’i Atatürk’ün çağırdığını bildirirlerdi. Vedid Bey, “paşa emrettiler” der, gider, iki üç saat sonra dönerdi. Anlattığına göre, Atatürk, İnönü’nün yaptığını, kimlerle görüştüğünü sorardı. Vedid Bey Atatürk’ten haberleri İsmet İnönü’ye getirirdi. Atatürk’le İnönü arasındaki bilgi akışını Vedid Bey sağlardı. Atatürk, bizim evde ne olup bittiğini, kimlerin gelip gittiğini öğrenirdi...*” Arcayürek, **Çankaya**, s. 61-62.

günü Ankara'ya giderken yanına İsmet Paşa'yı da almış, trende birlikte seyahat etmişlerdir.²⁷⁵

Atatürk 1938 yılının ortalarından itibaren bir taraftan kendi sağlık sorunları ile uğraşırken diğer taraftan da yakın arkadaşı İsmet Paşa'nın sağlığını merak etmiş ve kendisini muayene etmek için gelecek olan Fransız Doktor Fissenger'in İstanbul'dan geçerken önce İsmet İnönü'yü muayene etmesini sonra Ankara'ya gelmesini uygun görmüştür. Kısa süre sonra iyileşen İnönü de Dolmabahçe'ye gelerek son defa Atatürk ile görüşmüştür. İnönü bundan sonra Sabiha Gökçen, Salih Bozok ve Celal Bayar aracılığıyla Atatürk'ün sağlığı hakkında bilgi alabilmiştir.²⁷⁶ İnönü, 5 ve 28 Ekim 1938'de Atatürk'e son iki mektup göndermiştir. Atatürk'e ulaşmayan son mektup şöyle sona ermiştir: "...Güzel Atatürk, sevgilim Atatürk! Bin canım olsa bini de sana feda olsun. Ellerinden, yüzünden, gözünden binlerce öperim. Velinimetim Atatürk!"²⁷⁷

Dostu olarak gördüğü İnönü'ye karşı vefakâr davranan Atatürk, ölümünden sonra da yerine geçecek kişiyi tespit etmiştir. Bu konuda, Atatürk'ün eski arkadaşlarından olan Erzincan mebusu Aziz Samih şunları anlatmaktadır: "*Ben İsmet İnönü'yü başvekillikten çekildikten sonra bir gün Atatürk'ün sofrasında buldum. Atatürk İsmet'ten bahsetti. Ben onu hali hayatımda cumhurreisi yapacağım, dedi. Sofrada Vedid de vardı. Bu sözünü İsmet'e gidip nakletmesini emretti. Yine bir gün İsmet çekildikten sonra Atatürk'ün sofrasında buldum. Sofrada İsmet ile Celâl Bayar da vardı...İsmet'i nasıl tanıdığını, nasıl yetiştirdiğini anlattı. İsmet bunları dinledikten sonra: "Atatürk, bu sözlere lüzum yok. Ben sizin bir neferinizim."*"²⁷⁸

Atatürk'ün İnönü'ye yönelik düşünceleri dış dünyaca da tahmin edilen bir durum olmuştur. Nitekim o günlerde yabancı basına göre Atatürk ölünce, yardımcısının o makama geçeceği düşünülmektedir. Oysa Türk anayasa sisteminde bir cumhurbaşkanı yardımcılığı makamı yoktur. Cumhurbaşkanı vekilliğini ise, anayasaya göre ancak, Meclis Başkanı yapmaktadır. Atatürk'ün yerine İsmet İnönü'nün geleceğini daha önceden not eden İngiliz Büyükelçisi Sir P. Loraine, bu söylentiye kendi dışişlerine yalnızca duyurmakla yetinmiştir. Ekim 1938'de hasta yatağında yatan

²⁷⁵ Bozdağ, **Bitmeyen**, s. 15-20 ; Heper, **a.g.e.**, s. 63 ; Arcayürek, **Çankaya**, s. 44-45.

²⁷⁶ Bilgehan, **Mevhibe**, s. 260-268.

²⁷⁷ Arcayürek, **Çankaya**, s. 50-52.

²⁷⁸ Us, **Asım Us'un**, s. 302.

cumhurbaşkanının muhtemel halefi olarak Fethi Okyar'ın adı yeniden başkentteki diplomatik misyon arasında konuşulmaya başlanmıştır.²⁷⁹

Atatürk'ten sonra İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasında gerçekten Fevzi Çakmak ve Celal Bayar'ın bir rolü var mıdır? Ayrıca İnönü'den başka o günlerde devlet başkanı olmak isteyen veya yapılmak istenen başka kimse yok mudur?²⁸⁰ Aslında İnönü başbakanlıktan ayrıldığı sırada, o zamana kadar alttan alta veya açıkça kendisine siyasal bakımdan muhalif olan grup ve kişiler harekete geçerek İnönü'yü siyasal arenada saf dışı bırakmayı düşünüyordu.²⁸¹ Bu amaçla Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras İnönü'yü yurt dışına elçi olarak göndermek ve meclis seçimlerini yenilemek istiyordu.²⁸² Böylece yapılan seçim ile milletvekilliği sona eren İnönü, 1924 Anayasası'nda cumhurbaşkanı meclis üyeleri arasından seçildiği için devlet başkanı olma imkânını kaybediyordu. Mevcut senaryoların daha da kötüsü İnönü'nün fiziki varlığının kaldırılacağı söylentileriydi.²⁸³

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Hasan Rıza Soyak, Salih Bozok, Kılıç Ali gibi İnönü'ye muhalif kişiler, arzu edilen bir cumhurbaşkanı seçmenin zorluğunu kavramıştı. İnönü'ye alternatif olarak, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'tan başlayarak birçok isim öne sürülüyordu. Ali Fethi Okyar, Meclis Başkanı Abdülhalik Renda, Ali Fuat Cebesoy, Kâzım Karabekir, Rauf Orbay gibi isimler cumhurbaşkanlığı için adı geçenlerdi.²⁸⁴ Ancak İnönü'ye karşı grupların ortak bir aday bulması kolay olmayacaktır. İlk düşünülen isim Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'tır.²⁸⁵ Diğer bir isim Fethi Okyar'dır. Akla gelen ve uzun yıllar Meclis Başkanlığı yapan iki önemli isim ise Abdülhalik Renda ve Kazım Özalp'tir.²⁸⁶

Cumhurbaşkanlığı için yazılan tüm isimlerin dışında, Çankaya mücadelesi sürecinde başbakan olan Celal Bayar'ın tavrı oldukça dikkat çekicidir. Bayar,

²⁷⁹ Özdemir, Atatürk'ten, s. 105-107 ; Us, **Asım Us'un**, s. 303.

²⁸⁰ Akın, **Gazi'den**, s. 22-23.

²⁸¹ Nihal Atsız, **Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferleri**, İrfan Yayınları, İstanbul, 1997, s. 154'den Akbaş, **a.g.e.**, s. 332-337.

²⁸² Bu konuda bkz. Osman Yüksel Serdengeçti, **Serdengeçti İki**, Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul, 2003, s. 191-192.

²⁸³ Sina Akşın vd., **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 119-122 ; Faruk Mangırcı, **Çankaya Savaşları**, Tek ışık Matbaacılık, Ankara, 1999, s. 37-42.

²⁸⁴ Akın, **Gazi'den**, s. 24 ; Arcayürek, **Çankaya**, s. 29.

²⁸⁵ Bkz. Asım Gündüz, **Hatıralarım**, Hazırlayan: İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973, s. 216-218.

²⁸⁶ Akşın vd., **a.g.e.**, s. 119-122 ; Bozdağ, **Bitmeyen**, s. 36 ; Özdemir, **Atatürk'ten**, s. 99-100.

yukarıdaki siyasal girişimlerin farkında olup, bu tür siyasal manevralara kesinlikle karşı olduğunu açıklamıştır.²⁸⁷ Üstelik 11 Kasım'daki CHP grup toplantısında İsmet İnönü'nün elini kuvvetlendirecek bir adım atacaktır.²⁸⁸ Tam burada, İnönü'nün 10 Kasım'a kadar tüm komplo planlarına rağmen nasıl olup da siyasal hayatında hiç olmazsa ayakta kalmayı başarabildiği sorusu akla gelebilir. Cemil Koçak bu konuda şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “İnönü, Bayar'ın aldığı siyasal tutum sayesinde bunu başarabilmişti. Bayar döneminde İnönü'ye destek olabilecek siyasal temellerin değiştirilmemiş olması İnönü'nün cumhurbaşkanı adayı olabilmesine imkân hazırlamıştır. Ayrıca Bayar, İnönü'ye karşı siyasal komploların kesinlikle karşısında yer alarak İnönü'ye cumhurbaşkanlığına giden yolu açmış ya da en azından açık tutmuştur.”²⁸⁹

Ama bir noktaya daha, “Celal Bayar-İsmet İnönü çatışması varken nasıl Bayar böyle bir yolu açık tutmuştur?” sorusuna Hikmet Bila'nın teşhisi önemli bir ipucu verir: “Her şeyden önce ordu İsmet Paşa'sına bağlıdır. Askerlerin çoğu, ülkenin sürüklendiği “iş yapma-kâr etme” akımı karşısında Paşa'nın çevresinde toplanarak, paralı askerler durumuna düşmemek için direnmenin gereğine inanmıştır. Kısacası ordu İnönü'nün arkasındadır.”²⁹⁰

İnönü'nün cumhurbaşkanlığına tüm engellemelere rağmen gelebilmesinde, demek ki, başbakanlıktan ayrıldıktan sonra, TBMM, Hükümet, CHP, bürokratik ve askeri kadrolarda kuvvetli bir tasfiyenin gerçekleşmemesi ve dolayısıyla bu alanda İnönü'nün etkinliğinin kaybetmemiş olmasının büyük rolü vardır. Bu temel olmasaydı, İnönü'nün seçilmesi zor olurdu.²⁹¹

---

²⁸⁷ Akşın vd, **a.g.e.**, s. 119-122. Celal Bayar, Abdi İpekçi'nin “Yani aslında İnönü olmasın diye herhangi bir isteği olmamıştır, sizce öyle mi?” sorusuna şu cevabı vermiştir: “O kadar olmamıştır ki, Atatürk ben başvekil olduktan sonra, İnönü malûm çekilmiştir. Oturup da ne lehine, ne aleyhine benimle herhangi bir meseleyi konuşmuş dahi değildir...” İpekçi, **a.g.e.**, s. 141-142.

²⁸⁸ Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 378-379.

²⁸⁹ Koçak, **Milli Şef**, s. 121.

²⁹⁰ Akın, **Gazi'den**, s. 26.

²⁹¹ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 268 ; Akşın, **a.g.e.**, s. 119-122.

1.4.1.3. Atatürk'ün Hastalığı Sırasında Başbakanın Özverisi

Dr. Asım Arar'ın hatırlarına göre Atatürk'ün genel durumunda bir kötüleşme hali ve halsizlik şikâyetleri 1936 yılında başlamıştır. Ertesi yıl ise Atatürk'ün vücudunda kaşıntılar başlamıştır. Kaşıntıların nedeninin Dolmabahçe Saray'ındaki karıncalar olmadığı anlaşılınca Atatürk, kaplıca suyunun inatçı kaşıntılarına iyi geleceği ümidiyle 21 Ocak 1938'de Yalova'ya gitmeye karar vermiştir. Atatürk, Termal Otel'de geçirdiği ilk gecenin ertesi günü Dr. Nihat Reşat Belger tarafından muayene edilmiştir. Dr. Belger muayenesinde karaciğeri üç parmak büyümüş ve sertleşmiş olarak tespit etmiş ve Atatürk'e pnömoni teşhisi koyarak tedavisini düzenlemiştir. Bu arada Başbakan Celal Bayar, Atatürk'e biri Almanya'dan diğeri Fransa'dan iki doktor çağırılmayı teklif etmiştir. Atatürk, hastalığının Hatay meselesi varken dışarıdan duyulmasını istemediği için bu teklifi kabul etmemiştir.²⁹²

27 Şubat 1938 tarihinde Ankara'da toplanan Yüksek Sağlık Şurası'na katılmak üzere Ankara'da bulunan Dr. Akil Muhtar Özden, Dr. Hüsamettin Kural ve Dr. Asım Arar Atatürk'ü muayene etmek için çağırılmıştır. Başbakan Celal Bayar'ın da bulunduğu konsültasyonda hastalığın bir karaciğer rahatsızlığı olduğu ve bunun en önemli sebebinin alkol olduğu belirtilmiştir. Daha sonra Dr. İrdelp İstanbul'da bulunan İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi dâhiliye profesörlerinden Dr. Frank'ı arayarak Atatürk'ü muayene etmesi için Ankara'ya davet etmiştir. Prof. Frank da teşhisi siroz başlangıcı olarak değerlendirmiş ve safra söktüren bir ilaç vermiştir. Ancak Atatürk bu tedaviden memnun kalmamıştır. Daha önce yurt dışından uzman getirilmesi teklifine karşı çıkan Atatürk ikna edilerek, Fransa'dan, Paris Tıp Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Noel Fiessenger Ankara'ya davet edilmiştir. 28 Mart 1938'de Dr. Fiessenger Atatürk'ü muayene etmiş ve “alkole bağlı sert kanlı karaciğer” tanısı koymuştur.²⁹³

Fiessenger'in tedavisinin başlamasından sonra 1938 yılı Nisan ayına oldukça iyimser girilmiştir. Atatürk'ün sağlığı konusunda yayınlanan resmi bildirimler genellikle ferahlatıcı olmuştur. Hastalığın gripal olduğu söylenerek Atatürk'ün bir süre

---

²⁹² Nermin Çelik, **Hekim Diplomat ve Siyasetçi Olarak Prof. Dr. Nihat Reşat Belger**, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2005, s. 18-20 ; Bozdağ, **Bilinmeyen**, s. 91-93.

²⁹³ Çelik, **a.g.e.**, s. 21 ; Asım Arar, **Son Günlerinde Atatürk**, Selek Yayınları, İstanbul, 1958, s. 31-36 ; Bedi Şehsuvaroğlu, Atatürk'ün **Sağlık Hayatı**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1981, s. 19 ; Bilal Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 16-17 ; Cemal Granda, **Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri**, Kent Kitap, Ankara, 2008, s. 366-369.

dinlendikten sonra rahatsızlığının biteceği duyurulmuştur.²⁹⁴ Gerçekten de Atatürk alkolü bırakmış, istirahat etmiş ve kısa süre sonra iyileşmeye başlamıştır. Bu geçici iyilik günlerinde Atatürk, devlete ve partiye yaptığı bağışlarla ilgili kanunî formaliteleri tamamlamıştır. Bu esnada Hatay meselesi mühim ve tehlikeli bir safhaya girmiştir. Mayıs ortalarında (19 Mayıs şenliklerinden hemen sonra) Atatürk, hastalığına rağmen, Mersin'e kadar gitmiş, uzun saatler askere resmigeçit yaptırmış ve Mersin'de deniz üzerinde dolaşmıştır. Atatürk Fransa'ya verilen gözdağından sonra çok yorgun olarak önce Ankara'ya, sonra da İstanbul'a gelmiştir.²⁹⁵

Mersin'e yapılan gezi cumhurbaşkanını oldukça yormuş ve hastalığı tetiklemiştir. Bunun üzerine Doktor Fiessenger, 8 Haziran 1938'de, ikinci kez yurda getirilmiştir. Doktor Fiessenger, yanında Türk doktorlar olduğu halde, durumunu inceden inceye gözden geçirmiştir. Atatürk, rapor hazırlanırken, Şükrü Kaya'yı çağırıp durumu hakkında malumat almış ve doktoru Florya'ya götürüp baş başa konuşmalarını, ama her şeyi konuşmalarını istemiştir. Söyleneni yapan Şükrü Kaya'nın açık sorusu üzerinde Doktor Fiessenger, Atatürk'ün, tıbbın müdahalesi ve tabiatın yardımıyla daha iki yıl yaşayabileceğini, tıp tarihinde bunun misalleri çok olduğunu söylemiştir. Ancak yata döndüklerinde, bağırsak ya da beyin kanamasından Atatürk'ü ölmüş de bulabilecekleri için kendilerinin cumhuriyetin selâmeti için gereken tedbirleri şimdiden almaları gerektiğini belirtmiştir. Atatürk ertesi günü Şükrü Kaya'dan her şeyin açık olarak konuşulduğunu öğrendikten sonra onun Ankara'ya dönmesini ve işleriyle uğraşmasını istemiştir.²⁹⁶

Hastalığın seyri esnasında beklenen ilk buhran temmuz ayının başlangıcında olmuştur. O günlerde Atatürk Savarona yatına geçmiştir. Ankara'ya gelen bu haberler üzerine Vekiller Heyeti toplanarak Sıhhat Vekili Dr. Hulusi Alataş ile İsmail Arar'ın İstanbul'a gidip vaziyet hakkında bilgi edinmesine karar verilmiştir. Yapılan tebliğ üzerine Arar ve yanındakiler 15 Temmuz 1938 erkenden kalkan bir trenle İstanbul'a

---

²⁹⁴ Şimşir, **Atatürk'ün**, s. 18.

²⁹⁵ Şehsuvaroğlu, **a.g.e.**, s. 22 ; Ahmet Bekir Palazoğlu, **Atatürk Kimdir? Atatürk'ün Devlet Adamlığı**, Cilt: 6/2, Ebabil Yayınları, Ankara, 2007, s. 262.

²⁹⁶ Mazhar Leventoğlu, **Atatürk Göçüp Giderken**, Ajans Türk Tarih Yayınları Serisi, Ankara, 1971, s. 36 ; Şehsuvaroğlu, **a.g.e.**, s. 76-77 ; Emre, **a.g.e.**, s. 348-349.

gelmiş ve oradan da bir motorla Savarona yatına giderek Neşet Ömer Bey'e dâhil olmuştur.²⁹⁷

Arar, o sırada hemen daima İstanbul'da bulunan Başvekil Celal Bayar'a her gün maruzatta bulunarak Atatürk'ün sıhhi durumu hakkında icap eden açıklamaları yapmıştır. Bu arada Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ile Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ta sık sık saraya gelmiştir.²⁹⁸ 22 Ekim'de Atatürk, şiddetli ve üç gün süren komayı atlatmıştır. Fakat eskisinden daha düşkün ve halsizdir. İyi olduğu saatler, Büyük Millet Meclisi'nde söyleyeceği "Cumhuriyetin on beşinci yılı kutlamalarının açılış nutku" üzerinde meşgul olmaya, hükümetin hazırladığı notları okumaya çalışmıştır. Fakat 29 Ekim gününü, hastalığının ağırlığından dolayı, İstanbul'da geçirmeye mecbur kalmıştır.²⁹⁹

Atatürk'ün sıhhi durumu dalgınlıktan sonra ciddiyet kesbetmeye başlamış ki hükümet, milleti büyük şefin hâlinde ve hastalığının mahiyetinden haberdar etmeyi artık bir mecburiyet olarak telâkki etmeye başlamış ve "Riyaseticumhur Umumi Katipliği"nden Hasan Rıza Soyak'ın imzası ile raporlar hazırlanmaya başlamıştır. Bu raporların sonuncusu 9 Kasım 1938 tarihli olmuştur: Bu raporda Atatürk'ün vaziyeti şu şekilde yazılmıştır: "*Bu sabah dokuzda verilen raporu ikinci maddede arz ediyorum. Dün geceyi koma halinde geçirdiler. Vaziyetteki ciddiyet daha artmıştır.*"³⁰⁰ Bu son raporun ertesi günü vefat eden Atatürk'ün yerine 11 Kasım 1938 günü İsmet İnönü Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanı olarak seçilecektir.

---

²⁹⁷ Arar, **a.g.e.**, s. 41-44.

²⁹⁸ **A.g.e.**, s. 48.

²⁹⁹ İnan, **Atatürk**, s. 22-23 ; Us, **Asım Us'un**, s. 308-309 ; Bozdağ, **Bilinmeyen**, s. 99-103 ; **BCA** 030.10/13.75.31.

³⁰⁰ Arar, **a.g.e.**, s. 56 ; Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 191-193 ; Reşide Polatkan, **Çeşitli Yönleriyle Atatürk**, Önsöz Basım ve Yayıncılık Koll. Şti., İstanbul, 1981, s. 116 ; Ziya Şakir, **a.g.e.**, s. 161-167 ; **BCA** 030.10/1.4.3-11.

II. BÖLÜM

İSMET İNÖNÜ DÖNEMİ

CUMHURBAŞKANI-HÜKÜMET İLİŞKİLERİ (1938-1950)

2.1. ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNDEN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINA CUMHURBAŞKANI İSMET İNÖNÜ VE HÜKÜMETLER (1938-1939)

2.1.1. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı Seçilmesi

Başbakan Celal Bayar, Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonra 10 Kasım akşamı Meclis Başkanı Abdülhalik Renda ile cumhurbaşkanlığı meselesini görüşerek meclisin, 11 Kasım 1938 tarihinde, 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 34'üncü maddesi³⁰¹ gereği yeni cumhurbaşkanı seçmek üzere toplantıya çağrılmasını sağlamıştır.³⁰² 11 Kasım günü ilk olarak CHP Meclis Grup toplantısı yapılmış ve Bayar bu toplantıya başkanlık etmiştir. Başbakan toplantıda yaptığı kısa konuşmada, cumhurbaşkanını seçmek için partinin adayını belirlemek amacı ile gizli oyla ve bir aday ismi olmadan seçim yapılacağını açıklamıştır. Aynı gün CHP Meclis Grubu toplantısında bulunan üyelerden 322'si İsmet İnönü için oy kullanırken, bir oy da Hikmet Bayur tarafından Celal Bayar'a verilmiştir. CHP Meclis Grubu toplantısını, TBMM toplantısı izlemiştir.³⁰³

TBMM'de, Cumhurbaşkanı vekili ve TBMM Başkanı Abdülhalik Renda'nın Hükümet tezkeresi ile vefat raporunu okuması ve saygı duruşunun yapılmasından sonra cumhurbaşkanlığı seçimine geçilmiştir. Oylama sonucunda Malatya mebusu İsmet İnönü, 348 oy ve mevcudun ittifakıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanı

---

³⁰¹ “Madde 34: Cumhur Riyasetinin inihalinde Meclis müçtemi ise yeni reisicumhuru derhal intihap eder. Meclis müçtemi değilse reis tarafından hemen içtima davet edilerek reisicumhur intihap edilir. Meclisin intihap devresi hitam bulmuş veya intihabatın teccidine karar verilmiş olursa reisicumhuru gelecek Meclis intihap eder.” Bkz. Tahsin Bekir Balta, **Türkiye’de Yürütme Kudreti**, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1960, s. 15.

³⁰² “1924 Anayasası’nda, cumhurbaşkanı seçiminin yapılma şekli, kaç oyla kazanılacağı ve öteki formaliteler hakkında bir düzenleme yer almamıştır. Bunlar ayrıca TBMM İçtüzüğü’nde düzenlenmiştir, içtüzüğe göre; Meclis Başkanlık Divanının seçimi ardından cumhurbaşkanı seçimi yapılmaktadır. Gizli oylamada mutlak çoğunluğu elde eden cumhurbaşkanlığı makamına seçilmektedir.” Özdemir, **Atatürk’ten**, s. 24.

³⁰³ Akşin vd., **a.g.e.**, s. 122-123.

seçilmiştir. İsmet İnönü cumhurbaşkanı seçimine müteakip TBMM’de bir teşekkür konuşması yapmıştır.³⁰⁴

İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanı seçilmesi matem havasında olan Türk milleti için son derece sevindirici olmuştur. Bu durum dönem basınına da yansımıştır. Nitekim Hüseyin Cahit Yalçın, Yeni Sabah’taki yazısında, İnönü’nün yaradılışındaki istidat ve kabiliyetlerden bahsettikten sonra onun cumhurbaşkanı seçilmesini, Türkiye Cumhuriyeti mekanizmasının tabii surette işler millî bir müessese olmasının ilk delili saymıştır.³⁰⁵ Necmettin Sadak, Atatürk mektebinde yetiştiğini söylediği İnönü’yü, milletin ikinci talihi olarak görmüştür.³⁰⁶ Son Posta yazarı Muhittin Birgen, “İkinci Adam”ın devlet başkanı olmasını şu nedenlere bağlamıştır: “...Atatürk’ün yanında, onunla birlikte çalıştığı uzun senelerde İsmet İnönü yalnız, tevazu, vefa, sadakat numunesi oldu. Atatürk’ün sağ yanında ve onun sağ eli olarak çalışmış bulunmasına rağmen daima tevazuu tercih etti. Memleketi yükseltme gayesi uğrunda Atatürk’ün yaptığı hamleleri tam bir muvaffakiyetle semerelendirmek için, icabında şahsi fedakârlıkları kabul etmek lazım geldiğini bilenlerin başında da İsmet İnönü vardır.”³⁰⁷

Ethem İzzet Benice’nin yazısı ise araştırmacılar tarafından gelecekte gündeme yeniden getirilecek olan Atatürk’ten sonra “Cumhurbaşkanı kim olmalıydı veya İsmet İnönü Celal Bayar’ı niçin yeniden başbakanı olarak atadı?” gibi sorulara kısa bir cevap teşkil eder gibidir. Benice’nin cümleleri şu şekildedir: “Türk milleti İnönü’nün şahsında ikinci Milli Şefini bulmuş İnönü de hükümet teşkilini tekrar Celal Bayar’a bırakmakla onun şahsında ve hayranlık veren kabiliyetleri üzerinde Türk hükümetine en yüksek hizmet ve başarı imkânı bir kere daha kazandırmış oluyor. Zaten Atatürk kendisinden sonrası için: Türk milleti kendi Şefini kendi içinden yaratmasını daima bilecektir demişti. Atanın çocukları kendi varlık ve reylerinin tam ifadesi olan Büyük Millet Meclisi’nde ittifak halinde İnönü’ye reylerini vermekle Atanın bu teşhisine bir kere

---

³⁰⁴ Süleyman Coşkun, **Türkiye’de Politika (1920-1945)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 23-24 ; Cemil Bilsel, “İsmet İnönü, Büyük Devlet Reisi”, **Tıp Fakültesi Mecmuası**, Yıl: 1, Sayı: 7, 1939, Ayrı Baskı, Kenan Basımevi, İstanbul, 1939, s. I ; M.Zekeriya Sertel, “Cumhurreisinin İşaretleri”, **Tan**, 14 Kasım 1938 ; Jevakhoff, **a.g.e.**, s. 333-336.

³⁰⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, “Cumhurreisi İsmet İnönü”, **Yeni Sabah**, 12 Kasım 1938.

³⁰⁶ Necmettin Sadak, “İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü”, **Akşam**, 12 Kasım 1938.

³⁰⁷ Muhittin Birgen, “Yeni Cumhurreisi”, **Son Posta**, 12 Kasım 1938.

daha hak kazandırmış ve yüksek millî ve siyasi rüştünü ortaya koymuş bulunmaktadır.”³⁰⁸

Ulus'ta yazan Burhan Bilge³⁰⁹ ve Kurun yazarı Hakkı Süha Gezgin³¹⁰ Benice'nin cümlelerini destekler yazılar yazarken Cumhuriyet'te uzun yıllar görev yapacak olan Yunus Nadi, köşesinde çok daha ileri giderek İsmet İnönü'yü ikinci Atatürk olarak nitelendirecektir.³¹¹ Aynı gazetenin bir başka yazarı M.Turhan Tan ise okuyucularına Atatürk'ün ilk cumhurbaşkanı seçildiği günü hatırlatacak ve o seçimde Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı için Malatya mebusu İsmet İnönü'ye oy verdiğini aktaracaktır.³¹²

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesinden bir kaç gün geçtikten sonra artık Türk basınında, dünyadaki yankılar yer bulmaya başlamıştır.³¹³ Örneğin Vreme adlı Yugoslav gazetesin de M. Svetovski imzası ile yazılan bir yazı Kurtuluş Savaşı'nın kahramanlarından sadece İsmet İnönü'yü değil Mareşal Fevzi Çakmak'ı da konu almıştır. Makalenin savunduğu düşünce şudur: “*Türkiye Cumhuriyetinde Büyük Şefin koltuğuna oturacak şerefe yakışan kimse varsa o da bu iki büyük adam olmalıydı.*”³¹⁴

---

³⁰⁸ Ethem İzzet Benice, “*Milli Şef: İnönü*”, **Son Telgraf**, 12 Kasım 1938.

³⁰⁹ Burhan Bilge yazısında şunları ifade etmektedir: “*Fotoğraflara bakacak olursak, Atatürk'te İsmet İnönü'nü bu destanın başından itibaren hep beraber görürüz. Bazen bir sohbe dalmışlardır, bazen bir geçit resminin başında, bazen bir açılış töreninden dönmektedirler. Küçük ve pek eskileri oldukça acemice çekilmiş fotoğrafların içe işleyen bir vefa ve sadakatle kaydetmek, tebarüz ettirmek ve hatırlarda daima taze tutmak istedikleri şey büyük insan arasındaki sevgi ve millet ve devlet davaları etrafında titizce muhafaza ettikleri birliktir...Türkiye Cumhuriyeti, ikinci reisin dünkü nutkunda yarına emniyetle bakmanın bütün müjdelere almıştır. Çünkü Atatürk'ün devletini Onun en yakın fikir ve dava arkadaşı İnönü teslim almış ve bundan başkada gerek onu gerek bunu, kendi bağrında çıkararak Türk milleti olgunluğunu bütün dünyaya kabul ettirmiştir.*” Burhan Bilge, “*İnönü, Devlet Reisi*”, **Ulus**, 12 Kasım 1938.

³¹⁰ Hakkı Süha “*Gezgin, Atamızın En Büyük Yol Arkadaşı İsmet İnönü*”, **Kurun**, 12 Kasım 1938.

³¹¹ Yunus Nadi, “*Cumhurreisi İsmet İnönü*”, **Cumhuriyet**, 13 Kasım 1938.

³¹² M.Turhan Tan, “*İsmet İnönü*”, **Cumhuriyet**, 13 Kasım 1938. Asım Us'un yazısı da Turhan Tan'ın duygularına son derece yakındır Us'un yazısı için bkz. Asım Us, “*İsmet İnönü*”, **Kurun**, 13 Kasım 1938.

³¹³ Bkz. İngiliz gazeteleri, The Times, Daily Telegraph, Alman gazetesi Der Angriff, Fransız gazetesi Le Temps, İtalyan gazeteleri, Il Popolo d'Italia, Il Gloruale d'Italia, Yunan gazeteleri, Proya, Katimerini, Messenger d.Athenes, Vradini, Etnos, Atinaikanea, Yugoslav gazetesi, Vreme, Romen gazetesi, Universul, Bulgar gazetesi, Zora, Arnavut gazetesi, Drita, İran gazetesi, Etelabat. **Ayn Tarihi**, Aralık 1938, s. 49-61.

³¹⁴ **Ayn Tarihi**, Aralık 1938, s. 49-61.

2.1.2. Celal Bayar Hükümeti-Cumhurbaşkanı İlişkileri

2.1.2.1. İsmet İnönü'nün Tasfiye ve Barış Politikalarının Yansımaları

İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesinden hemen sonra Pembe Köşk'e ilk gelenlerden biri Başbakan Celal Bayar olmuştur. Yeni cumhurbaşkanı, kendisine istifasını sunan Bayar'ı tekrar hükümeti kurmaya görevlendirmiştir.³¹⁵ Bu karar Yunus Nadi gibi devrin bazı kalemleri tarafından yeni şefin eski itimatlarının devamı olarak yorumlanmıştır. Nadi'nin vardığı bir diğer sonuç şuydu: *“Bu suretle tezahür eden asıl hakikat ise şudur: Atatürk Türkiye'sinde şimdi artık Kemalizm umumi unvanı altında teksif edilmek lazım gelen Cumhuriyet Halk Partisi prensiplerini yürütmek için Atatürk'ün bir iki diye sayılıp yetivermeyecek kadar çok arkadaşları vardır.”*³¹⁶

II. Bayar Hükümeti 16 Kasım'da programını meclise sunmuş ve oybirliği ile güvenoyu almıştır.³¹⁷ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, “anarşiden ve cebirden uzak” bir rejimin devamını temin eden ilk nutkundan sonra başbakanın, sırf kanun ve müsavat hâkimiyetini teyit eden sözleri, her iki liderin o günlerdeki takdir toplayan uyumunu yansıtmıştır.³¹⁸ İlk bakışta İnönü ile Bayar'ın yeni dönemde böyle bir uyum içinde bulunmaları rejimin kesintisiz ve sarsıntısız işleyeceğinin güvencesi olarak görülmüştür. Ancak diğer yandan, İnönü ile Bayar'ın farklı görüşlere sahip olmaları, Bayar Hükümeti'nin geçiş dönemine tekabül ettiğini gösterecektir. Bu geçiş döneminde aslında birbirinde farklı iki ana eğilim vardır. Bunlardan ilki, uzlaşmayı esas alan ve barışçı bir yaklaşımla siyasal yakınlaşmayı amaçlayan geçmişle barış politikasıdır. İkinci ana eğilim ise tam aksi bir siyasal tutumu temel almıştır. Geçiş döneminin bu ikinci siyasal tutumu, Atatürk'ün son döneminde Bayar'ın başbakanlığı sırasında var olan yönetimle hesaplaşmayı amaçlamıştır.³¹⁹

Cumhurbaşkanı İnönü'nün görevinin ilk yıllarında önce hükümet kanadında tasfiye politikası söz konusu olacaktır. Bayar'ın yeni hükümetinde Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ile Hariciye Vekili Tefik Rüştü Aras kabine dışında bırakılmıştır. Şükrü Kaya ile Tefik Rüştü Aras'ın son yıllarda İnönü'ye karşı olan tutumları herkesçe biliniyordu. İnönü, Atatürk ile aralarının açılmasında da bu iki vekilin etkisi olduğu

³¹⁵ Gülsün Bilgehan, **Mevhibe II, Çankaya'nın Hanımefendisi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 21-22.

³¹⁶ Yunus Nadi, *“Celal Bayar Hükümeti Meclis Huzurunda”*, **Cumhuriyet**, 17 Kasım 1938.

³¹⁷ Atalay, **a.g.e.**, s. 31-32.

³¹⁸ Necmeddin Sadak, *“Celal Bayar Hükümeti ve Meclisin İtimadı”*, **Akşam**, 17 Kasım 1938.

³¹⁹ Akşin vd., **a.g.e.**, s. 122-125.

düşüncesindeydi. Bu yüzden kabine dışı kalmışlardı. Bundan sonra Kaya, sadece milletvekilliği görevini yapacak, CHP Genel Sekreterliğinden de alınacaktır. Aras ise Londra Büyükelçiliğine tayin edilecektir. Bu atama oldukça anlamlıdır. Çünkü Aras, İnönü'yü siyasal yaşamdan uzaklaştırmak için ABD'ye Büyükelçi olarak göndermeyi düşünmüştü.³²⁰

İnönü, Şükrü Kaya ile Tevfik Rüştü Aras'ın Atatürk'ün ölümü ile hemen kabine dışı bırakılması ile ilgili olarak not defterine şunları yazmıştır: *“İlk hükümet için Dâhiliye ve Hariciye Vekillerinin değiştirilmesini Celal Bayar'a tavsiye ettim. Tereddüt ettikten sonra kabul etti. Dâhiliyeye Dr. Refik Saydam, Hariciyeye ise Şükrü Saraçoğlu. Aras ile Şükrü Kaya'nın iktidardan gitmeleri memlekette hakiki bir inşirah verdi. Kendilerine karşı antipatinin bu kadar şamil olduğunu görmek herkesi şaşırttı.”*³²¹

İnönü'nün iki bakanlığa doğrudan müdahale etmesi ve bu görevlere Teşkilat-ı Mahsusa ve Karakol'da yetişen iki ismi getirmesi, yeni dönemde atılacak adımların anlaşılması için önemli birer ipucu oluşturmuştur.³²² Aslında yaklaşan savaş tehlikesi karşısında Hariciye ve aynı zamanda CHP Genel Sekreteri olması dolayısıyla Dâhiliye Vekâletini elinde tutacak şahısların, İnönü'nün tam anlamıyla güvendiği kişilerden seçilmesi o dönemde doğal karşılanmıştır. Zira İnönü'nün, 1938 yılında iç ve dış gelişmeler hakkındaki değerlendirmesi bu iki makama verdiği önemi ve yaptığı değişikliğin sebeplerini açıklamaktaydı. İnönü'ye göre, *“O günlerde dış münasebetlerimiz kararsız ve temelsizdi. Sovyetlerle münasebetlerimiz gölgeli, Nazilerle münasebetlerimiz şüpheli ve Garp âlemi ile münasebetlerimiz temelsizdi. İç politikada da bir huzur nizamına ihtiyacımız vardı...”* İnönü'nün cumhurbaşkanlığının ilk yıllarında Dâhiliye ve Hariciye Vekâletinden sonra hükümette dört değişiklik daha olacaktır. Bunlardan ikisi görünürde sağlık nedeniyledir. Maarif Vekili Saffet Arıkan tansiyon düşüklüğü ve şiddetli sürmenaj, İktisat Vekili Şakir Kesebir'de safra kesesi iltihabı nedeniyle istifa etmiştir.³²³ Arıkan'ın yerine Hasan Ali Yücel, Kesebir'in yerine ise Hüsnü Çakır bakan olmuştur. Türk siyasi hayatındaki gelişmelerin çok daha kapalı yaşandığı bu yıllarda sağlık nedeni ile görevden çekilmenin manaları malum iken

---

³²⁰ A.g.e., s. 122-123.

³²¹ Yetkin, **Karşı**, s. 35 ; İsmet İnönü, **Defterler**, Hazırlayan: Ahmet Demirel, Cilt: I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 225.

³²² Ersoy vd., **a.g.e.**, s. 79-81 ; Akbaş, **a.g.e.**, s. 337-340.

³²³ **BCA 030.01/14.80.2.**

hükümetteki üçüncü değişiklik İnönü'nün kamuoyunca resmen bilinen isteği ile olacaktır. Adliye Vekili Hilmi Uran, CHP Grup Başkanvekilliği için 3 Ocak 1939 tarihinde istifa ettirilecek ve yerine de Tevfik Fikret Sılay atanacaktır. Hükümetin son değişikliği ise bir yolsuzluk iddiası üzerine olacaktır. Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp, sahte evrak düzenleyerek Türk Hükümeti adına uçak siparişi verdiği gerekçesi ile istifa etmek zorunda kalacaktır.³²⁴

Görüldüğü gibi bir taraftan İnönü'nün hükümet üzerindeki tasfiye süreci sürerken diğer taftanda geçmişle barış politikası söz konusu olacaktır. İnönü'nün bu politikasıyla, Atatürk'ün en yakınlarının hükümet içerisinde ve meclisten uzaklaştırılıp, Atatürk muhaliflerinin ya da bazı nedenlerden dolayı onunla fikir ayrılığına düşen kişilerin CHP'ye alınması kamuoyunca tartışılacaktır. Basına göre bu adım, İnönü döneminin Atatürk döneminden farklı bir çizgi izleyeceğinin işaretleriydi. Bundan sonra Türkiye'nin siyasal rejimi, İnönü'nün tutumuna göre şekillenecekti.³²⁵

İsmet İnönü barış politikası ile kendini mağdur hisseden herkesi “yeni sisteme” dâhil etmeye çalışacaktır. Örneğin 1926 İzmir Suikastı davası mahkûmu eski Başbakan Rauf Orbay önce Kastamonu'dan mebus, sonra Londra'ya büyükelçi yapılacaktır. Adıvar ailesi İstanbul Üniversitesi'nde profesör olarak istihdam edilecek, Karabekir, Cebesoy, Bele tekrar parlamenter olacaktır. Kâzım Karabekir 1948'de öldüğünde CHP milletvekili ve TBMM Başkanı'dır. Yerine seçilen başkan da Ali Fuat Paşa olacaktır. Doğal olarak bütün bunlar, Türkiye'nin tek partisi CHP kimliği altında gerçekleşecektir.³²⁶ Bir başka önemli sima Meşrutiyet siyasi düşüncesinin önemli kalemi Hüseyin Cahit Yalçın da bu dönemde Çankırı'dan mebus olacaktır.

Anlaşıyor ki İsmet İnönü, yaklaşık 12 yıl sürecek cumhurbaşkanlığı sırasında hükümetlerin kurulması, istifası, bakanların seçilmesi veya gerektiğinde görevden alınmasında oldukça etkili olacaktır. Nitekim bunun ilk emareleri Celal Bayar Hükümeti'nde görülmeye başlamıştır. Kendi başbakanlığı döneminde Atatürk'ün hükümet işlerine müdahale etmesinden ve bazı emr-i vakiler yapmasından şikâyetçi olan İnönü, cumhurbaşkanı olduktan sonra icra görevinden uzaklaşmamıştır. Bilinen o

---

³²⁴ Çavdar, **a.g.e.**, s. 393-394 ; Asım Us, “*Milli Müdafaa Vekilinin İstifası*”, **Vakit**, 19 Ocak 1939.

³²⁵ Akın, **Gazi'den**, s. 27-28.

³²⁶ Akın, **Gazi'den**, s. 28-31 ; Süleyman İnan, **Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes**, Liberte Yayınları, Ankara, 2006, s. 78.

ki, İnönü de değişikliklerini hem parti hem de hükümette kendi arzusu yönünde düzenlemeler yapabilmek için gerçekleştirmiştir.

2.1.2.2. II. Celal Bayar Hükümeti'nin Görevden Çekilmesi

İsmet İnönü başbakanken Kastamonu'ya bir gezi yapmayı planlamış, ancak 1937 yılında görevden ayrılması üzerine bu isteği gerçekleşmemiştir. İnönü cumhurbaşkanı olduktan sonra, hizmetlerine başbakan olarak bıraktığı yerden başlamayı amaç edinmiş ve bu çerçevede Kastamonu gezisini yeniden gündemine almıştır.³²⁷ Gerekçe bu ilde yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongresi'dir. Böylece Cumhurbaşkanı İnönü, 5 Aralık 1938 tarihinde yeni görev döneminin ilk gezisine çıkmıştır.³²⁸ Cumhurbaşkanı, 9 Aralık'ta ise Kastamonu CHP Vilayet Kongresi'nde bir nutuk söylemiştir. İnönü bu nutkunda vatandaşların cumhuriyete, Büyük Millet Meclisine ve hükümete olan bağlılığından söz ediyor ve cumhuriyet hükümeti ile vatandaşlar arasındaki yakın kaynaşmadan duyduğu memnuniyeti şöyle ifade ediyordu: *“Cumhuriyet Hükümeti ile vatandaşlar arasında yakın kaynaşma vatanın ümrani için, büyük müjdedir. Vatandaşla devlet memuru arasında ciddi ve samimi ahenk bulunan yerlerde ihtiyaçların tesviye ve temin edilmesi muhakkaktır....”*³²⁹

Kastamonu gezisinden sonra sırada CHP Genel Başkanlığı için partinin olağanüstü kurultayının toplanması vardır. 26 Aralık'ta açılan CHP Olağanüstü Kurultayı'nda İnönü, sadece CHP “Değişmez Genel Başkan”lığına seçilmekle kalmamış, aynı zamanda “Ebedi Şef” sıfatı verilen Atatürk'ün yerine yaşayan lider olarak “Milli Şef” sıfatını da almıştır. CHP Değişmez Genel Başkanlığına seçilen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Kurultay'da mühim bir konuşmada yapmıştır.

³²⁷ Mustafa Eski, **İsmet İnönü'nün Kastamonu Gezileri (1938-1949-1958)**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1995, s. 13-15.

³²⁸ Necmeddin Sadak devlet başkanlarının yurtiçi gezileri hakkındaki görüşlerini şöyle aktarmaktadır: *“Cumhuriyet idaresinin dikkate değer en güzel vasfı, iş başında bulunan devlet adamlarının halkla ve memleketle yalnız resmi daire odalarında değil, halkın içine giderek ve memleketi gezerek meşgul olmalıdır. Memleketin dertlerini, milletin ihtiyaçlarını ikinci üçüncü derecede vasıtalara lüzum bırakmadan, yerinde ve bizzat doğrudan doğruya dinlemek, Cumhuriyet şeflerimizin ülkede açtıkları en değerli çığırdır. Ne Atatürk'ün, ne İsmet İnönü'nün, cephelerde ve siperlerde adım adım müdafaa edip kurtardıkları bu vatan topraklarında, karış karış gezip görmedikleri yer yoktur...”* Necmeddin Sadak, *“Reisicümhurun Kastamonu Nutku”*, **Akşam**, 11 Aralık 1938.

³²⁹ Necmeddin Sadak, *“Reisicümhurun Kastamonu Nutku”*, **Akşam**, 11 Aralık 1938 ; **Cumhuriyet**, 16 Aralık 1938 ; Süleyman Yeşilyurt, **Mareşal ve İnönü'nün Bitmeyen Kavgası**, Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2006, s. 104-106.

Cumhurbaşkanına göre, Büyük Meclisin ve cumhuriyet hükümetinin faaliyetlerine başlıca temel, halkın şikâyetleri ve dilekleridir. Ayrıca emniyet içinde yaşamak arzusu da bu iki kurumun hedefleri arasındadır.³³⁰

Kurultaydan sonra CHP Parti Divanı, 25 Ocak'ta cumhurbaşkanının başkanlığında toplanarak yeni meclisin seçimine karar vermiştir. Bunun üzerine Başbakan Celal Bayar, vekil arkadaşları ile görüşerek, hükümetinin istifasını devlet başkanına arz etmiştir.³³¹ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ise verdiği cevapta Bayar'a geçmiş hizmetleri için teşekkür ederek yeni hükümeti kurma görevini Dr. Refik Saydam'a verdiğini bildirmiştir.³³² İstifa, TBMM seçimleri gibi görünür bir nedene bağlanmıştır. Ancak bu işte başka hususlarda etkili olsa gerek.³³³ Nitekim Bayar Hükümeti'nin görevden ayrılması üzerine Yunus Nadi köşesinde, "Bu değişikliğin sebebi nedir?" sorusuna cevap vermeye çalışmıştır. Yazar, İsmet İnönü'nün iş başından çekilen Celal Bayar'ı aynı muhabbet ve samimiyetle karşılayacağını ve vatana yapılan hizmetlerin kadrini kıymetini bileceğini düşünmektedir. Cumhuriyet yazarının satırları şu manidar cümleler ile bitmektedir: "*Ortada hakiki sebebi ve yenisi eskisinden farklı çehrede bir hükümet tebeddülü yoktur. Evvelki sene Celal Bayar başbakanlıkta İnönü'nü istihlaf ederken söylemiş olduğumuz bir sözü hiç değişmeyen hüküm ve manası ile bu gün de tekrar edebiliriz: Ortada esaslı bir tebeddül yoktur, sadece vatan hizmetinde nöbet değiştiren arkadaşlar vardır.*"³³⁴

Dönemin bir başka yazarı olan Şevket Bilgin de Nadi'nin sözlerine katılmıştır. Yazısında, kabine değişikliğinin mahiyeti üzerinde duran Bilgin, her değişikliğin psikolojik ve politik akisleri olduğunu ve Kemalist rejiminin feragat ve fedakârlıkla yoğurulmuş elemanları arasındaki bu kabil değişikliklerin bir "nöbet değiştirmeden"

³³⁰ Akşin vd., a.g.e., s. ; Giritlioğlu, **Türk Siyasi**, s. 139-140. ; C.Bozkurt, a.g.e., s. 47-48.

³³¹ **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1939.

³³² **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1939. Kılıç Ali Refik Saydam'ın başvekilliği karşısında yıllar sonra Atatürk döneminde yaşanan şu hatırayı kaleme alacaktır: "*İsmet Paşa bir Avrupa seyahatine çıkmış (Ekim 1931). Galiba Macaristan'a gitmişti. Başvekil seyahate çıkınca alelusul Refik Saydam'ı Başvekâlet Kaymakamı olarak yerine bırakmıştı. Bir akşam sofradaydık. Sofracı geldi. Atatürk'e: Efendim başvekil geliyor! diye haber verince, Atatürk: İsmet Paşa ne zaman geldi? dedi ve demesine kalmadı, Refik Saydam da sofraya doğru yanaşıyordu. Atatürk İsmet Paşa yerine karşısında Refik Saydam'ı görünce, kendisine döndü ve gayet ciddi bir tavırla: Doktor bana "Başvekil geliyor!" dediler. Karşıma sen çıktın. Şayet kafanda böyle bir hülya taşıyorsan yanılır ve inkisara uğrarsın. Çünkü seni hiçbir zaman başvekil yapmam, demiş ve Refik Saydam hayal sükûtuna ve büyük bir ümitsizliğe ve teessüre düşmüştü.*" Kılıç Ali, "*Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor!*", **Milliyet**, 23 Ocak 1952'den Okay, a.g.e., s. 325.

³³³ Bkz. Falih Rıfki Atay, "*Kabine Değişimi*", **Ulus**, 26 Ocak 1939.

³³⁴ Yunus Nadi, "*Yeni Hükümet*", **Cumhuriyet**, 28 Ocak 1939.

ibaret olduğunu ifade etmiştir. Klasik devlet mekanizması anlayışında olduğu gibi şahıslar değişmiştir. Fakat icra mevkiine getirilen kabinelerin asıl kudret kaynakları, yani Milli Şef ve TBMM yerindedir. Bunun için Celal Bayar istifa mektubunda, *“Partinin yeni intihaba yeni ve taze kuvvetle çıkmasını maksada ve esasa daha uygun bulunduğunu”* yazmıştır. Anlaşıyor ki bu istifanın psikolojik akisleri, *“Milli Şefin yüksek şahsiyetlerinde sarsılmaz bir imanla toplanan millî sevginin ve millî itimadın devamından başka bir şey olmaz ve olmayacaktır.”*³³⁵

Evet, Celal Bayar, geçiş döneminin ılımlı başbakanıydı. Zira İnönü kendisini onun devrinde Milli Şef seçtirmişti. Ama devir artık İnönü devridir. Elbette o da kendi güvendiği ve fiilen fikir birliği yaptığı bir başbakanla hükümet işlerini yürütecekti. Bunun için kabine yavaş yavaş tadil edilmiş ve nihayet sıra Bayar’a gelmiştir. Hilmi Uran’ın anlattıkları bu olayın psikolojik boyutunu şöyle ortaya koymaktadır: *“Bir gün akşama doğru beni, arkadaşım Hasan Saka ile birlikte İnönü, Çankaya Köşkü’ne çağırdı, gittik. Oraya varınca İnönü hiçbir başlangıca lüzum görmeksizin Celal Bayar’ın hükümetten istifa edeceğini söyledi. Ben ortada bir istifa sebebi görmediğim için habere hayret etmiştim ve gayri ihtiyari “Niçin efendim?” demiştim. Benim, eğer bir sebep varsa onu öğrenmekten başka bir maksat taşımayan sualimi İnönü lakayt karşıladı ve cevap vermiş olmak içinde “Birbirleriyle geçinemiyorlar, kabine allak bullak” dedi. Bu tedariksiz verilmiş cevaptı ve bence tatminkâr değildi. Fakat anlaşılıyordu ki İnönü bize Celal Bayar’ı istifaya davet için verdiği kararı tebliğ ediyordu ve parti grup başkanları olarak onu vukuundan evvel öğrenmiş olmamızı istiyordu.”* Uran’ın anlatımına bakılırsa, İnönü kuruluşuyla başladığı kabineyi, artık geçiş devrinin bittiğini görerek ve Milli Şefliğin kurulmuş otoritesi altında tasfiye ediyordu.³³⁶

---

³³⁵ *“Hükümet değişikliğinin politik akislerine gelince: Kemalist Türkiye’de kabine değişikliği müteaddit partili memleketlerdeki değişikliklere asla benzememektedir. Kemalizm’in iç ve dış politikasında ana hatları değişmeyen bir yolu vardır. Bu yol cumhuriyetin kurulmasından itibaren aynı kararlılıkla devam etmiş ve edecektir.”* Şevket Bilgin, *“Yeni Kabine ve Yeni Seçimin Manası”*, **Yeni Asır**, 27 Ocak 1939.

³³⁶ Uran, **a.g.e.**, s.

2.2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA CUMHURBAŞKANI İSMET İNÖNÜ VE HÜKÜMETLER (1939-1945)

2.2.1. Savaş Öncesi Siyasal Gelişmeler ve Refik Saydam Hükümeti'nin Kurulması

Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren düzenlemeler yeni bir büyük savaşın tohumlarını da içinde barındıracak, savaşı bitiren antlaşmalardaki haksızlık ve adaletsizlikler savaş sonrası yılların dünya politikasını büyük ölçüde biçimlendirecek veya en azından etkileyecektir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Versay Antlaşması'yla Almanya, sömürgelerinin büyük bir kısmını kaybetmiş ve silahsızlanmaya mecbur bırakılmıştı. Ayrıca ağır borç yükümlülüğü yanında tüm kaynaklarına da 20 yıllığına el konulmuştu. Ancak Almanya'da, bu antlaşmanın imzası ile oluşan tepkiler sonucunda milliyetçi sağ akım etkili olmaya başlamış, sonuçta ülkedeki siyasi gelişmeler ile Hitler'in Nasyonal-Sosyalist Partisi 30 Ocak 1933'de iktidarı ele geçirmişti. 1934'de Hindenburg'un ölümünden sonra Hitler, “Şef ve Şansölye” (Führer und Reichkanzler) unvanını kullanmaya başlamıştı.³³⁷

İtalya'da ise, Birinci Dünya Savaşı sona erdiği zaman iç durum da karışmıştı. Bu sırada Mussolini'nin kurduğu örgütle şiddeti artırması, Kral'ın çareyi hükümeti Faşist Partisine vermesine neden olmuştu. Böylece 30 Ekim 1922'de başbakan olarak atanan ve 1943 yılına kadar bu göreve devam edecek olan Mussolini'nin diktatörlüğü başlamıştı. Diğer taraftan 1934 Haziranında Venedik'te Hitler ile Mussolini arasında yapılan görüşmede iki diktatör dış politikada ortak hareket etme kararı almıştı. İlk önce Mussolini harekete geçerek 1935'te başladığı Habeşistan'ın işgalini 1936'da tamamlamıştı. Bu işgal İtalya ve Almanya arasındaki yakınlaşmayı artırmış ve aynı yıl iki ülke Roma-Berlin mihverini kurmuştu. Daha sonra “Berlin-Roma-Tokyo Mihveri”nin oluşmasıyla İkinci Dünya Savaşı'nın bir tarafı açıkça ortaya çıkmıştı. Bu arada Mussolini bir yandan da 1936'dan beri devam eden İspanya iç savaşından faşist Franco'yu yoğun şekilde desteklemişti.³³⁸

Avrupa'da savaş çanları çalarken Türkiye, bir savaş çıkması halinde tarafsız kalacağını açıkça beyan etmiştir. Bu beyanın yanında bazı savaş önlemleri de

³³⁷ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, İstanbul, 1985, s. 240. vd.

³³⁸ Oral Sander, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s. 53-56 ; W.H.McNeill, **Dünya Tarihi**, Çeviren: Alaaddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 447.

alınacaktır. Ancak önce iç siyasi gelişmeleri halletme zamanıdır. Nitekim 25 Ocak 1939 tarihinde İzmir Milletvekili Celal Bayar başbakanlıktan istifa etmişti. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, İstanbul Milletvekili Dr. Refik Saydam'ı³³⁹ yeni hükümetin kurulmasına memur etmiş ve oluşturulacak İcra Vekilleri Heyetinin isimlerinin bildirilmesini istemiştir.³⁴⁰ Dr. Refik Saydam aynı gün Cumhurbaşkanı İnönü'ye kabinesinin listesini sunmuştur.³⁴¹ Böylece cumhurbaşkanının TBMM Başkanlığına gönderdiği tezkereyle Dr. Refik Saydam'ın başkanlığında on birinci cumhuriyet hükümeti kurulmuştur.³⁴²

Hükümetteki bu değişiklikten sonra da eski hükümet üyelerinin yerlerini büyük ölçüde korudukları görülüyordu. Yapılan iki değişiklik: Başbakan Refik Saydam'ın yerine Dâhiliye Vekâletine Faik Öztrak'ın; Ziraat Vekâletine de Faik Kurdoğlu'nun yerine Muhlis Erkmen'in getirilmiş olmasıdır. Hükümetin hemen hemen aynı isimlerden oluşması, asıl değişikliğin Bayar isminde odaklaştığını bariz bir şekilde göstermiştir.³⁴³ Bayar'ın yerine atanan yeni başbakanın Refik Saydam olması aslında sürpriz değildi. Diğer yandan, Bayar'ın ilk hükümeti ile yeni hükümet karşılaştırıldığında Saydam Hükümeti'nde, Atatürk döneminde hükümette yer alan on bir vekilden (Bayar hariç tutulursa) beşinin yer almadığı hemen fark edilmektedir.³⁴⁴

---

³³⁹ “Refik Saydam, Sıhhat Bakanlığı ile Başbakanlıktaki hizmetleri ile tanınmış bir devlet adamıdır. 1881'de İstanbul'da doğmuştur. Fatih Askeri Rüştiyesi'nden askeri tıbbiyeye geçerek 1905 de hekim yüzbaşı olarak ordu hizmetine girmiştir. Gülhane'de stajını yaptıktan sonra bir yıl da histoloji ve embriyoloji şubesinde çalışmıştır. Maltepe hastanesinde fes fabrikası doktorluğunda bulduktan sonra 1910 da Almanya'ya gönderilerek mesleğinde ilerlemesi sağlanmıştır. 1912'de İstanbul'a döndükten sonra 18. Kolordu ile beraber cepheye gönderilmiştir. 1919 Mayıs'ında Atatürk'ün maiyetinde Anadolu'ya geçmiş ve Büyük Millet Meclisine Beyazıt'tan milletvekili seçilmiştir. 1922'de Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanı olmuştur. Sonraları İstanbul'dan milletvekilliğine seçilmiş olan Dr. Refik Saydam, arada bazı fasilalarla 1937'ye kadar beş defa Sıhhat Bakanlığında bulunmuştur. Atatürk'ün ölümü üzerine önce Dâhiliye Vekilliği ile CHP Genel Sekreterliğine getirilmiştir. 25 Ocak 1939'da Başbakan olmuştur. İstanbul'un iâşe durumunu düzeltmek üzere İstanbul'da çalıştığı sırada Başbakan olarak 8 Temmuz 1942 de vefat etmiştir.” Gürkan, *a.g.e.*, s. 152.

³⁴⁰ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No:2/10-32, Fihrist No:4867-14-15.

³⁴¹ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No:2/10-32, Fihrist No:4867-8-9.

³⁴² **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No:2/10-32, Fihrist No:4867-11-12.

³⁴³ 1939 yılı İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıldır ve Saydam, cumhurbaşkanının kendisine başbakanlık teklifi karşısında şu karşılığı vermişti: “Paşam, ben muharebe yapamam, harbe girmek şartı ile Başbakanlık görevini kabul edebilirim.”

³⁴⁴ Ahmet Ağaoğlu, Tan gazetesinde, “Dr. Refik Saydam Kabinesi” adlı makalesinde, yaşanan siyasi gelişmelerle hükümet değişikliği arasındaki yakın bağa dikkat çekiyor ve şöyle yazıyordu: “Doğrusu ki, bir müddetten beri efkârı umumiye, bu tebeddülü, sanki duymuş gibi, beklemekteydi. Vekâletlerden kararsızlıklar, sık sık değişmeler, muhtelif şayialar, bu kablel vûkû duyguyu, ara sıra yapılan resmi tekliflere rağmen, doğurup beslemekteydi. Hakikatte, Atatürk'ün vefatından sonra, Celal Bayar'ın Başvekâlet zamanı bir intikal devresi idi. Bu devrin, her intikal devresi gibi, lezebzüb içinde geçmesi pek

Cumhurbaşkanı, 27 Ocak 1939 tarihinde artık yeni köşkünde Büyük Millet Meclisi azası şerefine bir çay ziyafeti vermiştir.³⁴⁵ Ziyafetin ertesi günü başbakanlığa gelerek Başbakan Refik Saydam ile uzun müddet görüşmüştür.³⁴⁶ Cumhurbaşkanı ve başbakanın bir sonraki buluşması, İnönü'nün 1 Mart 1939 tarihinde İstanbul'a hareketinden evvel meclis reisi ve vekillerin de katılımı ile Çankaya Köşkü'nde verilen yemekte gerçekleşmiştir.³⁴⁷ Çankaya'daki 1 Mart görüşmesinden sonra İstanbul'a hareket etmek için istasyona gelen cumhurbaşkanını - bundan sonraki gezilerde de görüleceği gibi- üst düzey devlet erkânı uğurlamıştır.³⁴⁸ Cumhurbaşkanı İnönü, İstanbul'da bulunduğu sürede eski bürokratlarla barış içinde olma politikası gereği, Dolmabahçe Sarayı'nda başta vekiller ve mebuslar olmak üzere 1.700 kişilik büyük bir gruba çay ziyafeti vermiş; Kastamonu seyahatinde olduğu gibi çeşitli yerleri ziyaret etmiştir.³⁴⁹ İnönü, 6 Mart günü de Dâhiliye Vekili ile birlikte İstanbul Üniversitesine gitmiştir.³⁵⁰ Cumhurbaşkanı'nın burada yaptığı konuşmada yeni bir demokrasi adımı, tek partili yönetimin sonuna dair cümleler yoktur; ancak, büyük salonun balkonu altında toplanmış olan üniversiteli gençler, başta CHP içinde olmak üzere bir reform sisteminin haberini duymakta olduklarının farkındadır. Toker'in deyişi ile "Artık üç devlet adamının, Atatürk ile İsmet Paşa'nın ve bir de Parti Genel Sekreteri'nin kapalı bir odada, milletvekili adaylarını "bu olur bu olmaz" diye seçtikleri devir, demek ki geride kalacaktır.³⁵¹ Demekki milletvekilliğinin ölçüleri değişecekti."³⁵² Koçak'a göre ise

---

tabiyydi. Güç halinde bulunanların müstakar kararlar vermesi imkânsızdır. Onun içindir ki, efkâr! umûmiye, bir İntikal devrinin uzun devam edemeyeceğini kestirmek intiyarda idi. Nitekim o an geldi. Bu suretle, vakiayı istikrara doğru mühim ve esaslı bir katre diye telakki edersek, yanılmış olmayız...Bu memleket, artık hergün bir sürpriz karşısında kalmamalıdır! Dün Ekrem König'in rezaleti, bugün, ne bileyim, İmpeks rezaleti!...Herkesten günahlarının hesabı sorulmalıdır ve kimse yapmış olduğu ile kalmamalıdır." Yunus Nadi ise, "Olsa olsa, Meclis seçiminin yenilenmesi kararı dolayısıyla, "Yeni Vaziyet, Yeni Adam! Denilebilir" şeklinde yazıyordu. Koçak, **Milli Şef**, s. 14-15.

³⁴⁵ **Akşam**, 28 Ocak 1939.

³⁴⁶ **Akşam**, 29 Ocak 1939.

³⁴⁷ **Akşam**, 2 Mart 1939.

³⁴⁸ TBMM Başkanı Abdülhalik Renda, Başbakan Refik Saydam ve Büyük Erkânı Harbiye Reisi Mareşal Fevzi Çakmak ile vekiller, mebuslar, vekaletler ileri gelenleri bunlardan bazılarıdır. **Akşam**, 2 Mart 1939

³⁴⁹ **Akşam**, 5 Mart 1939 ; **Tan**, 5 Mart 1939.

³⁵⁰ **Akşam**, 7 Mart 1939.

³⁵¹ "Tek parti yönetiminin pekişmesiyle birlikte, genellikle milletvekili adayları Atatürk döneminde, Atatürk tarafından; İnönü döneminde, İnönü tarafından belirlenmişlerdir. Milletvekili adaylarının belirlenmesinde göz önünde alınan kriterlere baktığımızda, aday olarak belirlenen kişilerin genellikle ülkenin tanınmış yazar, gazeteci, tüccar, serbest meslek sahibi, Kurtuluş Savaşı döneminde önemli hizmetleri olan kişilerden ve bunun yanında toplumda popülerliği ve saygınlığı olan kişiler arasından seçiliyordu. Bu kişilerin saygınlığı ve popülerliği, tek parti yönetiminin meşruiyetin de önemli bir işlev görmekteydi. Belirlenen adaylarda aranan başka bir özellik de güvenilir olmak ve lider kadroya bağlılıktı." Uyar, **a.g.e.**, s. 340-343.

İnönü'nün Üniversite konuşması, "CHP'nin tek parti yönetimine devam edeceği ancak, partiyle ilgili bazı önemli siyasi sorunların da çözülmesi gerektiği" noktasında toplanıyordu. İnönü'nün bu konuşması bir "demokrasi müjdesi" olarak değerlendirilemezdi.³⁵³

Cumhurbaşkanının mart ayındaki konuşması ortadayken Avrupa'daki kara bulutlar, beklenen fırtınayı henüz eylül'e varmadan patlatacağı. Almanya-Polonya hududunda gürlemeye başlayan topların karşısında Türkiye'nin devlet başkanı için düşünülecek tek şey olacaktı: Memleketi harp ateşinin dışında tutmak. Bunun yolu ise demokratik bir idare tarzından geçmiyordu.³⁵⁴

Cumhurbaşkanı İnönü, İstanbul'daki programından sonra 8 Mart'ta Ankara'ya gelmiştir. Bu seyahat esnasında, devlet başkanı tarafından ilgili bakanlık ve müesseselere verilen direktiflerin uygulanması için hükümet kanadında hummalı faaliyetler göze çarpmıştır. Nitekim aynı günlerde Dâhiliye Vekâletince vilayetlere gönderilen bir tamimde, köylülerin giydikleri elbiselerin bizzat kendileri tarafından yapılmasını temin ve kolaylaştırmak için tedbirler alınması istenmiştir. Zaman artık savaş vaktini göstermektedir ve cumhurbaşkanı savaş bitene kadar yaptığı gezilerde hükümetin, özellikle halkın ihtiyaçları ve ülkenin genel ekonomik durumu için aldığı önlemleri hep gözleyecektir.³⁵⁵

2.2.1.1. 1939 Genel Seçimleri ve II. Refik Saydam Hükümeti

26 Mart 1939 tarihinde yapılan genel seçim sonucunda 424 mebus seçilecek ve Hatay'ın Türkiye'ye katılması ile mebus sayısı 429 olacaktır. Yeni seçilen mebuslar bu dönemde gerek parti gerekse meclis içinde siyasi açıdan hayli etkin olacak, hatta aralarından birçok kişi bundan sonra kurulacak hükümetlerde yer alacaktır. Hâl

---

³⁵² Metin Toker savaş yıllarındaki İnönü faktörünü şöyle yorumlar: "Türkiye ateşin dışında kalmayı başarmıştır. Bunun başlıca mimarı elbette ki İsmet İnönü idi. Cumhurbaşkanı, bütün harp yılları boyunca tam bir Milli Şef gibi hareket etmiştir. Meclis, hükümet hukuken vardılar. Fakat politikayı bizzat ve doğrudan doğruya İsmet İnönü idare etmiştir. Politika ise, o tarihte, iç ve dış politika diye kesin çizgiyle ayrılmıyordu. Dolayısıyla bir bütün teşkil ediyordu. Bilhassa memleketin içindeki hava, basında yazılanlar, işletilen cereyanlar tutulan tavıra tesir ediyordu." Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s. 17-19.

³⁵³ Koçak, **Milli Şef**, s. 27.

³⁵⁴ Toker, **a.g.e.**, s. 19-20.

³⁵⁵ **Akşam**, 10 Mart 1939.

böyleyken İnönü'nün Özel Kalem Müdürü Vedid Uzgören Kütahya mebusu olmuştur. Bu atama, Uzgören'in İnönü'ye olan siyasi yakınlığının bir mükâfatı olarak değerlendirilecektir. Genel seçimin asıl anlamı İnönü'nün -hükümet ve partiden sonra- meclis üzerindeki siyasi otoritesini ve denetimini artırmış olması; tamamen kendi onayından geçmiş bir meclis oluşturmasıdır.³⁵⁶

Ancak 1939 genel seçiminde TBMM'ye giremeyen tanınmış mebuslar da vardı. CHP tarafından ilan edilen mebus adayları listesinde yer alamayan bir başka ifadeyle, yeni dönemde siyasi alandan tamamen tasfiye edilen bu mebusların isimleri, genel seçimin siyasi anlamını daha da belirginleştirir. Cumhurbaşkanı eski Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak ile Fuat Bulca, Neşet Ömer İrdelp, Muhittin Baha Pars, Şakir Kesebir, Recep Zühtü Soyak ve Kılıç Ali gibi uzun zamandır mecliste bulunan bazı kişiler yeni meclise girememiştir. Yeni dönemde TBMM'ye giremeyen kişilerden bazılarının zamanında İnönü'ye siyasal bakımdan karşı olan grupların içinde buldukları bazılarının da İnönü'nün siyasal davalarında yer aldıkları belirtilmelidir.³⁵⁷

26 Mart 1939 seçimlerinden yaklaşık bir hafta sonra TBMM'nin VI. Dönem'i açılmıştır. Besim Ömer Akalın'ın başkanlık ettiği toplantıda ilk olarak Abdülhalik Renda 408 oyla TBMM Başkanı seçilmiştir. Bunu riyaset divanının tespiti ve cumhurbaşkanı seçimi takip etmiş ve 413 oyla ve mevcudun ittifakıyla Cumhurbaşkanlığına Ankara Milletvekili İsmet İnönü'nü yeniden seçilmiştir. Böylece Cumhurbaşkanı İnönü, Millet Meclisine gelerek yemin etmiş³⁵⁸ ve alkışlarla toplantı salonundan çıkmıştır.³⁵⁹

3 Nisan 1939 tarihinde Başbakan Dr. Refik Saydam, yeni meclisin açılması ve cumhurbaşkanlığı seçimi üzerine, vazifesinin sona erdiğine kani olarak kabinenin istifasını vermiştir.³⁶⁰ Cumhurbaşkanı, Saydam'ın istifasını kabul etmiştir. Ancak yeni hükümeti tekrar onun kurmasını uygun bulmuş, bu durumu kendisine ve Büyük Millet

---

³⁵⁶ Koçak, **Milli Şef**, s. 37.

³⁵⁷ Akşin vd., **a.g.e.**, s. 126-127.

³⁵⁸ İsmet İnönü şu cümleleri tekrar ederek yemin etmiştir: "*Cumhurbaşkanı sıfatıyla cumhuriyetin kanunlarına ve hâkimiyeti milliye esaslarına riayet ve bunları müdafaa, Türk milletinin saadetine sadıkane ve bütün kuvvetimle sarfi mesai, Türk devletine teveccüh edecek her tehlikeyi kemali şiddetle men, Türkiye'nin şan ve şerefini vikaye ve ilaye ve deruhte ettiğim vazifenin icabatına hasrî nefs etmekten ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veriyorum.*" **Ulus**, 4 Nisan 1939 ; S.Duman, **a.g.e.**, s. 301.

³⁵⁹ **Akşam**, 4 Nisan 1939 ; **İkdam**, 4 Nisan 1939 ; **Yeni Sabah**, 4 Nisan 1939.

³⁶⁰ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No:2/10-32, Fihrist No:4867.

Meclisi Başkanlığına iletmiştir.³⁶¹ Vakit kaybetmeyen Başbakan Saydam da yeni kabinesinin listesini³⁶² derhal cumhurbaşkanına sunmuştur.³⁶³ Cumhurbaşkanının onayını alan liste, Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na gönderilen tezkere ile kesinleşmiştir.³⁶⁴

Dr. Refik Saydam'ın ikinci kez başbakanlığa getirilmesi aslında bir sürpriz değildir. Falih Rıfki Atay'ın köşesinde kaleme aldığı gibi aslında Kurtuluş Savaşı devrindeki ilk vekilliğinden beri yüksek hizmet ve eserleriyle sevgi, hürmet ve itimat kazanan Dr. Saydam; İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı zamanına tesadüf eden İçişleri Bakanlığı, CHP Genel Sekreterliği ve iki aylık başbakanlığı ile bu sevgi, hürmet ve itimadı büsbütün kuvvetlendirmiştir.³⁶⁵

Saydam'ın yeni hükümet listesinde iki yeni vekâlet ismi yer almıştır. Biri Nafia Vekâleti'nin, diğeri de İktisat Vekâleti'nin bir kısım görevlerini devralan Muhabere ve Münakale ve Ticaret Vekâletleridir. Bu iki yeni bakanlığın kurulması, Dr. Refik Saydam hükümetine iki uzuv kazandırmış; geçmişle barış politikasını da kuvvetlendirmiştir. Öyle ki Nafia Vekâletine getirilen General Ali Fuat Cebesoy, Atatürk'ün Anadolu'ya ayak bastığı zamandan itibaren kumandan, nihayet asker ve mebus olarak kendisiyle emek birliğinde bulunmuş; ordu ve mecliste şahsiyeti, liyakat ve iktidarı ile daima yüksek bir mevki muhafaza etmiştir. Ticaret Vekâleti'ne getirilen Cezmi Erçin ise Türk maliyesine yıllarca hizmet etmiş bir uzman olarak tanınmıştır.³⁶⁶

II. Refik Saydam Hükümeti'nin 3 Nisan tarihinde gerçekleşen yukarıdaki kuruluş sürecinden sonra yeni bakanlar kurulu ilk toplantısını, Büyük Millet Meclisi'nde Cumhurbaşkanı İnönü'nün başkanlığında 5 Nisan'da gerçekleştirmiştir. Geç vakte kadar devam eden bu toplantıya Mareşal Fevzi Çakmak da katılmıştır.³⁶⁷ Cumhurbaşkanının bizzat katıldığı bu tür bakanlar kurulu toplantıları savaş boyunca sık sık görülecektir. Ancak basında yer alan haberlerde veya resmi açıklamalarda toplantıların içeriği hakkında kesin bilgi edinmek mümkün olmayacaktır. Gizlilik ihtiva

---

³⁶¹ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No:2/10-32, Fihrist No:4867-1-2 ; **Akşam**, 4 Nisan 1939 ; **İkdam**, 4 Nisan 1939 ; **Yeni Sabah**, 4 Nisan 1939.

³⁶² Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No:2/10-32, Fihrist No:4867-4 ; **BCA** 030.10/14.80.3.

³⁶³ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No:2/10-32, Fihrist No:4867-3.

³⁶⁴ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No:2/10-32, Fihrist No:4867-5-7.

³⁶⁵ Falih Rıfki Atay, “*Yeni Devre Başlarken...*”, **Ulus**, 4 Nisan 1939.

³⁶⁶ Falih Rıfki Atay, “*Yeni Devre Başlarken...*”, **Ulus**, 4 Nisan 1939.

³⁶⁷ **Akşam**, 6 Nisan 1939.

eden toplantı konularının devam etmekte olan savaşla ve Türkiye'nin durumu ile alakası olduğu tahmin edilebilmektedir.

2.2.1.2. CHP'nin V.Kurultayı ve Müstakil Grup

Serbest Fırka denemesinin de amacına ulaşamaması, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün yeni bir formül aramasına neden olmuş ve 1935 yılında yapılacak olan genel seçimlerde TBMM'ye 12 bağımsız milletvekili girmişti. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü döneminde yapılan ilk seçimde TBMM'de ki bağımsız milletvekillerin sayısı 21'i bulmuştu. Atatürk döneminde yapılan dört büyük CHP kurultayından³⁶⁸ sonra 29 Mayıs 1939'da toplanan V. CHP Büyük Kurultayı'nda bağımsız milletvekillerinden meydana gelen ve adına "Müstakil Grup" denilecek bir muhalefetin kurulması için parti tüzüğünde değişiklikler yapılmıştır.³⁶⁹

V. Kurultayın toplanmasından kısa süre önce, Gümrük ve Tekel Bakanı Ali Rana Tarhan bakanlıktan istifa ettirilerek Müstakil Grup'u kurmaya memur edilmiştir. Diğer yandan, Adalet Bakanı Hilmi Uran da daha evvel kabineden istifa ettirilerek CHP Gurubu'nun başına Başkanvekili olarak getirilmiştir. CHP yöneticileri, meclis guruplarına özel bir ehemmiyet vermeye başlamıştır. Müstakil Grup'un teşkili ile meclis içerisinde bir nevi muhalefet teşkilatı kurulmuş oluyordu. Cumhurbaşkanı İnönü kurultaydaki konuşmasında önce hükümeti ele almış, bu konuda şöyle demiştir: *"...Cumhuriyet hükümetinin geçen kurultaydan beri memlekette tahakkuk ettirdiği faydalı işleri ve aziz halkımızın resmi müesseselerden teminini arzu ettiği dilekleri elinizdeki hülasalarda teferruatıyla bulacaksınız. Güzel vatanın her sahada geniş mikyasta imar edilmesi yükseltilmesi ve kuvvetlendirilmesi durmak bilmeyen bir gayretle devam etmektedir. Birbiriyle maddi ve manevi irtibatı olmayan dağınık parçalardan mürekkep harap bir memleket en uzak köşeleri arasında bir aile efradının irtibatı gibi sıcak bir alaka ile bağlanmış muazzam bir kitle olmak yolundadır. Önümüzdeki senelerde bu çalışmalarımızın neticelerini daha parlak göze çarpar bir hale getireceğimize katiyen güveniyoruz..."*³⁷⁰ Cumhurbaşkanı daha sonra Müstakil

³⁶⁸ CHP Kurultayları için bkz. Tuncay Dursun, **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002 ; Yılmaz Gülcan, **a.g.e.**, s. 201-207.

³⁶⁹ **Akşam**, 30 Mayıs 1939.

³⁷⁰ **Ulus**, 1 Haziran 1939.

Grup'un icra mevkiinde olan milletvekilleri ekseriyetine, hükümete esaslı bir yardım temin edeceğine ve millete de kendi işleri için yeni bir teminat hazırlayacağına olan inancını belirtiyordu.³⁷¹

Müstakil Grup'un, İnönü'nün daha önceki siyasal konuşmaları doğrultusunda, hükümet üzerindeki siyasi denetimin artırılması kaygısıyla oluşturulduğu açıktır. Amaç, hükümet icraatı karşısında meclis denetimine daha çok önem vermektir. Müstakil Grup'un uyarıları, görüşleri ve önerileri sadece meclis zabıtlarına geçebilecek ve belki kısmen basında yer alabilecektir. Fakat grubun, bu şartlar altında ne partide ne hükümette ne de mecliste etkili bir denetimi söz konusu olabilecektir. Zaten Müstakil Grup'un asıl başkanı, tüzük gereği CHP Değişmez Genel Başkanı İnönü idi. İnönü, bir yandan CHP'nin ve hükümetin politikasını yönlendiriyor, diğer yandan da bizzat kendisi tarafından çizilen bu politikanın ne ölçüde ve hangi yönlerinin eleştirilmesi ve denetlenmesi gerektiğini saptıyordu. Ancak yıllarca sürecektir olan bu deneme, hiçbir zaman istenen sonuçlara ulaşamayacaktı.³⁷²

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, bir taraftan iç siyaset konularını çözümlenip savaşta tarafsız bir politika izlemeye çalışırken diğer taraftan da Türk Ordusunu olası bir savaşa hazır tutmaya çalışmıştır. Bu amaçla savaşın ülkeye en yakın hissedildiği bölge olan Trakya'da zaman zaman askeri tatbikat ve manevraların yapıldığı görülmüştür. Savaş dönemindeki bu tatbikatlardan ilki Ağustos 1939'da gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu ile 11 Ağustos'ta Ankara'dan İstanbul'a geldiği tatbikata, hükümet yetkilileri de oldukça önem vermiştir.³⁷³ İsmet İnönü askeri bir manevraya katılmakla birlikte etrafında bulunan hükümet üyeleri ile de ilgilenmeyi ve onlardan ülke meseleleri dinlemeyi ihmal etmemiştir. Nitekim Dâhiliye Vekili Faik Öztrak tarafından İstanbul il sınırında karşılanan cumhurbaşkanı, Suvat Vapuru'yla Dolmabahçe'ye doğru hareket hâlindeyken nekahet devresini geçirmekte bulunan Nafia Vekili General Ali Fuat Cebesoy'a dönerek hastalığının ne olduğunu sormuştur. Müteakiben Nafia Vekili, cumhurbaşkanına Erzurum seyahati izlenimlerini³⁷⁴ anlatmış; vekilin konuşmalarını

³⁷¹ Giritlioğlu, **Türk Siyasi**, s. 148-149.

³⁷² Koçak, **Milli Şef**, s. 78-79.

³⁷³ **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1939.

³⁷⁴ Nafia Vekili verdiği izahat arasında, demiryolunun 20 Eylül'e Erzurum'a varmış olacağını, fakat bazı küçük teferruat yüzünden açılma merasiminin ancak 20 Ekimde yapılacağını demiryolu sayesinde

büyük bir dikkatle takip eden cumhurbaşkanı, Samsun Limanı'nda ki vaziyeti sormuştur.³⁷⁵ Vapurda İnönü'nün sohbeti, Maarif Vekili Hasan Ali Yücel ile devam etmiştir.³⁷⁶

Cumhurbaşkanı, 17 Ağustos'ta başlayan ve 21 Ağustos'a kadar devam eden manevraları başından sonuna kadar takip etmiş ve daha sonra İstanbul'a geri dönmüştür.³⁷⁷ 25 Ağustos'ta -bu sefer Dolmabahçe Sarayında- cumhurbaşkanı, başbakan ve Hariciye Vekili başkanlığında küçük bir zirve toplantısı gerçekleşmiştir.³⁷⁸ Toplantıya katılan ekip ertesi gün Ankara'ya hareket etmiştir.³⁷⁹ Cumhurbaşkanının Ankara'ya hareketinden sonra teftişte veya istirahatta bulunan bakanlar kurulunun da Ankara'ya gelmeleri hükümetçe tebliğ olunmuştur. Tebliğ basında, “*Beynelmilel vaziyetin efkârı umumiye tarafından malum olan hâlimden başka hususi bir vahametın icabı değildir. Dünya vaziyetinin ağırlığı ve nazikliği önünde mesul devlet ricalinin iş başında bulunması tabii görülmesindendir*” şeklinde yorumlanmıştır.³⁸⁰

2.2.2. İkinci Dünya Savaşı'nın Çıkması ve Hükümetin Tepkisi

Tarihler 1 Eylül 1939 olduğunda Almanya Polonya'yı, 17 Eylülde ise Sovyetler Doğu Polonya'ya işgal etmiş ve böylece İkinci Dünya savaşı başlamıştır. 3 Eylül'de İngiltere de Polonya'ya verdiği garanti sebebiyle Almanya'ya savaş ilan etmiştir. İtalya ise, 10 Temmuz 1940'da Müttefiklere savaş ilan edecektir. Görüldüğü gibi savaşın asıl merkezi Avrupa olmakla birlikte, Japonya'dan Amerika'ya, Afrika'dan Baltık ülkelerine kadar geniş bir coğrafyada savaş sürecektir.³⁸¹

Erzurum'un ve civarının büyük, değişikliğe maruz kalarak imar edilmekte olduğunu söylemiştir. Cumhurbaşkanı bu sırada: “*Erzincan'dan sahile bir yol açmak kabil değil mi?*” diye sormuştur. Vekil, mütehassıslar tarafından yapılan tetkiklerde garp taraflarında böyle bir yol açılabilmesine imkân görüldüğünü. Şark vilayetlerinde büyük bir yol inşaat faaliyeti olduğuna cevaben bildirmiştir. **Yeni Sabah**, 12 Ağustos 1939.

³⁷⁵ **Yeni Sabah**, 12 Ağustos 1939.

³⁷⁶ **Akşam**, 12 Ağustos 1939.

³⁷⁷ **Yeni Sabah**, 22 Ağustos 1939 ; **Akşam**, 22 Ağustos 1939.

³⁷⁸ **Cumhuriyet**, 26 Ağustos 1939.

³⁷⁹ **Ulus**, 27 Ağustos 1939.

³⁸⁰ **Akşam**, 27 Ağustos 1939.

³⁸¹ Bkz. Nuri Yavuz, “*Almanya'nın Balkanlara Girmesi ve Türk Alman Münasebetlerine Tesiri*”, “İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997-İstanbul)” **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, I. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları Ankara, 1998, s. 152-164.

Nihayet beklenen savaş haberi Ankara’da 1 Eylül öğle üzeri duyulmuştur.³⁸² İnönü bir taraftan savaşla ilgili gelişmeleri yakından takip etmeye başlarken diğer taraftan da İngiltere Kralı VI. Jorj’un İngiliz büyükelçisi vasıtasıyla gönderdiği mesaj etrafında Türkiye’nin takınacağı tavrı netleştirmeye çalışmıştır. Cumhurbaşkanı, İngiltere Kralının mesajına aynen katıldığını ve bu durumdan memnun olduğunu bildirmiştir. Üstelik ortada savaş öncesi İngiltere ve Fransa ile yapılan bir saldırmazlık antlaşması vardır.³⁸³

Savaşın başladığı gün cumhurbaşkanı İngiltere ile diplomatik temaslara devam ederken aynı gün Refik Saydam başkanlığındaki bakanlar kurulu, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak’ın da katılımı ile bir toplantı yapmıştır. Toplantıda Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu’nun mevcut gelişmeler ile ilgili yaptığı açıklamadan sonra Avrupa’daki gelişmelerin izlenmesi ve Türkiye’nin izleyeceği savaş politikaları hakkında çalışmaların yoğunlaştırılması kararlaştırılmıştır.³⁸⁴ Bakanlar Kurulu’nun bir sonraki toplantısı 5 Eylül’de yapılırken ertesi gün Sovyet Büyükelçisi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından kabul edilmiştir. Bu kabulde hükümet üyelerinden Şükrü Saraçoğlu da bulunmuştur. Diplomatik trafiğin arttığı bu günlerde sıra Fransız büyükelçisine gelmiştir. Nitekim o da 7 Eylül günü cumhurbaşkanı ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Fransız Cumhurbaşkanı Albert Lebrun’un Türkiye ile Fransa arasındaki dostluğun devamına vurgu yapan mesajı okunmuştur. İnönü bu mesaja aynı samimiyet ve dostlukta bir karşılık vermiştir.³⁸⁵

Savaş karşısında son derece ihtiyatlı ve soğukkanlı hareket eden Türk devlet adamlarının bu tavrı yabancı diplomatların da dikkatini çekmiştir. Cumhuriyet gazetesinde “Türkün Vakur Sükûneti” başlığı ile kaleme alınan bir yazıda ülkedeki sükûnetin bir vurdumduymazlık veya kayıtsızlıktan ileri gelmediği, Türk milletinin savaşın ne demek olduğunu çok iyi bildiği yazıldıktan sonra şu cümleler yer almıştır: “...İtidal ve sükûnumuz, hissizlikten veya bilgisizlikten değil; kahraman, merd Türk’ün sakin ve telaşsız seciyesinden, kuvvetine emin olmasından ve kararını vermiş bulunmasından ileri geliyor. Telaş, tereddüd ve kararsızlıktan doğar. Sekinetimizin bir

---

³⁸² Yılmaz Saraçoğlu, **Şükrü Saraçoğlu ve Dönemi Hakkında Basında Çıkan Yazılardan Bazıları**, Gelişim Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 25.

³⁸³ **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1939 ; **Ulus**, 2 Eylül 1939.

³⁸⁴ **Ulus**, 2 Eylül 1939.

³⁸⁵ Bkz. **Ayın Tarihi**, Eylül 1939, s. 51 vd.

sebebi de, aynı zamanda bir millî kahraman olan Milli Şefimizin, vatanın mukadderatını, millî menfaatlerimize en uygun şekilde idare ettiğine olan imanımızdır. Milli Şefin 17 yıl evvel zaferlerle koşturduğu kahramana Türk ordusu, hududlarda, yurdun nigahbanı ve müdafiidir.”³⁸⁶

Dönemin Türk devlet adamları savaşı ilk haftası sonunda soğukkanlı bir siyaset ile tedbiri elden bırakmamakta birlikte hükümet tarafından artık ilk önemli açıklamalar yapılmaya başlamıştır. Nitekim 7 Eylül 1939 tarihinde yapılan yeni bir bakanlar kurulu toplantısından sonra beklenen tebliğ yayınlamıştır.³⁸⁷ Tebliğde, Avrupa’daki harp vaziyeti dolayısıyla ülkenin bazı bölgelerindeki ihtiyat erlerinin silah altına çağırılması ve gıda ve diğer bazı maddelerin fiyatlarındaki yükseklik üzerine ihraçları lisans usulüne tabi tutulan mahsulât ve mamulât için uygulanacak esasların ne olduğu açıklanmıştır.³⁸⁸ Bu tebliğde aynı zamanda gerek milletin gerek ordunun bir yıl boyunca her türlü ihtiyacını sıkıntısız karşılayacak stokların bulunduğu, gelecek yılın üretiminin de iki katına çıkarılmasının hedeflendiği belirtilmiştir.³⁸⁹

11 Eylül’de Başbakan Refik Saydam’ın TBMM’de iç ve dış siyaset ile ilgili yaptığı konuşma hükümetin savaş karşısındaki yaklaşımının birinci ağızdan ifadesi olmuştur. Saydam konuşmasına savaşan her iki tarafla ilişkilerin dostane devam ettiğini bildirerek başlamıştır. Türkiye’nin savaşın dışında bulunduğunu belirten başbakan alınan tedbirlerin ihtiyati olduğunu, halkın, huzur ve emniyet içinde iş ve güçleriyle uğraştığını açıklamıştır. Başbakan Saydam’ın konuşması şu cümlelerle devam etmiştir: “*Milletimiz, beynelmilel buhranın inkişafını vakar ve metanetle takib ediyor. Milli Şefe, Yüksek Meclise bağlılığı ve itimadınızla mübahi olan hükümetinize karşı itimadı iftihar ve hatta gurur verecek derecededir. İnsanlığa arız olan ve inkişaf seyrile devam*

---

³⁸⁶ **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1939.

³⁸⁷ O yıllarda bakanlar kurulunun günümüzde olduğu gibi haftalık veya 15 günlük mutad toplantılar yaptığını söylemek mümkün değildir. Özellikle savaş döneminde yapılan toplantılar olağanüstü gelişmelerin bir sonucu olmaktadır. Ayrıca yukarıda 7 Eylül günü toplanan bakanlar kurulundan sonra basında başka bir toplantıya 17 Ekim de rastlanmıştır. Bundan önceki ve sonraki süreçlerde de görülebileceği üzere bu iki tarih arasında başka gizli bir toplantı yapıp yapılmadığı basın dışında ancak hatıratlardan anlaşılabilmektedir. Cumhurbaşkanı başkanlığında, çoğunlukla Çankaya Köşkü’nde veya Başbakanlıkta gerçekleşen ve basının özellikle dış hassasiyetlerden dolayı haber yayınlamaması için tembihlendiği bu toplantılarda dikkati çeken bir diğer unsur, hükümet üyesi olmamasına rağmen Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak’ın zaman zaman katılımıdır. Örneğin 17 Ekim tarihli kabine toplantısına hem cumhurbaşkanı hem de Genelkurmay Başkanı birlikte katılmıştır.

³⁸⁸ **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1939.

³⁸⁹ Ethem İzzet Benice, “*Türk Milleti İçin Hiçbir Darlık Tehlikesi Yoktur*”, **Son Telgraf**, 8 Eylül 1939 ; Hüseyin Cahit Yalçın, “*Hükümetin Tebliği*”, **Yeni Sabah**, 9 Eylül 1939.

müddeti, tahribatının derecesi bugünden kestirilemeyen büyük buhran karşısında, milletimiz için en isabetli hareket tarzının ihtiyar edildiğine ve bundan sonra da bu yolda şuurlu bir surette yürüneceğine herkesin inandığını görmekle kuvvet ve inşirah duymaktayız...Tatil devresinin en göze çarpan mühim ve sevindirici hadisesi, Türk ordusunun, bu sene Trakya mintikasında yaptığı büyük manevralardır. Reisicumhurumuz Milli Şefimizin de şeref verdiği bu manevralar, Türk milletinin hakikaten göğsünü kabartacak bir intizam ve muvaffakiyetle cereyan etmiş ve Türk kumanda heyetinin olduğu kadar Türk erlerinin de, ne azimde ve ne kudrette olduğunu vazihan göstermiştir.”³⁹⁰

2.2.2.1. Türkiye’yi Sarsan Doğal Afet: Erzincan Depremi

1939 yılının Ekim ayında, TBMM’deki boş bir üyelik için yapılması gereken ara seçim, İnönü’nün barış politikasındaki bir başka girişim için vesile olacaktır. 22 Ekim’de yapılan ara seçimde, Rauf Orbay, CHP adayı olarak Kastamonu mebusu olmuştur.³⁹¹ Ara seçimden sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1939 tarihinde³⁹² TBMM’nin VI. toplantı devresini açış konuşmasını yapmıştır.³⁹³ Bu konuşmadan yaklaşık 1,5 ay sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Doğu’ya ilk seyahati başlamıştır. Cumhurbaşkanı bu seyahatinde Erzurum’a kadar varan demiryolu işleri ile meşgul olmuş, iktisadi vaziyeti tetkik etmiş ve birçok devlet kurumu ile CHP

³⁹⁰ **TBMM ZC**, Devre: VI, Cilt: 1, s. 3-4 ; Yunus Nadi, “*Hükümetin Beyanati*”, **Cumhuriyet**, 12 Eylül 1939.

³⁹¹ Koçak, **Milli Şef**, s. 106-109 ; Yılmaz Gülcan, **a.g.e.**, s. 209.

³⁹² Bkz. CHP Genel Sekreterliği, **Milli Şef Cümhurreisi İsmet İnönü’nün, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 6. İntihap Devresinin 1. Toplantı Yılına Açış Nutku**, 1 Kasım 1939, Ulus Basımevi, Ankara, 1939. 1 Kasım nutukları 1924 Anayasasının 36’ncı maddesi gereğidir ve cumhurbaşkanları tarafından söylenilirdi. Meclisler bu nutuklarla açılırlardı. Nutuklarda Devletin Başkanı, memleketin genel durumu hakkında açıklamalar yapar, hükümetin geçen sene içinde yaptıklarıyla gelecek çalışmaları hakkında Meclisi ve o yolda millet efkârını aydınlatmak hedefini güder, iktisat ve maarif sahasında ele alınması gerekli tedbirler hakkında direktifler verirdi. Bu açıklamalar Hükümet için “Şefin direktifleri” mahiyeti taşırdı. Bu bakımdan, Cumhurbaşkanının Kasım nutku, Devlet adına hem bir hesap verme, hem bir programdır. Nutkun temel unsurları da bütün bu hükümet şubelerinin bir araya toplanmış iş ve düşünce planlarıdır.

³⁹³ Vakit gazetesi yazarı, Sadri Ertem devlet başkanının hükümete yönelik konuşmalarını şöyle yorumlamıştır: “...*Bu nokta katılaşmayan, hayatiyetini ve tenkit kudretini en yüksek makamında ve şahsında bile muhafaza eden inkılâp hamlesinin, yüksek idrakin bir numunesidir. Nice tarihler biliriz ki onlara göre devlet teşkilatı kemalini bulmuş telakki edilir. Bu teşkilatın noksanlığı mevzubahis değildir. Noksanların tamamlanması, daha iyisinin temenni edilmesi cürüm sayılır. Cumhuriyet Türkiye’si bu hatadan münezzehtir. En büyük otokritiki en büyüğümüz en salahiyyetli görüşüyle yapıyor. Milli Şef yalnız olanları değil olması lazım gelenlere de işaret ediyor.*” Sadri Ertem, “*Milli Şefi Dinlerken*”, **Vakit**, 2 Kasım 1939.

teşkilatlarını gezmiştir.³⁹⁴ Cumhurbaşkanının 18 Aralık'ta Erzurum gezisinden dönüşünden kısa bir süre sonra bakanlar kurulu İsmet İnönü'nün başkanlığında toplanmıştır.³⁹⁵ Gündem 26/27 Aralık 1939 gecesi Doğu Anadolu yaylasındaki Erzincan ve çevresini sarsan depremdir.³⁹⁶ Cumhurbaşkanı, bakanlar kurulunda hükümeti ve idare memurlarını felaketi hafifletmek için süratli tedbirler almaya davet etmiş ve ardından Erzincan Valisi'ne bir telgraf³⁹⁷ çekmiştir. Bu telgrafta, uğranılan felaketten duyulan üzüntü dile getirildikten sonra cumhuriyet hükümetinin felaketin ıstıraplarını hafifletmek için acil tedbirler aldığı belirtilmiştir.³⁹⁸

Cumhurbaşkanı devlet mekanizmasını harekete geçirdikten sonra 31 Aralık günü Dâhiliye ve Sıhhiye Vekilleri, IV. Umumi Müfettiş ve Ordu Müfettişi, Erzurum Valileri ile bizzat Erzincan'a varmıştır. Deprem mıntikasının genel durumunu inceleyen ve şehirde tetkiklerde bulunan cumhurbaşkanı, Dâhiliye ve Sıhhiye vekillerinin yardım ve koruma teşkilatına tesis, ikmal için çalışmalarını şehirde kalarak devam etmeleri kararlaştırıldıktan sonra depremden etkilenen başka merkezlere hareket etmiştir.³⁹⁹ Diğer taraftan cumhurbaşkanı, Kızılay tarafından Erzincan'a gönderilmekte olan 300 yataklı seyyar hastaneyi taşıyan heyetin başkanı, Bursa milletvekili Dr. Sadi Konuk'u ve diğer milletvekili doktor ve eczacıları kabul ederek kendilerinden izahat almıştır. İnönü, heyete ağır ve hafif yaralıların ilk tedavileri yapılır yapılmaz gerideki hastanelere sevk edilmeleri hususunda da direktifler vermiştir.⁴⁰⁰

Erzincan'dan sonra Turhal ve Niksar'ı gezen cumhurbaşkanı, ilgililerden zayıyat etrafında geniş bilgi almış ve Türk milletine hitaben Tokat'tan bir beyanname yayınlamıştır.⁴⁰¹ Cumhurbaşkanı bu hitabında bilhassa yakın ve tam millî tesanüt

³⁹⁴ **Akşam**, 14 Aralık 1939 ; N. A. Küçükaka, "Milli Şef'in Seyahati", **Ulus**, 19 Aralık 1939.

³⁹⁵ **Akşam**, 19 Aralık 1939 ; **Ulus**, 19 Aralık 1939.

³⁹⁶ Mango, **Türkiye**, s. 41.

³⁹⁷ Bu telgraf şöyledir: "Erzincan'ın uğradığı felaketi çok müteessir oldum. Bütün millette Erzincan'la yakından alakadardır. Cumhuriyet hükümeti felaketin ıstıraplarını hafifletmek için acil tedbirler almıştır. En ziyade ıstırabımın mucip olan nüfusça uğradığımız pek acı zaviyattır. Diğer tahribatı milletimiz pek az zamanda kâmil tamir ve telâfi edecek ve bugünkü enkaz içinden memleketimizin güzel bir mamuresi olarak çıkarılacaktır. Bütün devlet memurlarının fedakârlık, vazife severlikte birbirleriyle yarış etmelerini beklerim. Halkın ıstırabını teskin için bilhassa manevi ahvalde sükûnet muhafaza edilmektedir. Milletimizin Erzincan'la alakadar olduğu halkça bilinmektedir. İsmet İnönü." **Akşam**, 28 Aralık 1939 ; **Ulus**, 28 Aralık 1939.

³⁹⁸ Falih Rıfkı Atay, "Milli Şefin Hitabe ve Daveti", **Ulus**, 28 Aralık 1940 ; **Akşam**, 28 Aralık 1939.

³⁹⁹ **Cumhuriyet**, 1 Ocak 1940.

⁴⁰⁰ **Ulus**, 2 Ocak 1940.

⁴⁰¹ **Cumhuriyet**, 2 Ocak 1940.

üstünde durmuştur. Falih Rıfki Atay, cumhurbaşkanının beyannamesini şu cümlelerle yorumlamıştır: “...*Milli Şef* *dünkü hitabının her satırında hepimizin düşünüp duymakta olduklarımıza en iyi ifadelerini vermiştir: halk ve hükümet onun vaatlerini ve teminatının tamamen yerinde olduğunu ispat edeceğiz.*”⁴⁰²

Cumhurbaşkanı 3 Ocak 1940 tarihinde deprem bölgesindeki tetkiklerinden sonra Ankara’ya gelmiştir.⁴⁰³ Cumhurbaşkanı, ayağının tozuyla Ankara Garı’nın kabul salonunda, TBMM Başkanı, Genelkurmay Başkanı, başbakan ve bakanlara felaket yerlerindeki intibalarından bahsetmiştir. Cumhurbaşkanı, hükümet tedbirlerinin yerinde olduğunu ve halk yardımının büyük olduğunu söylemiş; kış şartlarından dolayı gitmekte zorluk çekilen köylere doğru yiyecek, eşya ve sıhhi imdat yardımlarını süratle genişletmek icap ettiğini ifade etmiştir.⁴⁰⁴ Dâhiliye Vekili Faik Öztrak ve Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Hulusi Alataş ise on gün boyunca bölgeyi dolaşmış ve Ankara’ya döndükleri zaman felaketin boyutunu ve ilk etapta yapılan çalışmaları TBMM’de dile getirmiştir.

Cumhurbaşkanının hükümet üyeleri ile yurtiçi gezileri sonrasında yaptığı toplantılar Atatürk, İnönü ve Bayar’ın cumhurbaşkanlığı döneminde bir gelenek olmuştur. Cumhurbaşkanı bu toplantılarda seyahatlerinde edindikleri izlenimleri başbakan ve kabinesi ile paylaşma gereksinimi duymuştur. Çünkü gezilen, ziyaret edilen yerlerde devlet başkanları halkın dertlerini dinlenmiş ve onların bizzat icra yetkisi olan hükümete birinci elden ulaşmalarına aracılık etmiştir. Tabii bu durum cumhurbaşkanı ve başbakanın yetki sahası hakkındaki bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Cumhurbaşkanı anayasa ile verilen sorumluluğun dışında bir durum ortaya çıkmıştır.

Anlaşılan Erzincan dönüşü cumhurbaşkanının tespitleri yine emir telakki edilmiş ve bakanlar kurulu 10 Şubat 1940 tarihinde cumhurbaşkanının başkanlığında başbakanlıkta iki defa toplanarak deprem, beynelmilel vaziyet ve Hariciye Vekili’nin Belgrat ve Sofya seyahatlerini değerlendirmiştir.⁴⁰⁵ Zira içte felaket günleri yaşanırken dış politika trafiği de artmıştır. Bu trafik, hükümetin bazı üyeleri ile cumhurbaşkanının

---

⁴⁰² Falih Rıfki Atay, “*Milli Şef in Hitabe ve Daveti*”, **Ulus**, 2 Ocak1940.

⁴⁰³ **Cumhuriyet**, 4 Ocak 1940 ; **Akşam**, 1 Ocak 1940.

⁴⁰⁴ **Ulus**, 4 Ocak1940.

⁴⁰⁵ **Cumhuriyet**, 11 Şubat 1940.

görüşme sıklığını doğal olarak etkileyecektir. 12 Şubat'ta İnönü ile Milli Müdafaa Vekili General Naci Tınaz bir görüşme yaparken⁴⁰⁶ 5 Mart'ta bakanlar kurulu, Başbakan Refik Saydam'ın başkanlığında toplanarak Yüksek Müdafaa Meclisi⁴⁰⁷ ruznamesi hakkında değerlendirme yapacaktır.⁴⁰⁸ 7 Mart'tan itibaren ise Yüksek Müdafaa Meclisi, cumhurbaşkanı başkanlığında başbakanlıkta toplantılara başlayacaktır.⁴⁰⁹ Başbakanlıktan 11 Mart günü yapılan tebliğde, bu meclisin ruznamesine dair işleri bitirdiği ilan edilecektir.⁴¹⁰ Ancak Milli Müdafaa Vekili ve Bursa Milletvekili General Naci Tınaz'ın Yüksek Müdafaa Meclisi çalışmalarından kısa süre sonra 4 Nisan 1940'ta, sıhhi vaziyeti dolayısı ile bakanlıktan istifa etmesi ve yerine Erzincan Milletvekili Saffet Arıkan'ın tayini hükümet içinde yaşanan bir sürpriz olmuştur.⁴¹¹

2.2.2.2. Köy Enstitüleri ve İsmet İnönü-Hasan Ali Yücel Yakınlaşması

Atatürk'ün önemli atılımlarından biri, başlattığı eğitim seferberliği idi. Onun bu konuda nasıl kararlı olduğunu, neleri özlediğini iyi bilen İnönü, kesin görüşünü belirtmiştir: “*Köyde Eğitim asla aksamayacak, kaldığı yerden sürecektir.*” Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan, Atatürk'ün ölümünden çok sarsılmış, sağlık nedeniyle görevinden ayrılmıştır. Bu bakanlığa Arıkan'ın yerini dolduracak Hasan Ali Yücel getirilmiştir.⁴¹² Yücel'in, göreve başlar başlamaz ilk işi, özellikle İnönü'nün özenle üstünde durduğu “ilköğretim seferberliği” ve “köyde eğitim” için yapılmakta olanları coşkuyla izlemek ve gözlemlemek olmuştur. Böylece sekiz yıla yakın sürecek olan birlikte çalışmanın ilk adımı atılmış olacaktır.⁴¹³

17-29 Temmuz 1939 günleri arasında toplanan ilk Eğitim Şûrası, ülkenin eğitim politikası ve köy davası için oluşturacağı kamuoyu ve adı “Köy Enstitüleri” olacak yeni kurumlara ışık yakması ile tarihsel bir önem taşımıştır. Bakan burada, ilköğretim genel

⁴⁰⁶ Bkz. **Cumhuriyet**, 13 Şubat 1940 ; **Ulus**, 13 Şubat 1940.

⁴⁰⁷ Yüksek Müdafaa Meclisi, Genelkurmay Başkanının da katılımı ile bakanlar kurulundan oluşurdu. Meclis memleketin savunma işlerini tetkik ve mütalaa ederdi. Bu meclise isteği halinde Cumhurbaşkanı başkanlık yapardı.

⁴⁰⁸ **Cumhuriyet**, 6 Mart 1940.

⁴⁰⁹ **Akşam**, 8 Mart 1940 ; **Cumhuriyet**, 8 Mart 1940 ; **Ulus**, 8 Mart 1940.

⁴¹⁰ **Ulus**, 12 Mart 1940.

⁴¹¹ **TBMM ZC**, Devre: VI, Cilt: 1, s. 26 ; **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1940.

⁴¹² Pakize Türkoğlu, **Tonguç ve Enstitüleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 134.

⁴¹³ Türkoğlu, **a.g.e.**, s. 134-135.

müdürlüğünün hazırladığı raporda ve daha önceki muhtıradaki yer alan gerçekleri şûra yoluyla kamuoyuna açıklamış, köylerde ilköğretim sorununun eski yöntemlerle çözümünün başarısız olduğunu dile getirerek bunu Parti Başkanı İnönü'nün CHP 5. Büyük Kurultayı'nda ortaya koyduğunu onun sözleriyle anımsatmıştır: “*Önümüzdeki yıllarda nüfusumuzun çoğunluğunu oluşturan köylümüzün, gerek eğitim, gerekse geçim düzeyini yükseltmeyi başlıca hedefimiz olarak görüyoruz. Bu konuda alacağımız sonuçlara çok önem ve değer veriyoruz. Kesin olarak inanıyoruz ki, köylümüzün eğitimini ve geçimini daha yüksek düzeye vardırıdığımız gün, ulusumuzun her alandaki gücü bugün tasavvur olunamayacak kadar yüksek ve heybetli olacaktır...*”⁴¹⁴

İnönü, Köy Enstitüleri 17 Nisan 1940 tarihinden itibaren açıldıktan sonra bu okullar ve diğer sorunlarla ilgili olarak Yücel ile uyum içinde olmaya devam etmiştir. Öyle ki cumhurbaşkanının yurt gezilerinde sık sık köy enstitülerine uğranmış ve buralarda Milli Eğitim Bakanı ve okullar hakkında övgü dolu konuşmalar yapılmıştır. Diğer taraftan Hasan Ali Yücel, İnönü ile konuşmaları doğrultusunda ilköğretime ilişkin o zamana kadar yapılmış çalışmaları, hazırlanan yerli ve yabancıların raporlarını bir araya getirerek yapılması gerekenleri tespit etmiştir. Değerlendirilen çalışmaları cumhurbaşkanına iletmiştir.

Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den aldığı direktif ve destek ile köy enstitüleri hakkındaki bazı muhalif seslere rağmen, kuvvetli bir maarif kadrosu ve özellikle köy kalkınması projesinde çok bilgili ve deneyimli ilköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç ile birlikte başarı yakalamıştır. Ülkede yayın kongresi, Maarif Şurası, Türk ve Sanat Ansiklopedileri, mesleki ve teknik öğretim atılımları, güzel sanatlar ve spor atılımları, ayrıca 500 batı klasiğinin Türkçeye çevirisi gibi sayısız reformlar yapılmıştır.⁴¹⁵

Hasan Ali Yücel, 1946 yılında yapılan genel seçimlerden sonra kurulacak yeni kabinede kendisine yer verilmeyeceğinden 7 Ağustos 1946'da Bakanlık görevinden

---

⁴¹⁴ A.g.e., s. 141-142.

⁴¹⁵ Ali Efe, **Köy Enstitüleri**, Tay Dergisi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 36-37 ; Emin Bilgin, **Maarif Davamız**, Boğaziçi Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 130-135. Ayrıca bkz. Mehmet Başaran, **Köy Enstitüleri**, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 2006 ; Sabahattin Eyüboğlu, **Köy Enstitüleri Üzerine**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1999 ; Nazif Evren, **Köy Enstitüleri Neydi Ne Değildi**, Güldiken Yayınları, Ankara, 1998 ; Rauf İnan, **Köy Enstitüleri ve Sonrası**, San Matbaası, Ankara, 1988 ; Fay Kirby, **Türkiye'de Köy Enstitüleri**, İmece Yayınları, Ankara, 1962 ; Can Dündar, **Köy Enstitüleri**, İmge Kitabevi, Ankara, 2002 ; Bekir Semerci, **Türkiye'de İleri Adımlar ve Köy Enstitüleri**, Özgür Yayıncılık, İstanbul, 1989.

ayrılacaktır.⁴¹⁶ Ancak Yücel'in istifa ederek, bakanlıktan ayrılmasının kendi isteği olmayıp bir etkinin sonucu olabileceği akla daha yatkındır. Nitekim basında yazıldığına göre cumhurbaşkanı tarafından, güya ikna yoluyla ayrılmıştır. Eğer bu ikna yolunun gerçek olduğu kabul edilmiş olsa iktidar partisinin Yücel'i dışlamamış olması ve Ankara'da ikametine devam ederek birlikte çalışmalarını gerektirdi. Partisinin gazetesi olan Ulus'ta bir makalesinin yayınlanmasına izin verilirdi.⁴¹⁷

CHP eski milletvekillerinden Muammer Erten, 1960'ların ilk yarılarında İnönü'ye şu soruyu yöneltecektir: *“Paşam bu köy enstitülerinin kapanması olayı nasıl oldu? Siz bu kurumları çok seviyordunuz, ama sonradan siz, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücele İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'u görevlerinden alıp değiştirdince, enstitülerin hızı kesildi; nasıl oldu bu?”* İsmet Paşa, Muammer Erten'e şu karşılığı verecektir: *“Köy enstitülerinin kapatılmasından duyduğum acıyı tarif edemem. Bir babanın evladını kaybetmesinden duyduğu acı gibi bir acı duyarım ama herkes zanneder ki Hasan Ali Yücel'i, Tonguç'u isteyerek değiştirdim; köy enstitülerinin kapanmasına neden oldum diye benim hakkımda kamuoyunda yanlış bir hüküm vardır; aslında o zaman bir sürü olaylar oldu. Kurultayda enstitüler aleyhine bir cereyan başladı. Ben bunların doğru olmadığını yerine giderek tespit ettim, ama bu o kadar yoğunlaştı ki gurubu etkiledi. Gurubun büyük çoğunluğu köy enstitülerinin aleyhine dönuştü. Parti teşkilatı aleyhe dönuştü. Bakanlar içinde köy enstitülerine karşı vaziyet anlalar çoğaldı. En çok da bu konuda köy enstitülerinden şikâyet edenlerin başında Milli Eğitim Bakanı Yücel'e Genel Müdürü Tonguç hedef alınıyordu. O sıralarda ordudan rahmetli Mareşal Fevzi Çakmak'tan o Genelkurmay Başkanlığından ayrılmadan önce, yoğun şikâyetler gelmeye başladı. Mareşal, “Bu komünist yuvalarını*

---

⁴¹⁶ Hariciye Çarkı adlı kitabında Mahmut Dikerdem şöyle der: *“Saçlarını Hitler'inki gibi tarayan Sivas Mebusu Reşat Şemsettin Sırer'in başını çektiği bir grup, Köy Enstitüleri'nin kurucusu İsmail Hakkı Tonguç'u desteklediği için Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'e saldırmaya başlamıştı. O sıralarda kendisiyle tanışmak fırsatını bulduğum Hasan Ali Yücel'e, Fransız basınının Türkiye'deki Köy Enstitüleri deneyini nasıl övüp göklere çıkardığını anlatmıştım. İçten halkçı olan Yücel'in gözleri parlamış; kalın etkili sesiyle bana “Gel de bunu bizimkilere anlat, bu yüzden başını yemek istiyorlar.” demişti. Nitekim kısa bir süre sonra Yücel'in başını yediler, daha doğrusu. İnönü'nün değişmeyen karakteri buydu: Partide hangi akım hangi kanat güçlenirse onun lideri olurdu...”* Mahmut Makal, **Köy Enstitüleri ve Ötesi**, Güldikeni Yayınları, Ankara, 1997, s. 119-122.

⁴¹⁷ Efe, **a.g.e.**, s. 82.

ne zaman kapatacağın?” diye soruyordu. Mareşal adeta bunu bir mesele haline getirmişti...”⁴¹⁸

Hasan Ali Yücel’in bakanlıktan ayrıldıktan sonra kaleme aldığı makalelerinde İnönü ile olan ayrılığına değinmiştir. Fakat bu yazılarda hiç bir suçlama ya da İnönü’nün şahsına yönelik yazı bulunmamaktadır. Yücel-İnönü anlaşmazlığı, bakanlıktan ve politikadan ayrıldıktan sonra siyasal ya da kişisel polemik oluşturmamıştır. Sadece Yücel açısından bir gönül kırıklığı dersek daha gerçekçi değerlendirmiş oluruz.

2.2.2.3. Refik Saydam Hükümeti’nin İkinci Dünya Savaşı ile İlgili Genel Politikası ve İsmet İnönü

Almanya’nın 1 Eylül 1939’da Polonya’ya saldırması ve 3 Eylül’de İngiltere ve Fransa’nın Almanya’ya savaş ilan etmesi ile İkinci Dünya Savaşı başlamıştı. Savaşın başlamasıyla birlikte Refik Saydam Hükümeti ve cumhurbaşkanı Türk dış politikasının yeni açılımlarını ortaya koymuştu. Bununla paralel 25 Eylül 1939’da Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Moskova’ya gitmiştir. Türkiye’nin amacı İngiliz-Rus dostluklarını bağdaştırmaktır. Sovyetlerin amacı ise Almanya’nın da isteği doğrultusunda Türkiye’yi “Barış Cephesi”nden ayırmaktır. Bu iki değişik amaçla masa başına oturan iki ülke temsilcileri ortak bir noktada buluşmamış ve 17 Ekimde Saraçoğlu, tam bir düş kırıklığı ile geri dönmüştür.⁴¹⁹

28 Ekim 1940’da İtalya’nın Yunanistan’a saldırması ise Türk-İngiliz-Fransız ittifakının 3. maddesinin işletilmesini gerektiriyordu. İngiltere ve Fransa’nın, verdikleri garanti sebebiyle Yunanistan ve Romanya’nın yardımına gitmesi gerekiyordu. Bu durumda Türkiye de savaşa katılacaktı. İngiltere’de Türkiye’nin en kısa zamanda savaşa

---

⁴¹⁸ İnönü’nün konuşması şu cümlelerle bitmiştir: “Ordunun üst kademesinde de huzursuzluk başlamış. Onun için bir süre en çok bu konuda saldırıya uğrayan, Milli Eğitim Bakanı Yücel ile Genel Müdür Tonguç’u onlarında gönlinü alarak, bir süre için bu şimşekleri bu olay üzerinden uzaklaştırmak istedim. Fakat sonradan demokratik hareketleri de başlatınca, olaylar öyle geldi ki kendi cereyanında yürüdü ve bir an geldi ki artık Köy Enstitülerini, eski gücüyle, eski ruhuyla devam ettirmek olanakları benim elimden çıktı. Bugün, şimdi yeniden bu müesseseleri daha gelişmiş, aradan geçen zaman içinde, daha bugüne uygun bir biçimde yeniden kurmak için hep birlikte çalışacağız.” Mustafa Ekmekçi: “İsmet Paşanın Savunması”, **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1990 ; Mahmut Saral, **Köy Enstitüleri**, Hatay, 2003, s. 26-27.

⁴¹⁹ Ümit Özdağ, **Ordu-Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)**, Ankara, 1991, s. 129.

katılmasını istemiştir. Fakat bu sefer Türkiye Almanya'nın tehdidi altında kalmıştır. Bu tehdidi Türkiye'yi savaşa katılmaktan alıkoymuştur. İtalya'nın Yunanistan'a saldırması, toprak emelleri dolayısıyla Bulgaristan'ın da Yunanistan'a saldırması sonucunu verebilirdi. Bu sebeple Türkiye Bulgaristan'a bir uyarıda bulunarak Yunanistan'a saldırdığı takdirde kendisinin de hareketsiz kalmayacağını bildirmiştir.⁴²⁰

1940 yılının sonu ile 1941'in ilk aylarında Almanların Balkanlar'da ve özellikle de Romanya ve Bulgaristan'daki faaliyetleri, İngiltere, Türkiye ve Sovyetleri için endişe kaynağı olmuştur. Artık bozulma belirtileri ortaya çıkan Alman-Sovyet münasebetleri, Sovyetleri Türkiye'ye yaklaştırmıştır. Bunun için Türkiye'nin savaşa katılmasını istemiştir. Fakat Türkiye yine savaşın dışında kalmayı tercih etmiştir. Ayrıca İngiltere Almanya'nın Balkanlar'a yerleşmesi ihtimaline karşı Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve hatta Bulgaristan'ın içerisinde bulunduğu bir Balkan bloğunun oluşmasına çalıştıysa da bundan bir sonuç çıkmamıştır. Balkanlardan gelebilecek tehlikeler konusunda alınmış olan tedbirlerden birisi de "Türk-Bulgar Saldırmazlık Antlaşması" olmuştur. Almanların Balkanlar'da ilerlemesi karşısında Türkiye, Bulgaristan'ın endişelerini ortadan kaldırmak için bir antlaşma yapma yoluna gitmiştir. 17 Şubat'ta Türkiye ile Bulgaristan arasında bir beyanname imzalanmıştır. Bu beyanname ile Türkiye ve Bulgaristan birbirlerine saldırmamayı taahhüt etmekteydiler.⁴²¹ Oysa İngiltere Almanya'nın Bulgaristan üzerinden Yunanistan'ı işgale kalkışması halinde Türkiye'nin savaşa girmesini istiyordu. Ancak Türkiye böyle bir adımın Sovyetler Birliği ile de savaşı gerektirebileceği ihtimalini hesaba katarak bu teklifi reddetmiştir.⁴²²

2 Mart 1941 tarihinde Almanlar, Bulgaristan'ı işgale başlamışlar ve bu yeni durum dış politikada Türkiye açısından yeni gelişmelere neden olmuştur. Almanların Türk sınırına kadar gelmiş olması ülkede büyük heyecan oluşturmuş, kamuoyu her an bir Alman saldırısı bekler hale gelmiştir. Hitler, 4 Mart 1941 tarihinde İsmet İnönü'ye gönderdiği mesajla Türkiye'ye saldırmak niyetinde olmadıklarını, bu yüzden Almanya'nın Türkiye için bir tehlike sayılmamasını, asıl tehlikenin SSCB'den geldiğinin bilinmesi gerektiğini bildirmiştir.⁴²³

---

⁴²⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 408.

⁴²¹ Mehmet Gönlübol, Cem Sar vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara, 1996, s. 164.

⁴²² Tunçay vd., **a.g.e.**, s. 167. vd.

⁴²³ Şükrü S. Gürel, "*Türk Dış Politikası (1919-1945)*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1982, s. 533.

1941 yılının başından itibaren artık Alman-Sovyet münasebetleri iyice bozulmaya başlamıştı. Bulgaristan'ın üçlü pakta katılması Sovyetleri harekete geçirmiştir. Sovyetler, 25 Mart 1941'de Türk hükümetine başvurup, 1925 tarihli "Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktını" teyit etmiş ve Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesi halinde Sovyet Rusya'nın tam bir tarafsızlığına güvenebileceğini bildirmiştir. Sovyetlerin siyasetindeki bu değişikliğin başlıca sebebi Balkanlar'ın Alman işgali altına düşmek üzere olduğunu görmeleridir. Balkanlar'da Türkiye'nin Almanya'ya karşı göstereceği mukavemetin kendileri için arz ettiği önemi fark ederek 1939'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun seyahatinin kötü hatıralarını silmeye çalışmıştır.⁴²⁴

Gelişmelerin bu noktasında, savaş yıllarında Türkiye'nin izlemekte olduğu dış politikada etkili olan gücün neresi olduğu sorusu akla gelmektedir. Edward Weisband'a göre dış politikanın geniş boyutlu sonuçları ve olayların gerektirdiği değişiklikleriyle birlikte kapsamı, her şeyden önce bir tek adamın çabalarına dayanmıştır.⁴²⁵ Nitekim ona göre, 1943'le 1946 yılları boyunca, bir yanda cumhurbaşkanı ile öte yanda başbakan ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri arasındaki statü ve etki sınırları bakımından ara gittikçe artacak, İnönü, hükümetin çarklarını sıkı bir denetim altına alacaktır. Gerek devlet başkanı, gerekse tek siyasal partili bir sistemde parti başkanı olarak sağladığı güçle, denetimini otoriter bir biçimde yürütecektir. Şevket Süreyya Aydemir'in de belirttiği gibi savaşın ilk yıllarından başlayarak Türk devlet gemisinin çarkı bütünüyle İnönü'nün elindedir. Bu konuda kanıtlar çoktur. Söz gelişi, o zamanlar Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Yardımcısı olan Feridun Cemal Erkin, cumhurbaşkanı ile beş ya da altı haftalık toplantılar yaptığını, bu toplantılar sırasında İnönü'nün o hafta alacağı kararların ana çizgilerini çizdiğini hatırlamaktadır. Cevat Açıkalın'ın Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği'ne atandıktan sonra getirdiği ilk yeniliklerden biri, her türlü diplomatik yazışmanın ve telgraf mesajlarının hemen İnönü'ye verilmesi olmuştur. Bu durum, cumhurbaşkanının, diplomatik mesajları ve haber alma dairesi raporlarını daha gelir gelmez değerlendirmesine fırsat hazırlamıştır. İnönü böylece gelişmeler üzerine, Menemencioğlu ya da Dışişleri Bakanlığındaki öbür yüksek memurlar kadar çabuk bilgi edinebilmiştir. İnönü, bu yöntemin dışişlerini yönetmekte kendisine büyük kolaylıklar

⁴²⁴ Armaoğlu, a.g.e., s. 409.

⁴²⁵ Edward Weisband, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, Türkçesi: M.Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974, s. 19-25.

sağladığını kabul etmektedir. Weisband'ın ileri sürdüğüne göre, görevleri başındaki elçilerinin gönderdikleri raporlar ve verdikleri salıklar, İnönü'nün karar alırken dayandığı tek kaynaktır.⁴²⁶

Weisband dışında Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kadri ve Hüsrev Gerede'nin benzer görüşlerine rağmen Zeki Kuneralp, Yılmaz Saraçoğlu, Süleyman Tüzün gibi araştırmacılar Hariciye Vekâleti, Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Müdafaa Vekâleti ile Şükrü Saraçoğlu, Numan Menemencioğlu, Ali Fethi Okyar gibi diplomasiden anlayan siyasetçi ve bürokratların da dış politikada cumhurbaşkanına yardımcı olduğu kanaatindedir.⁴²⁷ Yani aslında İnönü son kararı vermekle beraber, verdiği son kararın alınması sürecince yalnız değildir. Suat Hayri Ürgüplü, İnönü'nün karar alma sürecindeki tavrını şöyle yansıtmaktadır: “*İnönü, tamamıyla her işi kendi başına yapmak isteyen karakterde bir insan değildi. Benim İnönü'de gördüğüm, herkesi dinledikten sonra en iyiyi seçme yeteneğine sahip olan bir vasıfla kararlara giderdi ve o kararları diğer arkadaşlarla birlikte almak imkânlarını sağlardı.*” Enver Ziya Karal ise İkinci Dünya Savaşı yıllarında İnönü'nün dış politikanın belirlenmesindeki rolü ile ilgili değerlendirmesinde şöyle demiştir: “*II. Cihan Harbinin askeri ve siyasi hadiseleri çok karışık ve çok değişik manzaralar göstermiştir. Yeni vaziyetler içinde millî emniyet ve menfaat için en doğru ve selametli tedbirleri bulmak çok millete müyesser olmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti, memleket ve milletin selametine uygun hareketleri takip etmekte daima muvaffak olmuştur. Tarih, bu muvaffakiyette Cumhurreisi İnönü'nün büyük adını daima ön planda kaydedecektir.*” Enver Ziya Karal'ın olaylar henüz sıcakken yaptığı bu değerlendirme, ana hatları ile günümüze kadar yapılan değerlendirmelerle şaşılacak kadar benzerlik taşımaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından çok partili siyasi hayata geçen Türkiye'de, eski yönetimin sembolü olan İnönü ve onun döneminin iç ve dış politik karar ve uygulamaları şiddetli eleştirilere uğrasa da olayların sıcaklığını kaybedip serinkanlı düşünmenin mümkün olduğu dönemlerde İkinci Dünya Savaşı dış politika karar ve uygulamaları üzerine yapılan değerlendirmelerde Karal'ın değerlendirmesine paralel sözler söylenmiştir. Karal'ın değerlendirmesinde sözü edilmeyen, ancak sonraki dönemlerde tartışılan bir diğer konu ise; İkinci Dünya Savaşı yıllarında karar alma mekanizmasının niteliğidir. Karal, içinde bulunduğu dönemde bu

---

⁴²⁶ Weisband, **a.g.e.**, s. 19-25.

⁴²⁷ Zeki Kuneralp, **Sadece Diplomat**, İsis Ltd, İstanbul, 1999, s. 24 ; Saraçoğlu, **a.g.e.**, s. 25-28.

mekanizmayı sorgulayacak durumda değildir. Ancak, çok sonra yapılan değerlendirmeler mekanizma ne olursa olsun, verilen kararlar ile yapılan uygulamaların ülkenin çıkarları açısından yararlı olduğu yönündedir. Örneğin Cemil Koçak, Türk dış politikasının “uzak görüşlülük ile hazırlanmış ve uygulanmış” olduğunu, “Türkiye’nin dış politika ile ilgili öngörülerini, çok kez şaşkıncı derecede doğru” çıktığını yazmıştır.⁴²⁸

Kısacası, İkinci Dünya Savaşı yıllarında işler bir çember içinde yürütülmüştür: Meclis, yetkilerini, gerek kendisi, gerekse cumhuriyet adına kullanmak üzere, cumhurbaşkanına emanet etmiş, CHP, başbakan ve bakanlar ise tavsiye makamından çok öteye geçememiştir. Oysa 1924 Anayasasının 37. maddesine bakılırsa, cumhurbaşkanının dış politika alanındaki yetkisi şöyledir: “*Reisicumhur, ecnebi devletlerin nezdinde Türk Cumhuriyeti’nin siyasi mümessillerini tayin ve ecnebi devletlerin siyasi mümessillerini kabul eder.*” Görüldüğü gibi, 1924 Anayasası, cumhurbaşkanının dış politika karşısındaki konumunu, parlamenter rejimin yetkisiz ve sorumsuz devlet başkanına paralel bir biçimde düzenlemektedir. Fakat Atatürk ve İnönü’nün dış politika alanındaki etkileri, anayasanın tanıdığı sembolik yetkinin çok üzerinde olmuştur. Bu durum, dönemin koşullarının olduğu kadar, her iki liderin kişisel özelliklerinin de bir sonucudur. Gerçekten de, hem Atatürk’ün hem de 1922-1924 yılları arasında Dışişleri Bakanlığını da üstlenmiş olan İsmet İnönü’nün dış politika konularına karşı özel bir ilgilerinin bulunduğu bilinmektedir. Bu durum cumhurbaşkanı İnönü içinde savaş dönemi ve sonrasında aynen devam etmiştir.⁴²⁹

2.2.3. I. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti ve İkinci Dünya Savaşı

İkinci Dünya Savaşı yıllarının en çetrefilli döneminde başbakanlık yapan Refik Saydam iç ve dış gelişmeler karşısında oldukça yorulmuştur. Bir taraftan hükümetteki istifalarla uğraşan başbakan, diğer taraftan da İstanbul’da iase meseleleri ile meşgul olurken gece gelen bir kriz sonunda 7 Temmuz’da vefat etmiştir.⁴³⁰ Bu vefat günümüze kadar kurulan cumhuriyet hükümetleri nezdinde ilk ve tek olan bir durumdur. Refik Saydam, görevi başında vefat eden tek Türkiye Cumhuriyeti başbakanıdır. Ve bu ölüm

⁴²⁸ Süleyman Tüzün, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’de Dış Türkler Tartışmaları (1939-1945)*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2005, s. 68-75.

⁴²⁹ Weisband, *a.g.e.*, s. 63-68.

⁴³⁰ *Vatan*, 8 Temmuz 1942 ; *Yeni Sabah*, 8 Temmuz 1942.

ülkede ve savaşan dünyada kısa bir şok etkisi de yapmıştır.⁴³¹ Dönemin Türk basını da Refik Saydam'ın hayatı, kişiliği, Kurtuluş Savaşı ve Atatürk dönemindeki hizmetlerinden başka; Cumhurbaşkanı İnönü ile olan cumhurbaşkanı-hükümet ilişkilerine dair yorumlar yapmıştır. Örneğin Ethem İzzet Benice, Refik Saydam'ı daima memleketin ana ideali ile baş başa ve Milli Şeflerle çalışma humması içinde didinirken tanıdığını aktardıktan sonra onun Milli Şef'in direktiflerini en iyi anlayan gece ve gündüz çalışarak tatbik eden bir başbakan olduğunu savunmuştur.⁴³² Falih Rıfkı Atay ise köşesinde, bir taraftan Refik Saydam'ın cumhurbaşkanı tarafından başbakan olarak tercih edilme nedenini açıklarken; diğer taraftan da iki liderin çalışma birliktelikleri ve usulleri üzerine konumuz için de önem taşıyan bir yazı yazmıştır.⁴³³ Yeni Sabah yazarı Hüseyin Cahid Yalçın, Vatan yazarı Ahmet Emin Yalman ve Vakit yazarı Asım Us'un gazetelerindeki yazıları da Atay'ın yorumlarına ve tespitlerine oldukça yakındır.⁴³⁴

---

⁴³¹ Faik Ahmet Barutçu'ya göre bu ani vefat, gazetelerde keder duygularının incelikli anlatımına neden olmuşsa da, halk arasında kederlenen yoktu. "Bu Refik Saydam için bir bahtsızlıktır. Doktor bir yıl önce ölseydi, bu şekilde tarihe geçmezdi. Ölümüyle halka keder yerine, bir hafiflik duyurması, bu bahtsızlığı ona inadı hazırlamıştı." Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar**, Cilt: II, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2001, s. 256-257.

⁴³² Ethem İzzet Benice, "Refik Saydam", **Son Telgraf**, 8 Temmuz 1942.

⁴³³ Atay'ın bu makalesinde şunlar yazar: "...Bir nizam rejimi devirce, adı en başta hatıra gelen İsmet İnönü, kendi devrinin hükümet reisini aradığı vakit onu bulmuştu. İnsan teşhislerinde yanılmayan Milli Şef, bu takdiri ile Türk Milletine bir maddi manevi buhranlar devri Başvekâletini kadar, Doktor Refik Saydam'a da uzun bir hizmet ve fedakârlık hayatının en yüce mükâfatını vermiştir. Baş prensipi çalışmak, yalnız vazife kaygısı ile, vazifesini yapmış olmaktan başka bir hursa kapılmaksızın, çalışmaktır. Dürüstlükte titiz, namuskârlıkta çetin ve zorlu idi. Devlet işini mukaddes tanımak ve Devlet elini temiz tutmakta, sarsılmaz bir irade ile Milli Şefin ahlakçı davasını yürütmüştü..." Falih Rıfkı Atay, "Vatanın Büyük Bir Evladını Kaybettik", **Ulus**, 9 Temmuz 1942.

⁴³⁴ Hüseyin Cahid Yalçın: "...Doktor Refik Saydam bütün mesaisinde en büyük yardımı millî şefin irşatlarında, teveccüh ve itimadında bulmuştur. O, Milli Şefinin ve fikir ve mütalaasına daima hassas davrandığı Büyük Millet Meclisi'nin itimadına layık olmuş ve kuvvetini büyük şefinden ve milletin mümessillerinden almıştır...Millî Şefle hükümet ve millet arasındaki tam görüş birliğini temsil eden Doktor Refik Saydam hiçbir politika akıntısı karşısında sarsılmadı. Metanetine halel getirmedi ve tesbit edilmiş yolda yürüdü..." Hüseyin Cahid Yalçın, "Doktor Refik Saydam'ın İrtihali", **Yeni Sabah**, 9 Temmuz 1942.

Ahmet Emin Yalman: "...Bir de millî siyasete ait esash davalar vardır ki bunlarda Refik Saydam hükümeti milletin arzularını ve Milli Şefin yüksek direktiflerini yerine getirmeyi bilmiş ve çok çetin zorluklar karşısında memlekette sakin, huzurlu, telaşsız bir hava yaratmaya ve hiçbir fevkalade tedbire başvurmadan millî birlik ve ahengi korumaya muvaffak olmuştur..." Ahmet Emin Yalman, "Dr. Refik Saydam", **Vatan**, 9 Temmuz 1942.

Asım Us'un yazdıkları ise şöyledir: "...Refik Saydam, devlet adamı olarak meziyetleri ile Milli Şefimiz İsmet İnönü'nün yüksek teveccüh ve muhabbetini kazanmıştı. Ve Milli Şefimizin Cumhurreisliğine intibahından pek az zaman sonra hükümet reisliğine seçilmişti. Doktor Refik Saydam hükümet reisi olarak kendi hakkında gösterilen bu yüksek itimada gerçekten layık olduğunu da faziletli, temiz ve bilgili çalışması ile isbat etmiştir. Nitekim evvelki gün sabahtan gecenin son saatlerine kadar memleket işleri içinde uğraştıktan sonra bir vazife şehidi gibi hayatının sona ermiş olması bu hakikati bütün millet

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan Refik Saydam'ın 7 Temmuz 1942'de aniden ölümü üzerine, 8 Temmuz 1942 tarihinde başbakan vekilliğine Dâhiliye Vekili Fikri Tüzer'i memur etmiş, Tüzer de aynı gün göreve başlamıştır.⁴³⁵ Ertesi gün ise başbakanlık görevi, cumhurbaşkanı tarafından Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu'na verilmiştir.⁴³⁶ Bu tayin cumhurbaşkanı tarafından TBMM Başkanlığı'na da bildirilmiştir.⁴³⁷

Saraçoğlu, başbakanlığa tayini üzerine bakanlar kurulu listesini cumhurbaşkanına sunmuştur.⁴³⁸ Bu liste cumhurbaşkanı tarafından derhal kabul görmüş; cumhurbaşkanı, icra vekillerini ayrı ayrı tebrik etmiş ve hepsine başarı dileğinde bulunmuştur.⁴³⁹ Cumhurbaşkanlığı tarafından ilgili tezkere TBMM Başkanlığı'na da gönderilmiştir.⁴⁴⁰

Başbakanlık görevinin Refik Saydam döneminin Hariciye Vekili olan Şükrü Saraçoğlu'na verilmesi, o dönemin koşulları açısından anlamlı bir mesajı içeriyordu. Böylece Türkiye, mevcut dış politikasını ve savaş karşısındaki konumunu aynen sürdüreceğini müttefik ve mihver ülkelere anlatmayı amaçlamıştır. Aslında bu zorunlu görev değişimi beklenen bir gelişmedir. Çünkü Refik Saydam, başbakanlık görevinden dinlenmek amacıyla izin alarak ayrıldığında yerine her zaman Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu vekâlet etmiştir.⁴⁴¹

Feridun Cemal Erkin, anılarında Saraçoğlu'nun başbakanlığa atanışını şöyle anlatmıştır: *“Şükrü Saraçoğlu'nun Çankaya'ya davet edildiği esnada tesadüfen bakanlıkta yanında bulunuyordum. Telefon çaldı. Bakan ahizeyi eline aldı, kulak verdi ve sadece “Emrederler” diyerek telefonu kapadı. Rengi değişmiş, düşünceli bir hal almıştı. Sıkıntı verecek bir haber mi aldığını sordum. Bana baktı ve “Paşa çağırıyor... Herhâlde bana başbakanlığı verecek.” dedi ve aynı düşünceli sima ile köşke çıktı.”*⁴⁴²

önünde en açık bir surette belirten bir delildir...” Asım Us, *“Hükümet Reisimizin Ölümü”*, **Vakit**, 9 Temmuz 1942.

⁴³⁵ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No:2/12-10, Fihrist No:6151-6, 8.

⁴³⁶ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No:2/12-10, Fihrist No:6151-5.

⁴³⁷ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No:2/12-10, Fihrist No:6151-1.

⁴³⁸ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No:2/12-10, Fihrist No:6151-3-4.

⁴³⁹ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No:2/12-10, Fihrist No:6151-2 ; **Yeni Sabah**, 10 Temmuz 1942.

⁴⁴⁰ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No:2/12-10, Fihrist No:6151.

⁴⁴¹ Rıdvan Akar, **Varlık Vergisi Kanunu**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 16-17.

⁴⁴² Koçak, **Milli Şef**, s. 277-278.

Saraçoğlu Hükümeti'nin göreve başlamasından sonra yapılan ilk iş merhum Refik Saydam'ın büyük bir merasimle defnedilmesi olmuştur. Bu amaçla 9 Temmuz 1942 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından Türk milletine bir hitap yapılmıştır.⁴⁴³ İnönü yakın çalışma arkadaşı Refik Saydam'a yönelik bu taziyesinden sonra başbakanın vefatı dolayısıyla vatandaşlardan⁴⁴⁴ ve yabancı ülkelerin devlet başkanlarından⁴⁴⁵ gelen başsağlığı taziyelerine teşekkürlerini de bildirmiştir.⁴⁴⁶

Şükrü Saraçoğlu'nun başbakan olması Türk basınında büyük yankı uyandırmıştır. Tan gazetesi yazarı Zekeriya Sertel, Şükrü Saraçoğlu'nun yirmi yıldan beri aralıksız olarak inkılâp hükümetlerinin Maarif, Adliye, Maliye, Hariciye gibi muhtelif vekilliklerde çalıştığını ve Atatürk'le İsmet İnönü'nün inkılâp mektebinde yetiştiğini yazmıştır.⁴⁴⁷ Dönemin bir başka yazarı Falih Rıfkı Atay ise İsmet İnönü'nün başbakanlık veya cumhurbaşkanlığı döneminde uzun süre birlikte çalıştığı ve kendisine itimat ettiği Saraçoğlu'nu en çetin davaları başaran bir hükümet adamı olarak görüyordu.⁴⁴⁸ İkdâm'da yazan Abidin Daver de barış esasına dayalı dış politikanın, en başta cumhurbaşkanının bir eseri olduğunu söylerken, Dr. Refik Saydam'ın yerine kim başbakan olsa yine aynı millî siyaseti takip edeceğinin altını çizmekteydi.⁴⁴⁹ Ethem İzzet Benice ise, yeni başbakanın şahsiyet ve kabiliyetlerinden bahsettikten sonra şunları yazıyordu: *“Bunun içindir ki yüksek Milli Şef Şükrü Saraçoğlu'yu başbakanlığa getirirken Saraçoğlu'nun şahsındaki itimadını belirtmekle beraber Türk milletini ve onun hatırasında daima değerini muhafaza edecek Refik Saydam'ın ruhunu da teselli ve*

---

⁴⁴³ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No:2/12-15, Fihrist No:6370-6370-1; **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1942 ; **Akşam**, 10 Temmuz 1942 ; **Vatan**, 10 Temmuz 1942 ; **Ulus**, 10 Temmuz 1942 ; **Yeni Sabah**, 10 Temmuz 1942.

⁴⁴⁴ Cumhurbaşkanlığına gönderilen bu taziye yazılarından biri şöyledir: *“Pek Sayın Bay Kemal Gedeleş, Refik Saydam'ın, bir “örnek ölüm” olan ebedi zıyaından dolayı Büyük Şefimin ellerinden öper, Tanrıdan, kalbimin bütün hulûs ile kendilerini Türk milletine bağışlamasını dilerim. En derin saygılarımla: Yusuf Ziya Ortaç”* Yazının üstüne şu not alınmıştır: *“Arz edildi, teşekkür edilecek.”* **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No:2/5-3, Fihrist No:3159-225. 16 Temmuz 1942'de bu yazıya teşekkür şöyle gerçekleşmiştir. *“Sayın Bay Yusuf Ziya Ortaç: Dr. Refik Saydam'ın irtihali münasebetile vaki taziyetinize Reisicümhurumuzun teşekkürlerini saygılarımla ıblağ ederim. Umumi Katip Y.”* **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No:2/5-3, Fihrist No:3159-224.

⁴⁴⁵ Bkz. **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1942 ; **Yeni Sabah**, 14 Temmuz 1942 ; **Ulus**, 14 Temmuz 1942.

⁴⁴⁶ **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1942 ; **Ulus**, 11 Temmuz 1942.

⁴⁴⁷ M.Zekeriya Sertel, *“Başbakan Saraçoğlu”*, **Tan**, 11 Temmuz 1942.

⁴⁴⁸ Falih Rıfkı Atay, *“Yeni Hükümet Reisimiz”*, **Ulus**, 10 Temmuz 1942.

⁴⁴⁹ Abidin Daver, *“Saraçoğlu Kabinesi”*, **İkdâm**, 10 Temmuz 1942.

*tatmin etmiştir...Hiç şüphe yok ki Milli Şef'in rehberliğinde Türk millî siyasetinde gidiş yolunda en iyi, en olgunu bize neticeler hâlinde vermeyi bilecektir...*⁴⁵⁰

Görev yapılan gazeteler farklı olmakla birlikte bu görüşte olan diğer ünlü yazarları da Burhan Belge, Yunus Nadi, A.Şükrü Esmer ve Hüseyin Cahid Yalçın olacaktır.⁴⁵¹ Gerçekten basında ortak kanaatlerden biri Şükrü Saraçoğlu'nun başbakanlığı döneminde de devletin iç ve dış siyasetinde hiçbir değişikliğin olmayacağıdır. Bu durum oldukça doğaldır. Çünkü harbin çıkışından itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin, takip edeceği siyasetin esas hatları cumhurbaşkanı tarafından çizilmiş ve ilk olarak Refik Saydam tarafından yürütülmüştür.

Saraçoğlu hükümeti hakkında basında yer alan haberlerin dışında on üçüncü cumhuriyet hükümetinin listesindeki değişikliklere bakmak gerekmektedir. Bu değişiklik, Ziraat Vekili Muhlis Erkmen ve Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen'in yerlerini yeni vekillere bırakmasıdır. Nöbet değiştiren vekillerin yerine Behçet Uz ve Şevket Raşit Hatipoğlu getirilmiştir.⁴⁵² Başbakanın Hariciye Vekilliğini devam ettirmesi ise onun, Hariciye Vekâletini güvenilir bir ele teslim etmek istediği ve bu nedenle de Hariciye Vekâletine yapılacak atamada acele etmediği yorumunu doğurmuştur. Ancak Saraçoğlu, yaklaşık bir ay sonra Hariciye Vekâletine Numan Menemencioğlu'nu atayacaktır. Saraçoğlu'nun, Hariciye Vekili iken birlikte çalıştığı Hariciye Vekâleti Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu'nu Hariciye Vekâletine ataması da olağan ve doğal bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Zira Saraçoğlu, bu atama için, herhâlde İnönü'nün de onayını almıştır. Çünkü Menemencioğlu, 1937 yılında yapılan Nyon Konferansı ve Antlaşması sırasında, o zamanki Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras ile dönemin başbakanı İnönü arasında çıkan anlaşmazlıkta ve çatışmada, İnönü'nün itidal

---

⁴⁵⁰ Ethem İzzet Benice, “Şükrü Saraçoğlu Başbakan”, **Son Telgraf**, 10 Temmuz 1942.

⁴⁵¹ Yunus Nadi, “Başbakan Şükrü Saraçoğlu”, **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1942 ; A.Şükrü Esmer, “Saydam'dan Saraçoğlu'ya”, **Ulus**, 12 Temmuz 1942 ; Hüseyin Cahid Yalçın, “Saraçoğlu Kabinesi”, **Yeni Sabah**, 11 Temmuz 1942. Burhan Belge'nin yazısında şu ifadeler vardır: “Millî Şef kararını süratle vererek, yeni kabinenin teşkiline Şükrü Saraçoğlu'yu memur etti...Fakat Atatürk'ten boş kalan yeri büyük bir azim ve irade ile doldurarak, Türk milletinin tarih izindeki yürüyüşünün böyle bir sebeple dahi aksamayacağını, aksamaya mezun bulunmadığını bize ve cihana isbat eden İnönü, hususi şartlar dâhilinde zuhur edivermiş olan bu son hükümet buhranında da gerçeğin duygularımız ve düşüncelerimizle uzun müddet oynamasına müsaade etmedi, kararını, derhal verdi ve Saraçoğlu'yu, Doktor Refik Saydam'dan boş kalan işin başına dikti...Saraçoğlu, büyük mektebin yani “Atatürk- İnönü” mektebinin mümtaz bir yetiştirmesidir. Şeflerinin, arkadaşlarının ve milletinin kendine bağladığı ümitler, ona her yeni vazife verildikçe, büyük olmuştur. O da, bu ümitleri, her defasında haklı çıkarmıştır. Şimdi, başvekilimizdir.” Burhan Belge, “Saraçoğlu Kabinesi”, **Tan**, 13 Temmuz 1942.

⁴⁵² Falih Rıfkı Atay, “Yeni Hükümet İş Başında”, **Ulus**, 12 Temmuz 1942.

politikasından yana olmuş ve antlaşmanın olduğu gibi imzalanmasından yana olan Tevfik Rüştü Aras ile bu konuda çatışmıştır. Ayrıca, dış politikanın bu kritik anında, İnönü'nün onayı alınmaksızın Hariciye Vekâletine atama yapmanın mümkün olamayacağını tahmin etmek de güç değildir.⁴⁵³

Diğer taraftan CHP Genel Başkanı Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Dr. Refik Saydam'ın vefatıyla genel başkan vekilliğine 14 Temmuz'da parti nizamnamesinin 27. maddesi mucibince, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nu tayin etmiştir. Böylece yeni bakanlar kurulu da aynı gün başbakanlıkta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün başkanlığında ilk toplantısını yapmıştır. Başbakanın başkanlığında yapılan ikinci toplantıda ise Saraçoğlu vekillerle ayrı ayrı görüşerek ticari, mali, iktisadi ve zirai meseleler etrafında tetkiklere başlamıştır.⁴⁵⁴ Cumhurbaşkanının katılımı ile yapılan bu ilk bakanlar kurulu toplantısı basında cumhurbaşkanı ve hükümet birlikteliğinin eski samimiyet ve kararlılıkta devam edeceği yorumlarını da doğurmuştur.⁴⁵⁵

14 Temmuz'da ki toplantıdan iki gün sonra cumhurbaşkanı, başbakanlıkta Şükrü Saraçoğlu ile yeniden bir görüşme yapmış⁴⁵⁶, 19 Temmuz'da ise Adana seyahatinden dönen Ticaret Vekili'ni kabul etmiştir.⁴⁵⁷ Böylece hükümet üyeleriyle memleket meselelerini sık sık görüşme geleneğini sürdüren devlet başkanı yeni bir geziye çıkmadan önce ilk hazırlıkları gerçekleştirmiştir. Nitekim 20 Temmuz'da Orta Anadolu'ya bir seyahat başlamıştır. İnönü'nün yaklaşık iki haftalık bu seyahati sonrasında hükümetin ilk aktivitesi ise 5 Ağustos'ta programını Büyük Millet Meclisi'nin tasvibine arz etmesi ile olmuştur. Başbakan Şükrü Saraçoğlu hükümet programını açıkladığı konuşmasında, savaş günlerinde dünyanın fenalaşan karanlık manzarası içinde Şef'in etrafında gerçekleşen birliği, oluşan karşılıklı güveni ve cumhurbaşkanının Türk milleti için önemini belirtmiştir.⁴⁵⁸ Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun programını okumasından sonra birçok hatip söz almıştır. Bunlardan ilk olarak kürsüye gelen Müstakil Grup Başkanı İstanbul milletvekili Ali Rana Tarhan, yeni hükümetin beyanında, memlekette en iyi netice verecek usullerin tatbik edilmesi

---

⁴⁵³ Koçak, **Milli Şef**, s. 280-282.

⁴⁵⁴ **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1942 ; **Yeni Sabah**, 14 Temmuz 1942 ; **Ulus**, 14 Temmuz 1942.

⁴⁵⁵ **Yeni Sabah**, 14 Temmuz 1942.

⁴⁵⁶ **Vatan**, 17 Temmuz 1942.

⁴⁵⁷ **Yeni Sabah**, 20 Temmuz 1942 ; **Ulus**, 20 Temmuz 1942.

⁴⁵⁸ **BCA** 030.01/11. 63.2 ; **TBMM ZC**, Devre: VI, Cilt: 27, s. 21-25.

kararlılığını görmüştür.⁴⁵⁹ Antalya milletvekili Rasih Kaplan'ın yaptığı konuşmada ise dış gelişmeler karşısında hükümet mekanizmasına Milli Şef'in akıllıca ve ustaca direktiflerin olduğu ve bunun şükranla yâd edilmesi gerektiğini anlatılmıştır.⁴⁶⁰

Hükümet beyannamesi ve bu konudaki konuşmalardan sonra hükümetin itimat talebine 381 milletvekili olumlu oy vermiş ve hükümete güven sağlanmıştır.⁴⁶¹ Hükümet programının kabulünden sonra İkdâm gazetesi yazarı Abidin Daver, kabinenin dış ve iç siyasette, ana hatlarıyla bütün cumhuriyet hükümetlerinin yürüdüğü yolda yürüyeceğini yazmıştır. Yazar bunun gerekçesini şu şekilde açıklamıştır: “Çünkü CHP hükümetidir; aziz Milli Şefimiz İsmet İnönü'nün direktifleri ve TBMM'nin itimadı ile vazife görecektir. Başımızdaki büyük başın yüksek siyaseti ise yalnız Türkiye'de değil, bütün dünyada takdirlerle karşılanmaktadır. İnönü ve Lozan kahramanının bu dünya buhranı karşısında başımızda bulunması, bu millet için hakikaten mukadderatın büyük bir lütfudur.”⁴⁶² Dönemin önde gelen yazarlarından biri olan Yunus Nadi'nin düşüncesi de Şükrü Saraçoğlu'nun teşkil ettiği ve meclise arz ettiği hükümetin programının Cumhurbaşkanı İnönü'den alınan emirle olduğudur.⁴⁶³

Görüldüğü gibi basının hükümetin programını destekleyen yorumları, meclis içindeki milletvekillerinin görüşleri ile paralellik taşımakta ve hükümetin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den alacağı destek büyük bir şans olarak görülmektedir. Böylece, iç ve dış politikada hükümetin alacağı kararların halkın da desteği ile ülkeyi savaş yıllarının sıkıntısından kurtaracağı beklenmektedir.

2.2.3.1. Varlık Vergisi Kanunu ve Diğer Ekonomik Tedbirler

1938'den sonra harp kıvılcımları ile savaş fırsatçıları tarafından fiyat artışları körüklenmiştir. İsmet Paşa'da bunu görmüş ve bir takım ekonomik önlemler alınmasını zorunlu bulmuştur.⁴⁶⁴ Bu amaçla Milli Korunma Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunları çıkarılmıştır.

⁴⁵⁹ TBMM ZC, Devre: VI, Cilt: 27, s. 25.

⁴⁶⁰ TBMM ZC, Devre: VI, Cilt: 27, s. 26-27.

⁴⁶¹ TBMM ZC, Devre: VI, Cilt: 27, s. 27-28.

⁴⁶² Abidin Daver, “Hükümetin Beyannamesi Karşısında”, *İkdâm*, 6 Ağustos 1942.

⁴⁶³ Yunus Nadi, “Yeni Hükümetin Programı”, *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1942.

⁴⁶⁴ Hüseyin Perviz Nur, *Varlık Vergisi ve Azınlıklar*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 352-353.

Milli Şef döneminin genel karakteristiğini ortaya koyan bu kanunlardan belki de en önemlisi Varlık Vergisi olmuştur.⁴⁶⁵

Bizzat cumhurbaşkanınca Varlık Vergisi'ne giden yolun önce propagandası yapılmış, sonra teknik hazırlıkları başlatılmıştır. Cumhuriyet Bayramı kutlamaları dolayısıyla 29 Ekim 1942 günü Ankara Hipodromu'nda konuşma yapan Milli Şef İnönü şunları söylemiştir: *“Milletin her şeyini ordusuna vermesi ve vatan selâmeti için her sıkıntıya katlanmak kabiliyetinde olması, büyük belaya karşı başlıca teminatımızdır. Doğru yoldan sapan soysuzların, ne kadar marifetli ve hileli olurlarsa olsunlar, eninde sonunda her halde yakalanacaklarına şüphe etmeyiniz.”* Artık Ankara'da hava sertleşmektedir. İki gün sonra, 1 Kasım 1942 günü toplanan TBMM'nin resmi açılışını yapan İnönü benzer bir tonda konuşmasını sürdürmüştür.⁴⁶⁶ İnönü, TBMM'nin *“millet işlerinin yeni bir azim ve irade ile idare olunmasını gerektiren şartlar içerisinde”* toplandığını söyleyerek söze başlamış ve vatandaşların cumhuriyet hükümetine yardımcı olmalarını isteyerek konuşmasını tamamlamıştır.⁴⁶⁷

Falih Rıfki Atay'a göre cumhurbaşkanının açılış konuşması Türk siyasi tarihinin yeni vesikaları arasında olacaktı. Atay, Hükümet ve Büyük Millet Meclisi'nin el birliği ile itimat havasını süratle iade etmeleri için gereken iyi tedbirleri bulacaklarında, devlet başkanının hiç bir şüphesinin olmadığını iddia ediyordu.⁴⁶⁸ Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi'nin yorumları da cumhurbaşkanının sözlerinin devletin iç ve dış politikalarındaki ana prensiplerin milletin önüne serilmiş olduğu yönündeydi.⁴⁶⁹ Bu görüşe karşılık Akşam gazetesi yazarı Necmeddin Sadak, cumhurbaşkanının bu seferki nutkunda, eskilerden ayrılan bir şekil farkı olduğunu, dış politikada ve iç idarede hükümet çalışmalarını teferruatıyla ve birer birer anlatma tarzının bu nutukta olmadığını yazmıştır. Sadak için bu nutuk yeni çalışma yılının direktifidir. İçindeki ihtarlar çok sert, haber verdiği kararlar çok kesindir. Şef sadece meclisten ve hükümetten tedbirler

---

⁴⁶⁵ Uyar, **a.g.e.**, s. 345-356.

⁴⁶⁶ Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi Türkleştirme Politikaları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 144-146 ; Ertuğrul, **a.g.e.**, s. 68 ; Nur, **a.g.e.**, s. 390-392 ; Rıfki Salim Burçak, **On Yılın Anıları (1950-1960)**, Nurol Matbaacılık, Ankara, 1998, s. 31-32 ; Çavdar, **a.g.e.**, s. 430 ; Serap Tabak, *“Varlık Vergisi ve Afyondaki Uygulaması”*, **Tarih İncelemeleri**, Cilt: 17, Sayı: 2, Aralık 2002, s. 60-65 ; Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1951 ; Bkz. CHP Genel Sekreterliği, **Milli Şef Cumhurreisi İsmet İnönü'nün, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 6'ncı Seçim Devresinin 4'üncü Toplanma Yılına Açış Nutku**, 1 Kasım 1942, Ankara, 1942.

⁴⁶⁷ Nur, **a.g.e.**, s. 390-392.

⁴⁶⁸ Falih Rıfki Atay, *“Devlet Reisimizin Nutku”*, **Ulus**, 2 Kasım 1942.

⁴⁶⁹ Yunus Nadi, *“Nutkun Manası”*, **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1942.

istemekle kalmamış, bütün vatandaşları cemiyet içindeki yerlerine ve işlerine göre derece derece ahlak ve vicdan vazifesine çağırmıştır.⁴⁷⁰

Aslında Milli Şef İnönü ve Başbakan Saraçoğlu'nun şikâyet ettiği karaborsa ve vurgunculuk olayları enflasyonist ortamın doğal sonucudur. Varlık Vergisi'ni kanununun resmi gerekçesi, hükümet çevrelerinde “olağanüstü savaş koşullarının oluşturduğu yüksek kârları vergilemek” olarak dile getirilmiştir. Nitekim Başbakan Saraçoğlu, 11 Kasım 1942 sabahı toplanan TBMM'de ekonomik durumu ayrıntılı olarak ele alan uzun bir konuşma yapmıştır. Saraçoğlu konuşmasında, dokuz ayrı başlık altında ele aldığı ekonomik tedbirler paketini açıklamaktadır. Bu başlıklardan ilki memurlara ve eşlerine birer kat elbiselik kumaş ve ayakkabı dağıtılması, sonuncusu ise Varlık Vergisi Kanununun ayrıntılı olarak tanıtılmasıdır. Böylece Varlık Vergisi Kanunu, 11 Kasım 1942 günü TBMM'nin öğleden sonraki oturumunda çok az tartışılarak kabul edilmiştir. Kanun, ertesi gün Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.⁴⁷¹

Görüldüğü üzere zor şartlarda kabul edilen Varlık Vergisi savaşın artan gerginliğinde hükümetin sorumluluklarının çoğaldığının ve vatandaşları zor günlerin beklediğinin habercisidir. Artık Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, ülkedeki ekonomik vaziyeti bizzat tetkik edecektir ve yine bir gezi programı hazırlanmıştır. Fakat önce, Çorum'daki depremin yaralarını sarmak gerekmektedir. Bu yüzden İnönü, 11 Aralık'ta bu şehre gelmiş ve zelzele felaketine uğrayan halkın vaziyeti ile ilgilenmiştir. Aynı gün de mecliste, Dâhiliye Vekili Recep Peker gelişmeler karşısında hükümetin konu ile ilgili tedbirlerini aktarmıştır.⁴⁷² Böylece Erzincan'dan sonra Çorum da, cumhurbaşkanı ve hükümet halkın yaralarını sarmak için birlikte hareket etme olgunluğunu göstermiştir.

Cumhurbaşkanı, Çorum gezisine müteakip bu defa İstanbul'a gitmiştir.⁴⁷³ Basın, Milli Şef'in, Haydarpaşa garında kendisini karşılamaya gelenlerin ellerini “beşuş bir çehre ile” sıktığını ifade etmiştir. Araştırmamızda cumhurbaşkanı için gazetelerde o zamana kadar haberine rastlamadığımız bu ruh halinin dağılması gezi programı

---

⁴⁷⁰ Necmeddin Sadak, “İsmet İnönü Vatandaşları Vazifeye Çağırıyor: İyi Dinleyiniz”, **Akşam**, 2 Kasım 1942.

⁴⁷¹ Aktar, **a.g.e.**, İstanbul, 2000, s. 217-221 ; Ayhan Aktar, “Varlık Vergisi'nin Hikâyesi”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 121, Ocak 2004, s. 82-83 ; **Akşam**, 11 Kasım 1942.

⁴⁷² **Cumhuriyet**, 12 Aralık 1942 ; **Yeni Sabah**, 12 Aralık 1942.

⁴⁷³ **Akşam**, 14 Aralık 1942.

sirasında gerçekleşecektir. Milli Şef önce Beşiktaş şahanesisinin bulunduğu Sinan Paşa Camii'ni teşrif etmiş, fakirlere dağıtılan yemeği ve dağılış şeklini gözden geçirmiş, 21 Aralık'ta Bursa'ya geçmiş ve halka hitaben bir konuşma yapmıştır. İnönü bu konuşmasında, bayram tatilini Balıkesir, Gelibolu gibi bölgeleri ziyaretle geçirdiğini ifade ediyor, her tarafta vatandaşları kendilerine ve memlekete tamamıyla güvenir rahat bir zihniyette bulunduğunu söylüyordu. Millet, hükümeti ile beraber kitle halinde, demir gibi işi ve gücü ile meşgul olduğu ve yeni senenin mahsulü için herkesin aşk ile çalıştığını anlatıyordu. Cumhurbaşkanı, her şeyden evvel milletçe manen ve maddeten verimli yolda çalışmasının, millet ve hükümetin birbirine kenetlenmiş tek vücut halinde bulunmasının millet kuvvetinin başlıca işareti olduğunu savunuyordu. Bir hafta içinde gezilen 8 vilayette hükümetin aldığı tedbirlerin olumlu sonuçlar verdiğini söyleyen cumhurbaşkanı, Varlık vergisini bütün milletin vicdanında doğru ve haklı bir tedbir olarak görmüştü.⁴⁷⁴

Cumhurbaşkanı, Bursa'dan sonra 22 Aralık'ta İstanbul'a yeniden gelmiş; Topkapı'yı sonra da Laleli Aşhanelerini ziyaret etmiş ve Kızılay tarafından şehrin fakir halkına dağıtılan yemeği tatmıştır.⁴⁷⁵ Cumhurbaşkanı, ertesi gün CHP İstanbul Vilayet kongresinde iktidarda bulunan partinin azaları bir direktifler içeren bir konuşma yapmış ve hükümete yönelik şu cümleleri söylemiştir: *"...Parti hükümetinin muvaffak olması bütün gayretlerimizin hedefidir. Parti içinde tenkitler kontroller hep hükümetin muvaffakiyetine yardım etmek içindirler. Partili, parti içinde hiçbir hakikati olduğu gibi görmekten olduğu gibi görmekten olduğu gibi söylemekten çekinmeyecektir. Bir partinin memleket için faydalı ve yapıcı olması; ancak bu suretle mümkündür..."*⁴⁷⁶

2.2.3.2. İkinci Dünya Savaşı'nın Etkisini Artırması

Şükrü Saraçoğlu döneminde, 1942 yılı sonunda Türkiye üzerindeki Alman baskısı kalkmakla beraber, bunun yerini müttefiklerin baskısı almıştır. 1943'den itibaren Sovyetler üzerindeki Alman tehdidinin kalkmaya başlamasıyla Sovyetler Türkiye'ye

⁴⁷⁴ **Akşam**, 22 Aralık 1942 ; **Yeni Sabah**, 22 Aralık 1942.

⁴⁷⁵ **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1942 ; **Yeni Sabah**, 23 Aralık 1942.

⁴⁷⁶ **Cumhuriyet**, 24 Aralık 1942 ; Hüseyin Cahit Yalçın, "Milli Şefin Beyanati", **Yeni Sabah**, 23 Aralık 1942 ; Yunus Nadi, "Şefin Hitabesi", **Cumhuriyet**, 25 Aralık 1942 ; "Cumhurbaşkanımızın Parti Kongresindeki Hitabeleri", **Tasviri Efkar**, 26 Aralık 1942.

karşı bir durum almaya başlayacak ve bu durum savaşın sonunda Türkiye üzerinde gerçek bir Sovyet tehdidi olarak ortaya çıkacaktır.⁴⁷⁷

Kızılordu'nun Stalingrad önlerinde yenilgiye uğratmasından sonra Churchill Türkiye'nin savaşa sokulması planını uygulamaya çalışmıştır. Diğer taraftan 18 Kasım 1942'de İngiliz Kurmay Başkanı “Türkiye’yi baharda harbe sokmak için çok gayret sarf etmek gerekecek” demiştir.⁴⁷⁸ Roosevelt ve Churchill’in katılımıyla Amerika ve İngiltere arasında 14-24 Ocak 1943 tarihlerinde gerçekleştirilen Kazablanka Konferansı’nda Türkiye’nin de savaşa katılmasıyla yeni bir Balkan cephesinin açılması kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine Churchill, durumu Türk yetkililerine açıklamak üzere 30 Ocak- 1 Şubat 1943 günlerinde Adana’da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile görüşmüş ve Türkiye’nin en geç 1943 yılı sonunda savaşa katılmasını istemiştir. 17 Ağustos 1943’te ise, müttefiklerin Sicilya harekâtının hemen ardından toplanan Quebec Konferansı’nda, savaş durumu değerlendirilirken Roosevelt ve Churchill, “savaş dışı” tutumunu ısrarla sürdürmek isteyen Türkiye’den Türk havaalanlarının müttefiklerce kullanılmasını isteme kararına varmıştır.⁴⁷⁹ Ancak bu da Türkiye tarafından reddedilmiştir. Türkiye’nin bu kararı alırken en önemli kaygısı, Alman hava kuvvetlerinin saldırılarına maruz kalma ihtimali idi.⁴⁸⁰

1943 Ekimindeki Moskova Konferansında da Sovyet Rusya, Türkiye’nin tarafsızlığının Almanya’ya yaradığını ve Türkiye’nin bir an önce savaşa katılmasının gerektiğini söylüyordu. Konferans sonunda İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında Türkiye ile ilgili ikili bir protokol de imzalayacaktır.⁴⁸¹ 1943 yılı sona ermeden Türkiye’nin savaşa katılmasına amacıyla Türkiye Dışişleri Bakanı, Numan Menemencioğlu ile Kahire’de görüşecek olan İngiltere Dışişleri Bakanı Edene verilecek cevap, yeterince yardım yapılmadıkça Türkiye’nin savaşa katılmayacağı idi. Eden, Türkiye’nin olumsuz cevabının Türk-İngiliz münasebetlerinin gerginleştireceğini söylediye de Türkiye savaşa katılmayı reddedecektir.⁴⁸²

---

⁴⁷⁷ Sander, **a.g.e.**, s. 412.

⁴⁷⁸ Gothard Jaeschke, “I. ve II. Dünya Savaşlarında Türkiye’nin Dış Politikası”, **Türkler**, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 800.

⁴⁷⁹ Zürcher, **Modernleşen**, s. 297 ; Selim Deringil, **Denge Oyunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 189.

⁴⁸⁰ Tunçay vd., **a.g.e.**, s. 169-170.

⁴⁸¹ Gönlübol vd., **a.g.e.**, s. 186-187 ; Deringil, **a.g.e.**, s. 204.

⁴⁸² Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 413 ; Deringil, **a.g.e.**, s. 209.

1943 Kasımındaki Tahran Konferansında ise Sovyetler, Türkiye'nin savaşa sokulmasında ısrar devam edecektir. Zira Stalin "gerekirse enselerinden yakalayarak" tabiriyle Türkiye'yi savaşa dâhil etmek istiyordu. Amerika ve İngiltere'nin kanaati de bu yönde olduğundan Churchill 4-6 Aralık 1943'de Kahire'de İsmet İnönü ile görüşecektir. Müttefiklerin yoğun baskısı sonunda İnönü "prensip olarak" savaşa katılmayı kabul edecek, ancak Türkiye'nin savaşa giriş koşulu olarak getirdiği silah ve teçhizat isteği askeri görüşmelerin kesilmesine neden olacaktır.⁴⁸³

2.2.3.3. 1943 Genel Seçimleri ve II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nin Kurulması

23 Şubat 1943'de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü yedinci mebus seçimi dolayısıyla millete bir beyanname yayınlamıştır.⁴⁸⁴ Beynamede, Parti ve hükümetin geçen dört sene içinde büyük işler gördüğü ve gelecekte de yine yeni hamlelerin yapılması için halkın salahiyetine ihtiyaç olduğu anlatılmıştır. Günümüzde cumhurbaşkanının bir seçim öncesi böyle bir beyanname yayınlaması gerçekten aykırı görülür. Ancak bu yıllarda Parti nizamnamesine göre Milli Şef Cumhuriyet Halk Partisi'nin değişmez başkanı, Teşkilatı Esasiye Kanununa göre meclis ile hükümetin de üstünde devlet başkanı olarak nazım rolünü ifa etmektedir. Millet tarafından Partiye verilen olağanüstü salahiyetleri fiilen kullanacak cihazlar üzerinde kontrol kuvvetine haizdir; herhangi ihtilafli bir meselede dahi milletin tam itimadına dayanan bir hakem vazifesini görmektedir.⁴⁸⁵

Seçim beyannamesinden sonra Türkiye'de seçim devresi başlamış ve bu süreç 1 Mart 1943 tarihinde nihayetlenmiştir.⁴⁸⁶ Genel seçimler sonrasında, bir önceki dönemle kıyaslandığında, meclise çok sayıda yeni isim girerken, Umumi Kâtip Kemal Gedeleş tarafından CHP Genel Sekreteri M.Şükrü Esenal'a bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda, 7'nci devre mebus seçiminde namzet listesine giremeyen veya girip kazanamayan zevattan bazıları tarafından cumhurbaşkanına gönderilen telgraf ve mektuplara

⁴⁸³ A.g.e., s. 413 ; Deringil, a.g.e., s. 214, 219.

⁴⁸⁴ Akşam, 24 Şubat 1943 ; Ulus, 24 Şubat 1943 ; Cumhuriyet, 24 Şubat 1943 ; Yeni Sabah, 24 Şubat 1943

⁴⁸⁵ Asım Us, "Milli Şef'e Göre Umumi İşlerde Salahiyet ve Mesuliyet", Vakıf, 26 Şubat 1943.

⁴⁸⁶ Ulus, 2 Mart 1943 ; Koçak, Milli Şef, s. 293-295.

cumhurbaşkanınca verilen cevaplar vardır.⁴⁸⁷ Bu dosyada mektupları yer alan eski milletvekillerinden bazıları şunlardı: Behçet Günay-Urfa⁴⁸⁸, Kemal Dursun-İzmir⁴⁸⁹, Rıfat Azay-Ankara, Mehmet Erten-Maraş, Hamza Erkan-Afyon, Feyzi Sözen-Balıkesir, Asım Tümer-Manisa, Fuat Gökbudak-Konya, Rıfat Araz-Ankara, Süleyman Köstekçiöğlü-Çorum, Cemal Aliş-Sinop, Şükrü Kaya⁴⁹⁰, Reşat Mimaröğlü-İzmir⁴⁹¹, Mesut Koman-Konya⁴⁹², Vasıf Çınar-Malatya⁴⁹³, Hüseyin Rahmi Gürpınar⁴⁹⁴, Emekli

⁴⁸⁷ BCA 490.01/35.147.1 ; Koçak, **Milli Şef**, s. 293.

⁴⁸⁸ “1 Mart 1943, Büyük Cumhurbaşkanı: Pek ciddileşen darlığımu siyaseten ve naçiz emekdarlığıma mükaaiaten bir banka idare meclisine intihabıma yüksek iradelerini, sonsuz tazimle kudretli ellerinizi öperek, arz ve niyaz ederim. Urfa eski me’busu Behçet Günay-Kadıköy.” BCA 490.01/35.147.1.

“3 Mart 1943, Bay Behçet Günay Hacı Şükrü Sokak No. 52 Kadıköy İstanbul. Arızanızı Cumhurbaşkanımıza takdim ettiğimi 1.3.1943 tarihli yazınıza cevaben bildirir, saygılarımı sunarım. Umumi Kâtip.” BCA 490.01/35.147.1.

⁴⁸⁹ “1 Mart 1943, Büyük millî şefimiz sevgili Reiscumhurumuz İsmet İnönü’nün yüksek katlarına. İşbu intihapta partimizin namzetleri arasına alınmak gibi büyük lutuf ve inayetlerine bu def’ada mazhar olmuştum. İntihap dairemde netice menfi çıkmış ise de yüksek şahsiyetlerinin çok büyük lutuf ve teveccühleri kulumuz için daima medari iftihar olduğundan mübarek ellerinizi kemali hürmetle öperim ve necip milletimizin başında pek çok seneler afiyet ve muvaffakiyetlerle var olmalarını candan dileyerek en derin tazim ve bağlılıklarımı arz ve tekrar cüret eyledim. Yüce büyük Şefimiz. Eski İzmir Meb’usu Kemal Dursun.” BCA 490.01/35.147.1.

Cevap Yazısı: “3 Mart 1943, Bay Kamil Dursun Eski İzmir Mebusu Ankara, Mecliste hizmet nöbetini başka bir arkadaşına devredekene gösterdiğiniz temiz duygulardan dolayı teşekkür ederim. Bundan sonra da sevilen bir kişi olarak sizden değerli hizmetler bekleriz.” BCA 490.01/35.147.1.

⁴⁹⁰ “Sayın İsmet İnönü Milli Şef TC Reisi CHP Genel Başkanı Ankara, Değer biçilmez iltifatları nazimde olsa vicdanımda yaşayan sonsuz ve silinmez bağlılıklarımı tekrar yüksek katınıza sunmaya yeni bir vesile oldu Milli Şefime minnetlerin hiç bir emele ve sonuca bağlı değildi aziz ve ulu şefim. Şükrü Kaya.” BCA 490.01/35.147.1.

Cevap Yazısı: “3 Mart 1943, Sayın Bay Şükrü Kaya Fenerbahçe Caddesi No. 1-109 Kadıköy-İstanbul-1 Mart 1943 tarihli telgrafınızı yüce Cumhurbaşkanımıza arzettim. Mütehassıs olarak teşekkür ve selamlarının iblağı emir buyurdular. Saygılarımla arz ederim. Umumi Kâtip.” BCA 490.01/35.147.1.

Cevap Yazısı: “Bay Kemal Gedeleş-T.C Umumi Kâtibi Ankara: Seçim büyük şefimizin şu günlerde ellerinden öpebilmek saadetini benden esirgedi yüksek iltifatlarıyla ferahlayan gönlüm umutlarla doludur sonsuz saygı silinmez bağlılıklarımı yüce katlarına sunarım. Şükrü Kaya.” BCA 490.01/35.147.1.

⁴⁹¹ “1 Mart 1943, Yüce önderim ve millî şefim İsmet İnönü’ye. İzmirliiler arasına giremedim. Bu sefer meb’us olamadım. Her bakımdan müte’essirim. Fakat sen var olarsın, sağ olarsın. Görülmek, gözedilmek ve korunmak isteyen Türk Milletinin üzerinden Hak seni eksik etmesin. Tazimlerimi sunarım. Eski İzmir Mebusu-İstanbul” BCA 490.01/35.147.1.

Cevap Yazısı: “4 Mart 1943, Bey Reşat Mimaröğlü Eski İzmir Mebusu, Sayın Mimaröğlü, Mektubunuzu okudum. Bir seçim cilvesine uğrayarak üzüldüğünüzü görüyorum. Sevilen ve güvenilen bir arkadaşısınız. Temiz ve olgun şahsiyetinizle yine değerli arkadaşım olarak kalacaksınız. Selamlarımla”. BCA 490.01/35.147.1.

⁴⁹² “1 Mart 1943 Aziz Milli Şefimiz, Yüksek teveccüh ve iltifatları eseri olarak Çanakkale namzetleri listesine ayrıldım. Küçük yaşta çıktığım memleketime bu münasebetle giderek kendimi tanıtamadım. Ve seçicilerin daha layık gördükleri diğer namzetler arasında mühimce rey almama rağmen akalliyette kaldım. Bu neticeden ne mey’us ne de müteessirim. Yalnız meşgul olduğum sahada daha geniş çalışma imkânlarını elde edebilmek olan gayeme şimdilik erişmekten mahrum bulunuyorum. Yüksek itimatlarına mahzar buldukça bu imkânın tahakkuk edeceğine tam bir inancım olduğunu derin minnet ve şükranlarımla arz eder hürmet vetazimle ellerinizden öperim Aziz Milli Şefimiz. Konya mecmuası Sahibi imtiyazı Milli Kütüphane Müdürü Tazimle M. Koman.” BCA 490.01/35.147.1.

Korgeneral Sayın Sedat Doğruer, Hasip Ahmet Aytuna-Tokat, İbrahim Dıblan, İbrahim Etem Bozkurt-Zonguldak.⁴⁹⁵ Meclisin eski milletvekilleri tarafından gönderilen ve onlara verilen cevabi yazılardan görüleceği üzere cumhurbaşkanı milletvekillerinin tespitinde oldukça etkili ve yönlendiricidir.

Milletvekili genel seçimlerinden sonra TBMM yedinci seçim devresinin ilk toplantısı 8 Mart 1943 tarihinde yapılmıştır. Bütün milletvekillerinin yeminine müteakip TBMM Başkanlığına Çankırı Milletvekili Abdülhalik Renda seçilmiştir. Başkanlık Divanın teşekkülünden sonra yapılan cumhurbaşkanı seçiminde ise 435 oyla İsmet İnönü yeniden cumhurbaşkanı olmuştur. Böylece İnönü riyaset mevkiine gelerek cumhurbaşkanı sıfatıyla yemin etmiştir.⁴⁹⁶

8 Mart 1943 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nin yedinci intihap devresinin başlaması ve cumhurbaşkanının yeniden seçilmesi üzerine İzmir Milletvekili ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu istifasını İsmet İnönü'ye sunmuştur.⁴⁹⁷ İnönü istifayı kabul etmiş ve yeni hükümeti kurma görevini yeniden Saraçoğlu'na vermiştir.⁴⁹⁸ Böylece

---

Cevap Yazısı: "4 Mart 1943, Bey Mesut Koman Milli Kütüphane Müdürü, Cumhurbaşkanı Milli Şefimiz 1.3.1943 tarihli mektubunuzu okudular ve temiz duygularınızdan mütehasıs oldular. Saygılarımla. Umumi Kâtip." BCA 490.01/35.147.1.

⁴⁹³ "4 Mart 1943, Büyük ve Sayın Milli Şef'e, Onbeş seneden beri kıymetli ve şerefli teveccühlerinin eseri olarak Malatya meb'usluğunda bulundum. Yakininizde bu sıfatla çalışmak imkânını kaybettiğim şu sırada ismimin son devre namzetleri arasında gösterilmek suretile tekrar buyurulan lütuf ve teveccühlerinden dolayı minnet ve şükran hislerimin arzunu bir vazife bilmekteyim. Seçimin hakkımda menfi çıkan neticesinin yegâne tesellisini de bu teveccühün devamı teşkil etmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi Bayrağı altında işaret buyurduğunuz vatani hedefe doğru daima inanla ve yorulmadan yürüyen bir yolcu ve Yüce şahsiyetinize karşı bütün mevcudiyetile daima bağlı kalan bir ferdim. Bunu arz erken millet ve memleketle beraber sağlığınıza ve her türlü kederden masumiyetinize dua ederek kemalitazimle ellerinizden öperim. Eski Malatya Mebusu V. Çınar." BCA 490.01/35.147.1.

Cevap Yazısı: "Ankara, 10 Mart 1943, Bay Vasıf Çınar, Eski Malatya Mebusu, Seçim olayını iyi ve anlayışlı karşılamanızdan memnun oldum. Sevilen bir arkadaşımınız ve öyle kalacaksınız. Selamlarımla." BCA 490.01/35.147.1.

⁴⁹⁴ "3 Mart 1943, Sayın Bay H. Rahmi Gürpınar Edip- Muharrir Heybeliada, Pek sayın üstad; Bu defaki seçimin hakkınızda tecelli eden menfi neticesinden Milli Şefimiz üzüldüler ve sizi daima sevgi ile hatırladıklarını, sağlığınıza temenni ettiklerini yazmamı emir buyurdular. Bu yüce emir ve vazifeyi ifa ederken şahsi hürmet ve muhalasatımı da arzeder, ellerinizden öperim. Umumi Kâtip." BCA 490.01/35.147.1.

⁴⁹⁵ BCA 490.01/35.147.1.

⁴⁹⁶ Cumhuriyet, 9 Mart 1943 ; Yeni Sabah, 9 Mart 1943 ; Ulus, 9 Mart 1943.

⁴⁹⁷ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No:2/12-21, Fihrist No:6655-1.

⁴⁹⁸ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No:2/12-21, Fihrist No:6655 ; Akşam, 9 Mart 1943 ; Yeni Sabah, 9 Mart 1943.

Saraçoğlu tarafından 9 Mart günü yeni kabinenin listesi cumhurbaşkanına sunulmuş ve on dördüncü cumhuriyet hükümeti resmen kurulmuştur.⁴⁹⁹

II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nde tam altı üye değişmiştir. Falih Rıfkı Atay'a göre Saraçoğlu, Atatürk'ün ve Milli Şef'in dersine sadık kalarak halk itimadını kazanmanın tek sırrının çalışmak ve iş başarmak olduğunda şüphe etmemiş ve yeni hükümeti kurarken yine aynı kaygı ile hareket etmiştir.⁵⁰⁰ Atay'dan başka Yunus Nadi Abalıoğlu⁵⁰¹ ve Asım Us köşelerinde yeni kabinenin cumhurbaşkanı ile birlikte hareket etme kabiliyetine dair yorumlar yapmıştır.⁵⁰²

Şükrü Saraçoğlu'nun yeni kabinesini kurarken Cumhuriyet Halk Partisi Değişmez Başkanının seçim nedeniyle yayınlamış olduğu beyannameden ilham almış olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki Milli Şef'in o beyannamesinde şöyle bir cümle göze çarpmakta idi: *“Yeni Mecliste memlekette muvazeneyi ve zamanın öğretebileceği isabetli tedbirleri koruyacak tecrübelerle memleketin gelecek idaresin de mesuliyet hisselerini alacak gençler beraber çalışsınlar.”* Zira seçimin neticesinde meclise yeni giren yüz kırka yakın milletvekilinin çoğu memlekette yüksek tahsillerini bitirdikten sonra Batı üniversitelerinde eğitimlerini tamamlayan veya Batı kurumlarında staj gören bundan başka; gerek hükümette gerek mecliste iş ve politika tecrübeleri olan gençlerdendi.⁵⁰³

II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nin kurulmasından sonra cumhurbaşkanı için yapılacak ilk iş meclise ve hükümete giren yeni yüzleri daha yakından tanımak olmuştur. VII. Büyük Millet Meclisi azaları için tertip edilen çaylardan ilki 12 Mart'ta Çankaya Köşkü'nde verilmiş. Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdülhalik Renda ve bütün hükümet üyelerinin hazır bulunduğu kabul, resmi soyadları A ve C ile başlayan mebusların katılımı ile başlamıştır.⁵⁰⁴ 15 Mart⁵⁰⁵, 18 Mart⁵⁰⁶ ve en son 20 Mart'ta⁵⁰⁷ devam eden bu çay ziyafetleri meclis yapısının ortaya konması ve hükümet ile

⁴⁹⁹ **TBMM ZC**, Devre: VII, Cilt: 1, s. 10-11 ; **Ulus**, 10 Mart 1943 ; **BCA** 030.10/14.80.7.

⁵⁰⁰ Falih Rıfkı Atay, *“Saraçoğlu Hükümetinin Yeni Kuruluşu”*, **Ulus**, 11 Mart 1943.

⁵⁰¹ Yunus Nadi Abalıoğlu, *“Yeni Saraçoğlu Hükümeti”*, **Cumhuriyet**, 11 Mart 1943.

⁵⁰² Asım Us, *“Yeni Şükrü Saraçoğlu Hükümeti”*, **Vakit**, 1 Mart 1943.

⁵⁰³ Asım Us, *“Yeni Şükrü Saraçoğlu Hükümeti”*, **Vakit**, 1 Mart 1943 ; Falih Rıfkı Atay, *“Saraçoğlu Hükümetinin Yeni Kuruluşu”*, **Ulus**, 11 Mart 1943.

⁵⁰⁴ **Cumhuriyet**, 13 Mart 1943.

⁵⁰⁵ **Yeni Sabah**, 16 Mart 1943.

⁵⁰⁶ **Akşam**, 19 Mart 1943 ; **Cumhuriyet**, 19 Mart 1943.

⁵⁰⁷ **Yeni Sabah**, 21 Mart 1943.

cumhurbaşkanı arasındaki samimi atmosferin artması için bir vesile olmuştur. Nitekim İnönü usta bir politikacı olduğundan, kitaptan mebusların adlarını soyadlarını ezberliyor, ziyafette onlara adıyla hitap ediyordu. Kendisiyle sohbet edilen genç milletvekilleri için devlet başkanının elini öpmek ise bir alışkanlık olmuştu.⁵⁰⁸

Cumhurbaşkanının Çankaya'daki kabulleri devam ederken, 17 Mart 1943 tarihinde Başbakan Şükrü Saraçoğlu harici ve dâhili politika hakkındaki beyanâtı ile yeni hükümetin programını meclise sunmuştur. Hükümet üyelerindeki değişmelerde başka bir mana aramayı doğru bulmayan başbakan, “*Şefin emriyle ve bu defaki seçim dolayısıyla tutulan yolla hükümetin, meclisin ve partinin milletin tam bir temsilcisi olduğunu*” belirtilmiştir.⁵⁰⁹ Başbakanın konuşmasından sonra söz alan Müstakil Grup Başkanı Ali Rana Tarhan⁵¹⁰, Berç Türker⁵¹¹, Behçet Kemal Çağlar⁵¹² ve Ali Muzaffer Göker⁵¹³ Saraçoğlu Hükümeti'nin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den feyiz alarak başarılı olacağını beyan etmiştir. Konuşmalar sonunda hükümet 425 milletvekilin olumlu oyu ile programını meclise kabul ettirmiştir.

2.2.3.4. CHP VI. Kurultayı Öncesi ve Sonrası Yaşanan Gelişmeler

Şükrü Saraçoğlu'nun ikinci hükümeti döneminde kabul edilen Toprak Mahsulleri Vergisi, cumhuriyetin ilk yıllarında kaldırılan Aşar vergisinin bir benzeri olarak uygulamaya konulmuştur. Amaç zirai gelirlerin vergilendirilerek ağır ekonomik sıkıntıların hafifletilmesiydi. Bu vergiye tâbi olanlar, genelde ihtikâr yapmak suretiyle zenginleştiği varsayılan büyük çiftçilerdi. Tarım ürünleri ve baklagilleri vergilendiren Toprak Mahsulleri Vergisi kanun tasarısı 15 Mayıs 1943 tarihinde TBMM'ye

⁵⁰⁸ Kemal, a.g.e., s. 174-176.

⁵⁰⁹ TBMM ZC, Devre: VII, Cilt: 1, s. 22-26.

⁵¹⁰ TBMM ZC, Devre: VII, Cilt: 1, s. 26-27.

⁵¹¹ TBMM ZC, Devre: VII, Cilt: 1, s. 27-28.

⁵¹² Behçet Kemal Çağlar hükümetin programı hakkında mecliste şöyle konuşuyordu: “*Bu genç Kabine Büyük Meclisin yetiştiriciliğini bir daha meydana koyacaktır ve dünya mîkyasında bir daha belirtecektir ki, İnönü Türk gençliğinin hem şefkatli babası, hem dikkatli mürebbisidir. Genç kabineden büyük başarılar bekliyoruz...Nasıl muvaffakiyeti mukadder görmeyelim ki, yollarına ışık tutan dünyanın en şefkatli, en dikkatli şefi İsmet İnönü'dür. Bu muvaffakiyeti emniyetle görüyoruz. Çünkü başlarında bu asil milletin öz çocuğu Saraçoğlu vardır.*” TBMM ZC, Devre: VII, Cilt: 1, s. 28.

⁵¹³ TBMM ZC, Devre: VI, Cilt: 1, s. 28-29.

sunulacak, üç mahsul yılı uygulandıktan sonra 23 Ocak 1946 tarihinden itibaren kaldırılacaktır.⁵¹⁴

Varlık Vergisi'nin politik bir kaybı olamazdı. Ancak "Toprak mahsulleri vergisinin" mükellef sayısı ile kaldırılmış bir verginin yeniden alınması Cumhuriyet Halk Partisi'ne büyük oy kaybına neden olmuştur. Ancak İsmet Paşa bu vergilere ve bu üretilen tahıla son derece gereksinim duyarak, popülist davranmayarak ulusun çıkarlarını düşünmüştür. 1946 ve 1950-1954 yıllarında kaybettiği seçimlerin en önemli nedenlerinden biri toprak mahsulleri vergisinin alınması olmuştur.⁵¹⁵

II. Saraçoğlu Hükümeti döneminde, VI. Büyük Kurultay'ın başlamasından kısa süre önce beklenmeyen bir gelişme yaşanmıştır. Recep Peker 20 Mayıs'ta sıhhi durumundan dolayı istifa etmiş ve yerine Hilmi Uran'ın tayini cumhurbaşkanınca kabul olunmuştur.⁵¹⁶ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü bu durumu başbakanlık ve TBMM Başkanlığına gönderdiği yazılarla resmileştirmiştir.⁵¹⁷

İnönü'nün isteği üzerine II. Saraçoğlu kabinesinde de Dâhiliye Bakanı olarak görevde kalan Recep Bey'in, kendisini başbakanlığa Saraçoğlu'ndan daha layık görmeye devam etmesi, her fırsatta başbakanı eleştirmesi ve Peker-Saraçoğlu çekişme ve çatışması onun görevinden cumhurbaşkanının da onayı ile alınmasında etkili olmuştur. Bundan sonra Recep Bey, özel olarak Saraçoğlu Hükümetine, siyasi alanda genel olarak parti yönetimine karşı, eleştirel bir tutum takınmış ve parti içinde muhalefette kalmıştır.⁵¹⁸

CHP'nin VI. Kurultayı, 8 Haziran'da Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesinde toplanarak İsmet İnönü'nün konuşmasıyla başlamıştır.⁵¹⁹ Cumhurbaşkanı

---

⁵¹⁴ Güneş Günver, "Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Toplumsal Yaşama Etkileri", **Türkler**, Cilt: 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 620.

⁵¹⁵ Nur, **a.g.e.**, s. 385-387 ; Koçak, **Milli Şef**, s. 519-524.

⁵¹⁶ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No:2/12-22, Fihrist No:6750-2 ; **TBMM ZC**, Devre: VII, Cilt: 2, s. 119.

⁵¹⁷ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No:2/12-22, Fihrist No:6750.

⁵¹⁸ Teoman Gül, **Türk Siyasal Hayatında Recep Peker**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 45-48.

⁵¹⁹ Bu konuşmanın bir bölümü şöyledir: "Aziz arkadaşlar; Cumhuriyet hükümetinin geçen devrede karşısında bulunduğu meseleleri hep biliyoruz. Bu meseleleri bugün içinde bulunduğumuz vaziyete getirmenin ne kadar güç olduğunu, engin tecrübelerinizle kolayca takdir edersiniz. Her şeyden evvel millî emniyetin ve millî selametinin sağlam temeller üstünde bulunması, hükümetin zihnine en çok işgal etmiştir. Cihan harbinin ve siyasetinin türlü dalgalarının ortasında Türk milletinin itibarı ve kuvveti şerefle yükselmiştir. Cumhuriyet hükümeti için bu noktayı iftiharla kaydederken içinde bulunduğumuz türlü

konuşmasında, kongre çalışmalarının bütün hükümet makamlarınca sempati ile takip olunmasını da istemiştir. Bu suretle, CHP'nin hükümet ve devlet mekanizması ile olan yakınlığı ve birlikteliği sorunu bir kez daha gündeme gelmiştir. İnönü'nün bu talimatı, CHP'nin hükümet ve devlet mekanizmasından kopmadığını gösteren bir başka somut örnek olmuştur.⁵²⁰

Kurultay sonrası, siyasi hayatta belirgin bir kıpırdanma yaşanmazken cumhurbaşkanı, tetkik gezilerine devam etmiş ve 29 Haziran'da Ziraat Vekili ile Ankara Bala'da incelemede bulunmuştur.⁵²¹ Cumhurbaşkanı, vefat eden eski çalışma arkadaşı Refik Saydam'a karşı vefa borcunu da unutmamış ve 8 Temmuz günü Saraçoğlu kabinesinin üyeleri ile birlikte merhumun kabrini ziyaret etmiştir.⁵²² İnönü'nün bu ziyareti yanında yeni başbakan da ihmal edilmemiştir. Nitekim cumhurbaşkanı tarafından 12 Temmuz'da Şükrü Saraçoğlu'nun başbakanlığının yıl dönümü münasebetiyle Çankaya Köşkünde büyük bir ziyafet verilmiş ve Saraçoğlu bir kez daha onurlandırılmıştır.⁵²³

Yukarıda görüldüğü gibi yıldönümleri cumhurbaşkanı için önem arz eden bir konu olduğu gibi bu konuda hükümet de gerektiğinde cumhurbaşkanına jest yapmaktan uzak kalmamıştır. Nitekim Lozan Sulhunun 20. yıl dönümü münasebetiyle 23 Temmuz'da Ankara Halkevi'nde kabinenin yoğun katılımıyla yapılan toplantıda, Başbakan Saraçoğlu tarafından Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir kutlama telgrafı gönderilmiş, cumhurbaşkanı da bu telgrafa mukabele etmiştir.⁵²⁴

---

sıkıntılarının türlü tesiri altında neticeyi yürek rahatlığıyla hatırlamalıyız. Bu esnada bu mühim devre zarfında bütün emeklerini ölüncüye kadar harcamış olan rahmetli Dr. Saydam'ı takdir ve hürmetle anmak vazifemdir. Arkadaşlarım; Hükümetin bütün gayretleri ana meseleler üzerinde toplanmıştır. Harici emniyetin muhafazası, memleketin müdafaası, esas istihlal meseleleri ve bize çok ızdırap veren geçim zorluğuyla iktisadi ve idari yollarda uğraşma ve şimdiye kadar gördüklerimizin en ağırı şeklinde bir hazne ihtiyacını giderme, hükümet işlerinin başlıcalarıdır. Hükümet güç şartlar içinde çalışıyor. Fakat milletin her ana mesele ile ilgilendirmek, vaziyeti soğuk kanla takdir edip karşılaması için onu daima bilgili ve uyanık bulundurmak sayesinde ki hükümet sıkıntıları hafifletecek ve giderecek millî varlığı kuvvetlendirecek ve koruyacak tedbirleri güvenle takip etmeye muktedir oluyor. Gelecek zamanları kuvvetli ümitlerle beklemeye hakkımız vardır.” **Akşam**, 8 Haziran 1943 ; Tasviri Efkâr, 9 Haziran 1943 ; M. Zekeriyâ Sertel, “*Millî Şefin Nutkundan Çıkan Yarın ki Türkiye*”, **Tan**, 10 Haziran 1943 ; Sadi Erten, “*Altıncı Büyük Kurultayda Değişmez Başkanı Dinlerken*”, **Vakit**, 10 Haziran 1943 ; Asım Us, “*Aziz Şefin Millete Yol Gösteren Nutku*”, **Vakit**, 10 Haziran 1943 ; Yılmaz Gülcan, **a.g.e.**, s. 216-219.

⁵²⁰ Koçak, **Millî Şef**, s. 307-308 ; Giritlioğlu, **Türk Siyasi**, s. 156-158.

⁵²¹ **Akşam**, 30 Haziran 1943 ; **Ulus**, 30 Haziran 1943 ; **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1943.

⁵²² **Ulus**, 9 Temmuz 1943 ; **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1943.

⁵²³ **Ulus**, 13 Temmuz 1943 ; **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1943.

⁵²⁴ **Ulus**, 27 Temmuz 1943.

Temmuz ayı ülke için yeni bir felaketin yaşandığı ay da olmuştur. Zira daha önceki Erzincan ve Çorum depremlerinden sonra Temmuz 1943’de Hendek merkezli yeni bir sarsıntı olmuştur. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Dâhiliye ve Nafia vekilleri ile birlikte 22 Temmuz’da deprem bölgesine gitmiştir. İnönü, depremin sebep olduğu tahribatı gördükten sonra Nafia ve Dâhiliye vekillerinden deprem için aldıkları kararlar hakkında uzun izahat almış, halkın ihtiyaç ve dileklerini dinlemiştir. Cumhurbaşkanı bu temasından sonra özellikle fakir halkın barınması hususunda gerekli tedbirlerin kış gelmeden alınması ve binası yıkılıp makineleri sağlam olan fabrikaların tamir ve inşası hususunda hemen direktifler vererek Başkent’e dönmüştür.⁵²⁵

Aynı ay içinde meydana gelen Tokat depremi de cumhurbaşkanını, Dâhiliye ve Nafia Vekillerini yeni bir geziye mecbur bırakmıştır. Cumhurbaşkanının benzer direktiflerinden sonra 27 Temmuz’da Ankara’ya dönmüştür.⁵²⁶

Eylül ayının sonlarında doğu gezine çıkan İnönü Erzurum’da 26 Eylül günü yaptığı konuşmada hükümetin çalışmalarının devam edeceğini bir başbakan edasıyla şöyle açıklıyordu: *“Aziz Erzurumlular. Birçok gündür içinizde ve etrafınızda dolaşıyorum. Çalışıyorum. Gördüklerimden çok memnun oldum. Erzurum yurdun büyük bir merkezi olmanın esaslı vasıflarını kazanmaya başlamıştır...Cumhuriyet hükümetlerinin Erzurum ile ilgileri artacak, devam edecektir. Kaç gündür bana vazifeleri arasında iyi yardımlar yapan sivil ve asker bütün vazife sahibi arkadaşlara da teşekkür ederim.”*⁵²⁷ Cumhurbaşkanı İnönü, bu geziden 9 Ekim’de dönmüş⁵²⁸ ve 1 Kasım 1943’te Millet Meclisi’nin yedinci devresinin birinci içtima yılını açış konuşmasında, millî birliği, meclis, hükümet ve halk arasındaki açık ve dürüst dayanışmada aradığını söylemiştir.⁵²⁹

2.2.3.5. İnönü ve Saraçoğlu’nun Turancılık Olaylarına Yaklaşımı

İkinci Dünya Savaşı yıllarında dış Türkler ile ilgili olarak yapılan tartışmalarda iki önemli grup vardır. Bunlardan ilki iktidar tarafıdır. İnönü’nün Cumhurbaşkanlığında

⁵²⁵ **Akşam**, 23 Temmuz 1943 ; **Ulus**, 23 Temmuz 1943.

⁵²⁶ **Akşam**, 28 Temmuz 1943 ; **Ulus**, 28 Temmuz 1943.

⁵²⁷ **Tanin**, 27 Eylül 1943.

⁵²⁸ **Akşam**, 10 Ekim 1943.

⁵²⁹ Falih Rıfki Atay, *“Cumhurbaşkanımızın Nutku”*, **Ulus**, 2 Kasım 1943 ; **Akşam**, 2 Kasım 1943 ; **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1943.

ve Refik Saydam ile Şükrü Saraçoğlu'nun başbakanlığında kurulan hükümetler, İkinci Dünya Savaşı yıllarında bir fikir tartışmasına çoğunlukla doğrudan doğruya girmemiştir.⁵³⁰ Ancak burada Saraçoğlu'nun 5 Ağustos 1942 tarihli hükümet programı için TBMM'de yaptığı konuşma önemli bir istisna olmuştur.⁵³¹ Saraçoğlu'nun Türklüğü "Kan Meselesi" yapan: "*Arkadaşlar, biz Türk'üz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve lâakal o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız.*"⁵³² cümleleri Cumhurbaşkanı İnönü'nün düşünce yapısını hesaba almadan söylenmiş olamaz? Üstelik Tek Parti ve Milli Şef'in her yönüyle egemen olduğu o yıllarda iki liderin arasında bir beraberlik eğilimi görmemek de mümkün değildir. Nitekim savaşın son aşamasında, Nisan ve Mayıs 1944'ten itibaren, iktidar, hem siyasi olarak hem de ideolojik olarak olaylara ağırlığını koyacak ve diğer tarafların tartışmasını sert önlemler olarak durduracaktır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında dış Türkler tartışmasının ikinci tarafı ise dış Türklere yakınlığı savunan gruptu. Başta Hüseyin Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan, Zeki Velidi Togan, Rıza Nur, Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet ve Orhan Seyfi Orhon gibi önemli simaların yer aldığı ikinci grup bu yıllarda oldukça faal faaliyetlerde bulunmuştur. Bu grup üyeleri, gerek kendileri gerekse karşıtı olan gruplar tarafından ırkçı Turancı olarak da adlandırılmıştır.⁵³³

Aslında İnönü'nün cumhurbaşkanlığının ilk aşamasında küskünleri geri kazanma girişimleri Zeki Velidi Togan, Rıza Nur gibi önde gelen Türkçülerin Türkiye'ye dönmesine yol açmıştır. Dünya Savaşı yıllarında dış Türkler meselesinin etkili bir şekilde ortaya çıkmasında bu gelişmenin de etkisi olmuştur. Ancak iktidarın benimsediği ve kullandığı kavramlar bu dönemde dış Türkler ile ilgili olarak net bir girişimin bulunmadığını da göstermiştir. Örneğin, Cumhurbaşkanı İnönü, "*Türk olmayı sevmek ve Türk olmayı kabul etmek, Türk milletine mensup olmanın verdiği bütün haklara malik olmak için kâfidir*" derken ve Panislamizm gibi, Pantürkizmcin de Türkiye'nin politikasının tamamen dışında kaldığını belirtmiştir.⁵³⁴

---

⁵³⁰ Tüzün, **a.g.e.**, s. 105.

⁵³¹ **BCA** 030.01/11. 63.2.

⁵³² **TBMM ZC**, Devre: VI, Cilt: 27, s. 21-25.

⁵³³ Tüzün, **a.g.e.**, s. 105.

⁵³⁴ **A.g.e.**, s. 174-175.

Ancak iktidar Türkçülere yönelik asıl resmi ve sert tepkisini Cumhurbaşkanı İnönü'nün 19 Mayıs 1944 tarihli konuşmasıyla ortaya koymuştur. İnönü, konuşmasında, son zamanlarda meydana gelen tutuklamalardan ve sebeplerinden bahsederek Türk gençliğine seslenmiş, Türk-Sovyet ilişkileri üzerinde özenle durmuş ve Ankara'nın Moskova ile yakın ilişkiler içinde olmak istediğini vurgulamıştır. İnönü'nün peşinden Turancılar ve Turancılık ile ilgili açıklamalar birbiri peşi sıra gelmiştir. Başbakan Saraçoğlu, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, CHP Genel Sekreteri M. Şevket Esenal nutuklar söylemiş, tamimler yayınlamıştır. Basında da bu konuda yoğun yazılar yayınlanmaya başlanmıştır.⁵³⁵

C. Hoster, İnönü'nün Turancıların tutuklanmasındaki rolünü ve onu bu yola iten ruh ve düşünce halini o günleri düşünerek değerlendirmiştir. Ona göre, "İrkçılar-Turancılar diye adlandırılan tevkif ve davalar, İnönü'nün Ruslara şirin görünmek, onları memnun etmek için tertiplemediği bir oyundur." Prof. E. Weisband da, "İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası" adlı eserinde, İnönü'nün "Atsız'ın yayınladığı mektupların hazırladığı fırsatı kaçırmak istemediğini" yazmış ve sözlerine şöyle devam etmiştir: "*İnönü'nün Sovyetleri yatıştırma çabası yine de başarısızlığa uğradı. İnönü, Turancıları ezerken Sovyetlerin Türkiye'ye karşı takındığı tutumu etkilemek istemiş, ancak bunda da hayal kırıklığına uğramıştı. Ruslar, Turancıların yargılanmasını maskaraca bir oyun olarak niteliyorlardı.*" 1944'de bir makale yayınlamak olan İngiliz Review dergisi ise, Türkçü tevkiflerini Ankara Hükümeti'nin "Moskova'dan iyi not alma" çabasına bağlayacaktır.⁵³⁶

O günleri yaşayan Reha Oğuz Türkan hatıralarında cumhurbaşkanının yaklaşımını başka bir açıdan yorumlamıştır. Ona göre: "*Buna başka sebeplerin de eklenmiş olacağını sanırım. Meselâ, İnönü'nün Türkçüleri kendi iktidarına karşı gerçek bir güç bilmiş olması ve sahiden kendisini devirecekler korkusu sebeplerden biridir. Bu korkuyu demin bahsettiğim politikacılar beslemeyi iyi bilmişler, nümayişleri rejime*

⁵³⁵ Tüzün, a.g.e., s. 273-274 ; Akşam, 20 Mayıs 1944 ; "19 Mayıs 1944 Gençlik ve Spor Bayramında Cumhurbaşkanımız İsmet İnönü ve Maarif Vekilimiz Hasan Ali Yücel'in Söyledikleri Nutuklar", Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt: II, Sayı: 5'den Ayırbaşım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1944, s. 665-667 ; 339 Tacettin Atatüre, Milli Şefimiz İsmet İnönü, İktisadi Yürüyüş Matbaası, İstanbul, 1945, s. 3-16.

⁵³⁶ Mustafa Müftüoğlu, Çankaya'da Kâbus, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1977, s. 76-78 ; Bkz. Mustafa Yılmaz, "İsmet İnönü Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar 1938-1945", Türk Kültürü Araştırmaları, Dr.Orhan Köprül'ye Armağan, Yıl: XXXIV/1-2, Ankara, 1998, s. 187-215.

(daha doğrusu İnönü hükümetine) karşı tehlikeli bir isyan başlangıcı olarak göstermişlerdir. Buna inanmaya zaten hazır olan İnönü de “Vur” veya “Kır” emrini vermiştir. Fırsatı fırsat bilenler (İnönü de bunlar arasında olsa gerek) yalnız Türkçüleri değil, ilerde güçlenebilecek her renkten siyasî muhalifleri de toptan vurmak istemişlerdi...”⁵³⁷

Turancı yayın organlarının kapatılmasından hemen önce ve sonra, hükümet kararı ile Matbuat Kanunu’nun 50. maddesi uyarınca, sol eğilimli olan Yurt ve Dünya Dergisi; 13 Ağustos 1944 tarihinde Tan gazetesi, 30 Eylül 1944 tarihinde Vatan gazetesi süresiz olarak kapatılmıştır. Tasviri Efkâr gazetesinin akıbeti de Tan ve Vatan gazetelerinden farklı olmamış ve bu gazete de bir süre sonra kapatılmıştır. Görüldüğü gibi, yönetimin, 1944 yılı ortalarında dahi kendisine yöneltilen eleştirilere karşı bir hoşgörü politikası yoktur. İnönü, bunun aksini ispat etmek istercesine 1 Kasım 1944 tarihli meclis açış konuşmasında yönetimin demokratik bir temele dayandığını, yürütme organı olan hükümetin yasama organı olan TBMM’nin sürekli denetimi altında bulunduğunu, iç ve dış politikada meydana gelen tüm gelişmelerden halkın haberdar edildiğini ve nihayet yönetimin tam bir halk idaresi olduğunu söyleyecektir.⁵³⁸ Ancak basın hayatında zor zamanların yaşandığı Tasviri Efkâr gazetesinin sahibi Ziyad Ebüzziya’nın, 10 Aralık 1944 tarihinde cumhurbaşkanına gönderdiği mektuptan da anlaşılmaktadır.⁵³⁹ Bu mektupta gazetesinin bakanlar kurulu kararı ile kapatılmasından

⁵³⁷ Reha Oğuz Türkan, **Tabutluktan Gurbete**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1975, s. 35-37.

⁵³⁸ Bkz. CHP Genel Sekreterliği, **Millî Şef Cumhurreisi İnönü’nün Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 7’inci İntihap Devresinin 2’inci Toplanma Yılına Açış Nutku**, 1 Kasım 1944, Ankara, 1944 ; Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çeviren: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 305 ; Koçak, **Millî Şef**, s. 359-362 ; Falih Rıfkı Atay, “Devlet Reisimizin Nutku”, **Ulus**, 2 Kasım 1944 ; Hüseyin Cahit Yalçın, “Millî Şefin Büyük Nutku”, **Tanin**, 2 Kasım 1944 ; Necmettin Sadak, “Devlet Reisinin Nutku”, **Akşam**, 3 Kasım 1944 ; Necmettin Sadak, “Devlet Reisinin Nutku”, **Akşam**, 3 Kasım 1944 ; **Cumhuriyet**, 3 Kasım 1944 ; Sertel, **Hatırladıklarım**, s. 193-196.

⁵³⁹ Osman Akandere’ye göre, “Millî Şef dönemi otoriter bir dönemdir. Bu nitelikteki siyasî rejim, siyasî yaşam içinde önemli ve etkili bir kurum olan basını sıkı bir denetim altına almıştır. Gazetelere gönderilen direktif ve tebligatlarda, Millî Şef İnönü’nün seyahatleri hakkında Anadolu Ajansının vereceği haberlerden başkasının yazılmasının yasaklandığı, yine aynı şekilde İcra Vekilleri Heyeti azalarının yurt içindeki seyahatleriyle ilgili Anadolu Ajansı’nın vereceği haberlerden başka neşriyat yapılmaması hususu belirtilmiştir. Ekonomik ve sosyal konulara ait direktif ve tebliğlerde daha ziyade ekmek, un, şeker gibi temel ihtiyaç maddelerinin azaldığından; odun ve kömür sıkıntısının olduğundan bahsedilmemesi, zamlarla ilgili haberler ve yorumların yapılmaması konusunda olmuştur. Gazetelerin yazacakları, haberlerin hangi şekilde olacağı ve kullanacakları üslup konusunda gönderilen direktif ve tebliğler de oldukça ilginçtir. Dış politika konusunda ise hükümetin tayin ettiği çizgi içerisinde haberlerin verilmesi, Türkiye’ye gelen yabancı, özellikle askerî heyetlerle mülakat yapılmaması, fotoğraflarının basılmaması, tafsilâtlı yazı yazılmaması gibi konularda yasaklama ve kısıtlamalar getirilmiştir. Yukarıda genel olarak

üzüntü duyan EbuZZiya, gazetesine isnat edilen “yabancı zihniyet”in söz konusu olmadığını anlatmıştır. Yazar, her fırsatta ve Ankara’ya davet edildiği zamanlarda da Tasviri Efkâr’ın siyasi konumu hakkında başbakan ve Hariciye Vekilinden, Basın ve Yayın Umum Müdüründen ne düşündüklerini sorarak devletin dış politikası ile gazetenin siyasi yazıları arasında en küçük bir fark kalmamasını sağlamaya çalıştığını belirtmiştir. Bu mektuptan da anlaşıldığı üzere bakanlar kurulu tasavvuru karşısında bir gazete sahibinin son mercii cumhurbaşkanı olmuştur. Zira mektup şu cümlelerle bitmektedir: “...*Tasviri Efkârın Yüce ilhamlarınızı ve devletin bütün iç ve dış politika istikametlerini kusursuz bir duyarlık ve incelikle takibe hazır olduğunu temin için bu satırları aynı zamanda bütün yazı arkadaşlarım adına, tam bir vicdan taahhüdünün ifadesi halinde huzurunuzda arz ediyorum.*”⁵⁴⁰ Cumhurbaşkanı bu mektubu 5 Ocak tarihinde başbakana sevk edecektir. Nihayet, 1945 yılındaki demokratikleşme adımları kapatılan gazeteler için de bir ışık olacak ve bunlar yeniden yayın hayatına döneceklerdir.

Sonuç olarak Irkçılık-Turancılık davasından tutuklanan, 3 Mayıs günü mahkemede yargılanmaya başlayan ve fikren onlara yakın olan Türkçüler, Ekim 1945’deki beraat kararını adaletin geç de olsa yerini bulması olarak değerlendirmişlerdir. Onlara göre, tutuklama ve yargılama süreci, özellikle iktidarın bir kanadının Sovyet Rusya’dan korkusundan kaynaklanmıştı; ancak beraatlarında bir dış etki söz konusu değildir. Ancak, dava Yargıtay aşamasına geldiğinde Sovyet tehlikesinin yeniden hissedilmesi ve ileride çıkabilecek bir çatışmada yararlı olabilecekleri düşüncesinin beraat kararında etkisi yüksektir.⁵⁴¹

2.2.4. İkinci Dünya Savaşı’nın Sona Ermesi ve Dünyada Yeni Dengeler

Turancılık olaylarının başlamasından önce ve sonra hükümette ve Genelkurmay Başkanlığı’nda yaşanan değişiklikler Türkiye’nin savaş sonuçlarından etkilendiğinin bir başka delili olmuştur. Örneğin ordudaki en önemli değişiklik Genelkurmay Başkanı

---

belirttiğimiz bu yasaklama ve kısıtlamalar oldukça çeşitlidir. Savaş yılları boyunca bu tür yasaklama ve kısıtlama içeren yüzlerce direktif ve tebliğ çıkarılmıştır.” Akandere, a.g.e., s. 218-219.

⁵⁴⁰ BCA 030.10/85.562.6.

⁵⁴¹ Tüzün, a.g.e., s. 275-276.

Fevzi Çakmak'ın yaş haddinden emekliye ayrılmasıdır.⁵⁴² 18 Ocak'taki kararnameden önce 12 Ocak 1944 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Mareşal Fevzi Çakmak'a bir mektup göndermiştir.⁵⁴³ Bu mektup üzerine Çakmak Paşa, hükümete ve orduya kısa veda mesajları göndererek aynı gün ordudan ayrılmıştır.⁵⁴⁴

Fevzi Çakmak'tan kısa süre sonra, İkinci Dünya Savaşı'nın sonu yaklaşırken Numan Menemencioğlu da 16 Haziran 1944 tarihinde Hariciye Vekilliği'nden istifa etmiş ve Vekilliği'ne vekâleten Başbakan Şükrü Saraçoğlu atanmıştır.⁵⁴⁵ Tüzün'e göre, Almanya ile ittifak yapılan dönemde Türk dış politikasının sorumluluğunu taşıyan Numan Menemencioğlu, savaşın sonucuna bakılarak feda edilmiştir. Menemencioğlu, Türk dış politikasını Almanya yörüngesinde sürdürme ve Boğazlardan Alman gemilerinin yararlanmasında sorumluluk sahibi olma suçlamalarıyla karşı karşıya kalan Türkiye'nin yeni döneme uyum sağlama pahasına gözden çıkarılmıştır.⁵⁴⁶ Aynı aylarda Müttefik devletlerin, Almanya'ya yapılan krom ihracatının durdurulması konusunda Türkiye üzerindeki baskıları netice vermiştir. Üstelik Türkiye, 2 Ağustos 1944'de Almanya ile Ocak 1945 tarihinde ise Japonya ile de ilişkilerini kesmiştir.⁵⁴⁷

3-11 Şubat 1945 tarihleri arasında savaş sonrası kurulacak yenedünya düzeninin hatlarını belirlemek için yapılan Yalta Konferansında Roosevelt, Churchill ve Stalin, 25 Nisan 1945 tarihinde San Fransisco'da Birleşmiş Milletler Konferansı'nın toplanmasını kararlaştırmıştır. Bu konferansa katılabilmenin ön şartı 1 Mart 1945 gününe kadar, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmek ve Birleşmiş Milletler beyannamesini imzalamış olmaktır.⁵⁴⁸ Bu arada Yalta Konferansı'ndan sonra Sovyetler, 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktı'nı feshetmiştir. Türk Hükümeti cevap olarak verdiği notada anlaşmanın yenilenmesini istedi ise de, 7 Haziran 1945'de

---

⁵⁴² Doğan Akyaz, **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 61-62.

⁵⁴³ BCA 030.11.1/165.2.8 ; **Ulus**, 13 Ocak 1944 ; Salih Polatkan, **Askeri ve Siyasi Yönleri ile Mareşal Fevzi Çakmak**, Önsöz Basım ve Yayıncılık, İstanbul, 1981, s. 132-136.

⁵⁴⁴ Aslında Fevzi Çakmak'a, emekli olmadan CHP'den milletvekili olması için hem hükümet kanadından hem de Cumhurbaşkanı tarafından bazı teklifler yapılmıştır. Bu teklifleri kabul etmeyen Çakmak'a, 1946 seçimleri öncesinde Başbakan Şükrü Saraçoğlu aracılığıyla İsmet İnönü tarafından milletvekili adaylığı yeniden önerilmiştir. Ancak Mareşal, hayat hikâyesini yazacağını ve siyasetle meşgul olmayacağını beyan ederek teklifi geri çevirmiştir. Akbaş, **a.g.e.**, s. 363-367 ; Polatkan, **a.g.e.**, s. 136-150 ; Kemal, **a.g.e.**, s. 131-132.

⁵⁴⁵ **TBMM ZC**, Devre: VII, Cilt: 11, s. 69 ; Gönübol vd., **a.g.e.**, s. 181.

⁵⁴⁶ Tüzün, **a.g.e.**, s. 275-276.

⁵⁴⁷ Gönübol vd., **a.g.e.**, s. 181-182 ; Deringil, **a.g.e.**, s. 234,244 ; Jaeschke, **a.g.m.**, s. 801.

⁵⁴⁸ Necdet Ekinci, *"İnönü Dönemi ve İkinci Dünya Savaşı Yılları"*, **Genel Türk Tarihi**, Cilt: 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 671-672 ; Deringil, **a.g.e.**, s. 249.

Sovyetlerin cevabi notasında⁵⁴⁹ bu ittifakın şartı olarak Kars ve Ardahan bölgelerinin Rusya'ya terki ile Boğazlarda Sovyetlere üs verilmesi istenmiştir.⁵⁵⁰ Yalta zirvesinden sonra Türkiye'nin yeni İngiltere Büyükelçisi, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'yı ziyaret ederek Yalta'da alınan kararları bildirmiştir. Bunun üzerine Türk hükümeti savaş sonunda Sovyetler Birliği karşısında yalnız kalmamak, ABD ve İngiltere ile ilişkilerini düzeltmek amacıyla, 23 Şubat 1945 günü Almanya ve Japonya'ya savaş açılması ve Birleşmiş Milletler Beyannamesine Türkiye'nin de katılması önerisini görüşmüştür. Öneri TBMM'de hazır bulunan 401 milletvekilinin oyu ile meclisten geçmiş ve bu karardan bir gün sonra yani 24 Şubat 1945'de Türkiye ve ABD "Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması" imzalanmıştır. Türkiye Birleşmiş Milletler kurucu üyeliğine hak kazanmak için Almanya'ya resmen savaş ilan etmiştir. Savaş ilanı sadece sembolik bir hareket olup İkinci Dünya Savaşında Türk askeri tarafından tek bir kurşun sıkılmamıştır.⁵⁵¹ Zira Türkiye'nin savaşmasına gerek kalmadan müttefikler galip gelmiş, Almanya 7 Mayıs 1945'de teslim olmuştur.

Savaşın bitmesinden sonra bir tarafta Amerika diğer tarafta Sovyet Rusya olmak üzere "Soğuk Savaş Dönemi"nin başladığı iki kutuplu bir dünya düzeni ortaya çıkacaktır. Türkiye bu ortamda, bir yandan Rusya'dan gelebilecek bir tehlikeye karşı kendisini güvenlik altına almak ve öte yandan da uluslararası arenada yalnızlık politikası sürdürmek yerine, ABD ve Batı bloğuna dayanma stratejisi içerisinde olacaktır. Bunu gerçekleştirebilmek için BM, Truman Doktrini, Marshall Yardımı, NATO ve Avrupa Konseyi için adımlar atılacaktır. Türkiye'nin Batı'ya yönelik bu yönlü stratejik politikasının iki önemli nedeni vardı. İlki, Sovyet tehlikesine karşı yetersiz askeri hareket gücünü telafi etmek ve güçlü bir askeri ittifakın içinde yer alarak güvenliğini sağlamaktı. Diğer ise, iç ve dış politikadaki tikanıklığı açmak, ülkedeki ekonomik canlılığı sağlayabilmek için Batı Avrupa da oluşturulan ekonomik ve siyasi ortaklık örgütünün içinde yer almaktı.⁵⁵²

---

⁵⁴⁹ Bkz. Cemil Birsnel, **Sovyet Rusya-Türk Notaları Aydınlığında Türk Boğazları**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1948.

⁵⁵⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 415 ; Deringil, **a.g.e.**, s. 251-255 ; Jaeschke, **a.g.m.**, s. 801. Bu nota Rus Dışişleri Bakanı Molotov tarafından Büyükelçi Selim Sarper'e sözlü olarak verilmiştir.

⁵⁵¹ Zürcher, **Modernleşen**, s. 298.

⁵⁵² Hüseyin Bağcı, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1990, s. 7-8. "Türk-Amerikan ilişkilerini yönlendiren temel parametreler kısaca şunlardır: 1-Türkiye'nin jeostratejik ve jeopolitik önemi, 2-Dış yardım ve destekler, 3-Dış yardım karşılığında, Türkiye coğrafyasının ABD çıkarlarına tahsis edilmesi, 4-Türk dış politikasının ABD ve NATO ittifakı politikalarına uygun olması, 5-

Türkiye'nin Batı Bloğuna yönelmeye başladığı savaş sonrası yıllarda iç siyaset yeni bir hâl almaya başlamıştır. Başkent'te yoğunlaşan siyasette meydan okumalar, genelinde iktidardaki partinin içindeki memnuniyetsizlikten yükselmiş ve çoğu zaman özellikle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye karşı olan kişisel düşmanlıklar görülmüştür.⁵⁵³ Bu koşullar altında bulunan Milli Şef İsmet İnönü'nün hareket alanı oldukça daralmıştır.⁵⁵⁴ Bu arada San Francisco Konferansı'nda imza edilen "Birleşmiş Milletler Anayasası" ile Türkiye ciddi bir yükümlülüğün altına girmiş ve demokrasiye geçme kararını vermiş durumdadır.⁵⁵⁵ Milli Şef İsmet İnönü'yü, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya Reuter Ajansı'na bir demeç verdirmek zorunda bırakmıştır. Saka demecinde, savaş sonrası Türkiye'de her türlü demokratik cereyanların gelişmesine izin verileceğini söylemiştir. Konferansta Türkiye'de demokrasinin kurulacağını anlatmakla görevlendirilen delegelerden Ahmet Şükrü Esmel de, Milli Şef İsmet İnönü'nün buyruğu doğrultusunda gazetecilere vermiş olduğu bir demeci ile Türk-Amerikan ilişkilerini geliştirmek ve Amerikan kamuoyunu etkilemek amacını gütmüştür.⁵⁵⁶

2.3. ÇOK PARTİLİ SİYASAL YAŞAMA GEÇİŞ SÜRECİNDE CUMHURBAŞKANI İSMET İNÖNÜ VE HÜKÜMETLER (1945-1950)

2.3.1. Çok Partili Hayata Geçiş Adımları

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1945 yılı 19 Mayıs nutkunda, ilk defa bir muhalefet partisinin kurulması lüzumundan bahsetmiştir. Bu nutuk yurt içinde ve

---

Türkiye'de demokrasinin işleridir." Şaban H. Çalı, İhsan D. Dağı, Ramazan Gözen, **Türkiye'nin Dış Politika Gündemi**, Liberte Yayınları, Ankara, 2001, s. 79-81.

⁵⁵³ Mango, **Türkiye**, s. 50-51.

⁵⁵⁴ Lewis, **a.g.e.**, s. 314.

⁵⁵⁵ San Francisco Konferansına üçüncü delege olarak katılan Feridun Cemal Erkin, İnönü'nün bu durumunu yıllar sonra şöyle dile getirmiştir: "...Pek yakında bizim de henüz katılmış olduğumuz Birleşmiş Milletler, San Fransisko'da toplanarak, yeni barış yasasını müzakere ve imza edeceklerdi. Amerika'ya Dışişleri Bakanı rahmetli Hasan Saka'nın Başkanlığı altında, benim de delege olduğum geniş bir heyetle katılacaktık. Cumhurbaşkanımıza veda ettim. İnönü bana şu kayda değer sözleri söyledi: "Amerikalılar çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımızı sizlere sorabilirler. Böyle bir soruya şöyle cevap verirsiniz: Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Atatürk büyük reformcu olmuştur. İnönü'nün rolü, reformları raylarında perçinleştirmek ye Atatürk'ün de arzu ettiği gerçek, tam demokrasiyi kurmak olacaktır. İnönü şimdiye kadar bu çığıra girmeyi istiyordu. Harbin ortaya çıkardığı çeşitli tehlike ve sorunlar buna imkân vermedi. Savaş bitince bu amacı gerçekleştirmek Cumhurbaşkanının en aziz arzusudur." Ben bu konuşmayı, bazan vaki soru üzerine, bazan da kendim tahrik ederek o zaman Amerika'da açmak ve izah etmek fırsatını buldum." Necdet Ekinci, **İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s. 275.

⁵⁵⁶ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 71-73 ; Ekinci, **a.g.e.**, s. 276-277 ; İnan, **a.g.e.**, s. 83.

dışında büyük bir memnurlukla karşılanmış, duraklamış olan demokrasi savaşının yurt içinde yeniden başlayacağı sevinci bütün idealistleri kaplamıştır.⁵⁵⁷ Metin Toker olayların burasında, Çankaya'nın kapalı kapıları arkasında geçmiş bir konuşmayı anlatmayı faydalı görür ve *“Cumhurbaşkanı açıktan böyle konuşurken kendisine içten hangi fikirler, nasıl bir niyet ve temayül hâkimdi?”* sorusunu açıklar. Toker'in yazdıklarına göre, 19 Mayıs nutkunu takiben Nihat Erim İnönü'nün daveti üzerine Çankaya Köşkü'ne gitmiştir. Cumhurbaşkanı, Erimden nutku hakkında ne düşündüğünü öğrenmek istemektedir. İsmet Paşa, Nihat Erim'in o akşam, evine döndüğü zaman tuttuğu notlarına göre şöyle der: *“Bizim şimdiki sistemimiz baştaki şahsa dayanmaktadır. Bu türlü idareler ekseriya pek parlak başlar, hatta bir süre parlak devam eder. Fakat bunun sonu yoktur...İnönü elini, yanında oturan Erim'in dizine acıtırmasına vurur ve devam eder: Ama sonunu düşünüyorum. Benden sonrasını düşünüyorum. Şu sebepten vakit geçirmeksizin işe girişmeliyiz.”*⁵⁵⁸

Faik Ahmet Barutçu da anılarında, İnönü'nün 19 Mayıs konuşmasından hemen sonra Çankaya'da verilen bir davette, demokratik yönetimi yerleştirme amacından açıkça söz ettiğini belirtmiştir. İnönü, tek-parti döneminde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile Serbest Fırka denemelerinde partilerin kapatılmalarının birer hata olduğunu bu hatanın hem kendisine hem de Atatürk'e ait olduğunu açıklamıştır. İnönü'nün 1945 yılının ilkbahar aylarında, ileride bir muhalefet partisinin kurulmasını düşündüğü ve bunun için de CHP içindeki diğer yöneticileri ikna etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.⁵⁵⁹

2.3.1.1. Demokrat Parti'nin Kurulması

Demokrat Parti'yi Türk siyasi hayatına kazandıracak süreç Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ile başlamıştır. Kanununun Meclis'te görüşülmesi Mayıs 1945'te yapılmıştır. Kanuna gösterilen tepkilere rağmen tasarının tümünü engelleyemeyeceğini gören toprak sahiplerinin sözcüleri, meselenin ruhunu teşkil eden iki önemli maddeyi kaldırmaya, hiç olmazsa yumuşatmaya çalışmıştır.⁵⁶⁰

⁵⁵⁷ Arif Hikmet Pamukoğlu, **Türkiye'de Demokrasi**, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1961, s. 29-30 ; Osman Akandere, **Milli Şef Dönemi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 442-443.

⁵⁵⁸ Toker, **a.g.e.**, s. 77-78.

⁵⁵⁹ Akşin vd., **a.g.e.**, s. 135 ; Koçak, **Milli Şef**, s. 554.

⁵⁶⁰ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1990, s. 9.

Çiftçiye Topraklandırma Kanunu Millet Meclisi'nde görüşülürken dört milletvekili, parti grubuna bir önerge vermiştir. "Dörtlü Takrir" olarak bilinen bu önergeyi imzalayan vekiller: Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'dür. Takriri veren bu milletvekilleri, açıkça Türkiye'de çok partili bir düzene geçilmesini istemiştir.⁵⁶¹ Bu gelişmeler üzerine 11 Haziran'da, CHP Genel İdare Kurulu'nda son derece önemli bir toplantı yapılmıştır. Toplantının önemini şuradan anlamak kabildi ki başkanlık mevkiinde bizzat Genel Başkan İsmet İnönü vardır. Gazeteler 12 Haziran günü böyle bir toplantı yapıldığının haberini vermekle yetinmiştir.⁵⁶² Hâlbuki toplantıda görüşülenler rejimin kaderiyle ilgilidir. İnönü, önerge üzerine düşünce ve görüşleri dinledikten sonra toplantıda bir kaç temayül sezmiştir. Başbakan ve CHP Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu meselenin örtbas edilebileceği, takririn sahiplerine geri aldırılabilceği görüşündedir. Başka bir görüş, parti içinde hizipleşmeye müsaade edilmemesi taraftarıdır. 12 Haziran 1945 günü CHP Meclis Grubu'nun kapalı oturumunda görüşülen takrir reddedilirken İnönü, "*Bunu Parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar, karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler...*" demiştir. İnönü'nün aklında çoktan, rejimin liberalleştirilmesinin bir noktaya mutlaka gelinmesini gerektireceği hususu vardır. O nokta, başka bir partinin CHP karşısında kurulmasıdır.⁵⁶³

Dörtlü Takrir'den sonra parti içi yönetimin sert eleştirilerinin de etkisi ile 21 Eylül 1945 tarihinde Kars Milletvekili Fuat Köprülü ve Aydın Milletvekili Adnan

---

⁵⁶¹ Dörtlü Takrir için bkz. Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikann Açıklamalı Kronolojisi**, Ankara, 1974, s. 48 ; Naki Cevat Akkerman, **Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar**, Ankara, 1950, s. 72 vd. ; Yaşar Özüçetin, "*Demokrasiye Geçiş, DP'nin Kuruluşu, 1946 Seçimleri*", **Türkler**, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 12-13 ; Öz, **a.g.e.** s. 169-178 ; Kemal, **a.g.e.**, s. 26-27 ; Toker, **a.g.e.**, s. 90-93 ; Giritlioğlu, **Türk Siyasi**, s. 169-171.

⁵⁶² Bu haber gazetelerde şu şekilde yer almıştır: "*Milli Şef Parti Genel Sekreterliğinde: Cumhurbaşkanı ve CHP genel başkanı İsmet İnönü bu sabah beraberlerinde Başbakan ve CHP Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu bulunduğu halde CHP Genel Sekreterliğini şereflendirmişler ve genel idare kurulu toplantısına başkanlık etmişlerdir.*" **Tanin**, 12 Haziran 1945 ; **Akşam**, 12 Haziran 1945 ; **Ulus**, 12 Haziran 1945.

⁵⁶³ "Bu hususta o tarihte CHP Grubu Başkan Vekili Kazım Özalp'in, yazar Sabahaddin Selek'e anlattıkları ilgi çekicidir. Özalp, hem İnönü'nün, hem Bayar'ın eski ve iyi arkadaşıydı. Özalp'in açıklamalarına göre İnönü kendisine defalarla, Bayar'ın muhalefet partisini kurmasını istediğini bildirmiş, bunu Bayar'a duyurmasını talep etmiştir. Bayar her defasında kendisinin mazur görülmesini istemiş, böyle bir hareketi düşünmediği cevabını vermiştir. Bu mesele Toker tarafından İnönü'ye de, Bayar'a da sorulmuştur. İkisi de Özalp'in bu kadar kesin bir "demarş" yaptığını hatırlamamaktadırlar. Fakat İnönü, Muhalefet Partisini Bayar'ın kurmasını istediğini, onu teşvike çalıştığını saklamamıştır. Bayar da, kendisine ısrarlarda bulunulduğunu bildirmiştir." Bkz. Toker, **a.g.e.**, s. 90-93 ; İnan, **a.g.e.**, s. 138-139 ; Barutçu, **a.g.e.**, s. 315-316 ; Özüçetin, **a.g.m.**, s. 12-13.

Menderes'in hareket ve faaliyetleri partinin umdelerine zıt görülerek CHP'den ihraç edilmiştir.⁵⁶⁴ Bu karar üzerine Celal Bayar da 28 Eylül'de milletvekilliğinden istifa etmiştir.⁵⁶⁵ Sonunda, 1 Kasım 1945'te cumhurbaşkanı olarak meclisi açış söylevini vermiştir.⁵⁶⁶ Bu konuşma daha fazla demokratikleşme için kesin bir yeşil ışık olarak nitelendirilecektir. Devlet başkanı şöyle demiştir:⁵⁶⁷ *"Bizim eksliğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geniş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak, teşebbüse girişilmiştir..."*⁵⁶⁸ Cumhurbaşkanı'nın bu konuşmasından 27 gün sonra Koraltan, Vatan gazetesinde 2 Ekim 1945 tarihinde yer alan bir demeci üzerine CHP'den (1) oya karşı (280) oyla çıkarılmıştır.⁵⁶⁹

Bütün bu gelişmelerden sonra Celal Bayar 1 Aralık 1945'te basına verdiği demeçte arkadaşlarıyla yeni bir parti kurma girişiminde bulunacaklarını resmen açıklamıştır. Celal Bayar'ın 3 Aralık'ta CHP'den istifa etmesinden bir gün sonra gerçekleşen İnönü-Bayar görüşmesiyle kurulması düşünülen yeni parti ile ilgili dış politika ve laiklik konuları çerçevesinde nihai izin elde edilmiştir.⁵⁷⁰ Bu görüşmede yeni kurulacak siyasi parti konusunda ortak bir karara varılmıştır.⁵⁷¹

İnönü ile muhalefet, Türk siyasetinde yeni kararların eşiğinde iken başbakan acaba olaylara nasıl yaklaşmaktaydı? Metin Toker İnönü ile yapmış olduğu bir görüşmede, yeni partinin zamanı konusunda Başbakan Saraçoğlu ile yaptığı konuşma ile bu soruyu yanıtlamaktadır. Toker'e göre, Saraçoğlu, o günlerde çok fazla acele edilmemesi taraftarıdır. Nitekim başbakan sonbaharda yaptığı bir basın toplantısında biraz hüzünlü bir sesle şöyle demiştir: *"Harbin sonuna kadar kendimizi tuttuk. Biraz daha dışimizi sıksaydık da barışın kurulmasını millî birlik halinde bekleydik ne iyi"*

---

⁵⁶⁴ Tanin, 22 Eylül 1945.

⁵⁶⁵ TBMM ZC, Devre: VII, Cilt: 19, s. 14 ; Asım Us, "Celal Bayar'ın İstifası", **Vakit**, 1 Ekim 1945 ; Necmeddin Sadak, "Atatürk'ün Varisi Yoktur. Onun Tek Varisi Millettir", **Akşam**, 2 Ekim 1945.

⁵⁶⁶ Kemal, **a.g.e.**, s. 161 ; Nadir Nadi, "Millî Şef'i Dinlerken", **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1945.

⁵⁶⁷ Ergun Özbudun, **Çağdaş Türk Politikası**, Doğan Kitap, İstanbul, 2003, s. 19. vd. ; Gürkan, **a.g.e.**, s. 182-183.

⁵⁶⁸ İnan, **a.g.e.**, s. 86.

⁵⁶⁹ BCA 490.01/6.28.7.

⁵⁷⁰ **Ulus**, 4 Aralık 1945.

⁵⁷¹ Özüçetin, **a.g.m.**, s. 15 ; Tunçay vd, **a.g.e.**, s. 140-141 ; Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 18-19 ; **Cumhuriyet**, 5 Aralık 1945.

*olacaktı! Memleketin menfaatleri ne iyi müdafaa edilecekti. Bu münakaşa havası nasıl olsa günün birinde kopacaktı. İşte, şimdi kopuverdi.*⁵⁷²

7 Ocak 1946 tarihinde DP'nin kurulmasından sonra İsmet İnönü ile Celal Bayar arasında devam eden görüşmeler ve DP'nin CHP'ye benzeyen yapısı, zaman zaman "Muvazaa Partisi" (danışıklı parti) iddialarına yol açmıştır.⁵⁷³ Bu arada muhalefet partisinin hızla örgütlenmesiyle CHP'nin tavrında meydana gelen değişiklikler Demokrat Parti de sürekli baskılardan yakınmaya neden olmuştur.⁵⁷⁴ İşte bu dönemde, Adalet Bakanı Ali Rıza Türel başbakanlığa gönderdiği bir yazı ile Bakanlıktan çekilmesine müsaade edilmesini isteyecektir. Böylece 6 Nisan'da Ali Rıza Türel'in yerine Ankara Milletvekili Mümtaz Ökmen'in Adalet Bakanı olması cumhurbaşkanınca onaylanacaktır.⁵⁷⁵

DP'nin kurulmasından sonra cumhurbaşkanının parti genel başkanlığından çekileceğine dair haberler basında çıkmaya başlamıştır.⁵⁷⁶ CHP'ce yalanlanan bu haberlere 6 Mart 1946 tarihinde bizzat başbakan yanıt vermek durumunda kalacaktır.⁵⁷⁷ Kütahya Milletvekili Recep Peker'in yaklaşık 5 ay sonra yapacağı açıklamalar da başbakanı teyit eder mahiyette olacaktır. Üstelik Peker, konuyu Atatürk'ün uygulamalarıyla da desteklemeye çalışacaktır.⁵⁷⁸

---

⁵⁷² Toker, **a.g.e.**, s. 105

⁵⁷³ Partinin Kurulduğu Yıl: 7 Ocak 1946, Kuruluş Yeri ve Merkezi: Ankara, Kurucuları ve İlk Genel İdare Kurulu Üyeleri: Başkan: Celal Bayar, Diğer Üyeler: Prof. Dr. Fuat Köprülü (Kars Milletvekili), Refik Koraltan (İçel Milletvekili), Adnan Menderes (Aydın Milletvekili). Bkz. Eroğul, **a.g.e.**, s. 12-13 ; Falih Rıfkı Atay, "Yeni Parti Kuruldu", **Ulus**, 8 Ocak 1946 ; Necmeddin Sadak, "Demokrat Partiye "Hoş geldin" deriz...", **Akşam**, 8 Ocak 1946 ; Giritlioğlu, **Türk Siyasi**, s. 173-174 ; Toker, **a.g.e.**, s. 111-113 ; Özüçetin, **a.g.m.**, s. 19.

⁵⁷⁴ Tunçay vd., **a.g.e.**, s. 141-142.

⁵⁷⁵ **Tanin**, 7 Nisan 1946.

⁵⁷⁶ **Cumhuriyet**, 6 Mart 1946 ; **Tanin**, 7 Mart 1946.

⁵⁷⁷ **Tanin**, 7 Mart 1946.

⁵⁷⁸ Başbakanın Anadolu Kulübündeki mutabakat toplantısında yaptığı bu açıklamalar hükümetin konuya sıcak bakmadığının da göstergesi idi. Kütahya milletvekili Recep Peker diyor ki: "Muhafif sözcüler ve yazarlar devlet Reisinin aynı zamanda Parti başkanı olmasına itiraz ederlerken Edebi Şef'in bir mektubunu bu iddialarım hakkı gösteren vesika gibi kullandılar. Edebi Şef yeni Türkiye'nin başında şenli hizmet günlerini yaşadığı müddetçe hem devletin hem de partinin başkanı idi. Kendisine tarafsız olup olmadığını soran birisine (Ben bir taraftıyım) diyen sesinin akisleri hala kulaklarımızda çınlamaktadır. Atatürk, yayınlanan mektubunda devlet başkanı iken aynı zamanda fiilen parti şefliği yapmadığını ifade etmiştir. Edebi Şef fiilen başkanlık vazifesini vekil olarak zamanın Başbakanına devretmiştir. Bu bir gerçektir. Fakat Büyük Millet Meclisi seçimlerini Partisinin genel başkanı olarak daima bizzat idare etmiştir. Parti Genel Başkan vekilliğini Başbakanına devretmiş olan bugünkü devlet Başkanımızın hareket tarzı tas tamam büyük selefinin aynıdır. Bu konuda Atatürk'ten ayet nakledenler onun tefsirini yaparken kendilerini günlük politika hedeflerinize götürecek ters manayı vermekten çekinmiyorlar. Esasta bir insanın aynı zamanda devletin ve bir partinin baskısı olması veya olmaması hukuki bir mesele değil,

2.3.1.2. Cumhurbaşkanının Bakanlar Kurulu Üzerindeki Etkisi

1945 yılının Ocak ayında Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtibi Kemal Gedeleş arasında yapılan yazışmalar da cumhurbaşkanının hükümet üzerindeki etkisi bakımından hayli ilginçtir. Bu yazışmalar kabinede yer alan bir bakanın değiştirilmesi hususunda başbakan ile cumhurbaşkanının ortak hareketini göstermektedir. Başbakan tarafından 17 Ocak 1945 tarihinde, İstanbul'da bulunan Kemal Gedeleş'e acele olarak gönderilen ve cumhurbaşkanına tanzimi arz edilen şifre telde olay ayrıntılı aktarılır. Buna göre, 16 Ocak günü Partide Sabit Sağıroğlu'nun sıtma hakkındaki sorusu görüşülmüştür. Bu görüşmede pek çok milletvekilinin Sıhhiye Vekâleti işleri için fena konuşmasına rağmen Sıhhiye Vekili de çok fena ve zayıf cevaplar vermiştir. Yazıya göre, bundan sonra Saraçoğlu, celseden ayrıldıktan sonra kendi kendine, *“Böyle bir konuşmadan sonra Sıhhiye Vekili'ni işinde tutmak mı daha az fenadır, yoksa işinden ayırmak mı daha az fenadır?”* diye düşündüğünü ve bakanı işinden çıkarmayı daha az fena bulduğunu belirtmektedir. Başbakan bu konuyu Meclis Başkanı ve Müstakil Grup Başkan Vekili ile ayrı ayrı konuşmuş, her ikisinin de aynı düşüncede olduğunu öğrenerek cumhurbaşkanının emirlerini beklediğini ifade etmiştir.⁵⁷⁹

Bu durum üzerine İsmet İnönü tarafından 17 Ocak günü acele olarak Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na gönderilen şifre telde ise şu cümleler yer almıştır: *“Sıhhiye Bakanı ile görüşünüz. Kendisi yakın arkadaşımızdır. Kendisinden ilerde de istifade edeceğiz. Şimdi Bakanlıktan ayrılması meclisçe zaruridir. Gönlinü alarak çekilmesini teklif ediniz. Doktor Sadi Konuk bana daha elverişli gelir. Doktor Irmak'ta hatıra gelebilir. Başka bir şey düşünürseniz bildiriniz. Selam ve sevgiler.”*⁵⁸⁰

Başbakan Şükrü Saraçoğlu, cumhurbaşkanının cevabı üzerine ertesi gün, İstanbul'da bulunan Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri'ni telefonla arayarak gelişmeleri aktarmıştır. Saraçoğlu, Sıhhiye Vekili ile cumhurbaşkanının emirleri dâhilinde konuştuğunu, bakanın mütehassıs olup istifasını verdiğini ve bakanın İsmet İnönü'ye bir

---

doğrudan doğruya siyasi bir meseledir. Ve böylece münakaşa edilebilir. Cumhurbaşkanlarının seçim tarzları, yetkileri ve üyesi oldukları partiye nispetleri ile resmi vazifelerinin telif şekilleri her yerde başka başkadır. Bu konuda esas devlet reisinin kanuni vazifesini görürken bütün partilere ve vatandaşlara karşı eşit muamele yapmasından ibarettir.” Tanin, 17 Temmuz 1946.

⁵⁷⁹ BCA 030.01/14.80.8.

⁵⁸⁰ BCA 030.01/14.80.8.

teşekkür telgrafi çekme talebine olumlu yanıt verdiğini bildirmiştir. Başbakan, yeni bakan namzedi için Abdülhalik Renda, Ali Rana Tarhan, Memduh Şevket Esenal ile mecliste toplanarak Dr. Sadi Konuk üzerinde ittifak ettiklerini de eklemiştir.⁵⁸¹ Diğer taraftan başbakan aynı gün Gedeleş'e meclisin tatil günü ve Toprak Kanunu ile ilgili farklı konularda bilgi vermiştir.⁵⁸²

Nihayet bütün bu trafikten sonra 19 Ocak günü başbakan yerine müsteşar tarafından bir yazı yazılmıştır. Yazıda Dr. Hulusi Alataş'ın sıhhi sebeplerden dolayı çekilerek Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığına Bursa milletvekili Dr. Sadi Konuk'un tayin olduğu ve 18 Ocak 1945 tarihinde bu tayinin Cumhurbaşkanlığınca onanarak bütün bakanlıklarla, Danıştay ve Sayıştay Başkanlıkları'na bildirildiği görülmüştür.⁵⁸³

Dönemin Sıhhiye Vekili'ni örnek göstererek yazılan bu kısımda görülür ki cumhurbaşkanı, sadece parti üzerinde değil hükümet kanadında da tarafsız değildir. Daha önceki bakanlar kurulu üyelerinin atanması, görevden alınmasında veya istifa etmesinde olduğu gibi Cumhurbaşkanı İnönü, başbakanlığında eleştirdiği hususları kendi görevi sırasında aynen devam ettirmektedir.

2.3.1.3. Tarafsız Cumhurbaşkanı Tartışmaları

1924 Anayasası, cumhurbaşkanını tarafsız bir kimlik olarak görmemişti. Üstelik iktidarı elinde bulunduran partinin lideri aynı zamanda devletin başında bulunuyordu. Milli Şef devrinde de durum değişmemişti. Oysa durum şimdi çok farklıydı. İsmet İnönü öncelikle kendi partisi içinde iktidar zeminini elden kaçırmamak durumundaydı. Partisine, parti içi dizginleri kaybetmeyecek kadar yakın, muhalefeti tahrik etmeyecek kadar uzak olmalıydı. Demokrat Parti hemen ilk ağızda iki şey isteyecekti: bürokrasinin ve cumhurbaşkanının tarafsızlığı.⁵⁸⁴

---

⁵⁸¹ Başbakan'ın konuşması şu şekilde tamamlanmıştır: “*Bu namzed tesvip buyurulduğu ve tatilinde Cuma günü yapılmasına muvafakat edildiği ve yeni Bakanın tezkeresinin Cuma günü vaki olacak Meclis içtimaina yetiştirilmesi iltizam kılındığı takdirde yazacağımız tezkerenin tarih ve numarasına telefonla size bildirmemi ve Cumhurbaşkanlığı tezkeresini bugün bir kuryeyle yola çıkarılması ve tezkerenin Meclis'e yetiştirilmesi icap edecektir. Cevap bekler ellerinizden öperim.*” **BCA** 030.01/14.80.8.

⁵⁸² **BCA** 030.10/5.26.20.

⁵⁸³ **TBMM ZC**, Devre: VII, Cilt: 15, s. 123 ; **BCA** 030.01/14.80.8.

⁵⁸⁴ “Kamu yönetiminin objektif kamu hizmeti verir hale getirilmesi gerçekte sorun sayılmazdı. Ama sistemin kilit noktasındaki cumhurbaşkanının, tarafsızlık görevi ile siyaset dışı bir noktaya getirilmesi bir sonraki yasama döneminde İnönü'nün siyasi hayatının sona ermesi anlamına gelebilirdi. Bunun nedeni,

Basında bu tartışmayı ilk fitilleyen yazarlardan biri Hüseyin Cahit Yalçın'dır. Yalçın, "*Bizde Dâhili Rejim ve Hükümet Meselesi*" başlıklı yazı dizisinin ilkini 29 Ağustos 1945'de kaleme almıştır. Bu yazıda, siyasette daha iyiye doğru gelişme işaretlerinin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den geldiği ve seçimlerde bazı namzetliklerin serbest bırakılarak zaman içinde daha da artırıldığı yazmaktadır. Yazara göre memleketin siyasi gelişmesi, bir İngiltere ve Amerika seviyesine erişmekten çok uzak ise de kendi mazimize nispetle çok ileri gidilmiştir.⁵⁸⁵ Vakit gazetesi yazarı Asım Us'un da aynı günlerde bu konu ile ilgili önce ABD sistemini ve arkasından da Serbest Fırka tecrübesini örnek verdiği görülmüştür. Us, Amerika'da cumhurbaşkanı olarak seçilen her devlet başkanının kendi partisinin başkanı olduğu ve bunun hiçbir mahzur teşkil etmediği halde Türkiye'ye bunun demokrasi temeline uygun görülmemesini ele almıştır.

Basında bu tartışmaların yaşanması üzerine Başbakan Şükrü Saraçoğlu 5 Eylül'de gazetecilerle olan aylık konuşmalarında bu gündem hakkında bir beyanatta bulunmuştur.⁵⁸⁶ Cumhurbaşkanı İnönü ise her iki parti arasında denge kurucu bir unsur olma yolunda 9 Ekim 1946 tarihinde Hatay Demokrat Parti Başkanı ve müteşebbis kurul üyeleriyle görüşürken onlara şu sözleri söylemiştir: "*Bütün siyasi ve askeri hayatımdaki vazifelerimin hiçbirini kale almadan diyebilirim ki, öldüğüm zaman Türk Milletine iki eser bırakmış olacağım. Bunlardan biri köy okulları, diğeri de müteaddit partilerdir...Ben demokrasiye giderken, arkadaşarımdan çok ürkenler olmuştur. Saraçoğlu gibi olgun bir arkadaş bile bana: İrticaa gideceklerdir; ben irticadan korkarım, demiştir.*" Görülüyor ki İnönü, ülkede demokratik idarenin kuruluş sebeplerini ve ortamını anlatırken birkaç nokta üzerinde ısrarla durmaktadır. Demokratik rejimin kurucusu kendisidir. Yakın arkadaşları arasında bile bu yola girmenin tehlikelerini işaret edenler olmuş, ama o öne sürülen itirazların hiçbirini dinlememiş; karşısına çıkarılmak istenen engellerin hepsini devirerek tespit ettiği hedefe doğru şaşmadan yürümüştür. İnönü'nün ısrarla ve özel bir dikkatle belirttiği ikinci nokta şudur: Türkiye tek partili idareden çok partili demokratik hayata CHP'nin en kuvvetli ve itibarlı bulunduğu bir

---

1924 Anayasası'nın cumhurbaşkanının görev süresini yasama dönemi ile sınırlamış olmasıydı. Partisi ile siyaset ilişkisini devam ettirmeyen cumhurbaşkanının tekrar seçilmesi olanaklı değildi. 1924 Anayasası modelinde cumhurbaşkanının günlük siyasetin bir ögesi olması kaçınılmazdı." Akın, **Gazi'den**, s. 54-55.

⁵⁸⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, "*Bizde Dâhili Rejim Ve Hükümet Meselesi-I*", **Tanin**, 29 Ağustos 1945.

⁵⁸⁶ Bkz. **BCA** 030.01/11.64.6.

dönemde geçmiştir.⁵⁸⁷ Böyle olunca da demokrasiye geçişte Türk Milleti tarafından iktidar üzerine hiçbir tesir ve baskı yapılmamış, Milli Şef rakipsiz bir surette elinde tuttuğu iktidarı sırf kendi rıza ve muvafakati ile halka devretmiştir.⁵⁸⁸

Siyasi atmosferdeki gelişmeler İnönü ve Saraçoğlu ikilisini yeni kararlar almaya itmiştir. Bu çerçevede 25 Nisan günü CHP Genel Başkanı tarafından olağanüstü kurultay daveti yayınlanmıştır.⁵⁸⁹ Kurultayın amacı Demokrat Parti karşısında alınan önlemlerin tartışılması olduğu kadar Cumhuriyet Halk Partisi'nin çok partili yaşama uyum sağlamasıyla ilgili tüzük ve program değişikliklerinin yapılmasıdır.⁵⁹⁰

10 Mayıs'ta toplanan CHP II. Olağanüstü Kurultayı'nda, "Değişmez Genel Başkanlık" kurumunun katkısı için bir "önerge" verilmiştir.⁵⁹¹ Sonuçta Kurultay'daki görüşmelerden sonra CHP'de Atatürk ile başlayan "Değişmez Genel Başkanlık" geleneği tarihe karışmıştır.⁵⁹² Bundan böyle CHP Genel Başkanı da her dört yılda bir yapılacak parti kurultayında serbest seçim yolu ile belirlenecektir. Kurultayda yapılan ikinci önemli değişiklik ise tek-parti sisteminde hükümeti denetlemek amacı ile önceki

---

⁵⁸⁷ "İnönü'nün reform sürecini başlatmasındaki güdüler hakkındaki düşünceler çeşitlidir. Üç etken sıkça tekrarlanır: Uluslararası konum, Türk toplumundaki sosyo-ekonomik dönüşümler ve var olan otoriter rejimin doğasıdır." Özbudun, **a.g.e.**, s. 19-29 ; Ahmet Makal, **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 459-462 ; Tarık Güryay, **Bir İktidar Yargılanıyor**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 71-72 ; Akyaz, **a.g.e.**, s. 56 ; Kemal, **a.g.e.**, s. 95-97.

⁵⁸⁸ Burçak, **a.g.e.**, s. 23.

⁵⁸⁹ "Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayı fevkalade olarak Mayısın 10 uncu günü saat onda Ankara'da toplanmaya davet ediyorum. İsmet İnönü" **Cumhuriyet**, 26 Nisan 1946 ; **Tanin**, 26 Nisan 1946 ; **Vatan**, 26 Nisan 1946 ; **Ulus**, 26 Nisan 1946.

⁵⁹⁰ Yılmaz Gülcan, **a.g.e.**, s. 232.

⁵⁹¹ İnönü bu konuda şunları diyordu: "...Bu münasebetle benim şahıs olarak parti başkanlığından çekilmem üzerinde yürütülen fikirleri de tahlil etmek istiyorum. Bu fikirlerin ehemmiyetli ve itibara layık olanı, iyi niyet sahibi ve demokrasiye hakkıyla inanmış olanlardan gelendir. Devlet başının parti başkanlığını muhafaza etmesi takdirinde onun vatandaşlara ve partilere karşı tarafsız surette adaletli bulunması gereken durumlarda hata etmesinden korkulabilir. Bizim anayasamız, devlet başı seçilmiş adamın, vazifesi gerektirdiği zaman tarafsız ve adaletli olacağına inanmıştır. Bütün mekanizma ona göre kurulmuştur. Devlet başı, milletvekilleri ile beraber seçilir ve onlarla beraber düşer. Biz de, bu usulün ihtiyaçlarımıza uygun olduğuna inanıyoruz. Seçimi kaybedersek kazanan partinin başkanını devlet başı olmasını tabii göreceğiz ve onu samimi hürmetle karşılayacağız..." **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1946 ; **Yeni Sabah**, 11 Mayıs 1946 ; **Tanin**, 11 Mayıs 1946 ; **Akşam**, 11 Mayıs 1946.

⁵⁹² Suna Kili, **Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 96-97 ; Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1965, s. 124 ; Cihad Baban, "Halk Partisi'nin Yeni Kararları", **Tasvir**, 11 Mayıs 1946 ; Falih Rıfkı Atay, "İnönü'nün Nutku", **Ulus**, 11 Mayıs 1946 ; **Son Posta**, 12 Mayıs 1946.

kurultayda oluşturulmuş olan Müstakil Grup'un, artık çok-partili hayatta bir işlevi ve anlamı kalmadığı gerekçesi ile kaldırılmasıdır.⁵⁹³

Cumhurbaşkanı İnönü, Kurultay nedeniyle 9 Mayıs'ta biten ilk gezisinden 13 gün sonra bu sefer Erzurum istikametinde yeni bir yurt gezisine çıkmıştır.⁵⁹⁴ İnönü, Sivas, Erzincan, Erzurum, Kars, Rize, Trabzon yönünde gerçekleşen geziye, halkın milletvekili seçiminde vazifesinin icabına uyararak oy sandıkları başına gelmelerini söylemiştir.⁵⁹⁵

Gezi sırasında Başbakan Şükrü Saraçoğlu iç ve dış gelişmelerle ilgili soruları cumhurbaşkanlığı Genel Kâtibi Kemal Gedeleş'e bildirmeye devam etmiştir. Örneğin, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 27 Mayıs 1946 tarihinde Erzurum'dayken Başbakan Şükrü Saraçoğlu'ndan Ankara'daki tablo ve seçim hazırlıkları hakkında bilgi almaya devam etmektedir.⁵⁹⁶ Başbakan ise aynı gün, Meclis Başkanı ve Dâhiliye ve Hariciye Bakanları'yla toplanıp konuştuğundan sonra cumhurbaşkanınca sorulan suallere sıra ile cevap verecektir.⁵⁹⁷

Cumhurbaşkanı ve başbakan arasındaki yazışmalardan anlaşılacağı üzere cumhurbaşkanı parti genel başkanlığı gömleği ile bir taraftan seçim mitingleri yaparken diğer taraftan da devlet başkanı olma konumunu hissettirmektedir. Bu ise 1950 seçimlerine kadar DP'nin en çok eleştirdiği konuların başında gelecektir. Cumhurbaşkanı İnönü ise bu eleştirilere 2 Haziran'da Trabzon'dan şöyle yanıt verecektir: *"...Trabzonlular, sevgili hemşerilerim, Görüyorsunuz ki konuşmalarımın esasları benim temel vazifelerimdir. Bunlar benden sonra gelecek cumhurbaşkanlarının da, hangi siyasi kanaatle yetişmiş olursa olsunlar, vazifeleri olacaktır. Toprak bütünlüğünü, millet bütünlüğünün ve memleket idaresinin milletlin iradesine dayanması esaslarını sağlam ve sarsılmaz tutmakta bizim dikkatimiz daima uyanık olacaktır. Fark etmişsinizdir ki hiçbir yerde bana ve başkanı olduğum şerefli partiye oy verilmesini vatandaşlarımdan istemedim. Büyük Millet Meclisi yeni seçim*

---

⁵⁹³ Sina Akşin vd., **Türkiye Tarihi 4**, s. 142 ; Haydar Seçkin, **Olaylar ve Belgelerle 1946 Seçimleri ve Yakın Demokrasi Mücadelemiz**, Anka Ofset, İstanbul, 1990, s. 65-67.

⁵⁹⁴ **Yeni Sabah**, 23 Mayıs 1946 ; **Akşam**, 23 Mayıs 1946.

⁵⁹⁵ **Ulus**, 25 Mayıs 1946 ; **Tanin**, 25 Mayıs 1946 ; **Tanin**, 26 Mayıs 1946 ; **Ulus**, 1 Haziran 1946 ; **Ulus**, 2 Haziran 1946 ; **Tanin**, 2 Haziran 1946.

⁵⁹⁶ **BCA** 030.01/40.236.8.

⁵⁹⁷ **BCA** 030.01/40.236.8.

kararı verdikten sonra belki partimizin programlarını tekrar anlatarak bize oy verilmesini de isteyeceğim... ”⁵⁹⁸

2.3.1.4. 1946 Genel Seçimleri

17 Temmuz 1946 tarihinde Cumhurbaşkanı İnönü'nün Ankara Radyosu'ndan Türk milletine seçim beyannamesi yayınlanmıştır. 1938 sonbaharında cumhurbaşkanı seçimi ile başlayan beyannamede söz önce seçime sonrada cumhurbaşkanı ve parti başkanlığı meselesine gelmiştir. Cumhurbaşkanı bu konuda şunları söylemiştir: “*Ben bu meseleyi, Parti Kurultayında apaçık inceledim. Bu bir anayasa meselesidir. Bizim anayasamız, devlette bütün kudretleri Büyük Mecliste toplamıştır. Devlet başı olan cumhurbaşkanı, memleket idaresinde yüksek menfaat ve muvazene icab ettirdiği zaman, kullanılabilceği hiçbir kudreti yoktur. Yalnız, cumhurbaşkanı, tabiatıyla, çokluk parti lideri olacağı tasavvur edildiği için, bu sıfatla manevi nüfuzu, muvazene ve ahengi muhafaza edebileceği düşünülmüştür. Cumhurbaşkanının parti başkanı olması kanunca bir mani yoktur. Cumhurbaşkanlığının sorumsuzluğu, onun, meclis çalışmalarında vazifesini yapması için kayıtsız olması demek değildir. Bir partinin memleket içinde sorumlu hareketleri olursa kanun karşısında buna cevap verecek adalarda vardır. Nihayet, cumhurbaşkanı, sorumsuz vaziyetine kötüye kullanmak isterse bunun hesabını soracak meclis hazırdır.*” İnönü'nün konuşması şu cümlelerle bitirmiştir: “*Bana ve başkanlık ettiğim şerefli Partiye oy vermenizi istemek için kendimde cesaret buluyorum. Bize oy verirseniz, memleketin iç ve dış politikasında doğru yolları bulabileceğimize ve memleketin ilerlemesinde ve yükselmesinde sizi memnun edecek başarılar elde edeceğimize güveniyoruz. Karar sizindir.*”⁵⁹⁹

DP yönetimi önce seçimleri boykot edip etmeme konusunda kararsız kalmıştır. Ancak 16 Haziran 1946'da Ankara'da yapılan il başkanları toplantısında seçime girilmesi fikrinde bileşilmiştir.⁶⁰⁰ Nihayet hedeflenen seçim 21 Temmuz 1946'da

⁵⁹⁸ **Ulus**, 2 Haziran 1946 ; **Tanin**, 2 Haziran 1946.

⁵⁹⁹ **Ulus**, 18 Temmuz 1946 ; **Tanin**, 18 Temmuz 1946 ; **Vatan**, 18 Temmuz 1946 ; **Tasvir**, 18 Temmuz 1946 ; **Akşam**, 18 Temmuz 1946 ; **CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün Seçim Nutku**, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1946, s. 3-16 ; **Son Posta**, 18 Temmuz 1946 ; Falih Rıfkı Atay, “*İnönü'nün Nutku Üzerine*”, **Ulus**, 19 Temmuz 1946 ; Giritlioğlu, **Türk Siyasi**, s. 193-194.

⁶⁰⁰ Ahmad, **Modern Türkiye'nin**, s. 137-139 ; Giritlioğlu, **Türk Siyasi**, s. 165.

yapılmış ve 465 sandalye'nin 390'ını kazanan CHP'lilerin zaferi ile sonuçlanmıştır. DP'liler 65, bağımsızlar ise 7 sandalye kazanmıştır.⁶⁰¹

2.3.2. Recep Peker Hükümeti Dönemi Cumhurbaşkanlığı-Hükümet İlişkileri

1946 seçimlerinden sonra sıra çok partili demokrasi koşullarında gerçekleşen ilk cumhurbaşkanı seçimine gelmiştir. Atatürk ve İnönü devirlerinde, seçilecek adayla rekabet edecek bir aday çıkarma günün özel koşulları gereği söz konusu olmamıştır. İlk kez bu seçimde iktidar partisinin dışında bir muhalefet adayı gündemdedir.⁶⁰² Bu aday Mareşal Fevzi Çakmak'tır. İşte bu çok adaylı ilk cumhurbaşkanlığı seçimi 16 Ağustos 1946'da yapılmış ve mecliste mevcut 451 milletvekilinden 388'inin oyunu alan İsmet İnönü tekrar cumhurbaşkanı seçilmiştir. Fevzi Çakmak ise 59 oy almıştır.⁶⁰³

Cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra, Büyük Millet Meclisi'nin yenilenmesi dolayısıyla İzmir milletvekili Şükrü Saraçoğlu başkanlığındaki bakanlar kurulu, cumhurbaşkanına hükümetten çekildiğini bildirmiştir.⁶⁰⁴ Bunun üzerine Cumhurbaşkanı İnönü, 6 Ağustos 1946 tarihinde Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar'ı kabul ederek hükümetin kurulması öncesinde genel bir görüşme yapmıştır. Cumhurbaşkanı bundan başka müstakil mebuslardan Adnan Adıvar'ı kabul etmiştir.⁶⁰⁵ Bu görüşme basında DP'nin kabineye iştirak etmesi için bir teklif yapılması olarak yorumlanmıştır.⁶⁰⁶ Çankaya'daki siyasi trafikten sonra İnönü aynı gün yeni kabineyi teşkile İstanbul milletvekili Recep Peker'i⁶⁰⁷ memur emiştir.⁶⁰⁸ Anayasanın 44. maddesine göre,

⁶⁰¹ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996, s. 32 ; **Akşam**, 24 Temmuz 1946 ; **Tanin**, 24 Temmuz 1946.

⁶⁰² **TBMM ZC**, Devre: VIII, Cilt: 1, s. 11-12.

⁶⁰³ Akbaş, **a.g.e.**, s. 384-386 ; **Tanin**, 6 Ağustos 1946.

⁶⁰⁴ Toker, **a.g.e.**, s. 190-192.

⁶⁰⁵ **Vatan**, 7 Ağustos 1946.

⁶⁰⁶ **Tanin**, 7 Ağustos 1946 ; **Son Posta**, 7 Ağustos 1946.

⁶⁰⁷ "Recep Peker, 1888 de İstanbul'da doğmuştur. Babası Mustafa Şahabettin'dir. Kocamustafapaşa Askeri Rüştiyesi ile Kuleli İdadisinde okuduktan sonra 1904 de Harbiye'ye girmiş ve 1907 de teğmen olarak mezun olmuştur. Çeşitli harpler dolayısıyla ancak 1911 de Harp Akademisine girebilmiş, 1919 da burayı birincilikle bitirmiştir. Subaylık hayatı, Edirne ve Kırklareli'nde başlar. Sonraları Yemen'deki hareketlere iştirak etmiş Balkan Harbinde, Birinci Dünya Harbinde, Rumeli ve Kafkas cephelerinde muhtelif vazifelerde bulunmuştur. Kurmay Binbaşı iken 1920 de Kurtuluş Savaşı'na iştirak etmek üzere 20. Kolordu Kurmayı sıfatıyla Ankara'ya gelmiş, Büyük Millet Meclisi'nin açılışında Meclis Umumi Kâtibi olmuştur. 1923 de İkinci TBMM'ye Kütahya Milletvekili seçilmiştir. Milliye gazetesinin başında çalışmıştır. 1924'te Dâhiliye Vekilli, aynı yıl içinde parti genel sekreteri, 1925 de Milli Müdafaa Vekili olmuştur. 1927 de bu Vekâletten çekilmiş, bir sene sonra parti meclis grubu başkan vekilliğine seçilmiştir. O yıl Nafia Vekilliğine getirilerek tekrar kabineye giren Peker, 1930 da istifa ederek bu

cumhurbaşkanı tarafından onanmış olan bakanlar kurulunda⁶⁰⁹, bir önceki hükümetten devredilen Adalet, Dışişleri, Tekel ve Çalışma Bakanları'nın yanında yenileri de vardır. Peker, radikal düşünmüş, radikal bir kararla kabinesini kurmuştur.⁶¹⁰

İnönü, kabineyi ilkin Hilmi Uran'ın kurmasını istemiş ve bunda ısrar etmiştir. Uran teklifi kabul etmeyince görevi bu defa Recep Peker'e vermiştir. Öyle ki dönemin zorluklarını kavrayan ve yok olmak istemeyenler başbakanlığı kabul etmemiştir. CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'ın anılarında bu nokta hakkında çok ilginç açıklamalar vardır: “*Reisicumhur, Peker'e hiç de istekli görünmüyordu, onun geçimsizliğinden ve dürüst hareketlerinden endişe edilebileceğini saklamıyordu...Peker merhuma kabine teşkili vazifesini verdiği zaman onun geçimsiz bir zat olduğunu ve kendisi ile işbirliği yapmanın çok müşkül olacağını bize mükerreren söylemiş ve bu vazifeyi ona kerhen (istemeyerek) vermişti.*” O halde, aydınlatılması gereken önemli bir mesele karşısında bulunuyoruz: “Cumhurbaşkanı, başbakanlığa hakkında kaygı beslediği ve geçimsiz olduğunu söylediği bir kişiyi neden getiriyor, bu görevi başarıyla yürüteceğine inandığı bir başkasına niçin vermiyordu? İnönü, Recep Peker'i başbakanlığa getirirken 1946 yılının ağır şartları içinde onun sert mizacına ve otoriter tutumuna günün birinde ihtiyaç duyulabileceği kanaatini mi taşıyordu?”⁶¹¹

Bu soruları cevabını önce iki yönden ele almak gerekir.⁶¹² İlki, cumhurbaşkanının o yıllardaki eğilim ve düşünceleridir. Diğerisi ise Recep Peker'in konumudur. Nitekim Toker'e göre İnönü, “Peker'i kendi kişisel politikasını uygulamak için başbakanlığa getirmiş ve onu araç olarak kullanmış olabilir. Bu, İnönü'nün bir politik taktiği görülebilir. Peker, tek parti sistemi ve kuvvetli bir şef idaresi taraftarı, uzlaşmaya yanaşmayan, biraz diplomatça hareket etmekle giderilebilecek anlaşmazlıklarda bile şiddet kullanmaya meyilli bir kişi olarak tanınıyordu. Bu yüzden en

---

vazifeden ayrılmıştır. 1931 de tekrar parti genel sekreteri olmuştur. 1937 de bu vazifeden ayrılmış, 1942 de tekrar Dâhiliye Vekili olmuştur. Bu sıralarda 1935 ile 1942 yılları arasında Ankara ve İstanbul Üniversiteleri ile Harp Akademi'sinin yüksek sınıflarında İnkılâp Tarihi dersleri vermiştir. Zaman zaman da Milli Savunma, Anayasa, Bayındırlık gibi komisyonlara da başkanlık eden Peker, İstanbul'dan 1945 seçimlerinde Milletvekili seçilmiş ve 5 Ağustos 1946 da Başbakanlığa getirilmiştir. 10 Eylül 1947 de Başbakanlık'tan ayrılan Peker, 1950 de İstanbul'da vefat etmiştir.” Gürkan, **a.g.e.**, s. 153-154 ; **Tanin**, 7 Ağustos 1946.

⁶⁰⁸ **Tanin**, 6 Ağustos 1946 ; **Cumhuriyet**, 6 Ağustos 1946.

⁶⁰⁹ **TBMM ZC**, Devre: VIII, Cilt: 1, s. 11-12 ; **Tanin**, 7 Ağustos 1946 ; **Son Posta**, 7 Ağustos 1946.

⁶¹⁰ **Son Posta**, 7 Ağustos 1946 ; Falih Rıfki Atay, “*Yeni Hükümet Kurulmuştur*”, **Ulus**, 8 Ağustos 1946.

⁶¹¹ Burçak, **a.g.e.**, s. 100-101 ; Gül, **a.g.e.**, s. 60-62.

⁶¹² Biagini, **a.g.e.**, s. 97.

son başbakan tayin edilmesi gereken politikacılardan. Aslında bu görev, Peker'e kerhen değil bilerek verilmiş olabilir. İnönü böylece, parti içinde Saraçoğlu'nun yıpranmasıyla kuvvetlenen Peker, Mümtaz Ökmen, İncedayı hizbini iktidara getirerek, çok partili dönemde Halk Partisi'ni müşkül durumda bırakacak parti içi muhalefeti pasifize etmeyi düşünmüş; aynı zamanda bu grubun uygulayacağı politikanın, günün şartları içinde güçlü bir reaksiyonla karşılaşacağını ve bu grubun gözden düşeceğini hesaplamaktadır. Diğer taraftan, bunların sert ve otoriter faaliyetleri sonucu DP yıpratılarak, geçiş döneminin CHP lehine bir süreklilik içerisinde şekillenmesini ve kendi politik şahsiyetinin yıpranmasını engellemeyi hedeflemiştir. Yani, tabiatı, temayülleri, zihniyeti ve alışkanlıkları itibariyle Peker uygulanacak politikanın sertliğini temsil edecek, tatlılığı cumhurbaşkanına kalacaktır. Bu İnönü'nün düşündüğü hakemlik görevini kolaylaştıracaktır.⁶¹³ Bir başka görüşe göre halk, Demokrat Parti muhalefeti tarafından kışkırtılmıştır, huzursuzdur ve kuşkusuz bu dönemde hükümetin Peker gibi güçlü bir yöneticiye ihtiyacı olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle Peker başbakanlığa getirilmiştir. Bir diğer görüşe göre ise Recep Peker Saraçoğlu kabinesine oldukça muhaliftir. Bu görevi en iyi kendisinin yapabileceğine inanmaktadır. Peker'in başbakanlığa getirilmesi, CHP'nin niyetleri hakkında muhalefeti şüpheler uyandıracaktır.

Recep Peker Hükümeti'nin kurulmasında dikkati çeken bir nokta daha vardır. Peker'in başbakan olduğu tarihe kadar bütün başbakanlar, Parti Genel Başkan Vekilliği sıfatını da taşıdıkları halde, Recep Peker'in başbakanlığında bu iki makam birbirinden ayrı tutulmuştur. Yani Recep Peker, sadece başbakan olmuş, fakat Genel Başkan Vekili olmamıştır.⁶¹⁴ Bu durum İnönü'nün Peker'in partiye hakim olmasını engellemek için aldığı bir önlem olarak yorumlanmıştır.⁶¹⁵

2.3.2.1. İktidar-Muhalefet Çatışmaları

On beşinci cumhuriyet hükümetinin kurulmasından sonra cumhurbaşkanının başkanlığındaki ilk bakanlar kurulu toplantısı 12 Ağustos'ta yapılmıştır. Toplantıda özellikle seçim sonuçları ve hükümetin hazırlamakta olduğu hükümet programı

⁶¹³ Metin Toker, **a.g.e.**, s. 185-189.

⁶¹⁴ Giritlioğlu, **Türk Siyasi**, s. 199.

⁶¹⁵ Gül, **a.g.e.**, s. 58-60.

üzerinde değerlendirme yapılmıştır.⁶¹⁶ Nitekim söz konusu program 15 Ağustos günü mecliste kabul edilmiştir.⁶¹⁷ Bundan sonra cumhurbaşkanı ve başbakan arasında 30 Ağustos Zafer Bayramı'nda telgraflaşma olmuştur.⁶¹⁸ İnönü, 3 Eylül gününde ise CHP Meclis Grubu toplantısında iç ve dış meseleler hakkında bakanların izahlarını dinlemiş ve hükümet işleriyle meşgul olmuştur.⁶¹⁹ Görülmektedir ki Cumhurbaşkanı İnönü, Peker'den önceki hükümetlerde olduğu gibi bir taraftan CHP Genel Başkanlığı görevinin gereklerini yerine getirirken diğer taraftan da hükümetin faaliyetlerini ve hazırlıklarını yerinde denetlemektedir.

İnönü'nün bilindiği üzere hükümet icraatlarındaki başka bir denetim ve tetkik yolu yurt içi seyahatleridir. 20 Eylül'de TBMM'nin tatile girmesini fırsat bilen cumhurbaşkanı; Nihat Erim, Nazım Poroy, Faik Ahmet Barutçu, Şinasi Devrim ve Cemil Bilsel ile Çankaya'da yaptığı görüşmeden bir gün sonra güneyde bir geziye çıkmıştır.⁶²⁰ Amaç memlekette siyasi münasebetlerin nasıl olması gerektiğini göstermek, parti mücadeleleri karşısında tarafsızlığına yönelik mesajlar vermektir. 8 Ekim'de Hatay'a⁶²¹ gelen İnönü, DP heyetini ertesi gün, özel olarak, öğle yemeğine davet edecek ve şöyle diyecekti: *"Bütün siyasi ve askeri hayatımdaki vazifelerin hiçbirini kaale almadan diyebilirim ki öldüğüm zaman Türk milletine iki eser bırakmış olacağım. Bunlardan biri köy okulları, diğeri de müteaddit partilerdir."*⁶²² Cumhurbaşkanı daha sonra yemekte bulunan CHP Hatay bölgesi müfettişine şu talimatı vermiştir: *"DP'nin bütün çalışmalarını ve isteklerini kolaylaştıracaksınız. Bunun aksini hoş görmem."*⁶²³

Cumhurbaşkanının gezisi sonrasında, CHP Genel Başkanlığından ayrılacağı ve partiler dışında tarafsız kalacağı söylentileri yeniden gündeme gelmiştir. Fakat bu konuda ortada değişmiş hiçbir şey yoktur. Falih Rıfkı Atay'da köşesinde aynı mevzuya temas etmiştir. Atay, "Partiler Rejimi" başlığı altında yazdığı başmakalede Türk

⁶¹⁶ **Ulus**, 13 Ağustos 1946 ; **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1946 ; **Vatan**,13 Ağustos1946 ; **Tanin**, 13 Ağustos 1946 ; **Akşam**,13 Ağustos 1946.

⁶¹⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, *"Yeni Hükümetin Prensipleri"*, **Tanin**, 16 Ağustos 1946.

⁶¹⁸ **Ulus**, 31 Ağustos 1946 ; **Ulus**, 1 Eylül 1946 ; **Akşam**, 31 Ağustos 1946.

⁶¹⁹ **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1946 ; **Vatan**, 4 Eylül 1946 ; **Akşam**,4 Eylül 1946.

⁶²⁰ **TBMM ZC**, Devre: VIII, Cilt: 1, s. 444.

⁶²¹ Bkz. **Ulus**, 9 Ekim 1946 ; **Ulus**, 10 Ekim 1946.

⁶²² **Vatan**,11 Ekim 1946 ; Ekrem Uşaklıgil, *"Memleket Ölçüsünde Kıymetli Bir Söylev"*, **Son Posta**, 11 Ekim 1946 ; Toker, **a.g.e.**, s. 217-218.

⁶²³ Toker, **a.g.e.**, s. 217-218.

demokrasinin karakteristik vasıflarını izahtan sonra: “Devlet başkanı” sıfatıyla milli egemenliğe aykırı her türlü hareketlere karşı koymak vazifelerinin başında gelen İnönü CHP’nin lideri sıfatı ile Türk demokrasinin normal gelişmesini sağlamak, kendisinin ve partisinin değişmez ve samimi amacı olduğunu muhaliflere bir kere daha anlatır...Unutmamak lazımdır ki Türk demokrasinin başlıca dayanaklarından biri bizzat CHP’dir. Atatürk gibi İnönü’nün de büyük eserlerinden biri odur. İnönü, partili vatandaşlarının güveni kendisi ile beraber oldukça onun lideri kalacaktır.” cümlelerini yazıyordu.⁶²⁴

Kamuoyu demokrasinin inşasını düşünürken cumhurbaşkanı, VIII. Büyük Millet Meclisi’nin birinci toplantısını 1 Kasım da yaptığı konuşma ile açmıştır.⁶²⁵ Cumhurbaşkanının nutku önceki yıllara nispetle belki biraz kısa olmakla beraber meclisin ve hükümetin dikkatle üzerinde duracakları işleri gözden geçirmek bakımından hiçbir eksiği yoktur.⁶²⁶ Nutuk, her ne kadar başbakanın hoşuna gitmese de cumhurbaşkanı artık, konuşmasında partileri ve hükümeti birbirinden ayırıyor, parti hükümeti anlayışından cumhuriyet hükümeti anlayışına yöneliyordu. İnönü çok partili siyasi hayatın Mecliste, Belediyelerde, İl Genel Meclislerinde başladığını bildiriyor, düşmanlığın istenmediğini söylüyordu.⁶²⁷ Meclisteki celselerde ise DP’liler, salonu sık sık terk ediyor; CHP’lileri büsbütün kızdırıyorlardı. Kızanların -İnönü’nün “bunlara fazla yüz verdiğini” söyleyenlerin- başında ise Başbakan Recep Peker bulunuyordu. 1946 sonunda, yeni yıl bütçesi görüşülürken kopan meşhur “Psikopat Fırtınası” bu gergin tansiyonun sonucu olmuştur.⁶²⁸ Özellikle Adnan Menderes’in konuşmasına sinirlenen Recep Peker, kürsüye gelerek bu görüşlerin “psikopat bir ruhun ifadesi” olduğunu söylemiştir. Ayrıca Celal Bayar’ın halkı isyana teşvik ettiğini ileri sürmüştür. Bu sözler üzerine DP Gurubu hemen meclisi terk etmiştir.⁶²⁹

---

⁶²⁴ Falih Rıfki Atay, “Partiler Rejimi”, **Ulus**, 16 Ekim 1946 ; **Tanin**, 16 Ekim 1946 ; **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1946 ; **Son Posta**, 16 Ekim 1946.

⁶²⁵ **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1946 ; **Vatan**, 2 Kasım 1946 ; **Tanin**, 2 Kasım 1946.

⁶²⁶ Necmeddin Sadak, “Cumhurbaşkanının Bu Seneki Nutkunun Başlıca Vasfı”, **Akşam**, 3 Kasım 1946. Cumhurbaşkanı, partiler arasındaki gerginlik konusunda şöyle demektedir: “Hiç kimse düşmanlık istemiyor. Çokluk partisinde ve hükümette olsun veya muhalefette bulunsun her vatandaşın ilk dikkat edeceği nokta, kanaat ayrılıklarının ve prensip ihtilaflarının medeni bir millete yakışır şekilde ortaya dökülmesi, kavga mevzuu ve düşmanlık vesilesi teşkil etmemesidir.” Gürkan, **a.g.e.**, s. 237.

⁶²⁷ F. Rıfki Atay, “Açış Nutku Üzerine”, **Ulus**, 2 Kasım 1946 ; Nihat Erim, “Nutuktan Alınacak Dersler” **Ulus**, 3 Kasım 1946 ; Toker, **a.g.e.**, s. 217-218.

⁶²⁸ Toker, **a.g.e.**, s. 222.

⁶²⁹ Eroğul, **a.g.e.**, s. 20 ; F. ve B.T. Ahmad, **a.g.e.**, s. 28.

Meclis salonunu terk eden Demokrat Partililer için krizin bir çıkış yolu vardı. Eğer cumhurbaşkanı kendilerini çağırır, görüşür ve bir tebliğ yaparak onlardan meclise katılmalarını istediğini bildirirse şiş ve kebab yanmazdı. Mesele, Çankaya'ya bu telkini yapmaktı. Bu yüzden Celal Bayar ve Fuat Köprülü 22 Aralık gecesini Çankaya'ya çıkmıştır. Görüşmenin bir safhasında Başbakan Recep Peker de bulunmuştur. Herkes kendi şikâyetini cumhurbaşkanının huzurunda ifade etmiştir.⁶³⁰ 24 Aralık'ta İnönü, iki Demokrat Parti liderini tekrar Çankaya'ya çağırarak ve kendileriyle yayınlayacağı tebliğ üzerinde görüşmüştür. Onlara, hükümet kanadıyla yaptığı temaslar hakkında bilgi vermiştir. Şahsen kendisinin, meclis çalışmalarının sükûnet içinde yapılması taraftarı olduğunu söylemiştir.⁶³¹

Köşkteki görüşmeler devam ederken Başbakan Recep Peker iznine devam etmek için Ankara'dan ayrılmadan önce Ulus gazetesine bir demeçte bulunmuştur. Peker, Demokrat vatandaşlar aleyhine hükümet baskısı üzerine çıkan haberlere yanıt verdikten sonra Celal Bayar'ın beyanatları ve cumhurbaşkanı ile olan görüşmeler hakkında konuşmuştur.⁶³²

Cumhurbaşkanının beklenen tebliği 26 Aralık'ta Anadolu Ajansı tarafından yayınlanmıştır.⁶³³ Tebliğe göre, İsmet İnönü, Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar ve Meclis Grubu Başkan vekili Fuad Köprülü'yü davet ederek meclisteki hadise hakkında kendilerinden malumat istemiştir. Parti Başkanları gördükleri muameleden müteessir olduklarını söylemiştir. Cumhurbaşkanı, tarafların birinin haklı veya haksız olduğu konusu üstünde durmayarak, milletvekili arkadaşlarının müteessir olmalarından kendisinin de teessür duyduğunu bildirmiş ve şikâyet tezahürünün kâfi görülmesini ve mecliste normal çalışmasını başkanlardan rica etmiştir.⁶³⁴

---

⁶³⁰ **Vatan**, 24 Aralık 1946 ; **Akşam**, 24 Aralık 1946 ; Toker, **a.g.e.**, s. 225-227.

⁶³¹ **Cumhuriyet**, 26 Aralık 1946 ; **Son Posta**, 26 Aralık 1946 ; **Vatan**, 26 Aralık 1946 ; Toker, **a.g.e.**, s. 226-227.

⁶³² Peker'in konuşmasında şu cümleler geçmekteydi: *"Cumhurbaşkanı huzurlarında konuştuğumuz sırada benim şikâyetlerim arasında hükümet darbesi ihtimalini söylediğimi söylediğim doğrudur. Demokrat Parti idarecilerinin, son Meclisten önceki tatil devrinde üç dört ay sonra iktidar mevkiine çıkacaklarını veya şu tarihe kadar hükümete geleceklerini söylemiş olmaları ve Meclisin kanuni süresi meydana iken böyle bir şeyin nasıl mümkün olacağı sorulunca bunun iktidarı ele aldıktan sonra belli olacağını söylemiş olmaları başka nasıl izah olunabilir. Celal Bayar benim bu sözüme orada hiç bir cevap verememiştir..."* **BCA** 030.01/12.71.3.

⁶³³ Toker, **a.g.e.**, s. 227-228.

⁶³⁴ **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1946 ; **Vatan**, 27 Aralık 1946 ; **Ulus**, 27 Aralık 1946 ; **Son Posta**, 27 Aralık 1946 ; **Tanin**, 27 Aralık 1946 ; **Akşam**, 27 Aralık 1946.

Böylece dokuz gün süren bir çabadan sonra DP milletvekilleri 27 Aralık'ta tekrar meclis görüşmelerine katılma kararı almıştır.⁶³⁵ Nihayet bütçe 30 Aralık'ta 354 beyaz oya karşı 48 kırmızı oy ile kabul edilmiş ve Peker yumuşak bir konuşma ile yeni bir sayfa açmak istemiştir.⁶³⁶

Demokrat Parti'nin 7 Ocak 1947 tarihindeki Birinci Büyük Kongresinde Celal Bayar'ın konuşmasında en dikkat çeken kısımlarından biri devlet başkanlığı ile iktidar partisi başkanlığının bir kişi uhdesinde birleşmiş olmasının netice ve mahzurları üzerinde olmuştur.⁶³⁷ Bu kongre ünlü "Misak-ı Hürriyet" ile sonuçlanmıştır. Buna göre DP ara seçimlere katılmama düşüncesindedir ve bu durum cumhurbaşkanını da tedirgin etmiştir.⁶³⁸ 8 Ocak'ta Çankaya'da CHP ileri gelenleri ve Peker ile bir araya gelen cumhurbaşkanı, DP'nin kararlarından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Başbakan'ın: "*Sen merak etme Paşam, biz bunları alıştırırız.*" sözlerine rağmen İnönü, Hürriyet Misakı'nı sert bir dille kınamıştır. Celal Bayar ise, İnönü'ye, Kazım Özalp vasıtasıyla ihtilal yolu izlemediklerini iletmiştir. Diğer taraftan Üzeyir Avunduk, Mümtaz Ökmen kanalıyla bu sefer Recep Peker'e, Celal Bayar'ın kendisiyle görüşmek arzusunu ulaştırmıştır. Böylece Bayar-Peker görüşmesi 9 Mayıs'ta Ankara'da yapılmıştır.⁶³⁹

Başbakan'ın Bayar'dan sonra görüşeceği kişi cumhurbaşkanı olmuştur. Peker bu amaçla İstanbul'a hareketinden evvel, Ankara'da Celal Bayar'la yaptığı görüşme

---

⁶³⁵ Çavdar, **a.g.e.**, s. 461 ; **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1946 ; **Son Posta**, 27 Aralık 1946 ; **Ulus**, 27 Aralık 1946.

⁶³⁶ Toker, **a.g.e.**, s. 228-229.

⁶³⁷ Bayar devlet başkanlığı meselesinde düşüncelerini: "*Binaenaleyh Devlet Reisinin, bütün hüsnüyetine rağmen, reisi bulunduğu parti ile onun muhalifi olan partilerle bir tutulabileceği ve uhdesinde birleşen iki sıfatın tezatlarını telif edebileceği nazari bir iddia olmaktan ileri gidemez. Esasen fiiliyat ta bunu göstermiştir. Devlet Reisi, Halk Partisi Reisi sıfatıyla muhtelif nutuklar, söylemiş memleket içinde propaganda seyahatleri ve halk toplantılarında görüşmeler yapmıştır. Bilhassa bu faaliyetlerin seçimler arifesinde büsbütün artmış olduğunu hepiniz biliyorsunuz. Bizce mühim olanı bu türlü faaliyetlerin idare cihazı üzerindeki çok derin tesirleridir. Filhakika son zamanlara kadar memleketimizde hakim bulunan parti ve hükümet anlayışı neticesi olarak idare mekanizmasının kayıtsız şartsız Halk Partisi emrinde çalışmak itiyadını edinmiş bulunması meselesinin nezaket ve ciddiyetini büsbütün arttırmaktadır. Binenaleyh bizim böylece ancak prensip ve vakıalar bakımından daima ileri sürdüğümüz ve bundan sonra da ileri sürmekten geri kalmıyacağız. Devlet Reisinin vazife başında bulunduğu müddetçe fiilen her hangi bir partinin başkanı olmaması» esası hakkında, söylenilmiş olduğu gibi (tahlilinden sakınılacak) bir niyet ve maksadımız yoktur...*" cümleleriyle aktarmaktadır. **Akşam**, 8 Ocak 1947 ; **Son Posta**, 8 Ocak 1947 ; Serhan Yücel, **Demokrat Parti Kongreleri**, Emek Matbaası, Ankara, 1997.

⁶³⁸ Şükrü Esirci, **Menderes Diyor ki (1946–1950)**, Cilt: I, Demokrasi Yayınları, İstanbul, 1967, s. 126 ; Burçak, **a.g.e.**, s. 111-112.

⁶³⁹ Toker, **a.g.e.**, s. 234 vd.

hakkında bir gazetecinin sorduğu soruya: “*Bu, hususi olarak üzerinde durulacak mühim bir şey değildir. Celal Bayar, benim bir arkadaşımıdır, kendisiyle daima görüşürüm.*” demiştir; fakat olay pek öyle değildir. Başbakan tren hareket ederken kendisini uğurlamaya gelenlere şunları da söylüyordu: “*İstanbul’a bir daha gelişimde İstanbulluları daha güler yüzlü görmek isterim.*”⁶⁴⁰

Siyasi havanın yeniden bulutlandığı günlerde devletin bir ve iki numaralı adamları 10 ve 11 Mayıs’ta İstanbul’da bir araya gelmiştir.⁶⁴¹ İlk buluşmada başbakan oldukça sinirlidir: “*Adamın hiç insafı yok hiç. Bütün arzuları bizi oyuna getirmek.*” demiştir. Toker’e göre, bu gergin zirvede Üzeyir Avunduk’un özlediği yumuşama gerçekleşmemiş ve İnönü Peker’e hak vermiştir.⁶⁴² Ancak İnönü’nün 13 Mayıs’ta British United Press Ajansı’nın Avrupa Genel Müdürü Virgil M. Pinkley’e verdiği mülakat, devlet başkanının her şeye rağmen iyimserliğini koruduğunun işareti olmuştur. Mülakatta Pinkley’in: “*Halen başkaca demokratlaşma planları tasarlanmakta mıdır ve bunların neler olduğunu söyleyebilir misiniz?*” sorusuna Cumhurbaşkanı: “*Memleketimizde demokratik müesseselerin ve demokrasi hayatının gelişmesi için sarf olunan gayret ciddi ve samimidir. Şimdiye kadar büyük adımlar atılmıştır. Demokratik gelişme ideal şekline kadar durmadan devam edecektir.*” cevabını vermiştir.⁶⁴³

İsmet İnönü ile Celal Bayar arasında başka bir görüşme olup olmadığı ise basın tarafından yakın takibe alınmıştır. Cumhurbaşkanı, üzerinde artan DP baskıları karşısında 7 Haziran’da Bayar’la yeni bir görüşme yapmıştır. İnönü bu son görüşmede, antidemokratik kanunlar karşısında başbakan ve alakalı bakanlarla özel görüşme sözü vermiştir.⁶⁴⁴

İnönü’nün aklına o zaman iki tarafı Çankaya’da karşılaştırmak, söyleyeceklerini birbirine söyletmek gelmiştir. 10 Haziran akşamı Köşke topladığı yakın arkadaşlarına niyetini açmıştır.⁶⁴⁵ İki tarafı beraber dinleme hakkında ne düşündüklerini sormuştur. Hasan Saka işi olumsuz ele almış, Nihat Erim, Falih Rıfkı Atay ve Hüsameddin Kural

⁶⁴⁰ **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1947.

⁶⁴¹ **Akşam**, 11 Mayıs 1947 ; **Tanin**, 11 Mayıs 1947 ; **Son Posta**, 11 Mayıs 1947 ; **Son Posta**, 12 Mayıs 1947 ; **Tanin**, 12 Mayıs 1947.

⁶⁴² Toker, **a.g.e.**, s. 234. vd.

⁶⁴³ **Ulus**, 14 Mayıs 1947 ; **Tanin**, 14 Mayıs 1947 ; **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1947.

⁶⁴⁴ **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1947.

⁶⁴⁵ Bkz. **Son Posta**, 11 Haziran 1947 ; **Vatan**, 11 Haziran 1947 ; Asım Us, “*Muhalefet Lideri İle Yapılan Mülakat.*”, **Vakit**, 17 Haziran 1947.

ise müspet fikirde olmuştur. Bir gün sonra cumhurbaşkanı başbakanı: “Üç kişi siz gelin. Üç kişi de onlardan çağırayım. Meseleleri benim yanımda tartışın. Sonra ben bir tebliğ yapar, durumu memlekete anlatırım.” demiştir. Peker ortak konuşmaya itirazı bulunmadığını söylemiş, fakat tebliği doğru bulmamıştır. Bayar bunu kendisine de yaptırmak istemiştir.⁶⁴⁶

İnönü, 14, 17 ve 18 Haziran’da tekrar Bayar’la ve sonra da iki defa başbakanla görüşmüştür.⁶⁴⁷ Başbakan yumuşamış, normal ilişkilere söz verilmiştir. Cumhurbaşkanı bunu da 20 Haziran görüşmesinde Bayar’a bildirmiştir.⁶⁴⁸ İnönü’ye göre, aradaki düğüm çözülmüştür. Bayar, 26 Haziran’da İnönü ile görüşmeye bizzat gene Avunduk aracılığıyla talip olmuş, İsmet İnönü-Celal Bayar mülakatı Demokrat Parti liderinin Sivas’a hareketinden evvel Atatürk Orman Çiftliği’nde gerçekleşmiştir.⁶⁴⁹ Bu görüşmelerinin olumlu tarafı, CHP’nin antidemokratik kanunların tadiline karar vermesi olmuştur.⁶⁵⁰

Celal Bayar mülakattan sonra gazetecilerle birlikte 26 Haziran’da Sivas’a gitmiş⁶⁵¹, burada yaptığı konuşmasında başbakan ve cumhurbaşkanı ile olan görüşmelerinden bahsetmiştir.⁶⁵² Muhalefet lideri konuşmasında bilhassa seçim emniyeti istemiştir.⁶⁵³ Bayar’ın Sivas’ta verdiği son nutuk üzerine, başbakan 2 Temmuz 1947 tarihinde bir demeç yayınlamak zorunda kalmıştır. Peker bu demecinde, cumhurbaşkanının hükümetin Demokrat Partililer aleyhine baskı kullandığı iddiasını savunmadığını ve cumhurbaşkanının parti başkanlığından ayrılacağına dair yayılan haberlerin doğru olmadığını açıklamıştır.⁶⁵⁴ Ancak Selim Ragıp Emeç gibi dönemin

---

⁶⁴⁶ Toker, **a.g.e.**, s. 234 vd.

⁶⁴⁷ **Vatan**, 20 Haziran 1947 ; **Son Posta**, 20 Haziran 1947. Toker’in anılarında bu görüşme hakkında şunlar yazar: “14 Haziranda iki taraf Çankaya Köşkünün kütüphanesinde karşı karşıya geldiler. Bir yanda Recep Peker ile Mümtaz Ökmen, diğer tarafta sadece Celal Bayar vardı, İki buçuk saatlik uzun, fakat yumuşak hava içinde bir görüşme oldu. Muhalefet lideri ayrıldıktan sonra İnönü, Peker ile Ökmen’i yanında alıyordu. Bu sırada Nihat Erim’de geldi. Nihat Erim, gördüğü memnunluk havasını hala unutamaz. İnönü: “Sürpriz!” dedi. Celal Bayar gayet yumuşak konuşmuştu. Recep Peker de o kadar sevinçliydi ki; İnönü’nün boynuna sarılıp öptü. “Sen büyük adamsın, paşam! Sen hepimizden akıllısın!” diyordu.” Toker, **a.g.e.**, s. 234. vd.

⁶⁴⁸ **Vatan**, 21 Haziran 1947 ; **Son Posta**, 21 Haziran 1947.

⁶⁴⁹ **Akşam**, 27 Haziran 1947.

⁶⁵⁰ Akşın vd., **a.g.e.**, s. 146 ; **Son Posta**, 21 Haziran 1947.

⁶⁵¹ **Vatan**, 27 Haziran 1947 ; **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1947.

⁶⁵² **Son Posta**, 28 Haziran 1947 ; **Vatan**, 28 Haziran 1947 ; **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1947.

⁶⁵³ Toker, **a.g.e.**, s. 234. vd. ; **Ulus**, 27 Haziran 1947.

⁶⁵⁴ **BCA 030.01/12.71.2** : “Recep Peker Bayar’a Cevap Veriyor”, **Ulus**, 2 Temmuz 1947.

bazı gazetecileri bu açıklamaları, CHP'nin "müfrit"⁶⁵⁵ çevrelerinin son politik inkişaflar karşısında telaşlanmaları olarak değerlendirecektir. Nitekim telaş cumhurbaşkanının demokrasi yolunda attığı son adımla başbakanın son demecindeki zihniyet farkından doğmaktadır.⁶⁵⁶

4 Temmuz'dan itibaren basında Cumhurbaşkanı İnönü'nün bir beyanname neşredeceği yönünde haberler daha sık yer almaya başlamıştır.⁶⁵⁷ 5 Temmuz'da cumhurbaşkanının başkanlığa giderek Recep Peker'le görüşmesini, 6, 7, 10 ve 11 Temmuz'da İnönü-Bayar görüşmesi takip etmiştir.⁶⁵⁸ Bu görüşmeler devlet başkanı tarafından yayınlanacak tebliğe dairdir.⁶⁵⁹ Bu arada, 8 Temmuz'daki başbakan-cumhurbaşkanı görüşmesinden sonra tarafsız çevreler, kabinenin kuruluyduktan sonra istifa edeceğine kesin gözüyle bakmaya başlamıştır.⁶⁶⁰ Diğer taraftan CHP'nin mutedil ve makul elemanları da Peker'le müfrit taraftarlarının memlekette doğmasını istedikleri müspet çalışma ve murakabe havasına engel teşkil ettiklerini itiraf etmektedir.⁶⁶¹ Kamuoyundaki dedikodular karşısında 9 Temmuz'da Cumhurbaşkanı Peker'i yeniden kabul etmiştir.⁶⁶² Ayrıca bakanlar kurulu aynı gün başbakan başkanlığında toplanarak kabinenin istifa edeceği hakkındaki söylentileri yalanlamıştır.⁶⁶³

Bu görüşmelerde Bayar, çok partili sistemin sağlam temellere oturtulmasını sağlayacak tedbirlerin alınmasını isterken, Peker bu isteklere karşı çıkmıştır. İnönü ise demokrasinin Türkiye'de yerleşmesi için elinden geleni yapacağını söylemiştir. Recep Peker, DP'nin politika ve parti teşkilatını yeniden gözden geçirerek, istikrarlı parti haline geleceğini öne sürerken, Celal Bayar ise Peker'i siyasette gericilik ve de-

---

⁶⁵⁵ **Son Posta** yazarı Selim Ragıp Emeç'e göre müfrit şu cümlelerle açıklanır: "*Lügati tarifinin delalet ettiği manadan da anlaşılabilirliği gibi müfrit; Bir fikrin körü körüne benimseyicisi, muakkibi, istisna ve şans tanıtımsızın bir davanın ruh ve mahiyetine değil de bilhassa şekline ehemmiyet veren dar görüşlü kimse olsa gerektir...*" Selim Ragıp Emeç, "*Müfrit Kimdir?*", **Son Posta**, 11 Kasım 1947.

⁶⁵⁶ Selim Ragıp Emeç, "*İnönü'nün CHP Başkanlığından Çekilme Kararı-Müfrit Partililer Arasında Telaş Uyandı*", **Son Posta**, 4 Temmuz 1947.

⁶⁵⁷ **Vatan**, 5 Temmuz 1947.

⁶⁵⁸ Bkz. **Akşam**, 6 Temmuz 1947 ; **Vatan**, 7 Temmuz 1947 ; **Tanin**, 7 Temmuz 1947 ; **Ulus**, 8 Temmuz 1947 ; **Tanin**, 8 Temmuz 1947 ; **Tanin**, 11 Temmuz 1947 ; **Vatan**, 11 Temmuz 1947 ; **Son Posta**, 11 Temmuz 1947.

⁶⁵⁹ **Son Posta**, 8 Temmuz 1947.

⁶⁶⁰ **Vatan**, 9 Temmuz 1947 ; **Son Posta**, 9 Temmuz 1947 ; **Tanin**, 9 Temmuz 1947 ; Mekki Said Esen, "*İnönü İle Başbakanın Dünkü Görüşmeleri*", **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1947 ; Selim Ragıp Emeç, "*Bizi Kör Doğuşünden İnönü Kurtarır*", **Son Posta**, 10 Temmuz 1947.

⁶⁶¹ **Vatan**, 11 Temmuz 1947 ; **Son Posta**, 11 Temmuz 1947 ; **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1947.

⁶⁶² Bilgehan, **Mevhibe II**, s. 136-137.

⁶⁶³ **Tanin**, 10 Temmuz 1947 ; **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1947.

mokrasinin yerleştirilmesini sağlayacak tedbirleri almamakla suçlamaya başlamıştır. İnönü, ikinci bir kez Recep Peker ile görüşmesinde aynı fikirlerin tekrarlanması üzerine 12 Temmuz beyannamesini yayınlacaktır. Çatışmadan uzlaşmaya geçiş dönemi olan 12 Temmuz beyannamesi bu açıdan önemlidir.⁶⁶⁴

2.3.2.2. Peker Hükümeti'nin İstifa Süreci

Nihayet radyo beklenen beyannameyi 11 Temmuz gecesi yayınlanmıştır.⁶⁶⁵ Beyanname, "*Hükümet Reisi ve muhalefet lideri ile son günlerde memleketin, iç durumu üzerindeki konuşmalarımı ve bu hususta kanaatlerimi, fikirlerimi söylemek zamanı gelmiştir.*" diye başlamıştır. Cumhurbaşkanı, bildirisinde "*çözülme-yen düğümü çözmeye çalışacağımı*" açıklamıştır.⁶⁶⁶ İnönü, bildirgeyi yayınladığı zaman, başbakanın, çok partili sistemin gereği olan bildirgeyi ya kabul etmesi ya da görevden çekilmesi gerektiğini söylemiştir. Başbakan Recep Peker, bildirgenin anayasaya aykırı olduğunu söylese de sonradan bildirgeyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Fakat muhalefetin yakınmalarını haklı bulmamıştır.⁶⁶⁷

12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra DP de bir beyanname yayınlamıştır. DP bu beyanatyyla, Peker'i 12 Temmuz beyannamesi hükümlerine mugayir davranış içinde göstermiştir. Böylece hükümetle İnönü'yü karşı karşıya getirmek ve parti içinde İnönü'ye yakın grubu harekete geçirerek hükümete karşı çift taraflı bir muhalefet oluşturma gayreti görülmüştür. Zaten bunun için zemin de hazırdır. Beyannamenin muhtevası göz önüne alındığında İnönü'nün, Peker'i gözden çıkardığı ve hükümetle ilişkilerini kopardığını gözlemek mümkündür. Diğer taraftan CHP içinde İnönü'ye yakın grubun tavırlarından da bu tespit doğrulanabilir.

---

⁶⁶⁴ Gül, **a.g.e.**, s. 72-74.

⁶⁶⁵ Toker, **a.g.e.**, s. 234. vd.

⁶⁶⁶ Akşin vd, **a.g.e.**, s. 146.

⁶⁶⁷ Ahmet Yıldız, **İhtilalin İçinden Anılar Değerlendirmeler**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 51-52 ; Kemal Zeki Gencosman, **Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Ege Seyahati**, Ulus Basımevi, Ankara, 1949, s. 8-10 ; **Ulus**, 12 Temmuz 1947 ; **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1947 ; Ahmet Emin Yalman, "*Tebliğden Çıkan Manalar*", **Vatan**, 12 Temmuz 1947 ; Nadir Nadi, "*İnönü'nün Demeci*", **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1947 ; Nadir Nadi, "*İnönü'nün Demeci*", **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1947 ; Selim Ragıp Emeç, "*Devlet Reisine Kısaca: Teşekkür Ederiz*", **Son Posta**, 13 Temmuz 1947 ; Burhan Felek, "*Tarihi Tebliğ*", **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1947 ; Vakıf, 15 Temmuz 1947.

12 Temmuz Beyannamesi'nden 10 gün sonra DP'nin Küçük Kongresi genel merkez'de toplanmış ve 24 Temmuz'da bir tebliğ yayınlanmıştır. Tebliğ serttir ve İsmet Paşa'nın hiç hoşuna gitmemiştir. Gerçi tenkit edilen başbakandır ama malûm ve hassas konuda da DP menfi bir tavır takınmaktadır. CHP organlarında yayınlanan "Devlet Başkanlığı ile iktidar partisi başkanlığı ayrılacak olursa, anayasada yazılı Devlet Başkanlığı salahiyetleri bu vazifenin ifasına kâfi gelmeyecektir" fikri DP'nin hoşuna gitmemiştir. Niyetin, "prezidansiyel sayılacak bir sisteme" gitmek olduğu şüphesi Demokrat liderlerde vardır. İnönü, anayasada bir tadilatla kendisini daha uzun süreli ve daha fazla yetkili bir devlet başkanı olarak seçtirecektir. Bunu yaparken de DP'nin desteğini bile isteyecektir. Hâlbuki Başbakan Peker, DP Küçük Kongresinin toplandığı gün İstanbul'dan yeni ve 12 Temmuz Beyannamesi'nin ruhuna uymayan tekliflerle gelmiş, bir projesini ertesi gün İnönü'ye açmış, 23 Temmuz akşamı cumhurbaşkanı ile başbakan, Çankaya'da tartışmıştır. 24 Temmuzda Hasan Saka bir nevi arabulucu olarak koşmuş, akşama iki lider tekrar görüşmüştür. Ortam buyken, DP'nin tebliği İnönü'ye daha da ağır gelmişti. 27'sinde Bayar, İnönü'yü ziyarete talip olmuştur. Bahane şudur: "Çeşme'ye gidiyordu, cumhurbaşkanına veda etmeden ayrılmaya gönlü razı olmamıştı".⁶⁶⁸

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, gelinen noktada otoriter bir hükümet başkanı ile siyaset yapamayacağını anlamıştır. Bu nedenle başbakanlığa getireceği yeni isim için Temmuz ayının son günlerinde çalışmalarına başlamıştır. Bu günlerde cumhurbaşkanı ile başbakan arasında kapatılan gazetelerin yeniden yayın hayatına girmesi konusunda sert tartışmalar yaşanmaya başlamıştır. Öyle ki İnönü, Nihat Erim'in "*İktidar muhalefete zorluk çıkarmayacaktır. Bunun teminatı bizzat devlet reisidir.*" açıklamasını tamamlar biçimde Tasvir Gazetesinin açılmasını Peker'den istemiştir. Başbakan kendi işlerine yönelik yapılan bir müdahale olarak gördüğü bu durumu red etmiştir. Bunun üzerine başbakanın cevabına ağır bir şekilde karşılık veren Peker ile İnönü arasında bir görüşme yapılmıştır. Peker'in bu görüşmede istifa etme dileği şimdilik cumhurbaşkanı tarafından kabul görmemiştir. İnönü'ye ait 1957 yılı ajandasının 4 Ağustos tarihli sayfasında şöyle yazılmaktadır: "*Başbakan geldi. Benim yeni politikamı takip etmek kudretini kendinde bulamadığını söyledi. Meclisin açılmasına kadar (belki Eylül) devam*

---

⁶⁶⁸ Toker, a.g.e., s. 234. vd.

etmesinde mutabık kaldık.”⁶⁶⁹ Anlaşılan o ki CHP ileri gelenleri ile İnönü-Peker mücadelesi artık çözülmeyecek bir hal almıştır. Bütün bu yaşananların sonunda CHP de Peker’in tasfisi “müfritler-ılımlılar” mücadelesi sonucunda olacaktır.⁶⁷⁰

İnönü, 22 Ağustos’ta Ankara’ya dönüşüyle birlikte iç siyasetin sıklet merkezi de başkente yeniden taşınmıştır.⁶⁷¹ Çünkü cumhurbaşkanının ve Demokrat Parti Genel Başkanının aynı günde Ankara’ya gelişi siyasi faaliyet ve hareket ibresini en yüksek noktaya çıkarmıştır.⁶⁷² Aynı günlerde Başbakanlık Hususi Kalem Müdürü Vedit Uzgören’in orta elçiliklerden birine gönderileceği söylentisi de Peker kabinesinin istifa şayialarına teyit eder mahiyette değerlendirilmiştir. Toker’e göre gelişen bu olaylar, başbakanı zor durumda bırakmıştır. Öyle ki Peker’in İnönü ile münasebetleri bozuktur. Nihat Erim cumhurbaşkanı nezdinde, Ahmet Faik Barutçu parti içinde aleyhinde çalışmaktadır. Hatta dördüncü olarak demokratlar da, İnönü’den mutlaka Peker’in istifasını koparmak istemektedir.⁶⁷³ Üstelik CHP içinde de Peker’in liderlik ettiği eski kuşak partililerden meydana gelme “müfritler-radikaller” ve daha genç, liberal ve İnönü’nün desteğini alan “Otuz beşler Grubu”⁶⁷⁴ rekabeti yaşanmaktadır. Bütün bu karışıklıklar içinde, Peker parti içinde durumunu, güçlendirmek maksadıyla gruptan, hükümeti için güvenoyu istemiştir. Ancak 26 Ağustos 1947 tarihli CHP grup toplantısında ilk defa bir hükümet şiddetli bir şekilde tenkit edilmiş, hükümete karşı çok sert çıkışlar yapılmıştır. Peker’den sorulan, cumhurbaşkanı ile arasında bir ihtilafın olup olmadığıdır. Recep Peker ise münakaşa ettiklerini, bunun normal olduğunu söylemiştir. Başbakana hücum edenlerin başında yer alan Hamdullah Suphi Tanrıöver’in, “*Şimdi bizden oy alıp meclis ve grup benimle beraberdir diye İnönü’nün karşısına çıkacaksın*” sözüne Peker’in cevabı ise; “*İnönü ile aramızda hiçbir esaslı ihtilaf yoktur. İhtilaf bulunsa, meclis benimle de olsa, ben istifa ederim. Çünkü onun doğru gördüğüne*

---

⁶⁶⁹ Gül, a.g.e., s. 87-89.

⁶⁷⁰ **Akşam**, 10 Ağustos 1947 ; **Tanin**, 10 Ağustos 1947.

⁶⁷¹ **Vatan**, 23 Ağustos 1947 ; **Cumhuriyet**, 23 Ağustos 1947 ; **Son Posta**, 24 Ağustos 1947.

⁶⁷² **Son Posta**, 24 Ağustos 1947.

⁶⁷³ **Son Posta**, 26 Ağustos 1947 ; Gül, a.g.e., s. 74-76.

⁶⁷⁴ “*CHP içindeki Otuz beşler namıyla anılan grup, devlet başkanı İnönü’nün, Peker’in karşısına bir kuvvet dengesi koymak ihtiyacı ile kurup desteklediği topluluktur. Otuz Beşler ismi ile anılan bu kimilerin hakiki kadroları, otuz beş veya otuz altı gibi, sabit bir rakamla ifade edilecek tarzda belli değildi. CHP Meclis Gurubunda belirli bir zümre vardı. Başbakan Peker’e karşı tenkitlerde bulunur ve yaptığı tenkitlerle de, varlıklarını ve kuvvetlerini hissettirirdi. Bu zümre içerisinde, bilhassa önderlik mevkiinde bulunanlar, Nihat Erim, Tahsin Banguoğlu, Vedat Dicleli, Fahri Kurtuluş’tur.*” Giritlioğlu, **Türk Siyasi**, s. 200-201.

inanırım.” olmuştur. Parti grubunu yatıştırmaya yönelik bu sözlere rağmen neticede hükümetinin güven oylaması talebine 35 milletvekili kırmızı oy kullanacaktır.⁶⁷⁵

CHP içinde yaşananlarla birlikte Recep Peker’in söyledikleri ile herkes gibi iyice kafası karışan İstanbul Barosu avukatlarından İhsan Altay Gürhun tarafından cumhurbaşkanına noter kanalıyla bir dilekçe yollanmıştır. 28 Ağustos 1947 tarihli bu dilekçede cumhurbaşkanı ve başbakanın aralarında fikir ihtilafı olduğu söylentilerinin aydınlatılması talep edilmiştir.⁶⁷⁶ Örnek dilekçede olduğu gibi kamuoyu ve vatandaşlar devletin zirvesinde yaşananların açıklanmasını ve bilgi kirliliğinin giderilmesini beklemektedir. Beklentiler 5 Eylül günü kabinedeki değişiklikler ile çok daha karmaşık bir hal alacaktır. Yapılan hükümet tadilatına göre İçişlerine Münir Hüseyin Göle, Milli Savunmaya Münir Birsal, Tarıma Şevket Adalan, Ekonomiye Cavit Erkin, Çalışmaya Tahsin Bekir Balta getirilmiştir. Ticaret Bakanlığına ise Maliye Bakanı vekâlet edecektir.⁶⁷⁷

Kabinede yapılan bu acele ve keyfi değişikliği, Halk Partililerin bizzat kendileri acı acı tenkit etmiştir.⁶⁷⁸ Çünkü Peker, o zamana kadar usulden olduğu üzere partili milletvekillerine danışmadan bu değişikliği yapmıştır. Bu arada Peker ile İnönü arasında yeni bir çatışma konusu ortaya çıkmıştır. Meclis, tatil devresine girmeden önce Peker, yeni tayinleri meclise sunmadığı ve bunu tatilden sonraki devreye bıraktığı takdirde, İnönü, tatile giren meclisi bu iş için tekrar toplantıya çağıracağını belirtmiştir. Peker bu tartışma esnasında, tekrar istifa etmeyi düşünmüştür. Hatta kürsüde “*Vurdumduymaz değilim, bana düşeni yapacağım.*” diyerek bu düşüncesini grup toplantısında dile getirmiştir. Bunun akabinde, İnönü’nün huzuruna çıkmış, kendisine

---

⁶⁷⁵ Gül, a.g.e., s. 74-77.

⁶⁷⁶ **Cumhuriyet**, 29 Ağustos 1947.

⁶⁷⁷ **TBMM ZC**, Devre: VIII, Cilt: 6, s. 652 ; **Vatan**, 6 Eylül 1947.

⁶⁷⁸ Basındaki eleştiriler ise şöyledir: “*Normal olarak ve başka demokratik memleketlerde bu kadar büyük değişiklikler yapılacağı zaman, başbakanın istifasını vermesi ve kabine teşkiline tekrar memur edilerek bildiği gibi yeni bir kabine kurması doğru kabul edilmiştir. Başbakanın, canı istediği yahut lüzum gördüğü zaman bir veya müteaddit bakanları, azlede gibi, istifaya davet ederek yerlerine yenilerini getirmesi dedikodulara ve partiler içinde kulis entrikalarına yol açmış, bazı soruları akıllara getirmiştir. Değiştirilen bakanlar niçin değiştirilmiştir? Ehliyetsiz midirler? Yoksa takip edilecek siyaset hususunda başka fikirde olduklarından dolayı mı vazifelerinden uzaklaştırılmışlardır? Başbakan ile bakanlar arasında fikir ihtilafı olursa hangi fikir galebe çalması lazımdır? Mutlaka başbakan mı daima haklı diye kabul edilmelidir? Başbakan hakkında meclis itimat reyini vermek yahut vermemek suretiyle bir karar ittihaz olunur denilirse aradaki ihtilafın mahiyeti hakkında hiçbir şeyi öğrenmemiş olan meclis bu kararı nasıl ittihaz edebilir? Bu kadar esaslı bir meselede bile bana izahat verilmezse benim malik olduğum millî hakimiyet hissesinin ne manası ve ne kıymeti kalır?*” **Tanin**, 6 Eylül 1947 ; **Tanin**, 7 Eylül 1947 ; **Tanin**, 9 Eylül 1947.

İnönü tarafından, itidal ve grubun temayül oyları belirmeden çekilmemesi tavsiye edilmiş ve yeni bir kriz kısa sürede atlatılmıştır. Fakat Peker, İnönü'den arada anlaşmazlık olmadığını bir beyannameyle ilan etmesini istemişse de İnönü böyle bir beyannameyi yayınlamamıştır.⁶⁷⁹

Hükümetin yeni çehresi tartışılmaya başlamışken 6 Eylül günü Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Çankaya'da bakanlar kuruluna, yeni vazife alan ve vazifeden ayrılan bakanlarla birlikte öğle yemeğine davet etmiştir.⁶⁸⁰ Devlet başkanının yeni kabine üyelerini onayladığı anlamına gelen bu yemeğe ve 1 Kasım'a kadar ara verilen meclis çalışmalarına rağmen siyasi hava elektrikli halini muhafaza etmiştir.⁶⁸¹ Bu ortamda cumhurbaşkanı 7 Eylül'de Celal Bayar ile de bir görüşme yapmıştır.⁶⁸² Görüşme, ilk etapta son kabine değişikliği ile ilgili görünse de, Bayar'ın mülakattan sonra Genel İdare Kurulu üyelerini acele Ankara'ya çağırması, görüşmelerde çok mühim mevzulara temas edildiğine işaret sayılmıştır.⁶⁸³ Bu düşüncüyü kuvvetlendiren bir başka durum ise ertesi gün bakanlar kurulunun cumhurbaşkanı başkanlığında tekrar toplanması ile yaşanmıştır.⁶⁸⁴

Bütün bu olaylar, Peker hükümetini görevden çekilmeye zorlarken, 8 Eylül'deki parti divanı toplantısı, hükümetin sonunu hazırlamıştır. Başbakan 8 Eylül günü yapılan toplantıda, CHP Genel Başkanvekilliği ile başbakanlığın, tekrar ve kendi şahsında birleştirilmesini istemiştir. Peker, hükümet başının, fiilen iktidar partisinin de başı olmamasının, kendi hareket kabiliyetini zedelediği görüşündedir. Adeta “*Ya o kudreti bana verirsiniz yahut bu emaneti benden alırsınız*” demektedir. Ancak Divanda, bu fikir tutmayacaktır. Divan toplantısından çıkan Peker, Parti Genel Sekreteri'nin odasında, istifaya karar verdiğini söylemiş, aynı akşam, Köşke giderek istifa kozunu bir kez daha ortaya atmıştır. Bu görüşmede İnönü, kedisine yeniden itidal ve sükûnet tavsiye etmiştir.⁶⁸⁵ 9 Eylül'de devam eden CHP grup toplantısında Peker ve hükümeti yoktur. Saat 14.45'te hükümet içeri girmiş ve “Sağlık durumunun büsbütün bozulması” sebebini öne sürerek istifa ettiğini açıklamış ve istifa mektubunu cumhurbaşkanına

⁶⁷⁹ Karpat, **Türk Demokrasi**, s. 174-175.

⁶⁸⁰ **Ulus**, 7 Eylül 1947 ; **Tanin**, 7 Eylül 1947.

⁶⁸¹ **Vatan**, 8 Eylül 1947.

⁶⁸² **Tanin**, 8 Eylül 1947 ; **Vatan**, 8 Eylül 1947 ; **Yeni Sabah**, 8 Eylül 1947 ; **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1947.

⁶⁸³ **Vatan**, 9 Eylül 1947.

⁶⁸⁴ **Yeni Sabah**, 9 Eylül 1947 ; **Ulus**, 9 Eylül 1947.

⁶⁸⁵ Gül, **a.g.e.**, s. 89.

göndermiştir.⁶⁸⁶ Peker, “hâlbuki 1 ay içinde 2 defa güvenoyu almıştır. 12 Temmuz beyannamesini görmüş, istediği değişiklikleri yaptırmıştır. Ancak yine de memnun değildir. Onun memnuniyetsizliğinin temel nedeni prensibidir. Nitekim anayasa, cumhurbaşkanına muhalefet ile hükümet arasında hakemlik görevi tanımıyor, böyle bir yetki vermiyordu. Muhalefetin bir derdi, bir şikâyeti bir meselesi varsa, muhatabı hükümet olması gerekirdi. Cumhurbaşkanı değil.”⁶⁸⁷

Anlaşmazlığa İnönü tarafından verilmek istenen anlam ise şöyle ifade edilebilir: “Recep Peker başbakan olarak, demokrasiyi memlekette yerleştirmek ve iktidar-muhalefet münasebetlerini düzeltmek için gereken çabayı harcamamış, memleketi tek partili bir idarenin otorite ve disiplini içinde yönetmek istemiştir. Oysa kendisi, demokratik gelişmeyi bütün unsurları ile memlekete yerleştirmek istiyor, iktidarla muhalefet ilişkilerini düzgün tutarak daha hoşgörülü ve geniş görüşlü bir idareden yana bulunuyordu.” İnönü, Recep Peker’le olan anlaşmazlığını Türk kamuoyuna bu şekilde anlatmak istiyordu. Burçak’a göre, “bu anlaşmazlık 12 Temmuz Bildirisi’ne rağmen bir süre kapalı kalmıştı. Ama CHP Grubunda bir kümeleşmenin ve rahatsızlığın mevcut olduğunu bilmeyen yoktu. Bu yüzden İnönü de, Peker de Grupta kendilerine bağlı hizipler oluşturmaya çalışıyorlardı. 35’ler hizbini ortaya çıkaran da İnönü idi. Bu ihtilaf Peker’in başbakanlıktan ayrılmasından sonra da devam edecekti.”⁶⁸⁸

2.3.3. Hasan Saka Hükümetleri Dönemi Cumhurbaşkanlığı-Hükümet İlişkileri

Cumhurbaşkanı İnönü, Recep Peker Hükümeti’nin istifa etmesi üzerine 9 Eylül’de İstanbul milletvekili Peker’e ve TBMM’ye bir tezkere göndermiştir.⁶⁸⁹ Cumhurbaşkanı daha sonra yeni hükümeti kurma görevini Hasan Saka’ya tevdi etmeden önce, yepyeni bir usule başvurmuştur.⁶⁹⁰ Bu konuda muhalefet lideri, Celal Bayar’ın da

⁶⁸⁶ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No: 2/13-15, Fihrist No:9297-2 ; **Ulus**, 10 Eylül 1947 ; **Yeni Sabah**, 10 Eylül 1947 ; **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1947.

⁶⁸⁷ Gül, **a.g.e.**, s. 85-92.

⁶⁸⁸ Burçak, **a.g.e.**, s. 144.

⁶⁸⁹ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No: 2/13-15, Fihrist No:9297-1-6 ; **Ulus**, 10 Eylül 1947 ; **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1947.

⁶⁹⁰ “Hasan Saka, 1885 de Trabzon’da doğmuştur. Babası, Hafız Yunus Efendi’dir. Trabzon Askeri Rüştiyesi ile Mülkiye İdadisini birincilikle bitiren Saka, Mülkiye mektebine girmiş ve 1908 inkılabından sonra orasını bitirmiş, Paris’te Siyasi İlimler Mektebinde İktisat ve Maliye tahsili yapmıştır. Avrupa’dan döndükten sonra çeşitli okullarda ve Mülkiye’de İktisat ve Maliye dersleri vermiştir. İstanbul Mebusan Meclisi’nin son yıllarında Trabzon mebusu olarak bulunmuştur. Saka, TBMM’ye ilk devreden itibaren

görüşünü almıştır.⁶⁹¹ İnönü, Bayar'dan başka CHP Genel Başkanvekili Şükrü Saraçoğlu ve CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran ile de görüşerek 19 Ocak 1949'a kadar iktidarda kalacak Hasan Saka'yı⁶⁹² başbakanlığa atamıştır. Bunun üzerine yeni başbakan Çankaya'ya gitmiş ve hazırladığı bakanlar kurulu listesini⁶⁹³ cumhurbaşkanına sunmuştur.⁶⁹⁴ 10 Eylül'de Saka'nın⁶⁹⁵ göndermiş olduğu liste cumhurbaşkanı tarafından kabul edilmiş,⁶⁹⁶ aynı gün başbakanlığa gelen eski ve yeni başbakan devir teslim görevini gerçekleştirmiştir.⁶⁹⁷

Basında emniyet ve memnuniyetle karşılanan hükümet üyeleri, ilk olarak 11 Eylül'de Çankaya'ya gitmiştir.⁶⁹⁸ Başbakan Hasan Saka çalışma arkadaşlarını cumhurbaşkanına takdim etmiş, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ise bakanlarla hasbıhallerde bulunmuştur.⁶⁹⁹ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ertesi gün bakanlar kurulunu, yeni vazife alan ve vazifeden ayrılan başbakanlar ve bakanları öğle yemeğine davet etmiştir.⁷⁰⁰

Cumhurbaşkanı ile Recep Peker arasındaki bu mücadele İnönü'nün durumunu da sarsmıştı. Bu yüzden Hasan Saka Hükümeti'nin kurulmasından hemen sonra İnönü, halk arasında itibarını yeniden yükseltmek ve Temmuz Beyanname'si'yle yaptığı vaatleri yerine getirmek için, mutedil olarak tanınan Nihat Erim ve Demokrat Parti

---

Trabzon Milletvekili olarak katılmıştır. Lozan Konferansında Türk Murahhasları arasında yer almış. Ticaret ve Maliye vekilliklerinde bulunmuştur. Vekillikten çekildikten sonra TBMM Reis Vekilliğine seçilmiştir. Aynı yıllarda Ankara'da Hukuk Siyasal Bilgiler Fakültelerinde Profesörlük yapmıştır. Muhtelif kongre ve konferanslarda Türkiye'yi temsil eden Saka, Balkan Dostluk Cemiyeti Reisliği yapmıştır. CHP Meclis Grubu Reis Vekili iken 1944 Eylülünde Dışişleri Bakanlığına getirilmiş ve 1945 Haziranında San Fransisko'ya Türk Murahhas Heyeti Reisi olarak gönderilmiştir. 9 Eylül 1947 de Başbakanlığa getirilen Saka, 15 Ocak 1949 a kadar bu vazifede kalmıştır. 1950 seçimlerinde tekrar Trabzon Milletvekili seçilen Hasan Saka, 29 Temmuz 1968 de vefat etmiştir." Gürkan, **a.g.e.**, s. 155.

⁶⁹¹ Giritlioğlu, **Türk Siyasi**, s. 206.

⁶⁹² **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No:2713-15, Fihrist No:9297-3.

⁶⁹³ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No: 2/13-15, Fihrist No: 9297-13.

⁶⁹⁴ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No:2/13-15, Fihrist No: 9297-12 ; **TBMM ZC**, Devre: VIII, Cilt: 6, s. 665.

⁶⁹⁵ Yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Hasan Saka, Trabzon milletvekili ve Peker hükümetinin Dışişleri Bakanıydı. Hükümet değişikliğindeki tek amaç, Peker'i iktidardan uzaklaştırmaktı. Zira yeni hükümette sadece birkaç bakan değişmişti. Gül, **a.g.e.**, s. 90-92.

⁶⁹⁶ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No:2/13-15, Fihrist No:9297-8.

⁶⁹⁷ **Tasvir**, 11 Eylül 1947.

⁶⁹⁸ Bkz. Cihad Baban, "*Yeni Kabine*", **Tasvir**, 11 Eylül 1947.

⁶⁹⁹ **Ulus**, 12 Eylül 1947 ; **Tasvir**, 12 Eylül 1947.

⁷⁰⁰ **Ulus**, 13 Eylül 1947.

milletvekilllerinden Muğla Milletvekili Nuri Özsan'ı yanına alarak Erzurum'dan başlayacak bir yurt gezisine çıkmıştır.⁷⁰¹

Cumhurbaşkanı İnönü, Erzurum'dan sonra Kars'a gitmiştir.⁷⁰² İnönü'nün Kars'taki konuşması yine demokrasi yolunda yeni bir adımdır.⁷⁰³ Buradaki konuşmada şu cümleler dikkat çekmiştir: "...*Hükümet, kendi vazifesi olan kanun tatbikatı esnasında partilerden samimi yardım görür partiler kendi programları ve siyasi sahada karşılıklı çalışmaları ne safhalar gösterirse gösterebilir, içerden ve dışarıdan zararlı tertiplere karşı cephe birliğini kolaylıkla tutabilirler...*"⁷⁰⁴ Hükümete atıf yapan bu konuşma 20 Eylül'deki Gümüşhane durağında da tekrarlanmıştır. Arzulanan, parti münasebetlerine zehirli bir düşmanlık havasının karışmaması için, hükümetin, partiler arasında adaletli, eşit ve tarafsız hareket edeceğine vatandaşların tam bir inan hâsıl etmeleridir.⁷⁰⁵

Görüldüğü gibi tarafsız cumhurbaşkanı modelini gösteren bu gezi "Şeflik Sistemi"nin artık son bulduğunun da yeni delili sayılmıştır.⁷⁰⁶ Tabii cumhurbaşkanı kendi rolünü de halka anlatmadan geçemeyecektir. Nitekim 24 Eylül'de Giresun ile gezisine devam eden İnönü burada, memlekette tek parti zihniyetini kaldırarak Demokrat Parti'nin kurulmasını bizzat kendisinin istediğini ve kurulmasını kolaylaştırdığını söylemiştir. Üstelik son cümleler aynı zamanda bir emir gibidir: "*Böyle olması icap eder. Ben böyle istiyorum. Ciddiyet ve samimiyetle söylediğime emin olabilirsiniz.*"⁷⁰⁷

Karadeniz'deki uzun maratondan sonra cumhurbaşkanının klasik olan seyahatlerinden birisi daha 26 Eylül'de Ankara'ya dönüş ile son bulmuştur. İnönü, hükümet kanadının da merakla beklediği seyahat intibalarını kısa birkaç cümle ile şöyle anlatacaktır: "*Seyahatimden çok memnun dönüyorum. Her tarafta temas ettim. Bu*

⁷⁰¹ Karpat, **Türk Demokrasi**, s. 176-177 ; **Ulus**, 13 Eylül 1947 ; **Tanin**, 13 Eylül 1947 ; **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1947. Selim Ragıp Emeç bu konuda şöyle yazmaktadır: "*Bir devlet başkanının, partiler üstü durumunu ve bitarafılığını göstermek için, memleket gezisi sıralarında yine memlekette mevcut her siyasi partiyi ziyaret edip bir nevi cemilekarlık ne adettir, ne de bir mecburiyet. Fakat günün şartları içinde Recep Peker Kabinesi'nin maharetli bir itina ile yaptığı baskının hasil ettiği acı tesirleri gidermek için ihtiyar edilmiş yatıştırıcı bir hareket olmak bakımından da, tamamen yerinde bir jesttir ki büyük kıymetine işaret etmeden geçmek doğru olmaz.*" Gürkan, **a.g.e.**, s. 292-293.

⁷⁰² **Vatan**, 17 Eylül 1947 ; **Yeni Sabah**, 17 Eylül 1947 ; **Tanin**, 17 Eylül 1947 ; **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1947.

⁷⁰³ Sadi Irmak, "*Erzurum ve Kars Hitabeleri*", **Ulus**, 19 Eylül 1947.

⁷⁰⁴ **Tanin**, 19 Eylül 1947 ; **Ulus**, 19 Eylül 1947 ; **Yeni Sabah**, 19 Eylül 1947.

⁷⁰⁵ **Tasvir**, 21 Eylül 1947 ; **Yeni Sabah**, 21 Eylül 1947.

⁷⁰⁶ Cihad Baban, "*Şef Sistemine Veda Ediyoruz*", **Tasvir**, 21 Eylül 1947.

⁷⁰⁷ **Vatan**, 25 Eylül 1947.

temasa ihtiyaç varmış. Her tarafta huzur ve rahatlık bırakarak dönüyorum. Vatandaşlarım benimle konuşmaktan memnun oldular. Siyasi partilerle temas yaparak geldim. Buralardan anlaşılmiş, huzur temin edilmiş şekilde geliyorum."⁷⁰⁸

Sırada cumhurbaşkanının başkanlığındaki bakanlar kurulu toplantısında hükümet ile durum değerlendirmesi yapmak vardır.⁷⁰⁹ Bu toplantıdan sonra Dâhiliye Vekâletinden idari teşkilata gönderilen bir genelgede hükümetin cumhurbaşkanını tavsiye ettiği siyaseti gütmek kararında olduğu belirtilmiş ve DP'ye karşı haksız muamelede bulunanlara karşı takibat açılacağı bildirilmiştir.⁷¹⁰

2.3.3.1. Cumhurbaşkanının İktidar ve Muhalefet Arasındaki Konumu

Hasan Saka Hükümeti, 13 Ekim'de muhalefetin 49 kırmızı oyuna rağmen 362 beyaz oy ile güven almıştır.⁷¹¹ Programın onaylanması ile rahatlayan siyasi atmosfer içinde 14 Ekim'den itibaren Çankaya ve başbakanlık arasında yeni bir süreç başlamıştır. İlk olarak başbakanlıkta, antidemokratik kanunların tadili, hayat pahalılığı ve mesken darlığı mevzularını ele almaya başlayan bakanlar kurulu toplantısı yapılmıştır. Daha sonra son siyasi gelişmeleri yakından takip eden cumhurbaşkanı da hükümet üyelerini kabul etmiş, programın icrası ve 1 Kasım meclis açış konuşması noktasında hükümet ile görüş alışverişi yapmıştır.⁷¹² Zira İnönü'nün 1 Kasım 1947 açılış söylevi, esas itibarıyla Hasan Saka kabinesinin programına benzemiştir.⁷¹³ İç politikaya ait kısımlar, 12 Temmuz Beyannamesi'nde işaret edilmiş olan noktaları daha aydınlatıcı mahiyette oluşu ile dikkat çekmiştir.⁷¹⁴ Nitekim bu nutuk, cumhurbaşkanının, idare adamlarının partilere karşı eşit, tarafsız ve adaletli olmalarında ısrarı çok yerinde bulması, hükümetin bu yolda şikâyetlere meydan vermeyecek tedbirlere daha ziyade itina edeceğini anlatmıştır.⁷¹⁵

⁷⁰⁸ **Son Posta**, 27 Eylül 1947 ; **Vatan**, 27 Eylül 1947.

⁷⁰⁹ **Ulus**, 1 Ekim 1947 ; **Yeni Sabah**, 1 Ekim 1947.

⁷¹⁰ Karpat, **Türk Demokrasi**, s. 176-177.

⁷¹¹ **TBMM TD**, Devre: VIII, Cilt: 6, s. 734 ; **Tanin**, 14 Ekim 1947.

⁷¹² **Vatan**, 15 Ekim 1947 ; **Son Posta**, 15 Ekim 1947 ; **Tanin**, 16 Ekim 1947.

⁷¹³ **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1947.

⁷¹⁴ **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1947 ; **Vatan**, 2 Kasım 1947 ; **Tanin**, 2 Kasım 1947 ; **Son Posta**, 2 Kasım 1947 ; **Yeni Sabah**, 2 Kasım 1947 ; **Ulus**, 3 Kasım 1947.

⁷¹⁵ **Cumhuriyet**, 3 Kasım 1947.

Demokrat Parti ise meclis konuşmasındaki dış politika prensiplerini beğenmekle birlikte iç politika açıklamalarında yeterince memnun olmamıştır. Bu memnuniyetsizlik 15 Kasım'da çok daha fazla kendini göstermiştir. Çünkü Hasan Saka, İstanbul'daki son beyanatında antidemokratik kanun diye bir şey bilmediğini ileri sürmüştür. Bu durum partiler arasında mevcut anlayış havasını yeniden bulandırmış ve bazı mücadelelere yol açmıştır. Öyle ki Peker döneminde yaşanan DP temsilcilerinin cumhurbaşkanına şikâyet ve müracaat mekanizması yeniden devreye girmiştir.⁷¹⁶

CHP Kurultayı öncesinde DP saflarında asıl merakla beklenen konu İsmet İnönü'nün parti genel başkanlığını bırakıp bırakmayacağıdır.⁷¹⁷ Nitekim 12 Temmuz beyannamesi ve en son 1 Kasım konuşması kurultayın gideceği yolu çizmiştir. Şimdi bunun takviyesi ve olgunlaşması CHP VII. Kurultayı'nın 17 Kasım'da Genel Başkan İsmet İnönü'nün açış konuşmasıyla gerçekleşecektir. İnönü, konuşmasında partiler üstü konuma çıkma kararını açıklayarak: *"Cumhurbaşkanı bulunduğum müddetçe,*

---

⁷¹⁶ Nazilli'de toplanan Demokrat Parti Kongre Başkanı Doktor Hakkı Sankay cumhurbaşkanına başbakanın açıklamaları ile ilgili sitemlerini şöyle ifade edecektir: *"15 Kasım 1947-Telgraf-Cumhurbaşkanı Sayın İnönü'ye-Ankara-İlk Merkez: Nazilli: Başbakan Hasan Saka'nın İstanbul'da basına yaptırdığı beyanat arasında seçim kanununun demokrasiye aykırı tarafı olmadığından bahsetmesi hayretle karşılanmıştır. Başbakanın bir birini tutmayan demeçler ile avutma siyaseti güttüğü ve demokrasi yolumuzu kapamak istediği açıkça anlaşılmaktadır. Olaylarla rüştünü ve olgunluğunu dünyaya göstermiş olan Türk milletinin artık bu kabil siyasetlerden hoşlanmadığını bütün dünyanın bildiği kadar Sayın Hasan Saka'nın da bilmesini arzu ederdik bu günkü kongremizde başbakanın bu şekilde demeçlerinden doğan teessürün duyurulmasına oy birliğiyle karar verildiğini saygılarımla arz eyler. Nazilli Altıntaş Demokrat Parti Kongre Başkanı Doktor Hakkı Sankay."* **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi** Yer No:2/9-36 Fihrist No:4582-1.

⁷¹⁷ Ulus gazetesinde Falih Rıfkı'nın yerine geçen Nihat Erim, Devlet Başkanlığı hakkında şu görüşleri savunmaktadır: *"Bugünkü anayasa ile devlet reisinden parti başkanlığını ayırmak istemeğe hukuken kimsenin hakkı yoktur. Hatta anayasa şimdiki şeklini muhafaza ettiği müddetçe, devlet reisi, iktidar partisinin başkanı kılmak hakkını öne sürebilir. Çünkü devlet reisi olacak zat, her şeyden evvel milletvekili seçilmesi lazımdır. Ondan sonra da en az iktidar partisinden oy alması gerekmektedir. İşin diğer veçhesi şudur: Anayasa devlet reisliği makamının yetkilerini sarıh ve etraflı bir tarzda göstermediği için parti ile başkan olarak ilgisini kesen bir devlet reisi bazı güçlüklerle karşılaşabilir, bu düşüncelerimizin isabetini zaman gösterecektir. Fakat bugün ortaya atılmış olan meselenin bir başka veçhesi vardır. Dava herhangi bir devlet reisinin parti başkanı olarak kalıp kalmaması davası olmaktan çok ileri ve karışık bir mahiyet arz etmektedir. İşin ruhu, Sayın İsmet İnönü'nün tarihi ve müstesna şahsiyetidir. İki yılın olayları isbat etmiştir ki, vatandaşlar, İsmet İnönü'yü, muayyen bir partinin politika görüş ve gidişine hasredilmiş görmeği istememektedirler. Vatandaşlar, hangi partide bulunurlarsa bulunsunlar, İsmet İnönü'yü millet adamı olarak kendileri ile beraber, devletin en büyüğü, birleştirici, toplayıcı bir sembolü olarak görmekten hoşlanmaktadırlar..."* **Tasvir**, 17 Kasım 1947.

Bu konuda Ahmet Emin Yalman'ın yazısı gelecekte olabilecekleri görür gibidir: *"...Hasan Saka'nın da içinde bulunduğu bir grup; İsmet İnönü'nün Halk Partisi içinde başkan sıfatıyla kalmasına ve partinin fiilen bir vekil vasıtasıyla idare edilmesine taraftardır. Eğer İsmet İnönü, bu cereyana uymak zaafını gösterecek olursa bütün iyi niyetine rağmen memleket davasına tesirli bir şekilde hizmet etmek imkânından mahrum kalacak ve tarihi şahsiyetini boş yere feda edecektir..."* Ahmet Emin Yalman, *"İsmet İnönü'nün Rolü"*, **Vatan**, 13 Kasım 1947.

kurultayın seçeceği bir zatın bütün yetkililerle, parti genel başkanlığını yapması lüzumlu bir mahiyet almıştır.” diyecektir.⁷¹⁸

Buna göre, İnönü'nün kurultayı açış konuşmasında⁷¹⁹ verdiği talimata uygun olarak, DP'nin kuruluşundan beri eleştirdiği, cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının aynı kişide birleşmesi uygulamasının yeniden düzenlenmesi yolunda bir dizi girişimde bulunulmuştur.⁷²⁰ Yapılan düzenleme ile İnönü cumhurbaşkanı olduğu sürece, kurultayın seçeceği bir kişi, CHP Genel Başkan Vekili olarak İnönü'nün bütün yetkilerine sahip olacaktır. Ancak bu dönemde parti içinde gerçekten böyle bir uygulamanın başladığını söylemek çok zordur. İnönü, bu dönemde de parti üzerindeki otorite ve denetimini sürdürmüştür.⁷²¹

Cumhurbaşkanı İnönü'nün CHP Genel Başkanlığı'nı muhafaza ettiği Cumhuriyet Halk Partilileri ve Cumhuriyet Halk Partisi kurultayını memnun etmiş olmakla beraber, bir kısım vatandaşları ve Demokratları tereddüt içinde bırakmıştır.

---

⁷¹⁸ **Ulus**, 18 Kasım 1947 ; **Son Posta**, 18 Kasım 1947 ; **Vatan**, 18 Kasım 1947 ; **Yeni Sabah**, 18 Kasım 1947 ; **Tasvir**, 18 Kasım 1947 ; **Cumhuriyet**, 18 Kasım 1947 ; Cihad Baban, “İnönü'ne Açık Mektup!”, **Tasvir**, 23 Kasım 1947.

⁷¹⁹ Profesör Fuat Köprülünün, Kudret'te çıkan başyazısı, İnönü'nün nutkunun Demokrat Parti çevrelerinde nasıl karşılandığını belirtmektedir. Demokrat Parti sözcüsü, ezcümle diyor ki: “Devlet Reisinin, Parti Reisliği sıfatı taşımasının her bakımdan mahzurlu olduğu teslim edilmekle beraber, bu unvanı –velev ki tamamıyla fahri ve nazari olsun- taşımasına açık kapı bırakılmak suretiyle, idarenin tarafsızlığını, temin bakımından büyük ehemmiyeti olan bir mesele askıda bırakılmıştır. Biz, nutukta hissedilen bu ipham ve tereddüdü, bir taraftan Devlet Reisinin gözetmesi icap eden tam tarafsızlığı muhafaza etmek ve diğer taraftan da CHP Genel Başkanlığı vazifesini yapmak gibi birbirleriyle telifi imkânsız iki zıt işi, kabul olduğu kadar telife çalışmak mecburiyetinden doğmuş addediyoruz.” **Cumhuriyet**, 19 Kasım 1947 ; **Tasvir**, 19 Kasım 1947.

⁷²⁰ Bu girişimler basında şöyle savunulmuştur: “Bu, CHP bakımından bir feragat ve fedakârlık hareketidir. Zira anayasamızda ve kanunlarımızda, iktidar partisi başkanını, Devlet Reisliğine seçildiği takdirde, partisinin liderliğinden ayrılmaya hukuken mecbur kılacak herhangi bir kayıt yoktur. Hatta tersine, anayasamızın bugünkü şekliyle, bu iki sıfatın aynı zat uhdesinde birleşmesi makuldür. Hukuki bakımından durum odur ki; İktidar partisi başkanı aynı zamanda Devlet Reisi olmazsa, parlamento ve hükümet mekanizmasının, bu şartlar altında rahat işlemesi pek güçtür. Bu meseleyi her bakımdan inceleyenin varacağı neticenin başka türlü olabileceğini tahmin eylemek zordur. Bununla beraber, çok partili hayata girdiğimiz andan itibaren, karşı taraf, belki de surf bir psikolojik emniyet ihtiyacı ile cumhurbaşkanını, iktidar ve muhalefet karşısında eşit durumda görmek arzusunu tekrarlamaktadır. Muhalefetin bu psikolojik kuşkusu, yeni formül ile giderilmiş olmalıdır. Eğer, muhalefetin samimi surette istediği, Devletin Reisinin günlük partiler arası meselelerde “fiilen” partisinin liderliğinden uzak kalması idi ise; bu, dün kabul olunan şekil ile temin edilmiş bulunmaktadır. Esasen, cumhurbaşkanımız, mesele CHP tüzüğünde hukuki formülüne bağlanmadan önce de, fiilen parti başkanlığı yapmamayı kendisi için bir prensip ittihaz eylemişlerdi. Yeni konan madde ile işe hukuki bir kuvvet verilmiştir. Bilhassa, Genel Başkanvekilinin, eskisi gibi Genel Başkan tarafından tayin olunamayıp, kurultayca seçilmesi, bu zatın yetki ve iktidarını artırmaktadır. Artık, Genel Başkan Devlet Reisi kaldıkça, parti politikasının güdümünü doğrudan doğruya ve yalnız genel Başkan Vekiline aittir. Genel Başkan Vekiline aittir.” **Ulus**, 1 Aralık 1947 ; **Tasvir**, 1 Aralık 1947.

⁷²¹ Akşin vd., a.g.e., s. 149 ; Giritlioğlu, **Türk Siyasi**, s. 214-215.

Kurultayın kararları, iktidar partisinin muhalefet partisiyle müsavi şartlar altında çalışabilmek ve mücadele edebilmek kudretinden mahrum olduğu fikrini doğurmuştur.⁷²²

Demokrat Parti merkez idare kurulundan Samet Ağaoğlu'na göre ise, İnönü'nün genel başkanlığı muhafaza etmekte gösterdiği ısrar, memlekette hakiki bir anayasa buhranı oluşturmuştur. Anayasanın, devlet şekil ve sistemine dair hükümlerini tahlil eden Samet Ağaoğlu, cumhurbaşkanlığı makamının, parlamenter sistemin esaslarını temsil eden mesuliyetleri ve bunlara tekabül eden yetkileri olmadığını; fakat buna mukabil devletin manevi şahsiyetini temsil etmek gibi çok esaslı ve çok muhteşem bir mevki bulunduğunu kaydederek demiştir ki: *“Bu mevki, o makamı ayrı ayrı her vatandaşın hak ve hürriyetini, cemiyetin ve cemiyette tecelli eden her meşru kudretin en yüksek mümessili haline getirmektedir. Bunun içindir ki devleti içte, dışta temsil eden tek makam cumhurbaşkanlığı makamıdır.”* Cumhurbaşkanının aynı zaman da parti başkanı olmasının, bu makamın haiz olması gereken şeref ve vakar ile telif edilemeyeceğini ileri süren Samet Ağaoğlu yazısını şöyle bağlamıştır: *“Her izan ve akıl sahibi kabul eder ki, bizde herhangi bir vatandaş mesuliyet karşılığında iktidar sahibi olmağı arzu ettiği takdirde onun isteyeceği makam, cumhurbaşkanlığı değil, parti başkanlığı yoluyla başbakanlıktır. İşte bizde bugün mevcut olan anayasa buhranının hal tarzı da, ancak bundan ibarettir.”*⁷²³

2.3.3.2. I. Hasan Saka Hükümeti'nin İstifası ve Yeni Hükümetin Kurulması

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Çukurova mıntikasında meydana gelen sel felaketi üzerine 21 Şubat 1948 tarihinde güney illerinde tetkik gezisine çıkmıştır. Cumhurbaşkanının refakatinde Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek, CHP Kocaeli Milletvekili Nihat Erim, DP Muğla Milletvekili Nuri Özsan da bulunmuştur.⁷²⁴ Diğer taraftan bakanlar kurulu sel bölgesinde alınması gereken tedbirler ve mıntikanın acil ihtiyaçları hakkında bir toplantı yapmıştır.⁷²⁵

⁷²² **Cumhuriyet**, 5 Aralık 1947.

⁷²³ **Yeni Sabah**, 6 Aralık 1947.

⁷²⁴ **Ulus**, 22 Şubat 1948 ; **Son Posta**, 22 Şubat 1948 ; **Akşam**, 22 Şubat 1948.

⁷²⁵ **Son Posta**, 22 Şubat 1948.

Cumhurbaşkanı daha sonra beraberinde bulunanlarla 22 Şubat'ta Mersin'e varmıştır. Cumhurbaşkanı, burada halkın dileklerini dinlemiş, yapılan yardımlar hakkında izahat almış ve felakete uğrayan vatandaşlarla yakından ilgilenmiştir. Devlet başkanı sel felaketine uğrayan köylülerin bütün ihtiyaçlarının parasız sağlanacağını söylemiş ve bu konuda hükümete talimat vermiştir.⁷²⁶

Cumhurbaşkanı İnönü, iki gün sonra sel felaketine uğramış bulunan mıntika üzerinde yaptığı uçuş sonrası Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek ve diğer alakalı kişilerle bir görüşme yapmıştır. Ardından Adana'ya gelen İnönü'ye Çukurova Çiftçiler Birliği başkanı tarafından hükümet yardımının da şart olduğu söylenmiştir. Cumhurbaşkanı bu sözlere mukabele ederek: *“Hükümet, bu mevzuda esaslı kararlar almaktadır. Tarım Bakanı buraya gelecek ve bu işlerle yakından meşgul olacaktır. Fakat bir yandan devlet bu davayı halle çalışırken, çiftçi de hükümete zahir olmalıdır. Yüz milyonları bulacak masrafa iştirak etmek suretiyle, bu hizmete, hiç olmazsa kendisini kısmen bağlamalıdır”* demiştir.⁷²⁷ Bu arada çiftçiler, bazı şikâyetlerde bulunmuşlar, müstahsilin gırtlığına kadar borç içinde olduğunu, Ziraat Bankası'nın çiftçiye açtığı kredinin yetersiz olduğunu anlatmıştır. Cumhurbaşkanı da; bu mevzu üzerinde hükümet tarafında incelemeler yapılmasının lüzumlu olduğunu belirtmiştir.⁷²⁸

Cumhurbaşkanı yurt içi gezilerinde halkın hükümete olan tepkisinden rahatsız olmuştur. Nitekim Hasan Saka hükümeti hızla yıpranmaktadır. Ekonomik alanda istikrarı sağlayamaması, tabiatıyla hayat pahalılığı, bakanlara kadar ulaşan yolsuzluk iddiaları hükümeti zor durumda bırakmıştır. Mayıs ayı başından beri başlayan hükümetin istifası söylentileri on aylık icraattan sonra 8 Haziran 1948'de gerçekleşmiştir. Bu istifanın amacı, Peker kabinesinde olduğu gibi radikal değişikliklere yol açmak olmayıp, sadece kabinenin ıslah edilmesidir. Hükümet istifadan önce cumhurbaşkanı ve muhalefet liderlerinin de görüşlerini almıştır. Hükümetin istifası için şu açıklama yapılmıştır: *“Başbakan Hasan Saka içinde bulunduğumuz umumi şartlara*

---

⁷²⁶ **Ulus**, 23 Şubat 1948 ; **Son Posta**, 23 Şubat 1948 ; **Vatan**, 23 Şubat 1948.

⁷²⁷ **Ulus**, 7 Mart 1948.

⁷²⁸ 8 Mart'ta gezisini bitiren Cumhurbaşkanı yaklaşık iki ay sonra şu açıklamayı yapacaktır: *“...Çukurova felaketinde vatandaşlarımı, ıstırapın şiddetli olduğu günlerde görmüş ve çok müteessir olmuşum. Onları on gün sonra milletçe ve hükümetçe kendilerine gösterilen ilgiden ümitleri artmış ve çalışıp kalkınma arzuları tazelenmiş olarak bulmak beni çok teselli etti...”* **Ulus**, 2 Mayıs 1948.

göre hükümet durumunun yeniden tetkik ve mütalaasına fırsat vermek üzere istifa etmiş ve istifası kabul edilmiştir."⁷²⁹

Bu açıklama muhalefet tarafından yeterli görülmecektir. Nitekim Afyon Karahisar Milletvekili Sadık Aldoğan mecliste yaptığı konuşmada başbakanın istifasını kaçamaklı ve müphem ifade edilmiş sebeplere dayandırdığı fikrindedir. Aldoğan, *"Başbakan, bu tetkik ve mütalaa fırsatını kime vermek için çekilmiştir? Cumhurbaşkanına mı? Kendi kendine mi? Millet Meclisine mi?"* sorularını yönelttikten sonra, anayasanın 46. maddesi olan, *"Bakanlar, Hükümetin umumi siyasetinden hep beraber, müştereken mesuldürler."* ifadesine göre hükümetin cumhurbaşkanına değil meclise karşı sorumlu olduğunun altını çizmiştir.⁷³⁰

Başbakan Hasan Saka'nın çekildiğine ve yine hükümet kuruluncaya kadar eskisinin vekâleten vazifede devam edeceğine dair cumhurbaşkanlığı tezkeresinden sonra Cumhurbaşkanı İnönü DP lideri Celal Bayar ile görüşmüş ve yeni hükümetin kuruluşunu yine Hasan Saka'ya vermiştir.⁷³¹ Daha sonra Başbakan Saka tarafından seçilen Bakanlar listesi cumhurbaşkanına sunulmuştur.⁷³² Böylece yeni bakanlar kurulu ilk olarak 10 Haziran 1948'de Başbakan Hasan Saka'nın başkanlığında kısa bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıdan sonra hükümet üyeleri cumhurbaşkanına takdim edilmek üzere Hasan Saka'nın refakatinde Çankaya Köşkü'ne gitmiştir.⁷³³

---

⁷²⁹ Toker, a.g.e., s. 211.

⁷³⁰ Konuşmanın bundan sonraki kısımları cumhuriyet hükümetlerinin kuruluş ve istifa süreçlerinde devlet başkanının konumunu sorgular ve kınar niteliktedir. Nitekim Aldoğan hükümete şunları sormaktadır: *"Kime karşı sorumludur? Sorumluluk ne demektir? Cevap verecek. Yaptığı işlerin hesabını vermeden, meydandan çekilemez Hasan Saka...çekilirse böyle olur. 9 aylık işin üzerine bir sünger çekeriz, yeniden başlarız işe! Olmaz böyle. Buna demokrasi denmez! Hükümete gelmiş olmak, bu vazifeyi deruhte etmek nasıl ciddi ve ağır bir memleket hizmeti ise hükümetten çekilme de bir başbakan için aynı derecede ciddiye alınması gereken bir vazifedir. Nasıl ki hükümete geldiği zaman meclis muvacehesinde hükümet programını okuyor, takip edeceği politikayı anlatarak meclisin güvenini izhar etmesini istiyorsa çekilirken de, aynı yoldan gitmesi lazımdır. Hâlbuki Hasan Saka bu demokratik esaslarla kendisini hiç mukayyet görmeyerek, uzun yıllardır alışmış olduğu, tek parti usullerinin tesiri altında kalmıştır. Yani Devlet Şefinin iradesine uyarak nasıl onun emriyle başbakanlığı kabul etmişse; yine Devlet Şefinin telkin ve iradelerine tebaiyetle, istifasını vermiştir. Hasan Saka'nın teamül halini alan bu garip usul ile başbakanlıktan çekilmesi, bizdeki politika adamlarının ne zihniyette olduklarını bilmem ki anlatır mı? Muhakkak olan şu ki: zihniyetimizde hiçbir değişiklik yoktur, hiç ama hiç! Hükümet Devlet Şefinin emriyle iniyor, emriyle biniyor, hakikat budur! Meclisin itimadına mazhar olarak hükümette bulunan ve onun güvensizliğini gösteren bir oy çokluğu ile çekilmesi mecburiyetinde bulunmayan bir kabine reisinin, sudan bir takım sebeplerle çekilmesi hem siyasi nezakete ve hem de benim anladığıma göre: demokrasiye uygun, bir hareket değildir."* **TBMM TD**, Devre: VIII, Cilt: 12, s. 250-251.

⁷³¹ **TBMM TD**, Devre: VIII, Cilt: 12, s. 149.

⁷³² **TBMM ZC**, Devre: VIII, Cilt: 12, s. 153.

⁷³³ **Ulus**, 10 Haziran 1948.

Hükümet her ne kadar kolay kurulsa da yeni kabine'nin programı hakkında meclis görüşmelerinde yaşanan tartışmalar mevcut tablonun rahatsızlığını ortaya koymuştur. Öyle ki Afyonkarahisar milletvekili Sadık Aldoğan, mecliste yaptığı 18 Haziran 1948 tarihli konuşmasında, demokratik gelişmeye en çok mani olan nedenin ve tek parti devirlerinin kötü adetlerden başta gelenin hükümet değişimleri olduğunu öne sürmüştür: “Her hükümet değişmesinin, mutlaka bir esrar perdesi altında, gizli kapaklı olduğu, değişme, çekilme sebebinin ekseriya yalancıkdan, sıhhi sebepten, uydurma sebeplere istinat ettirildiği, hakikatte ise, Devlet Şef'inin takdir ve iradesinin, bu işte yegâne rol oynadığını” iddia etmiştir. “Meşrutiyet devrinde bile görülmeyen bu durumun devam etmesi halinde, memlekette hâkimiyetin millete ait olduğunun ve milletin temsil hakkını ancak TBMM'nin kullandığının lafta kalacağı” aktarılmıştır.⁷³⁴ Aldoğan, İsmet İnönü, Celal Bayar ve Recep Peker hükümetlerinin istifaları hakkındaki açıklamasından sonra Hasan Saka'nın yeniden kabineyi kurmaya görevlendirilmesini, “*Kabineyi kurmaya memur edilmesi insana şu fikirleri vermektedir: sanki Hasan Saka geçen sefer almış olduğu vazifeyi daha iyi ifa edecekmiş de, aralarında bulunan yedi kişinin beceriksizliği ve ehliyetsizliği buna mani olmuş! Acaba Saka'nın çekilmesi ve yeniden hükümeti teşkile memur edilmesi sebepleri bu mudur?*” sorularıyla karşılaşmıştır.⁷³⁵

⁷³⁴ **TBMM TD**, Devre: VIII, Cilt: 12, s. 250-251.

⁷³⁵ Aldoğan'ın konuşması şu cümlelerle devam etmiştir: “*Bizde Hükümet değişimleri hep Devlet Şef'inin isteğine göre, yapıldığını ve bu suretle Anayasamızın ruhsuz bir hale sokulduğunu görüyoruz. Var mı yok mu okuyan anlar! Şimdi bu kötü geleceğin birkaç tipik misalini arzutmeme müsaade buyurunuz. Geçen sene Recep Peker Başbakanlıktan niçin çekilmek mecburiyetinde kalmıştı? Hükümet, çekilişinin sebebinin nasıl izah etti? Peker'in çekilme sebebi üzerinde hiç durduk mu?...Devlet Şef'inin izhar ettikleri iradesi karşısında çekilmek mecburiyetinde kaldığını kim inkar edebilir? Recep Peker'i çekilmeye icbar eden şey, Millet Meclisi'nin kendisi aleyhinde verdiği bir güvensizlik oyu mu idi? Asla. İşin iç yüzü ise; Celal Bayar'ın Devlet Şef'i ile yaptığı bir muvazaa idi...Daha geriye gidiyorum. Celal Bayar'ın 1938'de Başbakanlıktan çekilmesi acaba o zamanki Meclis çoğunluğunun bu zat hakkındaki güvensizlikten mi olmuştu? Yoksa Devlet Şef'inin kendisine karşı ihsas ettiği güvensizlikten mi olmuştu? Hiç şüphesiz ki o zaman Celal Bayar, yeni devlet başkanından ümit ettiği takdir ve teveccühü görmemiş ve yüz bulamamış olduğundan dolayı çekilmiştir...Daha geriye doğru gidiyorum. İsmet İnönü 14 yıl Başbakanlık ifa etmişken, bu Başbakanlıktan nasıl ve ne gibi şartlar içinde çekilmek mecburiyetinde kaldı? Büyük Millet Meclisi çoğunluğu, kendisi hakkında bir güvensiz oyu mu izhar etmişti?...Aziz arkadaşlarım, görülüyor ki, cumhuriyet devrinde hükümetin değişmesi demokrasi ve anayasaya göre yapılmamış; başbakanların tayin ve çekilmesi Devlet Şef'inin arzusuna bırakılmış, bu mesele üzerinde lüzumu kadar durulmamıştır. Kabahat hepimizdedir. Hiçbirimizin bir şey söylemeye hakkı yoktur. Hep birlikte bunu önüne geçelim. Başbakanların çekilmeleri, hükümet buhranları, hep böyle bize has garabetle ifade edilerek ve garip hal tarzlarına göre neticelendirilirse, memlekete bundan ne hayır gelir? Çoğunluk partisinin ileri gelenleri, boyuna nöbet değiştirir dururlar! Hiçbir hükümet, beceriksizliği yüzüne vurularak düşürülmez, Anayasamızın yedinci maddesi de böylece memlekette bir türlü tatbik edilemez. Bu arada şunu da işaret ederek geçmeliyim ki, anayasamızı değiştirmek değil; onun ruhunu bozan zihniyetin zalim pençesinden*

Mecliste Aldoğan'dan sonra söz alan CHP'li Süreyya Özgeevren hükümet değişikliğini, “*Hükümet mesuliyetini üzerine almış heyetin, müşterek veya kısmi temayüllerinin ve müştereken gördükleri işlerin icabetinin zaruri bir neticesi olabilir.*” cümlesiyle savunduktan sonra General Aldoğan'ın sert ithamlarına yanıt vermiştir.⁷³⁶ Özgeevren, cumhurbaşkanının hükümete karşı duruşunu, “*Devletin büyük ve müşterek menfaatini uzaktan yakından sevk ve idarede hiç hakkı olmayan, kepenegi içinde sürüsünü uzaktan seyreden bir çoban mıdır? Devlet başkanı hükümete hiçbir akıl vermeyecek ve irşatta bulunmayacak mıdır?*” sorularıyla açıklamaya çalışmış, Batı demokrasilerinde, devlet idaresinde hükümet kurma ve çekilme metotlarının ise Türkiye’de de aynı olduğunu açıklamıştır.⁷³⁷

---

kendimizi sıyirmamız lazım gelmektedir. Aziz arkadaşlarım; buraya kadar ki maruzatımın kısası şudur ki: Hasan Saka'nın çekilmesi ve yeniden Hükümet teşkil etmeye memur edilmesi hadisesini demokrasi esaslarına ve bilhassa anayasamızın 46'ncı ve 7'nci maddelerine tamamen aykırı buluyorum.” TBMM TD, Devre: VIII, Cilt: 12, s. 252-254.

⁷³⁶ Süreyya Özgeevren'in yanıtı şöyledir: “*...Sayın Celal Bayar'ın hükümetten çekilmesine indiler ve dediler ki, devlet reisinin kendisine gösterdiği itimsizlik ve yahut sempati eksikliğini hissetti de çekildi. Bilmiyorum, eğer böyle olmuşsa bu, Sayın Celal Bayar için yerilecek değil, övünülecek bir meseledir. Herkes böyle yapmaya mecburdur. Hasan Saka, devlet başkanının, kendisine ehliyet ve liyakatinden, sıhhatinden, şu veya bu inanından dolayı, görüşünden dolayı, şundan ve bundan dolayı tam itimadını olmadığını hissettiği dakikada; Hasan Saka'nın şeref ve fazilet ve şeref telakkileri buna rağmen illa yerinde kalmaya kendisine müsaade eder mi? Asla. Eğer Celal Bayar bu yüzden çekilmişse, böyle bir şey olduğunu burada ifade etmiş olmayayım, bilmiyorum, bu takdirde çok iyi yapmıştır. Kamil bir adama yakışan ve demokrasi esaslarına riayetkâr olan bir insanın yapabileceği bir şeyi yapmıştır, bu ayıp değildir. İnönü de başbakanlığı zamanında aynı sebeplerle, aynı saiklerle hükümet başına gelmiş, aynı suretle aynı saiklerle bu mezelet altında hükümetten çekilmiştir. Yani Cumhuriyet Halk Partisi'nde öyle bir huy, öyle bir şiar vardır ki, her işini, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hakkı olan şeyleri dahi kullanmaz, kullandırmaz. Ya bir tek adamın emrine kendisini tabi tutmak asla. O tek adam dahi Büyük Millet Meclisi içinden onun arzu ve iradesi ile seçilmiş insandır. Onu, seçilen adam da çok iyi bilir ve her vakit ifadeyi vazife ve şeref sayar. Eğer bu Meclisin kendisine karşı itimadını münasip olursa, biran dahi yerinde durmaya tenezzül etmez. Biz Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük devlet başkanını bu kratta, bu büyüklükte bir insan olarak tanıyoruz.” TBMM TD, Devre: VIII, Cilt: 12, s. 258-263.*

⁷³⁷ Süreyya Özgeevren'in Sadık Aldoğan'ın sözlerine olan yanıtı şu cümlelerle devam etmiştir: “*...Hükümet, devlet reisinin emriyle iniyor, emriyle biniyor*” buyurdular. Evet, Türkiye Cumhuriyetinde hükümetler daima devlet reisinin emriyle bineceklerdir. Öyle olur. Anayasa hükmü sarihtir. Ve başka türlüüne cevaz yoktur... İnme meselesini arz ettim; Hükümet başkanı ister istifa eder çekilir. Çekilme sebebini de bu seferki gibi, umumi şartların icabatına göre bir daha düşünmek fırsatını vermek için istifa eder. Bu, politik hayatta, demokrasi hayatında hükümetlerden beklenen, beklediğimiz ve ancak takdir ile karşıladığımız ruh haletidir. Devlet başkanım isterse yeni kabineyi teşkile kendisini memur eder. Biz beyenirsek beyaz oy, beyenmezsek kırmızı oy veririz. Bunun neresinde antidemokratiklik vardır? Bunun dışında hükümetlerin aczi, kıfayetsizliği tahakkuk ederek, şu veya bu istizahı sırasında Büyük Millet Meclisi'nin çoğunluğu evvelce gösterdiği itimadını kendisinde esirger, itimat reyini yerine âdemi itimat reyini verir ve hükümet düşer. Ama biz 28 seneden beri, devlet işlerini idare etmek üzere iş başına getirdiği insanların bu hale gelmemesini Cenabı haktan temenni ederiz. Bizim şerefimiz bu olmalıdır. Ama ona layık hükümet olduğu vakit, Sayın General ve Türk milleti inanmalıdır ki, bu işi yapacak, irade-i milliyeyi hükümetin düşürülmesi için kullanacak, şiddetle, ciddiyetle, katıyetle, feveran halinde, tuğyan halinde kullanacak olan yine Cumhuriyet Halk Partisi'nin mebusları olacaktır.” TBMM TD, Devre: VIII, Cilt: 12, s. 258-263.

2.3.3.3. Cumhurbaşkanına Yapılan Veto Müracaatı

II. Hasan Saka Hükümeti'nin yaşadığı ikinci zorluk ülkede yeni bir sel felaketi ile kendini göstermiştir. Bu gelişme üzerine Cumhurbaşkanı İnönü 11 Haziran 1948 tarihinde felaket yerlerinde incelemelerde bulunmak için Amasya'ya hareket etmiştir.⁷³⁸ Cumhurbaşkanı Amasya ve Sivas'ta, sel mecrasının temizlettirilmesi, afet mıntkasının memnu mıntka haline konularak bu sahadaki evlerin istimlâki cihetine gidilmesi ve bu suretle açıkta kalacaklarla, halen çadırda bulunan halk için yeni evler inşa ettirilerek bir mahalle kurulması lüzumuna dair hazırlanan raporu incelemiştir. Rapora ait değerlendirme sonucu bu işin Bayındırlık Bakanlığı'nda acele ele alınarak bir karara bağlanması, hükümetçe ve tahsis edilecek ödenekle derhal faaliyete geçilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.⁷³⁹ Daha sonra bakanlar kurulu, cumhurbaşkanı başkanlığında bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda İnönü, Amasya seyahatindeki izlenimlerini hükümete aktarmıştır.⁷⁴⁰ Hükümet, kendi yapması ve bu hususta Millet Meclisine açık ve sahih malumat vermesi gereken iş hakkındaki malumatın kendisine Devlet başkanı tarafından verilmesinden dolayı İnönü'ye minnettarlığını belirtmiştir.⁷⁴¹

Görüldüğü gibi hükümet felaketin yaralarını sarmaya çalışırken, DP İzmir teşkilatı 9 Temmuz'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta DP tarafından seçim kanununun değiştirilmesi hakkında yapılan teklifler mecliste müzakere dahi lüzum görülmeden reddedilmişken; hükümetin bu defa kendiliğinden değişiklik yapmaya zaruret hissetmesinin tehlikeli olduğu ve kabul olunan şekli ile seçim kanunun, milletin hassasiyetle üzerinde titrediği emniyeti temin etmekten çok uzak olduğu belirtilmiştir. Bu itibarla tasarının mevcut şekilde kanunlaşması halinde cumhurbaşkanının anayasanın 35'inci maddesindeki yetkisini kullanarak kanunu tekrar müzakere edilmek üzere meclise iade etmesi rica edilmiştir.⁷⁴² Ancak cumhurbaşkanı İnönü bu kanunu, günün imkânları ve şartları içinde tatmin edici bulmuştur.⁷⁴³ Bu itibarla o zamana kadar hiçbir devlet başkanı tarafından kullanılmamış

---

⁷³⁸ **Akşam**, 12 Haziran 1948.

⁷³⁹ **Akşam**, 14 Haziran 1948.

⁷⁴⁰ **Vatan**, 18 Haziran 1948.

⁷⁴¹ **Son Posta**, 18 Haziran 1948.

⁷⁴² **Vatan**, 10 Temmuz 1948 ; **Vatan**, 12 Temmuz 1948 ; **Son Posta**, 12 Temmuz, 1948 ; **Akşam**, 14 Temmuz 1948.

⁷⁴³ Seçim Kanunu hakkında Mecliste yapılan görüşmelerde iktidar milletvekilleri de cumhurbaşkanı ve hükümetleri ile aynı fikirdedir. Örneğin Maraş milletvekili Emin Soysal samimi bir konuşma yapmakla

olan veto hakkını bu kanunda da kullanmamıştır. Bu vaziyete göre İzmir Demokratlarının cumhurbaşkanına çektikleri telgraf, olumlu bir sonuç vermemiştir. Nihayet 13 Temmuz'da da İnönü yeni seçim kanununu tasdik ve imza ederek başbakanlığa göndermiştir.⁷⁴⁴

Demokratların seçim kanunu noktasında ısrarları buna rağmen devam etmiştir. Öyle ki 22 Ekim'de İzmir Demokratları İnönü'ye yeni bir telgraf çekmiştir. Bu telgrafta da halkın güveneceği bir hükümetin iktidara gelebilmesi için derhal kısa bir zamanda teminatlı bir seçim kanununun çıkarılması ve genel seçim yapılması için İnönü'den partisine emir vermesi beklentileri hâkimdir. Halkın beklentisi o kadar fazladır ki bu hisleri görmek üzere cumhurbaşkanı İzmir'e, Ege'ye davet bile davet edilmektedir.⁷⁴⁵ Cumhurbaşkanı bütün bu müracaatlara kısa süre sonra Ankara'da yapacağı seçim gezilerinde cevap verecek ve mevcut kanunların objektifliği için bizzat takipçi olacağını ifade edecektir.⁷⁴⁶

Demokrat Parti İzmir İl İdare Kurulu'nun telgrafları sadece seçim kanunu üzerine olmamıştır. Nitekim telgraflarda cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulunun mal beyannamesi vermesi istenmiştir. Ulus yazarı Hüseyin Cahit Yalçın bu müracaata sert bir dille karşı çıkmıştır. Yazarın bundan sonraki cümleleri cumhurbaşkanının hükümet karşısındaki mevcut konumu ve bu konunun ihlali halinde karşılaşılabilecek tepki ve değiştirilmesi gereken noktalarının neler olduğu yönünde devam etmiştir.⁷⁴⁷ Yalçın'ın

---

birlikte Türkiye'ye örnek gösterilen diğer demokrasilerinde durumuna dem vurmaktadır. **TBMM TD**, Devre: VIII, Cilt: 12, s. 661-663.

⁷⁴⁴ İsmet İnönü, Çankaya'da Divan üyelerine verdiği çayda şunları söylemiştir: “Seçim yasası üzerindeki tartışmaları gidermek ve muhalefetin de yasa için onayını sağlamak, bizim adımıza büyük bir moral güçtür. Bundan sonra bu yasanın uygulamasıyla elde edilecek sonuçlar üzerindeki tartışmayı kaldırmak gerekir ki, bu da bir olgunluk aşaması sorunudur. Bu seçimde şansımızı arttıracak başlıca bir öge, adayların iyi seçilmesi sorunudur...” Barutçu, **a.g.e.**, s. 388-391.

⁷⁴⁵ **Vatan**, 23 Ekim 1948

⁷⁴⁶ **Vatan**, 25 Ekim 1948.

⁷⁴⁷ Hüseyin Cahit Yalçın'ın yazısı şöyledir: “Demokrasi rejimi altında yaşamak isteyen vatandaşlar bilmelidirler ki hükümet işlerinde cumhurbaşkanının rolü ve vazifesi pek mahduttur. Böyle bir telgraf alınca cumhurbaşkanı onu yapsa yapsa Başbakanlığa tevdi ettirebilir. Başbakan da o kâğıdı “hıfz” işaretiyle evrak mahzenine göndermekten başka bir şey yapamaz. Çünkü mevcut kanun ne böyle bir arzuyu dinlemeye salahiyet verebilir, ne bir ilçe parti şubesine böyle bir müracaatta bulunmak hakkını tanıyabilir. Bu şekilde bir telgraf onu isteyenlerin ve imzalayanların bütün şahsi şeref ve haysiyetleri, vatanseverlikleri mahfuz bulunmak şartıyla ancak görgüsüzlüklerine ve kanun fikrine yabancılıklarına delalet edebilir. Cumhurbaşkanının bütün zorlukları halletmeğe ve kendi şahsi teşebbüsü ve kudreti ile halletmeye salahiyetli olmasını istiyorsak, evvela anayasayı değiştirip onu bu kudret ve salahiyetle teçhiz etmeliyiz. Cumhurbaşkanının böyle bir salahiyeti bir mana ifade edebilmek için, sözünü dinlemeyecek hükümeti azledebilmesini ve istediği kanunu çıkarmayacak bir meclisi dağıtabilmesini de kabul etmemiz lazımdır. Bugün cumhurbaşkanı böyle bir harekete kalkacak olsa, Cumhuriyet Halk Partisi de beraber

makalesinde anlaşılıyor ki cumhurbaşkanı, sözünü dinlemeyecek hükümeti azledebilmesi ve istediği kanunu çıkarmayacak bir meclisi dağıtabilmesi kanunen mümkün değildir ve buna dair işaretler görmek veya istemek de bir anayasa değişikliği olmazsa demokrasi ile bağdaşmamaktadır.

2.3.3.4. Cumhurbaşkanının Seçim Hazırlıkları

Cumhurbaşkanı İnönü, Ekim ayının ortasındaki Bursa gezisinden sonra 23 Ekim’de seçim bölgesi olan Ankara’da bir seyahate çıkmıştır.⁷⁴⁸ Cumhurbaşkanının seçim bölgesinde seçmenleriyle görüşmesi, onlarla memleket meselelerini münakaşa etmesi ülkede ilk defa vaki olduğu için bu seyahat siyasi çevrelerde büyük bir alaka uyandırmıştır. Ancak, bazı muhalefet çevreleri cumhurbaşkanının Halk Partisi’nin Genel Başkanı olduğunu ileri sürerek bu seyahatin dolaylı bir parti propagandası mahiyeti taşıdığını iddia etmiştir. Halk Partisi ve hükümet kanadı ise cumhurbaşkanının bu seyahatinde seçmenleriyle Ankara milletvekili olarak temas ettiğini, bu suretle yeni bir siyasi geleneğin ilk adımının atılmış bulunduğunu ve seyahatin demokratik bir gelişme olduğunu belirtmiştir.⁷⁴⁹

Burada muhalefetin haklı olduğu yönler bulunmaktadır. Zira cumhurbaşkanın seyahatte bir Ankara milletvekili olarak kendi lehinde propaganda yapar görünmekle seçmenlerin dilek ve ihtiyaçlarını not ederek bunları hükümete bildireceği açıktır. Bu ise eşit şartlarda yaşanacak bir seçim yarışı olmaktan biraz uzaktır. Üstelik devlet başkanının Şereflikoçhisar, Keskin, Kırıkkale, Kalecik, Çubuk, Kızılcabamam, Ayaş, Beypazarı, Nallıhan, Haymana, Polatlı kazaları ve köylerini içine alan seyahatinde

---

*olduğu halde, bütün partiler, bütün memleket kıyamet koparmaz mı? Çünkü bizzat İnönü’nün dediği gibi onun da salahiyetleri kanun ile tehdit edilmiştir ve bu kanun dışına çıkmasına imkân yoktur. Çıktı mı anayasayı tanımamış ve bir diktatör kesilmiş olur...Böyle bir fikrin tatbik sahası içine girmesi isteniyorsa, onu cumhurbaşkanının kanun dışına çıkararak ve diktatörlük kudretine dayanarak emir ve zorla yaptırmasını beklemekten ise kanun yolu ile fiile çıkmasına çalışmak lazımdır. Demokratlar bu teklifi iptida kendi yüksek merkezlerine bildirirler, merkez kendi iç nizamnamesine göre teklifi inceledikten sonra, kabul ederse programına geçirir ve bu fikir etrafında memlekette ekseriyet temin etmek maksadıyla propagandaya başlar...” Hüseyin Cahit Yalçın, “Cumhurbaşkanına Bir Müracaat”, **Ulus**, 4 Kasım 1948.*

⁷⁴⁸ **Akşam**, 17 Ekim 1948.

⁷⁴⁹ **Son Posta**, 24 Ekim 1948 ; **Akşam**, 24 Ekim 1948.

yaptığı konuşmalarda cumhurbaşkanının konumu ve hükümet mekanizması ile olan yakınlığının sık sık dile getirildiği görülmektedir.⁷⁵⁰

Tartışılan seçim çalışmalarından sonra Cumhurbaşkanı İnönü, VIII. Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü toplantısını 1 Kasım 1948 tarihinde açarken kamuoyunu günün en büyük realistiyle karşı karşıya getirmiştir. Kasım nutkunda cumhurbaşkanı, son zamanlarda biraz yolunu şaşırın iç politika hareketleri hakkında iyimser hissiyat beslemiş, devlet başkanı sıfatıyla bütün partilerin üstünde, tarafsız ve yol gösterici bir faaliyetle çalışmaya devam edeceğini ısrarla savunmuştur.⁷⁵¹

1948 yılının sonlarından itibaren İnönü'nün, 12 Temmuz Beyannamesi'nde olduğu gibi yeni bir tarihi vesika neşredeceği, 12 Temmuz'daki taahhütlerini bir kere daha teyit edeceği ve bu suretle CHP için tam bir demokrat lider olduğunu ispat edeceği haberleri çıkmaya başlamıştır. Bu hareketin 1950 arifesinde cumhurbaşkanının görüşünü ve siyasetini tamamen tatbik eden bir Hasan Saka yerine, müfritlerin gaye ve arzularına inkıyat eden müfrit bir başbakan tahayyül etmekte olanları hayal kırıklığına uğrattığı iddia edilmiştir.⁷⁵² Ancak bu söylentiler 19 Aralık'ta başbakanlığın tebliği ile yalanlanmış, Hüseyin Cahit Yalçın'ın köşesinde de sert bir şekilde eleştirilmiştir.⁷⁵³

---

⁷⁵⁰ Cumhurbaşkanının Kalecik konuşmasından kısa bir bölüm şu cümleleri ihtiva etmekteydi: "...Memleket içindeki faaliyetleri kanun içinde tutmak için devletin türlü müeyyideleri vardır ve bütün bu müeyyidelerin her biri ayrı ayrı kuvvetlidir. Bunların hepsi Büyük Millet Meclisinden başlar. Devlet kanunlarının gösterdiği vasıtalar hep ayrı ayrı işler. Hadiselerin kanun içinde kalacağına, faaliyetlerin kanun içinde yürütüleceğine emin olabilirsiniz. Kanunları yürüten bütün unsurların içinde bir de cumhurbaşkanı vardır. Cumhurbaşkanı kanunu müdafaa etmekler başlı başına mükelleftir. Emin olabilirsiniz ki ben kanunları müdafaa edeceğim. Bundan müsterih olabilirsiniz." **Vatan**, 25 Ekim 1948.

⁷⁵¹ **Ulus**, 2 Kasım 1948 ; **Son Posta**, 2 Kasım 1948 ; **Vatan**, 2 Kasım 1948.

⁷⁵² **Son Posta**, 19 Aralık 1948 ; **Vatan**, 20 Aralık 1948.

⁷⁵³ Yalçın'ın yazısı şöyledir: "Cumhurbaşkanı, başbakanı çağırışta istifa etmesini istemiş. Bunu okuyan bir vatandaş: Ne münasebet? Millet Meclisi'nin itimadını haiz olan bir kabinenin bu suretle mevkiinden uzaklaştırılmasının bir sadırızamın azledilmesinden ne farkı var, derse haksız mıdır? Fakat takibeden satırları okuyunca işin asılsızlığı göze çarpar. İstifa bütçe müzakerelerinin bitmesine talik olunmuş. Bütçe müzakereleri Millet Meclisinde en heyecanlı en enteresan vakadır. Kabineye karşı muhalifler tarafından şiddetli hücumlar yapılır. Bizde adet olduğu üzere hükümet patisine mensup milletvekillerinin de acı tenkidlerde buldukları görülür. Hâsılı bakanlar kurulu zor bir imtihan geçirir. Bu imtihanı geçiremeyen Bakanlar Heyetinin istifasını vermesinden tabi bir şey olamaz. Fakat bir kere meclisten itimat reyini aldıktan sonra kabinenin çekilmesi artık akıldan geçebilir mi? Kabine itimat reyini alamayacağını kuvvetle tahmin ederek bütçe müzakerelerinden evvel istifasını verecek denilse, bu haber asılsız olsa bile manasız sayılamaz. Malum hakikatleri tekrar etmek pek tatsız bir mecburiyettir. Fakat en malum hakikatlerin bile unutulduğu bir dünyada bu mecburiyete katlanmak icab ediyor: Kabine Millet Meclisinde düşer. Büyük bir ekseriyet partisine dayanan hükümetlerin parti içindeki tenkidkar bir kuvvetli cereyanı hissederek istifa etmesi de mümkündür. Fakat bu cereyanı başbakana, cumhurbaşkanı bir emir suretinde tebliğ etmez. Halk Partisi'nin içtüzüğü parti başkan vekiline bıraktıktan sonra, İnönü'nün parti ve başbakan arasındaki münasebetlere, bir devlet reisi sıfatıyla, uzaktan seyirci kalmakta

Yalçın, cumhurbaşkanının bir başbakanı istifaya davet etmesini hukuken mümkün görmezken, geçmişte yaşanan bu türlü hadiseleri de aslında bir parti mensubu ve İnönü savunucusu olarak görmezlikten gelmektedir.

Kasım ayında iktidara karşı atılan ilk adım geçim şartlarının zorlaşması ve şekere yapılan zamlar sebebiyle başbakan aleyhine bir gensoru verilmesi olmuştur. Demokratik bir davranış örneği vermek isteyen CHP bunu kabul etmiş; fakat ertesi gün grup kararı ile hükümeti desteklemiştir. Aslında meclis toplantısında açığı bulunan Devlet Bakanlığına Bütçe komisyonu başkanı Ali Rıza Ertem'in tayin edildiği hakkındaki cumhurbaşkanlığı tezkeresi de okunmuştur ve hükümetin yoluna devam edeceği düşünülmektedir.⁷⁵⁴ Ancak istifa kararı 14 Ocak 1949 tarihinde cumhurbaşkanı nezdinde ki toplantıda arz edilmiştir.⁷⁵⁵ Yeni hükümet kuruluncaya kadar eskisi vekâleten vazifesini sürdürmüştür.⁷⁵⁶ Kabinenin istifa etmesi doğal olarak muhtelif söylentileri beraberinde getirmiştir. Başbakanın istifa mektubunda belirttiği gibi “*son zamanlarda rastlanan bazı müşküller sebebiyle*” çekilmeye karar verilmesi, bu müşküllerin ne olduğu düşündürmüştür.⁷⁵⁷

Burada ağırlık kazanan iki nokta söz konusudur.⁷⁵⁸ Bunlardan biri bütçe, diğeri Kasım Gülek'in Devlet Bakanlığını kabul etmeyişidir. Birinci sebebe inananlar, bütçenin çok ağır ve yüklü olduğunu, hükümetin açığı kapamak şöyle dursun yeni kazanç, lüks ve yol vergileriyle tahmin ettiği varidatı bile elde edemediğini söylemiştir. Bilhassa kazanç layihasının meclisten encüme iadesini hükümete indirilmiş bir darbe saymış, bilhassa müfritlerin layihanın iadesinde mühim bir rol oynadığını belirtmiş, hükümetin bütçeyi bu ay sonuna kadar yetiştiremeyeceğini görerek istifaya karar verdiğini anlatmışlardır. İkinci sebebe inananlar, Ulaştırma Bakanı Kasım Gülek'in

---

olduğuna inanmamız lazımdır.” Hüseyin Cahit Yalçın, “*Yanlış Havadis Dampingi*”, **Ulus**, 31 Aralık 1948.

⁷⁵⁴ **TBMM ZC**, Devre: VIII, Cilt: 15, s. 116.

⁷⁵⁵ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No:2/13-36 Fihrist No:11053-2 ; **Vatan**, 15 Ocak 1949 ; **Ulus**, 15 Ocak 1949 ; **Ulus**, 15 Ocak 1949.

⁷⁵⁶ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No:2/13-36 Fihrist No:11053 ; **Vatan**, 15 Ocak 1949 ; **Ulus**, 15 Ocak 1949 ; **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No:2/13-36 Fihrist No:11053-1.

⁷⁵⁷ **TBMM ZC**, Devre: VIII, Cilt: 15, s. 141.

⁷⁵⁸ Hükümetin istifası hakkında **Vatan**'da şunlar yazılıyordu: “*Hasan Saka'nın çekilişi bir parti tekniğidir. Bütçenin bugünkü tatmin etmeyici vaziyeti karşısında Hasan Saka kabinesi çekilerek yeni gelen hükümet bütçeyi Meclisten geçirecek, bütün tenkitlere ve itirazlara, “Ne yapalım bizden evvel ki hükümet hazırladı” cevabını verecektir. Bu değişikliğin bir izahı da şu idi; Devlet Reisi Hasan Sakanın çekilmesini temin için Devlet Bakanlığı tayini vaziyetini ortaya çıkarıldı. Kasım Gülek bu vazifeyi kabul etmeyince Hasan Saka müşkül durumda kaldı ve istifaya mecbur kaldı.*” **Vatan**, 15 Ocak 1949.

yoğun görüşmelerden sonra Devlet Bakanlığına tayin edildiğini, tayinin yüksek tasdikten çıktığını, resmi gazete ile ilan edildiğini, fakat son dakikada Kasım Gülek'in bu vazifeyi kabul etmediğini iddia etmiş, bunu Başbakan Hasan Saka'nın bir izzeti nefis meselesi yapıp istifa ettiğini belirtmiştir. Filhakika bütün resmi işlemlerden sonra Kasım Gülek'in bu görevi kabul etmeyişi başbakan kadar bazı kabine azaları arasında da hayret uyandırmıştır. Bazı milletvekilleri de grupta bir tavrı vererek Kasım Gülek'in Devlet Bakanlığını kabul edip sonra reddedişi sebeplerini sormuştur. Çankaya toplantısında Cumhurbaşkanı İnönü Hasan Saka üzerinde yatıştırıcı bir rol oynamak istemiş ancak Kasım Gülek hadisesi bardağı taşıran bir damla vazifesi görmüştür.⁷⁵⁹ Dikkat edileceği üzere Hasan Saka Kabinesi daha ziyade Meclis Parti Grubunda hükümete karşı güvenin sarsıldığını müşahade ederek çekilmiştir. Ayrıca kabinenin istifası, başbakanın veya bir kısım bakanların istifaları neticesi olmamış, hükümet toptan istifa kararı vermiştir.

2.3.4. Şemsettin Günaltay Hükümeti'nin Kurulması

Hasan Saka Hükümeti'nin istifasından sonra ortaya çıkan kabine buhranının en büyük vasfı, bu defaki kabine değişikliğinin biraz daha uzun sürmesidir.⁷⁶⁰ Nitekim yeni hükümet etrafında cumhurbaşkanı, Büyük Millet Meclisi Başkanı, Parti Genel Başkan Vekili Hilmi Uran, parti liderleri ve grup başkan vekilleriyle görüşmüştür. Ancak, Demokratlar ve Müstakil Demokratlarla cumhurbaşkanlığının temaslarından olumlu bir sonuç alınamamıştır. Bütün bu temaslar sonunda basında yer alan haberlere göre kabineyi Nihat Erim, Faik Ahmet Barutçu, Kasım Gülek, Nurullah Esat Sümer, Ali Fuat

---

⁷⁵⁹ **Vatan**, 15 Ocak 1949. Yeni Sabah gazetesinde ki şu değerlendirme de Vatan'ın haberini teyit eder durumdadır: "Yeni bütçeyi komisyona sunduktan sonra, Maliye Bakanının uğradığı hezimetler, bu heyeti çoktan sarsmıştı. Bütçe komisyonunun seçtiği tali komisyon, hükümetin tasarısını uygun bulmayarak bir hafta içinde altmış milyonluk bir tasarruf imkânı olduğunu göstermişti. Buna rağmen Halk Partisi'nin çoğunluğu encümende ayak diremek suretiyle bu kısıntı tekliflerini suya düşürmüştü. Bu birinci sadmeden sonra dün de, TBMM Umumi Heyeti kazanç vergisi tasarısını kabul etmemiş ve Maliye Bakanının müdahalesine ehemmiyet vermeyerek projeyi encüme iade etmişti. Halk Partili hükümetlerin ilk defa başına gelen bu badire ve Halk Partili milletvekillerinin kendi kabinelerine itimat etmemeleri Saka teşkilinin artık her türlü dayanaktan mahrum kaldığını açıkça gösterir. İtiraf ve kabul etmek lazım ki ikinci Hasan Saka kabinesi birbiri ardı sıra çeşitli hezimet ve muvaffakiyetsizliklere uğramıştı. Hayat pahalılığı ile mücadele etmiş, fakat bu yolda hiçbir başarı gösterememiştir." **Yeni Sabah**, 15 Ocak 1949.

⁷⁶⁰ **Yeni Sabah**, 17 Ocak 1949.

Cebesoy, Necmettin Sadak⁷⁶¹, Tevfik Fikret Sılay, Hilmi Uran veya Şevket Reşit Hatipoğlu'nun kuracağı tahminleri yürütülmüştür. Beklenen haber 15 Ocak 1949'da gelmiş ve nihayet Cumhurbaşkanı İnönü, yeni hükümeti kurma görevini Şemsettin Günaltay'a⁷⁶² vermiş bu durum TBMM Başkanlığı'na, bakanlık ve başbakanlığa bağlı müsteşarlıklara bir yazı ile bildirilmiştir.⁷⁶³ Böylece Günaltay, 16 Ocak'ta kabine listesini cumhurbaşkanına sunmuş ve bu listenin cumhurbaşkanı tarafından kabul edilmesiyle gerekli olan yazılar kendisine ve TBMM Başkanlığı'na gönderilmiştir.⁷⁶⁴

Şemsettin Günaltay'ın kabineyi kurmaya memur edilmesiyle, başlayan ilk zorluk, mesai arkadaşlarını ikna edememesi olmuştur. Bu vaziyet karşısında İnönü'ye yakınlıkları ile bilinen kişiler Hilmi Uran'ın, şahsi taahhüdü üzerine; Günaltay, Hasan Saka kabinesindeki bütün bakanların çoğunu, yeni kabinesine almak suretiyle, vazifeye başlamıştır.⁷⁶⁵

Başbakan ve diğer bakanlar hükümetin kurulmasından sonra ilk iş olarak 17 Ocak 1949 tarihinde Çankaya Köşkü'ne gitmiştir. Başbakan burada bakanları cumhurbaşkanına takdim etmiştir. Cumhurbaşkanı, başbakan ve kabine üyelerine öğle yemeği verdikten sonra Başbakan Günaltay, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Nihat Erim, Devlet Bakanı Nurullah Esat Sümer, Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal

---

⁷⁶¹ Faik Ahmet Barutçu, Günaltay kabinesi kurulduktan sonra Sadak ile şu konuşmayı yapmıştır: *"Kabinede az mı bu adamın aleyhinde konuşurduk" diyordu. Kabinesine girmemekte direnince İsmet Paşa bana: "Ben kendisine bir senin için, kabinene alacaksın, dedim. Sen çekilmekle, beni de çekilmek durumunda bırakmak istiyorsun, deyince, kabul etmek zorunda kalmıştım. Fakat artık ikinci kabinesinde kararım kesindir, asla yer almayacağım, dedi. Ve garip bir şey daha anlattı: Başbakan arkadaşlarına şöyle diyormuş: Ben hiçbir yardım görmüyorum. Beni iktidarda ulustan aldığım kuvvet destekliyor!"* Barutçu, **a.g.e.**, s. 399-400.

⁷⁶² "1883 yılında Kemaliye'de doğan Şemsettin Günaltay'ın babası, Müderris İbrahim efendidir. Üsküdar'da Ravzai Terakki mektebinde, Vefa İdadisinde ve (Darülmualiminin Aliye) fen şubesinde tahsilini tamamladıktan sonra Lozan Üniversitesi Tabiiyet kısmında tahsil yapmış, hususi olarak Arapça ve Farsça dersleri almıştır. Midilli İdadisi Müdürlüğünde, İzmir ve Galenbevi liseleri müdürlüklerinde bulunmuştur. İstanbul Darülfünunü Edebiyat Fakültesi, Türk Tarihi ve Akvami İslamiyye Tarihi Müderrisi, Süleymaniye Medresesi Tarihi Edyan ve Felsefei İslamiye Müderrisi olmuştur. Sonra Darülfünun İlahiyat Fakültesi Reisi olan Günaltay, Dini İslam Müderrisi idi. 1915 den itibaren İstanbul Mebusanında Meclis dağılıncaya kadar Ertuğrul Sancağı Mebusluğu yapmıştır. Ankara'da TBMM açıldıktan sonra İstanbul Belediye Meclisi'nin aza ve birinci reis vekili seçilmiştir. İkinci TBMM'ye Sivas Millet Vekili olarak seçilmiştir. Meclis Başkan vekilliği ve Türk Tarih Kurumu Başkanlığı yapmıştır. 16 Ocak 1949 da Başbakanlığa getirilen Günaltay, 22 Mayıs 1950 ye kadar bu görevi ifa etmiştir. 1950 milletvekilliği seçimlerinde Erzincan'dan milletvekili seçilmiştir. Bundan sonra, 15 Ekim 1961 genel seçimlerinde İstanbul Senatörü seçilen ancak dört gün sonra 19 Ekim 1961 de vefat eden Günaltay'ın dört çocuğu vardı." Gürkan, **a.g.e.**, s. 156.

⁷⁶³ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No:2/13-36 Fihrist No:11054.

⁷⁶⁴ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No:2/13-36 Fihrist No:11054-34 ; **TBMM ZC**, Devre: VIII, Cilt: 15, s. 141.

⁷⁶⁵ Giritlioğlu, **Türk Siyasi**, s. 221-222.

meclise göndererek hükümet çalışmalarını başlatmıştır.⁷⁶⁶ 19 Ocak'ta bu sefer cumhurbaşkanı, başbakanlığa gelerek Şemsettin Günaltay ve Nihat Erim'le görüşmüş⁷⁶⁷, 21 Ocak'ta ise İnönü'nün başkanlığında hükümet programını tetkik için kabine tekrar bir toplantı yapmıştır.⁷⁶⁸ Nihayet 24 Ocak'ta 5 muhalife karşı 291 oyla mecliste güvenoyu alan yeni hükümetin programı, siyasi bakımdan ılımlı, ekonomik yönden ise liberaldir.⁷⁶⁹

2.3.4.1. Devlet Başkanlığı-Parti Başkanlığı Tartışmaları

Cumhurbaşkanının muhalefet liderinden başka bu dönemde en yoğun kabulleri valilere ve belediye başkanlarına olmuştur. Hükümet üyelerinin ve milletvekillerinin de bazen katıldığı bu buluşmalar demokratik bir seçim denemesi olacak olan 1950 seçimleri öncesinde sıkı bir uyarı mekanizmasının bizzat devlet başkanı tarafından çalıştırılmış olması ile alakalı görülmüştür.⁷⁷⁰ Bu arada cumhurbaşkanına yapılan ziyaretler hakkındaki tartışmalar Kütahya milletvekili Ahmet Tahtakılıç'ın sözleri ile daha da fitillenmiştir. Tahtakılıç, devlet başkanını, parti başkanı olarak seçmenin, kendi demokrasi anlayışı ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin samimiyetsizliğinin bir tezahürü olduğunu ileri sürmüştü ve cumhurbaşkanına yapılan ziyaretler hakkındaki sözlü sorusu da hakkında Ethem İzzet Benice, Son Telgraf gazetesinde, "İnönü ve Halk" başlıklı makalesinde şöyle yazmıştır: "*Meclis Başkanı gündeme bakıyor zili vuruyor. Ahmet Tahtakılıç diye sesleniyor. Çünkü sözlü sorusu var. Başbakandan şunu soruyor: "İnönü'yü birçok heyet ziyaret ediyor. Bu ziyaretlerin tertibinde hükümetin herhangi bir tedbiri var mı ve heyetlerin ziyaret maksadı nedir?" Fakat bekleyiş ve aranişına rağmen Tahtakılıç meclis salonunda yok. Biraz önce salondaydı. Nereye gitti ne oldu? Sesleri fısıldanırken Feridun Fikri Düşünsel riyaset kürsüsünden vakur ve hâkim bakışlarını salonda tekrar tekrar tarayarak, soru sahibi yok diyor ve gündemdeki başka bir soruya geçiyor.*" Benice'nin, Tahtakılıç'ın niçin böyle bir soru tertiplelediği ve niçin sorusu meclis huzurunda cevaplandırılacak iken salondan ve toplantıdan ayrıldığına cevap

⁷⁶⁶ **Ulus**, 18 Ocak 1949.

⁷⁶⁷ **Ulus**, 20 Ocak 1949.

⁷⁶⁸ **Ulus**, 22 Ocak 1949.

⁷⁶⁹ Ahmad, **Modern Türkiye'nin**, s. 140-141 ; Abidin Daver, "*Yeni Kabinenin Programı...*", **Cumhuriyet**, 24 Ocak 1949.

⁷⁷⁰ Bkz. **Vatan**, 4 Şubat 1949 ; **Ulus**, 17 Şubat 1949 ; **Ulus**, 10 Mart 1949 ; **Ulus**, 16 Mart 1949 ; **Ulus**, 22 Mart 1949 ; **Ulus**, 23 Mart 1949 ; **Ulus**, 30 Mart 1949 ; **Ulus**, 13 Mayıs 1949 ; **Ulus**, 25 Mayıs 1949.

bulmaya çalıştığı yazısı şöyle sona devam etmiştir: “Bütün ömür çerçevesi ve hayat tecrübesi bir büro amirliğinden daha ileriye aşmamış olan Tahtakılıç bile bu gerçeği anlayıp kavrayamamış değildir. İnönü, herhangi bir devlet başkanını muhtelif vilayetlerden gelen heyetlerin ziyaret etmesinin tabii bir nezaket ve saygı ifadesi taşımaktan başka hiçbir maksat ve mana belirtmeyeceğini düşünememiş bulunmasının kusuru ne hükümette, ne CHP’de, ne yurttışta ne de bizdedir; sadece ve münhasırın kendisindedir.”⁷⁷¹

Yavuz Abadan ise Ulus’taki yazısında, bir demokraside devlet başkanlığı makamına yükselmiş bir zatın günlük politika dedikodularına karıştırılmamasını yalnız bir siyasi nezaket vecibesi ve millî menfaat icabı görmektedir. Abadan, Ahmet Tahtakılıç’ın sorusunu, anayasa ve kanunlar bakımından ilmi bir düşünce ile halli çok kolay bir meseleyi, siyasi iktidar mücadelesine vasıta kılma durumu olarak değerlendirmiştir.⁷⁷²

Basındaki tepkiden sonra hükümet kanadından Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Nihat Erim, vatandaşların cumhurbaşkanı ile temaslarının basit ve demokratik bir çerçeve içerisinde cereyan ettiğini bu ziyaretlerde hükümetin hiçbir rolü olmadığını inandırıcı bir şekilde açıklamaya çalışacaktır. Erim, hükümetin cumhurbaşkanının ne seyahatini, ne vatandaşlarla görüşmesini ne de kabul imkânını bulanların ziyaretlerini önlemeye kalkamayacağını, sadece bu ziyaretlerden siyasi neticeler doğuyorsa bunların mesuliyetini yükleneceğini de ekliyordu.⁷⁷³

---

⁷⁷¹ Bu yazının bir bölümü ise şöyledir: “Umalım ki bu hareket tarzı bir pişmanlık hissinden ileri gelmektedir. Çünkü hangi cepheden mütalaa edilse Tahtakılıç’ın bir sorusu bir milletvekilinin, bir münevver adamının, bir muhalefet unsurunun ve hatta geliş güzel bir vatandaşın havsâlasında yer almayacak ve müsbet aksi haklı bir akış bulamayacak neviden hayret çekici bir sorudur. Zira 1-Türkiye demokratik bir devlettir. 2-İnönü diktatör veya güngörmez padişah değil, demokrat Türkiye’nin devlet başkanıdır. 3-İnönü devlet başkanı olduğu kadar ve olduğundan fazla bu milletin kahraman ve rehber tanıdığı bir üst tarih adamı ve Milli Şefidir. Bu sahneler içinde, İnönü niçin halk heyetleri tarafından ziyaret ediliyor, niçin bu ziyaretleri kabul ediyor, bu ziyaretleri hükümet mi tertipliyor? demenin eğer hususi bir maksat yoksa asla yeri ve manası yoktur. Hususi maksat ne olabilir: İnönü’yü ya milletinden ve milletin sevgisinden tecrit etmek, ya kimseye görünmez, kimseyi kabul etmez, yurttaşlarıyla temastan hoşlanmaz bir diktatör halinde göstermek arzusu...Bu ihtimallere birisi daha katılabilir: İnönü’yü, milletin gönülündeki İnönü muhabbetini çekememek!” **Ulus**, 4 Mayıs 1949.

⁷⁷² Yavuz Abadan, “Cumhurbaşkanı ve Halk”, **Ulus**, 10 Mayıs 1949.

⁷⁷³ Abadan’ın sözleri şöyle devam etmiştir: “Her demokraside çeşitli tezahürlerine sahip olduğumuz devlet başkanı ile halk arasındaki bu samimi temas ve alakanın, cumhurbaşkanlığı ve parti reisliği münakaşasını tekrarlamaya vesile teşkil etmesi, anayasanın ruhuna ve devlet reisliği müessesesinin rolüne hakkıyla nüfuz etmemiş olmanın bir neticesi sayılmalıdır. Nihat Erim arkadaşımızın isabetle belirttiği gibi bugünkü durumda anayasa ile çizilen haklar ve vazifeler statüsüne ne hukuki nede fiî hiçbir ayrılık yoktur. Anayasaya göre cumhurbaşkanının sorumsuz bir durumda olması devlet başkanını

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün konu ile ilgili beyanâtı ve Çankaya'daki temaslar sonundaki değerlendirmeleri ise 19 Mayıs'taki konuşmasında görülecekti.⁷⁷⁴

Cumhurbaşkanının kabullerinden sonra iktidar partisi ile muhalefet partisi arasındaki yeni tartışma konularından ilki, cumhurbaşkanlığı ile Cumhuriyet Halk Partisi başkanlığının İnönü'nün şahsında toplanmış olması meselesidir. İkincisi de, seçim kanununun gözden geçirilip düzeltilmesidir. Gerçekten de 1924 Anayasasına göre farklı siyasi eğilimler arasında bir çeşit hakem durumundaki cumhurbaşkanının tarafsız ve bağımsız bir konumu muhafaza etmesi gerekiyordu. Tanımı gereği, parti başkanlığının böylesi bir tarafsızlığa ters düşeceğinden, netice itibariyle İnönü, bu iki sıfatı da taşımak yerine cumhurbaşkanlığı ile CHP başkanlığı arasında tercih yapmak zorundaydı. Ancak muhalefetin bu tenkidi Halk Partisi milletvekillerini öfkeden deliye döndürmüştür. İki taraf birbirine duyulmadık kabalıktaki sözlerle öyle saldırmıştır ki, sonunda İnönü durumunu haklı göstermek için araya girmek ihtiyacı duymuş ve kendisinin yerinin Amerika Birleşik Devletleri başkanının yeriyle mukayese edilmesini teklif etmiştir.⁷⁷⁵ Bunun üzerine de muhalefet Amerika anayasası ile Türk anayasası arasındaki temel farka dikkat çekmiştir. Çünkü Amerika anayasası başkanlık sistemine

---

halk ile münasebetten tecridi manasına gelmez. Her modern anayasada devlet başkanı için sorumsuzluk esası bir ana prensip olarak kabul edilmiştir. Ancak bu esasın kabulü devlet başkanının ne devleti temsil yetkisine ne halkla temasına ne de siyasi görevini yapmasına engel teşkil etmez. Sorumsuzluk esası, sadece devlet başkanının siyasi karar ve icraatının mesul hükümet tarafından benimsenmesini gerektirir. Hiçbir yerde devlet başkanı bir kukla veya mahpus rolü oynamak üzere o yüksek makama getirilmez. Devlet başkanının anayasa ile çizilen hak ve salahiyetleri de o makamı işgal eden şahsiyetin siyasi dirayet ve kıyasetinden zati nüfuzundan renk ve mana kazanır. Bu gerçek meydanda iken devletin en yüksek makamını işgal eden bir zatın hareketlerini daimi bir kontrole tabi tutmaya kalkmak yalnız o makama karşı bir hürmetsizlik olmakla kalmaz hukuki ve mantiki realitelere de uymaz. Başbakan yardımcısının dediği gibi hükümet cumhurbaşkanının ne seyahatini, ne vatandaşlarla görüşmesini ne de kabul imkânını bulanların ziyaretlerini önlemeye kalkamaz. Sadece bu ziyaretlerden siyasi neticeler doğuyorsa bunların mesuliyetini yüklenir. Bu mesuliyeti de her zaman kabule amade olduğunu her hadise ve karar hakkında hesap vermeye amade olduğunu her vesile ile belirtmiştir. Kaldı ki vatandaşlarımızın cumhurbaşkanını ziyaretleri hiçbir siyasi ve hususi maksat gütmeyen bir sevgi ve saygı tezahürüdür.” Yavuz Abadan, “Cumhurbaşkanı ve Halk”, **Ulus**, 10 Mayıs 1949.

⁷⁷⁴ **Yeni Sabah**, 20 Mayıs 1949.

⁷⁷⁵ “Reisicumhur vazifesi, bazı garp Avrupası memleketlerindeki gibi şahsiyetsiz bir makine mahiyetini taşımaz. Gerçi reisicumhur her intihap devresi başında Büyük Millet Meclisi tarafından seçilir ki bu, icrai ve teşrii kuvvetler arasında her türlü ihtilaf ihtimalini bertaraf eder; fakat Birleşik Devletlerde olduğu gibi İcra Vekilleri heyetini bizzat idare eylemez. Esas kanuna göre başvekil hükümetin mesuliyetini üzerine alır ve meclisin itimadını kazanmış bulunmalıdır. Lakin reisicumhurun geniş bir veto hakkı olduğu gibi Vekiller Heyeti toplantılarına riyaset eder. Vekilleri azledebilir, en mühim siyasi meseleleri kararlaştırır. İsmet İnönü memleketin her türlü faaliyeti ile alakalanır ve direktifleri birçok meselelerin halline yardım eder. Salahiyeti yalnız Halk Partisi başında bulunmasından değil, kendisi için sadık ve anlayışlı mesai şeriki olan vekiller nezdindeki yüksek itibar ve nüfuzundan da ileri gelmektedir. Bu suretle omuzlarına ağır bir mesuliyet yüklenmiştir denebilir. Bu mesuliyet Kemal Atatürk'ü istihlaf eyledikleri gün değil, büyük Türk'ün baş mesai şeriki olduğu günden başlamıştır.” **BCA** 490.01/35.147.1.

dayanıyor, Türkiye'ninki ise belli bir ölçüde parlamento rejimiyle güçlendirilen bir meclis hükümetini esas alıyordu. Dolayısıyla Türk sisteminde, tam bir parlamento rejiminde olduğu gibi, cumhurbaşkanının tarafsızlığı ve bağımsızlığı rejimin özüne en uygunuydu. Bu tespit ve değerlendirmelerin doğru ve yerinde olmama rağmen İnönü iki başkanlığı da kendisinde bulundurmaya devam etmiştir.⁷⁷⁶

Cumhurbaşkanının düşüncelerine rağmen Düzce Millet Partisi Başkanı Dr. Haydar Seçkin de yine Kudret gazetesinde yayınlanan "Bay İsmet İnönü'ye 12 Soru" başlıklı yazısında sorduğu sorulara hem vatandaş İnönü'den hem de devlet başkanı İnönü'den cevap beklediğini ifade etmiştir.⁷⁷⁷ Seçkin'in ilk sorularında, cumhurbaşkanının parti başkanlığını niçin ve nasıl kabul ettiği, bu kabulde etkisi olan kişilerin iyi niyetlerine inanıp inanmadığı, onların devlet başkanlığı yetki ve nüfuzunu tek bir parti, yani güya (Halk Partisi) için kullanmalarına nasıl müsaade ettiği, parti başkanlığındaki ısrarın demokrasiyi sabun köpüğü menzilesine indirip indirmediği vardır. Yazar, devlet başkanının aynı zamanda iktidar partisinin başkanlığını da yapmasının, devletin en büyük icra amiri olan bu şahsın emrinde bulunan bütün idarecilerde de aynı partiye hizmet etme duygusuna yol açtığı ve muhalefete olan baskının artmasına sebebiyet verdiğini hatırlatmaktadır.⁷⁷⁸

Cumhurbaşkanı bu tip tartışmaların yoğun olarak yaşandığı bir dönemde daha önceki hükümetlerin kurulmasından hemen sonra yaptığı gibi bir Anadolu seyahatine çıkmıştır. İnönü, 16 Nisan'da Ankara'dan Çankırı ve Kastamonu'ya doğru hareket etmiştir.⁷⁷⁹ Ancak İnönü'nün Kastamonu'ya gelişi ve halkla temas etmesiyle muhalefette bir rahatsızlık başlamıştır. Demokrat Parti ve Millet Partisi başkanları İnönü'yü karşılamaya gitmemiş ve her iki parti başkanı valiliğe birer dilekçe vererek İnönü'nün bu seyahati; CHP Genel Başkanı olarak mı, yoksa cumhurbaşkanı sıfatıyla mı yaptığını, ne şekilde bir program izleneceğini, demeç verip vermeyeceğini sormuştur. Bu konuda valilikten yapılan açıklamada, İnönü'nün bu geziyi cumhurbaşkanı sıfatıyla yaptığı, vatandaşlarla konuşacağı, imkân nispetinde birçok ilçenin ziyaret edileceği, duruma göre vatandaşlara hitap edip konuşma yapacağı ve

---

⁷⁷⁶ Ali Fuat Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri Görüp Yaşadıklarım**, Çeviren Cemal Aydın, İstanbul, 2008, s. 61-62.

⁷⁷⁷ Seçkin, **a.g.e.**, s. 143-146.

⁷⁷⁸ Seçkin, **a.g.e.**, s. 146-149.

⁷⁷⁹ **Ulus**, 17 Nisan 1949 ; Eski, **a.g.e.**, s. 83-84.

Kastamonu’da bir hafta kadar kalacağı açıklanmıştır.⁷⁸⁰ Cumhurbaşkanı da 26 Nisan’da Zonguldak’ta bir açıklama yapmış, hükümet ve parti kanallarıyla ülkede oluşan ılımlı atmosferi korumak ve halkı daha demokratik usullerle kazanmak istemiştir.⁷⁸¹

1949 yılındaki ikinci tartışma konusu seçim kanunu olmuştur. Öyle ki 13 Mayıs 1949 tarihinde İstanbul’da bir basın toplantısı yapan Şemsettin Günaltay bir başbakan olması yanında, samimi bir şahsiyet olarak muhalefetin arzuladığı seçim kanunundaki değişikliği kuvvetle savunmuştur. Başbakan; meclisin, partilerin, devlet başkanının herhangi bir zamanda tahakkümlerine meydan vermeyecek sağlam esaslar üzerine kurulması lazım geldiğini ve demokrasinin üçayak üzerine istinat ettirilirse yaşayacağını ve devlet makinesinin tehlikelerden uzak kalacağını da eklemiştir.⁷⁸²

Başbakanın basına yönelik açıklamalarından 6 gün sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı’nda Günaltay’ın fikirlerini destekler bir konuşma yapmıştır. İnönü: *“Ben, cumhurbaşkanı vatandaşınız olarak, memlekete teveccüh edecek tehlikeyi önlemek için iki şart görürüm. Birincisi, dış emniyet meselesinde icap ederse, memleketin tek vücut gibi bir ve beraber kalacağına güvenimizdir. İkincisi, demokratik rejimin mücadelelerine milletin bünyesinin tahammül edebilmesidir...”* demiştir.⁷⁸³

Şemsettin Günaltay döneminde cumhurbaşkanına yönelik bir başka eleştiri ise 30 Mayıs 1949 tarihinde Afyon Milletvekili Kemal Özçoban tarafından meclise bir sözlü soru önergesi verilerek gerçekleşmiştir. Önergede, hükümetten şu sualler sorulmaktadır:

1-Cumhuriyetin ilanından bugüne kadar cumhurbaşkanlarına dış memleketlerden hususi veya resmi mahiyette hediyeler verilmiş midir?

2-Verilmişse bu hediyelerin mahiyeti, nevi miktarı ve kıymetleri nelerdir?

3-Bu hediyeler, Türk milletini ve devletini temsil eden cumhurbaşkanlığına verilmiş olduğuna göre, tarihi birer kıymet ve hatıra olmak üzere müzelerimizde

---

⁷⁸⁰ Eski, **a.g.e.**, s. 101-102.

⁷⁸¹ **Yeni Sabah**, 27 Nisan 1949.

⁷⁸² **Ayn Tarihi**, Haziran 1949.

⁷⁸³ **Yeni Sabah**, 20 Mayıs 1949.

saklanması ve milletimize gösterilmesi lazım gelip gelmeyeceği hususunda hükümetin düşüncesi nedir?⁷⁸⁴

Kendisine artan baskı karşısında İnönü, 12 Haziran'da başbakanlığa giderek Şemsettin Günaltay ile bir müddet görüşmüştür. Bu görüşmeden sonra gerçekleşen Bayar-İnönü buluşması Kudret gazetesinde yeni tartışmalara yol açacak bir yorumla karşılanmıştır. Gazete de "İsmet İnönü'nün Gizli Listesi" başlıklı habere göre, CHP Genel Başkanı İnönü, Celal Bayar ve şürekâsına DP'den tasfiye edilmesini istediği adamların ismini ihtiva eden bir liste vermiştir. Haber yine başbakanlık tarafından 15 Haziran'da yayınlanan bir tebliğ ile yalanlanacaktır.⁷⁸⁵

Esasta cumhurbaşkanını yıpratmaya yönelik tüm bu haberler, onun parti başkanlığını bırakmaması ve demokrasi namına verdiği bazı sözleri gerçekleştirmekte gecikmiş olmasından kaynaklanmıştır.⁷⁸⁶

2.3.4.2. Gayr-ı Mesul Cumhurbaşkanı Tartışmaları

20 Haziran 1949 tarihli DP İkinci Büyük Kongresi'nde iktidar ile mücadeleye yönelik "Milli Teminat Andı" kabul edilmiştir. Buna CHP'liler burada geçen millî husumet ibaresinden hareketle "Milli Husumet Andı" adını takmıştır. Milli Husumet Andı üzerinde, Günaltay Hükümeti, mukabele olarak sadece bir tebliğ yayınlamış ve müsamahalı politikasını eskiden olduğu gibi, yine devam ettirmiştir.⁷⁸⁷ Cumhurbaşkanının Milli Teminat Andı'na yönelik fikri, 29 Haziran'da Başbakan Şemsettin Günaltay'la görüşmede ele alınmıştır.⁷⁸⁸ 6 Temmuz'da ise cumhurbaşkanı için yeni gezi vakti gelmiştir. İnönü Sivas, Amasya ve Tokat yönünde seyahate çıkmış ve kendisine Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan refakat etmiştir.⁷⁸⁹

Nitekim 8 Temmuz'da Tokat'a gelen cumhurbaşkanı ilk olarak 19 Haziran'da şehrin uğradığı sel felaketiyle meydana gelen tahribat hakkında geniş izahat almış, mahalli idare makamlarınca ve hükümetçe alınmış olan tedbirlerle, bayındırlık

⁷⁸⁴ **Akşam**, 31 Mayıs 1949.

⁷⁸⁵ **Ayn Tarihi**, Haziran 1949.

⁷⁸⁶ Yusuf Hikmet Bayur, "*Dahili Sulh*", **Vatan**, 16 Haziran 1949 ; Hüseyin Cahit Yalçın, "*Şef Sistemini Kim İstiyor*", **Ulus**, 9 Temmuz 1949.

⁷⁸⁷ Giritlioğlu, **Türk Siyasi**, s. 231.

⁷⁸⁸ **Ulus**, 30 Haziran 1949 ; **Akşam**, 30 Haziran 1949.

⁷⁸⁹ **Ulus**, 7 Temmuz 1949.

çalışmalarını tetkik etmiştir. Bayındırlık Bakanı da bu konuda bizzat cumhurbaşkanına bilgi vermiştir.⁷⁹⁰ İnönü, Tokat ve Turhal'dan sonra Sivas, Erzincan'a yaptığı geziden 13 Temmuz'da geri dönmüştür. Cumhurbaşkanının ayağının tozuyla Anadolu Ajansına yaptığı açıklama olumludur ve hükümeti de memnun etmiştir: Nitekim İnönü şöyle diyecektir: *“Her yerde vatandaşlarım kendilerine, vatanın haline ve istikbaline itimatlarını aşikâr bir surette fark ettim. Bu yapıcı ruh vatandaş hayatına hâkim olmakta ve hükümetin vazifesini basiret ve azimle ifa edebilmesi için en büyük yardımı teşkil etmektedir.”*⁷⁹¹

İsmet İnönü'nün Doğu gezisinden bir hafta sonra gerçekleşen Ege seyahati iç politika buhranının had safhaya ulaştığı bir döneme rastlamıştır. İnönü, İzmir'in Çeşme ve Karaburun ilçelerinde vukua gelen deprem felaketinden büyük zararlara uğrayan vatandaşları ziyarete ve teselliye gitmiştir.⁷⁹² Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan ve İşletmeler Bakanı Münir Birsnel cumhurbaşkanına Manisa'da katılmıştır. Cumhurbaşkanı, 1 Ağustos'ta beraberindeki hükümet üyeleri ile Mordoğan ve Karaburun'a gelmiştir. Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan zelzelenin sebep olduğu hasar ve zararlar için hükümetçe alınan yardım tedbirleri hakkında izahatta bulunmuştur. Adalan, az hasar görmüş binaların tamirine derhal başlanacağını ve kıştan evvel bu tamirat işinin tamamlanacağını sözlerine ilave etmiştir. Cumhurbaşkanı da, vuku bulan deprem felaketinden dolayı duyduğu elemi ifade ederek hükümetin mümkün olan her yardımı yapacağından emin olunmasını istemiş ve halkı şu sözler ile teselli etmiştir: *“Zelzeleye uğrayan köyleri gördüm, içlerinde az basar görenleri de büyük hasara uğrayanları da vardır. Sizlerin gayreti, hükümet tedbir ve yardımlarıyla birleşince hasara uğrayan ev ve binalarınız çabuk yapılır. Eylül sonuna kadar eskisi gibi evlerinize gireceğinizi umuyorum. Fırsat bulursam kışın yerleştiğinizi görmek için buraya tekrar gelmekten memnun olacağım...”*⁷⁹³

Cumhurbaşkanı daha sonra 7 Ağustos'ta Manisa⁷⁹⁴ ve Akhisar, 8 Ağustos'ta ise Kınık, Bergama ve Dikili de konuşmalar yapmış ve kendisine yapılan bazı ithamlara

---

⁷⁹⁰ **Ulus**, 9 Temmuz 1949.

⁷⁹¹ **Ulus**, 14 Temmuz 1949 ; **Akşam**, 14 Temmuz 1949 ; Ethem İzzet Benice, *“İnönü'nün Demeci”*, **Son Telgraf**, 15 Temmuz 1949.

⁷⁹² Gencosman, **a.g.e.**, s. 14-15.

⁷⁹³ 51 Kemal Zeki Gencosman, **a.g.e.**, s. 17-24 ; **Yeni Sabah**, 2 Ağustos 1949 ; **Ulus**, 2 Ağustos 1949.

⁷⁹⁴ Manisa'da İnönü şöyle konuşuyordu: *“İzmir'e zelzele sebebiyle geldim ve gelir gelmez benim İzmir'e, Manisa'ya ve Ege bölgesine gelemez bir halde olduğumu zannedenlere daha ilk anlarda rast geldim...Bir*

cevap vermiştir.⁷⁹⁵ Ancak bu konuşma muhalefet üzerinde yeni intibalara yol açmıştır Nitekim Celal Bayar, cumhurbaşkanının bu gezisini tekrar Milli Şef'lik yolunu açmakta olduğu ve seyahatinin gerçek amacının dışında seyrettiği gerekçesi ile eleştiren asıl kişi olmuştur.⁷⁹⁶ DP liderinin İzmir nutku bu noktada dikkat çekicidir.⁷⁹⁷ Ancak Bayar'ın eleştirileri “Milli ve Siyasi Buhran” olarak görülmüş⁷⁹⁸, Vakit yazarı Asım Us tarafından da kendi kendini inkâr etmekle nitelendirilmiştir.⁷⁹⁹

Cumhurbaşkanının Bayar'a cevabı, 11 Ağustos'ta İzmir Belediyesi tarafından verilen çayda yaptığı konuşmada olmuştur. İnönü: “Memlekette huzurun muhafazası, siyasi faaliyetlerin kanun içinde yürümesi ve kanun dışına taşmak istidadında olan siyaset cereyanlarının kanun kanalına sokulması için anayasanın bana verdiği bütün imkân ve salahiyetleri kullanacağıma emin olabilirsiniz. Cumhuriyet hükümeti, demokratik bir devlette vatandaşların huzurunu ve emniyetini mahfuz bulundurmak için

---

devlet reisinin İstanbul'a, Ankara'ya ve Erzurum'a gitmesi tabii bir haldir de İzmir'e, Manisa'ya gelmesi neden gayri tabiidir. Şunu izah edebilir misiniz? Bu devlet reisini değil sade bir vatandaşı yahut siyasetle iştigal eden her hangi faal bir vatandaşı memleketin bu köşesine gelmekten çekindirecek kadar, burada emniyet ve huzurdan kâfi bir zemin bulunmadığını zannetmek ve bu yolda telkinlerde bulunmak memleketimize şeref ve devletimize kuvvet verir mi?” **Son Telgraf**, 8 Ağustos 1949.

⁷⁹⁵ **Son Telgraf**, 9 Ağustos 1949.

⁷⁹⁶ **Yeni Sabah**, 9 Ağustos 1949.

⁷⁹⁷ Celal Bayar'ın konuşması şöyledir: “Aziz hemşehrilerim, İzmirli, Yine bize cumhurbaşkanının Millet Meclisinde yaptığı yeminden ve anayasanın, kanunların müdafasını cumhurbaşkanına vazife olarak verdiğinden bahs olunuyor. Hatta bu bahsi tazvih için de, kanunların müdafası denildiği zaman öyle kaçamaklı, müphem kanun telakkilerinin değil, düpedüz dosdoğru BM Meclisi'nin kanun diye kabul ettiği her vesikanın cumhurbaşkanı tarafından müdafaa olunacağını anlaşılması lazım, geldiği ifade olunuyor. Derhal söyleyelim ki, anayasanın cumhurbaşkanının Meclis huzurunda yapacağı yemine dair olan maddesindeki asıl maksadın, cumhurbaşkanının millî hâkimiyet esaslarından ayrılmasını, yemin ile teyit olduğunu anlamak zor bir mesele değildir. Devlet kuvvetlerini elinde bulunduranların ellerindeki kuvvete dayanarak millet ve vatandaş haklarına tecavüz ve millî hâkimiyet esaslarını ihmal etmeleri ihtimaline karşı demokratik rejimlerde bütün anayasalar türlü teminat ve müeyyideler koymuşlardır. Devlet reislerinin ademi mesuliyeti prensibi dahi bu cümledendir...İşte; anayasada cumhurbaşkanının yeminine dair olan maddenin mahiyeti budur. Şimdi, bu yeminde, asıl ve esas millî hâkimiyet olduğunda ve kanunların müdafası hususunun ancak bu esasın mahfuz tutulabilmesi maksadına bağlı bulunduğu şüphe yoktur. Şu halde soruyoruz: Millî hâkimiyet prensibinin mahfuz tutulacağına dair yapılan yeminin tutulmuş olduğu iddia olunabilir mi? Yine bu mevzuda ikinci bir soru olarak şunu da sorabiliriz? Büyük Millet Meclisinden millî hâkimiyet esaslarını zedeliyen ve hatta istibdada götüren kanunların çıktığını farz edelim. Cumhurbaşkanı yemini mucibince kendini, bunları da müdafaa ile mükellef addedecek mi? Bu sorumuzun cevabı onların ileri sürdüğü fikre göre müspet olacağını tahmin etmek güç değildir. Çünkü BM Meclisi'nin kanun diye kabul ettiği her vesikasının müdafaa edilmesinin mecburi olduğu apaçık ileri sürülmektedir. Kaldı ki millî hâkimiyet esaslarına aykırı kanunlar çıkarken yemini bozmak tehlikesine rağmen (veto) hakkı kullanılmamaktadır. Bu hal ne ile izah olunabilir? İhtiva ettiği en esaslî hükmü tutmamış olan bir yemini hatırlatmakla ne kazanılacağı bir türlü tahmin edemiyoruz. Diğer taraftan cumhurbaşkanı vazifelerinin ne olduğunu, yemin maddesinde değil, anayasanın asıl devlet başkanı vazifelerine tahsis ettiği maddelerde aramak icap ettiğini unutmamak lazımdır...” **Celal Bayar'ın İzmir Nutku**, 9 Ağustos 1949, Vural Basımevi, İzmir, s. 14-15.

⁷⁹⁸ **Ulus**, 3 Ağustos 1949.

⁷⁹⁹ Asım Us, “Celal Bayar Kendi Kendini İnkâr Ediyor...”, **Vakit**, 4 Ağustos 1949.

*lazım olan salahiyetlerle mücehhezdir. Mücehhez olduğu salahiyetleri de iktidar ve isabetle kullanacak kudrettedir. Cumhuriyet hükümetinin içeride ve dışarıda vazifesini ifada tam bir iktidar sahibi olduğundan vatandaşların asla tereddüt etmemelerini isterim.” diyecektir.*⁸⁰⁰

13 Ağustos'ta Bayındır'a gelen cumhurbaşkanı, muhalefetin emniyet içinde yaşaması gerektiğini ve vatandaşların birbirine düşman olmamalarını telkin ederken, “*Serbest seçim, iktidarda olan partinin seçimi kazanmazsa iktidarı terk etmesi demektir.*”⁸⁰¹ diyerek olgun bir devlet adamı olduğunu göstermiştir. İnönü, 14 Ağustos'ta bu sefer Ödemişlilere yaptığı hitabede seçim emniyetinden ve yeni seçim kanunundan bahsetmeye devam etmiştir.⁸⁰² 15 Ağustos Tire⁸⁰³ ve Torbalı'da⁸⁰⁴ halkla konuşan cumhurbaşkanı Gölcük, Bozdağı ve Aydın'da yeni konuşmalar yapmıştır.⁸⁰⁵

⁸⁰⁰ **Vatan**, 12 Ağustos 1949 ; **Ulus**, 12 Ağustos 1949.

⁸⁰¹ **Vatan**, 14 Ağustos 1949 ; **Yeni Sabah**, 14 Ağustos 1949 ; **Son Telgraf**, 14 Ağustos 1949.

⁸⁰² Cumhurbaşkanı İnönü Ödemişlilere şu konuşmayı yapmıştır: “...*Şimdiki şartlar içinde serbest seçim için hükümet gerek emniyeti sağlayacak tedbirleri tam olarak bulmak, gerek emniyete tecavüz edecek unsurlara tam olarak mukavemet etme gibi iki başlı bir çalışma içindedir. Hükümet tedbirlerinde muhalefetin rolü yardımcı mahiyettedir. Başlıca mesuliyet hükümetin olacaktır. Hükümette olmayan partilerin serbest seçim istediklerinin ilk delili bir seçim neticesine tahammül etmek istidadını göstermektedir. Gerek iktidarda ve gerek muhalefette olan siyasi partilerin memlekette üstünlüğün kendi taraflarında olduğunu söylemeleri siyaset mücadelesinin tabii bir propaganda hadisesidir ve meşru bir gayret sayılabilir...Hükümet, bütün memleketin gözü önünde doğru, emniyetli bir seçimin bütün şartlarını temin edecektir. Memlekette zorla seçim kazanmanın yollarını, bütün teşebbüslerini, bütün imkânlarını tıkayıp kapatacaktır.*” **Vatan**, 15 Ağustos 1949 ; **Ulus**, 15 Ağustos 1949 ; **Son Telgraf**, 15 Ağustos 1949. DP İzmir İl Başkanı Dr. Ekrem H. Üstündağ, Cumhurbaşkanının Ödemiş nutku hakkında gazetecilere şu beyanatı vermiştir: “*Cumhurbaşkanının Ödemiş nutkunu kemali dikkatle okudum. Her ne kadar Sayın İnönü İzmir'e zelzele muntikalarını gezmek ve görmek maksadı ile geldiği beyan edilmiş ise de, bölgemizin ziyaret ettikleri her ilçe ve köyünde söyledikleri birbirine benzeyen nutuklarla işi politika sahasına döktükleri tamamı ile sabit olmuştur. Ezcümle Ödemiş nutku, bunun bariz bir delilidir. Bilhassa partilerin kısmi seçimlere girmek mecburiyetinde olduklarına dair beyanatı okuyanlar, Sayın cumhurbaşkanının 21 Temmuz seçimlerinde ya Türkiye'de bulunmadıklarına veya o tarihlerde millete yaptıkları çok geniş vaatleri hatırlamadıklarına zahip olmaktadır...Sayın İnönü'nün seçim mevzuunda hangi sıfatla konuştuğu da anlayışlamamıştır. İktidar partisi başkanı olarak konuşmuşsa, bundan evvelki seçimlerde, partisi adına işlenen günahları tekabül etmesi ve mesuliyet derecesini tayin etmesi icap ederdi. Şayet devlet başkanı olarak vatandaşlara hitap etmiş ise, anayasa gereğince bu tarzda konuşmaya yetkileri yoktur. Zira hükümet adına söz sahibi doğrudan doğruya başbakandır. Aksi takdirde başbakanlık vazife ve mesuliyetlerini ele almış demektir.*” **Vatan**, 16 Ağustos 1949 ; **Ulus**, 16 Ağustos 1949.

⁸⁰³ İnönü'nün Tire konuşması şöyledir: “*İçinde bulunduğumuz buhranı atlatmak için başta söylediğimi tekrar edeyim: İki kuvvet lazım: Hükümet nizamı muhafaza edecek kadar güçlü olmalı, vatandaş hiçbir sebep ve bahane ile birbirine düşman olmayacağını, içerde birbirine, dışarıda bütün âleme göstermelidir ve muhtelif siyasi partilerin gövdesini teşkil eden vatandaş kitleleri hiçbir telkin ile birbirine düşman olmayacaklarını kendi partilerini idare edenlere şüphe götürmeyecek bir surette anlatmalı.*” **Vatan**, 16 Ağustos 1949.

⁸⁰⁴ **Vatan**, 16 Ağustos 1949 ; **Ulus**, 16 Ağustos 1949.

⁸⁰⁵ **Son Telgraf**, 17 Ağustos 1949.

22 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 22 gün süren Ege seyahatinden Ankara'ya dönmüş ve bakanlar kuruluna başkanlık etmiştir.⁸⁰⁶ Cumhurbaşkanı İnönü'nün Ege havalisinde yaptığı son seyahat Demokrat Parti'yi çok sinirlendirmiştir.⁸⁰⁷ Demokrat Parti organlarına ve sözcülerine göre, cumhurbaşkanı Cumhuriyet Halk Partisi Başkanı sıfatıyla hareket etmekte ve bu partiye propaganda yapmaktadır. Bu yüzden Celal Bayar, 3 Eylül'de Ödemiş'te, isim zikretmeksizin, fakat cumhurbaşkanını kastettiğinde hiç şüphe bırakmaksızın, İnönü'nün Ege nutuklarına cevap vermiştir.⁸⁰⁸

DP'nin yayın organı Zafer gazetesinde de İnönü'nün demokrasi konusundaki tutumunun hatırdan tutulmasına karşı, anayasanın 32. maddesi hatırlatılarak, cumhurbaşkanının günlük politika gürültüsü içine girmemesi gerektiği belirtilmiştir. Mümtaz Faik Fenik, anayasanın cumhurbaşkanının vazife ve yetkilerini saydığını kendisine ayrıca bir demokrasi inkılâbı yapmak vazifesini vermediğini belirtmiş ve *"Bu memlekette bir demokrasi hamlesi varsa, bu kimsenin lütfu ile müsamahası ile yapılmamıştır. Bunda sadece milletin azami ve imanı söz sahibidir."* demiştir. Fenik, İnönü'nün evvel emirde milletvekili olduğunu belirterek, *"Asıl olan millettir. Cumhurbaşkanı milletvekili olduğu için mecliste yapılan bir seçimle o mevkiye gelmiştir. Asıl vekilinde örnek aldığı hangi hukuk kaidesi görülmüştür?"* cümlesini eklemiştir. Sedat Semavi ise, İnönü'nün *"memlekette demokrasinin neferi olmasına vesile olduğunu"* belirtmekte ve onun *"memleketin yegâne kuvvetli şahsiyeti"* olduğunu vurgulayarak, *"devlet reisliği makamının hırpalanmamasını"* istemektedir. Son Posta'da Selim Ragıp Emeç de, Ulus gazetesine çatarak, gazetenin *"DP'nin seçimleri kazanması durumunda dahi İnönü'nün devlet başkanlığında bırakılacağını"* yaymasına tepki göstermiştir. Emeç'e göre Ulus, İnönü'nün şahsiyetinden *"halk oyunu avlayabilmek"*

---

⁸⁰⁶ **Ulus**, 26 Ağustos 1949.

⁸⁰⁷ Hüseyin Cahit Yalçın köşesinde DP'lilerin suçlamalarına şöyle cevap verecektir: *"Cumhurbaşkanı Halk Partisine ne gibi sözlerle propaganda yapmış?...Biz kendimiz cumhurbaşkanının muhtelif yerlerdeki beyanatlarını gözden geçirdiğimiz vakit, görüyoruz ki bütün faaliyet demokrasi rejiminin icaplarını halka izah etmek gayesi üzerinde toplanıyor...Cumhurbaşkanı Halk Partisine reklam ve propaganda yapıyor demeleri ise yanlış olduğu kadar, Demokrat Parti hesabına, bütün bir şaşkınlık eseridir. Çünkü Cumhurbaşkanı ancak kendisinden beklenen bir hizmeti ifa etmekte, yani demokrasi prensiplerini millete izah ve müdafaa eylemektedir."* H. Cahit Yalçın, *"İnönü'nün Seyahati ve Nutukları"*, **Ulus**, 4 Eylül 1949.

⁸⁰⁸ **Yeni Sabah**, 4 Eylül 1949 ; **Ulus**, 4 Eylül 1949.

için yararlanmaktadır. Emeç, “devlet başkanlığını, seçim kampanyasının dışında bırakmak, hareketlerin en isabetlisidir. O mevki korumak gerekir” düşüncesindedir.⁸⁰⁹

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 30 Eylül’de Dolmabahçe Sarayı’nda büyük bir basın toplantısı yapmıştır. Bu toplantıda gazetelerin başyazarları, yazı işler müdürleri ve başlıca muharrirlerden 70 kadar basın mensubu bulunmuştur. 12 Temmuz Beyannamesi, seçim emniyeti, şiddet politikası, demokratik hayat, dış emniyet ve seçim kanunundan bahseden cumhurbaşkanı, “...*Halk idaresini ancak halk içinden çıkan halk ruhunu taşıyanlar kurar. Ve bu idare ancak onların omuzları üzerinde yükselir. Kendilerini halkın üstünde sayan, halkı serf durumunda gören birtakım insanların yeniden aynı hâkimiyeti yaşatmak için hurka değiştirmeleri demokrasi yolunu açmaz. Onun içindir ki ben devlet merkezinden kalkıp buralara geldim ve size hesap vermeğe kendimi mecbur sayıyorum.*” demiştir.⁸¹⁰

Cumhurbaşkanının bu konuşmasından sonra Şemsettin Günaltay; demokrasinin istenilen hedefe doğru ulaşmakta olduğu teminatını muhaliflerine vermek isteyecek ve Seçim Kanunu’nu gündemine alacaktır.⁸¹¹ Ancak cumhurbaşkanının son basın toplantısında söylemiş olduğu demeç üzerine Bayar şu konuşmayı yapmıştır: “*CHP genel başkanı, gayri-mesul cumhurbaşkanı sıfatıyla Ege mintikasında söylediklerini, Dolmabahçe Sarayı’nın muhteşem salonunda da tekrar etmiştir. Bir taraflı düşünce ve görüşleri mahsulü olan bu sözlere vaktiyle cevap vermiştik, demokratlar buna da cevap vermek fırsatını kaçırmayacaklardır. Yeni bir taktik olarak mütemadiyen şiddetten bahsedilmektedir. İnsaf edilsin, kim kime şiddet göstermiş ve baskı yapmıştır; kim kime karşı baskı yapmağa ve şiddet göstermeğe muktedirdir...Bu beyanattan benim memnun olduğum bir cihet var: O da, hükümetin hareket tarzını tayin eden kuvvetin nereden geldiğinin sarahatle anlaşılmiş olmasından ve bu yoldaki tereddütlerin dağılmış bulunmasından ibarettir. İleride belki daha çok konuşacağız. Şimdilik bu kadarla iktifa edelim.*”⁸¹² Bu eleştiri karşısında cumhurbaşkanının hükümet kanadınca savunmasını yapacak kişi Devlet Bakanı Cemil Sait Barlas olmuştur. Barlas, 13 Ekim’de Gaziantep’te yaptığı konuşmada çeşitli meselelere temas ettikten sonra cumhurbaşkanının anayasa üzerine ettiği yeminin icabı olarak memleketine asayiş ve

⁸⁰⁹ Gürkan, **a.g.e.**, s. 377-378.

⁸¹⁰ **Ulus**, 1 Ekim 1949 ; **Yeni Sabah**, 1 Ekim 1949 ; **Vatan**, 1 Ekim 1949 ; **Son Telgraf**, 1 Ekim 1949.

⁸¹¹ Giritlioğlu, **Türk Siyasi**, s. 226-227.

⁸¹² **Yeni Sabah**, 2 Ekim 1949.

istikrarını korumak istediğini ifade etmiştir. Yani hükümet veya parti propagandası yaptığı ithamları Barlas'a göre de yanlışır.⁸¹³

Nihayet 1949 yılı ara seçimi, 16 Ekim günü Bitlis, Bursa, Erzincan, İçel, İstanbul, Kastamonu, Kars, Manisa, Mardin, Muş, Tokat ve Urfa illerinde yapılmıştır.⁸¹⁴ Mümtaz Faik Fenik, ara seçimlerden sonra Başbakan Şemsettin Günaltay'ın Cumhuriyet Bayramı'nda yaptığı konuşmanın tek şef sistemini izah etmesinden şikâyet etmiştir.⁸¹⁵

Cumhurbaşkanının tek parti zamanında olduğu gibi şeflik sistemi üzerinde yürüdüğü iddiaları Kasım ayındaki meclis açış konuşmasında ve daha sonra yapılan meclis görüşmelerinde yeniden gündeme gelmiştir.⁸¹⁶ İlk olarak Büyük Millet

---

⁸¹³ **Ulus**, 14 Ekim 1949.

⁸¹⁴ Burçak, **a.g.e.**, s. 188.

⁸¹⁵ Mümtaz Faik Fenik'in eleştirel yazısı şöyledir: *"Anayasa, 32'nci maddesinde cumhurbaşkanlığı mevkiini her türlü tartışmaların üzerinde tutmuş, onu günlük politika gürültüsü içine sokmamak için azami bir itina göstermiştir. Bu madde hükmüne göre bir zat "Cumhurbaşkanı kaldığı müddetçe, Meclis tartışma ve görüşmelerine katılamaz ve oy veremez."* yani cumhurbaşkanı her hangi bir mesele hakkında millî iradenin en büyük yetki merkezi olan Büyük Millet Meclisine fikir beyan etmekten bile mahrumdur. Çünkü bulunduğu mevkiin, her türlü tartışmalı vaziyetlerden uzak kalması lazımdır; çünkü cumhurbaşkanı Mecliste her hangi bir mevzu hakkında müzakereye girerse, muhaliflerin hücumlarına maruz kalabilir; şahsın yıpranabilir. Böyle olmayıp ta, ekseriyet onun reyine alkışlarıyla iltihak etse bile o zaman da Mecliste serbest münakaşa sistemi ortadan kalkmış ve cumhurbaşkanı şahsi nüfuz ve tesiriyle ekseriyeti kendi arkasından sürüklemiş olur. O halde anayasa gereğince devleti temsil eden bir zatın tarafsız ve adil bir hakem gibi kalması, devletin yüksek menfaatları iktizasındandır. Başbakanımıza hatırlatalım ki biz milletçe cumhurbaşkanı olarak Sayın İnönü'nden alacağımız hiç bir örnek yoktur. Çünkü kendileri bu hususta örnek verecek hukuki durumda değildir. Anayasa cumhurbaşkanının vazife ve yetkilerini saymıştır. Kendisine ayrıca bir demokrasi inkılâbı yapmak vazifesi vermemiştir. Unutmamak lazımdır ki, cumhurbaşkanı evvel emirde bir milletvekilidir. Asıl olan millettir. Cumhurbaşkanlığı milletvekili olduğu için Mecliste yapılan bir seçimle o mevkie gelmiştir. Asilin vekilinden örnek aldığı hangi hukuk kaidesinde' görülmüştür? Sayın İnönü milletvekili seçilmeyip o mevkie gelmeseydi; yerine faraza bir dışçı vatandaş seçilmiş bulunsaydı, bu millet ilelebet örneksiz mi kalacaktı? Fakat burada onun sıfatını kullanırken "Parti Şefi"nin kastedildiğini pekâlâ anlıyoruz. Her nedense, Günaltay bir parti şefliğini devlet reisliği makamile karıştırmakla, şefine karşı bağlılığını izhar için bir vesile aramış ve bunun için böyle bir cümle tertiplemeği muvafık görmüştür. Çünkü kendisini başbakanlığa tayin eden bizzat İnönü'dür. Sayın İnönü olmasaydı Günaltay'ın başbakanlığı hayalinde bile görmesine imkân yoktu..." Mümtaz Faik Fenik, *"Başbakan Bize Nasıl Örnek Veriyor..."*, **Zafer**, 30 Ekim 1949.

⁸¹⁶ Bayar, 4 Kasım'da Akhisar'da yaptığı konuşmada İnönü'nün parti genel başkanlığı hakkının anayasaya aykırı olduğunu söylemiş ve onun anayasanın çizdiği vazife ve yetkileri hududunun dışına çıkarsa memlekette bir anayasa buhranının mevcut olacağını savunmuştur. Bu konuşmadan kısa süre sonra Başbakan Şemsettin Günaltay, Balıkesir'de yaptığı konuşmada şöyle demiştir: *"Bugün de aynı devlet reisi vatandaşlarına istikbaldeki tehlikelere göre şunu tavsiye ediyor: "Birbirinizi seviniz, kardeş gibi yaşayınız, bir vatan evladı olduğunuzu unutmayınız. Husumete düşer, mücadeleye girişerseniz zayıf kalırsınız. İçerden çürür, bir yumrukla yere seriliriz."* Bilmem bu sözler nasıl bir düşünce ile bazılarınca anayasaya muhalif sayılıyor? Bu vatani tavsiyeler için neden partililik yapılıyor, deniliyor? Bir devlet reisi için birinci derece vazife, tehlikeli yolu evvelden sezmek, görmek, vatandaşları ikaz etmektir. Devlet

Meclisi'nin açılış gününde muhalefete mensup iki milletvekilinin devlet başkanının söylediği nutuk etrafında müzakere açılmasını talep etmesi yeni bir mevzu ortaya atmıştır:

“1) Devlet başkanı tarafından söylenilen ve geçen yılın faaliyetlerini tahlil ve tasvip ile giren yılın direktiflerini ihtiva eden nutuk müzakere mevzu olmalı mıdır, olmamalı mıdır?

2) Bu nutukların bugüne kadar müzakere konusu olmadığı malumdur. Ancak çok partili bir devire girdiğimiz için devlet başkanının nutku etrafında mütalaalar beyan edilerek umumi efkâra arz edilmesi, demokrasi icaplarından mıdır? Ve anayasada nutuk hakkında müzakere açılmasına mani hükümler var mıdır?”⁸¹⁷

Bingöl milletvekili ve Meclis Başkan Vekillerinden Feridun Fikri bu sorulara oldukça uzun bir cevap vermiştir. Bu hatibe göre meclis açılış nutku etrafında müzakere açılmasına otomatik bir şekilde lüzum yoktur. Zira ülkede hükümdarlık olmadığı ve devlet başkanı bir milletvekili olduğu için anayasanın tanziminde buna lüzum görülmemiştir. Ayrıca icra ve teşri kuvveti meclisin elinde olduğundan buna lüzum da yoktur.⁸¹⁸

Cumhurbaşkanına yönelik eleştiriler dönem basınında da eleştirilecektir. Esasen hedefte devlet başkanı olmasına rağmen Ulus gibi gazetelerden muhalefete cevap verme geleneği devam etmiştir. Örneğin o günlerdeki bir yazıda şu cümleler yer almıştır:

---

reisi bunu yapmakla ancak vazifesini yapıyor.” Yeni Sabah, 5 Kasım 1949 ; Yeni Sabah, 9 Kasım 1949.

⁸¹⁷ Millet Partisi milletvekillerinden Osman Nuri Köni, nutuk etrafında müzakere açılması hakkında anayasada mani bir hüküm bulunmadığına işaret ederek şunları söylemiştir: “Devlet başkanı tarafından söylenilen açılış nutku etrafında müzakere açılması icap eder. Çünkü söylenilen nutuk hükümete muzaftır. Anayasamızda böyle bir müzakereye mani hiçbir hüküm yoktur. Demokrasi rejimi, bir taraf rejimi olmayıp taraflar, tenkitler ve münakaşalar rejimi olduğuna göre millî hâkimiyet bakımından böyle bir müzakere elbette faydalı hatta zaruridir.” **Yeni Sabah**, 3 Kasım 1949.

⁸¹⁸ Feridun Fikri'nin görüşleri şu cümlelerle devam etmektedir: “Bununla beraber icabında açılış nutkundaki konuların mecliste müzakerelerine mani bir hüküm de yoktur. Şu kadar var ki bu müzakerenin tüzük hükümleri dairesinde cereyan etmesi yani otomatik bir müzakere değil, cumhurbaşkanının bilimum siyasi faaliyetlerinden mesul olan hükümete, tüzük hükümleri dairesinde tevcih edilmesi, sual veya istizan mekanizmasının işletilmesi ile mümkün olabilir. Nutuk hakkında genel müzakere açılması talebi mücerret bir şekilde ortaya konulamaz. Çünkü cumhurbaşkanının nutkunda bahis mevzu edilen meselelere icabında cevap vermek hükümetin vazifesidir. İçinde bulunduğumuz demokrasi bakımından yani Meclis sistemimizin her an hükümeti murakabe etmeğe yetkisi yönünden nutku meşruti hükümetlerde olduğu gibi otomatik cevap mekanizmasını bizim alıp istimal etmemize hiçbir sebep yoktur. Çünkü bizim anayasamız TBMM'ne sair parlamentoların sahip oldukları yetkilerden bu cevap hakkını ikinci derecede telakki ettirecek daha büyük yetkiler ve imkânlar vermiş bulunmaktadır.” **Yeni Sabah**, 3 Kasım 1949.

“Devlet reisinin ve makamının münakaşa mevzuu olmasını kimse istemez. Çünkü devlet reisinin makamı ve şahsı, temsil bakımından milletlerce daima hürmetle layık görülür. Bunun her ne suretle olursa olsun zedelenmesi bizzat milletlerin esas menfaatleri aleyhindedir...Bunun içindir ki Millet Partisi mensuplarının cumhurbaşkanı nutkuna dair gensoru takdiri, milletvekilleri kadar bizzat halkımızca da derin hayretle karşılanmıştır. Zira aşikâr hedef, umumi intihaların hazırladığı demokratik felsefesiyle yüksek bir eser olan devlet reisi nutkundaki işaretlere yüklenerek cumhurbaşkanının haklarını tehdit imkânını araştırmak, daha doğrusu bu hak ve salahiyetleri kabil olabildiği kadar zedelemeye uğraşmaktır.”⁸¹⁹

Barutçu'nun anılarından okuduğumuz kadarıyla, Cumhurbaşkanı İnönü ise başlangıçta muhalefetin düşüncelerini kabul eder gibi görünmüştür. Fakat sonradan düşüncesini değiştirmiştir. Bir ilkeyi zedeleriz kaygısıyla; o da şudur: “Bizim anayasamız cumhurbaşkanına, hükümetin onayı olmasa da, düşüncelerini meclise bildirmek ve ülkeye yaymak hakkını vermiştir. Anayasanın 36. maddesi, hükümetin çalışmaları hakkında cumhurbaşkanına düşüncelerini açıklama hakkını mutlak olarak vermiştir. Sonra cumhurbaşkanının yemin maddesinde yasaların savunulması da vardır. Ve bu etkin bir roldür. Bu, meclisi dağıtma hakkı verilmeyen cumhurbaşkanına, özgür konuşma, yani gerektiğinde hükümetten meclise yakınma ve gerektiğinde de meclisten ulusa bir yakınma hakkıdır. Anayasadaki yemin maddesini Atatürk, özellikle kendisi yazmıştır. Yasaları savunma; gerektiğinde devrim yasalarını meclise karşı savunmak için düşünülmüştür, öyleyse, cumhurbaşkanının konuşma hakkı, tartışılmaz ve mutlaktır, önlemler salık verir, düşünce olarak yol gösterir; uygulayıp uygulamamakta hükümet ve meclis özgürdür. Çünkü uygulamalardan doğacak sorumluluklar hükümeti ilgilendirir.” İnönü, bütün bu düşüncelerle Nihat Erim'le görüştüğünden sonra gensoru fikrine taraftar olmamıştır. Paşa'nın istediği şeydu; gensoru olmasın ve Grupta şöyle bir karar alınsın; “Cumhurbaşkanının konuşma yetkisi tartışma, götürmez. Bu konuşmada uygulamadan doğacak sorumluluk, hükümetindir. Buna göre hükümete bu konuda her zaman soru sorulabilir. Yalnız cumhurbaşkanının konuşma yetkisi üzerinde, gensoru ve konuşmalar aşılmamalıdır. Gensoruyu bu nedenle geri çeviriyoruz.” Sonuçta İnönü'nün yıllık söylevi nedeniyle başbakan için verilen gensorunun kabul edilip edilmemesi, Parti Grubunda görüşülmüş ve iki maddeli bir önerge düşünülmüştür:

---

⁸¹⁹ **Ulus**, 12 Kasım 1949.

1) Cumhurbaşkanının yıllık söylevi, anayasanın ona verdiği bir görevin yerine getirilmesi olduğundan, önerge konusu olamaz.

2) Bu söylevin karar ve yürütmeyi ilgilendirmesinden doğacak sorumluluk, hükümete yönelik olduğundan, o kısımda milletvekillerinin soru ve gensoru hakları doğaldır.⁸²⁰

Cumhuriyet Halk Partisi'nin aldığı karardan memnun olan cumhurbaşkanı 11 Kasım'da TBMM'ye gelerek, meclisin meşhur merdiven altında Halk Partili milletvekilleri ile temaslarda bulunmuştur. Devlet başkanının bu şekilde meclis koridorunda milletvekilleri ile sohbetinde bulunması parlamento tarihinde çok görülmediği için birçok milletvekili tarafından yadırganmıştır. Fakat bazı Halk Partililer bu hareketi devlet başkanının demokratik bir jesti olarak müdafaa etmiştir.⁸²¹

Son olarak TBMM'nin 14 Şubat 1950 tarihindeki toplantısında cumhurbaşkanlığı bütçesinin müzakeresinde söz alan Ahmet Tahtakılıç, cumhurbaşkanlığı ödeneğinin özel bir kanunla tespit edileceğine dair anayasada bir hüküm mevcut olduğunu, hâlbuki bu kanunun hükümet tarafından hala meclise getirilmemiş bulunduğunu beyan etmiştir. Bu konuda söz alan Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı Nihat Erim şunları söylemiştir: *“Muhterem arkadaşlar, filhakika anayasanın 43'üncü maddesi hükmü; cumhurbaşkanı ödeneğinin bir mahsus kanunla tespit edilmesine amirdir. Bu mesele, geçen seneki bütçe konuşması sırasında bir milletvekili arkadaş tarafından bahis konusu edilmiş ve o zaman hükümet adına verdiğim cevapta; hükümetin bir kanun tasarısı hazırlayarak Büyük Millet Meclisine sunacağını söylemiştim. Hükümet bu mesele üzerinde ehemmiyetle durmuştur. Bu kanunu hazırlarken muhtelif devletlerin, büyük, küçük, zengin, fakir, muhtelif memleketlerin cumhurbaşkanlarına ve bakanlar kurulu üyelerine verdikleri ödenekleri tetkik etmek, bu kanunu ona göre hazırlamak istedik. Varılan netice şu oldu: Belli başlı*

---

⁸²⁰ Faik Ahmet Barutçu o günlere ait bir hatırasını şöyle anlatır: *“Paşa beni Marmara Köşküne çağırdı. Alınan sonucu öğrenmekten son derece sevindi. Ve bana, “Aklında kalsın” diyerek: “İster ben sağ olayım, ister benden sonra, bu anayasa değiştirilirken, yemin maddesini değiştirmenin zor olduğunu göreceksiniz, bunu bilersin. Cumhurbaşkanı yasaları savunacağına, ülkeye yönelecek tehlikeleri savuşturacağına yemin ediyor” dedi. Nasıl savunacak ve savuşturacak? Sorumlu hükümetin kabul edeceği araçlarla olması gerekir, dedim. O şöyle cevap verdi: “Her araçla.” Paşa, bu yeni prensip kararıyla, aslında mutlak etkinliği altında bulundurduğu parti ve hükümet güçlerine egemenliği ilkesini de kabul ettiriyordu.”* Barutçu, **a.g.e.**, s. 347-355.

⁸²¹ **Vatan**, 12 Kasım 1949.

memleketlerde gerek devlet reisi, gerek bakanlar kurulu üyeleri için sağlanan ödenek ve diğer imkânlar bugün bizde mevcut olanın umumiyetle üstünde bulunmuştur.”⁸²²

2.3.4.3. 1950 Genel Seçimleri

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 23 Mart 1950 tarihinde ilk seçim nutkunu vermek üzere Polatlı’ya gitmiştir. İnönü’ye Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, Ankara Milletvekilleri, Ankara Valisi Avni Doğan ve CHP Ankara İl İdare Kurulu üyeleri refakat etmiştir. İnönü’nün seçmenlerine söylediği nutkun bir kısmı şudur: “...*Halk Partisi ve hükümetleri, muhalefet cereyanlarının istedikleri içinde haklı ve haksız iddiaları birbirinden ayırmaya dikkatli olarak çalışmaya mecburdular. Haksız iddiaların tesirlerine ve tahriklerine karşı memleketin nizamı, vatandaşların mal ve can emniyetini temin edeceklerdir...*”⁸²³

Cumhurbaşkanı 25 Mart’ta Kırıkkale’de seçmenlerine hitap etmiştir.⁸²⁴ Cumhurbaşkanı, 27 Mart’ta Beypazarı’nda dış politikadan da bahseden üçüncü nutkunu vermiştir.⁸²⁵ Cumhurbaşkanı, 30 Mart’ta Güneydoğu Anadolu’da bir tetkik gezisine çıkmış ve Malatya, Antep, Maraş, Adana’da, Mersin ve Konya nutuklarında partisine ve teşkilatına olan bağlılığını ifade etmiştir.⁸²⁶ Bu günlerde Başbakan Şemsettin Günaltay ise Çankırı’da 1950 seçimleri kampanyasında ilk nutku vermiştir.⁸²⁷

Cumhurbaşkanı İnönü’nün gezilerinden sonra başbakanın Mayıs ayında İstanbul gazetecileri ile yaptığı toplantıda söyleyecekleri de demokrasi adına son derece dikkat çekici olacaktır. Son Telgraf’ta, cumhurbaşkanı ve başbakanın fikir birliği içinde olduğu anayasa değişikliğinin nedenlerini şöyle açıklayacaktır: “*Bunu bir cümlede ifadesi şudur: Kuvvetler ayrılığı sistemini kabul etmek. Bu takdirde teşrii hayatımıza iki meclis hâkim olacaktır. Devlet başkanı halk tarafından ve doğrudan doğruya seçilecektir. Devlet başkanının partiler üstünde hükümet ve meclislere karşı tespit edilecektir. Devlet başkanının hükümet ve meclislere karşı münasebet ve yetkileri büyük Batı*

⁸²² **Ayn Tarihi**, Mart 1950.

⁸²³ **Ulus**, 24 Mart 1950 ; **Vatan**, 24 Mart 1950.

⁸²⁴ **Son Telgraf**, 26 Mart 1950 ; **Ulus**, 26 Mart 1950.

⁸²⁵ **Ulus**, 28 Mart 1950

⁸²⁶ **Ulus**, 31 Mart 1950 ; **Vatan**, 31 Mart 1950 ; **Son Telgraf**, 2 Nisan 1950 ; **Son Telgraf**, 3 Nisan 1950 ; **Son Telgraf**, 4 Nisan 1950 ; Ömer Akdağ, **Konya’da Çok Partili Dönem, Genel Seçimleri (1946-1957)**, Palet Yayınları, Konya, 2009.

⁸²⁷ **Son Telgraf**, 12 Nisan 1950.

demokrasilerinde olduğu gibi tespit edilecektir. Bu sisteme nazaran meclisler dışında kabineye üye alınıp alınmayacağı vesaire gibi esaslar tali mahiyettedir.”⁸²⁸

Başbakan Günaltay’ın İstanbul’daki basın toplantısında bir tarafsız devlet başkanı lüzumunu belirtmesinden sonra, Cumhurbaşkanı İnönü’nün 4 Mayıs’ta İzmir’de gazetecilerle yaptığı hasbihaldeki sözleri siyasi çevrelerde büyük bir dikkat ve alaka ile takip edilmiştir. İnönü’nün bilhassa, seçimlerin neticesi ne olursa olsun kadere boyun eğileceği hakkındaki sözleri, bu seçimlerin 1946 seçimlerinden bambaşka bir hava içinde cereyan edeceği hakkındaki teminatı, “*Bir gün memleketim artık senin zamanın geçti, dediği zaman ona minnettar olacağım.*” şeklindeki istighnası, buna mukabil de “*Kendi ihtiyarım ile memleketi türlü ihtimaller karşısında bırakıp gitmem.*” sözlerindeki ısrarı önemle karşılanmıştır. Bilhassa “*Çekilirim, ama bu sefer karşıya geçer, mücadele eder, uğraşırım.*” cümlesi ile “*Seçimi kaybetsem, gördünüz mü bu şeref benimdir, bir daha benim kadar sabırlısını bulamazsınız.*” mealindeki sözleri de türlü şekillerde yorumlanmıştır.⁸²⁹

Cumhurbaşkanı İnönü, İzmir’den sonra, 6 Mayıs’ta Biga ve Çanakkale, 7 Mayıs’ta Bursa⁸³⁰ ve İzmit’te ve 1950 seçim mücadelesinin son konuşmasını 9 Mayıs’ta İstanbul’da yapmıştır.⁸³¹ Taksim’deki konuşmada şahsı hakkında köylerde yapıldığını söylediği bir propagandaya temasla şöyle demiştir: “*Bütün vatandaşlarımın bilmesini isterim ki, Cumhuriyet Halk Partisi seçimde çokluğu kaybederse İsmet İnönü tabiatıyla ve elbette cumhurbaşkanlığından çekilecektir.*” İnönü cumhurbaşkanlığından ayrılması ihtimalini halkın gözleri önüne koyarken, halkın bu sözlerden çok etkileneceğine

---

⁸²⁸ **Son Telgraf**, 4 Mayıs 1950.

⁸²⁹ **Vatan**, 5 Mayıs 1950.

⁸³⁰ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Bursa’da yaptığı konuşmada DP’ye yüklenmeye ve devlet başkanlığı makamına yönelik bu partinin tavrını halka şikâyet etmeye devam etmiştir. İnönü: “*Bir demokrat vatandaşın cumhurbaşkanı ile hususi, resmi, herhangi bir temasta bulunmaması kongre kararı icabıdır. Bu karar iptal olunacak mıdır? İzmir’de, zelzele günlerinde yapılan muameleleri saymayacağım. Fakat Demokrat Parti idare kurulu karar ile cumhurbaşkanıyla her türlü temas kesilmiştir. Bir büyük siyasi parti devlet reisiyle temasla bulunmaksızın memleket işlerinde kendisine düşecek vazifeleri yapamaz kanaatindeyim. Partiler arası münasebetlerde, partiler üstü büyük memleket meselelerinde beraber çalışmaya mecburiyet göremeyeceklerini demokrat parti lideri zannedebilir mi? Büyük Millet Meclisinde cumhurbaşkanı, resmi vazife ile başkanlık kürsüsüne çıktığı vakit, Demokrat Parti milletvekilleri ayağa kalkmamağa devam edecekler mi? Ben, herhangi bir vatandaşımı, Demokrat Parti’nin o liderini veya herhangi bir ferdini, dermanım oldukça ayakta kabul etmek itiyadındayım ve bir gün Demokratlardan veya diğer bir partiden bir milletvekili cumhurbaşkanı olursa, sancak onu kanunen nasıl selamlıyorsa biz de resmi vazife anında devlet başkanını öyle selamlayacağız.*” demiştir. **Son Telgraf**, 8 Mayıs 1950 ; **Vatan**, 8 Mayıs 1950.

⁸³¹ **Ulus**, 10 Mayıs 1950 ; **Son Telgraf**, 10 Mayıs 1950 ; **Vatan**, 10 Mayıs 1950.

inanmış ve şüphe yok ki olumlu sonuçlar elde edeceğini ummuştur. Esasen Halk Partisi 1950 seçimlerinde büyük koz olarak İnönü'yü kullanıyordu. Başbakan Şemsettin Günaltay, ordunun kuvvetlendirildiğini, büyük devletlerle aynı safta olduğunu söyledikten sonra: *"Bu hususun temininde büyük şansımız vardır. Lozan'da dünyanın en büyük siyaset adamları ile boy ölçüşmüş bir zat başımızda bulunmaktadır. İşte Türk milletini temsil eden cumhurbaşkanına olan itimat neticesidir ki, Truman Kongreye bizim için yardım planı sunmuştur. İngiltere mevcut ittifakımızı teyit etmiştir. Fransa yeniden müttefikimiz olmuştur...Bir memleket mukadderatı herkese tevdi edilemez. Siz, kendi dükkânlarınızın idaresini bile ehliyetsiz ellere bırakamazsınız. Memleketin mukadderatı rastgele insanlara nasıl tevdi edilebilir?"* diyordu.⁸³²

İnönü ve kabine üyeleri 12 Mayıs'ta Ankara'ya geldikten sonra partililerinde katılımı ile Çankaya'da bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda İnönü, seçim gezilerindeki intiba ve müşahedelerini anlatmış; Bakanların seyahatlerine ait görüş ve düşüncelerini dinlemiştir. Aynı gün bakanlar kurulu toplanarak seçim meselesini ele almıştır.⁸³³ Sırada önemli bir demokrasi sınavı vermeye gelmiştir. Nitekim oldukça güvenli bir sistemde gerçekleşen 14 Mayıs 1950 seçimlerinde CHP'den bir milyon fazla oy alan DP, ezici bir şekilde 487 milletvekilinin 408'ini kazanmıştır.⁸³⁴ Söylentilere göre sonuçlar açıklanınca tanınmış bir General, İnönü'ye gelip hükümetin değişmesini önlemek için ordunun işe karışmasını isteyip istemediğini sormuş ve İnönü bu öneriyi reddetmiştir.⁸³⁵ Her ne kadar İsmet İnönü orduyu siyasete henüz bulaştırmak istemese de CHP liderlerinin, seçim sonuçlarını ne türlü bir ruh haleti içerisinde karşıladığı, seçim gecesi Çankaya'da bulunan Faik Ahmet Barutçu'nun hatıralarından anlaşılabilir.⁸³⁶ Burçak'a göre, 14 Mayıs gecesi illerden arka arkaya sonuçlar gelmeye başlayıp da CHP'nin, iktidarı kaybettiği anlaşılınca Başbakan Şemsettin

---

⁸³² Burçak, **a.g.e.**, s. 211-212.

⁸³³ **Vatan**, 13 Mayıs 1950.

⁸³⁴ Arcayürek, **Demokrasinin**, s. 188. vd. ; Tunçay vd., **a.g.e.**, s. 154 ; Timur, **Türkiye'de**, s. 146. vd. ; Burçak, **a.g.e.**, s. 220. vd. ; M. Serhan Yücel, **Demokrat Parti**, Ülke Kitapları, İstanbul, 2001, s. 37 ; Mehmet Ali Birand, Can Dünder, Bülent Çaplı, **Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu**, İstanbul, 1991.

⁸³⁵ Mango, **Türkiye**, s. 56-57.

⁸³⁶ Çankaya'daki son toplantıda İnönü, grupta seçilecek Grup Başkan Vekilleri için şunları söylemiştir: *"Şemsettin Bey'i ve Barutçu'yu seçeceğiz, dedi. Şemsettin Bey'i, bizim hükümetin başkanı olduğu için, hükümetten ayrılınca Grubun başkanlığına getirmiş olacağız. Ve bu da hükümetimizin bütün yaptıklarını onama anlamına gelecektir. Grup Başkanı olarak çalışacak olan da Barutçu'dur. Ben Şemsettin Bey'in onayını, bugün evine giderek aldım. Yarın Grup toplantısında bunu sağlayacaksınız. Ben başkanlık edeceğim, isterseniz yine ben öneririm..."* Barutçu, **a.g.e.**, s. 424-428.

Günaltay büyük bir sinirlilik içerisinde şunları söylüyordu: “6 ay sonra biz onlara gösteririz, 6 ay oturamazlar.” İnönü ise etrafındaki üzgün arkadaşlarına : “Biz 50 kişi olarak meclise girsek, gene bize koalisyon önerirler, kabul etmeyeceğiz!.. Abartmayayım, ama bir yıl sonra duruma bütünü ile egemen olacağız, bize teslim olacaklardır.” demektedir. Bu sözler, iktidarı gönül rahatlığı içinde teslim etmediğini göstermektedir.⁸³⁷

---

⁸³⁷ Burçak, a.g.e., s. 224-226.

III. BÖLÜM

CELAL BAYAR DÖNEMİ

CUMHURBAŞKANI-HÜKÜMET İLİŞKİLERİ (1950-1960)

3.1.DEMOKRAT PARTİ İKTİDARININ İLK YILLARINDA CUMHURBAŞKANI-HÜKÜMET İLİŞKİLERİ (1950-1954)

3.1.1. 1950 Seçimleri ve Demokrat Parti'nin İktidara Gelişi

14 Mayıs 1950'de ilk defa gizli oy, açık tasnif usulü ile bir genel seçim yapılmıştır. Olaysız ve sakin geçen bu seçime Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Millet Partisi, Milli Kalkınma Partisi, Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi ve İşçi Partisi olmak üzere yedi parti katılmıştır.⁸³⁸ Seçime katılmanın yüzde 88,8'i bulduğu ve seçim kütüklerine kayıtlı 8.905.576 kişiden 7.916.091'inin oyunu kullandığı bu seçimlerin galibi DP olmuştur.⁸³⁹ DP, tüm oyların ancak yüzde 53,3'ünü aldığı halde, Millet Meclisi'ndeki 487 sandalyeden 408'ini elde etmiştir. Sandalyelerin, başka bir deyişle, yüzde 83'ü DP'ye ait olmuştur. Oyların yüzde 39'unu alan CHP'nin sandalyeleri ise 69'dan ya da meclisin yüzde 14'ünden ibarettir. Millet Partisi ise 1 milletvekili çıkararak oyların 240.209'unu ya da yüzde 3,03'ünü, Bağımsızlar 9 milletvekili ile 267.955'ini ya da yüzde 3,4'ünü kazanmıştır.⁸⁴⁰

Seçimin böyle bir sonuç doğurmasında, 1950 ve sonraki iki seçimde de uygulanan “çoğunluk sistemi” etkili olmuştur. Bu sistem, çoğunluğu alan partinin, milletvekilliği sayısında eşit olmayan oranda mecliste temsil edilmesidir. Seçim sisteminden kaynaklanan bu duruma göre, DP 9.776 oyla bir milletvekili çıkarabilirken, CHP'nin bir milletvekili çıkarabilmesi için 60.867 oy alması gerekmiştir. MP'nin ise bir milletvekilliği için 240.209 oy alması gerekmiştir. Eğer seçimlerde “çoğunluk sistemi” değil de “nispi temsil sistemi” uygulanmış olsaydı, alınan aynı oylarla; DP 261 milletvekili, CHP 195 milletvekili ve MP 16 milletvekili çıkarmış olacaktı.

⁸³⁸ Yücel, **a.g.e.**, s. 37 ; Burçak, **a.g.e.**, s. 220. vd.

⁸³⁹ Türkiye'de parlamentarizmin başlangıcı sayılan 1876'dan 1950 yılına kadar yapılan 14 genel seçimden yalnız beşine (1908-1912-1919-1946-1950) birden fazla parti katılmış ve ancak sonuncusu muhalefetin zaferi ile sonuçlanmıştır.

⁸⁴⁰ **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1950 ; Cüneyt Arcayürek, **Demokrasinin İlk Yılları (1947-1951)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 188. vd. ; Tunçay vd., **a.g.e.**, s. 154.

Seçim sistemin mevcut bu durumu dışında, 23 yıllık tek parti iktidarının sonrasında, dört yıllık bir geçmişe sahip olan DP'nin, iktidarı demokratik yollardan elde etmesinde CHP'nin uzun süren iktidar döneminde yıpranmış olması da oldukça etkili olmuştur. Türk halkı, seçimlerde kendi siyasi ekonomik ve toplumsal beklentilerine yeni çözümler sunan denememiş bu partiyi iş başına getirirken, özellikle ticaret ve sanayi burjuvazisi ile toprak ağaları da DP'ye gereken desteği vermiştir.

Yukarıdaki seçim sonuçlarından sonra, DP'nin büyük bir çoğunluğu kazandığı anlaşılınca DP Genel Merkezi 18 Mayıs'ta bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride; *“Milletvekilliği seçimleri neticelerinin kati olarak belli olduğu şu anlarda reyini büyük bir olgunlukla kullanmış olarak aziz Türk Milleti'ne şükranlarımızı arz etmeyi şerefli bir vazife biliriz. 1950 seçimleri millî iradenin serbestçe tecelli edebilmesini temin edebilecek şartlar altında cereyan etmiştir. Azlıkta kalan siyasi fikir ve kanatların muhalefet kadroları içinde kendilerini kati teminatı altında hissetmeleri hususunda partimiz elinden gelen hiçbir gayreti esirgemeyecektir.”* diyerek muhalefetin varlığı konusunda teminat verilmiştir.⁸⁴¹ Zaten seçimlerden birkaç gün önce CHP Genel Başkanı ve cumhurbaşkanı sıfatıyla İzmir'de bulunan İsmet İnönü de, arkadaşlarına seçim sonucu aleyhlerine olursa bunu bir felaket olarak nitelendirmemeleri gerektiğini söylemiş ve iktidarın demokratik yollarla devrini istemiştir. Şimdi sıra bu nöbet değişimine gelmiştir.⁸⁴²

3.1.1.1. Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 14 Mayıs 1950 yılında yapılan genel seçimlerden bir gün sonra Celal Bayar'ı Çankaya Köşkü'ne davet etmiştir. Köşkte bir saat kadar süren görüşmeden sonra⁸⁴³ Günaltay kabinesinin bir süre daha görevde kalması kararlaştırılmıştır.⁸⁴⁴ İnönü-Bayar buluşmasının ardından sıra yeni cumhurbaşkanının

---

⁸⁴¹ Zafer, 19 Mayıs 1950

⁸⁴² Müsemma Sabancıoğlu, *“14 Mayıs 1950: DP Halkıyla İktidarda Bir Seçim Böyle Geçti”*, **Toplumsal Tarih**, Mayıs 2000, s. 8.

⁸⁴³ Bu görüşme için bkz.: Kemal, **a.g.e.**, s. 33 ; Sabancıoğlu, **a.g.m.**, s. 8.

⁸⁴⁴ Bilgehan, **Mevhibe II**, s. 162-163 ; Mükerrerem Sarol, **Bilinmeyen Menderes I**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1983, s. 112 ; Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004, s. 173 ; Arcayürek, **Çankaya**, s. 130-131 ; **Son Telgraf**, 17 Mayıs 1950 ; **Yeni Sabah**, 17 Mayıs 1950 ; **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1950 ; **Ulus**, 17 Mayıs 1950.

kim olacağı sorusuna gelmiştir.⁸⁴⁵ Demokrat Partililer arasında yeni cumhurbaşkanı adayı noktasında fikir birliği oluşmamıştır. DP Genel İdare Kurulunun üst üste yaptığı toplantılar sonucunda cumhurbaşkanlığı için Yargıtay Başkanı Halil Özyörük, Dr. Nihat Reşat Belger, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Prof. Sadri Maksudi Arsal, Sıddık Sami Onar, Celal Bayar ve Ali Fuat Cebesoy'un adaylığı tartışılmaya başlanmıştır. CHP ise Bayar'ın cumhurbaşkanı seçilmesini istemiştir. Bunun ise iki önemli sonucu olacaktır: Bayar, DP Başkanlığını bırakacak ve yürütmeyi başbakan ve bakanlarla paylaşacağı için gücü azalacaktır.⁸⁴⁶

İşte bu tartışmalı ortamda DP Meclis Grubu ilk toplantısını 20 Mayıs 1950 günü yapmış ve Grupta oylamaya katılan 379 üyeden 345'inin oyu ile Celal Bayar cumhurbaşkanı, Refik Koraltan'da Meclis Başkanı adayı olmuştur. Nihayet iki gün sonra TBMM'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde, DP adayı Celal Bayar, seçime katılan 453 üyeden 387'sinin oyunu alarak cumhurbaşkanı seçilirken İsmet İnönü'ye 64, Halil Özyörük'e 1 oy verildiği ve bir üyenin de çekimser oy kullandığı görülmüştür.⁸⁴⁷

Celal Bayar dâhil, DP önderliği ilk ciddi siyasi yanlışı, Türk anayasa düzeninde cumhurbaşkanı ile başbakanın konum ve yetkilerini ayıramadıkları için DP'nin en güçlü adamını cumhurbaşkanlığı makamına seçtirmek olmuştur. Bu yanlışı Ord. Prof. Vasfi Raşit Seviğ, seçim günü yayımlanan makalesinde şöyle dile getirmektedir: “*Biz şahsen Profesör Doktor Nihat Reşat (Belger)'i Devlet Başkanlığına Celal Bayar'dan daha muvafık bir aday ve Celal Bayar'ı en münasip parti ve hükümet başkanı olarak görürdük. Gerçekleşmesinin zaten mümkün olamayacağını ve fahri bir başkanlıktan başka bir şey olmayan devlet başkanlığının milletin hakiki başkanlığını (başbakanlık) ifade eden başkanlıktan yüksek olduğu hakkındaki yanlış görüşün düzeltilmeyeceğini biliyoruz.*”⁸⁴⁸

O günlerde asıl merak edilen husus, yeni dönemde tek parti kültürünün liderler arası ilişkilere nasıl yansıtacağı ve fiili liderlik geleneğinin sürüp sürmeyeceğidir. Gerçi Bayar, cumhurbaşkanı seçildikten sonra partiden istifa ederek DP başkanlığını

---

⁸⁴⁵ Emrullah Nutku, **Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politika'da Yitirdiğim Yıllar (1946-1958)**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1979, s. 161-162.

⁸⁴⁶ Cihat Baban, **Politika Galerisi**, Remzi Kitabevi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s. 51 ; E.Yılmaz, **a.g.e.**, s. 85 ; Mangırcı, **a.g.e.**, s. 45-47 ; Atalay, **a.g.e.**, s. 34-35.

⁸⁴⁷ **Akşam**, 23 Mayıs 1950 ; **Yeni Sabah**, 23 Mayıs 1950 ; **TBMM TD**, Dönem: IX, Cilt: 1, s. 7.

⁸⁴⁸ Özdemir, **Atatürk'ten Günümüze**, s. 131-132.

Menderes'e bıraktıysa da bu, tek parti döneminde İnönü'ye yöneltilmiş olan eleştirilerin ve bu konuda ortaya konmuş olan vaatlerin bağlayıcılığında kaynaklanmıştır. Eğer Bayar DP Genel Başkanlığı'nda kalmayı tercih edip başbakan olarak hareketin liderliğini devam ettirseydi, Çankaya yumuşak kuvvetler ayrılığı prensibine ve parlamenter rejimin gereklerine uygun bir yola girecekti. Fakat Celal Bayar, Çankaya'ya çıkarak İsmet Paşa'nın 1950'ye kadar oynadığı rolü üstlenecektir. Bu husus, devlet idaresinde tek parti düşüncesinin devam ettiğini gösteren kuvvetli bir delil olmuştur.⁸⁴⁹

Türk siyasetinde çoğu zaman parti çıkarı her şeyin önüne geçtiği için, esasen 1924 Anayasası'ndan kaynaklanan bir çarpıklıkla birleşince, DP kurucusu ve lideri Celal Bayar'ın "DP bastonlu" cumhurbaşkanlığı modeli ortaya çıkmıştır. Nitekim o günlerde 1924 Anayasasının parlamenter sistem açısından çelişkili ve tehlikeli yanına işaret eden Dr. Adnan Adıvar, Atatürk ve İnönü'nün cumhurbaşkanlığı dönemlerindeki uygulamalardan yola çıkarak samimi bir öneride bulunmaktadır: "*Hele seçilecek zat, doğrudan doğruya partinin en faal ve en yüksek mevkiinden alınarak getirilmiş olunca o vakit kendisinden sadece bir istifaneme arkasına gizlenmiş bir bitarafılık beklemek, evladını seven bir babanın çocuğunun her türlü hareketine karşı lakayt kalacağına inanmak kadar safdillik olur. Binaenaleyh yeni iktidar partisi işe başlarken, Anayasanın çeyrek asırdan ziyade bir zamandan beri aksak bir surette devam eden bu noktasını hakiki demokrasiye uyacak bir şekilde sağlam bir esasa bağlamasını bekleyemez miyiz?*"⁸⁵⁰ Dr. Adnan Adıvar tarafından işaret edilen anayasa sorununa, aynı günlerde CHP'li bir başyazarın makalesinde de dikkat çekilmesine herhalde tarihin garip bir oyunu demek gerekecektir. Ethem İzzet Benice, Bayar'ın, Devlet Başkanlığı adaylığını kabul etmek ile hem bir realiteyi tebarüz ettiğini hem de beş yıl boyunca müdafaa ettiği prensiplerle tenakuza düştüğünü yazmıştır. Bunun nedenini cumhurbaşkanlarının hükümetler üzerindeki tesirlerini ifade eden şu cümleler ile açıklamıştır: "*Bayar, parti genel başkanlığından istifa edecektir. Fakat bu resmi istifaya rağmen Sayın Bayar'ın partisinin siyaset meseleleri üzerinde alacağı hayati kararlara ve hükümetin tedbirlerine alâka duymamasına imkân ve millet karşısında beş yıl boyunca omuzladığı madde ve mana mesuliyetlerini muzaffer kılmak için istese de istemese de partisini ve*

⁸⁴⁹ Akın, **Gazi'den**, s. 71-72.

⁸⁵⁰ Hikmet Özdemir, **Devlet Krizi**, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1989, s. 83 ; A.Adnan Adıvar, "*Anayasaya Zeyl Bir Madde*", **Akşam**, 20 Mayıs 1950.

hükümetinin başkanları ve birinci plandaki şahsiyetleri daimi teması muhafaza etmek, direktif vermek ve Anayasanın verdiği imkânla sık sık kabine toplantılarına başkanlık yapmak ihtiyacından herhalde uzak kalamayacak ve birdenbire hadiselerin, mesuliyetlerin, partilerin üzerinden sıyrılıp çıkamayacaktır.”⁸⁵¹

Babiâli'nin tanınmış kalemlerinden R. Cevad Ulunay'ın, “Cumhurbaşkanlığı makamı, eski ananelere aykırı olarak bundan sonra fiilen bütün ipuçlarının oraya bağlandığı makam olmayacaktır. Evvelce gizli kapaklı bütün bağlar hep Çankaya'da toplanır, şef oradan dilediği gibi yurdu idare ederdi. Zahirî bir kabine, bütün sorumluluğu üzerine alırdı. Bu devire kesin olarak son verilecek ve cumhurbaşkanı ancak Anayasa'nın kendisine verdiği yetkilerle teçhiz edilecektir.” şeklindeki yorum ve eleştirileri, 1950 cumhurbaşkanı seçiminin rejim açısından taşıdığı anlamı vurgulayan değerlendirmeler olarak kabul etmek gerekmektedir. Bu çerçevede düşünüldüğünde, ilginç ve anlamlı bir değerlendirmeyi de Sedat Simavi'nin 3 Haziran 1950 tarihli yazısında bulmak mümkündür: “Dünya matbuatının (basınının) sesine kulak kabartıyoruz ve şimdiye kadar duymadığımız sesleri işitiyoruz. Bizi şimdiye kadar askeri bir idare altında yaşamaya alışık görenler, iktisatçı bir reisi başımıza getirdiğimizden dolayı bizi tebrik ediyorlar.”⁸⁵²

O dönemin usta yazarlarından Hüseyin Cahit Yalçın da mevcut durumu ülkenin tabii işlerinden ve demokrasinin icaplarından biri olarak görmüştür. Ancak Yalçın'ın, Atatürk ve İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığını evlâ bulan ve Çankaya'ya çıkan yeni lideri beğenmeyen yazısı şöyle devam etmiştir: “Fakat son Türk seçimleriyle memleketin siyasi tarihinde bir sayfa kapanıyor ve yeni bir sayfa açılıyor. İşte son seçimlerin ehemmiyeti bundan ileri gelmektedir. Kapanan sayfa “Milli Kahraman Cumhurbaşkanları” devridir. Açılan sayfa alelade fani vatandaşlar arasından seçilmiş alelade Cumhurbaşkanları devridir. “Milli Kahraman Cumhurbaşkanları” tarihin malı olurlar. Fakat normal Cumhurbaşkanları arasında öyleleri olacaktır ki zamanın unutmaya defterleri içinde isimlerini bulmak ve hatırlamak için epeyce zahmet çekmek icab edecektir.”⁸⁵³

⁸⁵¹ Özdemir, **Devlet**, s. 83-84 ; Ethem İzzet Benice, “Celal Bayar Cumhurbaşkanlığı Adaylığını Kabul Etmemeliydi”, **Son Telgraf**, 22 Mayıs 1950.

⁸⁵² Özdemir, **Çankaya**, s. 92-93 ; **Yeni Sabah**, 19 Mayıs 1950 ; Sedat Simavi, “Celal Bayar”, **Hürriyet**, 3 Haziran 1950.

⁸⁵³ Hüseyin Cahit Yalçın, “Yeni Bir Devir Açılıyor”, **Ulus**, 17 Mayıs 1950.

Necip Fazıl Kısakürek yukarıdaki yazarların görüşünü paylaşmış ve Bayar'ın başbakan olması, cumhurbaşkanlığına ise parti temsilciliği dışında, tarafsız bir insanın getirilmesinin uygunluğunu sorgulamıştır. Ortada büyük bir fikir ve bu fikrin kademe kademe işçilerinin olmadığını düşünen Kısakürek, “...ana fikrin mimarları mevkiinde olmaları gereken Bayar’la Menderes’ten, ilkinin muhteris görünmeme gayreti, ikincisinin de hakkından emin olmama mahcupluğundan bellidir. Yoksa en büyük samimilik, ihlâssız tevazu oyunları yerine açık bir hak ve hakikat gerekçesiyle meydana atılıp icapları tepeden inme göstermek olmaz da ne olur?” cümleleri ile hayal kırıklığını ifade etmiştir.⁸⁵⁴

Cumhurbaşkanlığı seçiminin tartışmalı koşulları sürerken Celal Bayar, 1924 anayasasına göre cumhurbaşkanlığı yeminini⁸⁵⁵ etmiş ve anayasa hükümlerinin partiler üstü olarak tanımladığı görevini artık teslim almıştır.⁸⁵⁶ Artık ortada bir gerçek vardır; Celal Bayar meşru usullerle Türkiye Cumhuriyeti’nin üçüncü cumhurbaşkanı olmuştur. Yeni cumhurbaşkanı bundan sonra bu görevi çerçevesinde, Atatürk ve İnönü dönemlerinde olduğu gibi, özel törenlerde meclise ve gerekli gördüğü durumlarda da bakanlar kuruluna başkanlık edebilecek, ancak meclis tartışma ve görüşmelerine fiilen katılamayacaktır. Meclis yasalarını gerekçeli olarak on güne kadar veto edebilecektir. Ayrıca her yıl Kasım ayında, hükümetin bir önceki yıl icraatına ilişkin değerlendirmeler yapmak ve tedbirler önermekle yükümlü olacaktır. Şu halde başbakan ile temas ve uyarı düzeyinde ilişkiler kurabilecek, ancak hiçbir zaman işbirliği ile icra ve karar birliğine yönelik müdahalelerde bulunamayacaktır. Ancak Bayar, bu sınırlar içinde kalabildi mi? Ya da sınırların dışına ne kadar taşıdı? Bayar’ın cumhurbaşkanlığı döneminde Adnan Menderes hükümetleri ile olan ilişkilerini netleştirebilecek bu sorunun yanıtı konusunda, kesin bir yargıya ulaşmak gerçekten de güçtür. Ancak, I. Menderes Hükümeti’nin kurulmasıyla başlayan yeni sürecin iç ve dış politika gelişmelerinde,

---

⁸⁵⁴ Necip Fazıl Kısakürek, **Benim Gözümde Menderes**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1993, s. 138-141.

⁸⁵⁵ Celal Bayar’ın yemini şu şekildedir: “*Namusum üzerine söz veririm ki: Cumhurbaşkanı olarak, cumhuriyet kanunlarına, milletin egemenlik esaslarını sayacağım ve bunları müdafaa edeceğim; Türk milletinin mutluluğuna bütün bağlılığım, bütün kuvvetimle çalışacağım; Türk Devleti’ne yönelecek her tehlikeyi en son şiddetle önleyeceğim; Türkiye’nin şanını, şerefini koruyup yükseltmek, üstüme aldığım görevin isteklerini yerine getirmek için olanca varlığımla çalışmaktan asla ayrılmayacağım.*” S.Duman, **a.g.e.**, s. 316.

⁸⁵⁶ **TBMM TD**, Dönem: IX, Cilt: 1, s. 8.

Bayar ve Menderes arasında yaşanan bazı çatışma veya uyum süreçleri bize bu noktada yardımcı olacaktır.⁸⁵⁷

3.1.1.2. I. Adnan Menderes Hükümeti'nin Kurulması

Cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra sıra hükümetin kurulmasına gelmiştir. DP'de cumhurbaşkanı adayı için yaşanan fikir ayrılığı, başbakan tercihinde de kendini göstermiştir. Bazı DP'liler, Adnan Menderes'e göre politikada daha tecrübeli kabul edilen Fuat Köprülü'nün hükümeti kurması ve Menderes'in başbakan yardımcısı veya Hariciye Vekilliğine getirilmesini düşünmektedir.⁸⁵⁸ Üstelik Bayar'la görüşen Adnan Menderes, kendisine Fuad Köprülü'nün başbakan olmasını teklif etmiştir. Celal Bayar, Menderes'in bu önerisine karşılık: "*Fuad Bey tecrübeli bir arkadaşımız, ondan dışişlerinde yararlanmayı uygun görüyorum.*" demiştir. Menderes'in sessizliği devam ederken, Bayar: "*Kabineyi kurmak için sizi görevlendiriyorum, şu andan itibaren Başvekilsiniz Adnan Bey*" cevabını vermiştir. Kamuoyunca sürpriz olmayan bu tercihte Menderes'in enerjisi, zekâsı, kültürlü olması, ülke sorunları hakkındaki bilgisinin Bayar'ı etkilemesi ve Menderes'in halkın, özellikle de yakın ilişkiler kurduğu köylülerin psikolojisini iyi bilmesi etkili olmuştur.⁸⁵⁹ Bu durumu Feroz Ahmad söyle ifade etmiştir; "*1950'de başbakan olmasını istedi. Menderes'in ülkenin Batı'ya ulaşması için gerekli önderliği yapabilecek yetenek ve görüşe sahip olduğuna inanıyordu...*"⁸⁶⁰

Menderes'i başbakanlığa layık gören Cumhurbaşkanı Bayar, 22 Mayıs'ta Meclis Başkanlığına gönderdiği tezkerede, Şemsettin Günaltay Hükümeti'nin istifa ettiğini ve

⁸⁵⁷ Şenşekerci, **a.g.e.**, s. 229-235.

⁸⁵⁸ Nutku, **a.g.e.**, s. 161-162 ; Samet Ağaoğlu, **İpin Gölgesindeki Günler, Arkadaşım Menderes, Marmara'da Bir Ada**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 103-105.

⁸⁵⁹ Ahmad, **Modern Türkiye'nin**, s. 146-149 ; Hikmet Bila, **CHP Tarihi**, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s. 445-447 ; Gürbüz Azak, **Ben Adnan Menderes**, Zafer Yayınları, İstanbul, 2000, s. 17 ; M. Serhan Yücel, "*Menderes Dönemi (1950-1960)*", **Genel Türk Tarihi**, Cilt: 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 28 ; İbrahim Sertkaya, **Demokrasi Yolunda Bir Hayat Adnan Menderes**, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2008, s. 86-87 ; Sarol, **Bilinmeyen Menderes I**, s. 123-124 ; Albayrak, **a.g.e.**, s. 181-182. Bayar'ın 1948 yılında söylediği bir sözü Samet Ağaoğlu şöyle aktarmıştır: "*Bir akşamüstü Parti Merkezi'nden beraber çıkmış, aynı semtte bulunan evlerimize gidiyorduk. Bayar yolda, "Samet" demişti, "Adnan Bey'e dikkat edelim; o, günün birinde bu memlekette büyük, çok büyük işler görecektir." Bayar'a bu inancı veren, Menderes'in Halk Partisi iktidarına karşı politikayı itidal ve basiret yolunda yürütme işinde Bayar'a yaptığı büyük yardımlar olmuştur, diyebilirim.*" Ağaoğlu, **İpin Gölgesindeki**, s. 59-60.

⁸⁶⁰ Ahmad, **Modern Türkiye'nin**, s. 163.

yeni bakanlar kurulunun teşkiline İstanbul milletvekili Adnan Menderes'in memur edildiğini bildirmiştir.⁸⁶¹ Aynı gün Adnan Menderes'e gönderilen tezkere ile başbakanlık görevi tevdi edilmiş ve bakanlar kurulu listesinin sunulması istenmiştir.⁸⁶² Hazırlanan kabine listesinin⁸⁶³ cumhurbaşkanı tarafından onaylanmasıyla bu durum yeniden Meclis Başkanlığı ve Menderes'e bir yazı ile iletilmiştir.⁸⁶⁴

Diğer taraftan Bayar, Menderes'i gerek DP Parti Genel Başkanlığına gerekse başbakanlığa getirmekle demokrasi adına olumlu bir adım atmıştır.⁸⁶⁵ Artık icraatın başında Menderes ve kabinesi olacağına göre, Bayar'ın devlet başkanlığı görevini yürütmesi beklenmiştir. Yürütme gücü, böylece Türkiye'de doğrudan doğruya parti liderliğiyle bütünleştirilmiş ve sivil siyasal iktidarın, devlet yetkilerini çok daha özgürce kullanma dönemi açılmıştır.⁸⁶⁶ Ancak bu dönemde devlet idaresinde tecrübesiz olan Menderes'in başbakan olarak tercih edilmesi Bayar'ın hükümet işlerine daha baştan müdahil olmasını doğuracak, yeni başbakan, en azından yerine alışınca kadar cumhurbaşkanı tarafından yönlendirilmek istenecektir. Öyle ki bu ilk hükümette yer alan ünlü simalar geçiş sürecinin bakanları olarak Bayar tarafından kabineye alınacaktır. Bayar'ın devlet teşkilatına ve hükümetin icraatına ait meselelere dâhil olacağı bir başka yol da bakanlar kurulu toplantılarına sık sık iştirak etmek ile olacaktır. Anayasal olarak

---

⁸⁶¹ **Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi**, Yer No:3/1-25 Fihrist No:313-1.

⁸⁶² **Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi**, Yer No:3/1-25 Fihrist No:314-2 ; **Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi**, Yer No:3/1-25 Fihrist No:313.

⁸⁶³ Birinci Adnan Menderes Hükümeti listesi şöyledir: Başbakan: Adnan Menderes, Adalet Bakanı: Halil Özyörük, Millî Savunma Bakanı: Refik Şevket İnce, İçişleri Bakanı: Rüknettin Nasuhoğlu, Dışişleri Bakanı: Fuat Köprülü, Maliye Bakanı: Halil Ayan, Milli Eğitim Bakanı: Avni Başman, Bayındırlık Bakanı: Korgeneral Fahri Belen, Ekonomi ve Ticaret Bakanı: Zühtü Velibeşe, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Nihat Reşat Belger, Gümrük ve Tekel Bakanı: Nuri Özsan, Tarım Bakanı: Nihat İğriboz, Ulaştırma Bakanı: Tevfik İleri, Çalışma Bakanı: Hasan Polatkan, İşletmeler Bakanı: Muhlis Ete. **BCA** 030.01/128.829.4.

⁸⁶⁴ **Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi**, Yer No:3/1-25 Fihrist No:314 ; **Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi**, Yer No:3/1-25 Fihrist No:314-1 ; **Hürriyet**, 23 Mayıs 1950 ; **Akşam**, 23 Mayıs 1950.

⁸⁶⁵ Celal Bayar'ın cumhurbaşkanı olduktan sonra DP Genel Başkanlığını devam ettirip ettirmeyeceği basında tartışılan bir konu olmuştur. Nitekim bu konuda DP muhalefetteyken İsmet İnönü'yü oldukça eleştirmiştir. Akşam yazarı Benice köşesinde bu konuda şunları yazmıştır: "Eğer, Bayar partisinden ve genel şefliğinden çekilerek Cumhurbaşkanlığını kabul edecekse mesele yoktur ve Devlet Başkanlığı mevkiini işgal etmek en çok kendisinin hakkıdır. Fakat parti genel başkanlığını muhafaza etmek veya fiilen bu hizmetten çekilmiş olmak kaydı ile devlet başkanı seçilecek ve vazifeyi kabul edecekse umumi eskâr nazarında parti prensipleri ile tenakuza düşmüş veya Cumhuriyet Halk Partisindeki durumu olduğu gibi taklit eylemek mevkiine girmiş olacaktır ki, her iki şekil de umumi eskârca tartışma ve tereddüt mevzua olmaktan kurtulamaz ve halk pek haklı ve yerinde olarak: Nihayet bütün bu mücadelenin hedefi Cumhurbaşkanlığına geçmek ve iktidara sahip olmak mıydı? diyebilir..." Ethem İzzet Benice, "Cumhurbaşkanlığı", **Akşam**, 19 Mayıs 1950.

⁸⁶⁶ Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 70-71 ; Ağaoğlu, **İpin Gölgesindeki**, s. 74-75.

kendisine tanınan bu hakkı kullanan Bayar, hükümetin kurulduğu günün ertesinde başbakanlığa gelerek bakanlar kurulunun ilk toplantısına başkanlık etmeye başlamıştır.

Cumhurbaşkanı ve kabine üyeleri arasında başlayan bu toplantıların ilk gündem maddesini hükümet programı oluşturmuştur. Yoğun bir mesaiden sonra 29 Mayıs 1950 tarihinde TBMM'ye sunulan hükümet programı⁸⁶⁷, Menderes için hem zaferin hem de yenilginin başlangıcı olmuştur.⁸⁶⁸ Başbakan, programın girişinde 14 Mayıs seçimlerinden bahsederek, hükümetlerinin millî irade ile iktidara gelen bir hükümet olduğunu belirtmiş, CHP iktidarlarını merkeziyetçi bir politika izlemekle suçlamış ve bu politikaların başarısızlıkla sonuçlandığını iddia etmiştir. Menderes konuşmasında, Devlet İktisadi Teşebbüsleri'nin verimsiz çalıştıklarını, ürettikleri malların pahalı olduğunu, devlet borçlarının ve bankacılığının rasyonel olmadığını, faiz ve iskonto hadlerinin yüksek olmasının yerli sermayenin gelişmesine ve üretime engel olduğunu ileri sürmüştür.⁸⁶⁹

Celal Bayar'ın, bu ilk hükümet programı üzerinde görüşü dikkate değerdir. Program içinde Atatürk adının hiç geçmemesine rağmen Bayar, bundan rahatsız olmamış ve hatta “tatmin oldum!” diyerek programa açık destek vermiştir.⁸⁷⁰ Cumhurbaşkanından desteğini alan “I. Menderes Hükümeti Programı”, TBMM'de 31 Mayıs 1950 tarihinde görüşülmeye başlanmıştır. İktidar ve muhalefetin birbirini daha iyi tanımaya başlamasına yardımcı olan bu görüşmelerde zaman zaman gerginlik hat safhaya ulaşmıştır. Bu gerginlikte, muhalefet milletvekillerinin hükümet programı hakkındaki gündemin dışına çıkması ve cumhurbaşkanına mahsus meseleleri konu edinmesi etkili olmuştur. Örneğin, mecliste 31 Mayıs günü söz alan Osman Bölükbaşı, mal beyannamesinin bütün siyaset adamlarından, hatta cumhurbaşkanından bile alınması lazım olduğunu, bunun ona karşı bir hürmetsizlik telakki edilmemesi

---

⁸⁶⁷ Bkz. **TBMM TD**, Dönem: IX, Cilt: 1, s. 24.

⁸⁶⁸ Türkkaya Ataöv, **Amerika Nato ve Türkiye**, İleri Yayınları, İstanbul, 2006, s. 189-191 ; Agah Sabri Atay, **Çok Partili Dönemde Türkiye'de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 80-84.

⁸⁶⁹ Albayrak, **a.g.e.**, s. 184.

⁸⁷⁰ Şevket Süreyya Aydemir, Bayar'ın bu tutumunu şu cümlelerle eleştirmiştir: “ *Hâlbuki bir bakışta önemsiz gördüğü o gelmiş geçmiş inkılâp kanunlarının altında, Celal Bayar'ın ya imzası, ya Meclis oyu vardır. Şu halde hükümet programına sokulan bu havaya, evvela Bayar, o inkılâplarda hak ve söz sahibi bir ön saf sorumlusu olarak karşı çıkabilirdi. Demek ki Demokrat Parti iktidarı daha ilk günden, geçmişin gerektiğinde millî ruhun dayanakları gibi sarınılabilecek olan değerlerin ve inkılâplara karşı bir inkâr jesti ile işe başlamış görünüyordu.*” Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilalin Mantiği ve 27 Mayıs İhtilali**, Remzi Kitabevi, Ankara, 2000, s. 179-181.

gerektiğini, zira anayasanın cumhurbaşkanının vatana ihanet edebileceğini bile kabul ederek buna dair hüküm vazettiğini söylemiştir.⁸⁷¹ Muammer Alakant ise 2 Haziran'daki konuşmasında cumhurbaşkanı yemini ve anayasa değişikliği ile ilgili şunları demiştir: *“Nihayet memleketin büyük mukadderatı üzerinde müessir olabilmesi için cumhurbaşkanının hiçbir kudreti yoktur dendi. Ondan seneler geçtikten sonra tekrar söylendi ki cumhurbaşkanı milletvekillerinden ayrı olarak yemin etmektedir. Binaenaleyh ayrı ve hususi salahiyetleri vardır. Bütün bunlar gösteriyor ki anayasada değişiklik yapılması lazımdır. İcra kuvveti, cumhurbaşkanının gerek anayasamızda ve gerek beynelmilel parlamentarizm teamülleriyle ve gerekse amme hukuku edebiyatınca tespit ve tayin edilmiş olan hak ve salahiyetlerini anayasada tavzih etmek lazımdır.”*⁸⁷²

Daha ilk DP hükümetinin program görüşmeleri sırasında bu tür konuların mecliste tartışılmaya başlanması bundan sonraki yıllarda iktidarla muhalefet arasındaki ilişkilerin, cumhurbaşkanı da araya katılarak, çok çetin geçeceğini göstermiştir. Ancak bu durum ileri bir demokrasi içinde faydalı olacaktır. Nitekim dönemin anayasal yapısında hükümeti denetleyebilecek asıl unsur, mecliste güçlü ve yapıcı bir muhalefetin varlığıdır. Bu varlığın, mecliste çıkarılan kanunları denetleyecek bir üst yapı veya anayasa mahkemesinin olmadığı bu yıllarda sorumluluğu oldukça fazladır. Her ne kadar cumhurbaşkanının çıkarılan kanunlar için veto hakkı olsa da, iktidardaki partiye tarafsız olamayacak yaklaşımlarının olması hükümetin işini kolaylaştıracak, muhalefeti ise meclis içi denetimde daha aktif olmaya zorlayacaktır.

3.1.1.3. Darbe Söylentileri Karşısında Cumhurbaşkanı ve Hükümetin Tutumu

1949'un ortalarında iç politikada ordu üzerine yoğun bir tartışma yaşanmıştı. DP, Nihat Erim'in Batı Anadolu'ya yaptığı bir gezi sırasında İzmir'de komutanlarla gizli bir toplantı yapıldığını ileri sürmüş, Menderes bu geziyi CHP'nin orduyu ve

---

⁸⁷¹ **TBMM TD**, Dönem: IX, Cilt: 1, s. 56-57. Aydın Menderes'e göre, Millet Partisi'nin lideri olan Osman Bölükbaşı'nın DP'den dışlanması'nın nedeni Celal Bayar'dır. *“Bölükbaşı ile Menderes'in anlaşmaması için bir sebep varsa, anlaşması için yüz tane sebep var”*dır. Taha Akyol, **Demokrasiden Darbeye Babam Adnan Menderes**, Doğan Kitap, İstanbul, 2011, s. 138. Dikkat edilirse DP'nin iktidar döneminde, Millet Partililer tarafından TBMM'de yapılan eleştirilerin ağırlık noktası Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile ilgili eski ve yeni mevzular olacaktır.

⁸⁷² **TBMM TD**, Dönem: IX, Cilt: 1, s. 111-114.

idareyi süresiz iktidar emellerine alet etme yolundaki bir hazırlık şeklinde yorumlamıştı.⁸⁷³ Buna karşılık genç subayların Demokrat Parti'nin önde gelenlerine: “Genç subaylar sizinle beraberdir, biz sizi desteklemeye hazırız. Eğer iktidar devredilmezse müdahale edeceğiz, hiçbir şeyden korkmayın...” şeklinde teminat verdikleri, Bayar ve Menderes'in buna karşılık, “Bizim için iktidar ancak seçim yoluyla geldiği zaman meşrudur” diyerek bu teklifi reddettikleri iddiası da o günlerin tartışılan bir konusu olmuştur.⁸⁷⁴

Birçok araştırmacının ortak fikrine göre subayların tavrındaki değişikliğin ilk işareti, 14 Mayıs seçimlerini takip eden daha ilk günlerde görülmüştür. Gerçekten de, seçim sonuçlarının oluşturduğu değişiklikten sonra bir grup yüksek rütbeli subay İnönü'ye gelerek “bir emri olup olmadığını” sormaya başlamıştır. Bunun apaçık anlamı, “seçimlerin yasalara uygun olarak iktidara taşıdığı hükümeti devirmeye” hazır olduklarıdır.⁸⁷⁵ Her ne kadar İnönü bu tür bir teklifi geri çevirmiş ve iktidarı millî iradenin temsilcilerine devretmiş olsa da, 5 Haziran 1950'de bir albayın Başbakan Menderes'i başbakanlık binasında ziyaret ederek, İnönü'ye bağlı generallerin darbe hazırlığı içinde olduğunu bildirmesi, sivil iktidar-askeri otorite ilişkilerini kritik bir noktaya getirmiştir. Menderes bu ihbardan sonra, Milli Savunma Bakanı Refik Şevket İnce ve bazı milletvekilleri ile durum değerlendirmesi yapmış ve hemen akabinde Cumhurbaşkanı Bayar ile Çankaya Köşkü'nde görüşmüştür.⁸⁷⁶ Bu görüşmeden bir gün sonra, aralarında 15 general ve 150 albayın da bulunduğu çok sayıda subayın görevine

---

⁸⁷³ Akyaz, **a.g.e.**, s. 63-65 ; Taşkın Tuna, **Adnan Menderes'in Günlüğü**, Şule Yayınları, İstanbul, 2007, s. 100-102.

⁸⁷⁴ Ağaoğlu, **İpin Gölgesindeki**, s. 62.

⁸⁷⁵ Bkz. Orhan Erkanlı, **Anılar Sorunlar Sorumlular**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s. 5-6 ; Yusuf Sarımay, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve Nato'ya Girişi (1930-1952)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 197-212 ; Şaban İba, **Ordu Devlet Siyaset**, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul, 1998, s. 89-90 ; Başgil, **27 Mayıs**, s. 150-151 ; Barutçu, **a.g.e.**, s. 1051-1052 ; Özdağ, **a.g.e.**, s. 23-25 ; Akyaz, **a.g.e.**, s. 63-66 ; Mango, **Türkiye**, s. 56-66 ; 143, s. 70-71 ; Yıldız, **a.g.e.**, s. 68-69 ; Tuna, **a.g.e.**, s. 107-108. Ordunun siyasi iktidarlara müdahalesi fikrine oldukça sert bir tavır alacak olan Ali Fuat Başgil'in düşünceleri şu şekildedir: “İlk bakışta, ordu komutanlarının bu hareketi ve bu hareketin işaret ettiği kanunsuzluğa olan eğilim anlaşılabilir. Hâlbuki biraz düşünüldüğünde bu anlaşılabilir. Daha Atatürk zamanında başbakanlık yapmış olan İnönü'nün devlet adamlığı dönemi bütün bir kuşağın hayatını içine aldı...Böylece İnönü'nün kişiliği etrafında, gerçek bir “Devletin başında bulunması gerekli olan adam” efsanesi yaratılmıştı. Bir efsane doğuracak kadar yapılan yoğun propagandanın mutlaka meyvelerini vermesi gerekirdi. O meyvelerden birincisi bazı subayların İnönü'ye işte bu bağlılık hareketi oldu.” Başgil, **27 Mayıs**, s. 151-152.

⁸⁷⁶ **Ulus**, 6 Haziran 1950 ; **Yeni Sabah**, 6 Haziran 1950 ; Eroğul, **a.g.e.**, s. 109-110 ; Albayrak, **a.g.e.**, s. 191 ; Mehmet Kabasakal, **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 180.

son verilmiş ve pek çok subayın da görev yeri değiştirilmiştir. Menderes, ordunun bu ilk karşı hamlesini başlamadan önlemiştir; fakat ordu ile başlayan bu soğukluk, Demokrat Parti'nin iktidarı boyunca sürecektir.⁸⁷⁷

Aslına bakılırsa Başbakan Adnan Menderes, “Büyük ve güçlü Türkiye” idealini isteyen bir lider olarak devletin yardımcı güçlerinden mümkün olduğu kadar fazla yararlanmak zorundaydı. Ordu bu güçlerin en başında geleni olup başbakanın düşünce ve çalışmalarında önemli bir yere sahip olacaktı. Başbakan, cumhurbaşkanının da desteğini alarak iktidarın daha ilk aylarında ordunun teknik ve personel ihtiyacı için gerekli çalışmaları başlatacaktı. Ancak zaman zaman gündeme getirilen ve olasılığı her zaman söz konusu olabilen askeri bir müdahaleye maruz kalma fikri, DP'li idarecilerin peşini bırakmayacaktır. Bu durum çoğunlukla da muhalefetteki CHP odaklı bir ihtimal olarak değerlendirilecektir.

Nitekim Menderes silahlı kuvvetler içinde yapılan tasfiyeden sonra 13 Haziran 1950'de DP Grubuna şöyle seslenmiştir: “*Size esefle haber vermek isterim ki, iktidara gelişimiz henüz bir ayı bulmadığı halde, bazı zarurî değişiklikleri mesele ittihaz ederek Cumhuriyet Halk Partisi, orduyu aleyhimize tahrik etmek yoluna sapmıştır. Bizim bütün çalışmalarımız, memleketimizde demokrasiyi perçinleştirmeye matuftur. Cumhuriyet Halk Partisi, eğer başarılı bir çalışmaya girmek istiyorsa, başlarındaki iktidar hastalarını atmalıdır...*”⁸⁷⁸

Menderes'in bu sözleri karşısında Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın, İnönü'nün etrafına bazı askerleri toplayarak bir hükümet darbesi yapacağına sonrada Çankaya'ya geri döneceğine inandığını söylemek mümkün değildir.⁸⁷⁹ Ancak Menderes'in bu konuşmayı Celal Bayar'ın bilgisi dâhilinde yaptığı ve muhalefete gösterilen tavırda uyum içinde hareket edilmeye çalışıldığı da gözden kaçırılmamalıdır. Üstelik İttihatçı gelenekten gelen Bayar'ın ordunun bir müdahale yapacağını göz ardı etmesi de pek mümkün değildir. Nitekim Bayar, Menderes'ten farklı olarak her şeye karşın ordunun ciddiye alınması gerektiği konusunda kontrollü bir duyarlılıktan yana olmuş ve hatta

---

⁸⁷⁷ Sarıнай, **Türkiye'nin**, s. 197-212 ; Başgil, **27 Mayıs**, s. 150-151 ; Özdağ, **Menderes**, s. 23-25 ; Akyaz, **a.g.e.**, s. 66 ; Yıldız, **a.g.e.**, s. 68-69 ; Erkanlı, **a.g.e.**, s. 5-6 ; Barutçu, **a.g.e.**, s. 70-71 ; Tuna, **a.g.e.**, s. 107-108 ; Eroğul, **a.g.e.**, s. 110 ; Albayrak, **a.g.e.**, s. 191-192 ; Özdemir, **Çankaya**, s. 88-90 ; Mangırcı, **a.g.e.**, s. 48-50.

⁸⁷⁸ Akyaz, **a.g.e.**, s. 63-65 ; Tuna, **a.g.e.**, s. 100-102.

⁸⁷⁹ Aydemir, **İhtilalin**, s. 181-183 ; Özdağ, **Menderes**, s. 32.

Menderes’i de bu konuda sıklıkla uyarmıştır. Bu yüzden Kurtuluş Savaşı’nın Galip Hocası orduda yapılan bazı düzenlemelere taraftar olmaktan çekinmemiştir.

3.1.1.4. Arapça Ezan Okuma Serbestliği

Bayar ve Menderes’in ortak özellikleri olmaktan çok, birbirinden farklı özellikleri ağırlıkta olan iki mizaca sahip oldukları, 1946-1960 yılları arasında bazı somut olaylarla kendisini göstermiştir. Bu mizaç farklılığı doğal olarak bazı anlaşmazlıkları da beraberinde getirmiştir. Bu konuda DP’nin iktidar yıllarındaki ilk örneğin ordudaki tasfiyeler sırasında yaşandığı yukarıda görülmüştür. Ancak bu tür olayların DP’nin muhalefet yıllarına kadar uzandığı da bir gerçektir. Adnan Menderes Yassı Ada’da tutuklu bulunduğu süre zarfında Tarık Güryay ile yaptığı iddia edilen konuşmaların birinde söyledikleri pişmanlık ve gerçeklik arasında gelip gitmektedir. Devrik başbakan “*Bayar’la aranızda esaslı ne gibi anlaşmazlıklar oldu?*” sorusuna şöyle cevap verecektir: “*Doğrusu, gerçekten çok kılçıklı bir soru... Ben, hep Bayar’ı dinlemiş olsaydım, şimdi burada bulunmazdım... Aslında, Bayar’la aramızda çıkan uyuşmazlıklar ve anlaşmazlıklar, daha biz muhalefetteyken başlamıştı... Fakat Bayar’ı kırmak, onu bütün güçleriyle karşımıza almak olurdu. Hâlbuki bizim, gerek muhalefetteyken, gerek iktidardayken korktuğumuz en büyük tehlike, kendi içimizde parçalanmaktı. Ben, bu parçalanmaya meydan vermemek için bilhassa Bayar’a karşı daima, son derece sabırlı, son derece tahammüllü ve son derece uysal davrandım. Bayar, şahsen kırıldığı takdirde, partiyi, çok kısa bir zamanda temellerinden çökertebilirdi. Onun bu derece büyük bir güç sahibi olduğunu, maalesef bir kere samimiyetle inanmış bulunuyordum...Bu inanış bende ona karşı ister istemez, esaslı bir çekingenlik yaratmıştı. Fakat o da, bilhassa zaafımla beni çok iyi tanıdığı sanırım. Hangi niyetini isteyerek, hangi teklifini istemeyerek yerine getirdiğimi daima sezerdi.*”⁸⁸⁰

DP döneminde her iki liderin uyuşmazlığa düştüğü bir diğer önemli olay ise Arapça ezan yasağı konusunda olacaktır. Hatırlanacağı üzere Atatürk ibadet inkılâbına ezan ve namazı Türkçeleştirmekle başlamıştır. 18 Temmuz 1932’de Diyanet İşleri Başkanlığı yayımladığı bir tamim ile ezanın ve kametin Arapça okunması

---

⁸⁸⁰ Güryay, a.g.e., s. 95-96.

yasaklanmıştır. Arapça ezan yasağının kanun kapsamına girmesi ise 2 Haziran 1941 tarihinde 4055 sayılı kanunla gerçekleşmiştir.⁸⁸¹ Ancak bu son düzenlemeden sonra ülkede yeniden bir takım karışıklıklar çıkmaya başlamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında bu yasağa rağmen ezanı Arapça okuyanların hapsilere atılması devlet-vatandaş ilişkilerinde gerginliğe neden olmuştur. Bu yüzden Adnan Menderes ve DP milletvekillerinin iktidara gelmeden önce yaptıkları seçim gezilerinde onlara en fazla duyurulan konulardan biri de Arapça ezan yasağı olmuştur. DP'nin iktidara gelir gelmez bu isteği yerine getirmesi artık kaçınılmaz olmuştur. Menderes, 4 Haziran 1950'de hükümet programının, Parti Meclis Grubunda görüşülmesi sırasındaki verdiği demeçte; *“Ezanın Türkçe okunmasına mukabil cami içinde bütün ibadet ve duaların din dilinde olması garip bir tezat teşkil eder.”* diyerek Türkiye'nin 18 yıl öncesine göre farklı bir noktaya geldiğine dikkat çekmiştir.

Hükümet programının kabul edilmesinden sonra bir yandan mecliste gücünü göstermeye başlayan, diğer yandan da orduyu darbecilerden temizleme hamlesine başlayan Adnan Menderes, 5 Haziran günü Zafer ve Son Posta gazetelerine verdiği demeçlerde de Arapça ezan yasağına değinmiştir. Burada *“millete mal olmuş inkılâpların korunacağı görüşünü tekrarlayan Menderes'in, “millete mal olmamış inkılâpları” tasfiye sürecini ise ezan yasağı ile başlatmış olduğu anlaşılmaktadır.* Böylece bu demeçlerin verildiği tarihten kanunun çıkış tarihine kadarki 11 gün içerisinde basında ve hükümette yoğun bir tartışma başlamıştır.⁸⁸²

Sonuçta Kayseri milletvekili İsmail Berkok ve 13 arkadaşının hazırladığı yasa tasarısı önerisi 16 Haziran 1950 tarihinde TBMM'ye sunulmuştur. Tasarı hakkında muhalefetin görüşlerini açıklayan CHP sözcüsü Cemal Reşit Eyüboğlu, Türkçe ezan Arapça ezan konusu hakkında politik bir münakaşa açmayacaklarını, millî şuurun bu konuyu kendiliğinden halledeceğine inandıklarını ve Arapça ezan meselesinin ceza konusu olmaktan çıkarılmasına aleyhtar olmayacaklarını söyleyerek hükümete tam destek vermiştir.⁸⁸³ Böylece hükümetin sunduğu tasarı, DP ve CHP milletvekillerinin

---

⁸⁸¹ Cemal Kutay, **Atatürk'ün Beraberinde Götürdüğü Hasret: Türkçe İbadet, Ana Dillimizle Kulluk Hakkı**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 23-26 ; Ahmet Küçükkağa, **Türkiye'de Laiklik Serüveni**, Emre Yayınları, İstanbul, 1996, s. 41 ; Hafız Yaşar Okur, **Atatürk'le On Beş Yıl, Dini Hatıralar**, Sabah Yayınları, İstanbul, 1962, s. 15-18 ; Hasan Çemil Çambel, **Makaleler Hatıralar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 36-37.

⁸⁸² Mustafa Armağan, **Türkçe Ezan ve Menderes**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 32.

⁸⁸³ **TBMM TD**, Dönem: IX, Cilt: 1, s. 181-183.

oylarıyla kabul edilmiş, Türk Ceza Yasasının 526'ncı maddesi 5665 sayılı yasa ile değiştirilmiş ve Arapça ezan ve kamet okuma yasağı kaldırılmıştır.⁸⁸⁴

Gerçekte ezanın Arapça okunması noktasında Celal Bayar'ın tereddütleri olmuştur. Bayar, bu tereddütlerini başkanlık ettiği kabine toplantısında dile getirmiş, Sağlık Bakanı Nihat Reşat Belger'in, "*Büyük zaferimiz üzerine Atatürk'ün ruhu bu kadarcık bizi bağışlar, efendim*" sözleri ile yatışmış ve toplantı olağan bir havada sürmüştür.⁸⁸⁵ Bununla birlikte İlahiyatçı Şerafettin Gölcük'ün Celal Bayar'dan dinleyip anlattığına göre Menderes, cumhurbaşkanının, "*İlk iş olarak ezanı Arapçaya çevirirsek CHP'nin eline bir koz vermiş oluruz. Acele etme, sonraya kalsın!*" şeklindeki itirazlarına tepki göstermiş ve Ankara'dan uzaklaşmıştır. Bir süre sonra başbakanın Mersin'de olduğunu öğrenen Bayar onun gönlünü almıştır. Yine Gölcük'ün aktardığına göre, Bayar'ın ikna oluşunu ve kanunu imzalamasını açıklayan cümlesi şöyledir: "*Çünkü bir skandal olacaktı. Yeni iktidara gelmişiz, ezan yüzünden cumhurbaşkanıyla başbakan anlaşamıyor dedirtmemek için imzaladım.*"⁸⁸⁶

Celal Bayar'ın damadı ve DP Kütahya milletvekili Ahmet Gürsoy Bayar'ın, Demirkırat Belgeseli'nde iddia edildiği gibi Mersin'e gitmediğini savunmuştur.⁸⁸⁷ Bayar'ın düşüncesi de yasağın kaldırılması noktasındadır.⁸⁸⁸ Cihad Baban'a göre ise bu yasa, Cumhurbaşkanı Bayar tarafından olumlu karşılanmamış, "Bayar çok kızmış, kızarmış hatta istifayı bile düşünmüş; ancak Menderes'in politik hünerbazlığına, sonunda teslim olmuştur."⁸⁸⁹ Şemsettin Petek'e göre, Bayar ezanın Arapça okunmamasının halkın tepkisini çektiğini bilmektedir ve taşmaya başlayan bu baraj karşısında drenaj kanallarını açmak istemektedir.⁸⁹⁰ Toktamış Ateş'in düşünceleri de

⁸⁸⁴ TBMM TD, Dönem: IX, Cilt: 1, s. 186-187.

⁸⁸⁵ Şevket Çizmeli, **Menderes Demokrasi Yıldızı?**, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2007, s. 192-194.

⁸⁸⁶ Armağan, **Türkçe Ezan**, s. 18 ; Tuna, **a.g.e.**, s. 109-110.

⁸⁸⁷ Bkz. Birand, Dünder, Çaplı, **a.g.e.**, s. 84 vd.

⁸⁸⁸ Bkz. Mehmet Emin Gerger, **İnönü-Menderes Mücadelesi**, Bayrak Matbaası, İstanbul, 2004, s. 70-71.

⁸⁸⁹ Cihat Baban "Politika Galerisi" adlı eserinde bu konuda şunları yazmaktadır: "*Demokrat Parti derhal ezanın Arapça okunmasına yol açan kanunu getirince, Bayar üzüldü, sinirlendi, fakat beş yıllık mücadelede birbirleriyle yüzgöz olan liderler kadrosu içinde Bayar Menderes'e söz geçiremedi ve olupbittiye boyun eğdi. Bu onun aleyhinde fena bir puan oldu, sonra bu gedikten çok su girecekti.*" Derin, **a.g.e.**, s. 281-282 ; Baban, **Politika Galerisi**, s. 30, 54.

⁸⁹⁰ Gerger, **a.g.e.**, s. 243-244. O günlerde Arapça ezan serbestliği üzerine Urfa eski milletvekili Refet Ülgen tarafından Cumhurbaşkanına şöyle bir yazı gönderilmiştir: "*Yüksek bir huzura: Ezanın Türkçe okutturulması, aydınlar arasında eyi bir tesir bırakmamıştır. Bu bir gerilemedir. Atatürk'e aziz arkadaşlık yapmış olan büyük varlık buna engel olmalı idi. Malumaliniz tekelerin kapanması bir tedbiri ihtiyati idi; hâlbuki ezanın Türkçe okutturulması bir inkılâptı. Atatürk'ün yaptığı bir inkılâptı. Bunu*

Bayar'ın tüm tereddütlerine rağmen kendilerini iktidara taşıyan-getiren kitlenin irade ve arzusu karşısında boyun eğmek zorunda kaldığıdır. Üstelik Menderes'teki tavrın nedeni de Bayar'dan farklı değildir.⁸⁹¹ Petek ve Ateş'in bu görüşlerine rağmen Haydar Seçkin'in bu olaya bakışı farklıdır: *"Bu işi güya Menderes yaptırmış, Celal Bayar, aksine üzülmiş derler; ama bu üzülmeye gösterişi, geçmişinde Atatürk'ü sevmek millî bir ibadettir şeklinde mükerreren söylenen sözleri olsa gerektir."*⁸⁹²

Konunun bu noktasında Celal Bayar ve Adnan Menderes'in olaylara yaklaşımlarındaki ruh hali için Kısakürek'in yazdıklarına bakmak, her ne kadar subjektif unsurlar taşısa da, faydalı olabilir. Kısakürek şöyle diyordu: *"Öyleyse? Çocuklar hevesini alsın! Gibilerden bir müsamaha ve müsaade... Celal Bayar, kendisinde mevcut insan tanıma hissiyle Adnan Menderes'i gayet yakından hecelemiş, uzun müddet şef tâbiyetinde yaşamaya alışık bir insan olduğu için bu halinin dışına çıkmadan ve kırıp geçirici bir şef tavrı almadan insanları kendi zaaf ve tezadları içinde kısıvrak bağlamayı daima bilmiş, hattâ bazılarının şeflik taslamalarına göz yumarak onları kendi hedefine yöneltici viraj noktalarında yularlamayı becermiştir. Adnan Bey de Bayar'ın, kum bahçesinde oyuncaklarıyla istediği gibi oynamasına müsaade ettiği ve daima zaaf ve tezatları içinde yakaladığı, bu bakımdan "Demirkırat"ın sahibi sanılmasına aldırmadığı, namütenahi nazlı, hatta şımarık bir çocuk olmaktan ileriye geçememiştir. Bu nokta Demokrat Parti'nin iki kutbu Bayar ve Menderes bilmecesini çözmekte en esaslı ölçüdür ve ileride, bütün bir eşya dersi tablosu halinde binbir vakıanın biricik muharrik kanununu teşkil edecektir...."*⁸⁹³

---

tekrar Arapçaya çevirmek, bir gerileme yani bir irtica olmaz mı? Din dili deye yeryüzünde bir şey yoktur ve olamaz, din dili sözü çok amiyane ve bilgisizce bir laftır. Özet olarak arz edeyim ki ezanın Türkçe okutturulması işi demokrat lehine iyi bir hareket olmamıştır. Sevgi ve saygı besleyenlerin birçoğunu endişeye düşürmüş, sovmaya hatta yüz çevirmeye sebep olmuş olduğunu derin saygılarımla arz eylerim. 16 Haziran 1950." BCA 030.01/41.242.2.

⁸⁹¹ Gerger, a.g.e., s. 159-160.

⁸⁹² Seçkin, a.g.e., s. 110-113.

⁸⁹³ Necip Fazıl Kısakürek cümlelerine şöyle devam etmiştir: *"...Ve hâdiselere başından sonuna kadar kuş bakışı bir nazar atılacak olursa, görülecektir ki, Demokrat Parti kotrasını sancak ve iskeleden ters yalpalarla emin bir hedefe dosdoğru gitmekten alıkoyan bu iki şahsiyet arası iç ve gizli ahenksizlik her ikisinin de hâdiseleri göğüsleyici ve iradelerine râmedici büyük şef vasıflarından uzak olmaları yüzündendir. İkisi de birbirinden korkmuş, ikisi de birbirine ivaz vermiş, hiçbiri öbürünü altetmeye davranmamış ve bu arada Bayar'ın ihtiyatı, Menderes'in infial karakterine galip gelerek, zikzaklı gidiş, kör-topal, düz gidişi takip zorunda kalmıştır. Eski Galip Hoca, Menderes'e hep galip gelmiş, onu Türk'ün ruh köküne dönme hamlelerinde mağlup etmiş, ona nişanlar ve sırmalara bürülü, şatafatlı başkumandan tesellisini bırakarak kılıcını dilediği gibi tasarruf etmeyi başarmıştır."* Kısakürek, a.g.e., s. 132-135.

Baha Akşit ise konuyu Menderes ve Bayar'ın dışına taşımıştır. Ona göre, ezanın yeniden Arapça okunması milletin tamamına yakınının heyecanla beklediği bir gelişmedir. Akşit bu hususta Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun sözünü hatırlatmıştır. Madanoğlu: *“Ne zamanki ezanı Arapça okudular, biz Demokrat Parti'yi yıkmaya o gün karar verdik! Çünkü irtica'ya taviz vermeye başlamışlardı!”* demektedir.⁸⁹⁴ Mete Tunçay ise, *“Bunu, Menderes'in özel mukaddesat duygusuyla yapmaktan çok, böyle bir hareketin kendisine daha büyük bir popülerite kazandıracağına inanarak yaptığına kaniyim! Ama unutmayın ki, DP-Menderes Döneminde de, mesela Said-i Nursî'nin kovuşturulmaya devam etmesi işte adamın sürgünde tutulması, zaman zaman “tarikat ayini yapıyorlar” diye, çeşitli tarikat mensuplarının mahkemeye falan verilmesi devam etti!..Atatürk heykellerini kırmaya kalkıyorlar” diye, ticâniler'in takibi...”*⁸⁹⁵ örneklerini vererek DP döneminde laik düzenin korunmasına yönelik adımların da atıldığını savunmuştur.

Arapça ezan ile ilgili değerlendirme ve düşüncelerden anlaşılacağı gibi ezanın Arapça okunabilir serbestisine Bayar herhangi bir emrivaki yapmış değildir. Bayar, Atatürk inkılâplarına bağlı bir lider olarak yaşanan bir çelişkinin ortadan kaldırılmasını bazı endişelerine rağmen uygun görmüştür. *“Müezzinin caminin bir parçası olan minarede Allahu Ekber demesinin suç, fakat caminin içinde söylemesinin serbest olduğu”* mevcut durumun laik ve demokratik devlet anlayışı içinde düzeltilmesini cumhurbaşkanından daha fazla isteyen ise Başbakan Adnan Menderes olmuştur.

İsmet Bozdağ'ın yazdıklarına göre cumhurbaşkanı ve başbakan arasında ezandan başka devlet radyosunun yayınları noktasında da bir anlayış farklılığı görülmüştür. Olay öncesi Kore'deki Türk Tugayı, Kunuri Savaşlarında tek başına bir savaş kazanmış ve bu münasebetle Menderes de Ankara Radyosu'na, ilk kandilde bir mevlit okunmasını emretmiştir.⁹⁶⁰ Cumhurbaşkanı ise yapılan yayın karşısında başbakanlığı aramış ve Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu'na çok yüksek tonda bir sesle çıkmış ve yüzüne telefonu kapatmıştır. Ağaoğlu bu durum karşısında istifasını yazmış ve başbakana sunmuştur. Menderes: *“Bu konu, senin istifanı değil, bakanlar kurulun istifasını gerektirir. Devlet başkanı ile fikir ihtilaflı içindeyiz. Ben biraz sonra*

---

⁸⁹⁴ Gerger, a.g.e., s. 196-197.

⁸⁹⁵ A.g.e., s. 213-215.

Çankaya'ya çıkıp kabinenin istifasını bildiririm” demiştir. Gerçekten de Çankaya'ya giden başbakan üçüncü defa istifasını sunmuştur. Bayar'ın: “Samet, benim oğlum gibidir. Ben babasının arkadaşıyım. Şimdi çağırayım ve gönlünü alayım.” biçimindeki tekliflerini de reddederek: “Beyefendi, bu bir gönül kırılma meselesi değil ki, gönül alınarak geçiştirilsin! Bu bir prensip anlaşmazlığıdır. Sizin fikirlerinize saygım var; ancak bendeniz, zati devletiniz gibi düşünmemekteyim. Demokrasi, vicdan hürriyetini de içine alan bir hürriyetler silsilesidir. Dünyanın bütün ülkelerinde, hatta bizim gibi laik devlet olan Fransa'da bile, her Pazar bütün kiliseler çan çalar, radyoları kiliselerden aynı nakilleri yaparlar!...Benim Müslüman vatandaşım dinleyecek ve devletin kendisinden olduğunu bir kez daha anlayacak” diyerek istifasında ısrarcı olmuş, Bayar, olayı kapatmaya çalıştıysa da Menderes direnmiş ve Çankaya'dan ayrılmıştır. Ağaoglu'nun anlattığına göre Bayar; kısa süre sonra Koraltan ve Köprülü vasıtasıyla başbakanı ikna edebilmiştir.⁸⁹⁶

3.1.1.5. Kore Harbi ve NATO Üyeliği

İktidar değişikliğiyle artık Türkiye'nin dış politikasını Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü birlikte yönlendirmeye başlamıştır. Cumhurbaşkanı Bayar dışındaki iki politikacı daha önce yüksek kamu görevlerinde bulunmamış; ancak siyasi çevrelerce tanınan kişiliklerdir. Politik görüşleri 1945'e kadar üyesi buldukları CHP'de olgunlaşmıştır. DP iktidara gelir gelmez bu olgunluk ile Türkiye'nin dış politikasında herhangi bir radikal değişikliğin olmayacağını vurgulamış, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, *“İkinci Dünya Savaşı'ndan beri Batı'ya yönelen dış politikamız, bu yönde daha aktif bir hâl alacaktır.”* açıklamasını yapmıştır. Bu açıklamadan DP ile selefleri arasındaki esas farkın, politikalarının özünden ziyade bu politikaların uygulanmasından kaynaklanacağı sonucu ortaya çıkmıştır.⁸⁹⁷ Nitekim bunu doğrulayan ilk gelişme Uzakdoğu'da başlayan ve iki kutuplu dünyanın Türkiye'ye yansması olan bir rejim ve coğrafya çatışması olmuştur.

Demokrat Parti hükümetinin iç politika ile meşgul olduğu günlerde, Kore Savaşı patlak vermiştir. Bu olay, Batı yanlısı politika izlemekte olan Türk Hükümeti ve basında

⁸⁹⁶ İsmet Bozdağ, **Daracağında Bir Başbakan**, Truva Yayınları, İstanbul, 2009, s. 105-108.

⁸⁹⁷ Ayşegül Sever, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu (1945-1958)**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997, s. 62-63.

tepkiyle karşılanarak, “Komünist güçlerin Uzak Doğu’da yayılması” olarak değerlendirilmiştir. Bu arada Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Trygve Lie’nin, Güvenlik Konseyinin Güney Kore’ye yardım edilmesini öneren, 27 Haziran 1950 tarih ve 473 sayılı kararı da Türk hükümetine ulaşmıştır.⁸⁹⁸ TBMM’nin 30 Haziranda yaptığı toplantıda, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, milletvekillerine bilgi vermiş, Amerika Birleşik Devletlerinin aldığı tavrı desteklediklerini açıklamıştır. Daha sonra 18 Temmuz’da Yalova’da Cumhurbaşkanı Bayar, Başbakan Menderes, Milli Savunma Bakanı Refik İnce, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nuri Yamut ve üst düzey askeri yetkililerin katıldığı altı saat süren toplantıda, Kore’deki durum ele alınmıştır.⁸⁹⁹ 20 Temmuz’da Ankara’da Milli Savunma Bakanı Refik İnce’nin de katıldığı Yüksek Askeri Şura toplantısında konu tekrar değerlendirilmiştir. 25 Temmuz’da ise Cumhurbaşkanı Bayar’ın başkanlığında ve TBMM Başkanı Refik Koraltan ile Genelkurmay Başkanının katılımı ile toplanan bakanlar kurulu, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinin Güney Kore’ye silahlı yardım için yaptığı başvuruya olumlu cevap verme kararı almıştır. Sonunda Tuğgeneral Tahsin Yazıcı komutasındaki tugay, büyük bir merasimle Kore’ye uğurlanmıştır.⁹⁰⁰ Kore’ye asker gönderme kararı muhalefet tarafından da desteklenmiştir. Muhalefetin eleştirisi, hükümetin kararı alış şekline yönelik olmuş ve Anayasa’nın 26. maddesinin göz ardı edildiğini ileri sürmüştür.⁹⁰¹ Öyle ki mecliste grubu bulunan iki muhalefet partisi (CHP ve MP) birer bildiri yayınlamıştır. CHP adına Genel Sekreter Kasım Gülek ve MP adına da Genel Başkan Hikmet Bayur’un imzasıyla çıkan bildirilerde; hükümetin, kararı kendilerine danışmaksızın ya da TBMM’den geçirmeksizin alması eleştirilmiştir.⁹⁰²

Görüldüğü gibi Kore kararının alınmasında, Bayar ve Menderes’in büyük etkisi söz konusudur. Çünkü her iki lider, Türkiye’nin izlediği Batı yanlısı politikanın kanıtlanarak, NATO’ya girilebilmesi için, Türkiye’nin önüne önemli bir fırsatın

---

⁸⁹⁸ Albayrak, **a.g.e.**, s. 410-414.

⁸⁹⁹ **Ulus**, 19 Temmuz 1950 ; **Hürriyet**, 19 Temmuz 1950.

⁹⁰⁰ **Akşam**, 26 Temmuz 1950 ; **Hürriyet**, 26 Temmuz 1950 ; **Son Posta**, 26 Temmuz 1950.

⁹⁰¹ Bkz. **TBMM TD**, Dönem: IX, Cilt: 3, s. 172-175 ; Tekin Erer, **On Yılın Mücadelesi (Türkiye’de Parti Kavgalarının İkinci Cildi)**, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963, s. 47-49 ; Dilipak, **Menderes**, s. 168-169 ; Tahsin Yazıcı, **Kore Hatıralarım**, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1963, s. 39-41 ; Erol Mütercimler-Mim Kemal Öke, **Düşler ve Entrikalar Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 72-74 ; Tuna, **a.g.e.**, s. 113 ; Özdağ, **Menderes**, s. 34.

⁹⁰² Mütercimler-Öke, **a.g.e.**, s. 73-74 ; Erer, **a.g.e.**, s. 47-49 ; Dilipak, **Menderes**, s. 168-169 ; Denizli, **a.g.e.**, s. 68-73 ; Sabahat Erdemir, **Muhalefet’de İsmet İnönü**, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1956, s. 286-290.

çıkacağına inanmıştır.⁹⁰³ Gerçekten de bakanlar kurulunun, Kore'ye asker gönderilmesi kararı öncesinde, 25 Temmuz'da basına bir açıklamada bulunan ABD'li Senatör Harry Cain; Türkiye'nin Kore Harbi'ne eylemsel olarak yardımının, Atlantik Paktna girmesinde etkili olacağını belirtmiştir.⁹⁰⁴ Bu destekten güç alan Cumhurbaşkanı Bayar, Atlantik Paktna girmeyi sağlamak veya yeni bir Akdeniz Paktnı'nın kurucuları arasında bulunarak kolektif bir emniyetin siperine sahip olmak düşüncesiyle önce İnönü ile görüşmüştür. İnönü, Bayar'ın "NATO'ya niçin girmediniz?" sorusuna "Onlar istediler de biz mi girmedik, Celal Bey." diye karşılık vermiş ve NATO'ya üye olma noktasında cumhurbaşkanıyla fikir birliği içinde olduğunu anlatmıştır. Cumhurbaşkanı bu görüşmeden hemen sonra Menderes ile de görüşmüş ve üyelik konusunda başbakan ile uyum içinde çalışabileceğini görmüştür. Nitekim Menderes, Sovyet Rusya'nın belli istekleri karşısında yalnız kalmamak için, kolektif bir emniyetin zorunluluğuna inanmaktadır. Cumhurbaşkanı, muhalefet ve başbakandan sonra NATO üyeliği konusunu bakanlar kurulunda da dile getirmiş ve bu konuda çalışmaların hızlandırılmasını sağlamış, üstelik Türkiye'nin büyük merkezlerdeki büyükelçileri ile de bir görüşme yaparak Türkiye'nin dış politika tespitlerini yapmıştır.⁹⁰⁵

Cumhurbaşkanı Bayar'ın aktif bir dış politika telkinleriyle hükümetin NATO'ya yaptığı ilk müracaat 1950 Eylül'ünde toplanan NATO Bakanlar Konseyi tarafından kabul edilmemiş; buna karşılık Konsey, Türkiye ve Yunanistan'ı "Akdeniz'in

---

⁹⁰³ İsmet Bozdağ Kore Savaşı ve NATO'ya katılım sürecinde cumhurbaşkanı ve başbakan arasında geçen ve başbakanın ikinci defa istifa etme teşebbüsünü doğuran gerginliği şu cümlelerle aktarmıştır: "Dış Politikada büyük hareketler vardı...Bayar, Türkiye'nin Atlantik Paktnı'na kabulü hareketini başlatmıştı...Dış İşleri Bakanlığı'na doğrudan talimat veriyor, Bakan Fuad Köprülünün şikâyetlerine sebep oluyordu. Kore Savaşlarına gönderilen Türk tugayı, muhalefet ile iktidar arasında ateşli bir tartışma konusu olmuştu. Bu sebeple Cumhurbaşkanı hareket halindeydi: sık sık bakanlar kurulu toplantılarına Başkanlık etmeye başlamıştı. Bu durum, Adnan Menderes'i çileden çıkarıyordu... Hele bunlar yetmiyormuş gibi Meclis'te Taşkent'in grubuna ayrıcalıkla bakması, başvekili tavır almaya götürdü. Menderes, Köşk'te yapılan bir toplantı sonu Bayar'a sıkıntılarının bazılarını aktarmış ve bu koşullar altında görevini yapmanın gittikçe güçleştiğini hatırlatarak resti çekmiş; önce İstanbul'a, oradan İzmir'e, oradan da Aydın'a geçerek çiftliğine yerleşmişti, Ankara'ya dönmüyordu...Verilmiş yazılı bir istifa yoktu ama istifaları mutlaka yazılı olması da gerekmezdi...Bayar'la konuşurken, hükümetin sıkıntılarından söz etmiş, parti hakkında bir şey söylememişti...Menderes'i iş başına getirmekten başka yapacak bir şey yoktu...Ethem Menderes'i, Çakırbeyliğe gönderdiler ve Adnan Menderes'in Ankara'ya dönmesi sağlandı. Menderes'in istifası, böylelikle geçiştirilmiş oldu..." Bozdağ, **Daracağında**, s. 134-135.

⁹⁰⁴ Mütercimler-Öke, **a.g.e.**, s. 85-86 ; Bağcı, **a.g.e.**, s. 24-25 ; Albayrak, **a.g.e.**, s. 410-424 ; Sever, **a.g.e.**, s. 65 ; Kemal, **a.g.e.**, s. 34 ; Sibel Turan, "İç Dinamikler ve Dış Politika," **Türk Dış Politikası (1919-2008)**, Platin Yayıncılık, Ankara, 2008, s. 510-511 ; Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 186-187 ; Bülent Ruscuklu, **Kore Savaşı (Unutulan Savaş) ve Gazi Faruk Pekerol'un Anıları**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005, s. XIX-XXIII.

⁹⁰⁵ Bozdağ, **Zaferlerle**, s. 95-97.

savunulması için gerekli planlama işlerine katılmaya çağırma kararı” vermiştir.⁹⁰⁶ Bunun üzerine Bayar, Şubat 1951’de Ankara’ya gelen ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı G. Mcghee ile yaptığı görüşmede şunları söylemiştir: *“Kore Savaşı’na katılmamıza rağmen Türkiye’nin hâlâ NATO’ya alınmamış olmasını anlamakta güçlük çekiyoruz. Bu durumdan memnun değiliz. Karşılıklı garanti istiyoruz. Daha azıyla tatmin olmayacağız.”*⁹⁰⁷

Türkiye’nin ve özellikle Bayar’ın istediği gelişme 1951 yılının sonunda gerçekleşmiştir. Zira Mısır, 1951 Ekim’inde Ortadoğu Komutanlığı tasarısına katılmayı kesinlikle reddedince, İngiltere’nin yapacağı bir şey kalmamış ve Türkiye’nin NATO’ya katılmasına itirazını geri almıştır. Bunun neticesi olarak, NATO Bakanlar Konseyi, 17 Ekim 1951’de Londra’da yaptığı toplantıda, ayrı ayrı kabul ettiği protokollerle, Türkiye ve Yunanistan’ın NATO’ya katılmalarını kabul etmiştir. 17 Ekim 1951 Protokolünü, Amerikan Senatosu 29 Ocak 1952’de onaylamıştır. TBMM ise 18 Şubat 1952 günü yaptığı toplantıda, 5886 sayılı kanun olarak, hem “Kuzey Atlantik Antlaşması”nı hem de 17 Ekim 1951 tarihli protokolü kabul etmiş ve 5886 sayılı kanun, Resmi Gazete’nin 19 Şubat 1952 gün ve 8038 sayılı sayısında yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.⁹⁰⁸

Cumhurbaşkanının bir hükümet başkanı gibi hareket ederek bizzat alakadar olduğu ve yetkilerinin dışında da hareket ettiği bu faaliyetler Türkiye’nin NATO üyeliğinden sonrada kendini gösterecektir. Bayar, aynı bir zamanlar başbakanı olduğu Mustafa Kemal Atatürk’te olduğu gibi milletlerarası platformda Türkiye’nin itibarını ve yerini göstermek için, Balkan Paketi’nin yeniden canlandırılması ve Bağdat Paketi’nin kurulmasında hükümeti teşvik ederken yaptığı yurt dışı seyahatler ile bizzat işin içine dâhil olacaktır. Bu durum iç politikada başbakan Menderes’in icrası sürerken dış politikada bizzat cumhurbaşkanının yönlendirici ve etkileyici rolünün çok daha fazla ortaya çıktığı kanaatini oluşturacaktır.

⁹⁰⁶ Mütercimler-Öke, **a.g.e.**, s. 86.

⁹⁰⁷ Sever, **a.g.e.**, s. 66 ; Armaoğlu, **Belgelerle**, s. 186-187.

⁹⁰⁸ Armaoğlu, **Belgelerle**, s. 187-188 ; Eroğul, **a.g.e.**, s. 115-117 ; Dilipak, **Menderes**, s. 174-175 ; **TBMM TD**, Dönem: IX, Cilt: 13, s. 313 vd. ; **Yeni Sabah**, 17 Şubat 1952 ; **Vatan**, 19 Şubat 1952.

3.1.1.6. Göçmen Meselesi

İkinci Dünya Savaşından sonra, geniş çapta iş gücü ihtiyacı olan Bulgar hükümeti, Türklerin göç etmesini engelleyici davranışlarda bulunmuş ve bu davranış Türk basının tepkisiyle karşılanmış olmakla beraber, 1950 yılına kadar Türk azınlığı ve göç yine önemli bir anlaşmazlık konusu olmamıştır. Göç ve göçmen sorununun dar boğaza girmesi ve bu nedenle Türk-Bulgar siyasi ilişkilerindeki gerginlikler daha çok Bulgaristan'da komünist yönetimin kurulmasından sonra meydana gelmiştir. Kurulan yeni rejimin Türklerin sosyal kuruluşlarına ve topraklarına el atması, Bulgaristan Türkleri arasında türlü huzursuzluklara yol açmıştır. Bu, Bulgaristan Türklerinin anayurda göçlerine yol açan önemli bir neden olmuştur. 1950 yılında Türkiye'ye göç etmek isteyenlere Bulgar makamlarının verdiği çıkış vizeleri aynı yıl büyük bir göç sorunu oluşturmuş, mal ve mülkleri ellerinden alınmış binlerce Türk'ün Türkiye'ye göçe zorlanması büyük bir bunalım patlamasına neden olmuştur. Bu bunalımın nedeni, malsız mülksüz gönderilen 250.000 kadar göçmenin üç ay gibi kısa bir sürede Türkiye'ye yerleştirilmesi idi. Doğal olarak bu kadar çok insanın Türkiye'ye kabulü hem ekonomik hem de sosyal sarsıntıların kaynağı olacaktı. Türk ve Bulgar hükümetleri arasında alınıp verilen notalar ve göçmen sorununun uluslararası kuruluşlara duyurulacağı hususunda Türkiye'nin azimli tutumu ve Bulgar-Türk sınırının kapanması, Bulgaristan'ı yumuşatmış ve 2 Aralık 1950 tarihinde yapılan anlaşma ile Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmek isteyenlere öncelikle Türk giriş vizesi öngörülmüştür.⁹⁰⁹

Bu meselenin çözülmesi noktasında cumhurbaşkanı ve başbakan ortak hareket etmeye özen göstermiştir. Ülke dışındaki Türk soydaşları hakkında oldukça hassas davranan cumhurbaşkanı, Menderes'in, Bulgar notasını arz etmesinden sonra bir an bile tereddüt göstermeden şu cevabı vermiştir: *"Notaya memnuniyetle müspet cevap verelim. Biz Millî Mücadelenin en zayıf bulunduğumuz, her türlü imkânlardan mahrum olduğumuz senelerde buna benzer birçok problemleri halletmiştik. Demek ki, böyle büyük bir iskân işini halletmek şansı yine bize düşüyor. Buna sevinmek lâzımdır."* Cumhurbaşkanı Celal Bayar, bununla yetinmeyerek 1 Kasım 1950'de TBMM'de verdiği nutukta şöyle demiştir: *"Göçmenler meselesi hakkında Bulgaristan hükümeti*

⁹⁰⁹ **Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976, s. 108-109 ; Erer, **a.g.e.**, s. 47-49 ; **Hürriyet**, 17 Ağustos 1950 ; Albayrak, **a.g.e.**, s. 460-461.

*nezdinde yaptığımız teşebbüsler müspet bir netice vermediği takdirde hükümet, bu mühim ihtilafı, milletlerarası mercilere intikal ettirmek kararını şimdiden vermiş bulunmaktadır.”*⁹¹⁰

Bu arada göçmenlere yeterli yardımın yapılabilmesini sağlamak için, Cumhurbaşkanı Bayar’ın himayesinde ve TBMM Başkanı Refik Koraltan’ın başkanlığında, Aralık 1950’de “Göçmen Yardım Birliği” kurulmuş ve birlik ilk toplantısını Kızılay binasında yapmıştır. Cumhurbaşkanı yalnız bırakmayan Başbakan Adnan Menderes toplantıda bir konuşma yaparak, birliğin Kızılay bünyesinden faydalanacak bir tarzda vücuda getirilmesi lüzumuna işaret etmiş ve Bayar’ın yardımlarını takdir etmiştir. Müteakiben cumhurbaşkanı yaptığı konuşmada, *“İrkdaşlarımızın hüsnüniyetli ve hukuki bir anlayışın neticesi olarak memleketimize geldiklerini bu sebeple meselenin bütün cihanı alakadar ettiğini, bu mevzuda bazı devletlerin resmi muavenetine mazhar olunacağını ve devlet çiftliklerinin parçalanarak göçmenlere verileceğini”* söylemiştir. Bu arada Demokrat Parti Meclis Grubu ise, aldığı bir kararla, DP milletvekillerinin maaşlarından 250’şer liranın göçmenlere yardım olarak verilmesini öngörmüştür.⁹¹¹

Cumhurbaşkanı, 1951 yılının Ocak ayı başında İstanbul’a geçtikten sonra göçmen davasında Adnan Menderes ile birlikte uyum içinde hareket etmeye devam etmiştir. Celal Bayar, Bulgaristan’da kalan soydaşlarımız için: *“Bu kardeşlerimizin hepsi ana vatana döneceklerdir. Bunları yurda getirip bağrımıza basacağız.”* demiştir. Cumhurbaşkanı, tarihi bir an yaşadığımızı ve memleketimize gelecek olan soydaşlarımızın yurt için hayırlı ve verimli bir unsur olarak milletin şefkat sinesinde yer alacaklarını işaret ederek komitenin çalışmasını teşvik eden faaliyetlerde bulunmuştur. Başbakan Adnan Menderes de bu arada göçmenlerin yakın gelecekte müstahsil duruma geçebilmeleri için hükümetin aldığı tedbirler hakkında izahatta bulunmuş ve bütün memleketin cumhurbaşkanının işaret ettiği üzere, şevk ve heyecanla bu millî davada vazife almış olduğunu açıklamıştır. Daha sonra iki lider Sirkeci’de ve Zeytinburnu’ndaki göçmen misafirhanelerini ziyaret etmiştir.⁹¹²

---

⁹¹⁰ Erer, **a.g.e.**, s. 47-49.

⁹¹¹ Erer, **a.g.e.**, s. 59-60 ; **Yeni Sabah**, 22 Aralık 1950.

⁹¹² **Cumhuriyet**, 5 Ocak 1951 ; **Zafer**, 5 Ocak 1951 ; **Ulus**, 5 Ocak 1951 ; **Yeni Sabah**, 5 Ocak 1951.

6 Ocak'ta Edirne'ye geçen Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes İstanbul ve Edirne milletvekilleri ile Edirne'nin ilçe ve köylerinden gelen heyetlerin iştirak ettiği toplantıya katılmıştır. Cumhurbaşkanı Bayar, Belediyede kaldığı yarım saat zarfında sözü göçmenlere getirmiş ve göçmen davasının ülkeye Osmanlı imparatorluğundan kaldığını, hiçbir göçmeni hariçte bırakmayacağını, başkalarının aleyhimize ve zararımıza olarak kullandıkları bu tehcir hareketini memlekete faydalı bir hale getirileceğini söylemiştir.⁹¹³ Ertesi gün Kırklareli ve Tekirdağ'a geçen Celal Bayar, *"Başta hükümet ve onu takiben bizler bu davayı Türk milletine yakışır bir şekilde halledeceğiz."* derken, Başbakan Adnan Menderes Kırklareli'ndeki bir toplantıda şu konuşmayı yapmıştır: *"Trakya'da Sayın cumhurbaşkanımızın refakatinde büyük ehemmiyet verdiğimiz göçmen işini görmek maksadıyla seyahatte bulunuyoruz. Bu hususta gördüklerimiz hepimize iç ferahlığı verecek mahiyettedir. Milletimizin göçmen ırkdaşlarımızı sevgi ile bağrına bastığını iftiharla görmekteyiz. Hükümetin de milletimizin de bu necip hislerine muvazi olarak göçmen işlerinde elinden geleni yapacağından emin olmanızı rica ederim."*⁹¹⁴ Görüldüğü gibi Bulgaristan'dan gelen göçmenler cumhurbaşkanı ve başbakan tarafından son derece sıcak ve samimiyetle karşılanırken, bu uyum Türk ve dünya kamuoyunda fark edilmiştir.

Bir taraftan göçmen meselesine yönelik hükümetin önlemleri sürerken diğer taraftan Türkiye'ye gelen muhacir sayısı da artmaya devam etmiştir. Öyle ki 1951 yılı Nisan ayında Türkiye'ye gelen göçmen sayısı 118.071'i bulmuştur. Türk göçmen sayısı 1951 yılı sonuna doğru 154.425'e yükselmiş ve hükümet bunların yerleştirilmesi için, Marshall yardımından otuz milyon lira destek almıştır. 1950-1960 yılları arasında göçmenlere yapılan harcamaların yüzde 28'i, bu kaynaktan sağlanmıştır.⁹¹⁵ Ancak, sahte giriş vizesi ile bazı çingene gruplarının da göçmenler arasında bulunmalarından anlaşmazlık çıkmış, Türk-Bulgar sınırı 1951 yılında ikinci kez kapatılmış, anlaşmazlık giderildikten sonra tekrar açılmıştır.⁹¹⁶

---

⁹¹³ **Yeni Sabah**, 7 Ocak 1951 ; **Cumhuriyet**, 7 Ocak 1951.

⁹¹⁴ Akşam, 8 Ocak 1951 ; **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1951 ; Erer, **a.g.e.**, s. 59-60.

⁹¹⁵ Albayrak, **a.g.e.**, s. 460-461.

⁹¹⁶ **Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, s. 108-109 ; Erer, **a.g.e.**, s. 47-49 ; **Hürriyet**, 17 Ağustos 1950 ; Albayrak, **a.g.e.**, s. 460-461.

3.1.1.7. Kabine'deki Cumhurbaşkanı Etkisinin Kırılması

Hatırlanacağı gibi ilk Menderes hükümetinin kuruluşu döneminde Cumhurbaşkanı Bayar, Menderes'e yardımcı olmuş ve bazı ünlü kişilere hükümette görev verilmesini teklif etmişti. Menderes de bu ülke ölçüsünde kişilerin başbakanı olmaktan gurur duymuştu; ancak bazı bakanlarla, Adnan Menderes ve Demokrat Partili milletvekilleri arasında derin anlayış farklılığı söz konusu idi. Görevine alışmaya başlayan başbakan, artık Bayar'ın ağırlığının olduğu bir kabine görmek istemiyordu. Bu koşullarda 1950 Ağustos-Eylül aylarında, Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Avni Başman, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Nihat Reşat Belger ve Bayındırlık Bakanı Fahri Belen bakanlıktan istifa etmişti. Böylece kabine üyeleri arasında görülen çatlak kısa süre sonra hükümetin tamamen istifasına neden olacaktır.

Menderes'in kurmuş olduğu en kısa süreli bu hükümetin istifası öncesinde iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkiler de bir hayli gerginleşmiştir.⁹¹⁷ Bu arada başbakan, "CHP'nin yıkıcı muhalefetine karşı tedbirler" alınmasını öngören bir yasa konusunda, Cumhurbaşkanı Bayar ile görüş ayrılığına düşmüştür. Bunun üzerine Menderes, Bayar'a bir istifa mektubu bırakarak önce İstanbul'a daha sonra da Aydın'daki çiftliğine gitmiştir. Bayar, birkaç gün sonra Menderes'in yakın arkadaşları vasıtasıyla konuyu halletmiş ve istifa krizini sona erdirmiştir. Başbakanın benzer olaylar sonrasında 1960'a kadar 11 kez istifa ettiği söylenir. Bunlardan beşi resmi, diğer altısı ise şifahidir.⁹¹⁸ Bu istifalar her defasında Celal Bayar tarafından geri alınmış veya

---

⁹¹⁷ Emrullah Nutku o günleri şöyle anlatmaktadır: "*Birinci Menderes kabinesinde göz dolduran değerli üç bakanın istifasına ne yazık ki Bayar seyirci kalıyor ve Menderes'in tekliflerini sorgusuz, endişesiz onaylıyor. Buna bir çözümlenin acıklı başlangıcı gibi bakmaya gönlüm razı olmuyor. Menderes'in kabine toplantısı yapmaktan ve meseleleri açıkça tartışmaktan kaçındığını ne zamandan beri biliyordum, bunu istifa eden bakanlar da teyit ettiler. Bu başına buyrukluğu müsamahayla karşılamak iktidara pahalıya mal olur...Bu gidiş yakında bir hükümet buhranının baş göstereceğinin alametleri. Kabahat Celal Bayar'ın bence, partiyi hazırlıksız iktidara getirdikten sonra sorumluluğunu unutarak cumhurbaşkanlığını kabul etti. Yerine de söz dinlemez, kaprisli bir diktatör tipi bıraktı. Bütün bunlara rağmen karamsar ve ümitsiz değilim. Bu gidişi elbet düzeltereğiz. DP'nin birkaç kabine kuracak çapta elemanı var mecliste."* Nutku, **a.g.e.**, s. 177-185.

⁹¹⁸ Adnan Menderes'in bir başka istifası 1952 yılında Paris'e yaptığı seyahat sonrasında gerçekleşmiştir. Konuyu Menderes'ten dinleyerek aktaran DP milletvekili Gıyaseddin Emre'nin anlattıklarına göre, Menderes Paris'teyken o yoğun işleri arasında Türk büyükelçiliği vasıtasıyla Osmanoğulları hanedanına mensup bazı kişilerin Fransız askerlerinin bulaşıklarını yıkayarak maişetlerini temin ettiğini öğrenmiştir. Bu duruma son derece üzülen başbakan, Paris'ten döner dönmez doğru Çankaya'ya çıkmış ve Celal Bayar'a demiştir ki: "*Osmanoğullarının erkekleri de dönse bir şey olmaz. Seçime girseler bile bir şey olmaz. Hiç olmazsa kadınları getirtelim. Bu toprakları ve şanlı tarihi bize bırakanların kadınları, Fransız erkeklerinin bulaşıklarını yıkıyor. Öyle olacağına gelsinler kendi milletlerinin erkeklerinin bulaşıklarını yıkasınlar.*" Celal Bayar'ın olumsuz yaklaşımına çok kararlı bir şekilde direnen Menderes: "*Bu iş bana*

vazgeçirilmiştir. Celal Bayar “Başvekilim Adnan Menderes” isimli kitabında, Menderes’in istifaları karşısında en etkili ilacın ikna olduğunun altını çizip şunları yazmıştır: “*Benim cumhurbaşkanı olarak dikkat edeceğim husus, ihtilafın büyümesinden devletin ne zarar edeceği, tavizin verilmesinden devlete hangi yükün bineceği, benim yetkimin bu zararları ne ölçüde önleyip sınırlandırabileceğidir.*”⁹¹⁹

Adnan Menderes’in yukarıdaki istifasının temelinde kabinedeki anlaşmazlıklarda etkili olmuştur. Menderes, bu anlaşmazlığı kamuoyunda dillendirmeyip; muhalefetin iyi çalışmadığı yönündeki görüşleriyle gündemi değiştirmek istemiştir.⁹²⁰ Üstelik 25 Kasım’da da kabine’yi toplayarak kabinenin birlik içinde olduğu görünümünü vermek istemiştir. Başbakan Menderes, Devlet Bakanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ile aralarında anlaşmazlık olduğu yolundaki haberleri de yalanlayarak, bu haberleri “uydurma ve gülünç” olarak nitelendirmiştir. Ancak bu yalanmalardan kısa bir süre sonra, 14 Aralık 1950 tarihinde Maliye Bakanı Halil Ayan, bütçe konusunda Menderes ile görüş ayrılığı yüzünden istifa etmiştir. İstifaların peş sıra devam ettiği hükümet, 28 Şubat 1951 tarihinde bütçe görüşmeleri sonunda 433 milletvekilinden 58 red oyuna karşı, 375 olumlu oy ile güvenoyu almayı başarmıştır.⁹²¹ Fakat hükümet güvenoyu almasına rağmen, 8 Mart 1951 tarihinde “yeni bütçenin kabulü ile açılan yeni bir devrede hâsıl olan şartlara göre bir kabine teşekkülüne imkân vermek için” kabinenin istifasını cumhurbaşkanına sunmuştur.⁹²² Cumhurbaşkanı istifayı kabul etmiş ve vekâleten vazifede devamı hakkında Menderes’e ve TBMM Başkanlığına ilgili tezkereyi göndermiştir.⁹²³ Bu istifadan sonra, devlet başkanı Celal Bayar, bulunduğu yüksek mevkiin, icabı olarak istişarelerini yapmış, Büyük Millet Meclisindeki partilerin Grup Başkan Vekillerini kabul etmiş, onların kabine teşkili hakkındaki fikirlerini dinlemiştir.

çok dokundu. Ya Osmanoğullarının kadınlarının yurda dönebilmeleri için kanunu çıkaracağız, ya istifa edeceğim.” demiştir. Neticede Bayar’ı ikna eden başbakan, “Osmanoğullarının kadınları isterlerse yurda dönebilirler” şeklinde bir kanunu meclise kabul ettirmiştir. Recep Şükrü Apuhan, **27 Mayıs’tan Yassıada Mahkemelerine Menderes**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 249-252.

⁹¹⁹ Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, Derleyen: İsmet Bozdağ, Tercuman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1986, s. 146.

⁹²⁰ Menderes’in 14 Kasım’da Aydın’da yaptığı konuşmada, CHP’den ziyade Bayar’a, CHP’nin çalışma şekli hakkında bir izahat verme mahiyetindedir. Erer, **a.g.e.**, s. 53-54 ; Albayrak, **a.g.e.**, s. 203-206.

⁹²¹ **TBMM TD**, Dönem: IX, C: 1, s. 122-125.

⁹²² **Zafer**, 9 Mart 1951.

⁹²³ **Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi**, Yer No:3/2-16 Fihrist No:551-1 ; **Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi**, Yer No:3/2-16 Fihrist No:551.

Menderes Kabinesi'nin istifası, DP yanlısı Zafer gazetesi tarafından normal karşılanırken, muhalefet yanlısı Ulus'ta yazan Peyami Safa, "Buhranın Derinliği" başlıklı yazısında durumu hiç de öyle değerlendirmemiştir. Safa'ya göre; I. Menderes kabinesinin istifa nedeni şöyledir: "*Bayar-Menderes ihtilafı, parti ve hükümet başkanlıklarının aynı şahısta birleşmesini istemeyenlerin tazyikleri, İyriboz hâdisesi, Bakanlar arası bazı anlaşmazlıklar ve Demokrat Parti'nin bünyesini kemiren çeşitli huzursuzluklar.*" Peyami Safa'ya göre bu duruma; "*Hükümet krizi değil, iktidar partisinin kalp krizi demek*" lâzım gelirdi.⁹²⁴

I. Menderes Hükümeti'nin istifası, Safa'nın tespitlerinin haklılığı yanında bir gerçeği daha ortaya çıkarmıştır. Bu da başbakanın kendi kabine arkadaşlarının tespitinde cumhurbaşkanının etkisini çok hoş karşılamadığı ve bakanların kendi aralarındaki sürtüşmelerinde söz sahibinin kendisi olması gerektiği düşüncesidir. Bu düşüncenin örneği ise bir bakanlar kurulu toplantısında yaşanmıştır. Toplantının hemen başında, "*...Burada görev almak şereflerin en büyüğüdür. Ayıp değil mi, birbirinizin aleyhine konuşuyorsunuz. Utanın, Atatürk'ün yaptığını yaparım, vaka, zaman, mekân zikretmek suretiyle her şeyi önünüze koyarım.*" sözlerini söyleyen başbakan hangi bakanın nerede ne konuştuğunu bildiğini anlatmıştır.⁹²⁵ Bakanların mevcut makamlarda bulunmasının cumhurbaşkanının isteğiyle değil kendi güveni sayesinde gerçekleştiğini ve sorunların önce kendisine iletilmesi gerektiğini eklemiştir. Bu konuşma nihayet Nedim Ökmen'in cumhurbaşkanına Mükerrer Sarol'u şikâyet ettiğini itirafı ile daha da sertleşmiştir. Menderes, Ökmen'in, cumhurbaşkanına yaptığı şikâyeti içine sindirememiş ve "*Bir memleketi başvekil idare eder. Cumhurbaşkanı yönetmez. Bir Heyet-i Vekilede rahatsızlık varsa, çaresine başvekil bakar. Ali-Veli Hoca bakmaz.*" demiştir.⁹²⁶

---

⁹²⁴ Albayrak, **a.g.e.**, s. 205-206.

⁹²⁵ Hasan Rıza Soyak hatıralarında, Atatürk hakkında şunları yazmıştı: "*Gammazlıktan hazzetmezdi. Kendisine biri hakkında ihbar ve isnatlarda bulunan kimseyi, ne yapar yapar, en kısa zamanda aleyhinde bulunduğu zat ile yüz yüze getirir, sözlerini onun huzurunda da tekrar etmesini talep ederdi. Hele imzasız ihbar mektuplarına çok kızardı; "Samimi ve dürüst insanlar aynı zamanda medeni cesaret sahibi olur, imzalarını saklamaya tenezzül etmezler, belli ki bunu yazan ahlaksız yalancının biridir."* Derdi ve bu gibi mektupları ekseriya kendisinden bahsedilen zata gönderirdi." Soyak, **a.g.e.**, s. 26.

⁹²⁶ Nazlı Ilıcak, **Menderes'i Zehirlediler**, Dem Yayınları, İstanbul, 1989, s. 139-142. "*Bilinmektedir ki Menderes'in Nedim Özmen'le, yıldızı barışmamış, onun bakan olmasını Bayar istemiştir. Bayar'ın da Mükerrer Sarol'la arasının çok iyi olduğu söylenemez. Ökmen, Menderes'in başbakanlıktan istifa etme resti sonrasında, Menderes ile olan uyuşmazlığından mı yoksa bir gerçeği ifadesinden midir bilinmez Mehmet Kemal tarafından yıllar sonra açıklanacak şu cümleleri söylemiştir: "Bu memlekette Bayar*

3.1.2. II. Adnan Menderes Hükümeti'nin Kurulması

I. Menderes Hükümeti'nin istifasından sonra cumhurbaşkanının, yeni hükümetin kurulması görevini tekrar Adnan Menderes'e vermesi üzerine 9 Mart'ta II. Menderes Hükümeti kurulmuştur. Adnan Menderes ilk olarak yeni hükümetin teşkiline ait tezkereyi cumhurbaşkanına sunmuştur.⁹²⁷ Cumhurbaşkanı da başbakana ve TBMM Başkanlığına gerekli tezkereyi göndermiştir.⁹²⁸ Cumhurbaşkanı Bayar daha sonra yeni bakanlar kurulu üyelerini Büyük Millet Meclisinde kabul etmiştir. Bu kabineye üç yeni bakan girmiş, altı bakan da yer değiştirmiştir.⁹²⁹

Çok kısa ömürlü olan ilk Menderes kabinesinin istifasından sonra yeni hükümet, basın ve muhalefet tarafından çok daha fazla eleştirilmeye ve sorgulanmaya başlamıştır. Öyle ki Başbakan Adnan Menderes, 17 Mart 1951 tarihinde Milliyet Başyazarı Ali Naci Karacan'ın sorularını cevaplamıştır. Bu sorulardan ilki yeni kabine, ikincisi irtica, üçüncüsü ise partiler arası münasebetler ile ilgili olmuştur. Başbakan, Karacan'ın, "Teşkil ettiğiniz yeni kabine bazı çevrelerde bir sürpriz tesiri yarattı. Yeni bir kabine teşkili için Cumhurbaşkanlığına yazdığınız tezkerede gösterdiğiniz sebeple kabine şeklinin telif edilemez olduğu iddia edildi. Bu akisler karşısında ne düşünüyorsunuz?" sorusuna şöyle cevap vermiştir: "Sualiniz sayın cumhurbaşkanına tevdi ettiğim istifa tezkeresinden kabinenin toptan değiştirileceği manasının çıkarılmış olduğunu anlatmaktadır. İstifa mektubumdan nasıl olup da böyle bir mana çıkarıldığını anlamak güçtür. Kabinenin çok daha geniş bir değişikliğe tabi tutulmasına taraftar olanlar bulunabilir. Böyle düşünenlerin kabinenin muvaffak hitabı takiben olduğumuz mukabele ümit verici değildir...Partiler arasındaki münasebetlerini iyileşmesini bir türlü istememek ve partilerinin menfaatini mutlaka çekişmede aramak gibi bir niyetleri olduğuna hükmetmek çok teessüfe şayan bir hal olur. Hükümet olarak, parti olarak

---

bulunduğu sürece Adnan Beyden başka kimse hükümeti kuramaz. Bizim isimlerimizin geçmesi süs içindir. Zevahiri böyle söylentilerle kurtarmak istiyorlar. Adnan Bey istifa etti, yeni kabineyi kurmakla görevlendirildiği tezkereyi de cebine koyup öyle İstanbul'a gitti. Ne Samet Başbakan olabilir, ne Yırcalı, ne ben... Bunu aklınızdan çıkarın. Hele benim böyle bir niyetim, ya da gücüm olduğunu bilseler, kabineye almadıkları gibi, parti içinde de bir gün tutmazlar. Hemen atarlar. Anlatabildim mi, şimdi durumu? Korkumdan değil, memlekete hizmet için söylüyorum bunları." Mehmed Kemal, **Türkiye'nin Kalbi Ankara**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1983, s. 241-242.

⁹²⁷ Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, Yer No:3/2-16, Fihrist No: 552-2.

⁹²⁸ Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, Yer No:3/2-16, Fihrist No:552 ; Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, Yer No:3/2-16, Fihrist No:552-1.

⁹²⁹ Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, Yer:3/2-16, Fihrist No: 552-3-4 ; Mümtaz Faik Fenik, "İkinci Menderes Kabinesi İş Başında", **Zafer**, 10 Mart 1951.

kanunun suç saydığı hakaretlere maruz kaldığımız da şüphe yoktur. Şahısları tezyif maksadıyla yapılan hücumlarsa elem vericidir. Bu halin nerde biteceğini düşünmek fikrimce onlara düşmektedir.”⁹³⁰

3.1.2.1. İrtica Meselesi ve Atatürk’ü Koruma Kanunu

İlk olarak Arapça ezan yasağının kaldırılması tartışmalarında cumhurbaşkanının endişelendiği irtica konusu, II. Menderes Hükümeti’nin kurulmasından kısa süre önce, 10 Ocak 1951’de, Celal Bayar’ın İstanbul’daki konuşmasında yeniden geçmiştir. Bayar, o gün Başbakan Adnan Menderes ve Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu ile İstanbul Üniversitesi’ne gelmiş ve Milli Talebe Federasyonu heyetini kabul etmiştir. Talebe Federasyonu Başkanı Oğuz Altan, bundan sonra hükümetin komünizme karşı açtığı cezri savaşa muvazi olarak ülkede irticanın başkaldırmağa çalıştığını, bunun birçok belirtisi olduğunu, hatta ellerinde bu hususta vesika da bulunduğunu ifade etmiş ve bunun muhakkak hükümetin de dikkatinden kaçmadığından emin olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine talebelere cevap veren cumhurbaşkanı gençlerin hassasiyetinden memnun kaldıklarını belirterek teşekkür etmiş ve demiştir ki: *“Hükümet laikliğin dinsizlik manasına gelmediğini anlatmak için bazı faaliyete girişmiştir. İşte bazı kötü niyetli insanlar, bunu istismar etmek yoluna gittiler. Bunlar bana bir kasabadan mektup yazarak Medeni Kanununun esbabı mucibesini tenkit edip, Mecellenin geri getirilmesini isteyecek kadar ileri gittiler...Hepimiz birbirimiz kadar Müslümanız. İrtica hususunda basın dahi fazla yazmaya cesaret edemiyor. Onu da bu yolla baskı altında tutmaya çalışıyorlar. Arkadaşlar, inkılâpları kurmak ancak kızıkların ve mürtecilerin kafalarını ezmekle olacaktır. Arkadaşlar, hassasiyetinize çok teşekkür ederim...”* Bundan sonra başbakan da irtica ile mücadele konusunda öğrencilere izahatta bulunmuş ve meclisin yeni Ceza Kanunu tasarısı ile bu hususta karar vereceğini beyan etmiştir.⁹³¹ Cumhurbaşkanının yükseköğrenim gençliğine irtica ve inkılâplar mevzuunda söylediği sözler kamuoyunda da ilgi ile karşılanmıştır.⁹³²

Tekin Erer’e göre, bu irtica meselesi biraz da komünistlerin kışkırtması neticesi olmuştur. Zira komünistler faaliyetlerini kamufle etmek için “memlekette irtica vardır”

⁹³⁰ BCA 030.01/13.76.3.

⁹³¹ BCA 030.01/13.76.1 ; Akşam, 11 Ocak 1951 ; Zafer, 11 Ocak 1951.

⁹³² Ulus, 12 Ocak 1951.

yaygarasını kopararak ve muhalefetten de istifade ederek merkezi Ankara’da olmak üzere yeni bir şebeke kurmuştur. Çok geçmeden bu şebekenin Ankara, İstanbul, İzmir ve Zonguldak şubeleri basılmıştır.⁹³³ Diğer taraftan Osman Bölükbaşı’nın memleketinde -Kırşehir’de- 23/24 Şubat 1951 gecesi Atatürk büstü, çenesi ve burnu kırılarak tahrip edilince, 5 Mart’ta Kırşehir’de gençliğin katılımı ile büyük bir protesto mitingi düzenlenmiş; burada Atatürk’ün kardeşi Makbule Atadan konuşmuş, Celal Bayar’ın hediye ettiği bronz büst yerine konarak, irtica kırırtılarının ve hükümetin de bunlara karşı tepkisinin başladığı döneme girilmiştir.⁹³⁴

Basın’da, Vatan başyazarı Ahmet Emin Yalman’ın irtica karşıtı yazılarının başlamasından başka, Milliyet başyazarı Ali Naci Karacan’ın başbakanla yapmış olduğu mülakat ile de irtica meselesi ülke gündemini yeniden meşgul etmeye başlamıştır.⁹³⁵ Öyle ki Konya’daki Demokrat Parti kongresinde bir partilinin fes, çarşaf ve Arap harfi istediği söylentileri dışında Tokat, İskenderun ve Mersin’den gelen benzer haberler Yalman ve Karacan dışındaki diğer gazetecilerin de dikkatini çekmiştir. Bu gazetecilerden biri olan Hüseyin Cahit Yalçın, cumhurbaşkanının Ocak ayındaki sözlerini hatırlattığı yazısında şu cümleleri sarf etmiştir: “...*Şu noktada netice olarak diyeceğiz ki başında bulunduğu milletin bütün küttlesini, hiçbir parti farkı olmadan, temsil eden devlet başkanının sözlerine inanalım ve memlekette bir irtica komplosu bulunduğunu bilerek ona göre çare düşünelim...*”⁹³⁶

Basında bu tür irtica haberleri yer alırken cumhurbaşkanı konuyu 23 Mart’ta yapılan bakanlar kurulu toplantısında değerlendirmiştir. Başbakanın basına, “*İrtica vardır diye memleket isnat altında bırakılamaz.*” yorumundan sonra sıra

⁹³³ Erer, **a.g.e.**, s. 57-59.

⁹³⁴ Çizmeli, **a.g.e.**, s. 213 ; **Zafer**, 2 Mart 1951 ; **Akşam**, 2 Mart 1951 ; **Yeni Sabah**, 2 Mart 1951.

⁹³⁵ Ali Naci Karacan’ın irtica ile ilgili sorusu şöyledir: “*Memleketin muhtelif yerlerinde yer yer irtica hareketleri görüldüğünden Atatürk inkılâplarına karşı çeşitli belirtilerden şikayet edilmektedir. Bu arada Konya’daki Demokrat Parti kongresinde bir partilinin fes, çarşaf ve Arap harfi istediğinden bahs olunmaktadır. Bu vaziyet karşısında Hükümet ve parti Başkanı olarak düşündüklerinizi öğrenebilir miyim?*” Bu soruya başbakan şöyle cevap vermiştir: “*...Ortada haklı sebep mevcut değilken irtica vardır diye memlekette heyecan yaratmağa çalışmak da dini siyasete alet etmenin bir başka nevi olur. Düşünülmeli ki, Demokrat Parti’nin bütün nahiye, kaza ve vilayet merkezlerinde ve bundan başka hemen hemen memleketin bütün köylerinde teşkilatı vardır... Bunların hiçbirinden irtica tehlikesinin mevcudiyetine delalet edecek bir ses ve belirti gelmemiştir. Hal böyle iken ve bu hakikatı bir tarafa bırakarak Konya’nın bir kazasında bir Parti kongresinde velev dini taassup ifade etse dahi bir vatandaşın sözleri ele alınarak ve memlekette irtica tehlikesi vardır diyerek heyecan uyandırmağa çalışmayı eğer bir siyasi maksatın, vicdan hürriyetine karşı bir nevi baskı ve taassubun tezahürü saymak icap eder...*” **BCA** 030.01/13.76.3.

⁹³⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, “*Sayın Cumhurbaşkanının Sözleri Unutulmamalıdır*”, **Ulus**, 17 Mart 1951.

cumhurbaşkanının basın açıklamalarına gelmiştir.⁹³⁷ 17 Mart'ta başbakan ile bir görüşme yapan Milliyet gazetesi başmuharriri Ali Naci Karacan 26 Mart'ta da cumhurbaşkanı ile Çankaya'da görüşmüş ve intibalarını gazetesine bildirmiştir. Ali Naci Karacan düşüncelerini şu şekilde kaleme almıştır: “...Sayın devlet reisimizin sözlerinden aldığım intiba şu oldu ki: Bugün memlekette bir irtica hareketinin varlığı iddia edilemez. Yalnız eskiden kalma hareketlerinin döküntüleri, ayrı zerreleri tamamen silinmemiştir. Köhne enkazı istismar etmek isteyen küçük bir menfaat zümresinin varlığı da kabul olunmalıdır. Dikkat ve basiretle takip etmek şartıyla zamanın halledeceği bu meseleyi de tabii görmek lazım gelir. Ancak yayınlamak istediği gibi Demokrat Parti iktidara geldikten sonra irtica hareketi şahlanmış diye iddia etmek, eğer insafsızlık değilse, kastı mahsusla herhangi bir kötü hedef kovalamak demektir. Bugün yapılan bazı yayınlara ve hareketlere bakarak 1947-48-49 yıllarında herkesin gözü önünde cereyan etmiş bu kabil hareketlere karşı niçin o zaman bu derece şiddetle hücum edilmediği düşünülürse, bu yoldaki söylentilerin ve neşriyatın mahiyeti daha iyi anlaşılabilir. Bayar'la yaptığım konuşmadan aldığım kesin intiba şudur ki gerek irtica tehlikesine karşı gerek komünizme karşı iş başındakiler sanıldığından da fazla uyanıktır.”⁹³⁸

Karacan'ın yazdıklarından anlaşılabilirliği gibi devlet başkanına göre ülkede ayaklanmış bir irtica hareketi yoktur. Yalnız eskiden kalma birtakım hareketlerin döküntüleri, serpintileri vardır. Ancak Atatürk inkılâplarını korumak hususunda gerekirse yeniden kanuni tedbirler alabilecektir. Bu tedbirler ise yürürlükte bulunan kanunların iyi uygulanması halinde yeterli görülmüştür. Bu duruma Cumhuriyet'te değinen Nadir Nadi, Ceza Hukuku Doçenti Dr. Nurullah Kunter'in açıklamalarını referans göstermiştir. Kunter'e göre, “Ceza Kanunumuzda laiklik esaslarına aykırı

---

⁹³⁷ Zafer, 24 Mart 1951.

⁹³⁸ Karacan'ın yazısı şu cümlelerle sona ermiştir: “İkide bir bazı gazetelerde Devlet Reisiyle Hükümet Reisinin araları açık olduğu ima edilmektedir. Son aylar zarfında birkaç defa Sayın Bayar'ın Başbakan Adnan Menderes'e itimadı olmadığını hissettirdiği, binaenaleyh Başbakanın istifa etmesi gerektiği sistematik yayınlara iddia edilmiştir. Hâlbuki Cumhurbaşkanının, Meclis Reisi, Başbakan ve Dışişleri Bakanının da hazır buldukları yüksek Meclislerinde cereyan eden konuşmaları dinledikten sonra bu husustaki rivayetlerin tamamen uydurma olduğuna kanaat getirmek icap etmektedir. Bugün Devlet Reisinin itimadını haiz olmayan herhangi bir kimseyi ikinci defa olarak kabineyi teşkile memur etmiş olmasına imkân tasavvur olunabilir? Binaenaleyh Devlet Reisinin itimadı olmasaydı, Adnan Menderes bugün ikinci defa başbakan olamazdı. Nerede kaldı ki Anayasa gereğince mesul olmasa bile Devlet Reisi, bugün kendisini iktidardaki hükümetin bütün icraatının topyekün manevi mesuliyetini kabul etmiş durumda addetmektedir.” Akşam, 27 Mart 1951 ; Zafer, 27 Mart 1951.

olarak devletin içtimai, iktisadi, siyasi veya hukuki temel nizamlarını, kısmen de olsa dini esaslara ve inançlara uydurmak amacı ile veya siyasi menfaat veya şahsi nüfuz temin ve tesis eylemek maksadı ile her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimseler için yeter derecede ağır cezalar vardır.”⁹³⁹

Mevcut yasaların laiklik için yeterli olduğuna yönelik mevcut fikirler bu şekilde olmakla birlikte Meclis Adalet Komisyonu Nisan ayında Atatürk Kanun Tasarısı üzerindeki hükümetin son görüşünü dinlemeye başlamıştır.⁹⁴⁰ Hükümetin çalışmaları devam ederken Atatürk konusunda oldukça hassas olduğu bilinen Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Anıt-Kabir inşaatını ziyaret etmiş ve projenin sahibi, yüksek mimar Emin Onat ve Bayındırlık Bakanı’ndan inşaatın son safhaları hakkında etraflı malumat almıştır.⁹⁴¹ Anıtkabir inşaatını yakından takip eden Bayar, Kırşehir ve Ankara Eryamanlar Köyü’ndeki Atatürk büstlerinin yenilenmesinden sonra⁹⁴², Çankaya Köşkü bahçesindeki Atatürk anıtını da açmıştır.⁹⁴³

Atatürk’ü Koruma Kanunu teklifi TBMM’ye verildiği zaman DP Milletvekilleri arasında kulis yapılmaya başlanmıştır. Bunun üzerine, Celal Bayar, TBMM üyelerini grup grup Çankaya’ya davet ederek fikirlerini söylemeye başlamıştır. Bayar o günlerde, DP milletvekillerini toplayarak şu konuşmayı yapacaktır: “*Bu seri tecavüzlerin önlenmesi için çıkarılmasını benim de zaruri gördüğüm kanun engellenir veya maksadından saptırılırsa, banisini koruyamayan cumhuriyetin başbakanlık görevine devam etmem mümkün değildir. Bu takdirde, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin ve partinizin azası da kalamam. Cumhurbaşkanlığından, milletvekilliğinden ve partinizden istifa edeceğim. Davamı, tek başıma, milletimin huzuruna getirerek, mücadeleyi orada başlatacağım.*”⁹⁴⁴

---

⁹³⁹ Nadir Nadi, “*Bayar Hakem*”, **Cumhuriyet**, 28 Mart 1951.

⁹⁴⁰ **Yeni Sabah**, 16 Nisan 1951. Mete Tunçay’ın Demokrat Parti’nin laiklik anlayışı ile ilgili düşünceleri şu şekildedir: “*CHP’den büyük bir fark göstermez...Özellikle Bayar, Atatürkçü çizgide bir laiklik savunucusu olarak göze çarpıyor. Ama DP zamanında nisbî olarak, Türkiye’de Demokrasinin başlaması, halk desteği sağlamak; din konusunda da bazı yumuşamaları getirmiştir...*” Gerger, **a.g.e.**, s. 213-215.

⁹⁴¹ **Zafer**, 19 Nisan 1951.

⁹⁴² **Zafer**, 26 Nisan 1951.

⁹⁴³ **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1951. Ekim ayında Bergama ilçesinde, Kasım ayında ise Ankara Üniversitesi’nde Atatürk büstü açılması için atılan adımlar bizzat Celal Bayar’ın direktifleri ile gerçekleşecektir. **Zafer**, 29 Ekim 1951 ; **Zafer**, 16 Kasım 1951.

⁹⁴⁴ Hayrettin Erkmen, “*Bir Devlet Adamı*”, **100. Yaşında Celal Bayar’a Armağan**, Hazırlayanlar: Mükerrer Sarol, İsmet Bozdağ, Tercuman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1982, s. 77.

Cumhurbaşkanı Bayar'ın bu kararlı tutumu ve çabası ile "Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun Tasarısı" 4 Mayıs günü TBMM'de görüşülmüştür. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın da baştan sona takip ettiği oturumda başbakan tasarının lüzumu üzerinde genel bir açıklama yapmıştır.⁹⁴⁵ Başbakanın: "Biz bu kanunla tenkit hürriyetini kaldırmıyoruz, Atatürk'ün şahsına karşı olan hakaret ve terzil hürriyetini kaldırmak istiyoruz." sözlerinden sonra yasa hakkında milletvekilleri partileri adına fikirlerini açıklamıştır.⁹⁴⁶ Bu arada hükümetin aldığı kanun tedbirine rağmen tam da ara seçimlerin yaklaştığı günlerde küçük çaplı olaylar devam etmiştir. Örneğin, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes 28 Haziran'da, bir ticaninin saldırısına uğrayan Ankara'daki Zafer Meydanı'nda yer alan Atatürk heykelini ziyaret etmiş ve bir çelenk koymuştur.⁹⁴⁷ Bundan sonra kanun gücünü daha da artırmak zorunluluğu hisseden hükümet olayla ilgili soruşturma ve tutuklamalara başlamıştır.⁹⁴⁸ Meclis tatilde olduğu halde hükümeti uyaran Bayar, bütün milletvekillerinin 21 Temmuz 1951'de Ankara'ya gelmelerini sağlamıştır. Celal Bayar, hükümete görüş ve isteklerini açıklayarak Atatürk'ü Koruma Kanunu'nun meclisten geçip bir an önce çıkması için büyük gayret sarf etmiştir.⁹⁴⁹

Recep Şükrü Apuhan'ın yazdığına göre; Bayar, Menderes'e Atatürk'ü Koruma Kanunu için olağanüstü tavsiye ve telkinlerde bulunmuş, Menderes ise buna, "İstifa ederim!" karşılığını vermiştir. Kanun için baskılar artınca, Menderes gerçekten de gidip Park Oteline yerleşmiş, milletvekilleri gruplar halinde gidip, "Daha işin başındayız.

---

⁹⁴⁵ Atatürk'ü Koruma Kanunu ile ilgili olarak Cumhurbaşkanı Bayar sonraki yıllarda şu cümleleri söylemiştir: "...Bunun için sağ ve sol akımlara karşı cezaları ağırlaştırmak, Atatürk heykellerine ve Atatürk'e karşı harekete geçen ve geçeceklerine karşı da bir "Atatürk'ü Koruma Kanunu" çıkartmak gerekiyordu. Başvekil Adnan Menderes'le bu konuda bir görüşme yaptım. Başvekil benimle beraberdi, aynı şeyleri düşünüyorduk. Hükümet bir kanun tasarısı hazırladı ve Büyük Millet Meclisi'ne sevk etti. Atatürk'ün kurduğu ana muhalefet partisi, bu kanunun karşısında yer aldı. Demokrat Parti içinden bazı milletvekilleri de, şahsi düşüncelerine bağlı kalarak kanunun çıkmasını engelliyorlardı. Ben, o yıl Meclis'i açış nutkumda bu konuya dokundum...Kanun müzakeresi aylarca sürdü. En sonunda kanunlaştı...Ben devlet başkanı olarak, Adnan Menderes başvekil olarak aralıksız irtica konusu üzerinde durduk, halkı ve çevreyi uyardık. Fakat Demokrat Parti iktidarı yine de irticayı himaye etmekle suçlanmaya devam edildi. Yozgat'ta, Hatay'da, Mersin'de ve daha birçok ilde yaptığım gezilerde öğretmenlerimizle konuştum, onlara inkılaplarımızın korunmasında görev ve sorumluluk düştüğünü anlattım. Her yıl Meclis'i açış nutkumda bu konudaki görüşlerimi belirtmişimdir. Muhalefet ve iktidar milletvekilleriyle yaptığım özel görüşmelerde daima titizlikle üzerinde durduğum konu bu olmuştur." Bila, **CHP**, s. 456-458.

⁹⁴⁶ **TBMM TD**, Dönem: IX, Cilt: 7, s. 40-60 ; **Zafer**, 5 Mayıs 1951.

⁹⁴⁷ **Zafer**, 29 Haziran 1951.

⁹⁴⁸ **Akşam**, 29 Haziran 1951.

⁹⁴⁹ **Zafer**, 26 Temmuz 1951.

Baskı altındayız. Çıkaralım bu kanunu...” diyerek başbakanı ikna etmiştir.⁹⁵⁰ Böylece Meclis, 25 Temmuz’da olağanüstü toplanarak, 50 red, 5 çekimser oya karşılık 232 kabulle “5816 sayılı Atatürk’ü Koruma Yasası”nı kanunlaştırmıştır.⁹⁵¹ Ortaya çıkan sonuç CHP’nin oylamaya yeterince katılmadığını, DP’de de red veya çekimser oy verenlerin olduğunu göstermiştir. Bu durum Menderes’in cumhurbaşkanının telkinlerine siyasal ve bazı kişisel sebeplerle karşı çıkmadığının da göstergesidir.

Cumhurbaşkanı ve başbakanın, 5816 sayılı kanun ile Atatürk’e ve Atatürk heykellerine karşı olanları cezalandıracak bir çalışmada bulunması kendilerine yapılan “gerici eylemlere yol açtığı” eleştirilerine bir cevap olmuştur. Üstelik Celal Bayar’ın Anadolu’nun değişik yerlerinde yapacağı gezilerde inkılâpların korunması görev ve sorumluluğundan hassasiyetle bahsetmesi, muhalefet ve iktidar milletvekilleriyle yaptığı görüşmelerde ve meclis açış konuşmalarında irtica ile ilgili görüşlerini bildirmesi, kamuoyunca onun demokrasiyi uygulama konusunda hükümete yardımcı olma çalışmaları olarak değerlendirilmiştir. Nitekim hükümet başkanı Menderes de laiklik ile bir sorunlarının olmadığını ve cumhuriyet değerlerine parti olarak sahip çıktıklarını dile getirmeyi ihmal etmemektedir. Ancak bu hususta Bayar’ın Menderes’e göre daha duyarlı davranmaya çalıştığı gözlemlenmektedir. Aydın Menderes’in Atatürk’ü Koruma Kanunu’nun kimin inisiyatifi olduğu konusundaki görüşü bunun bir ifadesi olmuştur: “*Şurası kesin bir gerçek ki, Rahmetli Menderes’in bir tarafta Demokrat Parti içindeki CHP gibi, inkılâpçılık düşüncesini, o havayı teneffüs etmiş bir kesim ile bir tafta Bayar, diğer tarafta Millet Partisi gibi daha aşırı sağ grupların, onların istekleri, yayınları arasında zor anlar yaşadığı, bazı tasarruflara mecburen tevessül ettiği, aslında arzulu olmadığı ama bir ağız kapatmak mecburiyetini hissettiğini burada ifade etmek lazım. Belki Atatürk’ü Koruma Kanunu da bu bahsettiğim olgunun, on yıl devam edecek olgunun, bir başlangıç noktası olarak ele alınabilir. Adnan Menderes böyle bir zorluğu yaşamıştır.*”⁹⁵² Aydın Menderes’in bahsettiği zorunluluk ve intibak etme duygusu Bayar ve Menderes ilişkileri açısından bakıldığında, bir başka kırılma noktasını teşkil etmektedir. Nitekim iki liderin kendi aralarındaki çatışma

⁹⁵⁰ Apuhan, **Öteki Menderes**, s. 69.

⁹⁵¹ **TBMM TD**, Dönem: IX, Cilt: 9, s. 324.

⁹⁵² Akyol, **Demokrasiden**, s. 71-72. Şevket Çizmeli ise siyasi yaşamında sözleriyle eylemleri arasında her zaman sıkı bir ilişki olmadığını savunduğu Bayar’ın, laik düşünceye sahip izlenimi vermekle beraber 1950’den sonra dini okşayan başbakanına hiç de karşı çıkmadığı düşüncesindedir. Bkz. Çizmeli, **a.g.e.**, s. 208.

konuları, olaylar karşısındaki zoraki hareket etmenin yan etkisi olarak kendini göstermektedir. Bu etkinin boyutu ve tüm nedenleri hakkında yeterince bilgi sahibi olunmamakla birlikte şimdiye buraya kadar yazılan konular ve çalışmanın kalan kısmındaki olaylarda ip uçları aranmaya çalışılmaktadır.

3.1.2.2. CHP Mallarının Hazineye Devri ve Devri Sabık Meselesi

1950 seçimleri öncesinde DP Genel Kurulunun hazırladığı seçim beyannamesinde Adnan Menderes ve arkadaşları “Devr-i Sabık” oluşturmama, yani olası bir iktidar durumunda CHP’den hesap sorma arayışına girmeme ve işlenmiş suçlar noktasında davacı olmama kararındaydı. Mevcut yönetimin dürüst bir seçimle millet iradesine saygı duyarak iktidarı devretmesi insani ve olgun bir siyaset gereği görülmüştü. Ancak 14 Mayıs sonrasında DP’de, geçmişle hesaplaşıp hesaplaşılmayacağı ve CHP’nin haksız iktisaplarının tasfiyesi konusunda yeni düşünceler söz konusu olmuştur. Menderes durumu 12 Aralık 1950 tarihinde DP Genel İdare Kuruluna taşımıştır. Kurul, bazı itirazlara rağmen böyle bir hareketin siyasi adalet gereği olacağı düşüncesini benimsemiştir. Sıra cumhurbaşkanının fikrine gelmiştir. Bozdağ’ın yazdıklarına göre, Başbakan Menderes, Bayar’ın CHP malları üzerindeki düşüncesini yoklamak istemiş ve *“Haksız iktisap edilmiş CHP mallarının hazineye iadesi tasarısını halk çok iyi karşıladı sanıyorum; takip buyuruyor musunuz?”* demiştir. Bayar, duraksamadan cevap vermiştir: *“Büyük bir dikkatle!... Böyle bir kanunun, bugünü olduğu kadar yarını da vardır! Eğer mecliste kanunlaşır korkarım, tekrar müzakere edilmesini istemek zorunda kalacağım! Fakat bu, Halk Partisi’nin haksız iktisaplarını, seçimde hovardaca kullanmasına yol açabilir!... Devr-i Sabık oluşturmayacağız, dedik... Bu sözümüz, yalnız 1946 ile 1959 arasında olup biten siyasi olayları kapsamaz; tüm geçmişi kapsar!... Demokrat Parti’nin, verdiği sözden caymaması, iktidara o kadar büyük bir güç sağlar ki; CHP’nin malları, onun handikabı olur!”* Böyle bir tepki beklemeyen Menderes, *“Fikrinize katılmakta mazurum efendim! Tercih edeceğiniz bir hükümet başkanına sadakatla hizmet edeceğime emin olabilirsiniz!...”* diyerek görevi gerektiğinde bırakmayı düşünmüştür. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Bayar, *“İstifa etmeyi düşünmüş olamazsınız!...Düşüncenizi tamamıyla aldığım halde, başka bir çare göremiyorum!”* demiş ve söz burada kilitlenmiştir. Daha

önce belirtildiği üzere Menderes istifa mektubunu vererek Aydın'a gitmiş ancak Bayar'ın çabalarıyla başbakanın istifası önlenmiştir.⁹⁵³

Bayar normal şartlarda tarafsız bir cumhurbaşkanının yapması gerektiği gibi muhalefetin güven ve adalet içinde yaşamasına taraftar görünmektedir. Bunu temin etmek için de bir taraftan başbakanı ikna etmeye çalışırken diğer taraftan da DP ve CHP arasında açacak ve siyasi gerginliğe neden olacak kanunun meclise gelmesini geciktirmeye çalışmaktadır. Fakat eski bir partili olan cumhurbaşkanının DP teşkilatından gelen baskılara ve Menderes'in ısrarlarına daha fazla dayanamamıştır. Bu şartlar altında hazırlanan "Halkevleri ve CHP'nin Haksız İktisap Ettiği Malların Devlete İadesi Hakkındaki Kanun Tasarısı", 24 Temmuz 1951 tarihli DP'nin Meclis Grubunda yeniden ele alınmış ve TBMM tatil edilmeden önce 15 maddeden meydana gelen oybirliğiyle kabul edilmiştir.⁹⁵⁴ Bunun üzerine Kırşehir CHP'lileri, DP iktidarının hareketini protesto etmek üzere 2 Ağustos 1951 tarihinde bir toplantı yapmıştır. Toplantı sonunda Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Meclis Başkanına bir protesto telgrafi çekmiştir.⁹⁵⁵ Benzer bir yol aynı gün toplanan Konya CHP'lileri, 9 Ağustos'ta da İstanbul CHP'lileri tarafından da uygulanmıştır.⁹⁵⁶ Ulus yazarı Hüseyin Cahit Yalçın ise kaleme aldığı yazısında cumhurbaşkanını son çözüm merci olarak görmüş ve şöyle demiştir: "*Cumhurbaşkanlığı, mantığın ve vicdanın sesini dinlemeden, her arz edilen kâğıdı behemehâl imzalayacak bir makine değildir. Cumhurbaşkanı Sayın Celal Bayar Atatürk'ün yetiştirdiği bir devlet adamıdır. Halkevlerine yeni rejimin bir nur ocağı vasfını vermek için Atatürk'ün emri ile yapılan yardımlarda bakan ve başbakan sıfatı ile Celal Bayar'ın da imzaları vardır. Demokrat şefleri kendilerinin de tasvip ve iştirak etmiş oldukları halleri, hareketleri unutabilirler. Fakat cumhurbaşkanının Demokrat Parti ile vatan, hak ve adalet arasında bir tercih yapmak lazım geldiği zaman ne yolda hareket edeceğini Türk tarihi dikkatle gözetlemektedir.*"⁹⁵⁷

Asım Us'un yazdıkları da Yalçın'dan çok farklı değildir. Müsadere Kanunu'nun hukuksuzluğuna değinen Us, cumhurbaşkanının tarafsızlık vazifesini yerine getirmesini istemiştir. Vakit yazarı, bütün cumhuriyet boyunca hiç tatbik edilmediği için belki

⁹⁵³ Bozdağ, *Daracağında*, s. 145-146.

⁹⁵⁴ *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1951.

⁹⁵⁵ *Ulus*, 3 Ağustos 1951.

⁹⁵⁶ *Ulus*, 10 Ağustos 1951.

⁹⁵⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, "İş Cumhurbaşkanına Kalıyor", *Ulus*, 8 Ağustos 1951.

halkça çok malum olmayan yasal bir uygulamayı hatırlatmıştır: “Anayasada cumhurbaşkanının herhangi bir sebeple isabetsiz gördüğü bir kanunu yeniden müzakeresi için meclise iade etmeğe hakkı vardır. Bunun için cumhurbaşkanınca Müsadere Kanunu meclise iade edildiği takdirde Halkevlerinin kanuni şekilde tesis haline getirilmesi için Halk Partisine bir fırsat ve imkân verilecektir.”⁹⁵⁸ Us’un bu görüşünü “Cumhurbaşkanından İstimdat” başlığı ile Yeni Sabah Gazetesi de paylaşmış ve “Bizde ikinci bir meclis olmadığına göre herhangi bir meclis hislerine veya hiddetine mağlup olarak acele bir partizan kanun çıkarırsa cumhurbaşkanı, bunu, ikinci defa müzakereye sevk edebilir. Ve umulur ki arada geçecek günler zarfında münakaşa ve ihtirasın harareti söner ve meclis, daha sakin bir ruh ve kafa ile o mevzuu tekrar tetkik eder bu silah ve salahiyet şimdiye kadar ne Atatürk nede İsmet İnönü taraflarında bir defa olsun kullanılmamıştır. Yani çeyrek asırlık tatbikatta bu madde tamamıyla mühmel kalmıştır, âdete kullanılmayan uzuvlar gibi dumura uğramıştır. Herhangi bir cumhurbaşkanının kullanmak isteyeceği çok şüphelidir. Çünkü böyle bir iade hiç mutad olmadığına göre buna teşebbüs adeta cumhurbaşkanının meclise karşı bir nevi vaziyet alması mahiyetinde telakki olunabilir. Ve meclisin teessürünü mucip olabilir. Hâlbuki meclisin sinesinde seçilmiş olan bir cumhurbaşkanı bu vaziyete pek düşmek istemez...” cümleleriyle konunun vahametini ortaya koymuştur.⁹⁵⁹

Tüm beklentilere rağmen Cumhurbaşkanı Bayar, Cumhuriyet Halk Partisi’nin mallarına el konulmasını öngören 5830 sayılı yasa, “isabetli olmadığına inanmasına karşın, seçimler arifesinde nazik bir ihtilâf kapısı açmamak için, muhalefet kaydı düşmeden” 11 Ağustos 1951 tarihinde imzalamıştır.⁹⁶⁰ 1970 yılında İsmet Bozdağ ile görüşen Celal Bayar, verdiği onayın nedenini şöyle açıklayacaktır: “Kendi fikirlerini uygulayamayan bir başvekilin başka konularda başarılı olabileceğini düşünebilsem, Menderes’in istifasını hemen göze alabilirdim. Ama ben, kendi tecrübelerimle biliyordum ki; bir başvekil kendi fikirlerini uygulayamıyor, başkalarının fikirleri ile hükümet işlerini götürmeye çalışıyorsa, sadece yüksek seviyeli bir bürokrat olur!..Menderes’in fikrine, parti başkanı iken de karşı olduğum, sonra da bu fikri doğru

⁹⁵⁸ Asım Us, “Cumhurbaşkanının Rolü”, **Vakit**, 10 Ağustos 1951.

⁹⁵⁹ **Yeni Sabah**, 11 Ağustos 1951.

⁹⁶⁰ **Ulus**, 12 Ağustos 1951. Bu yasa, cumhurbaşkanı tarafından imzalandıktan sonra, aynı gün yürürlüğe konularak, telgraflarla valiliklere duyurulmuştur. Bu yasaya uygun olarak, CHP’nin mallarının bir bölümü ile Halkevlerinin bütün mallarına el konulmuş ve bu mallar hazineye devredilmiştir. Albayrak, **a.g.e.**, s. 213.

*bulmadığım halde kanunu imzalayarak yürürlüğe girmesini sağladım. Çünkü elimde başvekil olacak iki Menderes yoktu!..*⁹⁶¹ Böylece Bayar, mümkün olduğunca tarafsız bir devlet başkanı olmayı arzuladığı ve kabulünde fayda beklemediği bir karar için elinden gelen çabayı gösterdiği bu konuda başarısız olmuştur. Onun bu başarısızlığa rağmen tesellisi istifa etmesinden endişelendiği başbakanını hâlâ yanında bulabilmek olmuştur.⁹⁶²

Cumhuriyet Halk Partisi'nin mallarının geriye kalan bölümü de iki yıl sonra yeniden gündeme getirilmiştir. Bu konunun yeniden ele alınmasındaki en önemli nedenler arasında; CHP'nin Millet Partisini destekler bir tutum içine girmesi, 1954 yılında yapılacak olan genel seçimler öncesinde CHP'yi malî kaynaklardan yoksun bırakarak, güçsüzleştirmek isteği ve 1951-1953 yılları arasında, Türkiye'nin dış politikada yaşadığı olaylar sayılabilir.⁹⁶³

Demokrat Parti Meclis Grubu'nun 5 Mayıs 1953 tarihli toplantısında Akif Sarıoğlu ve 232 arkadaşının “siyasî partilerin gayri meşru mal iktisapları” hakkındaki önergesi okunarak, Grup'un görüşüne sunulmuştur. Tasarı kısa zamanda hazırlanmış. “CHP'nin Haksız İktisaplarının Hazineye Devri Hakkında Kanun” adıyla, 9 Aralık 1953'te meclise verilmiştir. CHP'nin vaktiyle bir sürü usulsüzlük yaptığı iddia edilmiş ve buradan bu partinin bütün servetinin hazineye devredilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.⁹⁶⁴ 14 Aralık 1953 tarihli meclis görüşmelerinde söz alan Başbakan Adnan Menderes'in İsmet İnönü'ye yönelik eleştirileri oldukça sert olmuştur. Nitekim Menderes, İnönü'nün cumhurbaşkanı seçildiği gün meclis kürsüsünde; “*Devri İsmet'i açacağız, demokratik hayatı getireceğiz.*” kabilinden sözlerini hatırlatmakla söze başlamıştır. Arkasından da “*Atatürk'ü unutturmak için elden gelen her şeyin yapıldığı; Cumhuriyetin 20'nci yıldönümü münasebetiyle basılan pullarda ve mevcut paralarda dahi Atatürk'ün resminin kaldırdığını*” anlatmıştır.⁹⁶⁵

---

⁹⁶¹ Bozdağ, **Daracağında**, s. 146.

⁹⁶² Bayar'ın anılarında anlattığına göre; on yıllık iktidarları döneminde, Menderes ile anlaşmazlığa düştüğü iki konudan biri bu yasa; ikincisi de, DP'nin “devr-i sabık” oluşturmaması konusu olmuştur. Bkz. Bayar, **a.g.e.**, s. 143-144.

⁹⁶³ Albayrak, **a.g.e.**, s. 213-214.

⁹⁶⁴ Eroğul, **a.g.e.**, s. 125-127 ; Albayrak, **a.g.e.**, s. 214.

⁹⁶⁵ Başbakan Adnan Menderes iktidara gelmelerinden kısa süre sonra cumhurbaşkanı ile Anıt-Kabir inşasına gittiklerini ve Bayar'ın kendisine; “*bunun inşası çok geç kalmıştır, ne yapıp, yapıp hiç değilse 30'ncu yıldönümüne bunu yetiştirmek lazımdır.*” dedikten sonra inşaata sık sık giderek, “*bir inşaat*

Tasarı 14 Aralık'ta 5'e karşı, 341 olumlu oy ile aynen kanunlaşmıştır. Bunun üzerine, Ankara barosundan 31 avukat bir telgraf çekmek, İstanbul Üniversitesi'nden bin öğrenci de bir bildiri yayınlamak suretiyle cumhurbaşkanından kanunu imzalamamasını istemiştir. Fakat Celal Bayar, kanunu hiç bekletmeden hemen ertesi gün imzalamış ve böylece Demokrat Parti'nin sorumluluğunu paylaşmakta tereddüt etmediğini bir daha göstermiştir.⁹⁶⁶

6195 sayılı yasa, uzun süre basın ve kamuoyunun gündeminde kalmıştır. Muhalefetin yayın organı Yeni Ulus'ta yazan Nihat Erim, "Müsadere Kanununun", Anayasanın 74'üncü maddesine aykırı olduğunu savunmuştur. Hüseyin Cahit, 17 Aralık 1953 tarihli "Beyhude Zahmet" yazısında⁹⁶⁷, bazı vatandaşların yasayı veto etmesi için, Bayar'a telgraf çekmelerinin gereksizliğine işaret ettikten sonra, "Cumhurbaşkanının yansız birisi olmadığını, daha önce de Halkevlerinin CHP'den alınmasına göz yumduğunu" anımsatmıştır. Falih Rıfkı Atay ise, gazetesi Dünya'daki "Artık Geriye Dönemeyiz" başlıklı yazısında bu yasanın oluşturacağı olumsuzluklara dikkat çekmiştir. Bütün bunlara karşın, iktidar yanlısı Zafer Gazetesi'nde, Hüseyin Cahit Yalçın'ı sert bir dille suçlayan Mümtaz Faik Fenik, "Kanunsuzluğu Bunlar Kanun Yapmışlardır" başlıklı yazısı ile uygulamanın bir "gasp olayı" olmadığını savunmuştur.⁹⁶⁸

3.1.2.3. Ekonomik Hamle Kanunları

En son CHP'nin mallarının hazineye devri olayında olduğu gibi Celal Bayar ile Adnan Menderes arasında çıkan ve politika stratejisine ilişkin olan anlaşmazlıkların çoğu geçici ve yüzeysel kalmıştır. Zira iki lider de, seçmenlerin arzularına uymak gerektiğini düşünmüş ve ülkeyi kalkındırmak için var güçleriyle çalışmıştır. Nitekim hükümet bu düşünceyle 1954 yılına kadar ekonomik konulara özel bir önem vermiştir. Örneğin, yaklaşık dört yıllık iktidar döneminde çiftçiyi sevindiren bir fiyat politikası uygulanmış, faiz oranı düşürülmüştü. Yol ve Hayvan Vergileri kaldırılmış, Gelir Vergisi Kanunu ve Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu yürürlüğe konulmuştu. Barajların temeli atılmış, küçük su işlerine önem verilmiş ve yol yapımı hızlandırılmıştı. Devlet

---

murakıbu gibi, evinin bahçesini hazırlayan bir insan şefkat ve bağlılığı ile" Atatürk'ün mezarını hazırladığını aktarmıştır. **TBMM ZC**, Dönem: IX, Cilt: 26, s. 170-191.

⁹⁶⁶ Eroğul, **a.g.e.**, s. 125-127 ; **Milliyet**, 16 Aralık 1953.

⁹⁶⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, "Beyhude Zahmet", **Ulus** 17 Aralık 1953.

⁹⁶⁸ Albayrak, **a.g.e.**, s. 213-221.

bütçesinden köylere ve kentlere geçmişle kıyaslanmayacak hacimde yoğun bir hizmet akımı başlatılmıştı. Batı ülkeleriyle iktisadi ve politik ilişkiler geliştirilmiş, iktisadi hayat canlanmıştı. Pahalılık oranı, gelir artışının çok altındaydı. Döviz sıkıntısına bağlı mal darlığı henüz başlamamıştı.⁹⁶⁹ Bütün bu olumlu koşullar altında Cumhurbaşkanı Bayar yabancı sermayenin teşviki için hükümeti zorlarken, öte yandan özel forumlar kanalı ile Türkiye'ye yabancı sermaye akışını sağlamak istemiştir. Bayar'a göre yabancı sermaye akışı, Türkiye'nin batılılaşma sürecini teminata kavuşturmak için iyi bir araçtır. Bunu açıkça söylüyor ve şöyle diyordu: “*Beni memnun eden cihet, yerli ve yabancı işbirliğidir.*”⁹⁷⁰

Cumhurbaşkanının ekonomik direktiflerini dikkate alan DP iktidarı, Türkiye'ye daha çok yabancı sermaye akışını ve yabancı yatırımcıların rahat hareket edebilmelerini sağlamak amacıyla, 18 Ocak 1954'te, “1951 tarih ve 5821 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası”nda değişiklik öngören yeni bir yasa tasarısı hazırlamıştır. Tasarıyı TBMM'ye sunan Ekonomi ve Ticaret Bakanı Fethi Çelikbaş, mevcut yasanın yetersiz kaldığını belirtmiş ve Türkiye'ye daha çok yabancı sermaye gelmesinin, memlekette yaşam düzeyini yükselteceğini, yeni iş olanakları getireceğini savunmuştur.⁹⁷¹ Cumhurbaşkanı Celal Bayar da bu tasarının, mecliste görüşülmesi sırasında yaptığı bir açıklamada, memlekette yabancı sermaye yatırımlarının yararlı olmakla beraber, yetersiz kaldığını ileri sürmüştü ve tasarıyı desteklemiştir.⁹⁷² Sonunda TBMM'de 18 Ocak 1954 tarihinde onaya sunulan yeni yasa tasarısı, muhalefetin 35 olumsuz ve 1 çekimser oyuna karşılık; 248 olumlu oy ile kabul edilmiştir. Oylamada iktidara mensup 180 milletvekilinin bulunmaması dikkati çekmiştir. Bu yasanın, 18 Ocak 1954 tarih ve 6224 sayılı yürürlüğe girmesinden sonra, daha önce 5821 sayılı yasa olarak bilinen yasa yürürlükten kaldırılmıştır.⁹⁷³

Yabancı Sermaye Yasası ile aynı aylarda çıkarılan ve özel girişimle yabancı sermayeyi petrol alanına çekmeyi hedef tutan Petrol Kanunu da, Türkiye'ye yabancı sermayenin girmesini sağlayan ana kapılardan biri olmuştur. Bu kanunun da görüşülmesi çok çabuk yapılmış ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Amerika seyahati

---

⁹⁶⁹ Feridun Ergin, **K.Atatürk**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1984, s. 17.

⁹⁷⁰ Dilipak, **a.g.e.**, s. 182.

⁹⁷¹ Barutçu, **a.g.e.**, s. 1272 ; Erdemir, **a.g.e.**, s. 255.

⁹⁷² Dilipak, **Menderes**, s. 182.

⁹⁷³ Albayrak, **a.g.e.**, s. 318-319 ; Eroğul, **a.g.e.**, s. 133-134.

bitmeden kanun meclisten çıkarılmak istenmiştir. Zira cumhurbaşkanının ABD Başkanı Eisenhower'in davetlisi olarak çıktığı söz konusu seyahat, 18 Ocak 1954 tarihinde başlamıştır.⁹⁷⁴ Hükümet kanadı, seyahatin her cihetle mükemmel ve verimli olmasını temin için uzun bir süre hummalı bir gayret sarf etmiş hatta başbakanında bu seyahatte Bayar'a refakat edeceği yolunda basında haberler çıkmıştır. Başbakanının Bayar'a gönderdiği telgrafi, bu seyahate verilen önemin bir başka delili olmuştur. Menderes mesajında, Bayar'ın Amerika seyahati için "tarihi seyahat" tabirini kullanmakla şahsen olduğu kadar başkanı olduğu bakanlar kurulu adına da konuşmuştur.⁹⁷⁵ Başbakanın sözlerinden anlaşılacağı üzere dış politika tercihleri iki lider arasındaki bir başka uyumlu nokta olmuştur. Özellikle ABD eksenli bu tür girişimlerde Bayar, Ortadoğu'da oluşturulacak bir anti-Sovyet bloğunun biçimlenmesinde Balkanlar ve Ortadoğu'ya yaptığı kişisel seyahatlerle bu oluşumları desteklemiş ve Kore Savaşı'na girişte NATO üyeliği konusunda özel bir çaba harcamıştır.

Cumhurbaşkanı Bayar ABD'de seyahatine devam ederken 18 Mart 1954 tarihinde Petrol Kanunu kabul edilmiştir.⁹⁷⁶ Bu kanun kabulü Bayar'ın ABD'deki seyahatinin de tamamlayıcısı olmuştur. Bu arada başbakan Türkiye'yi ziyaret eden Amerikan Gazeteciler Grubu ile 21 Mart'ta yaptığı basın toplantısında Amerikan milletinin Celal Bayar'a ve onun şahsında Türk milletine karşı gösterdiği sempaticiden memnurlukla bahsetmiş ve Petrol Kanunu hakkında şöyle bir açıklama yapmıştır: "*Biz, petrol kaynaklarımızın işletilmesinde ecnebi bir sermaye ile işbirliğinin zaruri olduğuna inanan bir parti ve hükümetiz. Bu mebdeden harekât ederek petrol kaynaklarımızın meydana çıkarılması hususunda bilhassa Amerikan dostlarımızın bize yardım edebileceklerini düşündük. Bize Dünyanın en meşhur petrol mütehassıslarını tavsiye ettiler. Bunların arasından bir zatı seçtik ve onunla sıkı bir işbirliği yaptık. Bu*

---

⁹⁷⁴ BCA 030.01/40.238.15 ; Zafer, 19 Ocak 1954.

⁹⁷⁵ Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın ABD seyahati hakkında Yeni Sabah'ta şu yorum yapılmıştır: "*Devletimizin üçüncü Cumhurreisinin, bu kış kıyamette Okyanuslar aşarak yapacağı seyahatin başlangıçta değilse bile tamamlandıktan sonra, tarihi bir kıymet taşıyacağı izahattan varestedir. Çünkü bizde hükümdar ve devlet Reislerinin, yurt dışına seyahat etmeleri hemen hemen hiç vaki değildir. Yalnız bir defa padişah Abdülaziz, Malta ve Fransa'ya gitmişti. Ondan sonra bu çapta herhangi bir seyahate rastlanmamıştır. Türk Devlet Reislerinin harice seyahatlerinin ikinci ise, yine Bayar'ın geçen sene Yunanistan'ı ziyaret ile tarihe geçmiş bulunmaktadır. Dün başlayan seyahat bu serinin üçüncüsünü teşkil etmektedir. Her ne kadar Cumhurbaşkanı, daha evvel, müteveffa Kralın cenaze merasiminde hazır bulunmak üzere Londra'ya gitmişse de bunu, resmi seyahatler cümlesinden saymağa imkân yoktur.*" Yeni Sabah, 19 Ocak 1954.

⁹⁷⁶ Eroğul, a.g.e., s. 134-135.

Amerikan mütéhassısı ile bizim mütéhassıslarımız beraber çalıştılar ve neticede bir kanun layihası vücuda getirdiler bildiğiniz gibi bu layiha son zamanlarda kanuniyet kesbetti, bu kanunla memleketimizin petrol kaynaklarının, dış hususi erbabı tarafından üzerinde çalışılacak cazip bir mevzu haline geldiğine kaniiz.”⁹⁷⁷

Yukarıdaki hukuki düzenlemelerin yapılmasından sonra Celal Bayar Amerika’dan gelmiş ve ilk olarak 23 Nisan 1954 tarihinde Batman petrol tesislerini açmıştır. Açılış sırasında bir konuşma yapan DP’li Sıtkı Yırcalı, Demokrat Parti iktidarının petrolün aranması, işletilmesi ve milletin emrine verilmesi için gereken tedbirleri aldığını ve bu sayede Petrol Kanunu’nun çıkarıldığını söylemiş ve şöyle demiştir: *“Bize acele ettiniz diyorlar. Acele eden biz değil, geç kalan onlardır. Biz petrol mevzuunda yeni yeni hamleler yapacağız. Bu hususta petrolün işletilebilmesi için iki Amerikan ve bir Alman firması talip çıkmıştır. Bunlar daha da artacaktır.”⁹⁷⁸*

Batman’dan iki gün sonra ise Mersin limanının temeli atılmıştır. Bayar burada sermaye ve petrol kanunlarının lüzumunu tekrar belirtmiş ve Petrol Kanunu meselesi etrafında şu izahatta bulunmuştur: *“Memleketimizin 13 muntikasında yapılan jeolojik tetkikat neticesinde petrolün mevcudiyeti tespit edilmiştir. Şimdi biz bunların üzerine kulağımızı dayayıp uyuyacak mıyız? Elbette hayır. Hayat ilerlemektedir. En doğru şekil bunu mutedil şartlarla yerli ve yabancı sermaye ile işletmektir. Hükümet, millet namına onların karından hisse alacaktır. Yani mülkiyet hakkından istifade edecektir. Sermayedar da sermayesinden faydalanacaktır. Bunun günah olan tarafı neresidir?”⁹⁷⁹*

Yaşanan bu gelişmeler iktisat politikası açısından Bayar ve Menderes arasında belirgin bir mutabakata işaret etmektedir. Bayar, DP’nin iktisat politikalarını her fırsatta ve son ana kadar desteklemiş ve onaylamıştır. Zira eski cumhurbaşkanı yıllar sonra Kayseri Cezaevi’nden çıktıktan sonra yabancı sermaye ve petrol kanunları hakkında hükümeti içine alacak şu konuşmayı yapacaktır: *“Devlet başkanı olarak iktidar-muhalefet münasebetlerini elimden geldiğince gözden kaçırmamaya dikkat etmişimdir. Bu münasebet iyi işlemezse, rejim rahat yürümez, vatanın huzuruna gölge düşer kanaatindeydim. Başvekil Menderes de iktidar-muhalefet münasebetlerini akıl ve vatanseverlik ölçüleri içinde tutmaya hazırlanmış bir devlet adamı idi. 1954 seçimleri*

---

⁹⁷⁷ **Milliyet**, 22.03.1954.

⁹⁷⁸ **Milliyet**, 24 Nisan 1954.

⁹⁷⁹ **Vatan**, 26 Nisan 1954 ; **Zafer**, 26 Nisan 1954 ; **Milliyet**, 26 Nisan 1954.

arifesinde, benim de teşvikimle hükümet Petrol Kanunu'nu Büyük Millet Meclisi'nden geçirdi. Gerek kanunun müzakeresi sırasında ve gerek kabulünden sonra muhalefet ve muhalefet basınının meclis içinde ve dışında açtığı kampanya, iktidarı, yalnız ehliyetsizlikle değil, vatana yeni kapitülasyonlar getirmekle suçluyordu. Anayasa, cumhurbaşkanı olarak, bana bunların karşısında olmak vazifesini verir. Eğer bu suçluların bir tanesinin gölgesini bile görmüş olsaydım, değil iktidarda benim kurduğum partinin bulunması, iktidarda öz oğlum olsaydı onu millete ve parlamentoya şikâyet eder, yakasından tutup sandalyesinden indirirdim. Bizim Atatürk'ten aldığımız devlet terbiyesinin icabı budur.”⁹⁸⁰

Bayar'ın hükümet üzerinde etkili olarak kabul edilmesini sağladığı bu kanunların ABD ile iktisadi ilişkilerin artırılmaya çalışıldığı bir dönemde gündeme gelmesi şaşırtıcı olmamıştır. Nitekim cumhurbaşkanı 1954 yılında Amerika'ya gerçekleştirdiği uzun soluklu gezide bu kanunlara atıfta bulunarak yabancı sermayeyi Türkiye'ye çekmeye çalışmış ve dev Amerikan petrol şirketleri ile temasta bulunmuştur. Milli kalkınmaya hız vermek amacıyla çıkartıldığı belirtilen bu kanunlar cumhurbaşkanının bir benzetmesi ile “Türkiye'nin küçük bir Amerika olması” veya başbakanının deyişiyle “Her mahallede bir milyoner” düşüncesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

3.2. DEMOKRAT PARTİ'NİN YÜKSELİŞ YILLARINDA CUMHURBAŞKANI-HÜKÜMET İLİŞKİLERİ (1954-1957)

3.2.1. 1954 Genel Seçimleri ve III. Adnan Menderes Hükümeti'nin Kurulması

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Amerika seyahati sonrasında güney illerine yaptığı gezilerin Adana durağında yaptığı konuşma üzerine cumhurbaşkanı CHP Seyhan İl İdare Kurulu Başkanı Dr. Kemal Satır tarafından savcılığa verilmek

---

⁹⁸⁰ Celal Bayar, Basın Kanunu'nun tadil edilmesi, sizi diktaya gitmekle suçlayanların elinde bir koz olarak kalmıştır. Acaba niçin bu kanunun tanıdığı bazı hürriyetlerde kısıntılar yaptınız? sorusuna şu cevabı vermiştir: “Tersine, başvekil Adnan Menderes, gerek Basın Kanunu tadilini, gerek Petrol Kanunu ve Yabancı Sermayeyi Teşvik kanunlarını seçim arifesinde Meclis'ten çıkararak seçime gitmek ve böylece bu icraatını, bir çeşit referandum kuvvetine ulaştırmak hedefinde idi, ben de kendisini teşvik ediyordum...Bunların en önemlisi, “Bizim Radyo” isimli olanıdır. İlk yayının başladığı zaman adı “Türkiye Muhalefet Radyo İstasyonu” idi. “Bizim Radyo” 1958 yılından beri Doğu Almanya'nın Leipzig şehrinde korsan yayınlar yapmaktadır.” Bila, **CHP**, s. 461-466.

istenmiştir. Dr. Kemal Satır şikâyet dilekçesinde: “Sayın cumhurbaşkanı Celal Bayar gerek kendisinin açıkladığı gerekse konuşmalarından anlaşılacağı üzere bir seçim gezisine çıkmış bulunmaktadır.” dedikten sonra cumhurbaşkanı hakkında seçim kanununun⁹⁸¹ 41, 132 ve 160. maddelerinin takibini talep etmiştir.”⁹⁸² Bu talep 1954 genel seçimleri öncesinde partiler arasındaki yarışa cumhurbaşkanında katılmış olmasına bir tepkidir. Nitekim güney gezisinden sonra Ankara’ya gelen Celal Bayar, 27 Nisan’da Ankara Radyosu’ndaki seçim konuşmasında milletvekili olarak ülkeyi dolaştığını söylerken, son yabancı sermaye kanununu, petrol kanununu, millî hâkimiyet esaslarını ve Kore kararını ele almıştır. Ancak cumhurbaşkanının bu konuşması da muhalefet tarafından tepkiyle karşılanmıştır.⁹⁸³

Muhalefetin bütün tepkilerine rağmen elinde DP amblemi olan bir bastonla ülkeyi dolaşan cumhurbaşkanı çabalarının karşılığını alacaktır. Zira Demokrat Parti, 2 Mayıs 1954 tarihinde bütün vilayetlerde reylerin takriben yüzde yetmişini kazanarak tekrar iktidarı elde etmiştir.⁹⁸⁴ DP’nin oylarını yüzde 55.22’den yüzde 58.42’ye çıkardığı; CHP’nin ise; yüzde 39.59’dan yüzde 35.11’e düşürdüğü seçimin resmi sonuçlarına göre DP, toplam oyların 5.313.659’unu alarak 541 milletvekilliğinden 503’ünü kazanmıştır. CHP, 3.193.471 oy ile 31 milletvekili CMP, 480.249 oy ile 5 milletvekili, bağımsızlar ise 56.393 oy alarak 2 milletvekili kazanmıştır.

Genel seçimlerden on gün sonra Demokrat Parti Meclis Grubu’nun ittifakla Celal Bayar’ı cumhurbaşkanı adayı olarak göstermesi üzerine yapılan cumhurbaşkanlığı seçimine 513 milletvekili iştirak etmiş ve Bayar 486 oy ile yeniden cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁹⁸⁵ Bundan sonra meclisin 10’uncu devresinin başlaması münasebetiyle

---

⁹⁸¹ Yassıda davaları sırasında Asım Ruacan’ın Celal Bayar’dan naklettiğine göre, “1954 seçimlerinde Celal Bayar’ın Bursa’da seçime 3 gün kala yasak dönem içinde konuşmak istediği; bunun Yüksek Seçim Kurullarınca yasaklandığı, Bayar’ın yasağı dinlemeyip konuştuğu, kayıtlarda bulunmaktadır.” Ergün Ataoğlu, Adnan Menderes, **Bir Başbakanın Trajik Sonu**, NoktaKitap, İstanbul, 2008, s. 170-171 ; Çizmeli, **a.g.e.**, s. 653-655.

⁹⁸² **Vatan**, 28 Nisan 1954.

⁹⁸³ Erdemir, **a.g.e.**, s. 286-290.

⁹⁸⁴ **Zafer**, 3 Mayıs 1954.

⁹⁸⁵ **Zafer**, 13 Mayıs 1954 ; **Akşam**, 13 Mayıs 1954. Tekin Erer, Türk Ticaret Postası Gazetesinin 3 Haziran 1960 tarihli ve 3999 sayılı nüshasında çıkan bir yazısında şunlar yazmaktadır: “Nihayet 1952 yılında iki arkadaşımın birlikte Çankaya’da Bayar’ı ziyaret ettik. Bayar bize 1954 seçimlerine kat’i olarak katılmıyacağını söylemişti. Bütün ihtirasım, diyordu. Atatürk’ü Anıtkabire yerleştirerek fotoğrafını önce kalplere, sonra dairelere, paralara, pullara nakşetmek, Atatürk Üniversitesini kurmaktır. Bunlara 1954 yılına kadar nasıl olsa muvaffak olacak, sonra bir köşeye çekilerek hâtıralarımı yazacağım. Millet

Adnan Menderes kabinesi istifa etmiş ve yeni kabineyi kurmaya cumhurbaşkanı tarafından yine Menderes vazifelendirilmiştir.⁹⁸⁶ Kurulan III. Menderes kabinesinde 7 bakan yerini muhafaza ederken, 6 vekâlette değişiklik yapılmış, Fatin Rüştü Zorlu⁹⁸⁷, Mükerrerem Sarol, Osman Kapani, Behçet Uz, Namık Gedik ve Muammer Çavuoğlu yeni kabinede yer almıştır. Diğer taraftan yeni hükümet üyeleri ilk olarak Çankaya köşküne giderek, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı ziyaret etmiş, hürmet ve tazimlerini arz etmiştir.⁹⁸⁸

Yeni hükümetin kurulmasından kısa süre sonra hükümet programı TBMM'de görüşülmeye başlamıştır.⁹⁸⁹ Bu görüşmelerde Osman Bölükbaşı, Demokrat Parti'nin muhalefetteki mücadelesindeyken bir ayda değiştireceğini vaat ettiği antidemokratik kanunların, iktidarlarının ilk yıllarında cumhurbaşkanının meclis nutuklarındaki sarih beyanlarına rağmen, itina ile muhafaza edildiğini ve bunlara yenilerinin ilave edildiğini söylemiştir.⁹⁹⁰ Sinop milletvekili Nuri Sertoğlu da Bölükbaşı gibi hükümet programı görüşmelerinde cumhurbaşkanına yüklenmiştir. Sertoğlu şöyle demiştir: *“Takdir buyurursunuz ki, demokratik bir devlet idaresi her şeyden evvel hukuk devleti fikrine dayanır. Sayın cumhurbaşkanı Celal Bayar, cumhurbaşkanı olarak Büyük Millet Meclisi huzurunda irat buyurdıkları ilk nutuklarında, 14 Mayıs seçimlerinin memleketimizde hukuk devletinin tam temellerini, hiçbir kuvvetin sarsamayacağını söylemişlerdi ve bu suretle daha evvelki devrelerde bu fikre yeter derecede riayet edilmediğini zımnen ifade buyurmuşlardı.”*⁹⁹¹

3.2.2. 6-7 Eylül Olayları

III. Adnan Menderes hükümeti kurulduktan bir süre sonra kendini Kıbrıs meselesi gibi çok çetin bir mücadelenin içerisinde bulmuştur. Birleşmiş Milletlerin

---

birakmazsa, dedik, o zaman ne yapacaksınız? Ben rica edersem müsaade eder, diye gülümsedi.” Eren, **Yasakçılar**, s. 141-143.

⁹⁸⁶ **Milliyet**, 15 Mayıs 1954 ; **Akşam**, 15 Mayıs 1954 ; **Zafer**, 15 Mayıs 1954 ; **TBMM ZC**, Devre: X, Cilt: 1, s. 7-8.

⁹⁸⁷ “Başbakanın, Dışişleri Bakanı Rüştü Zorlu ile ilişkilerinin de özel bir niteliği vardır. Zorlu, Menderes'in akrabası idi. Zorlu'yu Cumhurbaşkanı Bayar'da tutmuş, desteklemiş ve onun yeteneklerine inanmıştır.” Ercüment Yavuzalp, **Menderes'le Anılar**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1991, s. 33-34.

⁹⁸⁸ **Milliyet**, 16 Mayıs 1954.

⁹⁸⁹ **TBMM ZC**, Devre: X, Cilt: 1, s. 21.

⁹⁹⁰ **TBMM ZC**, Devre: X, Cilt: 1, s. 62-63.

⁹⁹¹ **TBMM ZC**, Devre: X, Cilt: 1, s. 218.

seyirci kaldığı olaylara İngiltere müdahale etmiş ve Türkiye ile Yunanistan'ı 29 Ağustos 1955'de Londra'da toplanan bir konferansta bir araya getirmiştir.⁹⁹² Ancak bu konferans devam ettiği sırada, İstanbul Exspres Gazetesi 5 Eylül 1955 tarihli sayısında "Atatürk'ün Selanik'te doğduğu eve bomba atıldığı" haberi ile başta İstanbul olmak üzere, Ankara ve İzmir'de halkın sokağa dökülmesine neden olmuştur. Bu protestolar, daha sonra İstanbul'da şiddet ve yağmalama boyutuna kadar giderek Türkiye'nin saygınlığına büyük bir darbe vurmuştur. Bu arada Ankara, İstanbul ve İzmir'de altı ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmiştir.⁹⁹³

Olay akşamı İstanbul'dan Ankara'ya hareket eden Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Başbakan Yardımcısı ve Milli Müdafaa Vekil Vekili Fuat Köprülü İstanbul'da cereyan eden nümayişlere dair haberi yolda almış ve İzmit'ten geriye dönerek İstanbul'a gelmiş ve sabaha kadar hadiselerle meşgul olmuştur.⁹⁹⁴ 7 Eylül'de cumhurbaşkanı ile Başbakan Adnan Menderes, tahribata uğrayan semtlere giderek incelemelerde bulunmuş ve Vali ile Emniyet Müdüründen lazım gelen izahatı almıştır.⁹⁹⁵ İstiklal Caddesi'ni baştanbaşa gözden geçiren cumhurbaşkanı, bir aralık bir sinema binası önünde durmuş ve etrafta birikmiş olan halka hitaben: "Türk Milletinin tarihinde bu gibi hadiselerle tesadüf edilmemiştir. Hepinizden dağılmanızı ve evlerinize dönmenizi rica ederim. Bu bizim acımızdır, yapılan tahribat hükümetimiz tarafından ödenecektir." demiştir. Cumhurbaşkanı, başbakan ve bakanların şehirdeki dolaşmalarından sonra Vilayete dönmüş; başbakan ve bakanlar arasında uzun bir toplantı yapılmıştır. Daha sonra bakanlar kurulu, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın başkanlığında ikinci defa toplanmıştır. Bu toplantı sonunda biri başbakanlıktan, diğeri de cumhurbaşkanlığından olmak üzere iki tebliğ neşredilmiştir.⁹⁹⁶ Son olarak 9 Eylül'de

---

⁹⁹² Bağcı, a.g.e., s. 107.

⁹⁹³ Albayrak, a.g.e., s. 434 ; Bağcı, a.g.e., s. 110-111 ; Hıfzı Topuz, "6-7 Eylül Olayları ve Aknoz Paşa'nın Yasakları", **Toplumsal Tarih**, Cilt:14, Sayı: 81, Eylül 2000, s. 39-40 ; **Yeni İstanbul**, 7 Eylül 1955 ; Albayrak, a.g.e., s. 424-433 ; İsmet Binark, **Türk-Yunan Münasebetlerinin Dünü ve Bugünü**, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1998, s. 36 ; Fuat Aksu, **Türk-Yunan İlişkileri**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2001, s. 15-16.

⁹⁹⁴ **Akşam**, 7 Eylül 1955 ; **Milliyet**, 7 Eylül 1955 ; **Zafer**, 7 Eylül 1955.

⁹⁹⁵ **Akşam**, 8 Eylül 1955 ; **Ulus**, 8 Eylül 1955.

⁹⁹⁶ **Milliyet**, 8 Eylül 1955 ; Orhan Türker, "6-7 Eylül 1955 Olaylarının İstanbul Rum Basınındaki Yankıları", **Tarih ve Toplum**, Eylül 1998, Cilt: 30, Sayı: 177, s. 15-16. Cumhurbaşkanlığının tebliği şöyledir: "İstanbul, İzmir ve Ankara Vilayetlerinde örfi idare ilan edilmiş olduğundan, Teşkilatı Esasiye Kanununun 86. maddesine tevfikân Türkiye Büyük Millet Meclisini 12 Eylül 1955 pazartesi günü saat 15'te içtimaa davet ediyorum. Bu tarihte muhterem mebusların içtimaa da hazır bulunmalarını rica ederim.

Milli Müdafaa Vekâletinden yapılan tebliğ ile Korgeneral Vedat Garan, Korgeneral Fazıl Bilge, Tuğgeneral Nedim Erensoyla haklarında yapılan tahkikat münasebetiyle işten el çektirilmiştir.⁹⁹⁷ 10 Eylül’de ise Dâhiliye Vekili Namık Gedik istifa etmiş ve yerine Milli Müdafaa Vekili Ethem Menderes tayin edilmiştir. Diğer taraftan Emniyet Genel Müdürlüğü’ne Ankara Valisi Kemal Aygün, İstanbul Emniyet Müdürlüğüne de Beyoğlu Kaymakamı Hayrettin Nakiboğlu tayin edilmiştir.⁹⁹⁸

Başbakan Adnan Menderes, cumhurbaşkanının talebi üzerine 12 Eylül’de TBMM’de yapılan fevkalâde toplantıda hükümetin her hakikatin ortaya çıkması için elinden geleni yaptığını ifade etmiştir. Aynı mevzuda DP milletvekili Aleksantros Haçepulos da, 6 Eylül hadiseleri dolayısı ile Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın meclisi olağanüstü oturuma çağırmasından ve bu nahoş olaylar hakkında meclisçe karar alınmasından duyduğu minnet ve şükranı belirttikten sonra, başbakanın ve vekillerin aynı mevzuda gösterdiği yakın alakaya teşekkür etmiştir.⁹⁹⁹ İktidar kanadının konuşmalarından sonra başta İsmet İnönü olmak üzere muhalefet partisi temsilcileri de bu olayların ciddi bir şekilde sorgulanmasını istemiştir.¹⁰⁰⁰ Meclisteki oturumdan sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar; Başbakan Adnan Menderes, Devlet Bakanı, Hariciye Vekâleti Vekili Fatih Rüştü Zorlu ile 14 Eylül’de İstanbul’a gelmiş ve Vilayette olay ile ilgili toplantılara devam etmiştir.¹⁰⁰¹

6-7 Eylül olayları ile ilgili temel gelişmeler böyle olmakla birlikte olayların nedeni ile ilgili iddialar ileriki yıllarda cumhurbaşkanını ve hükümeti zor durumda bırakmıştır. Öyle ki, “Kıbrıs Türk’tür Cemiyeti” Başkanı Hikmet Bil’in kişisel izlenimine dayalı kanıtlanması güç bir iddiası bu yöndedir. Bil’in yayımlanmış anıları şöyledir; “...*Meşhur 6/7 Eylül Olayı, işte o arabanın beni evime bıraktığı akşam Florya köşkünde tertiplenmişti. Cumhurbaşkanı Bayar İstanbul’daydı. Florya’da kalıyordu. Menderes de Florya’daydı. İçişleri Bakanı Dr. Namık Gedik, Emniyet Genel Müdürü Ethem Yetkiner o gece oradaydı. Zorlu, Türkiye’nin daha aktif olmasını istemişti. Öyle*

Reisicumhur Celal Bayar.” **Akşam**, 8 Eylül 1955 ; **Zafer**, 8 Eylül 1955 ; **TBMM ZC**, Devre: X, Cilt: 7, s. 668.

⁹⁹⁷ **Milliyet**, 10 Eylül 1955.

⁹⁹⁸ **Zafer**, 11 Eylül 1955 ; **Akşam**, 11 Eylül 1955 ; **Milliyet**, 11 Eylül 1955 ; Dilek Güven, **6-7 Eylül Olayları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 30-32.

⁹⁹⁹ **Ayn Tarihi**, Ekim 1955.

¹⁰⁰⁰ Nutku, **a.g.e.**, s. 282-283.

¹⁰⁰¹ **Akşam**, 15 Eylül 1955 ; **Zafer**, 15 Eylül 1955.

*anlaşıyor ki, o gece, 5 Eylül gecesi Florya’da, Bayar, Menderes ve Dr. Namık Gedik, şöyle bir tertip yapmışlardır: Londra Üçlü Konferansı ya Türkiye lehine başarıya ulaşmalı ya da torpillenmelidir, yani dağıtılmalıdır... Alınan tertibata göre DP’nin güvenilir militanlarından bazıları nümayişleri başlatacaklardı. Buna resmi makamlar da yeterince göz yumacaklardı.”*¹⁰⁰²

Yeni Sabah Gazetesi’nde 5 Haziran 1960 tarihinde çıkan habere göre de Fuat Köprülü 6-7 Eylül olaylarının, Fatin Rüştü Zorlu’nun ilhamı ile Menderes ve Gedik tarafından tertiplendiği iddia etmiştir.¹⁰⁰³ İsmet Berkan da Radikal’deki 7 Eylül 2005 tarihli yazısında, 6-7 Eylül’ün hâlâ çözülememiş yanları olduğunu, olayların tertipçileri arasında o sırada Londra’da bulunan Dışişleri Bakanı Zorlu’nun, Başbakan Menderes’in ve Cumhurbaşkanı Bayar’ın bulunduğunu, ancak derin devletin devrin başbakan ve cumhurbaşkanını da aşarak daha derin bir komplo düzenlediğini ve bunu “Türkiye’yi Türkleştirme” planlarına bir vesile saydıklarını yazmıştır.¹⁰⁰⁴

Olay tarihinde, İzmir’de Yamanlar Kampı Müdürü olarak görev yapan İbrahim Alper, tanık olarak çıktığı Yassıada duruşmalarında “4 Eylül 1955 akşamı Celal Bayar yanında bazı mebuslar olduğu halde kampa geldi. Verilen ziyafette İzmir DP il başkanı Enver DüNDAR’ın: Yunanlılar da çok şımarıdı, demesi üzerine Celal Bayar: “Ben, Türk-Yunan dostluğuna bugüne kadar çok kıymet verdim. Fakat bunu anlamadılar. Eğer Selanik’te bir bomba patlarsa, İstanbul ve İzmir’deki Rumların halini o zaman siz düşünün, dedi.” şeklinde ifade vermiş ve aynı ziyafette Cemal Gürsel, Behçet Uz, Enver DüNDAR ve Vali Hadımlı’nın da bulunduğunu da belirtmiştir.¹⁰⁰⁵ İngiliz, Amerikan¹⁰⁰⁶

---

¹⁰⁰² Mütercimler-Öke, a.g.e., s. 319-320.

¹⁰⁰³ Mehmet Arif Demirel, **6 Eylül 1955 Olaylarına 50. Yılda Yeni Bakış Hangi Derin Devlet**, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 2006, s. 90-97 ; Suat Parlar, **Osmanlı’dan Günümüze Gizli Devlet**, Mephisto Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 233 ; Sarol, **Bilinmeyen Menderes I**, s. 471-474.

¹⁰⁰⁴ Demirel, **6 Eylül**, s. 47.

¹⁰⁰⁵ Arzu Kılıçdere, “İzmir’de 6-7 Eylül Olayları”, **Toplumsal Tarih**, Cilt:13, Sayı:74, Şubat 2000, s. 37-38.

¹⁰⁰⁶ 6-7 Eylül olayları ile ilgili Robert Guyon tarafından Başbakanlığa sorulan sorular şöyledir:

“1-6-7 Eylül gecesi İstanbul ve İzmir’in sahne olduğu hazin hadiseler karşısında dünya Halk efkârını teskine matuf olarak bana bir beyanatta bulunabilir misiniz?

2-Bu hadiselerin, teşkilatlı komünist tahrikçileri tarafından tahrik veya istismar edilmiş olduğunu ispat etmek mümkün müdür. Bana bunun birkaç delilini verebilir misiniz?

3-Barışın menfaati için, Kıbrıs meselesi ile ilgili olarak Türkiye ile Yunanistan arasında nihayet bir uzlaşma yolu aramanın şayanı arzu olduğunu sanıyor musunuz?

Yarın 10 Eylül tarihli France-Soir gazetesinde yayınlanabilmek için bu suallerin cevaplarının bu gece sokağa çıkma yasağının başladığı saat onbirden önce elime geçmesi lazımdır. Şayet mülakat metni

ve Alman¹⁰⁰⁷ kaynaklarına göre de, 6-7 Eylül 1955 olaylarının organizasyonuna iştirak edenler arasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, İçişleri Bakanı Namık Gedik, Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu ve İstanbul Valisi Gökay ile İzmir Valisi Kemal Hadımlı da vardır. Emniyet Başmüfettişliğinin bir raporuna göre de hükümet Yunanistan'a baskı yapmak için küçük çapta bir olay planlamış ama olaylar çok genişleyince suçun komünistlerin üstüne atılmasına karar verilmiştir.¹⁰⁰⁸

Görülüyor ki 6-7 Eylül; cumhurbaşkanı, başbakan, içişleri bakanı, emniyet örgütünün önceden bildikleri, en üst katlarda hazırlanan bir olay görünümündedir. Yassıada mahkemelerinde tanıkların çoğunluğu, “6/7 Eylül’ün” başını Menderes’in çektiği, hükümetin haberdar olduğunu ifade ederken, dinleyicisiz yapılan “Gizli Celse’de” konuşan cumhurbaşkanı yaveri ve sonra İstanbul Valisi olan Refik Tulga, Celal Bayar’ı suçlamıştır.¹⁰⁰⁹

Merhum Adnan Menderes’in oğlu Aydın Menderes, yukarıda ki benzer iddiaların “her şeyi yapmışız, ya biz neymişiz, ne kadar kötümüşüz”e dönüşmesini

---

Anadolu Ajansına da verilecekse, bunun yarın 10 Eylül 12’den önce yapılmamasını Sayın Hükümet Reisinden rica ederim. Robert Guyon.” **BCA** 030.01/19.110.5.

¹⁰⁰⁷ 10 Eylül’de Almanya Sosyalist Partisi’nden gelen bir yazının 6-7 Eylül olaylarına bakış açısı oldukça ilginçtir. Bu yazı şöyledir: “10 Eylül 1955-Türkiye Cumhuriyeti sayın başbakanı-Aziz dostum!: Siz niçin Yunan, Ermeni ve Musevi dükkânlarını yıkıyorsunuz..? Türkiye Cumhuriyeti’nin Hükümeti ve halkı niçin İngiliz, Amerikan ve Fransız dükkân Konsolosluk ve Elçiliklerini yıkmıyor! Bunlar, Almanlarla birlikte beynelmilel serseridirler ve insanlığa karşı harp hazırlamaktadırlar...İmperyalist ve Kapitalist Anglo-Amerikanlar ve Almanlar, İtalyanlar insanlığa karşı harp açmak isteyen beynelmilel serseridirler...Bunlar müstevli köleci ve istismarcıdırlar. Akdeniz’de Kıbrıs adası kimin elindedir? İngilizlerin ve Amerikalıların! Niçin beynelmilel serseri İngiliz ve Amerikalıları öldürmüyorsunuz? Şimdi Araplarla Türklerin bütün Araplarla birlikte bir ittifak yapmaları zaruridir. İngiltere’ye ve Anglo-saxon Almanlara karşı harp hazırlanmalıdır.İngiltere’ye karşı harp!!!Türkiye’nin dost halkı, İngilizlerle Fransızlar dünya müstevlileridirler. İngiltere’ye karşı büyük bir ittifak ve büyük bir harp yapmak! Dünyayı işgal eden Anglo-saxonlara karşı harp! Ey Türkiye Cumhuriyetinde yaşayan dostlar! Afrika’nın tamamen kurtulmasına yardım edin!.. Yaşasın bütün Afrika’nın hürriyeti! Yaşasın Türk-Fin-Macar-Eston dostluğu ve müstakbel İslam ittifakı! Türkiye halkına selam! Anglo-saxonlar ve Almanlar büyük dosttur! İnsanlığa karşı harp ediyorlar! Çok iyi tebriklerle. Almanya Sosyalist Partisi. Batı Almanya.” **BCA** 030.01/5.28.14.

¹⁰⁰⁸ Dilek Güven, “Türk Milliyetçiliği ve Homojenleştirme Politikası, 6-7 Eylül Olayları Ve Failler”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 141, Eylül 2005, s. 48-49.

¹⁰⁰⁹ Walter F. Weiker, **1960 Türk İhtilali**, Çeviren: Mete Ergin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 51-52 ; Melek M. Fırat, “Türkiye’nin Kıbrıs Politikaları (1945-1960)”, **Toplumsal Tarih**, Eylül-2000, s. 25. Mütercimler-Öke, **a.g.e.**, s. 325 ; Güven, **6-7 Eylül**, s. 73-78 ; Zihni Kanmaz, **6-7 Eylül Davasında Kararname ve Menderes’in Müdafaası**, İstanbul, 1960, s. 10 ; Yıldız, **a.g.e.**, s. 92-94 ; Ataoğlu, **a.g.e.**, s. 181 ; Sonuç olarak mahkeme, toplam 76 sanığın dinlendiği “6/7 Eylül Olayları Davasında” kararı 5 Mayıs 1961 tarihinde açıklamıştır. Bu davanın on sanığından yedisine beraat ve zaman aşımı nedeniyle davanın ortadan kalkması kararı verilirken; Adnan Menderes’e ve Fatin Rüştü Zorlu’ya 6 yıl, İzmir Valisi Kemal Hadımlı’ya da 4,5 ay hapis cezası verilmiştir.

sağlıksız bulmaktadır. Nitekim bu tür söylemlerin DP'yi irrasyonel bir siyasi heyet gibi gösterme amacına da hizmet ettiğini düşünmektedir.¹⁰¹⁰

3.2.3. DP'de Yükseliş Döneminin Sonu ve IV. Adnan Menderes Hükümeti'nin Kurulması

6-7 Eylül hadiselerinin ardından, DP'nin IV. Büyük Kongresi oldukça fırtınalı geçmiştir. Menderes, Celal Bayar'ın da baskısıyla, Sarol'u istifaya mecbur etmiş, bir kanun teklifi getirdikleri için iki Genel Kurul üyesi, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ve Fethi Çelikbaş, Kurul'dan çıkarılmıştır. Hele 19 kişiden oluşan "İspatçılar"ın ispat hakkı teklifi nedeniyle Kongre delegeliklerinin iptali ve kongreye alınmaması ve bunun cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan DP Genel İdare Kurulu'nda yapılması Bayar'ın tarafsızlığına gölge düşürürken, onun "Sultan Reşat" benzetmesine maruz kalmasına neden olmuştur.¹⁰¹¹

Menderes, münakaşalara sahne olan DP Grup toplantısında hükümetine istifasını bildirirken, kendisinin istifa etmek niyetinde olmadığını açıklamış ve gruptan şahsı hakkında itimat oyu istemiştir. Grup Umum Heyeti'nin Menderes'in şahsına karşı itimat beslemekte olduklarını açık reyle ifade etmesi üzerine başbakan, hükümetin istifasını bildirmiş; yeni kabineyi kurma görevini cumhurbaşkanından almıştır.¹⁰¹² Demokrat Parti'deki kısmi hizipler, Menderes'i her ne kadar sarssa da, Bayar başlangıçta görev verip sahip çıktığı Menderes'e yeniden yanında görmek istemiştir. Cumhurbaşkanının bu desteğinde, DP Grubu içinde Menderes'in yerini doldurabilecek hüviyette tecrübeli, halkın sevdiği, anayasaya bağlı ve diktatörlük istemeyen bir kişinin bulunmaması da etkili olmuştur.

Cumhurbaşkanı her ne kadar hükümet kurma görevini yeniden Menderes'e verse de kabine listesini oluşturmak çok kolay olmamıştır. Çok sayıda mebus, bakanlık teklifini reddetmiş; bu yüzden yeni hükümete, eski hükümet azalarından bazılarının da

¹⁰¹⁰ Akyol, **Demokrasiden**, s. 111-112.

¹⁰¹¹ Nutku, **a.g.e.**, s. 284-287. "Demokrat Parti'nin iktidar yıllarında her ne kadar Bayar için "Sultan Reşat" benzetmesi yapılmışsa da Bayar, hiçbir zaman ipleri tam anlamıyla bırakmış değildir. Güçlü İttihat ve Terakki Hükümeti döneminde padişah olan Sultan Reşat, sadece İttihat ve Terakki'nin yaptıklarını imzalayan bir noter memuru gibi gözükmüşse de ömrünün sonuna kadar İttihatçı kalmakla övünecek olan Bayar'ın hiçbir zaman böyle pasif bir görevde olamayacağı İttihatçılık iddiasıyla bağdaşmayacaktı zaten." E.Yılmaz, **a.g.e.**, s. 76.

¹⁰¹² **Akşam**, 30 Kasım 1955 ; **Milliyet**, 30 Kasım 1955.

alınıp alınmayacağı hususu ihtilafa yol açmıştır. Cumhurbaşkanının son grup toplantısında, hükümete cephe alan bazı kimselerin kabineye girmelerini istemesi ve bu yolda bazı temaslarda bulunarak eski hükümet azalarına karşı olması üzerine, Menderes’i destekleyenler Bayar’ın hükümet üzerinde faal rol oynamasını doğru bulmamıştır.¹⁰¹³ Başbakan Adnan Menderes konuyla ilgili şu beyanatta bulunmuştur: *“Yeni kabinenin teşkili hususunda müşkülata maruz kalınmakta ve bu yüzden meselenin gecikmekte olduğu ve vekillik teklif edilen birçok zevatın bu teklifleri kabul etmedikleri gazetelerde geniş neşriyat yapılmakta keyfiyetin tavrına zaruret görülmüştür. Hakikat şudur ki; Sayın reisicumhurumuz tarafından yeni kabinenin kurulması vazifesi, uhdeme tevcih edildiğinden beri bu hususta henüz bir teşebbüse geçmediğim gibi hiçbir kimseyle de temasta bulunmuş değilim.”*¹⁰¹⁴ Bayar’ın bu açıklamadan iki gün sonra basına verdiği demeç ise şöyledir: *“Gazeteler yanlış tahminler yapıyor. Hükümet elbette kurulacak, fakat herhalde hepsi bahsedilen isimlerden mürekkep olmayacak.”*¹⁰¹⁵ Cumhurbaşkanı haklı çıkmış, 9 Aralık 1955 tarihinde yepyeni bir Menderes kabinesi kurulmuştur.¹⁰¹⁶ Yeni hükümet ilk olarak 10 Aralık’ta Celal Bayar’ı ziyaret etmiş ve ilk bakanlar kurulu toplantısını Bayar’ın başkanlığında Çankaya Köşkü’nde yapmıştır.¹⁰¹⁷ Ancak 1956 yılının başından itibaren DP Genel İdare Kurulu’nun kabine ile birlikte Çankaya’da yaptıkları toplantılar çok daha farklı olmuştur. Cumhurbaşkanının köşkünde, konuşulanlar net olarak bilinmemektedir; ancak sonraki olaylara bakılırsa ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi tablonun ağırlaşmaya başladığı ve buna yönelik önlemlerin bizzat cumhurbaşkanı huzurunda alındığı tahmin edilebilmektedir. Nitekim yeni sertlik siyasetinin ilk önemli nutkunu Menderes, 10 Nisan 1956’da Gaziantep’te vermiştir. Bu son derece sert nutukta Demokrat Parti lideri muhalefet hakkında şöyle konuşmuştur: *“Muhalefet ve basın açmış olduğu şiddetli ateşin himayesinde birtakım komünist birliklerin hareket hazırlıklarında oldukları görülüyor...Kanunlar kâfi gelmiyorsa kanun hükümleri getireceğiz. Eğer adalet mekanizması, mevcut kanun hükümlerini anlamakta zorluk çekiyorsa bunları açıklığa götüreceğiz. Ta ki bu ihtilalci metodlar, bu fitne artık bitsin.”*¹⁰¹⁸

---

¹⁰¹³ **Milliyet**, 2 Aralık 1955.

¹⁰¹⁴ **Akşam**, 3 Aralık 1955.

¹⁰¹⁵ **Milliyet**, 5 Aralık 1955.

¹⁰¹⁶ **Milliyet**, 10 Aralık 1955.

¹⁰¹⁷ **Milliyet**, 11 Aralık 1955 ; **Zafer**, 11 Aralık 1955.

¹⁰¹⁸ Eroğul, **a.g.e.**, s. 186-187.

Başbakanın yurtiçinde siyasi konuşmalar yapması normal karşılanmakla birlikte, “Devlet reisleri, millete umumi şekilde hitap edebilir mi, edemez mi?” şeklinde tartışmaların başlaması Bayar’ı ateş çemberine çekmiştir. Nitekim Cumhurbaşkanı Bayar, Bursa’da 3 Mayıs 1957 tarihinde verdiği nutukta münakaşa konusu yapılan soruyu cevaplandırarak demiştir ki: “*Devlet reisi devletin başıdır, duyduklarını millete ifadeye mecburdur. Doğru yolda isek bu doğruluğu ifade etmek eğri yolda isek ikazda bulunmak, hem vicdani borçtur hem kanuni vazifesidir...Sizinle konuşacağım, her zaman konuşacağım fakat tahsisen önümüzdeki seçimlerde yine sizin bu mahşeri huzurunuzla çıkararak deruhte ettiğim mesuliyetin hesabını vereceğim.*”¹⁰¹⁹ DP’liler Bayar’ın bu konuşmasından kısa süre sonra geç kalmanın oyları daha da düşüreceğini düşünmüş ve 1958 genel seçimlerini erkene almıştır. Ancak hem bu durum hem de 13 Eylül 1957’de yeni seçim kanununun kabul edilmesi muhalefetin çok daha fazla hırçınlaşmasına neden olmuştur.¹⁰²⁰

Tüm muhalefetin DP karşısında kılıçları çektiği 1957 seçimleri kampanyası, 10 Ekim’de Celal Bayar ve Adnan Menderes’in Afyon, İnönü’nün ise Trabzon mitingleri ile başlatmıştır.¹⁰²¹ Bu kampanya, cereyan ediş bakımından cumhuriyet tarihinin belki de en sert seçim mücadelesi olmuştur.¹⁰²² Bayar, DP amblemleriyle Anadolu kasabalarını adım adım dolaşırken halktan, köyden ve köylüden kopmadığını anlatmak, kendisinin de onlardan biri olduğu mesajını vermek istemiştir. Öyle ki Cumhurbaşkanı Celal Bayar seçim yaklaşırken parti üyeliği dozunu arttırdığı konuşmalarında¹⁰²³, yedi senelik kıraatte ve bu icraatın bu memleket sathında, gözlerin önündeki binlerce kıymetli eserinden sonra, bir seçim programı vermenin lüzumunu hissetmediğini kaydetmiştir. Ayrıca insanların fiilleriyle ölçüldüğünü, bugünkü iktidarın değil yalnız

¹⁰¹⁹ Zafer, 4 Mayıs 1957 ; Milliyet, 4 Mayıs 1957.

¹⁰²⁰ Eroğul, a.g.e., s. 195-196.

¹⁰²¹ Yeni Sabah, 12 Ekim 1957 ; Cumhuriyet, 12 Ekim 1957 ; Milliyet, 12 Ekim 1957 ; Akşam, 12 Ekim 1957 ; İsmet İnönü ve Tek Dereceli İlk Seçimler (1946-1950-1954-1957) Üzerine Seçmeler, Hazırlayan: İlder Turan, İnönü Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 74 vd.

¹⁰²² Eroğul, a.g.e., s. 196.

¹⁰²³ Cumhurbaşkanı Celal Bayar Isparta’da yaptığı konuşmada vatandaşları reylerini verirken vicdan muhasebesi yapmaya davet etmiş ve “*Bu memleket, 1950’den evvel mi daha iyi, daha müreffeh ve daha emniyette idi? Yoksa yedi sene sonra bugün mü? Geçiminiz o zamandan bu yana mı darlaşmıştır. Yoksa daha mı genişlemiştir? Bir aile babası olarak mesuliyetinizi de göz önünde tutarak düşününüz. İçtimai ve iktisadi hayatımız eğer bugün 1950’den daha iyi ise ona göre hükmünüzü veriniz. Benim bir memleket çocuğu olarak size tavsiyem bundan ibarettir.*” demiştir.” Milliyet, 13 Ekim 1957 ; Yeni Sabah, 13 Ekim 1957.

vaat etmiş olduklarını, hatta vaat etmediklerini dahi hakikat sahasına intikal ettirmiş bulunduğunu eklemiştir.¹⁰²⁴

Bayar'ın seçim çalışmaları doğal olarak, "Cumhurbaşkanı neden seçim nutku söylüyor?" sorusunu yeniden beraberinde getirmiştir. Cumhurbaşkanı Diyarbakır'daki seçim konuşması sırasında bu soruya şöyle cevap vermiştir: "*Filhakika Devlet Reisleri anayasamıza göre maddi şekilde gayrimesuldürler. Ben maddi mesuliyetten pervası olmayan fakat manevi mesuliyetten çok korkan bir insanım. Memleketimizde devlet reisleri gayrimesul sayılmakla beraber, BMM'nin çıkardığı bütün kanunlarla hükümetin ısrar ettiği bütün kararnamelerinde imzası bulunduğu için bütün mesuliyet onun şahsına ve makamına müteveccihdir. İşte ben de bu duygu ile huzurunuzda konuşmaya başlamış bulunuyorum.*"¹⁰²⁵

Bayar'ın açıklamalarına rağmen, cumhurbaşkanı sıfatıyla seçim meydanlarına inmesi muhalefetin eleştirilerini daha da artırmıştır. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, başbakanın geçmiş hadiselerle dair kendisine sual sormadan Celal Bayar ile istişare etmesi lazım geldiğini söyleyerek, "*Bu dediklerinin tatbikatçılardan başlıcası sayın cumhurbaşkanıydı.*" demiştir.¹⁰²⁶ Aynı günlerde Hür Parti Başkanı Fevzi Lütfi'de "Şeflik Sistemi"nin devam ettiğini iddia etmiş ve cumhurbaşkanının Kırşehir halkının seçim reylerinden dolayı ceza görmesine göz yumduğunu savunmuştur.¹⁰²⁷

3.3. SİYASİ GERİLİMLERİN ARTMASI VE 1960'A UZANAN SÜREÇTE CUMHURBAŞKANI-HÜKÜMET İLİŞKİLERİ (1957-1960)

27 Mayısla noktalanacak olayların gelişmeye başladığı kriz dönemine kadar Menderes'le Bayar arasındaki temaslar, göze batacak ölçüde seyrek ve Menderes ülke idaresinde fiilen bir numaralı adamdı. Hükümet üyesi bakanlar ve parti üzerindeki otoritesi açıktı. Bu temaslardaki hava da, nispeten resmi ve hatta biraz da mesafeli idi. Temasların inisiyatifi daha çok, Bayar'dan geliyordu. Ayrıca, kriz dönemi hariç, Menderes'in Çankaya'ya çıkması, istisnalar dışında çok seyrekti. Daha çok yabancı devlet adamlarının Türkiye'yi ziyaretleri ile ilgili toplantı ve davetlere inhisar

¹⁰²⁴ Zafer, 18 Ekim 1957 ; Milliyet, 18 Ekim 1957 ; Eroğul, a.g.e., s. 196.

¹⁰²⁵ Cumhuriyet, 19 Ekim 1957.

¹⁰²⁶ Cumhuriyet, 22 Ekim 1957 ; Yeni Sabah, 22 Ekim 1957.

¹⁰²⁷ Milliyet, 23 Ekim 1957.

ediyordu.¹⁰²⁸ Olaylar başladıktan sonra, Bayar yeniden sahneye çıktı. O döneme kadar birinci adam görünümünde olan ve Bayar'ı fazla umursamaz görünen Menderes, olaylar ciddi nitelik kazandıktan sonra soğukkanlılığını kaybetti ve adeta gönüllü olarak ikinci adamlığı benimsedi. Her ne kadar bu dönemde de söz sahibi olmaya devam etti ise de, Bayar'ın idareye hâkimiyeti daha görünür bir hal aldı. Bu durumun Menderes'i rahatsız ettiğine dair herhangi bir işaret olmadığı gibi, aksine Menderes'in bu kritik dönemde Bayar'a ihtiyaç, duyduğu ve cumhurbaşkanının daha aktif bir şekilde işlerin içine girmesinden rahatlık duyduğu da hissediliyordu.¹⁰²⁹ Bayar böyle bir telkin yerine uzlaşmanın da zaman zaman akla gelmesi gerektiğini hükümete hatırlatsaydı, hatta bunu bir yol olarak da düşünün, deseydi öncülük almak bir tarafa, böyle bir temayülünün imasında bile bulunsaydı o mücadele bu kadar sert olarak yaşanmayabilirdi.¹⁰³⁰

3.3.1. V. Adnan Menderes Hükümeti'nin Kurulması

DP iktidarının son genel seçimi olacak olan 1957 seçimleri 27 Ekim'de yapılmıştır.¹⁰³¹ Bu seçimde DP oy kaybedip ilk defa yüzde 50'nin altına düşmekle birlikte geçerli oyların yüzde 47'sini alarak 419 milletvekili çıkarmıştır. CHP ise oyların yüzde 40,6'sını alarak meclise 173 kişilik bir grupla gelmiştir. CMP yüzde 7 ile 4 milletvekili, HP de yüzde 3,8 oy ile 4 milletvekili çıkarmıştır.¹⁰³² Seçim sonuçlarının açıklanmasının ardından, bazı illerde esas olarak CHP ile DP arasında kavgalar yaşanmıştır. Kastamonu, Kayseri, Çanakkale, Samsun ve Giresun illerindeki kargaşalar üzerine hükümet, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın başkanlığında olağanüstü toplanmış ve yeni şiddet eylemlerinin önlenmesi amacıyla, ordunun kullanımı dâhil bir dizi sert önlem almak zorunda kalmıştır.¹⁰³³

Seçim gerginliğinin biraz da olsa azalmasından sonra DP Grubu'nun ittifakla verdiği karar ile Bayar, devlet başkanlığı için tekrar aday gösterilmiştir.¹⁰³⁴ Böylece 1

---

¹⁰²⁸ Yavuzalp, **a.g.e.**, s. 42-43.

¹⁰²⁹ **A.g.e.**, s. 100-101.

¹⁰³⁰ Muammer Yaşar Bostancı, **1960, Acılı Günler**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1987, s. 150-153.

¹⁰³¹ **Yeni Sabah**, 28 Ekim 1957 ; **Akşam**, 28 Ekim 1957 ; **Hürriyet**, 28 Ekim 1957 ; **Ulus**, 28 Ekim 1957 ; **Cumhuriyet**, 28 Ekim 1957 ; **Milliyet**, 28 Ekim 1957.

¹⁰³² Özdağ, **Menderes**, s. 95.

¹⁰³³ Kemal Karpat, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980**, Çeviren Esin Soğancılar, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 144-145.

¹⁰³⁴ **Zafer**, 1 Kasım 1957.

Kasım 1957 tarihinde sadece Demokrat Partililerin iştirakiyle yapılan seçim sonunda Celal Bayar üçüncü defa cumhurbaşkanlığına seçilmiştir.¹⁰³⁵ Adnan Menderes, cumhurbaşkanı seçimi sonrasında Bayar tarafından kabinenin kurulmasına memur edilmiştir.¹⁰³⁶ Ancak bu sefer bir önceki hükümetin kurulmasından çok daha derin bir krizle karşılaşmıştır. 25 gün süren bu hükümet krizi Cumhurbaşkanı Bayar'ın devlet başkanı tarafsızlığına uymayacak ölçüde olaya müdahalesi ile çözülebilmiştir. Başbakan ise bir süre kenara çekilerek kendisine rakip olarak ileriye sürülen kişilerin hükümeti yürütemeyeceklerinin anlaşılması ve gerçeklerin daha da olgunlaşmasından sonra huzur içinde görevine devam etmek istediği için sürece yeterince dâhil olmamıştır. Ancak cumhurbaşkanı Menderessiz bir liste düşünmemiş ve başbakanı ikna etmeyi başarmıştır.¹⁰³⁷

Adnan Menderes'in kurmuş olduğu son hükümetin mecliste güvenoyu almasına rağmen¹⁰³⁸ Aydemir'e göre, "*partisi içindeki mecalislik, hatta sarsıntı göze çarptıyor, güçlenmek istidadında olan bir muhalefetin belirlediği seziliyordu. Eğer devlet reisi, bu muhalefet vesilesini de değerlendirerek başvekillikte bir nöbet değişikliğine gitseydi iktidar, kendisini çok az yenileyebilirdi.*"¹⁰³⁹ Aslında Cumhurbaşkanı Celal Bayar'da zaman zaman başbakanın tavırlarından dolayı rahatsız olmuştur. Bunun bir örneği de Kasım 1957'de tekel maddelerine zam yapıldığında, cumhurbaşkanının bu işe müdahale etmesi üzerine Menderes'in istifa teşebbüsü ile kendini göstermiştir. Celal Bayar bu istifayı da kabul etmemiştir. Nihat Erim'in yazdıklarına göre Emin Kalafat, ara bulmak için Bayar'a gitmiştir. Bayar demiştir ki: "*Adnan şimdiye kadar beş kabine kurdu. Fakat*

---

¹⁰³⁵ **TBMM ZC**, Devre: XI, Cilt:1, s. 9-10 ; **Yeni Sabah**, Kasım 1957.

¹⁰³⁶ **Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi**, Yer No:3/8-24 Fihrist No:4709.

¹⁰³⁷ Mükerrer Sarol, son Menderes hükümetinin kurulması sırasında cumhurbaşkanının duruşunu şu cümlelerle aktarmıştır: "*Hükümet kuruluşunun çatısını Celal Bayar inşa etmiştir demek mübalağa sayılmaz. Parti mensuplarını küçük gruplar halinde Çankaya'ya davet ediyor, kabineye alınmalarını istediği kişilerin meziyetlerini ehliyetlerini anlatıyor, iktidarın bu zevatin tecrübe ve bilgilerine muhtaç olduğunu belirterek onların lehine telkinde bulunuyordu. Bunun yanında grubun itimadını, sevgisini kazanmış kimseleri mebus arkadaşlarına danışarak tanıma fırsatını buluyordu. Sayın Bayar'ın çalışmaları, çabaları kimsenin gözünden kaçmadı. Kabineye girmemeye kararlı olan, birdenbire ortadan kaybolarak bir köşeye çekilen Muammer Çavuşoğlu bile cumhurbaşkanının ısrarına dayanamamış, hükümete girmeyi kabul etmişti...Kabineye kurmaya sanki Menderes değil de Celal Bayar memurmuş gibi hükümetle temaslar, konuşmalar, tavsiye ve ricalar hep onun tarafından yapılıyordu. Menderes istekli ve hevesli görünmüyordu. Bana intikal eden bilgilere göre Nihat Erimle Sefa Kılıçoğlu Menderes'e bir süre kenarda kalmasını tavsiye etmişler...*" Mükerrer Sarol, **Bilinmeyen Menderes II**, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1983, s. 602.

¹⁰³⁸ **BCA 030.01/ 54.328.6** ; **TBMM ZC**, Devre: XI, Cilt:1, s. 57 vd.

¹⁰³⁹ Aydemir, **İhtilalin**, s. 273-276.

onbeş istifa gönderdi. Başvekil yapacak başka adamım yok. Menderes pek çok meziyetleri olan insan. Fakat böyle istifalarla, içtüzük tadilatı ile bu iş yürümez.” Nihayetinde Kalafat istifa mektubunu geri almış; Menderes’e getirmiş, onun huzurunda yırtmış ve bu kriz de atlatılmıştır.¹⁰⁴⁰

Adnan Menderes zaman zaman her ne kadar bu türlü istifa çıkışları yapsa da cumhurbaşkanına canı gönülden inanmaktadır. Onun cumhurbaşkanına yönelik sevgi ve saygısı 31 Aralık 1957 tarihinde Bayar’a gönderdiği yılbaşı tebrikinde görülebilir. “*Çok Sayın Cumhurbaşkanımıza, yeni yıla girmekte olduğumuz şu anda zatı devletlerine tebrikatta bulunurken, ilk gençlik çağınızdan itibaren deruhte buyurmuş olduğunuz mühim ve mesuliyetli vatan ve devlet hizmetlerini derhatır etmekteyim. Bu engin tecrübelerin zatı devletlerini mütehalli kaldığı basiret ve dirayet vasıflarının yanında memleket ve millete karşı beslediğiniz pek derin ve samimi muhabbetin muhalefette olduğumuz zamanlarda olduğu gibi yedi seneyi geçen iktidar devremizde de vatanımızın layık olduğu istikbale emin adımlarla yürüebilmesi hususunda ne dereceye kadar tesirli olduğunu mülhaza ederek devlet reisliği yüksek makamında daha uzun seneler millet ve memleket hizmetinde hepimize rehberlik etmek imkânını Cenabı Hakkın müyesser kılmasını dilemekteyim. Başvekil Adnan Menderes.*”¹⁰⁴¹ Cumhurbaşkanının bu yılbaşı mesajına verdiği cevap ise Adnan Menderes’in başbakanlığına olan güveni yansıtmaktadır. Bayar’ın tebrik mesajı şöyledir: “*Sayın Adnan Menderes-Başvekil: Yılbaşı mesajınızı en derin muhabbetle okudum. Muhteviyatından fevkalade mütehassıs olduğumu kaydetmeliyim. Zatı devletlerini tanıdığım andan itibaren memleketimize ve milletimize çok mesut hizmetler ifa edeceğiniz kanaati değişmez suretle bende hâsıl olmuştu. Bu gün bu kanaatımın müsbet tecelliyatına şahit olmakla bahtiyarım. Muvakkatiyetiniz temadi edecektir ve memleketimiz mesut ve müreffeh olacaktır. Biz de bu neticeyi uzun seneler görmekte bahtiyar olacağız. Yeni yılınızı bu duygularıyla tebrik eder gözlerinizden öperim. Celal Bayar. Gölcük.*”¹⁰⁴²

---

¹⁰⁴⁰ Nihat Erim, **Günlükler**, Hazırlayan: Ahmet Demirel, Cilt: II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 642-643.

¹⁰⁴¹ BCA 030.01/41.245.1.

¹⁰⁴² BCA 030.01/41.245.1.

3.3.1.1. Dokuz Subay Olayı

DP iktidarı döneminde bağımsızlık yanlısı eğilimin en önemli örneği 1957 seçimlerinden sonra ortaya çıkan “Dokuz Subay Olayı” olmuştur. 1957 seçimi öncesinde kurulan üç ihtilâl teşkilâtından ikisi 1957’de birleşmiştir. Üçüncü komite olan, Sadi Koçuş’ın başkanı bulunduğu grupla yapılan birleşme teşebbüsü ise sonuç vermemiştir. Birleşen iki grup, başkanlığa Faruk Güventürk’ü getirmiştir. Bu arada ihtilâl komitesi gelişmeye çalışırken, Samet Kuşçu adında bir subayla temasa geçilmiş, ama onun komiteye alınmaması kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine kendine oyun oynadığını zanneden Kuşçu, 16 Ocak 1958’de örgütü ihbar etmiş ve komite başkanı Faruk Güventürk’ün de içinde bulunduğu dokuz subay tutuklanmıştır.¹⁰⁴³

Bu gelişmelerin cumhurbaşkanına intikal ettirilmesi üzerine Bayar, Başbakan Menderes’i, özel olarak Çankaya’ya davet etmiş ve konuyu görüşmüştür. İttihat ve Terakki döneminden itibaren ülkedeki ordu içi yapılanmaları iyi tanıyan cumhurbaşkanı, hükümeti ikaz etmiş ve ciddi önlemler almasını tavsiye etmiştir. Bayar’a göre daha sakin ve hassas ruhlu olan başbakan, Türk Ordusu’ndan bu tür subayların çıkmayacağını söylemiştir.¹⁰⁴⁴ İsmet Bozdağ’a göre de başbakan, “olayın gereğinden fazla büyütülmüş” olduğunu düşünmekteydi: “*Bir iktidar için kendi ordusundan korkuya düşmek kadar yanlış bir hareket düşünülemezdi.*”¹⁰⁴⁵ Bu sebeple başbakan, mahkeme kararından önce harekete geçmeyi doğru bulmamıştır. Eğer devlet başkanı, bu politikasını tasvip etmiyorsa başbakanlıktan çekilmeye hazır olduğunu da söylemiştir.¹⁰⁴⁶ Cumhurbaşkanı ve başbakan arasındaki ikili görüşmeden sonra Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin’den Binbaşı Samet Kuşçu hakkında bilgi alınmıştır. İçişleri Bakanı Namık Gedik’in de katıldığı bir başka toplantıda Bayar, Menderes ve Ergin; ihbarı ve ihbardan sonra karşı karşıya kaldıkları durumu sert tedbirler almak pahasına değerlendirmeye başlamıştır.¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴³ Apuhan, **27 Mayıs’tan**, s. 134-135 ; Bila, **CHP**, s. 159 ; 137, s. 61-63.

¹⁰⁴⁴ Arcayürek, **Çankaya**, s. 114.

¹⁰⁴⁵ Mithat Perin, “*Menderes ise olayın örtbas edilmesini istiyordu. Adnan Menderes yumuşak davranmasaydı, belki hepsinin kökü temizlenir, hatta 27 Mayıs bile olmayabilirdi.*” demiştir. Ilıcak, **Menderes’i Zehirlediler**, s. 182-184.

¹⁰⁴⁶ Bozdağ, **Daracağında**, s. 156-161 ; Ağaoğlu, **İpin Gölgesindeki**, s. 57-58 ; Özdağ, **a.g.e.**, s. 106 ; Akyaz, **a.g.e.**, s. 101.

¹⁰⁴⁷ Özdağ, **Menderes**, s. 98-99.

İleride anlaşılacaktır ki Milli Savunma Bakanı'nın bu olayın üzerine gitmeyip Çankaya Köşkü'nde, subayların hükümete bağlı olduklarını iddia etmesi, Başbakan Menderes'in de aynı görüşleri paylaşması bir teşhis hatasıdır. Başbakan ve Milli Savunma Bakanı'nın bir hafta önceki düşüncelerinden çark etmeleri, Cumhurbaşkanı Bayar'ı bazı ciddi açıklamalara yöneltmiştir. Cumhurbaşkanı toplantının bitiminden önce, Atatürk'ün bu tür mevzularda gösterdiği hassasiyetten bahsetmiş ve meşru bir hükümeti devirmeyi hedef alan hareketin, devletin bekası için mutlaka cezalandırılması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁴⁸

Cumhurbaşkanı bir hafta sonra Ankara'da hükümet üyelerinin de katılımı ile devam eden olağanüstü görüşmede bakanları ikaz etmiş ve demişti ki: *“Basit bir hadise değildir bu. Üzerinde ehemmiyetle durmak lâzımdır. Ehemmiyet vermeyenlerin, başında Semi Ergin vardı. Adnan Bey de haizi ehemmiyet olmayan bazı değişikliklerle yetindi. Yani meselenin ehemmiyeti nisbetinde bir harekette, bulunulmadı.”*¹⁰⁴⁹

Görüldüğü gibi Bayar, iki ateş arasında kalmıştır. Başbakanını inandıramıyor, onu ve hükümeti harekete geçiremiyordu. Bu takdirde düşündükleri gerçekleşirse meşru bir iktidar, maceraya sürükleniyordu. Menderes'in fikrine katılıp her şeyi oluruna terk edecek olursa, bu sefer hem ülkeyi tehlikeye maruz bırakmış oluyor hem de görevini yapmamış oluyordu. Özellikle, Askeri Mahkeme sonuçlanmadan başbakanın istifası ve yeni bir hükümetin kurulması, içte ve dışta büyük yankılar yapacak; herhalde bu zararlı olacaktır. İster istemez işi oluruna bıraktı ve Askeri Mahkeme sanıkları beraat ettirip muhbiri mahkûm edince yapacak bir şey kalmıyordu.¹⁰⁵⁰

Bayar darbeden yıllar sonra, gerçekten dokuz subay olayında iyi bir değerlendirme yapılabilseydi 27 Mayıs'ın olmayacağı görüşünü savunmuştur.¹⁰⁵¹

---

¹⁰⁴⁸ Özdağ, **Menderes**, s. 105-106.

¹⁰⁴⁹ Cüneyt Arcayürek, **Bir İktidar, Bir İhtilal (1955-1960)**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 296-298 ; Örsan Öymen, **Bir İhtilal Daha Var**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1987, s. 190-191 ; İsmet Bozdağ, **Bir Darbenin Anatomisi**, Emre Yayınları, İstanbul, 2006, s. 57-59.

¹⁰⁵⁰ Bozdağ, **Daracağında**, s. 160-161.

¹⁰⁵¹ Celal Bayar, 28 Ocak 1974 tarihinde Dr. Mükerrerem Sarol ve Samet Ağaoğlu'nun da bulunduğu bir görüşmede Dokuz Subay Olayı ile ilgili şunları söylemiştir: *“Adnan Menderes iki yerde gevşeklik etmeseydi, ihtilale gitmeyecektik. Bunlardan biri 9 Eylül olayı, yani dokuz subayın bir ihtilal örgütü kurdukları yolunda Samet Kuşçu'nun ihbarı üzerine hükümetin tutumudur...Mahkeme dokuz subayı beraat ettirdi. Muhbiri de cezalandırdı. Genelkurmay Başkanını Çankaya'ya çağırdım. Kendisine mahkemenin nihai âmiri olduğunu, alınan kararın tatminkâr olmadığını söyledim. Rüştü Erdelhun, ellerini iki yana açarak boynunu büktü. “Ne yapalım, mahkemenin kararı böyledir” demekle yetindi. Benim için yapacak bir şey kalmamıştı. Ama ordu üstünde uyanıktım. Bu sebeple, Millî Savunma*

Vaziyetin ciddiliğine hâkim olan cumhurbaşkanının ihtilalci gruplarla ilişki kuranların ayıklanması yönündeki talebi aslında bazı komitacı subaylarda tedirginlikte oluşturmaya yetmiştir. Nitekim onların o andaki psikolojik durumlarını Orhan Erkanlı şöyle kaleme almıştır: “*Bu olay, bizi paniğe uğrattı. Her an tutuklanmak tehdidi altında yaşıyorduk. Örgütün çalışmalarına ara vermek ve bir süre toplanmamak, dağılmak kararı verdik. Herkes bir köşeye çekildi ve sustu. Ben de Amerikan Harp Akademisi’nde okumak üzere Amerika’ya gittim. Dokuz ay kaldım. Her şey olup bittikten sonra hikâye anlatmak kolay ve zevkli bir iştir. Ancak gizli bir ihtilâl örgütünün üyesi olarak ve hele bu örgütün bir kısmı yakalandıktan sonra yaşamak; insan ruhunu, benliğini kemiren, sinirlerini bozan, verimliliğini düşüren bir yaşantıdır...*”¹⁰⁵² İhtilalden sonra bu tür itirafların gelmesi başbakanın gelişmeler karşısındaki hamlelerinin yetersizliğini göstermiş ve 27 Mayıs’ta ağır bir faturayı beraberinde getirmiştir.

3.3.1.2. Cumhurbaşkanının Kriz Yönetimi

1957 seçimlerinin üzerinden daha altı ay bile geçmemişken önce dokuz subay olayı yaşanmış arkasından da muhalefetin güç birliği içerisinde iktidara gittikçe yüklenmesi ile birlikte başbakan ve cumhurbaşkanının sitem ve savunma dolu konuşmaları artmaya başlamıştır. Başbakan ilk olarak 1958’in Şubat ayında Bursa’da şunları söylemek zorunda kalmıştır: “*Muhalefetin zorlaya zorlaya bizi bazı tedbirler almağa mecbur etmeleri, demokrasiye uygun neticeler değildir. Eğer onlar zorlamasalardı, bugün beğenmedikleri birçok kanunun çıkmasına imkân yoktu. Sizin üstünüze yürünürse müdafaa tedbirleri alırsınız.*”¹⁰⁵³

Başbakandan sonra devlet başkanı Celal Bayar 1 Kasım 1958 günü, Büyük Millet Meclisini açış nutkunda, muhalefete yüklenmiştir. Bu nutukta muhalefet, ifratçı

---

*Bakanlığı’na Şemi Ergin’den sonra, Ethem Menderes’in getirilmesini hoş karşılamadım. Başvekil durumu açtım. Adnan Bey’e “Bu Ethem Bey’e gerektiğinden fazla önem veriyorsunuz. O bakanlıktan o bakanlığa durmadan taşımaktasınız! Bence, önem verdiğiniz ölçüde bir siyasi seviye değildir. Mecliste bu işi daha liyakatla yapacak arkadaşlarınız vardır.” dedim. Adnan Bey: “Kendisine güvenim vardır. Bu sebeple Kabine’de bulundurmak istiyorum. Millî Savunma için de bu nedenle seçtim. Çalışmalarda kendisini izleyeceğim ve destekleyeceğim” dedi. Benim için kararnameyi imzalamaktan başka yapacak bir şey kalmamıştı; imzaladım. Çünkü başvekil olarak benim de Adnan Menderes’e güvenim vardı ve kalmasını istiyordum.” İsmet Bozdağ, **Celal Bayar Anlatıyor, Bilinmeyen Atatürk**, Truva Yayınları, İstanbul, 2009, s. 133-138. Ayrıca bkz. Sarol, **Bilinmeyen Menderes II**, s. 1041-1042.*

¹⁰⁵² Öymen, **a.g.e.**, s. 190-191.

¹⁰⁵³ Bayar, **Başvekilim**, s. 168.

olarak gösterilmiş ve yeni bazı tedbirlerin alınması lüzumuna dikkatler çekilmiştir. Bunun üzerine CHP parti meclisi üyesi Vedat Dicleli 3 Kasım 1958 tarihinde iktisadi konularda Bayar'ın meclis konuşmasına cevap vermiştir. İktisadi kalkınma politikalarını bir çabalama veya gayret olarak vasıflandıran Dicleli demiştir ki: “*Bir iktisadi kalkınma politikası olsaydı, Türk köylüsü bin bir emekle yetiştirdiği iki kilo buğdayını bir kilo gübre elde etmek için feda etmezdi. Sayın cumhurbaşkanı son aylarda alınan tedbirlerin hükümetin seçimlerden sonra Büyük Meclis'e arz ve takdim ettiği ve tatbiki için de gerekli hazırlıklara giriştiği kararlardan ma'dut olduğunu bildiriyor. Bu tedbirlerin hükümet programında olduğu halde bugüne kadar tatbik edilmeyip de dış istikrazlar temin etme yolundaki gayretlerle muvazi olarak Amerikan Hariciye Vekâleti tebliğiyle neşredilmiş olması bu tedbirlerin bir istikraz temin etme şartı olması endişesini doğuruyor.*”¹⁰⁵⁴ Vedat Dicleli'nin cumhurbaşkanı ve iktidarı eleştirdiği aynı gün bakanlar kurulu, biri öğleden evvel diğeri de öğleden sonra olmak üzere iki uzun toplantı yapmıştır. Her iki toplantıda görüşülen mevzuların temelini muhalefetin tutumuna karşı alınması düşünülen yeni tedbirler teşkil etmiştir.

Dicleli'den sonra İsmet İnönü, 5 Kasım'da Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın meclis açış nutku münasebetiyle bir makale yayınlamıştır. Bu makalenin başlıca kısımları şöyledir: “*Sayın cumhurbaşkanı bir işaret vermiştir. Bu işaret: DP Genel Başkanının ithamlarını ve tasavvurlarını açıktan desteklemek olmuştur. Anlaşılmıştır ki, 1954'ten beri DP Genel Başkanı tarafından kurulan ve daha arkası tasavvurda olan rejimin başlıca ilhamcısı Sayın cumhurbaşkanıdır. Denilebilir ki nutkun iktisadi meseleler, müdafaa ve dış politika durumları hakkında beyanları, iç politika hakkındaki hükümlerin ve tasavvurların mukaddimesi, mesnedi ve gerekçesi olarak irad edilmiştir.*”¹⁰⁵⁵ CHP Genel Başkanının bu tavrı karşısında bakanlar kurulu yeniden cumhurbaşkanı başkanlığında bir toplantı gerçekleştirmek ve iktidar çevrelerince memlekette huzur ve sükûnu temin edeceği söylenen tedbirler üzerinde durmak zorunda kalmıştır.¹⁰⁵⁶

Bütçe komisyonun 23 Aralık 1958 tarihli toplantısında cumhurbaşkanlığı bütçesi görüşmelerinde Bayar'a yönelik tenkitler artmıştır. Nakil vasıtaları masraflarının müzakeresinde söz alan Hürrem Müftügil şunları söylemiştir: “*Reisicumhurun*

---

¹⁰⁵⁴ **Milliyet**, 3 Kasım 1958.

¹⁰⁵⁵ **Yeni Sabah**, 5 Kasım 1958 ; **Milliyet**, 5 Kasım 1958.

¹⁰⁵⁶ **Yeni Sabah**, 5 Kasım 1958 ; **Milliyet**, 5 Kasım 1958.

seyahatleri zaruri tabii olabilir. Ancak reisicumhur sıfatıyla memlekette dolaşırken elindeki DP esasını yerinde görmemekteyim. Bu kendilerinin Teşkilat-ı Esasiye kanunu ile tayin edilmiş olan muhterem mevkiinin hazmedemeyeceği bir harekettir.” Bu sözler üzerine komisyon sözcüsü Behzat bilgin durumu saygısızlık olarak vasıflandırmış, Hürrem Müftigil ise bu müdahaleyi esefle karşıladığını açıklamıştır. Müftigil, “Teşkilatı Esasiye’nin gayri mesul mevkie koyduğu reisicumhur bir partinin değil devletin temsilcisidir. Ona lüzumlu olan hürmeti göstermekle mükellef olduğumuz gibi ondan tarafsız surette hareket etmesini beklemekte hakkımızdır.” demiştir. Rıza Tekeli ise cumhurbaşkanlığı köşkü için döşeme masrafı olarak istenilen 100 bin liranın bir liraya indirilmesini istemiştir. Osman Alişiroğlu ise “1954 ten bu yana Riyaseticumhur köşkü için döşeme masrafı olarak sarfedilecek para 600 bin liraya yaklaşmaktadır. Ben bunu lüks ve israf telakki ediyorum.” demiştir.¹⁰⁵⁷

Başta Başbakan Menderes olmak üzere, iktidarın oluşturduğu ve muhalefetin de giderek arttırdığı siyasi gerginlik, CHP ve HP arasında bir defa daha “Milli Muhalefet Cephesi” kurulması yolundaki girişimlerin canlanmasına neden olmuştur. Buna karşılık DP, 1924 anayasasına, kuvvetli hükümet felsefesine bağlı olup koalisyon iktidarına razı olmamıştır. Bu nedenle CHP’nin diğer muhaliflerle birleşip kurmak istediği “Güç Birliği”ne karşı Menderes “Vatan Cephesi” seferberliği ile karşı çıkmıştır.¹⁰⁵⁸ Aksiyon ve reaksiyonun yaşandığı bu günlerde DP içinde bu oluşuma karşı cılız bir ses yükseldiyse de Celal Bayar’ın da devreye girmesiyle Vatan Cephesi’ne hız verilmiştir.¹⁰⁵⁹

Şimdi söz sırası devlet başkanındadır. Zira Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1 Kasım konuşmasından yirmi sekiz gün sonra Çorlu’da, bulunduğu konumun hassasiyetini unutarak muhalefete cephe aldığını ifade edecektir. Celal Bayar Çorlu’da: “...Kıskançlar, dış yardımı istemeyenler, millî kalkınmayı istemeyenlerdir... Millî kalkınmaya mâni olmak isteyenler, millî irade karşısında, karınca gibi ezileceklerdir...” sözleri ile muhalefete ve özellikle Cumhuriyet Halk Partisine hitap etmiştir. Böylece 1958 Türkiyesinde Demokrat Parti iktidarı, yeni politikasının ilk izlenimini vermiştir.

¹⁰⁵⁷ **Akşam**, 24 Aralık 1958.

¹⁰⁵⁸ Vatan Cephesi Davasında, Bayar, Menderes ile yirmi eski hükümet ve parti mensubu, Vatan Cephesi teşkilatını, bir sınıfın başka bir sınıfa tahakkümü için araç olarak kullanmak isnadıyla yargılanmış, on dokuz kişi mahkûm olmuş, üç kişi de beraat etmiştir. Aydemir, **İhtilalin**, s. 281-284 ; 65, s. 44-46 ; Albayrak, **a.g.e.**, s. 514-521 ; Bayar, **Başvekilim**, s. 169.

¹⁰⁵⁹ Yücel, **a.g.m.**, s. 39.

Bu durum karşısında ana muhalefet partisi lideri İsmet İnönü bir yurt içi gezisi programını gündemine almıştır. Amaç iktidarı halka şikâyet etmektir.¹⁰⁶⁰ Nitekim 30 Kasım günü beraberinde Burdur Hür Parti milletvekilleri ve CHP mebusları olduğu halde Isparta'ya gelen İnönü, il kongresinde sert bir konuşma yapmış ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Çorlu nutkuna şöyle cevap vermiştir: “Cumhurbaşkanının ilzam ettiği politika yüzünden millî kalkınmaya mani olan hükümettir.”¹⁰⁶¹ İnönü'nün cumhurbaşkanına yönelik eleştirileri 6 Aralık'ta CHP Hatay il kongresinde de artarak devam etmiştir.¹⁰⁶²

1957 seçimlerinin hırçın havasının sürdüğü o günlerde Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın, idarede partizan zihniyetin giderilmesi için harekete geçerek “yeni bir 12 Temmuz havası oluşturması”, zaman zaman tansiyonun düşmesi için duruma müdahalede bulunması, olaylara açıklık ve uzlaşma imkânları vermesi kaçınılmaz bir vazife olarak görülmeye başlamıştır. Nitekim DP'nin muhalefette olduğu yıllarda Bayar, idare cihazının tarafsız hareket etmeye mecbur olduğunu, aksi halde vahim neticelerle karşılaşılacağını çok defa tekrarlamıştır. Bayar, cumhurbaşkanlığının arefesinde ve bu makama gelmesinin tamamen kesinleştiği bir anda bile, millete tarafsız idare taahhüdünde bulunmuştur.¹⁰⁶³

Bayar duruma neden müdahale etmiyor? Başbakanını ve ana muhalefet lideri eski arkadaşı İsmet Paşa'yı neden bir araya getirip buluşturmuyor? sorularının sıkça sorulduğu buhranlı günlerde Kıbrıs görüşmeleri için Başbakan Adnan Menderes'in başkanlığında Londra'ya giden Türk heyeti uçak kazası geçirmiştir.¹⁰⁶⁴ Başbakanın sağ kurtulduğu bu kaza sonrasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Adnan Menderes ile sık sık telefon konuşması yapmış ve oğlu Turgut Bayar'ı ziyaret için Londra'ya göndermiştir.¹⁰⁶⁵ İddiaya göre, Bayar CHP'ye karşı sert politika sürdürmekten yanaydı ve Menderes'in 3-4 ay yurt dışında dinlenmesini önermiş, hatta Menderes'in başbakanlığı bırakmasını istemiştir. Bu tür haberlerin kamuoyunu meşgul ettiği günlerde Menderes, Londra'dan İstanbul'a gelmiş¹⁰⁶⁶, Eyüp Sultan'ı ziyaret ettikten

---

¹⁰⁶⁰ Eroğul, **a.g.e.**, s. 222.

¹⁰⁶¹ Albayrak, **a.g.e.**, s. 522-523 ; **Milliyet**, 30 Kasım 1958.

¹⁰⁶² Erer, **a.g.e.**, s. 352-354.

¹⁰⁶³ **Vatan**, 25 Ocak 1959.

¹⁰⁶⁴ **Zafer**, 14 Şubat 1959 ; **Yeni İstanbul**, 18 Şubat 1959.

¹⁰⁶⁵ **Zafer**, 23 Şubat 1959.

¹⁰⁶⁶ Ertuğrul, **a.g.e.**, s. 95 ; **Zafer**, 26 Şubat 1959.

sonra Ankara'ya gitmiştir.¹⁰⁶⁷ Menderes'i Ankara'da karşılayanların başında İsmet İnönü ve Celal Bayar da yer almıştır. İnönü, başbakanı istasyonda kucaklayıp, “*Geçmiş olsun Adnan Bey*” demiş, bu olaydan sonra mecliste bir süre kavga olmamıştır. Yeni ortamın adına “bahar havası” denilmiş ve bu hava içinde meclis kürsüsüne çıkan İnönü, Menderes'ten “Dirayetli Başbakan” ifadesiyle söz etmiştir. Menderes de İnönü için “Büyük devlet adamı” sözünü kullanmıştır. Ancak, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Menderes'le İnönü arasında bir yumuşama sağlama niyetini hiç göstermemiştir.¹⁰⁶⁸ Aksine Menderes'e “*İnönü'ye bir nezaket ziyaretinde bulunmanız faydalı olacaktır*” telkinlerinin yapıldığını gören Celal Bayar “*CHP'ye güven olmaz*” gerekçesiyle bu ziyareti ve uzlaşma ortamını önlemiş, başbakanı manevi baskı altında tutmuştur.¹⁰⁶⁹

Normal şartlarda başbakan ve muhalefet partileri arasında mücadelenin demokratik sınırları aşması veya siyasi gerginliğin halka yansması halinde cumhurbaşkanına konumu nedeniyle tansiyonu düşürmesi için müdahalede bulunması, iktidar ve muhalefeti uyarması beklenmektedir. Ancak Bayar ve İnönü arasındaki yaşanan hadiselerin sıcaklığını koruyor olması buna engel olan en önemli etken olmuştur. Üstelik Menderes de kendini bu çatışmanın tam ortasında bulmuş, Bayar'ın uzlaştırıcı rolü bir yana sertlik yanlısı bir siyaset benimsemesi sakin ruhlu ve duygusal özellikleri ağır basan başbakanı zor durumda bırakmıştır.

3.3.1.3. İktidar-Muhalefet Çatışmasının Artması

Uçak kazasının oluşturduğu heyecan dağıldıkça husumet havası yine hızla ortaya çıkmıştır. Bizzat CHP'lilerin “büyük taarruz” diye adlandırdıkları propaganda seferi, 29 Nisan 1959'da başlamıştır. İlk hedef olarak, simgesel bir biçimde, İnönü'nün Yunan Generali Trikopis'i esir ettiği Uşak seçilmiştir. Ancak İnönü'nün kafilesi bu şehirde saldırıya uğramıştır. Uşak'tan Manisa'ya geçen İnönü, saldırıların Cumhurbaşkanı

¹⁰⁶⁷ Milliyet, 28 Şubat 1959.

¹⁰⁶⁸ Bostancı, a.g.e., s. 18-19 ; Bozdağ, **Bir Darbenin**, s. 71-73. “*Demokrat Parti kurulurken, eski İçişleri Bakanlarından Şükrü Kaya, Gemlik'e gelmiş, köylülerle sohbet ederken bir anısını anlatmıştır. Adnan Menderes, Demokrat Parti kurulurken Kaya'yı da çağırmıştır. Kaya, daveti reddetmiş ve Menderes'e demiştir ki: “Adnan Bey siz yumuşak ve uysal bir insansınız. Bu iki değirmen taşı arasında sizi öğütürler.” İki değirmen taşı dediği de İsmet İnönü ile Celal Bayar. Şükrü Kaya, bu öyküyü Adnan Menderes asıldıktan sonraki bir dönemde köylülere anlatırken şöyle demiştir: “Ben Adnan Bey'e bu işlerden vazgeç dedim, ama beni dinlemedi ve başına bu işler geldi.”* Numan Esin, **Devrim ve Demokrasi, Bir 27 Mayısçının Anıları**, Doğan Kitap, İstanbul, 2006, s. 162-163.

¹⁰⁶⁹ Ilıcak, **Menderes'i Zehirlediler**, s. 161-164 ; Sarol, **Bilinmeyen Menderes II**, s. 871-873.

Bayar ile Başbakan Menderes tarafından hazırlandığını ima ederek şunları söylemiştir: “Uşak’ta himaye altında istasyonda toplanan mütecevizler, benim hayatıma kastetmek için harekete geçmişlerdir. Muhalefet aleyhine Ehli Salip isnadı ve muhalefeti karınca gibi ezmek tavsiyesi, gece sabaha kadar Ankara’da tertiplenerek tatbikata konmuştu. Azınlıkta olan iktidar, nihayet kaba kuvvetle bir dehşet idaresi kurarak vatandaşları insan haklarından mahrum yaşatmaya karar vermiş görünüyor.”¹⁰⁷⁰

İnönü, İzmir’den sonra 4 Mayıs’ta İstanbul’a gelmiş ve arabayla Yeşilköy’den şehre hareket etmiştir.¹⁰⁷¹ Fakat araba Topkapı civarına gelince, aniden bir grup insan kendisine saldırmıştır. Orada bulunan bir binbaşının, yanındaki askerlerle olaya müdahale etmesiyle İnönü’nün arabasına yol açılabilmiştir Uşak’ta İnönü’nün tren istasyonunda taşlanması olayı ve Topkapı olayı sıcaklığını korurken, 5 Mayıs’ta yapılan bakanlar kurulu toplantısında Celal Bayar, İsmet İnönü’yü kastederek: “Bir adam çıkıp hükümeti kanunları bir tarafa bırakıp, “tek kuvvet benim” diyor. Adam “yıkacağım” diyor.” ifadesini kullanmıştır. Toplantı tutanaklarına göre Menderes ise şöyle demiştir: “Geri değil, ileri gitmek safhasındayız. Bir futbol maçında hakem daima yanlış düdüğü çalarsa oyuncular dövüşür. Gazeteciler yanlış hakemlik yapıyor. Onlar iki partiyi dövüştürüp parsayı toplamak istiyorlar. Halkı hakem yapmalıyız. Onu harekete geçireceğiz. O nasıl, seçim kazandığımız halde bizi ekalliyette göstermek için halkı yer yer toplanmaya çalışıyorsa ben de aynı şeyi yapacağım. Sıfatların tesiri olur. Suçludur...”¹⁰⁷²

Cumhurbaşkanı ve başbakanın muhalefete yönelik tavrı ortadayken, Şemsettin Günaltay CHP XIII. Kurultay Başkanı olarak, Bayar’ın partiler arasında ara bulmasını ve seçim kanunu değiştiren tasarımı veto etmesini talep edecektir.¹⁰⁷³ Hatırlanacağı üzere benzer başvuru İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanlığı döneminde muhalefette

¹⁰⁷⁰ Babacan, **a.g.e.**, s. 128 ; **Vatan**, 30 Nisan 1959.

¹⁰⁷¹ Ahmet Yıldız’ın yazdıklarına göre, “Menderes, 3 Mayıs’ta Park Otel’deki dairesinde DP İl Başkanı Kemal Aygün ile İsmet İnönü’nün İstanbul’a geldiğinde yapılacak eylemleri konuşmuştur. Kemal Aygün Uşak’taki olayların etkisiyle, Vali Ethem Yetkiner’le birlikte o tarihte İstanbul’da bulunan Celal Bayar’a giderek, Menderes’in bu emrinin yerine getirilmemesine aracılık etmesini uygun dille rica etmişse de red cevabı almıştır. Ayrıca Ethem Yetkiner, İçişleri Bakanı Namık Gedik’i Ankara’dan arayarak korkusunu belirtmişse de o da Menderes’e karşı çıkmamak için Yetkiner’i dinlememiştir.” Yıldız, **a.g.e.**, s. 100-101 ; Çizmeli, **a.g.e.**, s. 703-704.

¹⁰⁷² Erdal Şen, **Belgelerin Dilinden Yassıada’nın Karakütüsü**, Zaman Kitap, İstanbul, 2007, s. 50-51.

¹⁰⁷³ **Cumhurbaşkanlığı Başkanlığı Celal Bayar Arşivi**, Yer No:3/8-29 Fihrist No:4971.

bulunan DP'lilerce cumhurbaşkanına yapılmıştır. Ancak Cumhurbaşkanı Bayar, bu talebi görmezlikten gelmiş ve mevcut o dönemki seçim kanununu onaylamıştır.

Eylül 1959'da Çanakkale Gedikli olaylarından sonra DP Genel İdare Kurulu 3 Ekim'de toplanmış ve devam eden çalışmalara Cumhurbaşkanı Celal Bayar da katılmıştır.¹⁰⁷⁴ Toplantıda iç politika meseleleri gözden geçirilmiş ve parti teşkilatı içindeki hizipleşme hareketleri üzerinde durulmuştur. Genel İdare Kurulu ve bakanlar kurulu toplantılarından sonra alınan bir karar gereğince bakanlar ve DP mebusları seçim bölgelerine peyderpey dağılmaya ve tetkiklere başlamıştır.¹⁰⁷⁵ Bu tetkikler sırasında Başbakan Adnan Menderes hükümet faaliyetleri hakkında cumhurbaşkanını da haberdar etmekten geri kalmamıştır.¹⁰⁷⁶ Ancak bir süre sonra iç gelişmelerin artık içinden çıkılmaz bir hâl almaya başlamasıyla düşünülen erken seçimden vazgeçilmiştir. Her ne kadar cumhurbaşkanı ve başbakan bu kararı birlikte vermiş gibi gözükse de Bayar'ın, "*Zemin temizlenmeli, olaylar sonuçlanmalı ve bitmeli ve sonra seçime gidilmeliydi.*" sözü karar verici mekanizmanın kendisi olduğuna da işaret olmuştur.¹⁰⁷⁷ Menderes'in bu örnekte olduğu gibi olayları değerlendirmede geç kalması, geciktirme politikasını tercih etmesi ve her bunalımdan sonra Bayar'ın desteğine ihtiyaç duymaya başlaması Türk siyasi hayatının aktörleri tarafından çokça eleştirilecektir. Artık çok daha pasif bir konumda olan başbakanın yerine İttihat Terakki'nin eski bir elemanı ön plana çıkmıştır.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar olayların durulmasını umut ederek 1960 yılbaşıını İzmir'de geçirmeyi uygun bulmuştur. O zaman Güzelyalı'da bulunan Hava Harp

---

¹⁰⁷⁴ Weker, **a.g.e.**, s. 44-46.

¹⁰⁷⁵ **Milliyet**, 4 Ekim 1959.

¹⁰⁷⁶ "10 Eylül 1959- Sayın reisicumhurumuza,

1-Çalışmalarımıza hummalı şekilde devam etmekteyiz.

2-Şayanı arz olunan cihet bundan evvelki naciz mesajımda arz etmiş bulunduğum gerek gümrük işlerinde bazı yolsuzlukları, gerekse hudut hadiselerini ve asıl şarkdaki asayiş durumu mahalinde tetkik etmek üzere Cemal Gökten'in riyasetindeki heyetin Dâhiliye Vekâletine vermiş olduğu rapordur. Bu rapor üzerinde ehemmiyetle durmayı icap ettirecek mahiyet taşımaktadır. Esasen öteden beri ve bilhassa son zamanlarda teyakkuzlarımız tesirli suretle devam ettirilmekte bazı bölgeler hususi ve yakın nezaret altında bulundurulmaktadır.

3-Vekiller heyetinde müzakereyi icap ettirecek bir ehemmiyete gelmiş olduğu kanaatini taşıyan bu mevzuları Heyeti Vekile de müzakereye konmadan evvel Dâhiliye, Hariciye, Milli müdafaa ve adliye vekillerinden müteşekkil bir heyet de ve bu işlerle meşgul merkezi büronun da yardımı ile müzakere edilmesi, saniyet bu dört vekil arkadaşım ile birlikte benim meseleyi zatı devletleriyle müzakere etmemiz, ondan sonra da meselede daha ileri gidip gitmemenin luzumuna ve şekli izahına karar verildikten sonra mevzuyu müzakereye uygun müteala eyledik. Şimdi dört vekil arkadaşım meselenin tetkiki ile meşguldür. Bugün yine Heyeti Vekile vardı. Yarın saat 10 da tekrar toplanacağız. Hürmetle arz eder ellerinizden öperim. Adnan Menderes." **BCA** 030.01/41.245.10.

¹⁰⁷⁷ Bkz. Arcayürek, **Çankaya**, s. 112.

Okulu'nda genç subaylara hitap etmiş, tavsiyelerde bulunmuş, “1960'ı nurlu görüyorum.” demiş. Ama iktidarla muhalefet arasındaki gerginlik sürekli tırmanmıştır.¹⁰⁷⁸ Öyle ki 1959 yılından sonra 1960 Şubat ayı da hadiseler içinde geçmiştir. Şubat başında İnönü Konya'ya gitmiş, kendisini karşılayanlarla polis arasında çatışmalar olmuş, aynı günlerde mecliste yine kavgalar yaşanmıştır. Bu genel asabiyet içinde Kayseri'de cereyan eden birtakım olaylar nihayet bardağı taşırmıştır.¹⁰⁷⁹ İnönü, hem Yeşilhisar olaylarını incelemek hem de 3 Nisan' da yapılacak olan Kayseri II Kongresi'ne katılmak için bizzat Kayseri'ye gitmeye karar vermiştir. Ancak Bayar ve Menderes, olayları son derece yakından izlemiş¹⁰⁸⁰ ve Kayseri valisine gerekli gördükleri talimatları vermiştir.¹⁰⁸¹ Askerin, hükümetin emrini dinlememesi ve İnönü'ye yardımcı olması daha büyük olayları önlemiştir.¹⁰⁸²

Anayasaya göre devlet başkanı, bilindiği gibi, partileri ve iktidarı temsil eden hükümetin de üstündedir. Bu elbette ki, devlet başkanı pasif bir gölge temsilcisidir demek değildir. Hele iktidar partisinden gelen bir devlet başkanı, elbette ki iktidarın tutum ve davranışlarını izleyecektir. Onlarla, bir hadde kadar ilgilenenecektir. Ama hiçbir zaman bir icra adamı olmayacaktır. İcra kuvvetine, kaza kuvvetine müessir olacak temas ve müdahaleleri olmayacaktır. Çünkü bunlar, kanunlarla belirtilmiştir. Eğer bu esaslar doğruysa, yani devlet başkanı, hakikaten icra ve kazanın üstündeyse, Yeşilhisar olayları üzerinde, başbakan ve ordu kumandanıyla olan temaslari ve başbakanla olan

---

¹⁰⁷⁸ Bostancı, **a.g.e.**, s. 12-13 ; Bostancı, **a.g.e.**, s. 11-12.

¹⁰⁷⁹ Yassıda Mahkemelerinde ki Kayseri Olayı Davasında, Bayar, Menderes ve on bir eski bakanla İdari amiri, 2 Nisan 1960'da, muhalefet lideri milletvekili İsmet İnönü'nün hareket özgürlüğünü engellemek isnadıyla yargılanmıştır. Dava sonunda sekiz kişi beraat etmiş, Bayar, Menderes ve diğer üç kişi ise mahkûm olmuştur. Weiker, **a.g.e.**, s. 44-46.

¹⁰⁸⁰ Ahmet Yıldız'a göre, “*Celal Bayar İstanbul'da bulunan Menderes'e 28 Mayıs 1960 tarihli mektubunda, İnönü'nün elli milletvekili ile Kayseri'ye gideceğini, bunun engellenmesini, gerekirse sıkıyönetim ilan edilebileceğini yazmıştır. Menderes de yanıt mektubunda Celal Bayar'a katılmıştır. Bunun üzerine Bayar, 2. Odu Komutanı Korgeneral Suat Kuyuş'ı Köşküne çağırarak, onunla sıkıyönetim ilanı sorununa ilişkin konuşup, gerek olup olmadığının incelenmesine karar vermiştir. Suat Kuyuş Kayseri'de yaptığı inceleme sonunda, gerek olmadığını, Bayar ve Menderes'e bildirmiş, önlem de alınmamıştır...1/2 Nisan gecesi saat 23 sularında Başbakanlık Köşkünde İçişleri Bakanı Atıf Benderlioğlu, Celal Yardımcı ve İzzet Akça hazır oldukları halde, Bayar ve Menderes buluşmuşlar ve yapılacak işler hakkında karar vermişler.*” Yıldız, **a.g.e.**, s. 103-104.

¹⁰⁸¹ 27 Mayıs'tan önce başbakanlık doktoru olarak görev yapan Celal Ertuğ, 27 Mayıs 1990 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan anılarında Himmetdede olaylarında Adnan Beyin günahı olmadığını açıklamıştır. Ertuğ'un verdiği bilgiye göre: “*Himmetdede istasyonunda muhalefet lideri İsmet İnönü'nün yolunu kesmeyi o dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar istemiş ve olayı yöneltmiştir. Adnan Menderes ise buna karşı çıkmıştır...*” Dilipak, **Menderes**, s. 249-251.

¹⁰⁸² Eroğul, **a.g.e.**, s. 225-233 ; Çizmeli, **a.g.e.**, s. 694-695 ; Özdağ, **Menderes**, s. 138-139 ; **Akşam**, 4 Nisan 1960 ; **Milliyet**, 4 Nisan 1960.

yazılı muhaberelelerinin, izahı lazım gelecektir. Ve bu izahlar, o zamanki anayasaya göre de, devlet başkanı Celal Bayar'ın, görev ve yetkileriyle fiili davranışlarının izahı, incelenmesi bakımından önem taşır.

3.3.1.4. Üniversite Olayları ve Ordudaki Hareketlilik

Bir taraftan memleketin değişik yerlerinde iktidar ve muhalefet, meydanlarda güç gösterisi yapmak isterken diğer taraftan da Muhalefet ve Vatan Cepheleri vatandaşlar arasındaki ayrılığı daha da körüklemiştir. Böyle bir ortamda 7 Nisan'da DP Meclis Grubu toplanmıştır. Toplantıdan sonra bir bildiri yayınlayan DP Meclis Grubu, CHP'yi halkı ve orduyu ayaklanmaya kışkırtmakla ve yıkıcı gruplarla işbirliği yapmakla suçlamıştır. Bildiride DP Meclis Grubu'nun oybirliği ile bir soruşturma komisyonu kurma kararı verdiği açıklanmıştır. Komisyon Başkanı Sarol, Bayar tarafından Köşke çağrılmıştır. Bayar, Sarol'un durum değerlendirmesini dinlemiş ve *"Her şeyden önce hükümetimizi korumaya, tecavüzleri, saldırıları cezalandırmaya mecbursunuz. Ülkeyi ateşe vermek isteyenlere seyirci kalmazsınız. Elde olmayan birtakım küçük mevzuları bu önemli mevzulara karıştırmayın!"* diye azarlamıştır. Çankaya'dan sonra başbakan ile görüşen Sarol, Menderes'den de gelen baskı üzerine istifa etmiştir.¹⁰⁸³

Parti içi muhalefet ile uğraşmak zorunda kalan DP diğer taraftan da muhalefete karşı yeni önlemler almak için harekete geçmiştir. Nitekim önce DP Meclis Grubunda kurulması tartışılan "Tahkikat Komisyonu" Nisan ayının ortasında meclise getirilmiştir. Muhalefet milletvekillerinin meclisi terk etmesine rağmen tasarı 27 Nisan 1960'da yasalaşmıştır.¹⁰⁸⁴ Bunun hemen ertesi günü ise İstanbul'da ilk büyük öğrenci gösterisi

---

¹⁰⁸³ Özdağ, **Menderes**, s. 142-143. Emrullah Nutku, o günlerde sıkıntıların başlıca nedeni olarak gördüğü Bayar hakkında şunları yazmıştır: *"On yıllık deneylerle Türk milleti, bunun korkunç sonucunu görmüş ve acısını da çekmiş bulunuyor. Bir devlet başkanının kendisini bir partinin adamı sayması, halkın ikiye bölünmesini ve memleketin felaketli bir kardeş kavgasına sürüklenmesi için yeterlidir. İşte Vatan Cephesi diye başbakanın kurduğu gayrimeşru ve gayri-nizamî örgütlenme, memleketi uçuruma sürüklemekte ve cumhurbaşkanı bunu görmezlikten gelmektedir. Bundan ne fayda umduğu bilinemez. Olsa olsa yeniden seçilmeyi garantilemek içindir. O halde ilk fırsatta yapılacak iş, anayasayı değiştirerek, ikinci defa peş peşe seçilmesini engellemek ve ayrı bir partiden üst üste aday gösterilmesini önlemek gerekir."* Nutku, **a.g.e.**, s. 380-381.

¹⁰⁸⁴ Dilipak, **Menderes**, s. 249-251.

başlamıştır.¹⁰⁸⁵ Olayların büyümesi üzerine hükümet sıkıyönetim ilan etmiş, İstanbul Üniversitesi tatil edilmiş ve gece sokağa çıkma yasağı konmuştur. İstanbul olaylarından sonra sıra, 29 Nisan'da Ankara'daki büyük çaplı gösterilere gelmiştir.¹⁰⁸⁶

Ülkede infiali artıran bu komisyonun kurulmasında görünürde cumhurbaşkanı ve başbakan birlikte hareket etmişlerdir. Amaç meydana gelen sokak hareketlerini önlemek ve normalize etmektir. Fakat başbakanın kısa süre sonra bu komisyondan vazgeçmek istediği yönündeki açıklamaları dikkate alınırrsa aslında Menderes alınan bu karardan rahatsızdır. Kargaşa ve parti içi-parti dışı muhalefet arasında kaldığından cumhurbaşkanı ile aynı düşüncede olmaktan başka çaresi kalmamıştır. Anayasal olarak konumu itibarıyla icrai görevi olmayan cumhurbaşkanı ise her şeyi hükümetin sorumluluğu altında götürmeyi başararak durumu idare etmektedir.

Nitekim gelişmeler karşısında bazı Bakanların da iştirakiyle, 29 Nisan akşamı Çankaya'da, Bayar'ın başkanlığında önemli bir toplantı yapılmıştı.¹⁰⁸⁷ Toplantıda Menderes'in davet ettiği ve DP'ye yakın olan Ali Fuat Başgil de bulunmuştur. Başgil, Tahkikat Komisyonuna verilen yetkilerin anayasaya aykırı olduğunu, yargıya ait yetkilere tecavüz edildiğini söylemiştir. Başgil, hükümetten Tahkikat Komisyonunun yetkilerinin düzenlenmesini, gençliğe karşı sert önlemlere başvurulmamasını ve hatta hükümetin istifa ederek muhalefetle bir koalisyon oluşturmasını istemiştir. Adnan Menderes'in son derece ılımlı yaklaştığı bu tekliflere, Bayar karşı çıkmış: *“Böyle bir hareket zaaf işareti olur ve rakiplerimizi daha da cesaretlendirmekten başka bir netice de doğurmaz. Bu sıkıntılı günlerde kabine değişikliğinden daha anlamsız bir şey olamaz. Tam aksine direnmeli, kararlı olmalı ve oldukça sert tedbirlere başvurulmalı...Tenkit zamanı geçmiştir, şimdi tahrikçileri tenkil zamanıdır.”* demiştir. Ali Fuat Başgil hatıralarında, 29 Nisan'daki görüşmede cumhurbaşkanı ve hükümetin durumunu değerlendiren şu cümleleri yazacaktır: *“Acaba hükümet, 29 Nisan gecesi Çankaya'daki beşli görüşme sırasında bakanlar kurulunun muhtemel bir istifasını çok kesin ve net olarak reddetmiş olan Celal Bayar'ın etkisi altında mı kalıyordu? Fakat başbakanın anlamış olması gerekirdi ki, şayet cumhurbaşkanı böyle bir ısrarda*

¹⁰⁸⁵ Yassıada Mahkemelerinde ki üniversite olayları davasında, 118 kişi, 28 Nisan 1960'da İstanbul'da, 20 Nisan'da Ankara'da kanunsuz olarak üniversiteyi basmak, sebepsiz yere vatandaşa ateş açmak, sebepsiz yere ve kanunsuz olarak sıkıyönetim ilan etmek isnatlarıyla yargılanmış ve 84 kişi mahkûm olmuştur. Weiker, **a.g.e.**, s. 44-46.

¹⁰⁸⁶ Eroğul, **a.g.e.**, s. 238-240.

¹⁰⁸⁷ Özdağ, **Menderes**, s. 158-159.

bulunduyorsa, bunun, on dört seneden fazla süren bir dostluğa sadakatten, Menderes gibi hâlâ dirayetli ve kabiliyetli bir yol arkadaşını son anda terk etmek düşüncesinin doğurduğu samimi bir üzüntüden ileri geldiğini, -en azından ben bu kanaattemyim-anlaması gerekirdi. Öte yandan, çok güçlü bir karakter yapısına sahip olduğu için, bugün kendisinin ve ekibinin karşısına çıkan engelleri, uzun devlet adamlığı boyunca nice zorlukları alt etmiş olduğu şekilde belki de yine aşabileceği umudundaydı.”¹⁰⁸⁸

Bayar, Arcayürekle yaptığı bir röportajda, başbakanın istifasını cumhurbaşkanı önledi iddiasını kesinlikle red etmiş, şayet Menderes’in “*istifa temayülü olsa idi, mitinglere gitmeye lüzum görür müydü?*” diyerek Başgil’i yalanlamıştır.¹⁰⁸⁹ Olaya farklı bir bakış açısı getiren Aydın Menderes ise, cumhurbaşkanının yaşanan krizi iyi yönetemediğini, DP içinde nedeni, belki Bayar-Menderes anlaşmazlığı gibi sebeplere bağlı olarak, adeta duruma seyirci kalındığını söylemiştir. Bu yüzden çözüm, Menderes’in Bayar yerine başka bir cumhurbaşkanı bulabileceği veya Bayar’ın belki kendi dediklerini yapacak, dinleyecek bir başbakan araması, bulmasıydı.¹⁰⁹⁰

Yine de Bayar, bakanlar kurulu toplantısından sonra olayları yerinde incelemek için İstanbul’a geçmiştir. İstanbul’da Bayar’ın başkanlığında yapılan toplantıda Sıkıyönetim Komutanlığı adına bir bildiri yazılmıştır. Görüldüğü üzere 1960 yılına kadar genellikle olayların geri planında kalan Bayar, şiddetin başlaması ile birlikte kendi inisiyatifi ile ön plana çıkmaya ve hadiselere el koyup olayları yönlendirmeye başlamıştır. Başgil ile yapılan toplantıda da Bayar, yönetici durumundadır ve herkes onun iradesine tabi durumda gözükmektedir.¹⁰⁹¹ Üstelik bu olayda cumhurbaşkanı ve başbakanın karakter farklılığı da yeniden kendini göstermiştir. Zira kalabalıklar karşısında iyi bir hatip olan Menderes, ikili ilişkilerde tecrübesine inandığı cumhurbaşkanının yardımına saygılı yaklaşmakta, çekingen ve aşırı nazik tavrı ile Çankaya’nın müdahalelerine kapıyı açık tutmaktadır.

İstanbul olaylarından kısa süre sonra İsmet İnönü’nün Eskişehir’e giderken bindiği tren, Sivrihisar kasabasında Vali tarafından durdurulmuştur. Paşa’yı kente sokmamak için emir alan bir Albay ve iki Binbaşı, bu uygulamaya başvurmakta

¹⁰⁸⁸ Başgil, **27 Mayıs**, s. 122-140 ; Bila, **CHP**, s. 421.

¹⁰⁸⁹ Arcayürek, **Çankaya**, s. 100.

¹⁰⁹⁰ Akyol, **Demokrasiden**, s. 91-92.

¹⁰⁹¹ Özdağ, **Menderes**, s. 159-160 ; Tuna, **a.g.e.**, s. 303-312 ; Yıldız, **a.g.e.**, s. 131-133 ; Dilipak, **Menderes**, s. 252-253 ; Sarol, **Bilinmeyen Menderes II**, s. 983-987 ; Sertkaya, **a.g.e.**, s. 231-234.

ordudan ayrılmayı yeğ tutmuşlar, Bayar da bu subayları tutuklatmıştır. Cemal Gürsel, yasal olmayan bu tutuklamayı kaldırtmak için netice vermeyecek bir çıkış yapmıştır. Hatta Gürsel izin hakkını kullandıktan sonra emekli olmayı düşünmüş, 3 Mayıs 1960'ta izne ayrılırken de iki ayrı mektup kaleme almıştır. Birisi, en küçük birliklere kadar ulaştırılmak üzere bir veda mesajıydı. Öteki de Milli Savunma Bakanı'na yazılmış 13 maddelik yumuşak bir muhtıra. "Aziz Vekilim" diye başlayan, mektupta "kötüye gidişin baş sorumlusu" olarak Cumhurbaşkanı Bayar gösteriliyordu. Gürsel, Bayar'ın yerine cumhurbaşkanlığına Menderes'in getirilmesini öneriyordu. Gürsel mektubunu şöyle bitiriyordu: "*Sayın Vekilim, maruzatım muhakkak ki çok mühim ve hatta çok cüretkâranedir. Fakat memleket için, milletin selameti için, hükümet ve hatta partinizin kurtarılması için dikkate alınması lazımdır. Ve hatta çok lazımdır.*"¹⁰⁹²

Yassıada duruşmaları sırasında MBK, ihtilali meşru göstermek için Gürsel'in Ethem Menderes'e gönderdiği bu mektubu gündeme getirmiştir. Mektup, 12 Temmuz 1960 tarihli Remi Gazete'de yayınlanmıştır. Fakat hem Ethem Menderes hem de Adnan Menderes mektubun sansürlenerek yayınlandığını fark etmiştir. Çünkü mektupta Menderes'i öven, "*cumhurbaşkanı olmalıdır...*" şeklindeki ifadeler Resmi Gazete'deki mektupta yer almamıştır.¹⁰⁹³ Adnan Menderes, mahkemede mektubun Ethem Menderes tarafından "özet olarak kendisine" aktarıldığını söylemiştir. Ancak Menderes'in hayatta kalan arkadaşlarının yazdıklarına bakılırsa Menderes mektubun içeriğini bilmektedir.¹⁰⁹⁴ Örneğin Samet Ağaoğlu, Ethem Bey'in Gürselin mektubundan Adnan Bey'e sadece bahsettiğine ve başbakanın bu mektubu okumamış olduğu sözüne inanmamaktadır.¹⁰⁹⁵ Üstelik Yassıada mahkemeleri başladığında Ethem Menderes, Başbakan Menderes'e bu konuda bilgi vermediği için arkadaşları tarafından eleştirilmiştir. Ethem Menderes, "*Gürsel'in mektubunu başbakana okudum. Fakat kimseye bahsetmememi, hatta cumhurbaşkanına bile iletmememi söyledi...*" diye savunmuştur kendini. Recep Şükrü Apuhan'a göre ise, "*Menderes mektubu incelememiştir. Ethem Menderes'e "Ne yazıyor?" diye sormuş o da önemli olduğu için tedbirlerin 1. Maddesi ile birkaç maddeyi Menderes'e okumuş ve konu böylece kapanmıştır.*"¹⁰⁹⁶

¹⁰⁹² Öymen, **a.g.e.**, s. 212-214 ; Dilipak, **Menderes**, s. 252-253.

¹⁰⁹³ Bostancı, **a.g.e.**, s. 40-41 ; Şen, **a.g.e.**, s. 34-35 ; Arcayürek, **Çankaya**, s. 125.

¹⁰⁹⁴ Erol Maraşlı, **Balans Ayarları**, Metropol Yayınları, İstanbul, 2008, s. 156-158.

¹⁰⁹⁵ Ağaoğlu, **İpin Gölgesindeki**, s. 159-160.

¹⁰⁹⁶ Apuhan, **27 Mayıs'tan**, s. 153-154.

Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes, bu muhtırayı adresine iletmek yerine çekmecesine kitlemekle yetinmiştir. Başbakan Menderes böyle istemiştir.¹⁰⁹⁷

Bayar, Cemal Gürsel'in mektubu ve iktidar günlerindeki bazı uyarılarının dikkate alınmamasından dolayı Yassıada yargılamalarında ve daha sonra Kayseri Cezaevindeyken bile Menderes'e kırgın olacaktır. Onun bu kırgınlığı hapisten çıkmasından sonra yazdığı "Başvekilim Menderes" kitabı ile geçmiş gibi görünmektedir.

3.3.1.5. Darbe Öncesi Son Uyarılar

27 Mayıs darbesi öncesinde üzerinde durmaya değer dört olay daha vardır: Menderes'in Kızılay'da nümayişçilerin arasına girmesi, ihbar mektubu, Harbiye öğrencilerinin yürüyüşü ve Çankaya'daki son toplantı. Bunlardan ilki 5 Mayıs 1960'da Ankara'da yapılan organize gösteridir. Bu olay öncesinde "555K Parolası" (5.ayın, 5.günü, saat öğleden sonra 5'te, Kızılay'da) halk arasında yayılmıştır.¹⁰⁹⁸ Gösteri günü Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Meclis Başkanı Refik Koraltan ve Başbakan Menderes, havaalanından şehre gelirken bir anda Atatürk Bulvarı'nın Kızılay kavşağına gidiş yönünde büyük bir kargaşa çıkmış ve Bayar, Koraltan ve Menderes'in arabaları kargaşanın ortasında kalmıştır. Menderes, makam arabasını durdurarak inmiş, "İstifa...istifa..." diye bağırانlarla konuşmak istemiş ve halka, "Benden ne istiyorsunuz? Beni öldürecek misiniz?" diye sormuştur.¹⁰⁹⁹ Menderes, kalabalığın arasında kazara sıkışıp kalmış bir gazetecinin otomobiline bindirilerek olay yerinden uzaklaştırılmıştır.¹¹⁰⁰

Ümit Özdağ'a göre, olayı uzaktan seyreden Bayar, başbakanlıkta İçişleri Bakanı Gedik'e kalabalığın dağıtılmasını, kalabalık dağıtılmaz ise ateş edilmesi emrini vermiştir.¹¹⁰¹ Ancak Celal Bayar, Gedik'e verdiği emrin ne olduğunu yıllar sonra gazeteci Cüneyt Arcayürek'e şöyle açıklamıştır: "Namık Gedik'e benim sözüm şu oldu: Bu kabil ahvalde ne yapılacağını ve vazifeyi Türk Ceza Kanunu tayin eder, dedim.

¹⁰⁹⁷ Öymen, **a.g.e.**, s. 212-214 ; Akyaz, **a.g.e.**, s. 112-113.

¹⁰⁹⁸ Eroğul, **a.g.e.**, s. 238-240 ; Ayvaz Gökdemir, **Türklerde Askeri Müdahaleler**, Tercüman Tesisleri, İstanbul, 1987, s. 94.

¹⁰⁹⁹ Bostancı, **a.g.e.**, s. 34-36.

¹¹⁰⁰ Weker, **a.g.e.**, s. 28.

¹¹⁰¹ Özdağ, **Menderes**, s. 166.

Bunun yerine getirilmesini istedim Gedik'ten... Evet, Namık Bey'den! Ceza kanunu nasıl hareket edileceğini tayin eder, savulun der, kanun hükümleri vardır... Namık Gedik'e verdiğim emir, direktif, vazifeni yapman lazımdır. Halka ilan edilir, dağılınız diye. Dağılmazsa havaya ateş edilir, tabii ateş var, ama kanun hükümleri dâhilinde...’’¹¹⁰²

13 Mayıs'ta ise bir ihbar sonucunda, İnönü'nün demeçlerini teksir ederek çoğaltan, rütbeleri yarbay ile binbaşı arasında beş subay Ankara'da İstihbarat Okulu'nda tutuklanmıştır. 14 Mayıs'ta Ankara'da Kızılay ile Sıhhiye arasında bildiri dağıtan üç subay daha tutuklanmıştır. Örgüt bu tutuklamalardan rahatsızlık duyarken, Bayar'a bir ihbar mektubu yazılmıştır.¹¹⁰³ “Bir Astsubay” imzası ile Bayar'a gelen bu mektupta: “Sayın Reisicumhurum, bu mektup elinize geçtiğinde, eğer Muhafız Alayı Kumandanınız Osman Köksal ile Millî Müdafaa Bakanı'nın yaveri Adnan Çelikoğlu hükümet darbesini henüz yapmamış iseler, ellerinizden öperim...” yazmaktadır. Bayar tarafından mektup incelenmek üzere Millî Emniyet'e intikal ettirilmiş, Millî Emniyet'in ihtilalci unsurları da Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanı olan ve darbede etkin rol üstlenecek Osman Köksal'ı haberdar etmiştir. Böylece cumhurbaşkanı, Köksal tarafından kolayca oyalanmıştır. Başbakan ise bu ihbarı, dokuz subay olayında olduğu gibi, önemsiz görmüş ve ordudan hükümete karşı bir davranış gelmeyeceğine dair inancını devam ettirmiştir.¹¹⁰⁴

İhtilal hareketleri öncesinde iktidara ihbarların yapıyor olması doğal olmakla birlikte hükümetin bu tür durumlarda çok daha tedbirli veya güçlü olması da gerekmektedir. Ancak söz konusu günlerde DP iktidarı önemli zaaf lar yaşamaktadır. Daha da kötüsü kendisini “komitacı” olarak nitelendirebilen Cumhurbaşkanı Bayar'ın ihtilalci adımları dizginleyememesi veya yaşanan olayları yanlış yorumlaması iplerin daha da gerilmesine neden olacaktır.

Çankaya'ya yapılan son ihbar mektubu ortadayken Harp Okulu, iktidar kanadının uygulamalarını protesto amacıyla, 21 Mayıs'ta Orduevi önünden Bakanlıklara doğru yürümüştür.¹¹⁰⁵ Harbiyeliler o gün Menderes'e son bir uyarıda

¹¹⁰² Arcayürek, **Bir İhtilal (1955-1960)**, s. 309-312 ; Öymen, **a.g.e.**, s. 215-218.

¹¹⁰³ Özdağ, **Menderes**, s. 170 ; Akyaz, **a.g.e.**, s. 121-122.

¹¹⁰⁴ Gökdemir, **a.g.e.**, s. 109 ; Özdağ, **Menderes**, s. 170 ; Öymen, **a.g.e.**, s. 220-226 ; Arcayürek, **Çankaya**, s. 134.

¹¹⁰⁵ Yıldız, **a.g.e.**, s. 131-133 ; Özdağ, **Menderes**, s. 179-180 ; Arcayürek, **Bir İhtilal (1955-1960)**, s. 313-314.

bulunmak istemiştir.¹¹⁰⁶ Yürüyüş devam ederken başbakanlıkta Erdelhun, Bayar, Menderes ve Ethem Menderes bir toplantı yapmıştır.¹¹⁰⁷ Menderes, Harp Okulu'na karşı sert davranılmamasını istemiştir. Köşk'te ise o gece bir dizi görüşme yapılmış, bu toplantılara bakanlar, Genelkurmay Başkanı, milletvekilleri, Emniyet Genel Müdürü ve Orgeneral Kuyaş katılmıştır. Bayar, Menderes ve Erdelhun'un baş başa yaptığı görüşmede Bayar, Erdelhun'a orduyu kontrolü altında tutup-tutmadığını sormuş; Erdelhun, Harbiye yürüyüşünün spontane bir hareket olduğunu ve ordunun kontrolü altında bulunduğunu ileri sürmüştür. Genelkurmay Başkanı, yetkisinin az olduğunu, eğer hükümet kendisine özel yetki verirse olayların üstesinden geleceğini bildirmiştir. Menderes, Erdelhun'a yetkinin yazılı olarak yollanacağı sözünü vermiştir.¹¹⁰⁸

23 Mayıs 1960 günü İhtilâl Komitesi, 14 Mayıs Mahallesi'nde, örgüte yeni katılan General İrfan Baştuğ'un evinde toplanmıştır. Albay Alparslan Türkeş'in de katıldığı toplantıda kesin tarih 25 Mayıs'ı 26'ya bağlayan gece olarak saptanmıştır.¹¹⁰⁹ O sırada Çankaya'da Demokrat Parti Genel Yönetim Kurulu'nun "Yaylacılar" adı verilen muhalefet kanadında bir kıpırdanma olmuş; Kâmil Gündeş, Sıtkı Yırcalı, Mustafa Zeren, Rıfkı Salim Burçak gibi imzalarla Yönetim Kurulu'nun derhal toplanmasını isteyen önerge Genel Başkanlığa verilmiştir.¹¹¹⁰ Bu önerge sonrası, 23 Mayıs'ta, Çankaya'da Bayar'ın da katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda Yırcalı'nın alınmasını istediği önlemler şöyle sıralanmıştır: "*Derhal seçim yapılacağı söylemeli, Tahkikat Encümeni lağv etmeli, seçimlerin normal şartlar içinde yapacağı ilân edilmeli, bu tedbirleri alacak ve uygulayacak intibamı veren yeni bir hükümet iş başına gelmeli.*" Menderes, Yırcalı'nın "Başbakan da değişmeli" görüşünü aşırı umutsuzluk olarak değerlendirirken, Bayar, "*Pekâlâ. Ama tam bu şartlar altında bir hükümet değişikliği, dışarda ve içerde itibarımızı zedelemez mi? Dere geçilirken, at değiştirilir mi?*" diyerek değişikliğin sadece bazı bakanlıklarda yapılmasını

---

¹¹⁰⁶ **Milliyet**, 29 Mayıs 1960.

¹¹⁰⁷ "Güneri Cıvaoğlu'nun bir yazısından öğrendiğimize göre, 27 Mayıs 1960 ihtilâlinde önce Org. Erdelhun, Bayar ve Menderes'e, "*Beni başbakan yapın, hadiseleri bastırayım*" diye önerdiğinde, iktidar çaresiz kalınca bunu kabul etmiştir. Gerekli Anayasa değişiklikleri yapılacak, Erdelhun Paşa'nın Başbakan olması sağlanacaktı. Ancak bir gün sonra Menderes, Bayar'a gelerek bu öneriyi kabul etmediğini bildirmiştir. Bayar, yıllar sonra "*Keşke Menderes'i dinlemeseydim de Erdelhun Paşa'yı Başbakan yapsaydım...Böylece, belki 27 Mayıs ihtilâli olmazdı...*" diye yakınacaktır." Mehmet Şükran Özkaya, **Adım Adım 27 Mayıs**, İleri Yayınları, İstanbul, 2005, s. 64.

¹¹⁰⁸ Bozdağ, **Celal Bayar**, s. 133-138.

¹¹⁰⁹ Öymen, **a.g.e.**, s. 237-238.

¹¹¹⁰ **A.g.e.**, s. 241-245.

önermiştir.¹¹¹¹ Ancak DP'nin en üst düzey yetkilileri toplantıda bir karara varamamıştır.¹¹¹² Menderes Eskişehir'e gideceğini, orada Tahkikat Komisyonu'nun çalışmalarını bittiğini açıklayacağını söylemiş ise de Yırcalı halkın buna inanmayacağını, kendilerine lazım olanın halkın inanacağı bir hükümet olduğunu ileri sürmüştür. "Dehlizin ucundaki ışığı" göreceklerine inanan Menderes, Çankaya'dan bir sonuç alınmadan ayrılmıştır.¹¹¹³

Menderes, 26 Mayıs günü Eskişehir'e geldiğinde yine coşkuyla karşılanmıştır. Fakat kendisini selamlamak üzere dizilmiş bekleyen subayların selamlarını almak üzere arabasını yavaşlattığında, birden subayların arkalarını dönmeleri Menderes'i üzmüştür.¹¹¹⁴ Üstelik Eskişehir mitinginde kabloların kesilmiş olması gece yapılacak darbenin son numuneleri olmuştur. Çankaya'da oturan Cumhurbaşkanı Celal Bayar ne düşünürse düşünsün Menderes, halka yaptığı konuşmada Tahkikat Komisyonu'nun ve sıkıyönetimin kaldırılacağını söylemiş ve gece Şeker Fabrikası'nın misafirhanesinde istirahata çekilmiştir.¹¹¹⁵

Acaba, Çankaya Parti Kurulu toplantısında, "seçimlere ve hükümetin istifasına karar verilseydi ne olur?" tarzında bir soruya General Madanoğlu şöyle cevap vermiştir: "*Ne yapacaktık? Yapacak şeydi: Hemen şapkalarımızı alıp, evlerimize giderdik! Çünkü bizim de ertesi gün nelerle karşılaşacağımız, neler yapacağımız hakkında pek bir fikrimiz, hazırlığımız yoktu ki?...*"¹¹¹⁶ Yassıada avukatlarından olan Hüsamettin Cindoruk, Güneri Civaoglu'nun yaptığı bir programda Madanoğlu'nun aksine, "*Adnan Menderes'in seçim tarihi açıklayacağı anlaşıldığı için 27 Mayıs yapılmıştır.*" diyerek darbenin demokratik adımlar atılsa dahi akla konduğunu anlatmaya çalışmıştır.¹¹¹⁷

3.3.2. 27 Mayıs Askeri Darbesi ve Siyasal Sonuçları

Daha önce ele alındığı gibi İkinci Dünya Savaşı içinde İnönü ve Çakmak'a karşı oluşturulan müdahale amaçlı gizli örgütlenmeler, DP'nin 1950'de iktidara gelmesiyle

---

¹¹¹¹ Arcayürek, **Bir İhtilal (1955-1960)**, s. 282-294.

¹¹¹² Öymen, **a.g.e.**, s. 241-245.

¹¹¹³ Özdağ, **Menderes**, s. 185-186 ; Arcayürek, **Çankaya**, s. 99-108.

¹¹¹⁴ Apuhan, **27 Mayıs'tan**, s. 154-155 ; Gökdemir, **a.g.e.**, s. 101-102 ; Yıldız, **a.g.e.**, s. 134.

¹¹¹⁵ Tuna, **a.g.e.**, s. 319-322 ; Esin, **a.g.e.**, s. 182-183.

¹¹¹⁶ Aydemir, **İhtilalin**, s. 333-336.

¹¹¹⁷ Esin, **a.g.e.**, s. 366-367.

nispeten köşesine çekilmiştir. Ne var ki bu türlü örgütlenmeler DP'nin on yıllık iktidarı içinde, özellikle 1954 yılından itibaren artan bir hızla yeniden ortaya çıkmış ve 27 Mayıs'ta zirveye ulaşmıştır.¹¹¹⁸ Nihayetinde 27 Mayısçılar, “meşruiyetini yitirmiş bir hükümete karşı, ordunun anayasayı savunması için konulmuş tüzük maddesi gereğince, “Milletin direnme hakkını kullandık.” diyerek¹¹¹⁹ Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk darbesini yapmıştır.¹¹²⁰ Başbakan Menderes olayı haber aldıktan sonra Konya'ya gitmek üzere Kütahya'ya doğru yola çıktığı sırada yakalanmış, kendisi ve refakatindekiler uçakla Ankara'ya götürülerek Harp Okulu'ndaki tutukluların arasına konmuştur.¹¹²¹ Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Çankaya Köşkü'nden götürülmesi ise çok daha zor ve dirençli olmuştur. Nitekim öğlen saatlerinde Harp Okuluna gelen Madanoğlu, yanında getirdiği Subay ve yüksek rütbeli subaylarla Bayar'ın yanına gitmiş ve kendisinden cumhurbaşkanlığından istifa etmesini istemiştir. Bayar bu teklifi, “halk tarafından seçildiğini ve ancak halk tarafından seçimle görevinden alınabileceğini” söyleyerek reddetmiştir.

Celal Bayar, ihtilâlin Ankara'daki ilk Genel Karargâhı ve aynı zamanda siyasi-lerin de ilk tutukevi olan Harp Okulu'nun tuvaletinde yüzünü yıkarken, başbakan ile karşılaşmıştır. Celal Bayar, bu sahneyi Cüneyt Arcayürek'e şöyle anlatmıştır: “*Tuvalete gittim. Muhafızlarımız içeri girmiyorlardı. İçeri girdim. Lavabonun başında birisi elini yüzünü yıkıyordu. Baktım, hayretle gördüm, Adnan Bey'di. O. da durdu ve bana baktı. Olan oldu, dedim Menderes'e. Şimdi artık metin ve sakin olmak lâzım.*” Adnan Bey sadece: *Öyle Efendim, dedi.*”¹¹²² Harp Okulu tuvaletindeki son karşılaşmada Adnan

---

¹¹¹⁸ Akyaz, **a.g.e.**, s. 76.

¹¹¹⁹ Müşerref Hekimoğlu, **27 Mayıs'ın Romanı**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1975, s. 25-26.

¹¹²⁰ Dr. Mükerrrem Sarol 27 Mayıs İhtilalinin sebeplerini şöyle anlatır: “...*Bu vebal sadece Menderes'in omuzlarındadır. Bu sorumluluğun Bayar'a yüklenmesi gerektiği, hakkındaki; görüşlere şahsen iştirak edemiyorum. Bir kere ihtiyar ve kültür bakımından çok zayıf bir durumda bulunan Bayar'ın Menderes'e hükmedebileceğine asla inanmam. Partinin başında olan Menderes'tir; yani kuvveti elinde tutan odur. Hükümetin başında olan odur. Kanunen ve hukuken bütün salâhiyetler ondadır. Cumhurreisinin yetkileri asla Menderes gibi bir diktatör taslağını da olsa, bir başbakanı kendi emrine tabi tutmaya yetmez. Demokrat Partili bir arkadaştan dinlemiştim. Bayar ile bir gün her nasılsa, muhalefet yıllarında Menderes'in arası açılır. Görüş ayrılığına düşerler, fakat netice Menderes'in lehine olunca Bayar, Menderes'e bir daha kendisiyle karşılaşmayacağını ihtilafa düşmeyeceğini söylemek mecburiyetini duyar. Bayar, o zaman parti başkanı olduğuna göre, bir hiç olan Menderes'in isteği yerine gelirse, yukarıda arz ettiğim şartlar içinde haydi haydi, Menderes'in arzularına uyulacağı kendiliğinden anlaşılır sanırım.*” Pamukoğlu, **a.g.e.**, s. 155-157.

¹¹²¹ Başgil, **27 Mayıs**, s. 158-164.

¹¹²² Öymen, **a.g.e.**, s. 251-252 ; Kemal, **a.g.e.**, s. 60 ; Bila, CHP, s. 448-450 ; Ilıcak, **Menderes'i Zehirlediler**, s. 227-229.

Bey'e "Artık metin olmak lâzım" diyen Celal Bayar'ın kendisi, sadece metin değil, aynı zamanda çetin çıkmış, Yassıada'da, Adnan Menderes'e göre daha dirençli bir siyasal lider olduğunu ispatlamıştır.¹¹²³ Öyle ki yargılamalar sırasında Bayar ve Menderes taban tabana zıt görüşte birer kişi olarak ortaya çıkmıştır.¹¹²⁴ Eski cumhurbaşkanının savunmasının esasını, "Yaptım, yaptığıma da pişman değilim" ifadesi teşkil etmiş, en ağır ithamları sükûnet ve vakarla karşılamıştır.¹¹²⁵ Menderes de ise hiç kimsenin beklemediği ve anlayamadığı bir çöküntü müşahede edilmiştir.¹¹²⁶

14 Ekim 1960 günü başlayan asrın yargılaması, aralıksız onbir ay devam etmiş ve 15 Eylül 1961 günü saat 15.20'de sona ermiştir. Bu sürede 203 oturum yapılmış, 19 dosya ele alınmış, 592 sanık, 1063 tanık dinlenmiştir. Divan kararlarına göre: 15 kişi ölüm cezasına, 31 kişi müebbet hapis cezasına, 418 kişi çeşitli cezalara çarptırılmış; 123 kişi beraat etmiştir. Milli Birlik Komitesi onbeş ölüm cezasından, dördünü tastik etmiş, Celal Bayar'ın cezasını müebbet hapse tahvil ederek, üçünü infaz ettirmiştir. 12 kişinin cezaları da müebbet hapse çevrilmiştir. Ölüme mahkûm edilen Fatin Rüştü Zorlu ile Hasan Polatkan'ın cezaları 16 Eylül, Menderes'in cezası 17 Eylül günü infaz edilmiştir.

---

¹¹²³ Öymen, **a.g.e.**, s. 252-258 ; Kemal, **a.g.e.**, s. 34-35.

¹¹²⁴ "Yassıada mahkemeleri bir adamı o güne kadar bilinmeyen tarafları ile meydana çıkardı: Celal Bayar! Dostu, düşmanı Bayar'ın mahkemelerdeki duruşunu beğendi. Başol bile. Evet, Başol bile! Menderes'e karşı olan icapsız sertliği Bayar'a göstermemek gerektiğini hissetti. Divan Başkanı zeki bir adamdı. Bayar'ın kendisini kurtarma peşinde olmadığını hemen sezmişti. Bir duruşma gününde dediği gibi, eski cumhurbaşkanı, "Yeni bir politikamın, Yassıada politikasının" sahibi idi şimdi! Bütün yollar ona çıkıyor, bütün ipler onun başının üstünde düğümleniyordu ve Bayar, yolların birleştiği noktada dimdik duruyor, az konuşuyor, fakat her hali ile her manası ile konuşuyordu. Demokrat Parti'nin iktidar yıllarında bütün fenalıkların Bayar'dan geldiğini, ihtilal kabul ve ilan etmişti. Cemal Gürsel'in yazdığı mektubun daha ilk satırlarında bu vardı, ihtilal ve onu harekete getiren propaganda, bu iddiaya göre hazırlanmıştı. Asıl diktatör, Bayar; en yakın ve başta gelen suç ortağı Menderes!" Ağaoğlu, **İpin Gölgesindeki**, s. 249-250.

¹¹²⁵ Weker, **a.g.e.**, s. 49.

¹¹²⁶ Erkanlı, **a.g.e.**, s. 338-354 ; Güryay, **a.g.e.**, s. 296-301.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde parlamenter sistemin kurumsallaşma adımlarının atıldığı I. Meşrutiyetin ilanından beri yürütmenin sorumsuz kanadı olması gereken padişah ile sorumlu kanat olan hükümet arasındaki ilişkiler oldukça tartışmalı bir seyir takip etmiştir. Bu tartışma 1924 Anayasasının yürürlükte olduğu dönemde cumhurbaşkanı ve hükümet arasında devam etmiştir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan cumhurbaşkanı ile hükümet arasındaki ilişkiler 1923-1960 yılları arasında şu temel etkenlerle şekillenmiştir:

a) Yürürlükteki anayasalar ve yasal mevzuat: Osmanlı Devleti'nde parlamenter sistem lehinde ilk ciddi gelişme 1876 Kânûn-ı Esâsî ile başlamıştır. Ancak bu anayasayla padişah, sistem içinde sahip olduğu yetkiler nedeniyle ana belirleyici olmuştur. Ardından II. Meşrutiyet döneminde padişah sistem içinde sembolik hale getirilmiş ve siyasal iktidar tamamen meclise ve hükümete geçmiştir. Ancak bu hükümet sistemi, özellikle İttihat ve Terakki iktidarının anayasada yaptığı bazı değişiklikler dolayısıyla arzulanan biçimde uygulanamamıştır. Kurtuluş Savaşı döneminde kabul edilen 1921 Anayasası ise, hükümet sistemi noktasında Osmanlı-Türk Anayasalarından esaslı bir sapma göstermiş ve dönemin koşullarında bu mücadelede başarıya ulaşabilecek bir model olarak meclis hükümeti sistemini benimsemiştir.

Cumhuriyet ilan edildikten çok kısa bir süre sonra başlayan yeni anayasanın hazırlık aşamasındaki tartışmalarda, yürütmenin sorumlu kanadı yetki ve sorumluluklarını kullanırken yetkisiz ve sorumsuz kanadın bir kontrol mekanizması gibi çalışıp, hükümetin çalışmasına müsaade eden bir üst yürütme gücü oluşturulmaya çalışılmıştır. Nihayet 1924 Anayasası hem meclis hükümeti sistemine, hem de parlamenter hükümet sistemine ilişkin hükümlere yer vermek suretiyle karma bir hükümet modeli öngörmüştür. Bu sistemde, hükümet, bir karar almadan önce bunu cumhurbaşkanına bildirerek onun iznini almak zorunda değildir ve anayasa gereği cumhurbaşkanının böyle bir şey yaptırmaya yetkisi de yoktur. Burada cumhurbaşkanından yetkisizliğini kabul ederek sadece ülkede siyasal sistemin bir krize sürüklenmesi durumunda devreye girmesi, hükümet politikalarını engelleyici bir model değil bir devlet politikası olarak görüp destek olması, hükümet ve parlamento ile

uyumlu çalışması beklenmiştir. Diğer taraftan cumhurbaşkanının hükümet ile görüş ayrılığına düşmesi durumunda hükümetin kararının geçerli olması gereklidir. Zira cumhurbaşkanının fonksiyonu yasama ve yürütme organlarının işlemlerini “tevsik etmektir”. Anayasa, onu devlet organları arasında koordinasyon sağlamakla ve tarafsız kalmakla yükümlü kılmış, bir kanun önüne geldiğinde veto etme ve hükümetin bir kararnamesini onaylamama hakkı tanımıştır. Ayrıca her yasama yılının açılışı dolayısıyla Genel Kurula hitaben bir konuşma yapması anayasal bir hak sayılmıştır.

1924 Anayasası’ndaki sistem ne olursa olsun, başbakanla kurumlar arasındaki hukuki ilişki, önceden bütün ayrıntılarıyla düşünülüp anayasada yer almadığından veya siyasi hayattaki gelişmeler bazen yasal mevzuatın dışında yaşandığından cumhurbaşkanlığı makamının “sembolik” bir anlamının olmadığı zaman içinde ortaya çıkmıştır. Öyle ki Atatürk ve İnönü’nün cumhurbaşkanlığı dönemlerinde, parlamenter sistemin varlığın rağmen, iç ve dış politikayı şekillendiren ve yürütme erki ile birlikte ülkeyi yöneten “örtülü devlet başkanlığı” modeli görülmüştür. Bu model, cumhurbaşkanı ile hükümet arasındaki ilişkileri etkilemiş ve cumhurbaşkanı ile hükümet arasında, iki-başlılıktan kaynaklanan açık ya da gizli bir yetki krizleri doğurmuştur. Böyle bir durumda cumhurbaşkanı, her ne kadar başbakanın bir üstü olmamasına rağmen, anayasada kendisine tanınan yetki ile ya Bakanlar Kurulunu veya TBMM’yi gündemli olarak toplantıya çağırması ya da bakanlar ve başbakan ile birebir özel görüşmeler yapmıştır. Sorunların uzlaşma yolu ile aşılması amacıyla yapılan bu toplantılarda, ülke politikaları hakkında karar verilirken bazen mevcut hükümet veya hükümet üyeleri ile yola devam edilip edilmeyeceği de belirlenmiştir. Aslında anayasal bir yetki ile yapılan bu görüşmeler ana çerçevesinden çıkarak günlük politikaya bir müdahale halini alabilmiştir.

b) Karizmatik liderlik: Cumhurbaşkanı-hükümet ilişkilerinde, liderlerin sosyopsikolojik özellikleri, karakterleri, dünya görüşü ve tarzı, mesleki kariyeri ve siyaset anlayışı da önemli sayılmalıdır. Öyle ki, Orta Asya Türk Devletlerindeki “Bilge Kağan” tipi erdemli ve karizmatik bir “başbuğ” etrafında toplanma geleneği, Selçuklu ve Osmanlılardan sonra cumhuriyetin ilk yıllarında da yaşatılmıştır. Kurtuluş Savaşında, içinde bulunduğu gruba her zaman ve her koşulda öncü olma vasıflarını taşıyan Atatürk, başta yeni bir devlet kurucu lideri olması, felsefeden siyasete her konudaki engin bilgisi, ölçülü ve tutarlı davranışları ile etrafındakiler üzerinde benzersiz bir etki

bırakmıştır. Onun benzersiz kişisel özellikleri ve karizmatik liderliği cumhuriyet hükümetleri ile çoğunlukla uyum içinde çalışmasını sağlamıştır. Ancak cumhurbaşkanının baskın olduğu iç ve dış politikaya ait bazı konular ülkede krizlere neden olmayan çatışmaları da doğurabilmiştir.

İsmet İnönü, Atatürk kadar karizmatik özellikler taşımasa da Kurtuluş Savaşı yıllarındaki askeri başarıları, CHP içindeki etkinliği, uzlaşmacı kişiliği, olaylara ve hayata pozitif yaklaşımı ve siyasetteki azmi ile 1950 yılına değin ülkeyi tek başına yönetmeyi başarmış ve bu döneme damgasını vurmuştur. O yıllarda ülkedeki beklenti, Çankaya'ya geçen İnönü'nün öncelikle ülkedeki gerginlikleri azaltıcı ve uzlaştırıcı bir liderlik sergilemesi olmuştur. Ancak İnönü, cumhurbaşkanı olmasına rağmen, CHP Genel Başkanı olarak parlamentodaki milletvekillerinin sadakatini de arkasına alarak, fiilen bir başkan gibi ülkeyi bir süre de olsa yönetmiştir. 1924 Anayasası'nın cumhurbaşkanlarına verdiği yetkilerin sınırlı olmasına karşılık, İsmet İnönü CHP ve meclis içindeki gücünü korumuş, “Milli Şef” ve “Değişmez Genel Başkan” sıfatlarıyla hükümet politikalarını doğrudan etkileyen kişi olmuştur.

1946 yılındaki çok partili hayata geçme kararından sonra DP Genel Başkanı Celal Bayar, çoğunlukçu bir sisteminde yardımıyla 1950 yılında cumhurbaşkanı seçilmiştir. Yüksekokul mezunu olmayan tek cumhurbaşkanı olan Bayar, bakan ve başbakanlık yaptığı dönemlerde üslendiği bir nevi “üçüncü adam” vizyonunu cumhurbaşkanlığı döneminde tamamen “birinci adam” rolüne getirememiştir. Cumhurbaşkanı Bayar, bir zamanlar genel başkanlık yaptığı partisi iktidarda olmasına rağmen, DP'nin güçlü ve karizmatik lideri Menderes'in varlığında Atatürk ve İnönü kadar aktivist bir liderlik pozisyonu üstlenememiştir. Tam da bu nedenle Bayar, başbakana ve hükümete rağmen değil; tersine onlarla çatışmayacak bir siyaset atmosferinde cumhurbaşkanlığı yapmış, kendisini iç politikadan ziyade daha az tartışmalı bir alan olarak görülebilecek dış politika alanına yöneltmiştir. Hatta burada bile ancak, Dışişleri Bakanı ve başbakan ile yakın bir diyalog çizgisinde hareket ederek karar süreçlerine dâhil olma yolunu tercih etmiştir. Böylece DP iktidarının temin ettiği siyasî istikrar, ekonomik büyüme ve toplumsal mutabakat, Cumhurbaşkanı Bayar'a göreceli rahat bir çalışma ortamı sağlamıştır.

c) Siyasal gelenekler: Türkiye’de hükümetlerin iradesini daha nesnel kriterler adına frenleyen cumhurbaşkanlığının, hükümete karşı kendi başına ve sert bir muhalefete dönüştüğü, çatışma ve uyumsuzluk yaşadığı durumlar olmuştur. Bu tür durumlarda tamamen siyaset üstü bir konumu temsil ettiği düşünülen cumhurbaşkanları, hükümetler tarafından rahatsız edici bir nokta olarak değerlendirilebilmiştir. Örneğin Başbakan İnönü’nün en çok şikâyet ettiği konulardan birisi hem atamalarda ve hem de hükümet icraatlarında Atatürk’ün sisteme müdahaleleri olmuştur. Zira Atatürk döneminde yürütmenin sorumlu kanadı olan hükümetin oluşumuna müdahale edildiği, bazı isimlerin bizzat cumhurbaşkanı tarafından bakanlar kurulu listesinden çıkarıldığı ve bazı isimlerin ise yerlerinin değiştirildiği görülmüştür. Ancak Cumhurbaşkanı Atatürk’ten bu davranışlarından şikâyet eden İnönü’nün, Çankaya’ya çıkması sonrası hükümetlerle kurduğu diyalog aynı tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Zira Cumhurbaşkanı İnönü’nün hükümetlerin kurulması öncesinde, hükümet süresince ve hükümetin sona ermesi esnasındaki tutum ve davranışları, Osmanlı Devleti’nden itibaren devlet yönetiminde hükümete müdahale etme geleneğinin bir başka tezahürü olmuştur.

Atatürk ve İnönü’nün CHP, Bayar’ın DP genel başkanlıklarında bulunmaları ise bu liderlerin cumhurbaşkanlıkları döneminde hükümetin uygulamalarına karşı her zaman tarafsız kalmalarını önlemiştir. Nitekim üç liderin cumhurbaşkanlığı süresinde hükümetin icraatlarını kolaylaştıran bir tutum içinde olunmuştur. Öyle ki ülkenin siyasi ve ekonomik düzeydeki başarılarını artırmak gibi iyi niyet esaslı tutumlar dahi muhalefetçe iktidarın aşırı güçlenmesi ve denetimi konusunda bir zaaf olarak görülmüştür. Diğer taraftan cumhurbaşkanının hükümete karşı dengeli bir mesafe içinde olduğu ve gerekli gereksiz müdahaleler yapmadığı süreçler muhalefeti olduğu kadar, hükümeti ve başbakanı da rahatlatabilmiştir. Üstelik altı çizilmesi gereken bir başka önemli gerçek de cumhurbaşkanların gözle görülür fark oluşturan performansında da kendisiyle uyum içinde çalışan bir hükümetin çok önemli bir payı olduğudur. Gerçekten de parti ve cumhurbaşkanlığının çoğunlukla iç içe çalıştığı Atatürk ve İnönü’den sonra, Bayar ve Menderes arasında gerçekleşen parti ve cumhurbaşkanlığı uyumu Türk siyasi hayatında 1960 İhtilali’nden itibaren neredeyse hiçbir dönem yaşanmamış bir durumdadır. Bu ilişkideki uyum cumhurbaşkanlığı makamının kanun, kanun hükmünde

kararname, Bakanlar Kurulu Atama Kararnamesi ve Müşterek Kararnameler gibi göstergeler açısından değerlendirildiğinde daha somut olarak görülebilir.

d) Siyasi gelişmeler: Türk siyasetinde özellikle çok partili hayata geçtikten sonra iktidar ve muhalefet arasındaki görüş ayrılıklarının toplumda gerginlik yapıcı boyutlara ulaştığı ve tüm toplum üzerinde etkili olan önemli problemlerin gündemde olduğu dönemlerde, siyasetin genellikle zorlandığı ve devlet ciddiyetini zedeleyecek kadar uzaması hallerinde, cumhurbaşkanının makamının ağırlığını hissettirerek tarafsız bir devlet adamı olarak kendine has üslubu ile devreye girmesi ihtiyacı oluşmuştur. Yine siyasi risk almanın zor olduğu sorunlarda muhalefetin taleplerini dillendiren ve cumhurbaşkanını mevcut hükümet ile bir miktar ters duruma düşüren, arabuluculuk çalışmaları, kamuoyunda cumhurbaşkanının görevinin günlük hayatın ihtiyaçlarını karşılamak ve politikaları yürütmek olmadığı eleştirilerini doğurmuştur. Ancak tüm eleştirilere rağmen cumhurbaşkanının bulunduğu yer ile kendi öznel tecrübelerini sağduyulu bir biçimde yansıtan, toplumsal liderlik ve cumhuriyet temsil boyutunu güçlendiren, gerginlik ve tartışmaları partiler üstü tarafsız tutumuyla sona erdiren, aktif şekilde uzlaştırıcı rol ile siyasi partiler arasında diyalogu teşvik eden ve devlet kurumlarının sağlam işlemlerini temine çalışan çabaları hem uluslararası ilişkiler düzeyinde Türkiye'nin çok rahatlamasını sağlamış hem de iç politikadaki çatışma ortamının kalkmasında etkili olmuştur. Şüphesiz devlet başkanının, temsil, gözetme, uyarı, uzlaştırma gibi icrai yetkiler kullanılmasını gerektirmeyen görevleri, siyasal ve sosyal sistemde bir devlet politikası olarak psikolojik bariyerlerin aşılmasını sağlamıştır. Kriz ortamında sessiz kalan ve adeta bu tutumuyla krizin tırmanmasına katkıda bulunan, toplumun tüm kesimlerine kuşatma ve kapsayabilme yeteneğine ve her türlü iletişime açık olmayan dönemlerde ise potansiyel olarak sahip olunan gücün tamamının aktüel duruma getirilemediği görülmüştür.

e) Dünya konjektürü: Cumhuriyetin 47 yıllık döneminde ülkedeki ve uluslararası siyasetteki genel dengeler (siyasi konjonktür) ve beklenti iklimi de cumhurbaşkanı ve hükümetler arasındaki ilişkileri önemli ölçüde etkilemiştir. Türkiye Cumhuriyetinin ilk üç cumhurbaşkanının görev süresini kapsayan bu süreçte, bölgesinde etkin bir güce dönüşen ve küresel aktör olma yolunda emin adımlarla ilerleyen bir Türkiye görülmeye başlamıştır. Bu tabloda cumhurbaşkanlığı yapan liderler sadece diplomasi alanındaki en önemli yüzlerden biri olmakla kalmamış, bu süreci ivmelendiren figürlerin başını

çekmiştir. Özellikle siyasal sistemin tek adamlığa izin veren durumu, Türk toplumunun geleneksel yapısı, cumhurbaşkanlarının gerek eğitim geçmişi gerekse daha önce üstlenmiş olduğu görevleri hükümetlere göre daha etkili ve aktif bir siyaset takip etmelerini kolaylaştırmıştır. Böylece Atatürk, İnönü ve Bayar gibi liderler, saygın konumları gereği iç politikadaki gerginlikleri soğutma işlevi yanında, her iki dünya savaşı öncesi ve sonrasında ister istemez daha fazla uluslararası alana ağırlık veren, daha vizyoner bir kişilik sergileyen kişiler olmuştur. Cumhurbaşkanlığı makamının uluslararası ilişkilerde ülkeyi göz dolduran bir biçimde temsil etmesi ve Türkiye'nin dış dünya ile daha da bütünleşmesine hizmet etmesi toplumdaki güveni doğrudan etkilemiştir. Özellikle, Atatürk'ün dış politikadaki ağırlığı ve ardından gelen İnönü'nün kısmen bu çizgiyi sürdürme arayışı, cumhurbaşkanı tutumlarının genel bir Türk dış politikasına dönüşmesinde etkili olmuştur. Öyle ki Çankaya'da bulunan her iki cumhurbaşkanı adeta Türk dış politikasının gözetleyicisi ve takipçisi olmuştur. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti, Balkan Paktı, Sadabat Paktı ve Birleşmiş Milletler üyelikleri ile bölgesine ve Türkiye'ye daha fazla demokrasi ve özgürlük gelmesinde üstleneceği anahtar role olan inancıyla cumhurbaşkanları kendi üzerine düşen bu konudaki temsil görevini fazlasıyla ifa etmiştir. Tabii bu gelişmeler zaman zaman dönem hükümetlerinin pasifize edilmeyi kabullenemeyen yakınmalarına neden olmuştur. DP iktidarı döneminde ise hem parlamenter sistemin doğası gereği cumhurbaşkanının yetkilerinin sembolik düzeyde kalması ve başbakanların ön plana çıkması, hem de Türkiye'nin NATO'ya katılması sayesinde dış politikanın yönünün Batı bloğuna endekslenmesi ile Türk dış politikasında cumhurbaşkanlarının liderlik yapmasına çok da fırsat ve gerek kalmamıştır. Bu nedenle 1950-60 dönemindeki Türk dış politikası, Bayar dönemi olarak değil DP dönemi dış politikası olarak anılmıştır. Ancak yine de Cumhurbaşkanı Bayar, hükümetin yanında dış politikanın tamamlayıcı bir aktörü olarak ve siyasi riski yüksek bazı konularda inisiyatif olarak Ortadoğu'dan Amerika'ya kadar gerçekleştirdiği ziyaretler ile Türkiye'nin dış politikadaki aktivizmini artırmış ve uluslararası gelişmeleri Türkiye'nin gündemine taşımıştır.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ:

- A) Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
- B) Cumhurbaşkanlığı Arşivi
- C) TBMM Arşivi

2) RESMİ YAYINLAR:

- A) Ayın Tarihi
- B) Türk Parlamento Tarihi
- C) TBMM Zabıt Cerideleri

3) KİTAPLAR:

Abadan, Yavuz; Savcı, Bahri; **Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış**, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1959.

Ağaoğlu, Samet; **İpin Gölgesindeki Günler, Arkadaşım Menderes, Marmara’da Bir Ada**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2003.

Ahmad, Feroz; **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.

_____; **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Çeviren Yavuz Alogan, Doruk Yayıncılık, Ankara, 2002.

Ahmad, Feroz ; Rustow, D.A.; **İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler (1908-1918)**, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1976.

Ahmad, Feroz ; Turgay, Bedia; **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi**, Ankara, 1974.

Akandere, Osman; **Milli Şef Dönemi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Akar, Rıdvan; **Varlık Vergisi Kanunu**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

Akay, Oğuz; **Benim Sofram Bu**, Truva Yayınları, İstanbul, 2006.

Akbaş, Rahmi; **Maraşal Fevzi Çakmak (1876-1950)**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008.

Akdağ, Ömer; **Konya’da Çok Partili Dönem, Genel Seçimleri (1946-1957)**, Palet Yayınları, Konya, 2009.

Akgün, Seçil Karal; **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik**, Temel Yayınları, İstanbul, 2006.

Akın, Rıdvan; **Gazi’den Günümüze Cumhurbaşkanlığı (1923-2007)**, Türkiye-İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

_____ ; **TBMM Devleti (1920-1923)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Akkerman, Naki Cevat; **Demokrasi ve Türkiye’de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar**, Ankara, 1950.

Aksu, Fuat; **Türk-Yunan İlişkileri**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2001.

Akşin, Sina vd.; **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989.

Aktar, Ayhan; **Varlık Vergisi Türkleştirme Politikaları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Aktaş, Cihan; **Tanzimat’tan Günümüze Kılık Kıyafet ve İktidar I**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991.

Akyaz, Doğan; **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Akyol, Taha; **Ama Hangi Atatürk**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

_____ ; **Demokrasiden Darbeye Babam Adnan Menderes**, Doğan Kitap, İstanbul, 2011.

Albayrak, Mustafa; **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004.

Aldıkaçtı, Orhan; **Modern Demokrasilerde ve Türkiye’de Devlet Başkanlığı**, İstanbul, 1960.

Altuğ, Yılmaz; **Parlamento Hukuku**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 2003.

Altun, Şafak; **Atatürk, İnönü, Bayar'ın İktisat Kavgası**, Hayal Et Kitap, İstanbul, 2008.

Anadol, Cemal; **Türk Siyaset Tarihinde Demokrat Parti**, Yeni Kuvayı Milliye Yayınları, İstanbul, 2004.

Apuhan, Recep Şükrü; **27 Mayıs'tan Yassıada Mahkemelerine Menderes**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

_____ ; **Öteki Menderes**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1996.

Aralov, S.İ.; **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları-2**, Çeviren: Hasan Ali Ediz, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1997.

Arar, Asım; **Son Günlerinde Atatürk**, Selek Yayınları, İstanbul, 1958.

Arcayürek, Cüneyt; **Bir İktidar, Bir İhtilal (1955-1960)**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985.

_____ ; **Demokrasinin İlk Yılları (1947-1951)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

_____ ; **Çankaya Gelenler Gidenler**, Detay Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Ardakoç, M. Kamran; **Hilafet Meselesi**, Petek Yayınları, Ankara, 1955.

Armağan, Mustafa; **Küller Altında Yakın Tarih Vahdettin'den Mustafa Kemal'e Unutulan Gerçekler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2004.

_____ ; **Türkçe Ezan ve Menderes**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Armaoğlu, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, İstanbul, 1985.

_____ ; **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Asal, Talat; **Güneş Batmadı, Müvekkilim Adnan Menderes**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2003.

Aslan, Yavuz; **Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.

Atalay, Mustafa; **Celal Bayar ve Hayatı**, Kültür Matbaası, Ankara, 1958.

Ataoglu, Ergün; Adnan Menderes, **Bir Başbakanın Trajik Sonu**, NoktaKitap, İstanbul, 2008.

Ataöv, Türkkaya; **Amerika Nato ve Türkiye**, İleri Yayınları, İstanbul, 2006.

Atar, Yavuz; **Türk Anayasa Hukuku**, Mimoza Yayınları, Konya, 2005.

Atatüre, Tacettin; **Milli Şefimiz İsmet İnönü**, İktisadi Yürüyüş Matbaası, İstanbul, 1945.

Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara, 1981.

Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1990.

Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu, 31 Ekim-1 Kasım 1988, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1989.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1989.

Atay, Agah Sabri; **Çok Partili Dönemde Türkiye'de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998.

Atay, Falih Rıfkı; **Çankaya**, Bates Yayınları, İstanbul, 1980.

Ateş, Nevin Yurtsever; **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, DER Yayınları, İstanbul, 1998.

Avcıoğlu, Doğan; **Türkiye'nin Düzeni, (Dün-Bugün-Yarın)**, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1996.

Aydemir, Şevket Süreyya; **İkinci Adam**, Cilt: I, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2001.

_____ ; **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, Remzi Kitabevi, Ankara, 2000.

_____ ; **Tek Adam: Mustafa Kemal**, Cilt: III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981.

Aydoğdu, Emine; **Teşkilat-ı Esasiye'den Günümüze Anayasalar**, Palme Yayıncılık, Ankara, 2005.

Aysan, Mustafa; **Celal Bayar İle Sohbet, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, Manisa, 1997.

Azak, Gürbüz; **Ben Adnan Menderes**, Zafer Yayınları, İstanbul, 2000.

Babacan, Sabri; **İnönü'den Anılar-Özlemler**, Basıma Hazırlayan: Mehmet Turgut, Bilgi-Başarı Yayınları, İstanbul, 2005.

Baban, Cihat; **Politika Galerisi**, Remzi Kitabevi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.

Bağcı, Hüseyin; **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1990.

Bahçeci, Barış; **Karşılaştırmalı Hukukta ve Türkiye'de Devlet Başkanının Veto Yetkisi**, Yetkin Basımevi, Ankara, 2008.

Balkaya, İhsan Sabri; **Ali Fethi Okyar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.

Balta, Tahsin Bekir; **Türkiye'de Yürütme Kudreti**, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1960.

Banoğlu, Niyazi Ahmet; **Yayınlanmamış Belgelerle Atatürk**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1981.

Baran, Bilge; **Reisicumhurumuz Celal Bayar**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 2004.

Barutçu, Faik Ahmet; **Siyasi Hatıralar**, Cilt: II, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2001.

Başar, Ahmed Hamdi; **Gazi Bana Çok Kızmış!...**, Yayına Hazırlayan: Murat Koraltürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

_____ ; **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1981.

Başaran, Mehmet; **Köy Enstitüleri**, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 2006.

Başgil, Ali Fuat; **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri Görüp Yaşadıklarım**, Çeviren Cemal Aydın, İstanbul, 2008.

_____ ; **Demokrasi Yolunda**, Yağmur Yayınevi İstanbul, 1961.

Başgöz, İlhan; **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

Başkaya, Fikret; **Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi**, Maki Basın Yayın, Ankara, 2005.

Bayar, Celal; **Atatürk'ten Hatıralar**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

_____ ; **Başvekilim Adnan Menderes**, Derleyen: İsmet Bozdağ, Tercuman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1986.

Baykal, Adnan Nur; **Mustafa Kemal Atatürk'ün Liderlik Sırları**, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Behar, Büşra Ersanlı; **İktidar ve Tarih Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu 1929- 1937**, Afa Yayınları, İstanbul, 1992.

Belli, Şemsi; **Makbule Atadan Anlatıyor: Ağabeyim Mustafa Kemal**, İstanbul Matbaacılık, İstanbul, 2008.

Benazus, Hanri; **Yaşamın İçinden Atatürk Anıları**, Bizim Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2007.

Bey, Cavit; **İdama Beş Kala**, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.

Bila, Hikmet; **CHP Tarihi**, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

_____ ; **Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1987.

Bilgehan, Gülsün; **Mevhibe II, Çankaya'nın Hanımefendisi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.

_____ ; **Mevhibe**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1994.

Bilgin, Emin; **Maarif Davamız**, Boğaziçi Yayınevi, İstanbul, 1986.

Binark, İsmet; **Türk-Yunan Münasebetlerinin Dünü ve Bugünü**, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1998.

Birand, Mehmet Ali; Dündar, Can; Çaplı, Bülent; **Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu**, İstanbul, 1991.

Birinci Büyük Millet Meclisi, TBMM Basımevi, Ankara, 1999.

Birsel, Cemil; **Sovyet Rusya-Türk Notaları Aydınlığında Türk Boğazları**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1948.

Boratav, Korkut; **100 Soruda Türkiye’de Devletçilik**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974.

_____; **Türkiye’de Devletçilik**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

Bostancı, Muammer Yaşar; **1960, Acılı Günler**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1987.

Bozdağ, İsmet; **Celal Bayar**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1986.

_____; **Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar**, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1986.

_____; **Toprakta Bile Bitmeyen Kavga**, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.

_____; **Atatürk’ün Fikir Sofrası**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1999.

_____; **Bir Darbenin Anatomisi**, Emre Yayınları, İstanbul, 2006.

_____; **Celal Bayar Anlatıyor, Bilinmeyen Atatürk**, Truva Yayınları, İstanbul, 2009.

_____; **Atatürk’ün Avrasya Devleti**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1999.

Bozkurt, Gülnihal; **Türk Harf Devriminin Alman Arşiv Belgelerinde Değerlendirilmesi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

Bozkurt, İsmail; Tekdoğan, Turan; **Doğumunun 100. Yılında Atatürk**, Özal Matbaası, İstanbul, 1970.

Bozok, Salih; **Yaveri Atatürk’ü Anlatıyor**, Yayına Hazırlayan: Can Dünder, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2006.

Bulut, Arslan; **Atatürk’ün Yol Haritası**, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, 2006.

Burçak, Rıfki Salim; **On Yılın Anıları (1950-1960)**, Nurol Matbaacılık, Ankara, 1998.

Celal Bayar’ın İzmir Nutku, 9 Ağustos 1949, Vural Basımevi, İzmir, 1949.

Cemal, Behçet; **Şeyh Sait İsyanı**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün Seçim Nutku, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1946.

CHP Genel Sekreterliği, **Milli Şef Cumhurreisi İnönü’nün Türkiye Büyük Millet Meclisinin 7’inci İntihap Devresinin 2’inci Toplanma Yılına Açış Nutku**, 1 Kasım 1944, Ankara, 1944.

CHP Genel Sekreterliği, **Milli Şef Cümhurreisi İsmet İnönü'nün, Türkiye Büyük Millet Meclisinin 6'ıncı Seçim Devresinin 4'üncü Toplanma Yılıını Açış Nutku**, 1 Kasım 1942, Ankara, 1942.

CHP Genel Sekreterliği, **Milli Şef Cümhurreisi İsmet İnönü'nün, Türkiye Büyük Millet Meclisinin 6. İntihap Devresinin 1. Toplantı Yılıını Açış Nutku**, 1 Kasım 1939, Ulus Basımevi, Ankara, 1939.

Cihan, Ali Rıza, Tekin, Abdullah; **Çağdaş Devlet Adamı İsmet İnönü**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1989.

Cumhurbaşkanı Seçimi Öncesi Cumhurbaşkanlığı Sempozyumu, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2007.

Cunbur, Müjgan; **Atatürk ve Milli Kültür**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973.

Çağatay, Neşet; **Türkiye'de Gerici Eylemler**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1972.

Çalış, Şaban H.; Dağı, İhsan D.; Gözen, Ramazan; **Türkiye'nin Dış Politika Gündemi**, Liberte Yayınları, Ankara, 2001.

Çambel, Hasan Cemil; **Makaleler Hatıralar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.

Çavdar, Tevfik; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

Çelik, Nermin; **Hekim Diplomat ve Siyasetçi Olarak Prof. Dr. Nihat Reşat Belger**, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2005.

Çizmeli, Şevket; **Menderes Demokrasi Yıldızı?**, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2007.

Çoşkun, Süleyman; **Türkiye'de Politika (1920-1995)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.

Çotuksöken, Yusuf; **Atatürk Antolojisi**, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1999.

Dal, Kemal; **Türk Esas Teşkilatı Hukuku**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1986.

Demir, Fevzi; **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007.

- Demir, Salih; **Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Seçimleri**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Sakarya, 2003.
- Demirel, Ahmet; **Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Demiral, Cafer; **Türkiye Cumhuriyeti’ni Yönetenler**, Türkiye Ticaret Odaları Yayınları, Ankara, 1973.
- Demirel, Mehmet Arif; **6 Eylül 1955 Olaylarına 50. Yılda Yeni Bakış Hangi Derin Devlet**, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 2006.
- Derdiman, Ramazan Cengiz; **Anayasa Hukukunun Genel Esasları ve Türk Anayasa Düzeni**, Alfa Akademi, İstanbul, 2006.
- Derin, Haldun; **Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- Deringil, Selim; **Denge Oyunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.
- Doğançay, Ahmet Kemal; **Saklı Anılar**, Nokta Kitap, İstanbul, 2008.
- Duman, İlker Hasan; **İçtihatlı-Karşılaştırmalı Türk Anayasa Hukuku**, Gaye Yayıncılık, İstanbul, 1985.
- Duman, Selçuk; **Türkiye Cumhuriyeti Devleti Cumhurbaşkanları ve Siyasi Hayattaki Yerleri**, Berikan Yayınları, Ankara, 2007.
- Dursun, Tuncay; **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- Dündar, Can; **Köy Enstitüleri**, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.
- Dündar, Can; Çaplı, Bülent; **İsmet Paşa**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.
- Efe, Ali; **Köy Enstitüleri**, Tay Dergisi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Ekinci, Necdet; **İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997.
- Ekşi, Nuray; **Vatandaşlık Hukukumuzda Türkçe Olmayan Ad ve Soyadı Meselesi**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Elöve, Mustafa E.; **Anayasa Hareketlerimiz Şeması**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1960.

Emre, Ahmet Cevdet; **İki Neslin Tarihi, Mustafa Kemal Neler Yaptı**, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1960.

Emremce, Cem; **99 Günlük Muhalefet, Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Eraslan, Cezmi; Olgun, Kenan; **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, 3F Yayınevi, İstanbul, 2006.

Erdemir, Sabahat; **Muhalefet'de İsmet İnönü**, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1956.

Erden, Ali Fuad; **İsmet İnönü**, Sadeleştirenler: Olcay ÖnerToy, Nurullah Çetin, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

Erdoğan, Mustafa; **Modern Türkiye'de Anayasalar ve Siyasi Hayat**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997.

Eren, Tekin; **Yasakçılar**, Toker Matbaası, İstanbul, 1965.

_____ ; **On Yılım Mücadelesi (Türkiye'de Parti Kavgalarının İkinci Cildi)**, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963.

Ergin, Feridun; **Harp Zamanında Devletin Ekonomiye Müdahalesi**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1994.

_____ ; **K.Atatürk**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1984.

Erim, Nihat; **Günlükler**, Hazırlayan: Ahmet Demirel, Cilt: II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

Erkan, Hüsni; **Bilgi Uygarlığı İçin Yeniden Yapılanma**, İmge Kitapevi, Ankara, 2000.

Erkanlı, Orhan; **Anılar Sorunlar Sorumlular**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.

Erkmen, Hayrettin; *"Bir Devlet Adamı"*, **100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan**, Hazırlayanlar: Mükerrrem Sarol, İsmet Bozdağ, Tercuman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1982.

Eroğul, Cem; **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.

Ersoy, Tolga; Erbil, Pervin; Boztepe, Zekeriya; **Türkiye’de Darbeler ve Provokasyonlar**, Öteki Yayınevi, Ankara, 1998.

Ertan, Temuçin Faik; **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Ertunç, Ahmet Cemil; **Çankaya Nöbeti**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2007.

Esin, Numan; **Devrim ve Demokrasi, Bir 27 Mayısçının Anıları**, Doğan Kitap, İstanbul, 2006.

Esirci, Şükrü; **Menderes Diyor ki (1946–1950)**, Cilt: I, Demokarasi Yayınları, İstanbul, 1967.

Eski, Mustafa; **İsmet İnönü’nün Kastamonu Gezileri (1938-1949-1958)**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1995.

Eti, Usman; **Milli Şef İsmet İnönü’nün Güneydoğu Gezileri**, İstanbul Cumhuriyet Matbası, İstanbul, 1940.

Evren, Nazif; **Köy Enstitüleri Neydi Ne Değildi**, Güldiken Yayınları, Ankara, 1998.

Eyüboğlu, Sabahattin; **Köy Enstitüleri Üzerine**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Ezherli, İhsan; **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1986)**, TBMM Yayınları, Ankara, 1986.

Gencosman, Kemal Zeki; **Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Ege Seyahati**, Ulus Basımevi, Ankara, 1949.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, **İsmet İnönü**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları I, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992.

Gentizon, Paul; **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, Çeviren: Fethi Ülkü, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

Gerger, Mehmet Emin; **İnönü-Menderes Mücadelesi**, Bayrak Matbaası, İstanbul, 2004.

Gevgilili, Ali; **Yükseliş ve Düşüş**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1981.

- Giritli, İsmet; “*Nutuk’ta İç ve Dış Politika*”, **Atatürk’ün Büyük Söylevinin 50.Yılı Semineri**, TTK Basımevi, Ankara, 1980.
- Giritlioğlu, Fahir; **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Mevkii**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965.
- Goloğlu, Mahmut; **Halifelik Ne İdi?, Nasıl Alındı?, Niçin Kaldırıldı?**, Kalite Matbaası, Ankara, 1973.
- Gökdemir, Ayvaz; **Türklerde Askeri Müdahaleler**, Tercüman Tesisleri, İstanbul, 1987.
- Gözler, Kemal; **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2007.
- Granda, Cemal; **Atatürk’ün Uşağının Gizli Defteri**, Kent Kitap, Ankara, 2008.
- Grew, John; **İlk ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları Atatürk ve İnönü**, Çeviren: Muzaffer Aşkın, Çağdaş Matbaacılık, İstanbul, 2000.
- Grew, Joseph; **Gazi ve İsmet Paşa, Çalkantılı Dönem (1922-1932)**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Gül, Teoman; **Türk Siyasal Hayatında Recep Peker**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- Gündüz, Asım; **Hatıralarım**, Hazırlayan: İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.
- Güngör, Süleyman; **Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Politikacı-Aydın İlişkisi**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001.
- Gürkan, Ahmet; **Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Başkanlar**, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1973.
- Güryay, Tarık; **Bir İktidar Yargulanıyor**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1971.
- Güven, Dilek; **6-7 Eylül Olayları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.
- Güz, Nurettin; **Serbest Cumhuriyet Fırkası Sonrası Basında Muhalefet ve 1931 Matbuat Kanunu**, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınevi, Ankara, 1993.
- Halil, Neşat; **Büyük Meclis ve İnkılâp**, TBMM Matbaası, Ankara, 1933.
- Hekimoğlu, Müşerref; **27 Mayıs’ın Romanı**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1975.

Heper, Metin; **İsmet İnönü, Yeni Bir Yorum Denemesi**, Çeviren: Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

İlıcak, Nazlı; **Menderes'i Zehirlediler**, Dem Yayınları, İstanbul, 1989.

İba, Şaban; **Ordu Devlet Siyaset**, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul, 1998.

İnan, Afet; **Tarih'ten Bugüne**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970.

_____ ; **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.

_____ ; **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Baskıya Hazırlayan: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

İnan, Arı; **Tarihe Tanıklık Edenler**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1997.

İnan, Rauf; **Atatürk'ün Evrenselliği, Önder Kişiliği, Eğitimci Kişiliği ve Amaçları**, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayınları, Ankara, 1983.

_____ ; **Köy Enstitüleri ve Sonrası**, San Matbaası, Ankara, 1988.

İnan, Süleyman; **Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes**, Liberte Yayınları, Ankara, 2006.

İnönü, İsmet; **Defterler**, Hazırlayan: Ahmet Demirel, Cilt: I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

_____ ; **Hatıralar**, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Birinci Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985

İpekçi, Abdi; **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004.

İslamoğlu, Abdullah; **II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet (1908-1913)**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2004.

İsmet İnönü ve Tek Dereceli İlk Seçimler (1946-1950-1954-1957) Üzerine Seçmeler, Hazırlayan: İlder Turan, İnönü Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

Jevakhoff, Alexandre; **Kemal Atatürk**, Çeviren: Zeki Çelikkol, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998.

Kabasakal, Mehmet; **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991.

- Kal, Nazmi; **İsmet İnönü Televizyona Anlattıklarım**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.
- Kalkanoğlu, Semih; **İsmet İnönü: Din ve Laiklik**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991.
- Kandemir, Feridun; **Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay**, Sinan Matbaası, İstanbul, 1965.
- _____ ; **Siyasi Dargınlıklar**, Ekicigil Yayınları, İstanbul, 1955.
- Kanmaz, Zihni; **6-7 Eylül Davasında Kararname ve Menderes'in Müdafası**, İstanbul, 1960.
- Kansu, Aykut; **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Karabekir, Kazım; **Atatürk-Kazım Karabekir Çekişmeleri Paşaların Kavgası**, Yayına Hazırlayan İsmet Bozdağ, Emre Yayınları, İstanbul, 1991.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri; **Politikada 45 Yıl**, Baskıya Hazırlayan: Atilla Özkırmımlı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984.
- Karatepe, Şükrü; **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- _____ ; **Meşrutiyet ve Anayasa**, Yeni Şafak Kitaplığı Yakın Tarih Dizisi, İstanbul, 1995.
- Karpat, Kemal; **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967.
- _____ ; **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980**, Çeviren Esin Soğancılar, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.
- Kayalı, Kurtuluş; **Ordu ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Kemal, Mehmed; **Celal Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi**, ABeCe Yayınları, İstanbul, 1980.
- _____ ; **Türkiye'nin Kalbi Ankara**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1983.
- Kılıç, Selami; **II. Meşrutiyetten Cumhuriyet Türkiyesine Türk İnkılabının Fikir Temelleri**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1998.
- Kınross, Lord; **Atatürk-Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Türkçesi: Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2007.

- Kırby, Fay; **Türkiye’de Köy Enstitüleri**, İmece Yayınları, Ankara, 1962.
- Kısakürek, Necip Fazıl; **Benim Gözümde Menderes**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1993.
- Kili, Suna; **Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1976.
- Kili, Suna; Gözübüyük, Şeref; **Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.
- Kocahanoğlu, Osman Selim; **Atatürk’e Kurulan Pusu**, Temel Yayınları, İstanbul, 2003.
- Koçak, Cemil; **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- _____ ; **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Kuneralp, Zeki; **Sadece Diplomat**, İsis Ltd, İstanbul, 1999.
- Kutay, Cemal; **Atatürk’ün Beraberinde Götürdüğü Hasret: Türkçe İbadet, Ana Dillimizle Kulluk Hakkı**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- _____ ; **Cumhuriyet Devrinde Suistimaller, Divanı Aliler, Meclis Tahkikatı**, Tarih Konuşuyor Dergisi Yayınları, İstanbul, 1958.
- _____ ; **Tarih Aydınlığı Seçmeler I**, İstanbul, Kurtiş Matbaacılık, 2000.
- _____ ; **Tarih Aydınlığı Seçmeler II**, İstanbul, Kurtiş Matbaacılık, 2000.
- Küçükkağa, Ahmet; **Türkiye’de Laiklik Serüveni**, Emre Yayınları, İstanbul, 1996.
- Küçükkaya, İsmail; **Cumhuriyetimize Dair**, Aşina Kitaplar, Ankara, 2008.
- Leventoğlu, Mazhar; **Atatürk Göçüp Giderken**, Ajans Türk Tarih Yayınları Serisi, Ankara, 1971.
- _____ ; **Atatürk’ün Vasiyeti**, Bahar Matbaası, İstanbul, 1968.
- Lewis, Bernard; **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çeviren: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler, Çeviren: Seha Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.

Makal, Ahmet; **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

Makal, Mahmut; **Köy Enstitüleri ve Ötesi**, Güldikeni Yayınları, Ankara, 1997.

Mangırcı, Faruk; **Çankaya Savaşları**, Tekışık Matbaacılık, Ankara, 1999.

Mango, Andrew; **Atatürk**, Türkçesi: Füsun Doruker, Sabah Kitapçılık, İstanbul, 2000.

Maraşlı, Erol; **Balans Ayarları**, Metropol Yayınları, İstanbul, 2008.

Mazıcı, Nurşen; **Celal Bayar Başbakanlık Dönemi (1937-1939)**, Der Yayınları, İstanbul, 1996.

McNeill, W.H.; **Dünya Tarihi**, Çeviren: Alaaddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

Melek, Abdurrahman; **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Merdanoğlu, Hüsnü; **Tarihi Gerçekler Işığında Atatürkçü Düşüncenin Evrenselliği**, Ümit Ofset Matbaacılık, Ankara, 1999.

Mumcu, Uğur; **Gazi Paşa’ya Suikast**, Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.

Müftüoğlu, Mustafa; **Çankaya’da Kâbus**, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1977.

Mütercimler, Erol; Öke, Mim Kemal; **Düşler ve Entrikalar Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

Nadi, Nadir; **Perde Aralığından**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1965.

Nigar, Salih Keramet; **Halife İkinci Abdülmecid**, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1964.

Nur, Hüseyin Perviz; **Varlık Vergisi ve Azınlıklar**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Nur, Rıza; **Hayat ve Hatıralarım II**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992.

Nutku, Emrullah; **Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politika’da Yitirdiğim Yıllar (1946-1958)**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1979.

Oğuz, Ahmet; **Birinci Meşrutiyet, Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2010.

Oğuzkan, Ferhan; **Devrimci Atatürk**, Hastaş Eğitim Yayınları, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1969.

Okandan, Recai G.; **Âmme Hukukumuz Bakımından Tanzimat, Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinin Önemi**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1949.

Okur, Hafız Yaşar; **Atatürk'le On Beş Yıl, Dini Hatıralar**, Sabah Yayınları, İstanbul, 1962.

Okyar, Ali Fethi; **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?**, İstanbul, 1987.

Okyar, Osman ; Seyitdanlıoğlu, Mehmet; **Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Oruç, Yener; **Atatürk'ün Fikir Fedaisi, Dr. Reşit Galip**, Gürer Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Otacı, Cengiz; **Hukukun Laikleşme Serüveni**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Ozankaya, Özer; **Türkiye'de Laiklik**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990.

Öke, M. Kemal; **Hilafet Hareketleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991.

Öngider, Seyfi; **Çankaya'nın Bütün Adamları**, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Öymen, Örsan; **Bir İhtilal Daha Var**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1987.

Öz, Esat; **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım 1923-1945**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.

Özata, Metin; **Atatürk Bilim ve Üniversite**, Tübitak Yayınları, Ankara, 2006.

Özbudun, Ergun; **Çağdaş Türk Politikası**, Doğan Kitap, İstanbul, 2003.

Özdağ, Ümit; **Ordu-Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)**, Ankara, 1991.

Özdemir, Hikmet; **Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanı Seçimleri**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.

_____ ; **Devlet Krizi**, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1989.

_____ ; **Sivil Cumhuriyet**, Boyut Yayınevi, İstanbul, 1991.

Ökte, Faik; **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1951.

Özek, Çetin; **Türkiye’de Laiklik**, Baha Matbaası, İstanbul, 1962.

Özer, Atilla; **Başkanlık Hükümeti Sistemi ve Bu Sistemin Türkiye Açısından Uygulanabilirliği**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997.

_____ ; **Batı Demokrasilerinde ve Türkiyede Hükümetin Kuruluş Yöntemleri**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1981.

Özerdim, Sami N.; **Harf Devriminin Öyküsü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1978.

Özkaya, Mehmet Şükran; **Adım Adım 27 Mayıs**, İleri Yayınları, İstanbul, 2005.

Öztoprak, İzzet; **Atatürk Orman Çiftliği Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

Palazoğlu, Ahmet Bekir; **Atatürk Kimdir? Atatük’ün Devlet Adamlığı**, Cilt: 6/2, Ebabil Yayınları, Ankara, 2007.

Pamukoğlu, Arif Hikmet; **Türkiye’de Demokrasi**, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1961.

Parlar, Suat; **Osmanlı’dan Günümüze Gizli Devlet**, Mephisto Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Polat, Zelkif; **Ali Çetinkaya**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 2002.

Polatkan, Reşide; **Çeşitli Yönleriyle Atatürk**, Önsöz Basım ve Yayıncılık Koll. Şti., İstanbul, 1981.

Polatkan, Salih; **Askeri ve Siyasi Yönleri ile Mareşal Fevzi Çakmak**, Önsöz Basım ve Yayıncılık, İstanbul, 1981.

Rozaliev, Y.N.; **Mustafa Kemal Atatürk**, Türkçesi: Nuri Eyüpoğlu, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul, 1997.

Ruscuklu, Bülent; **Kore Savaşı (Unutulan Savaş) ve Gazi Faruk Pekerol’un Anıları**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005.

San, Haluk; **Türk Spor Tarihinde Atatürk**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1999.

- Sander, Oral; **Siyasi Tarih (1918-1994)**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
- Saraçoğlu, Yılmaz; **Şükrü Saraçoğlu ve Dönemi Hakkında Basında Çıkan Yazılardan Bazıları**, Gelişim Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Saral, Mahmut; **Köy Enstitüleri**, Hatay, 2003.
- Saray, Mehmet; **Kıyafet ve Laiklik**, Ankara, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1989.
- Sarınay, Yusuf; **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve Nato'ya Girişi (1930-1952)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- _____ ; “*Atatürk'ün Hatay Politikası II (1938-1939)*”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler)**, Yayına Hazırlayan: Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.
- Sarol, Mükerrerem; **Bilinmeyen Menderes I**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1983.
- _____ ; **Bilinmeyen Menderes II**, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1983.
- Seçkin, Haydar; **Olaylar ve Belgelerle 1946 Seçimleri ve Yakın Demokrasi Mücadelemiz**, Anka Ofset, İstanbul, 1990.
- Semerci, Bekir; **Türkiye'de İleri Adımlar ve Köy Enstitüleri**, Özgür Yayıncılık, İstanbul, 1989.
- Sencer, Muzaffer; **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, İstanbul, 1971.
- Serdengeçti, Osman Yüksel; **Serdengeçti İki**, Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul, 2003.
- Sertel, Sabiha; **Roman Gibi (Anılar)**, Ant Yayınları, İstanbul, 1966.
- Sertel, Zekeriya; **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Sertkaya, İbrahim; **Demokrasi Yolunda Bir Hayat Adnan Menderes**, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2008.
- Sever, Ayşegül; **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu (1945-1958)**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997.
- Soyak, Hasan Rıza; **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Şakir, Ziya; **Celal Bayar, Hayatı ve Eserleri**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1952.

- Şehsuvaroğlu, Bedi; **Atatürk'ün Sağlık Hayatı**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1981.
- Şen, Erdal; **Belgelerin Dilinden Yassıada'nın Karakutusu**, Zaman Kitap, İstanbul, 2007.
- Şenşekerci, Erkan; **Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- Şimşek, Sefa; **Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri (1932-1951)**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Şimşir, Bilal; **Atatürk'ün Hastalığı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- Tanör, Bülent; **Kurtuluş Üzerine 10 Konferans**, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 2002.
- _____ ; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.
- Tanyu, Hikmet; **Atatürk ve Türk Milliyetçiliği**, Yeni Kitap Ankara, 2005 ; Atatürk ve Kültür, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1982.
- Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976.
- Tekeli, İlhan; İlkin, Selim; **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, OrtaDoğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1982.
- Tiftikçi, Osman; **Türkiye'de Ulaşım Sorunu ve Demiryollarımız**, İstanbul.
- Timur, Taner; **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- Toker, Metin; **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.
- Tokgöz, Erdinç; **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004)**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2004.
- Toynbee, Arnolt, Kenneth, J., Kirkwood, P.; **Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Tökin, İsmail Hüsrev; **İsmet İnönü, Şahsiyeti ve Ülküsü**, Ülkü Basımevi, Ankara 1946.
- _____ ; **Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)**, Elif Yayınları, İstanbul, 1965.

- Tuna, Taşkın; **Adnan Menderes'in Günlüğü**, Şule Yayınları, İstanbul, 2007.
- Tunaya, Tarık Zafer; **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.
- _____ ; **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt: I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.
- Tunçay, Mete; **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.
- Tural, M.Akif; **Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar (1920-1938)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- Turan, Sibel; **"İç Dinamikler ve Dış Politika," Türk Dış Politikası (1919-2008)**, Platin Yayıncılık, Ankara, 2008.
- Turan, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Turgut, Hulisi; **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- Turhan, Mehmet; **Siyaset ve Anayasa**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1995.
- Türcan, Talip; **Devletin Egemenlik unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001.
- Türkan, Reha Oğuz; **Tabutluktan Gurbete**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1975.
- Türker, Hasan; **Türk Devrimi ve Basın (1922-1925)**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2000.
- Türkoğlu, Pakize; **Tonguç ve Enstitüleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Tüzün, Süleyman; **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Dış Türkler Tartışmaları (1939-1945)**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2005.
- Uran, Hilmi; **Hatıralarım**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959.
- Us, Asım; **Gördüklerim Duyduklarım Duygularım**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1964.
- _____ ; **Asım Us'un Hatıra Notları**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966.

Uyar, Hakkı; **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Matbaacılık, İstanbul, 1998.

Ünal, Oğuz; **Türkiye’de Demokrasinin Doğuşu**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994.

Ünaydın, Ruşen Eşref; **Hatıralar**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1943.

Üskül, Zafer; **Siyaset ve Asker ve Siyaset**, İmge Kitapevi, Ankara, 1997.

Weiker, Walter F.; **1960 Türk İhtilali**, Çeviren: Mete Ergin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1967.

Weisband, Edward; **İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası**, Türkçesi: M.Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974.

Yavuz, Mehmet Niyazi; **Şef**, Lotus Yayınevi, Ankara 2006.

Yavuz, Nuri; “*Almanya’nın Balkanlara Girmesi ve Türk Alman Münasebetlerine Tesiri*”, ‘İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997-İstanbul)’ **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, I. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

Yavuzalp, Ercüment; **Menderes’le Anılar**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1991.

Yazıcı, Tahsin; **Kore Hatıralarım**, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1963.

Yazman, Aslan Tufan; “*Atatürk’ün 30 Devrimi (Onbeşinci Devrim, Harf Devrimi)*”, **Sigorta Dünyası**, Sayı: 151-152, Temmuz-Ağustos 1972.

Yeşil, Ahmet; **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002.

Yeşilyurt, Süleyman; **Mareşal ve İnönü’nün Bitmeyen Kavgası**, Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2006.

Yetkin, Çetin; **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yayınları, İstanbul, 1982.

_____; **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983.

Yıldız, Ahmet; **İhtilalin İçinden Anılar Değerlendirmeler**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Yücekök, Ahmet N.; **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlamentonun Evrimi**, Ankara Üniversitesi ve Basın-Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1983.

Yücel, Serhan; **Demokrat Parti Kongreleri**, Emek Matbaası, Ankara, 1997.

_____ ; **Demokrat Parti**, Ülke Kitapları, İstanbul, 2001.

Zurcher, Erik Jan; **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

_____ ; **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

4) MAKALELER

“19 Mayıs 1944 Gençlik ve Spor Bayramında Cumhurbaşkanımız İsmet İnönü ve Maarif Vekilimiz Hasan Ali Yücel'in Söyledikleri Nutuklar”, **Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt: II, Sayı: 5'den Ayırbaşım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1944.

Abadan, Yavuz; *“Cumhurbaşkanı ve Halk”*, **Ulus**, 10 Mayıs 1949.

Abaloğlu, Yunus Nadi; *“Yeni Saraçoğlu Hükümeti”*, **Cumhuriyet**, 11 Mart 1943.

Adıvar, A.Adnan; *“Anayasaya Zeyl Bir Madde”*, **Akşam**, 20 Mayıs 1950.

Aktar, Ayhan; *“Varlık Vergisi'nin Hikâyesi”*, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 121, Ocak 2004.

Atay, Falih Rıfki; *“İnönü'nün Nutku”*, **Ulus**, 11 Mayıs 1946.

_____ ; *“Partiler Rejimi”*, **Ulus**, 16 Ekim 1946.

_____ ; *“Cumhurbaşkanımızın Nutku”*, **Ulus**, 2 Kasım 1943.

_____ ; *“Açış Nutku Üzerine”*, **Ulus**, 2 Kasım 1946 ;

_____ ; *“Devlet Reisimizin Nutku”*, **Ulus**, 2 Kasım 1942.

_____ ; *“Kabine Değişimi”*, **Ulus**, 26 Ocak 1939.

_____ ; *“Milli Şef in Hitabe ve Daveti”*, **Ulus**, 2 Ocak 1940.

_____ ; *“Saraçoğlu Hükümetinin Yeni Kuruluşu”*, **Ulus**, 11 Mart 1943.

_____ ; *“Vatanın Büyük Bir Evladını Kaybettik”*, **Ulus**, 9 Temmuz 1942.

_____ ; *“Yeni Devre Başlarken...”*, **Ulus**, 4 Nisan 1939.

_____ ; *“Yeni Hükümet İş Başında”*, **Ulus**, 12 Temmuz 1942.

- _____ ; “Yeni Hükümet Kurulmuştur”, **Ulus**, 8 Ağustos 1946.
- _____ ; “Yeni Hükümet Reisimiz”, **Ulus**, 10 Temmuz 1942.
- _____ ; “Yeni Parti Kuruldu”, **Ulus**, 8 Ocak 1946.
- Baban, Cihad; “Şef Sistemine Veda Ediyoruz”, **Tasvir**, 21 Eylül 1947.
- _____ ; “Halk Partisinin Yeni Kararları”, **Tasvir**, 11 Mayıs 1946.
- _____ ; “İnönü’ne Açık Mektup!”, **Tasvir**, 23 Kasım 1947.
- Baykal, Bekir Sıtkı; “93 Meşrutiyeti”, **Bellekten**, Cilt: VI, Sayı: 21-22, Nisan 1942.
- _____ ; “Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Oluşması Üzerine Kısa Bir Bakış, 1920-1960”, **Bellekten**, Cilt: XLIII, Sayı: 170, Nisan 1979.
- Bayur, Yusuf Hikmet; “Dahili Sulh”, **Vatan**, 16 Haziran 1949.
- Belge, Burhan; “Saraçoğlu Kabinesi”, **Tan**, 13 Temmuz 1942.
- Benice, Ethemİzzet; “Celal Bayar Cumhurbaşkanlığı Adaylığını Kabul Etmemeliydi”, **Son Telgraf**, 22 Mayıs 1950.
- _____ ; “İnönü’nün Demeci”, **Son Telgraf**, 15 Temmuz 1949.
- _____ ; “Milli Şef: İnönü”, **Son Telgraf**, 12 Kasım 1938.
- _____ ; “Refik Saydam”, **Son Telgraf**, 8 Temmuz 1942.
- _____ ; “Şükri Saraçoğlu Başbakan”, **Son Telgraf**, 10 Temmuz 1942.
- _____ ; “Türk Milleti İçin Hiçbir Darlık Tehlikesi Yoktur”, **Son Telgraf**, 8 Eylül 1939.
- Bilge, Burhan; “İnönü, Devlet Reisi”, **Ulus**, 12 Kasım 1938.
- Bilgin, Şevket; “Yeni Kabine ve Yeni Seçimin Manası”, **Yeni Asır**, 27 Ocak 1939.
- Birgen, Muhittin; “Yeni Cumhurreisi”, **Son Posta**, 12 Kasım 1938.
- Birlik, Gültekin Kamil; “Celal Bayar’ın Başbakanlığı İsmet İnönü’den Devralması ve Bunun Siyasi Müsteşarlık Üzerine Etkisi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 23, Cilt: 12, Sayı: 46, Ankara, Güz 2010.

Bilsel, Cemil; “İsmet İnönü, Büyük Devlet Reisi”, **Tıp Fakültesi Mecmuası**, Yıl: 1, Sayı: 7, 1939, Ayrı Baskı, Kenan Basımevi, İstanbul, 1939.

Ceylan, Hasan Hüseyin; “Halifeliğin Kaldırılmasına Sebep Gösterilen Bir Dış Politika Olayı: Ağa Han ve Emir Ali'nin Mustafa Kemal'e Mektupları”, **Dış Politika**, Sayı: 4, 1989.

Daver, Abidin; “Hükümetin Beyannamesi Karşısında”, **İkdam**, 6 Ağustos 1942.

_____ ; “Saraçoğlu Kabinesi”, **İkdam**, 10 Temmuz 1942.

_____ ; “Yeni Kabinenin Programı...”, **Cumhuriyet**, 24 Ocak 1949.

Ekinci, Necdet; “İnönü Dönemi ve İkinci Dünya Savaşı Yılları”, **Genel Türk Tarihi**, Cilt: 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Emeç, Selim Ragıp; “Bizi Kör Doğuşundan İnönü Kurtarır”, **Son Posta**, 10 Temmuz 1947.

_____ ; “Devlet Reisine Kısaca: Teşekkür Ederiz”, **Son Posta**, 13 Temmuz 1947.

_____ ; “İnönü'nün CHP Başkanlığından Çekilme Kararı-Müfrit Partililer Arasında Telaş Uyandı”, **Son Posta**, 4 Temmuz 1947.

_____ ; “Müfrit Kimdir?”, **Son Posta**, 11 Kasım 1947.

Erim, Nihat; “Nutuktan Alınacak Dersler” **Ulus**, 3 Kasım 1946.

Ertem, Sadri; “Milli Şefi Dinlerken”, **Vakit**, 2 Kasım 1939.

_____ ; “Altıncı Büyük Kurultayda Değişmez Başkanı Dinlerken”, **Vakit**, 19 Haziran 1943.

Ertop, Konur; “Dil Devrimcisi Atatürk”, **Milliyet Sanat**, Sayı: 32, Eylül 1981.

Esen, Mekki Said; “İnönü İle Başbakanın Dünkü Görüşmeleri”, **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1947.

Esmer, A.Şükrü; “Saydam'dan Saraçoğlu'ya”, **Ulus**, 12 Temmuz 1942.

Felek, Burhan; “Tarihi Tebliğ”, **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1947.

Fenik, Mümtaz Faik; “İkinci Menderes Kabinesi İş Başında”, **Zafer**, 10 Mart 1951.

Fırat, Melek M; “*Türkiye’nin Kıbrıs Politikaları (1945-1960)*”, **Toplumsal Tarih**, Eylül-2000.

Giritli, İsmet; “**Demokrasi Yolunda**”, Kervan Matbaası, İstanbul, 1960.

_____; “*Atatürk’ün Başyardımcısı İnönü*”, **İstanbul Ticaret Gazetesi**, 11 Ocak 1949.

Günver, Güneş; “*Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Toplumsal Yaşama Etkileri*”, **Türkler**, Cilt: 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Gürel, Şükrü S; “*Türk Dış Politikası (1919-1945)*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1982.

Güven, Dilek; “*Türk Milliyetçiliği ve Homojenleştirme Politikası, 6-7 Eylül Olayları Ve Failler*”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 141, Eylül 2005.

Hakkı, Süha; “*Gezgin, Atamızın En Büyük Yol Arkadaşı İsmet İnönü*”, **Kurun**, 12 Kasım 1938.

Irmak, Sadi; “*Erzurum ve Kars Hitabeleri*”, **Ulus**, 19 Eylül 1947.

İğdemir, Uluğ; “*İsmet İnönü*”, **Bellekten**, Cilt: XXXVIII, Sayı: 149, Ocak 1974’den Ayrıbasım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1974.

İnan, Afet; “*Yeni Harflerin Kabulü ve Millet Mekteplerinin Açılışı Esnasında Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati’nin Ölümü*”, **Bellekten**, Sayı: 125, Ankara, Ocak 1968.

İnönü, İsmet; “*Türk Harfleri ve Uygulama Planı*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 9-10, Kasım-Aralık 1985, s. 60-62.

Jaeschke, Gothard; “*I. ve II. Dünya Savaşlarında Türkiye’nin Dış Politikası*”, **Türkler**, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Karakoç, İrem; “*1876 Tarihli Kanun-ı Esasi de Yürütme Organı*”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, İzmir, 2006.

Kavcar, Cahit; “*Yazı Devrimi-Dil ve Eğitime Getirdiği Kolaylıklar*”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Sayı: 1-2, Ankara, 1981.

Kılıçdere, Arzu; “*İzmir’de 6-7 Eylül Olayları*”, **Toplumsal Tarih**, Cilt:13, Sayı: 74, Şubat 2000.

Küçükaka, N. A; “*Milli Şef’in Seyahati*”, **Ulus**, 19 Aralık 1939.

Levent, Agah Sırrı; “*Latin Harfleri Meselesi*”, **Milli Kültür**, Sayı: 63, Aralık 1988.

Nadi, Nadir; “*Bayar Hakem*”, **Cumhuriyet**, 28 Mart 1951.

_____ ; “*İnönü’nün Demeci*”, **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1947.

_____ ; “*Milli Şef’i Dinlerken*”, **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1945.

Nadi, Yunus; “*Başbakan Şükrü Saraçoğlu*”, **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1942.

_____ ; “*Bir Yıllık Hükümet*”, **Cumhuriyet**, 27 Ekim 1938.

_____ ; “*Celal Bayar Hükümeti Meclis Huzurunda*”, **Cumhuriyet**, 17 Kasım 1938.

_____ ; “*Cumhurreisi İsmet İnönü*”, **Cumhuriyet**, 13 Kasım 1938.

_____ ; “*Hükümetin Beyanati*”, **Cumhuriyet**, 12 Eylül 1939.

_____ ; “*Nutkun Manası*”, **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1942.

_____ ; “*Şef’in Hitabesi*”, **Cumhuriyet**, 25 Aralık 1942.

_____ ; “*Yeni Hükümet*”, **Cumhuriyet**, 28 Ocak 1939.

_____ ; “*Yeni Hükümetin Programı*”, **Cumhuriyet**, 6 Ağustos 1942.

Özüçetin, Yaşar; “*Demokrasiye Geçiş, DP’nin Kuruluşu, 1946 Seçimleri*”, **Türkler**, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Sabancıoğlu, Müsemma; “*14 Mayıs 1950: DP Halkoyuyla İktidarda Bir Seçim Böyle Geçti*”, **Toplumsal Tarih**, Mayıs 2000.

Sadak, Necmeddin; “*Atatürk’ün Varisi Yoktur. Onun Tek Varisi Millettir*”, **Akşam**, 2 Ekim 1945.

_____ ; “*Celal Bayar Hükümeti ve Meclisin İtimadı*”, **Akşam**, 17 Kasım 1938.

_____ ; “*Cumhurbaşkanının Bu Seneki Nutkunun Başlıca Vasfı*”, **Akşam**, 3 Kasım 1946.

_____ ; “*Demokrat Partiye “Hoş geldin” deriz...*”, **Akşam**, 8 Ocak 1946 ;

_____ ;”İsmet İnönü Vatandaşları Vazifeye Çağırıyor: İyi Dinleyiniz”, **Akşam**, 2 Kasım 1942.

_____ ;”Reisicümhurun Kastamonu Nutku”, **Akşam**, 11 Aralık 1938.

_____ ;”Devlet Reisinin Nutku”, **Akşam**, 3 Kasım 1944.

_____ ;”İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü”, **Akşam**, 12 Kasım 1938.

Sarıhan, Zeki; “3 Mart 1924: Üç Devrim Yasası Öğretim Birliği Din ve Evkaf Bakanlığının Kaldırılması”, **Öğretmen Dünyası**, Sayı: 207, Ankara, 1997.

Sertel, M. Zekeriya; “Milli Şefin Nutkundan Çıkan Yarın ki Türkiye”, **Tan**, 10 Haziran 1943.

_____ ; “Başbakan Saraçoğlu”, **Tan**, 11 Temmuz 1942.

_____ ;”Cumhurreisinin İşaretleri”, **Tan**, 14 Kasım 1938.

Simavi, Sedat; “Celal Bayar”, **Hürriyet**, 3 Haziran 1950.

Şahingöz, Mehmet; “Birinci Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı ve Yapısı Hakkında Genel Değerlendirme”, **Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2, Sayı: 3, Mart 1997.

Şimşir, Bilal; “Halifesiz 75 Yıl”, **Mülkiye**, Sayı: 215, Nisan 1999.

Tabak, Serap; “Serbest Fırka ve İzmir’de 1930 Yılı Belediye Seçimi”, **Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 3, Kasım 1991.

_____ ;”Varlık Vergisi ve Afyondaki Uygulaması”, **Tarih İncelemeleri**, Cilt: 17, Sayı: 2, Aralık 2002.

Tan, M.Turhan; “İsmet İnönü”, **Cumhuriyet**, 13 Kasım 1938.

Taneri, Aydın; “Atatürk ve Harf İnkılâbı”, **Milli Kültür**, Sayı: 63, Aralık 1988.

Topuz, Hıfzı; “6-7 Eylül Olayları ve Aknoz Paşa’nın Yasakları”, **Toplumsal Tarih**, Cilt:14, Sayı: 81, Eylül 2000.

Turan, Akın; “Milli Eğitim’de Bir Dönüm Noktası, Mustafa Necati”, **Yeni Olgu**, Ankara, Ocak 1984.

Türker, Hasan; “1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Tasarısı ile Cumhurbaşkanına Verilmek İstenen “Tecdid-i İntihabat Hakkı” Üzerinde Yapılan Tartışmalar ve Sonuçları”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 9-10, 1999-2000.

Us, Asım; “*Celal Bayar Kendi Kendini İnkâr Ediyor...*”, **Vakit**, 4 Ağustos 1949.

_____ ; “*Aziz Şefin Millete Yol Gösteren Nutku*”, **Vakit**, 10 Haziran 1943.

_____ ; “*Hükümet Reisimizin Ölümü*”, **Vakit**, 9 Temmuz 1942.

_____ ; “*Celal Bayar’ın İstifası*”, **Vakit**, 1 Ekim 1945.

_____ ; “*Cumhurbaşkanının Rolü*”, **Vakit**, 10 Ağustos 1951.

_____ ; “*İsmet İnönü*”, **Kurun**, 13 Kasım 1938.

_____ ; “*Milli Müdafaa Vekilinin İstifası*”, **Vakit**, 19 Ocak 1939.

_____ ; “*Milli Şef’e Göre Umumi İşlerde Salahiyet ve Mesuliyet*”, **Vakit**, 26 Şubat 1943.

_____ ; “*Muhalefet Lideri İle Yapılan Mülakat.*”, **Vakit**, 17 Haziran 1947.

_____ ; “*Yeni Şükrü Saraçoğlu Hükümeti*”, **Vakit**, 1 Mart 1943.

Uşaklıgil, Ekrem; “*Memleket Ölçüsünde Kıymetli Bir Söylev*”, **Son Posta**, 11 Ekim 1946.

Uyguner, Muzaffer; “*Harf Devrimi ve Dilimiz*”, **Türk Dili Dergisi**, Sayı: 69, Kasım-Aralık 1998.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; “*1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar*”, **Bellekten**, Cilt: XX, Sayı: 77, Ocak 1956.

Ülkütaşır, M.Şakir; “*Harf Devrimi ve Türk Dil Kurumu’nun Kuruluşu*”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Sayı: 32, 1973.

Yalçın, Hüseyin Cahit; “*Cumhurreisi İsmet İnönü*”, **Yeni Sabah**, 12 Kasım 1938.

_____ ; “*Milli Şefin Beyanati*”, **Yeni Sabah**, 23 Aralık 1942.

_____ ; “*Şef Sistemini Kim İstiyor*”, **Ulus**, 9 Temmuz 1949.

_____ ; “*Doktor Refik Saydam’ın İrtihali*”, **Yeni Sabah**, 9 Temmuz 1942.

_____ ; “*Saraçoğlu Kabinesi*”, **Yeni Sabah**, 11 Temmuz 1942.

_____ ; “*Beyhude Zahmet*”, **Ulus** 17 Aralık 1953.

_____ ; “*Bizde Dahili Rejim Ve Hükümet Meselesi-I*”, **Tanin**, 29 Ağustos 1945.

_____ ; “*Hükümetin Tebliği*”, **Yeni Sabah**, 9 Eylül 1939.

_____ ; “*İş Cumhurbaşkanına Kalıyor*”, **Ulus**, 8 Ağustos 1951.

_____ ; “*Milli Şefin Büyük Nutku*”, **Tanin**, 2 Kasım 1944.

_____ ; “*Yeni Bir Devir Açılıyor*”, **Ulus**, 17 Mayıs 1950.

_____ ; “*Yeni Hükümetin Prensipleri*”, **Tanin**, 16 Ağustos 1946.

Yalman, Ahmet Emin; “*Dr. Refik Saydam*”, **Vatan**, 9 Temmuz 1942.

_____ ; “*Tebliğden Çıkan Manalar*”, **Vatan**, 12 Temmuz 1947.

Yılmaz, Mustafa; “*İsmet İnönü Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar 1938-1945*”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, Dr.Orhan Köprülü’ye Armağan, Yıl: XXXIV/1-2, Ankara, 1998.

Yücel, M. Serhan; “*Menderes Dönemi (1950-1960)*”, **Genel Türk Tarihi**, Cilt: 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

5) SÜRELİ YAYINLAR:

A) Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

Hürriyet

İkdam

İstanbul Ticaret Gazetesi

Kurun

Milliyet

Son Posta

Son Telgraf

Tan

Tanin

Tasvir

Ulus

Vakit

Vatan

Yeni Sabah

Zafer

B) Dergiler

Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
Dergisi

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

Belleten

Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi

Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi

Milli Kültür

Milliyet Sanat

Mülkiye

Mülkiyeliler Birliği Dergisi

Öğretmen Dünyası

Tarih İncelemeleri

Tıp Fakóltesi Mecmuası

Toplumsal Tarih

Türk Dili Dergisi

Türk Kólütürü Araştırmaları

Yeni Olgu

C) Ansiklopedi ve Sözlükler

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi

Genel Türk Tarihi

Türkçe Sözlük

Türkler

EKLER

EK-1: Hatay konusunda Başbakan İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı Atatürk'e Teşekkür Yazısı

BASVEKÂLET
Kıbrıs Müdürlüğü
Sayı: _____

İSMET İNÖNÜNÜN CEVABI

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Başvekil İsmet İnönü Reisi Cumhurbaşkanlığı'na cevap olarak şu telgrafı göndermiştir:

Atatürkün yüce huzuruna

Yüksek iltifatınızı İcra Vekillerine ve sayın Marşal'a tebliğ ettim. Hepimizin minnet ve şükranımızdır. Hatay davasında hükümetin takip ettiği usul ve hareket yüksek şofimizin ihham ve telkini eserdir Cemiyeti Akvaman kuvvetlenmesine hizmet etmek bizim kanaat mahsulü olan siyasetimizdir. Bu siyaseti takdir buyurmanız memleketimizin aynı usulü takip etmesi için teşvik ve karar ifade eden yoni bir teminattır. Millî davayı takip ederken , komşularımızı ve eski dostlarımızı incitmeden azamî derecede sakındık. Cumhuriyet Hükümeti vazifesini ifa esnasında münakaşa halinde bulunduğu muhataplarına itibarla hitap etmiş ve elde edilen neticeyi hakkin ve millotler arasında serbest münakaşanın mesud eseri sayarak , muvaffakiyet hissini umumî ve müsterek tutmuştur. Medenî milletler arasında eyi geçişme idealinin yorulmaz pişvası olan yüce Şofimizin idare ve siyasetile Türk milletinin medenî âlemda itibarı da-
ima yükselleceğine ve Türk siyasetinin beynelmilel alemin ensağlem sulh temellerinden biri olduğu gittikçe daha eyi anlaşılacağına itimadımız vardır.

Derin ve engin tazialerimizi kabul buyurunuz Büyük Atatürk.

I. İnönü

030	10			222	501	5
-----	----	--	--	-----	-----	---

3

T. C.
BAŞVEKÂLET
Husulî Kalem Müdürlüğü
Sayı: ...

1005582

Türkiye Resicümhuru Statütü'ün
yüce hüquurlarına

Başvekalâttan istifamî yüce hüquurlarına
takdim ederim. Vazife esnasında daima
mâzhar olduğum yüce irşad ve müzaheret
lerinize minnet ve şükranlarımı arz eder
ve cihandığı teneccühünüzü benden esir-
gememenizi, derin tazimlerle ve sar-
sılmaz bağlılığımla dilerim Büyük Şefim
25 teşrin-evvel 1937

Başvekil

Malatya mebusu
İsmet İnönü

3/6859

56

A	IV-2
D	51
F	125

35 - 8 - 1927

İsmet İnönü

Malatya melur
Ankara

Başvekalâten istifamız kabul edilmiştir.

İnkilâlin ilk gün~~leri~~lerinden beri
her vaziyet ve safhada ~~hizmetlerime~~
münafakîyetle ifa ettiğimizi tarihi
vazifelerin kıymetle hatıralarını
milletle ^{Takdir ve} daima şükranla anacaktır.

Şimdiye kadar olduğun gibi

şundan sonra da en büyük ve

A	IV-3
D	51
F	175-2

en mühim hizmetlere olan yükket
liyakatimizin ^{Takdirkârî olubun-}
~~Her kâse testin edileceğini~~
güvenin ~~bu~~ burada da tekrar
şüphesizdir. Her olacağım
struktür ^{Sıra} müşahidatle ~~afiyetler~~
istilerinin ~~...~~

EK-3-b:

125-2 nın devamı

Başvurakalete izinin inclusion Celal
Bazar Tayın olumun; ve yem ierai
vekilleri heyetini intihaf ederekt
nha etmesi Kendisine telehip
edilmiştir.

CUMHURİYETİN ARŞİVİ	
Yer No.:	_____
Doc. No.:	_____
Bolge No.:	_____

EK-4: Atatürk'ün 9 Kasım 1938 Tarihli Sağlık Raporu

T. C.
BAŞVEKÂLET
HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı : .....

S İ P R E T E L

Dolmabağçe : 9 . 11 . 1938 s- 9.50
Ankara : " 10

Başvekâlet Müsteğarlığına

A n k a r a

- 1 - Bu sabah dokuzda verilen raporu ikinci maddede arz ediyorum.
- 2 - Dün geceyi goma halinde geçirdiler . Vaziyetteki ciddiyet daha artmıştır .

Hararet derecesi : 36.4

Nabız muntazam : 124

Teneffüs : 26

Hasan Rıza Soyak

B.A.
s- 10.20

EK-5: Başbakan Recep Peker'in Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye
Gönderdiği 9 Eylül 1947 Tarihli İstifa Yazısı

BAŞBAKAN

Ankara, 9. IX. 1947

Cumhur Başkanlığı Yüce katına

CUMHURBAŞKANLIĞI
İSMET İNÖNÜ ARŞİVİ

Yer No : 2 / 13-15
Decimal No :
Fihrist No : 3199-2

Sen günlerde sağlık durumumun büsbütün bozulması
türlü sebeplerle ağırlaşan vazife yükümlü taşımama im-
kân bırakmadığından istifamın kabul buyurulmasını is-
tirham ederim.

Yakında hükümetten ayrılan ve hükümete yeni gir-
miş bulunamlar da dahil olmak üzere bütün mesuliyet ar-
kadaşlarımla vazifelerini başarma hususundaki değerli
vasıflarımı takdir ile kaydederek, haklarında Yüksek
teveccühlerini dilerim.

İç ve dış, bütün Devlet işlerinde güçlükleri yen-
mek için çabalarken, bizlerden esirgemediğiniz tesirli
yardımlarınızdan dolayı minnettarlık duygularımı arz-
ederim. Tazimlerle,

Başbakan

B. Peker

EK-6: Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Başbakan Recep Peker'in İstifasını Kabul Yazısı

CUMHURİYET
CUMHURBAŞKANLIĞI

[Handwritten signature]

Ankara, 9 Eylül 1947.

CUMHURBAŞKANLIĞI
İSMET İNÖNÜ ARŞİVİ

Yer No : 2/13-15
Decimal No :
Filet No : 2297-1

İstanbul Milletvekili Bay Recep Peker'e

Çekilme mecburiyetinde olduğunuzu bildiren yazınızı teessürle okudum. Sizin ve değerli arkadaşlarınızın bir seneyi geçen bir zamandanberi ağır Devlet vazifelerinde gösterdiğiniz gayret ve fedakârlığı takdirle yadederek teşekkürlerimi takdim ederim.

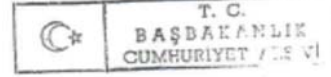
Yakın bir zamanda afiyetinizin yerine gelmesini ve gelecekte de sizin ve Bakan arkadaşlarımızın ehemmiyetli Devlet işlerinde kıymetli işler görmelerini dilerim.

Çekilmeniz kabul edilmiştir. Yeni Hükümet kuruluncaya kadar Vekil olarak vazifeye arkadaşlarınızla beraber devam etmenizi rica ederim.

Cumhurbaşkanı

EK-7: Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı Resimlerinin Devlet Dairelerine Asılması ile İlgili Kararnamesi

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Tetkik Müdürlüğü
Karar sayısı
3
11303

Yeni Cumhurbaşkanı resimlerinin Devlet dairelerine asılması meselesinin bütçeye munzam ve oldukça ehemmiyetli masraflar yükleyeceği sebebiyle bu teamüle devam edilmemesi, ancak Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu sıfatıyla Büyük Atatürk'ün portresinin resmî daire ve müesseselerde şimdiye kadar olduğu gibi bulundurulması arzusunu izhar etmişlerdir.

Meseleyi 5 / 6 / 1950 tarihinde tezekkür eden Bakanlar Kurulu Sayın Cumhurbaşkanının bu teklif ve arzularını yerinde görerek karar altına almıştır.

CUMHURBAŞKANI

C. Bayar

Başbakan
A. Menderes

Devlet Bakanı
Başbakan Yardımcısı
S. Ağaoğlu

Devlet Bakanı

Adalet Bakanı
H. Özalp

Millî Savunma Bakanı
R. İsmailoğlu

İçişleri Bakanı
A. Mansuroğlu

Dışişleri Bakanı
M. Fuat Köprülü

Maliye Bakanı
M. Fuat Köprülü

Millî Eğitim Bakanı
A. Başzuman

Beyndürlük Bakanı
F. Belen

Ek. ve Ticaret Bakanı V.İ.
D. İsmailoğlu

Sa. ve So. Y. Bakanı
M. R. Baş

G. ve Tekel Bakanı
M. Özalp

Terim Bakanı
N. Y. Tolun

Ulaştırma Bakanı
M. Fuat Köprülü

Çalışma Bakanı
M. Fuat Köprülü

İşletmeler Bakanı
M. Fuat Köprülü

630 10 01 02 122 46 2

EK-8-a: Başbakan Adnan Menderes'in Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a İç Siyasi Gelişmeler ile İlgili Gönderdiği Rapor

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

13/2

İstanbul, 12.6.1957

Sayın Reiscumhurumuza,

I- İç siyasette mücadelelerin siklet merkezini adeta yaklaşmış bulunan umumi seçimlerin hangi tarihte yapılacağı meselesi teşkil ediyor. Daha önceden seçimlerin öne alınabileceği hususu zımni veya sarıh ortaya atılmış olmasından dolayı vaziyeti hiç de kendi lehlerinde görmeyen muhalefet partileri bir takım gösteriş ve nutuklara rağmen telâş içindedirler. Seçimler öne alınsada, vaktinde yapılsada neticesi inşaallah elbette Partimizin lehine olacaktır.

Muhalefetin ölçsüz hücumları ve rejim buhranı mevcut olduğu iddiaları, velhasıl bütün siyaset boğuşmalarınının seçimlerin yapılacağı tarihe göre ayarlanması bir emri tabiidir. Ancak türlü sebepler Memleket için ve Partimiz için seçimlerin öne alınmasını icap ettirir görünmektedir.

Bilhassa dış politikada ve dış münasebetlerimizde, seçimleri büyük bir ekseriyetle kazanıp bir takım teveddütleri, sekte iddiaları, temerrütlü vaziyetleri bertaraf etmek ve yeni bir kuvvetle memleketin iç ve dış meselelerini tanzim etmek imkânını elde edebilmek üzere ehemmiyetle durulacak bir meseledir.

2- Seçimlerin yaz sonunda veya Sonbahar'da yapılması bu itibarla hayırlı ve faydalı görünmektedir. Ancak hem aramızda görmek arkadaşlarla da istişare-de bulunmak hem de önümüzdeki bir ay içindeki inkışâfları yakından takip etmek lüzumu vardır. Hatta bu hususta mebus arkadaşlarla parti teşkilât ve kademeleri ile de pek açık olmamak şartıyla temaslara başlamış bulunmakta - yım.

3- Bu sabah gazetelerde zotı devletlerinin seçimlerin zamanında yapılacağı hususunda kat'i ifadeyi bir beyanları intisar etti. Evvelâ bu beyanatın gazetelerde görüldüğü şekilde olup olmadığı hususu tabiatıyla ilk tereddüt mevzuunu teşkil eder. Binsenaleyh bu pek mühim meselede uzunca düşünüp tetkik ettikten

030	01			41	244	13
-----	----	--	--	----	-----	----

EK-8-b:

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

- 2 -

ve görüldükten sonra neticeye varılmak üzere, sayet bu beyanat kat'î ifadeli değilse mevzuun herüz katileşmediğini eşrap edecek şekilde bir izah ve tefsirin tensip buyrulduğunu takdirde tarafı devletlerinden yapılmasını istirham ederim.

4- Su anda serd ve beyanı müşkil ve fakat şifahen arz ve izah edeceğim diğer mucip sebepler de mevcuttur. Bu mülhakalarını ve onların neticesi olan istirhamımı bütün mucip sebepleri ve atıfıyla takdir buyuracağınızdan eminim.

5- Derin tazimlerle arz ederim.

NOT : 10,45 de İzmir'de Başyavere yazdırıldı.

030	01			41	244	13
-----	----	--	--	----	-----	----

ÖZGEÇMİŞ

1978 yılında Ankara ili Beypazarı ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimi Nallıhan, lise öğrenimini ise 1996 yılında Beypazarı'nda tamamladı. 2000 yılında Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümünden mezun oldu. Aynı yıl Milli Eğitim Bakanlığında öğretmen olarak göreve başladı. 2004 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalında “Atatürk Dönemi Cumhuriyet Hükümetlerinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları (1923-1938)” isimli tez ile Yüksek Lisansını tamamladı. 2005 yılında Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalında Araştırma Görevliliğine başladı. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Türk Dış Politikası, Türk Dünyası, Türk Siyasi Tarihi, Avrupa Tarihi ve Tarih Eğitimi gibi konularda çalışmaktadır.